
ERDAL İNÖNÜ
2
ANILAR ve DÜŞÜNCELER
ANILAR ve DÜŞÜNCELER 2
ERDAL İNÖNÜ
BOYUT
YAYIN GRUBU

ANILAR ve DÜŞÜNCELER II

Erdal İnönü

ISBN 978-975-23-0453-6

BOYUT KİTAPLARI

GENEL YÖNETMEN
Bülent ÖZÜKAN
GENEL MÜDÜR
Nilgün ÖZÜKAN
GENEL SANAT YÖNETMENİ
Murat ÖNEŞ
YAYIN EDİTÖRÜ
Uğur BÜKE
UYGULAMA
Özlem ÖZGÜT YÖREKLİ
KAPAK FOTOĞRAFI
Ergun ÇAĞATAY

Aralık 2007 © Boyut Yayıncılık A.Ş., İstanbul

BASKI

BOYUT MATBAACILIK A.Ş.
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde,
No. 115 34204 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: (0212) 413 33 33 pbx
Faks: (0212) 413 33 34

www.boyut.com.tr
e-mail: info@boyut.com.tr

Bu kitabın her türlü yayın hakkı,
Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Boyut Yayın Grubu'na aittir

Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Boyut Abonelik ve Müşteri Hizmetleri Hattı
(0212) 444 53 53

Bu yayın ve diğer tüm Boyut ürünlerini
edinmek için yukarıdaki telefon numarasından
gönderim ücreti ödemeden sipariş verebilirsiniz.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 6

I. Bölüm
Okul Anılarım 9
II. Bölüm
"Ağır Ağır Çıkacaksın Bu Merdivenlerden" 24
III. Bölüm
Yaşam Boyu Süren Etkiler 37
IV. Bölüm
Annemden Anılar 64
V. Bölüm
Konuk Hanımlardan Anılar 80
VI. Bölüm
Baba Evinden Başka Anılar 97
VII. Bölüm
"Patatesi Ne İle Yiyeyim?" 126
VIII. Bölüm
Çok Partili Yaşama Geçiş 157
IX. Bölüm
Yeni Dönem Gergin Başlıyor 186
X. Bölüm
Cumhurbaşkanı Uzlaşmanın Yolunu Açıyor 202
XI. Bölüm
Anahtar Sözler II 218
XII. Bölüm
Günlerin Getirdikleri II 244
XIII. Bölüm
Siyasette İlk Adım: SODEP'in Kuruluşu 268
XIV. Bölüm
SODEP'in Kuruluşu 288
XV. Bölüm
SODEP Ortaya Çıkıyor ve Engelleniyor 305
XVI. Bölüm
Cezmi Kartay'ın Vetolarla Savaşı 319
XVII. Bölüm
İlk Sınav: Yerel Seçimler Karşımızda 349
XVIII. Bölüm
Kongrelerle Başlayan Seçim Kampanyası 365
XIX. Bölüm
"Zeytin Gözlüm" Yollarda 382
XX. Bölüm
İkinci Parti Oluyoruz 399

Dizin 414

EKİM 2007 / SON SÖZ

Yarım asrı birlikte yaşadık.

O'nun anılarını, kendi anılarımdan ayırabilmem mümkün değil.

Anıları önemliydi. Çünkü anılarından yola çıkarak düşüncelerini de aktarıyor, anıları üzerine okuyanların da düşünmesini istiyordu.

Politikaya girmesi dışında hiç tartışmamız olmadı.
O da son tartışmamızdı. Politikanın onu üzeceğini tahmin edebiliyordum.

Salt bilimle uğraşabilseydi, Nobel ödülünü kazanabileceğine bütün kalbimle inanıyordum. İnançlarıma sevgimi de katarak siyasal yaşamının başından itibaren yanında ve ona destek oldum.

Sistemli, araştırmacı ve üretkendi. İyimserliğini hiç kaybetmezdi.

O'ndan sonra anılarına sahip çıkmak, daha doğrusu anılarımıza sahip çıkmak benim için Türkiye'nin anılarının bir bölümüne sahip çıkmak gibi bir göreve dönüştü.

O'nsuzluğa alışamayacağım.

Sevinç İnönü

Sunuş

Anılarımın bu ikinci cildini yazarken gene birinci cilttekî yöntemi uyguladım. Yaşamımdaki çeşitli dönemleri, zaman sıralamasına sürekli uymadan, birer bütün halinde anlatmaya devam ettim. Değişik zamanlarda meydana gelmiş olayları karşılaştırarak, insanların davranışlarındaki benzerlik ya da farklılıkların aklıma getirdiği düşünceleri belirttim. Bu yöntemin ilginç bir sonucu oldu. Bir olay demetini anlatmaya başlarken ne gibi düşüncelere yol açacağını önceden bilmiyordum. Fikirler, anlatımın bir yerinde ya da sonunda kendiliğinden ortaya çıktı. Bu bakımdan anılar ve düşünceler doğal bir bütün oluşturdu.

"Okul Anılarım" başlığını taşıyan ilk üç bölümde, Ankara Gazi Lisesi'nde geçen orta ve lise öğrenimime ait bazı ilginç olayları yazdım. Bunu yaparken, orada öğrendiklerimin sonra ne kadar işime yaradığını görmeye ve göstermeye çalıştım. Toplum yaşamına yön veren eğitim sistemimizin iyileştirilmesine anılarımın da bir katkısı olsun istedim.

Baba evindeki yaşamdan aklımda kalan birçok anıyı birinci ciltte anlatmıştım. O dönemden başka bazı anıları bu ciltte dördüncüyle başlayan yedi bölümde bulacaksınız. Dördüncü ve beşinci bölümlerde annemle ilgili anılar var. Evimizdeki uyumlu yaşamın temel dayanağı olan annemin başlıca karakter özelliklerini örneklerle belirtirken, bu özelliklerin ne kadarının bana geçmiş olduğunu da anlamaya çalıştım. Altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu bölümlerde babamın cumhurbaşkanlığı döneminde yaşadığımız önemli iç politika olaylarını, o evde oturup sofrada konuşulanları duyan bir gencin bakış açısından anlatıyorum. Birinci ciltte İkinci Dünya Savaşı'nın öne çıkardığı dış politika olaylarını aynı yaklaşımla ele almıştım. Burada özellikle babamın hangi düşüncelerle çok partili demokratik düzene geçmeye karar verdiğini ve bu kararını çeşitli aşamalarda nasıl uygulamaya çalıştığını gösteren anılar üzerinde durdum.

On birinci ve on ikinci bölümler birinci ciltte başladığım iki bölümün devamı niteliğini taşıyor. "Anahtar Sözler II" başlığı altında on birinci bölüm basit sözlerin önemli kararları nasıl belirleyebildiğini gösteren yeni örnekler veriyor. Bu arada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşanmış bir siyasal bunalımın aşılmasında böyle bir sözün nasıl etkili olduğunu anlatıyor. On ikinci bölüm "Günlerin Getirdikleri II" başlığı altında, günlük olaylarda gözüme çarpan bazı ilginç noktaları ya da konuşmaları not ediyor.

Siyaset öyküme bu cildin son sekiz bölümünde devam ettim. Birinci ciltte siyasete nasıl girdiğimi anlatmıştım. Kaldığım yerden başlayarak, on üçüncü ve on dördüncü bölümlerde SODEP'in kuruluş çalışmalarını hatırlayabildiğim kadar ayrıntılı şekilde yazdım. On beşinci bölümde kurucuların nasıl seçildiğini,

on altıncı bölümde tüzük ve programın nasıl hazırlandığını açıkladım. On yedinci bölümde SODEP'in ilk etkinliklerinin ortaya çıkmasıyla beraber kurucuların büyük bölümünün veto edilmesiyle karşılaşıyoruz. On sekizinci bölüm, vetolardan sonra Cezmi Kartay'ın genel başkanlığı döneminde, MGK'nin yanlış politikasına karşı yılmadan verilen demokrasi mücadelesini anlatıyor. Normal siyaset yaşamına dönülmesi ve benim tekrar genel başkan seçilmemden sonra girdiğimiz ilk önemli sınav olan yerel seçimler on dokuzuncu ve yirminci bölümleri oluşturuyor. İkinci cilt burada bitiyor. Ama siyaset öyküm bitmiyor, üçüncü ciltte devam edecek.

İkinci cildi yazarken gene başta aile bireyleri olmak üzere birçok arkadaşımın anılarından ve fikirlerinden yararlandım. Metinde yeri geldikçe bu iyi niyetli insanlara minnettarlığımı ifade edeceğim. Burada, birinci cilt yayımlandıktan sonra mektuplarıyla ilgilerini gösteren yurttaşlarıma ayrıca teşekkür etmek ve bazı yorumlarına kısaca değinmek istiyorum. Tanıdık tanımadık her kesimden birçok kişinin iltifatları, güzel sözleri bana anılarımı yazmayı sürdürme cesareti verdi. Hepsine sonsuz şükran borçluyum. Dikkatli okurlarımın eleştirileri ayrıca yararlı oldu. Fark ettikleri hataları yeni baskılarda fırsat buldukça düzelttim. Ya dizgi yanlışları, ya bilgimin eksikleri, bazen de belleğimin oyunları olarak ortaya çıkan bu hatalar üzerinde, eğlenceli tarafları da olduğu için biraz duracağım.

En önce fark edilen ve birçok mektupta düzeltilmesi istenen hata, babamın başbakanlıktan ayrıldığı yılda yaptığı bir konuşma tarihinin bir dipnotta 1937 yerine 1939 olarak basılmış olmasıydı. Pek çok kimsenin bana bu yanlışı işaret ettiğini görünce, insanın her kitabının bir yerinde böyle hemen göze çarpacak bir hata bırakmasının faydalı olacağını düşündüm. Bu sayede kitabınızın gerçekten okunup okunmadığını anlayabiliyorsunuz.

Kitapta tıp uzmanlarının şiddetli tepkisini çeken bir deyim, çocukluğumda geçirdiğim kızıl hastalığından söz ederken "kızamığın daha ağır şekli" demiş olmamdı. Hekimlerimiz sözle ve yazıyla beni uyardılar. Kızamıkla kızılın birbirleriyle hiç ilgisi olmayan hastalıklar olduğunu söylediler. Umarım görünüşten kaynaklanan bir kamuoyu yanılmasının ortaya çıkmasına ve düzeltilmesine bu hatamın katkısı olur.

Belleğimizin bize oyun oynadığına, dile getirilen her anıda yaşanmış olayın özü yanında uydurulmuş birçok ayrıntının ister istemez bulunacağına birinci ciltte değinmiştim. Bu sözlerimin doğruluğunu kanıtlamak ister gibi, bir iki yerde belleğimin olayları değiştirmiş olduğunu sonradan fark ettim. Bir tanesine, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yaptığım konuşmadan sonra, orada bulunan bir öğretim üyesi işaret etti: "Bergson'un *Yaratıcı Evrim* adlı ünlü yapıtının sonunda, evreni, 'Tanrılar yaratacak bir makina' olarak nitelediğini yazmışsınız, ama ben o ki-

tapta böyle bir cümle bulamadım," dedi. Kitabı bulup bakınca doğru söylediğini gördüm. Öte yandan Bergson'un bir kitabında bu sözü okuduğuma emindim. Kütüphaneye gidip Bergson'un, gençliğimde okuduğum kitaplarını yeniden karıştırınca, değindiğim cümlenin *Ahlak ve Dinin İki Kaynağı* adlı yapıtın sonunda yer aldığını gördüm. Belleğim cümleyi doğru hatırlamış, yerini karıştırmıştı.

Boğaziçi Üniversitesi'nden iki arkadaşım Ömür Akyüz ile Haluk Beker ve cumhurbaşkanlığı emekli özel kalem müdürü Haldun Derin her zamanki dikkatli yaklaşımları ile çeşitli hatalara işaret ettiler. Uyarılarına teşekkür ederek düzelteceğim hatalar içinde bir tanesini burada anlatmak istiyorum.

Kitabın 32. sayfasında, okuduğum romanlardan aklımda kalan sahnelere örnek verirken Cervantes'in *Don Kişot* romanında bir yerde, Sançe Panza'nın sofraya nasıl oturulacağı konusu tartışılırken, "Bir eşeği sofranın başına da oturtsanız yine eşektir!" dediğini yazmıştım. Haluk Beker Cervantes'in romanında böyle bir cümle olmadığına işaret etti. Gerçekten de Sançe Panza'nın söylediği, daha doğrusu sofraya oturmadan önce anlattığı bir öyküde başka bir ev sahibi asilzadeye söylettiği söz şöyle: "Baş olan nereye otururse orası sofranın başı olur!" Belleğim burada da temel fikri hatırlamış, ama fikri canlandıracak imgeyi unutmuş, onun yerine herhalde Sançe'nun eşeğinden sık sık söz ettiğini göz önüne alarak eşekle ilgili bir imge oluşturmuş.

Kuşkusuz, böyle hataları önlemenin yolu belleğin verdiği her bilgiyi kontrol etmek. İkinci ciltte bunu yapmaya çalıştım. Ama her zaman mümkün olmuyor ve okurların katkısına gereksinme hep duyuluyor.

Başka iki ilginç yorum, Mümtaz Soysal'ın bir yazısından alarak sayfa 361-362'de anlattığım, sonu *nti, nti, ntu, ntü* ile biten sözcüklerin anlamında bir küçümseme, bir aşağılama bulunması konusunda yapıldı. Sayın Niyazi Ünver mektubunda, Vâlâ Nurettin'in bir yazısında konuya değindiğini ve sözcüklere bir eksiklik, yarım yamalaklık anlamı getiren ekin *nti* değil, doğrudan doğruya *ti* eki olduğunu belirttiğini ve "karartı, morartı, parıltı, şırıltı" örneklerini verdiğini hatırlattı. Fransa'daki bir araştırma merkezinden mektup yazan Dr. Edip Akpınar ise benim Türkçede, başlarında a ve o gibi sesli harfler bulunan sözcüklerin genellikle uzayda büyüklük ya da insanlara yapacağı etkide yoğunluk anlamları taşıdığını ortaya atmama önem verdi ve bunun genel olarak her dilin oluşumundaki bir özelliğe işaret ettiğini söyledi. Ben her iki katkıya da teşekkür ederek ilgililere duyuruyorum.

Son olarak, anılarımı yazmama sürekli destek veren Profesör Yavuz Nutku'ya, ikinci cildin bilgisayarda yazılması işlemini sabır ve dikkatle yürüten Adviye Vardar'a ve kitabı yayına hazırlayan Yorum Ajans sorumlularına candan teşekkür ederim.

Erdal İnönü

I.
Okul Anılarım

Toplu Bir Çam Devirme Öyküsü

Anlatacağım olay, sanırım, ortaokulun ikinci sınıfındayken meydana geldi. Ders yılının sonuna çok yaklaşmıştık. Birkaç gün sonra okul tatil olacaktı. Son dersleri yapıyorduk. Coğrafya öğretmenimiz Gündüz Akbıyık henüz sınıfa gelmemişti. Gündüz Bey çok heyecanlı, enerjik, Cumhuriyet ilkelerine ve amaçlarına yürekten bağlı, bizi en iyi şekilde yetiştirmek için çırpınan genç bir öğretmendi. Aynı zamanda müdür yardımcılarından (o zamanki deyimle "muavin"lerden) biriydi. Herhalde öteki sınıfları dolaşıyordur, disipli ni sağlama gezisini yapıyordur diye düşündük. Zaten bizdeki ders programını önceki hafta tamamlamıştı.

Sınıfta aramızda konuşarak vakit geçirmeye çalışırken iki arkadaşımızın kürsüye çıktıklarını gördük. Merakla bakmamızı sağladıktan sonra biri konuşmaya başladı:

"Aklımıza bir şey geldi," dedi. "Bu fikrimiz muhakkak Gündüz Bey'in de hoşuna gidecektir. Hocamızın israfa nasıl şiddetle karşı olduğunu, tasarrufu ne kadar teşvik ettiğini biliyorsunuz. Bugün coğrafya dersi bitiyor. Yıl boyunca coğrafya ödevlerimizi yazdığımız defterleri ne yapacağız? Evimize götürüp bir yerlere atacağız, kaybolup gidecek. Öyle yapacağımıza, şimdi hepsini toplasak bir torbaya koyup sınıfımızın ortak hediyesi diye kağıt fabrikasına göndersek hem fabrikadakiler memnun olurlar, hem de sınıfımıza ve hocamıza teşekkür ederler, ne dersiniz?"

Saflığa varan iyi niyetimizin derecesine bakın ki, o anda duyduğumuz bu öneri hepimizin hoşuna gitti. Kimse itiraz etmedi ve coğrafya defterleri kürsüde birikmeye başladı. Beş dakika içinde hepimiz defterlerimizi verdik. Bu özgün fikrin sahipleri de defterleri kucaklayarak muzaffer bir eda ile sınıftan çıktılar. Önemli yüklerini kağıt fabrikasına nasıl ulaştıracaklarını herhalde kendileri de henüz bilmiyorlardı. Belki bütün defterleri olduğu gibi yöneticilerimize teslim edeceklerdi. Fakat buna gerek kalmadı. Odadan çıkmalarından

birkaç dakika sonra Gündüz Bey'in, defterleri taşıyan çocuklarla beraber büyük bir kızgınlık içinde sınıfa girişini gördük. Kürsüye geçti, oturdu. Defterleri önündeki masaya koydurdu ve hışımla bize döndü. Kızgınlıkla kırgınlığın birbirine karıştığı bir ruh hali içinde ne söyleyeceğini bilemiyordu. Defterleri teker teker eline alıyor, defter sahibinin ismini okuyor, yanına geldiğimizde de defteri öfkeli bir tavırla bize doğru fırlatıyor ve önündeki bir kağıda notumuzu kırdığı izlenimini uyandıracak şekilde bir işaret koyuyordu. Bir taraftan da, "Demek siz hatıralara bu kadar az değer verirsiniz, demek sizin için bu çalışmalarınızın hiçbir değeri yok," gibi sözlerle sitem ediyordu. Bilmiyorum, başına gelen bu işin programını erken bitirmesinin bir cezası olduğu fikri, o anda ya da sonradan aklına geldi mi? Ne düşündüyse, üzüntüsü geçtikten sonra bu sitemlerden öte herhangi bir şey yapmadı, notlarımıza da dokunmadı.

Arkadaşlarımızın belki muzipçe hazırladıkları oyunun farkına varmadan, hep birlikte büyük bir çam devirdiğimizi iş işten geçtikten sonra anlamıştık. Kuşkum yok ki, benim gibi birçok öğrenci hocamızı çok inciten bu hareketi onun gerçekten hoşuna gideceğini sanarak yapmışlardı. Çünkü Gündüz Bey derslerinde her zaman bencillikten uzak, her davranışında toplumun çıkarını gözeten bir insan izlenimi uyandırmıştı. O yüzden defterlerimizi ve onlarla birlikte bazı anılarımızı toplum için feda etmemizden hoşlanacağını sanmıştık. Devirdiğimiz çamın bize bir faydası oldu. Toplum çıkarlarını en büyük içtenlikle koruma çabasının da bir sınırı olduğunu öğrendik. Her insanın içinde toplum sevgisi ya da baskısının ortadan kaldıramayacağı bir öz, zaman ve uzayda yer tutan bir benlik çekirdeği var. Buraya kadar inip daha ileri gitmek ya da çekirdeği delmek istediğinizde kaçınılmaz bir tepkiyle karşılaşıyorsunuz. Öte yandan geçmişi hatırlamak bakımından bu olay hocamızın kaygılarının tam tersi doğrultuda bir sonuç verdi. Ortaöğrenim anılarımı yazmaya koyulunca işte ilk aklıma gelen coğrafya dersleri oldu.

Kopya Çekme Tutkusu

Gündüz Bey'in disiplinseverliği sınavlarda iyice ortaya çıkardı. Hocamız kopya çekilmesini önlemek için canla başla uğraşırdı. Başka hocalar gibi sıralar arasında dolaşarak denetlemeyi yeterli bulmaz; iskemlesini kürsünün üstüne yerleştirir, kendisi de üzerine çıkıp ayakta durarak bütün sınıfı birden gözetlemeye çalışırdı. Ama bütün bu çabalarına karşın gene de tek tük kopya çekenler olurdu. Bazı öğrenciler garip bir şekilde kopya tutkunuydular. Sınavlara hazırlıkları, ders notlarından ya da kitaptan çıkardıkları bilgileri küçük küçük kağıtlara yazmak şeklinde kendini gösterirdi. "Palamut" dedikleri

bu kağıtlara sınav sırasında öğretmene fark ettirmeden bakmak başlıca hünerleriydi. Gerçi bu yöntemle yüksek not aldıklarına pek rastlamadım. Hünerlerini gösterebildiklerinde ancak ortalama bir düzey tuttururlar, bazen de yakalanıp sıfır alırlardı. Oysa, bu kopya kağıtlarını hazırlamak için harcadıkları zamanı konuları öğrenmek için kullansalar, kuşkusuz notları daha iyi olacaktı. Ama herhalde korkunun başlattığı bu yanlış alışkanlıktan bir türlü kurtulamıyorlardı. Bana, "palamutlarını" kıvançla gösteren bir çocuğa sormuştum: "Bu kadar zahmete gireceğine hepimiz gibi çalışsan daha kolay olmaz mı?" Hiç oralı olmamış, "Aaa, bunun zevki başka," demişti.

Okulda Öğrenilenler İşe Yarar mı?

Ortaokul ve lisede okuduklarımızın sonraki yaşamımızda işimize yaramadığını, bize boş yere birçok şey ezberlettiklerini söyleyerek ortaöğrenim programlarını kötülemek kamuoyunda sık sık rastlanan eleştiri şeklidir. Ben bu yaklaşıma katılmıyorum. Bugün hâlâ yararlandığım birçok bilgi ve beceriyi ortaöğrenim sıralarında kazandığıma inanıyorum. Başka şeyler de öğrenseydim, birtakım pratik beceriler edinseydim, örneğin evde marangozluk işleri yapabilecek ya da bir müzik aleti çalabilecek hale gelseydim, kuşkusuz daha iyi olurdu. Ama bu bir olanak ve tercih sorunu. Daha iyisini yapamadım diye, yaptığım iyi şeyleri görmezlikten gelmeyi kabul edemem. Benim, ortaöğrenim dönemi boyunca temel bilimlerle, sosyal bilimlerde ve edebiyatta kazandığım kültür, gerek üniversite eğitimimde, gerek yaşam boyu girdiğim her uğraşta en sağlam dayanağım olmuştur.

Ortaokul ve lise programlarını kıyasıya eleştirenlerin çoğu, yaşam savaşında başarı kazanmış, toplumumuzun ileri mevkilerine gelmiş insanlardır. Bu başarılarında ortaöğrenimin katkısını unutmuş görünürler. Gerçi bu gözlemi yaparken eleştirilerde hiçbir haklı taraf olmadığını söylemek istemiyorum. Her eğitim sisteminin eksikleri, düzeltilecek tarafları, özellikle zaman içinde gelişme gereksinimi vardır. Ama düzeltilecek bir şey yok diyerek eksiklikleri, kusurları görmezlikten gelmek ne kadar yanlışsa, bazı kusurları abartıp sistemi tümüyle kötülemek de o kadar yanlıştır. Burada şöyle bir benzetme aklıma geliyor:

Demokrasimizin birtakım kusurlarına ya da eksikliklerine işaret edip yeni yasal düzenleme isteyenlere karşı iktidardaki bazı siyasetçiler, "işte bu eleştirileri yapabiliyorsunuz, isteklerinizi rahatça söyleyebiliyorsunuz ya, demek ki Türkiye'de olgun bir demokrasi var," diye yanıt veriyorlar. Oysa, bir sistemin esas itibariyle demokratik olması bazı kusurları, eksiklikleri olamayacağı anlamına gelmez. Türkiye'deki demokratik düzenin bugünkü

aşamasında yapılacak şey, demokrasi var mı yok mu gibi abartılı genellemeleri artık bir tarafa bırakıp somut düzeltme önerileri üzerinde tartışmak, fayda ve zararlarını tarttıktan sonra gereğini yerine getirmektir. Eğitim sistemleri için de benzer bir durum söz konusu.

Düşüncemi biraz daha açayım. Uzun ve karmaşık bir toplumsal süreç sonunda bir eğitim ürünü elde ediliyor. Bu ürünün öngörülen amaçlara yeterince uygun olması, sürecin hiçbir aşamasında düzeltilecek taraf olmadığı anlamına gelmez. Toplumsal süreçler, çizgisel fiziksel süreçlerde, örneğin bir zincirin halkalarında görüldüğü gibi, birbirlerine sıkı sıkıya, teke tek bağlı aşamalardan meydana gelmez. Zincirin bir halkasını yok ederseniz zincir işlev yapamaz hale gelir. Ama bir toplumsal sürecin bir aşamasındaki hataları, daha sonraki bir aşamada biraz zaman ve enerji kaybı pahasına, düzeltme olanağı vardır. O bakımdan, sonuçtaki ürünün aranan koşullara yeterince uyduğu gerekçesiyle aradaki aşamalarda düzeltilecek bir şey olmadığı savunulamaz. Çeşitli aşamalardaki ayrıntılara inerek somut kusur ya da eksiklikler üzerinde durmak, düzeltme önerilerini ele almak gereklidir. Ben okul anılarımı değerlendirirken böyle yapmaya çalışacağım.

İlk Matematik Dersi

Ortaokula başladığım gün ilk ders matematikti. Sınıfa okul müdürü Necati Aksu'nun girdiğini gördük. Necati Bey'le daha önce bir iki kez babamın sofrasında karşılaşmıştım ve matematik öğretmeni olduğunu biliyordum. Hoca sınıfa girince hep birlikte ayağa kalktık; o geldi, yerine oturdu. Tahtaya bir göz attı, sonra bize döndü ve "Gel bakalım Erdal!" dedi. Tahtaya kalktım ve beklemeye başladım. Hocamız amacının ne olduğunu henüz söylememişti. Ön sıraların birinde oturan ve sonradan iyi arkadaş olduğumuz Erdoğan Bigat bu durumda kendi kendine, "Eyvah, yandı çocuk," dediğini bana bir gün anlatmıştı.

Necati Bey, önce bana tahtada soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru boydan boya çizgiler çizdirdi. Böylece tahta, ızgara biçiminde pek çok kareye bölündü. Sonra en soldaki sütunda yukarıdan aşağıya, en yukarıdaki satırda da soldan sağa olmak üzere 10'dan 20'ye kadar sayıları yazdırdı. Arkasından da her sütun başındaki sayıyla her satır başındaki sayının çarpımını birlikte hesaplayarak bu sütunla satırın kesişme noktasındaki kareye yazmaya giriştik. Bu işlem önce bana zor geldi, ama biraz sonra fark ettim ki, soldan sağa giderken ilk sayıyı bulunca iş kolaylaşıyor. Sıradaki ötekiler arka arkaya en soldaki sayıyı ekleyerek yazılabiliyor. Böylece dersin sonu geldiğinde 10 ile 20 arasındaki bütün sayıların çarpım sonuçlarını aşağıdaki şekilde tahtaya yazmış oldum.

Tablo

	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
10	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200
11	110	121	132	143	154	165	176	187	198	209	220
12	120	132	144	156	168	180	192	204	216	228	240

Necati Bey, tahtaya beraberce yazdığımız bu çarpım sonuçlarını herkesin ezberlemesini istedi. Onun sözünü tuttum ve o zaman ezberlediğim bu çarpım tablosundan yıllarca yararlandım. Özellikle 10 ile 20 arasındaki sayıların karelerini bilmek her zaman çok işime yaradı. Günümüzde bilgisayar kullanımı bu kadar yaygınlaşıp kolaylaşınca bu tür çarpımları ezberlemeye gerek kalmadığı söylenebilir. Gene de bazı hesap dayanakları insanın zihninde bulunursa bunun bir üstünlük sağlayacağına inanmak istiyorum. Çağımızın en ilginç bilim dehalarından biri olan fizikçi Richard Feynman bir kitabında,[1] yukarıdaki çarpım tablosu ile birlikte birkaç sayının logaritmasını ezbere bilen insanların, bilimsel çalışma sırasında gereksinim duyacakları hesapların çoğunu kafalarında iyi bir yaklaşıklıkla yapabileceklerini gösteriyor ve bu doğrultuda kendi yaşamından inandırıcı örnekler veriyor. Demek ki, 1940'larda Gazi Lisesi'nde öğrendiklerim bana bu yolda önemli bir adım attırmış.

Necati Aksu, ağabeyimin tüm ortaokul ve lise yılları benim ise ortaokul yıllarım boyunca Gazi Lisesi'nde müdür olarak kaldı. Birkaç kez kendi isteğiyle evimize gelip bize matematik dersleri verdi. Bize çok emeği geçmiştir. Rahmetle, minnetle anıyorum. Kendisiyle ilgili bir tuhaf anım da vardır. 1939 yılının başında, Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığına ilk atandığı günlerdeydi. Yücel, meslekten gelen aydın ve çalışkan bir insan olduğu için bu atama genel bir memnunluk uyandırmıştı. Konu babamın sofrasında ilk kez konuşulduğunda herkes olumlu şeyler söylüyordu. Yalnız o sırada sofrada bulunan Necati Bey'in babamın duymayacağı kadar alçak bir sesle yanındakilere, "Hasan Âli Bey iyidir, yalnız beni pek sevmez," dediğini duydum. Niçin sevmediği konusunda bir açıklama yapmadı, böyle söylediğiyle kaldı. Aradan bir yıl geçti geçmedi, bir gün babam Pembe Köşk'teki yemek odasına Hasan Âli Yücel ile birlikte geldi. Oldukça düşünceli bir hali vardı. Sesini çıkarmadan yemeğe başladı.

---

1) Richard P. Feynman, "Surely you're joking, Mr. Feynman", *Adventures of a Curious Character*, Bantam Books, New York, 1985, s. 173.

Biraz önce yandaki odada ikisinin bir şey konuştuklarını fark etmiştik. Yücel bize döndü ve "Paşa üzüldü; hakkı var, Necati Bey'i seviyordu. Ben de üzüldüm, ama affedilemeyecek, kabul edilemeyecek usulsüzlükler yapmış, müfettişler meydana çıkardı. Bunları anlattım, müdürlükten almak zorunda kaldığını söyledim," dedi.

Milli Eğitim Bakanı elbette elindeki kanıtlara dayanarak böyle konuşuyordu. Söyledikleri doğru olmalıydı. Ama o an, Necati Bey'in, Yücel'in atanmasını duyduğunda belirttiği kişisel görüş aklıma geldi. Görevden alınmasında, sözü edilen usulsüzlüklerden başka, geçmişten gelen bazı nedenlerin de rol oynamış olabileceğini sezdim. Sezgim doğruysa, aynı toplumsal amaçlar için uğraş veren insanlar arasında şiddetli ayrılıklar doğabileceğine ilk kez tanık oluyordum ve bu beni şaşırttı. Meğer sonradan, gerek üniversite çevrelerinde, gerek siyasette böyle durumlarla çok karşılaşacakmışım. Ama bu, insanın her sefer üzülmesini engellemiyor. "Belki bu defa ters bir gelişmeyle karşılaşmayız" umudu hep canlı kalıyor. Bu konuda babamın başka bir dönemde yaptığı bir yorumu yazayım:

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde teorik fizik profesörü ve bölüm başkanı olarak görev yaptığım sırada, bir akşam fakülteden bazı arkadaşlarımı eve yemeğe davet etmiştim. Sofraya oturmadan önce salonda oturmuş konuşuyorduk. Birden babamın odaya girdiğini gördüm. O zaman, CHP-AP koalisyon hükümetinde başbakandı. Bazen Başbakanlık'tan evine dönerken bize de uğrar, yarım saat kadar bizim yaşayışımızla ilgilenerek kendisini dinlendirirdi. Öğretim üyesi arkadaşlarımı tanıştırdım. Matematik, fizik, kimya alanlarında ülkemizin önde gelen bilim adamları olduklarını belirttim. Babam da, onlar da birbirlerini tanımaktan, bir iki dakika konuşmaktan çok memnun oldular. Ayrılırken babam bana beklemediğim bir şey söyledi: "Ne iyi," dedi, "Bilim adamları olarak ahenk içinde güzel güzel konuşuyorsunuz." Yazık ki, bu durum devam edemedi ve babamın açıkça dile getirmek istemediği kaygısı gerçekleşti. O akşam babamın bizim evde içtenlikti bir görüşme içinde bulduğu bu insanlar, birkaç yıl içinde, ayrıntılı öyküsünü başka yerde anlatacağım gelişmeler sonunda, birbirlerinin yüzlerini görmeye dayanamayacak kadar şiddetli fikir ayrılıklarına düştüler ve yolları iyice ayrıldı.

Gazi Lisesi'nden Avrupa Konseyi'ne Bir Köprü

Yukarıda adını andığım Erdoğan Bigat'ın kardeşi Armağan Bigat da bizim sınıftaydı. Her ikisiyle de arkadaşlığımız ortaokul ve lise yılları boyunca devam etti. Liseyi bitirince yollarımız ayrıldı. Erdoğan Hukuk Fakültesi'ne, Ar-

mağan Teknik Üniversite'ye girdi ve bir daha hemen hiç karşılaşmadık. Elli bir yıl sonra, bir Batı Avrupa kentinde, hiç beklemediğim bir zaman ve yerde Bigat ailesinden üçüncü bir kişiyle tanıştım. 1994 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Avrupa Konseyi'nde temsil edecek heyete seçilmiştim. Konseyin parlamenter asamblesinin toplandığı Strasbourg'a geldiğimde bu bölgede binlerce vatandaşımızın yaşadığını öğrendim. Büyük çoğunluğu işçi olarak gelmişlerdi. Bazıları da konseyde görev yapıyorlardı.

Bir akşam toplantıdan çıktığımızda heyetteki arkadaşlarımızdan Ordu Milletvekili Şükrü Yürür, daha önceki gelişlerinde tanımış olduğu bir Türk ailesini ziyaret etmemizi önerdi ve öykülerini anlattı. Hamit Günaltay, Avrupa Konseyi Örgütü basın bölümünde 1950'lerden beri başarıyla çalışmış ve iyi bir konum edinmiş. Sonunda kentin iyi bir mahallesinde büyük, bahçeli, güzel bir ev satın almış ve Strasbourg'a yerleşmiş. Konseye gelen Türk heyetlerine her zaman çok yardımcı olmuş, onları evinde ağırlamış. Oğlu Faruk Günaltay Strasbourg'da okumuş ve o da konseyde görev almış, kültürel ilişkilere bakıyormuş. Bu niteliğiyle örneğin, Strasbourg'da bir Türk filmleri haftası düzenlemiş. Hamit Günaltay birkaç yıl önce ölmüş. Eşi ise oğlu ve geliniyle birlikte Strasbourg'da yaşamaya devam ediyormuş. Şükrü Yürür bizi görmekten memnun olacağını söyledi ve hep birlikte evlerine gittik. Gerçekten Bayan Hamit Günaltay bizi içtenlikle kabul etti, büyük yakınlık gösterdi. Ziyaretin beni en sevindirici yanı, Bayan Günaltay'ın Erdoğan ile Armağan Bigat'ın kızkardeşleri olduğunu öğrenmek oldu. Gazi Lisesi'nden iki arkadaşımın kızkardeşlerinin Strasbourg'da, kendi evinde huzur içinde yaşadığını görmek, artık Avrupa'nın her yerinde kök saldığımızı bana bir kez daha kanıtladı ve bir yandan da beni ortaokul günlerimize götürdü. Başka bir eğlenceli anı gözümün önünden geçti:

Tarih öğretmenimiz beni derse kaldırmıştı. Sorularına yanıt vermeye çalışıyordum. Erdoğan ön sırada oturuyordu. Benim o sabah İstanbul'dan, uzatılmış bir tatilden yeni dönmüş olduğumu bildiği için hazırlığımın eksik kalacağını tahmin ediyor, merakla beni izliyordu. Bir ara, bir yer adını hatırlayamadığımı fark etti. Yavaşça fısıldadı. Ben duydum ve o adı söyleyerek anlatmaya devam ettim. Yalnız aynı zamanda, onunki gibi hafif çıkan bir sesle, "Teşekkür ederim," dedim. Erdoğan teşekkürümü duymuş ve çok şaşırmış. Öğretmen çıktıktan sonra bana gelip "Sen deli misin ne yaptın, orada teşekkür edilir mi?" diye çıkışmıştı.

Men Çiguyem, Tamburem Çizenet

Yukarıdaki başlığı okuyan sınıf arkadaşlarım Fransızca hocamız Muhtar Bey'den söz ettiğimi hemen anlayacaklardır. Gazi Lisesi'nde o yıllarda yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce, Almancadan herhangi biri alınabilirdi. Ben Fransızca şubesindeydim. Öğrencilerin çoğunluğu da oradaydı ve bu yüzden sınıfımız A şubesi diye nitelendiriliyordu. Ahmet Muhtar Ataman altı yıl boyunca Fransızca öğretmenimiz oldu. Aynı zamanda müdür başyardımcılığı görevini yapan Muhtar Bey Fransızcayı iyi bilen, ileri edebiyat ve müzik kültürü olan, iyi niyetli, hoşgörülü, filozof karakterli bir insandı. Ama işi zordu, çünkü yabancı dil dersleri için ayrılan saatler yeni bir dil öğretmek ve öğrenmek için yeterli değildi.

Okul dışında özel ders alma olanağını bulamayan öğrencilerin, altı yıl sonunda bile yabancı bir dilden gerçekten yararlanır hale gelmeleri beklenmiyordu. Ben Fransızcayı evde Matmazel Vuillaume'dan öğrendiğim için okuldan bu konuda fazla bir şey beklemiyordum. Muhtar Bey de bunu bilir, arada bana bazı Fransızca metinler verir, Türkçeye çevirmemi isterdi. Çoğu zaman derste istediğimi yapmakta serbest bırakırdı.

Muhtar Bey'in hoşgörüsü sınıfta bazı öğrencilerin taşkınlıklarına karşı sadece atasözleriyle yanıt vermesinde kendini gösterirdi. En çok kullandığı da yukarıdaki Farsça deyimdi: "Men çiguyem, tamburem çizenet" (Ben ne söylüyorum, tamburum ne çalıyor?) Gene ilk kez ondan duyup öğrendiğim bir beyit şuydu:

Erişir menzili maksuduna aheste giden,
Tizreftar olanın pâyine dâmen dolaşır.

"Acele işe şeytan karışır" atasözü onu tatmin etmez, yakın zamana kadar birçok kimse gibi, Ziya Paşa'nın olduğunu sandığım, ama aslında 16. yüzyılda yaşamış bir şair-filozof olan ve Hatemî mahlasıyla yazan Müeyyetzade Abdurrahman Efendi'nin[2] edebiyatımıza armağan ettiği bu ünlü beyiti sık sık dile getirmekten hoşlanırdı. Muhtar Bey bu deyime bizi iyice alıştırdığı için geçenlerde Meclis Genel Kurulu'nda kürsüdeki milletvekilinin "Erişir menzili maksuduna aheste giden," demesi üzerine bizim partiden bir milletvekilinin, "Vatandaş Türkçe konuş," diye laf atmasını bayağı yadırgadım. İnsan, aynı partide

2) Yeni öğrendiğim bu bilgiyi Emre Kongar'ın araştırma merakına borçluyum.

olan herkesin her zaman aynı şekilde düşünmeyeceğini unutuyor ve bazen böyle şaşırıyor. Oysa belki asıl şaşılacak şey, bütün bir eğitim dönemini geçirmiş ve hatta belirli bir mesleğin alışkanlıklarını edinmiş ileri yaştaki insanların bir partiye girmekle hep aynı düşüncelere varacaklarını ummak.

Ünlü Bir Öğretmen: Enver Behnan Şapolyo

Tarih derslerinde iki öğretmenimiz oldu: Enver Behnan Şapolyo ile Hayri Gülen. Hayri Bey bilgili, iddialı, genç bir öğretmendi. Özellikle İslam tarihi konularında bize çok şey öğrettiğini hatırlıyorum. Yalnız Enver Behnan Bey'le beraberliğimiz daha uzun zaman, hemen hemen bütün ortaöğrenim yılları boyunca sürdüğü için anılarım daha çok onunla ilgilidir.

Enver Behnan Şapolyo, Ankara eğitim çevrelerinde iyi tanınan bir öğretmendi. Çeşitli tarih konularında, genellikle lise düzeyinde, birçok kitap yazmıştı ve yazmaya devam ediyordu. Derste nadiren kendisi anlatır, daha çok bir öğrenciye genellikle de bana elimizdeki kitaptan bir bölümü yüksek sesle okutur ve özetini çıkarmamızı isterdi. Yeri geldiği zaman tarihe mal olmuş öyküleri, varsa erotik yanları üzerinde durarak ballandıra ballandıra anlatırdı. Bütün bu halleriyle kendisini bize iyice sevdirmişti. Ama derslerinde öyküler dışında pek bir şey anlatmadığı için ve gördüğümüz kitaplarını da pek çalakalem yazılmış bulduğumuz için üzerimizde çok ciddi bir izlenim uyandırmıyordu.

Kendi yaptıklarından övgüyle söz etmeyi severdi. "Bir gün beni Rus Büyükelçiliği'nden telefonla aradılar," diye anlatmıştı, "Moskova'dan bir uzman gelmiş, beni görmek istiyormuş. Hayretle, 'Buyursun,' dedim. Uzman geldi. Kendisine sordum: 'Niye benimle görüşmek istediniz?' Beni nereden tanıyorsunuz?" Ne cevap verdi biliyor musunuz? 'Ben sizi iyi tanıyorum, araştırdım, siz Türkiye'deki öğretmenler arasında en çok kitap yazmış olan kişisiniz, onun için sizinle konuşmak istiyorum.'

"Baktım, adam gerçekten kitaplarımı incelemiş. Birlikte epey konuştuk. Onlar kitap yazmanın önemini ve zorluğunu biliyorlar. Bakın ben bir gün yazı masasının başında bir konuyu nasıl yazacağımı düşünürken bunalmıştım, ayağa kalktım. Dolaşırken farkında olmadan merdiven başına gelmişim. Ayağımı boşluğa atıyorken kendime geldim, düşmekten son anda kurtuldum. Kitap yazmaya girişmek işte böyle, insana etrafını tamamen unutturur."

Sonra, nasıl kitap yazdığı konusuna geçti: "Konumla ilgili kitapları önüme açarım. Hepsini ayrı ayrı okurum. Ondan sonra ne yazacağımı, onlardan aldığım bilgiyi nasıl toparlayıp özetleyeceğimi düşünürüm." Sözü buraya gelince

yüzümde bir şaşkınlık belirmiş olmalı ki, bana bakarak: "Tabii ya, ne sandınız, her şeyi kafamdan uyduracağımı mı düşündünüz? Öyle şey olur mu? Elbet bilgileri daha önce yazılmış kitaplardan alıp siz yeniden kendi üslubunuzla yazacaksınız," demişti.

Bu sözlerine bakarak, ünlü tarih hocamız Şapolyo'yu araştırmaya önem vermeyen bir tarihçi sanmayın. Eline bir olanak geçtiği zaman bunu değerlendirmesini biliyordu. Ortaokulda Kurtuluş Savaşı'nı okuduğumuz günlerde benden İnönü Savaşlarını anlatan bir yazı hazırlamamı istedi. Ben de babamın kütüphanesini karıştırdım; bulduğum kitaplardan, özellikle Atatürk'ün büyük *Nutuk*'undan yararlanarak, savaşların hem askeri hem siyasal yönlerini anlatan birkaç sayfalık bir inceleme yazısı yazdım, getirdim ve isteği üzerine sınıfta okudum. Epey emek verdiğim bir çalışma olduğu için hocamızın da beğeneceğini sanmıştım. Sonuç hiç de beklediğim gibi çıkmadı. Okumam bittikten sonra Şapolyo, "İyi, uzun boylu yazmışsın, ama bütün bunlar bilinen şeyler, herkes bunları senin okuduğun kitaplardan çıkarabilir. Ben bu ödevi sana verdiğim zaman beklediğim başka bir şey vardı. Senin babana gidip onun ağzından bu savaşların nasıl meydana geldiğini, nasıl cereyan ettiğini yazacağını sanmıştım, ummuştum. Bak, Kâzım Özalp'in kızına Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz'la ilgili ödev verdim. O gitti, babasının yanına oturdu ve onun savaştaki katkılarını kendi anlattığı şekilde yazdı, getirdi. Benim istediğim işte buydu," dedi. Hocamızı dinleyince ona hak verdim, ama benim babama duyduğum saygının, kendisinden okul ödevi için böyle bir yardım istememe engel olduğunu söyleyemedim. Sesimi çıkarmadım.

Öte yandan, Şapolyo'nun bana o zaman verdiği bu ortaokul ödevinden, sonradan, onun tahmin edemeyeceği şekilde yararlandım. *Nutukta* Atatürk, Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem Bey'in isyana hazırlandığının fark edildiği günlerde, son bir uzlaşma umuduyla cepheyi ziyareti sırasında geçen bir konuşmayı anlatır. Mustafa Kemal Paşa, 4 Aralık 1920 gecesi Eskişehir'de Garp Cephesi Karargâhı'nda yanında cephe komutanı İsmet Bey ile Ankara'dan kendisiyle birlikte gelmiş olan Kâzım, Celâl ve Hakkı Behiç beyler olduğu halde, Ethem Bey'in kardeşi Reşit Bey'le görüşmektedir. Reşit Bey yüksekten alan saldırgan bir hava içinde konuşur. Sürekli olarak Garp Cephesi komutanını suçlar. Karargâhtaki toplantıda beklenen Ethem Bey'in niye hâlâ gelmediği sorusuna, "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır," şeklinde yanıt verir. Sonunda Mustafa Kemal Paşa kesin tavır takınır ve "Devlet Başkanı sıfatıyla, Garp Cephesi Komutanına durumun gereğini yerine getirmek için yetkisini kullanmasını emrediyorum," der. Arkasından hemen İsmet Bey söz alır ve şunları söyler:

Emrim altında bulunan komutanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben onu yola getirmek ve cezalandırmak için gerekli güce sahibim. Bu hususta henüz kimseye aczimi itiraf etmiş ve bana ait bu görevin yerine getirilmesini kolaylaştırmak için kimseden yardım dilemiş değilim. Ben durumun gereğini yaparım.[3]

Ortaokul öğrencisiyken okuduğumda beni etkileyen bu cümleler, gerek üniversitedeki yöneticiliğim sırasında, gerek parti genel başkanlığı dönemimde iç huzursuzluklarla karşılaştığım anlarda hep aklıma geldi. Önüme çıkan sorunu başkalarından yardım istemeden, kendi kendime çözerek engeli aşmam gerektiğini bana hatırlattı, yolumu aydınlattı.[4]

Bu anılan hazırlarken, Enver Behnan Şapolyo'nun çalışmalarının genel olarak nasıl değerlendirildiğini görmek için ansiklopedilere baktım. *Meydan Larousse*, Şapolyo'nun 1900-1972 yılları arasında yaşamış bir Türk yazarı ve gazetecisi olduğunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdikten sonra Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Ankara'ya giderek *Öğüt*, *Yenigün* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde muhabirlik ve yazarlık yaptığını, çeşitli liselerde tarih öğretmenliği görevinde bulunduğunu, başlıca eserlerinin *Ziya Gökalp ve İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943), *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi* (1944), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (1956), *Kuva-yı Milliye Tarihi* (1958), *Mezhepler Tarihi* (1964) olduğunu yazıyor.[5]

Burada, değerli ansiklopedi yazarının bir deyimine takılmaktan kendimi alamıyorum. Enver Behnan Şapolyo'nun yaşamöyküsünü anlatırken, "Kurtuluş Savaşının ilk yıllarında Ankara'ya giderek," demiş. Ben olsam, "Ankara'ya gelerek," derdim. Konuya döneyim. Enver Behnan hocamızın tanınmış bir ansiklopedide yer almış olmasından kıvanç duydum. Hatta bu memnunlukla başka hangi hocalarımız ansiklopedide yer almış diye araştırdım. İki hocamızı daha buldum, onlardan da söz edeceğim. Ayrıca fark ettim ki, ansiklopedinin ilgisini çeken kitaplarının hepsi biz Gazi Lisesi'nden mezun olduktan sonra basılmış.

---

3) Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1927; Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, c. 2, s. 65-66. *(Nutuk'tan* aldığım konuşmalarda bugün kullanılmayan bazı kelimelerin yerine karşılıklarını yazdım.)

4) Örneğin, *Anılar ve Düşünceler* (İstanbul, 1996) c. 1, s. 290-291'de anlattığım direnişi sona erdiren konuşma doğrudan doğruya *Nutuk*'ta okuduğum sözlerden esinlenerek hazırlanmıştı.

5) *Meydan Larousse*, "Şapolyo" maddesi, İstanbul, 1973, c. 11 , s. 719.

Tarih İnsanları Birleştirir mi, Ayırır mı?

Zaman zaman eğlenceli öyküler ya da heyecanlı kahramanlık menkıbeleri dinlediğimiz, sınavlarda iyi not almak için birçok tarih ve isim ezberlemek zorunda kaldığımız bu derslerin, bizim dünyaya ve oluşumuza bakış açımızı belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğunu o zaman fark etmemiştik. Şükürler olsun ki, o zaman ortaöğrenimde bize verilen tarih kültürü, özgür gelişmemize set çekmeyen, gerek kendi toplumumuz içindeki çeşitli gruplar arasında, gerek öteki uluslarla aramızda düşmanlıklar yaratmayan, her alanda verimli çalışmayı özendiren barışçı bir temel oluşturdu. Eski bir imparatorluğun mirası üzerinde kurulmuş genç bir cumhuriyetin kendisini dünyaya kabul ettirme zorunluluğu bazı abartmalara yol açmıştı. Doğru, ama bu kaçınılmaz istisnalar dışında genel yaklaşım çok dengeliydi. Yaşamımız boyunca, ortaokul ve lisede gördüğümüz tarih eğitiminin abartılarından sıyrılma ve eksiklerini tamamlama fırsatlarını bulduk. Kendi hesabıma, hiç beklemediğim yer ve zamanlarda bu fırsatların ya da zorunlulukların karşıma çıktığını gördüm. Burada bir iki örnek vermek istiyorum.

İstanbul'da 1942 yazında Galatasaray'ın tanınmış hocası Camille Bergeaud'dan Fransız edebiyatı dersleri aldığımı *Amlafm* birinci cildinde anlatmıştım.[6] O derslerin birinde Bergeaud bana, 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından alınmasının Avrupa'daki etkileri üzerine ne düşündüğümü sormuştu. Ben de kendisine bu fethin Avrupa'da Rönesans'a katkıda bulunduğunu, çünkü Bizans'ta yaşayan birçok bilim adamı ve felsefecinin fetihten sonra Batı Avrupa'ya göç ettiklerini ve oradaki fikir yaşamına canlılık getirdiklerini söylemiştim. Bergeaud gülmüş ve "Size okulda böyle öğrettiklerini anlıyorum, ama yanlış, böyle bir şey olmadı," demişti. Gerçekten, sonradan okuduğum hiçbir kitapta, bizim dışımızdaki bir yazarın böyle bir yorum yaptığını görmedim. Herhalde bu yorum, "Tarihteki başlıca toplumsal, siyasal değişimlerin, ilerlemelerin hepsinde Türklerin önemli rolü olmuştur," şeklinde özetlenebilecek abartılı yaklaşımın bir ürünüdür. Öte yandan, ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee'nin bir kitabında şöyle bir değerlendirme gördüğümü hatırlıyorum:

"Türkiye Cumhuriyeti'nde geliştirilen bir teori hemen bütün geçmiş uygarlıkların Türklerin eseri olduğunu iddia ediyor. Kuşkusuz bu doğru değildir," diyordu Toynbee, "ama 16. yüzyılda dünyanın Asya ve Avrupa'da birçok bölgeyi içine alan önemli bir bölümünde Türk asıllı uluslar.n egemen olduğu bir gerçektir."

---

6) *age.*, s. 171.

İstanbul'un fethi konusunda beni şaşırtan başka bir düşünceyi, Amerika'da teorik fizik alanında kendisiyle birlikte çalıştığım ünlü bilgin Wigner'den duymuştum. Macar asıllı olan Profesör Wigner'in ülkemize, ulusumuza sempatisi vardı. Dünya politikası üzerinde konuştuğumuzda bunu fark ederdim. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikadaki davranışlarını genellikle onaylardı. Bir gün nasılsa konu Fatih Sultan Mehmet'e geldi. Fatih'in çok kültürlü bir padişah olduğunu, Avrupa'nın temel kültür dillerini bildiğini, Avrupa uygarlığının temsilcileriyle, düşünür ve sanatçılarıyla tanışıp konuşmaktan zevk aldığını, farklı dinlere karşı da hep saygılı davrandığını Wigner'e anlattım. Sesini çıkarmadan beni dinledikten sonra, "Peki öyleyse İstanbul'u niye aldı?" diye sormaz mı!

Hatay'ı Niye Aldınız?

ABD'de doktora öğrenimi yaptığım sırada, 1948 yılının yaz tatilinde yurda geliyordum. Uçakta yanımda oturan gençle konuşmaya başladık. Suriyeliymiş. Üniversite öğrenimini tamamlamış olarak yurduna dönüyordu. Önce Amerika'da yaptıklarımızı birbirimize anlattık. Sonra genel politika konularına, dünya olaylarına geçtik. Hemen her konuya benzer şekilde yaklaştığımızı gördüm. Söyleşimiz sıcak bir hava içinde devam etti. Sonunda Türkiye-Suriye ilişkilerine geldik. Ben tarihten gelen bağlarımızı hatırlatarak, hiçbir Türk vatandaşının Suriyelilere karşı dostluk ve işbirliği beklentisinden başka bir duygu beslemediğini, içtenlikle inanarak söyledim. O zaman birdenbire yanımdaki gencin yüzü ciddileşti ve bana, "Öyleyse niye Hatay'ı elimizden aldınız?" dedi. Ben şaşırdım, "Bu da nereden çıktı?" havası içinde, "Bu konu Fransızlar döneminde uzlaşmayla çözüldü, biliyorsunuz," dedim. "Fransızlar da, siz de hakkımızı yediniz," dedi. Onun üzerine, "Niye öyle söylüyorsunuz? o zaman bir plebisit yapıldı, halkın isteğine göre karar verildi," dedim. Omuzlarını silkti, "Öyle plebisit olur mu?" dedi ve konuşmamız da bir iki cümleyle sona erdi. Böylece bir şeyi öğrenmiş oldum: O zaman Suriye'deki okullarda gençlere, Hatay'ın Suriye'den haksız yere alınmış bir toprak parçası olduğu fikri aşılanıyordu. Bugün de durumun değiştiğini sanmıyorum. İki komşu ülke arasındaki ilişkilerin bir türlü düzelmemesinin temel nedenlerinden biri işte bu yaklaşım. Tarih eğitimine yerleştirilen ayırıcı öğelerin etkisinden hiçbir zaman kurtulamıyorsunuz.

Türkiye Dışındaki Ermenilerin Bize Bakışı

Lisansüstü öğrenim görmek üzere ABD'de bulunduğum dört yıl içinde çeşitli yerlerde birçok Ermeni kökenli Amerikan vatandaşıyla tanıştım. Gördüm ki, oradaki bu etnik grup keskin çizgilerle ikiye ayrılıyor: Türkiye'yi sıcak duygularla,

hatta özlemle hatırlayarak bütün Türklere dostluk besleyenlerle, abartılı katliam öykülerini hep canlı tutarak bütün Türklere karşı düşmanca tavırlar içinde olanlar, hatta açıkça düşmanlık yapanlar. Cumhuriyet Türkiyesi'nde bizim aldığımız eğitimde Ermenilere karşı herhangi bir düşmanlık aşılanmadığı için ABD'de ilk kez gördüğüm bu eğilim beni çok şaşırtmıştı. Bu duyguların nereden çıktığını anlamak için tarih kitaplarını karıştırmam gerekti.

Özetle, karşılaştığım bu durumlar, Suriye'yle ilişkilerimiz ve dünyaya yayılmış Ermenilerin bize karşı tutumları konularında tarih eğitimimizde bazı eksiklikler olduğunu gösterdi. Başka bir bilgi eksikliğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ilişkin siyasal gelişmeler hakkında duyduğumu da söylemeliyim. Sanıyorum Cumhuriyet'in kurucuları, eski düşmanlıkları tazelememek kaygısıyla, henüz yankıları sönmemiş olan bu konuları okul programlarına aldırmamışlardı. Aradan bir hayli zaman geçti. Birçok anı ve inceleme yayımlandı. Demokratik düzen içinde siyasal parti rekabetleri olağan karşılanır hale geldi. Bugün, yakın geçmişin siyasal gelişmelerini okul kitaplarında ayrıntılı bir biçimde anlatma olanağı var ve zaten tarihçilerimiz yeni yeni bunu yapmaya başladılar.

Böyle bir yaklaşım başka bir önemli yarar daha sağlayacak, gençlerin Atatürk'ü daha gerçekçi bir şekilde değerlendirmelerine fırsat verecektir. Atatürk ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı'nı kazanırken, Cumhuriyet'i kurup devrimleri gerçekleştirirken yaptıkları inanılmaz şeyler, kazandıkları eşsiz başarılar, bütün gelecek kuşaklarımız için bir destan demeti oluşturmaktadır. Bu destanlar bize yaşamımız boyunca karşılaştığımız güçlükleri aşma iradesini verdi. Sürekli esin kaynağı oldular. Bizden sonraki kuşaklara da aynı hizmeti yapacaklar. Ama işte, Atatürk'ün önüne hangi engellerin çıktığı ve bu engelleri nasıl aştığı daha iyi ve daha doğru olarak bilinirse, o zaman bu destanların esinlendirme gücü artar, zaten var olan duygusal kaynak gerçeğin katkısıyla zenginleşir, daha akılcı ve verimli bir yapı kazanır.

Amerika'yı Keşfetmek

Yukarıda verdiğim örnekler hep ulusal tarihimizle ilgili. Genel olarak dünya tarihine bakışımızın ise Asya ve özellikle Avrupa eksenli olduğunu ve bu yaklaşımın Latin Amerikalılar ve Afrikalılarca benimsenmediğini UNESCO Yönetim Kurulu'nda görev yaptığım sırada fark ettim. "Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfinin 500. yılına yaklaşıyoruz. Nasıl bir kutlama yapalım?" sorusunun ortaya atıldığı bir gün, bir Orta Amerika ülkesinin delegesi beni şaşırtan bir şey söylemişti: "Kutlamasına kutlayalım, ama önce neyi

kutladığımızı iyi bilelim. Aslında keşif diye bir şey yoktur. Kristof Kolomb Amerika'ya gitmeden önce de orada insanlar yaşıyorlardı ve önemli uygarlıklar kurmuşlardı. Nasıl Asya'nın keşfinden, Avrupa'nın keşfinden söz etmiyorsanız, Amerika'nın da o anlamda keşfinden söz edemezsiniz. 1492, Kolomb ile birlikte Avrupalıların, Amerika kıtasına ilk geliş tarihleridir, o kadar." Benzer görüşleri Afrikalı delegelerden de duydum. UNESCO, yeni bir Afrika tarihini, kuşaktan kuşağa anlatılarak uzak geçmişten bugüne kadar gelmiş sözlü destanları da içine alan tüm Afrikalı kaynakları göz önüne alarak yazma girişimini o zaman başlattı. Ben orada görevliyken ilk iki cilt yayımlanmıştı. Sonradan öteki ciltler de yayımlanarak eser tamamlandı. Ama bu yeni ve daha gerçekçi bakış açısının bütün dünyada kabul görüp olağan karşılanması için gerekli zaman henüz geçmedi. Ayrıca, Afrika'daki siyasal rejimlerin hâlâ demokratik istikrara kavuşmamış olmasının da eski yaklaşımın sürdürülmesini kolaylaştırdığını sanıyorum. UNESCO'nun yayımladığı Afrika tarihinin birinci cildinde gözüme çarpan ilginç bir noktaya işaret edeyim: Bu cilt Afrika'yla ilgili başlıca incelemeleri kapsayan geniş bir bibliyografya içeriyordu. Merak edip baktım. Kaynakçadaki 1500'ü aşkın eser arasında yalnızca iki Türk yazarının eserleri vardı ve bunlardan biri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* idi.[7]

Baştaki değerlendirmeme döneyim. Ortaokul ve lise programlarımızın bazı eksiklikleri olduğuna işaret ettim. Ama benim için bu eksiklikleri tamamlamanın hiç de güç olmadığını da belirttim. Bu yüzden ortaöğrenimde aldığımız tarih kültürünün oldukça dengeli ve gelişmeye elverişli bir yapı oluşturduğunu düşünmeye devam ediyorum ve bu programları hazırlamış ve uygulamış hocalarıma bir kez daha teşekkür ediyorum. Genellikle dengeli bir tarih kültürü uluslararası barışın en sağlam dayanağı oluyor. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalabilmesinde ve bugüne kadar bütün Cumhuriyet hükümetlerinin dış politikalarının aynı barışçı çizgiyi izlemesinde bu dengeli tarih eğitiminin büyük katkısı olmuştur kanısındayım.

Böylelikle, tarihin birleştiriciliği ya da ayırıcılığı konusunda bu ara bölümün başında dile getirdiğim soruyu da yanıtlamış oluyorum. Doğaya ve yaşama ilişkin her bilgi gibi tarihin bilgi hazinesi de insanları birleştirmek ya da ayırmak için kullanılabilir. Ulusların, etnik grupların, din ve mezheplerin aralarında geçmişten gelen ayrılıkları ve düşmanlıkları unutturmak ya da canlandırmak için gerekli her türlü malzeme tarihte vardır. Sorun sizin özgür iradenizle hangi yolu seçtiğinizde toplanıyor. Ben, siyasette olduğum sürede hep tarihin birleştirici, barış sağlayıcı verilerinden yararlandım. Ama tam tersini yapanları da gördüm.

---

7) UNESCO, *General History of Africa*, Heinemann, California, 1981, c. 1, s. 766.

II.

"Ağır Ağır Çıkacaksın Bu Merdivenlerden"

Ortaokulda Türkçe, lisede edebiyat derslerini hep zevk alarak, her zaman hoşuma giden bir şeyler bularak izledim. Türkçeden bir sıkıntı çekmememi kuşkusuz evde dinlediğim konuşmalarda farkında olmadan aldığım eğitime borçluyum. Ortaokuldaki hocamız Hicri Göncel çok saygı gösterdiğimiz, kültürlü, deneyimli, erdemli bir öğretmendi. Benim çalışmamdan memnun olduğunu görüyordum. Ortaokulu bitirdiğimde yazdığı bir şiiri babama armağan etmişti. Kendi yaşamını anlattığı ve arada beni övdüğü bu manzumesine, "Adım Göncel, fakat kırk yıldır açtım, beni sen doyurdun," diye başladığını hatırlıyorum.

Öğretmenler öğrencilerini hem överler, hem döverler (tabii genellikle manen, bazen de maddeten). Öğretmen-öğrenci ilişkisinde ikisinin de ayrı bir yeri ve önemi vardır. Hicri Bey de iyi bir öğretmen olarak bu kuralın dışında değildi. Bir gün, o zamanki deyimle "mütalaa" (çalışma) saatinde kürsüde otururak sükûneti sağlama görevini yapıyordu. Ben de ön sırada arkadaşım Reha Tarman'la birlikte oturuyordum. Çalışır gibi yapıyorduk, ama aslında Reha durmadan bana bir şeyler anlatıyor, şakalar yapıyordu ve ikide bir gülüşüyorduk. Hicri Bey bir iki defa başını kaldırıp baktı; susmadığımızı, gülüşmeye devam ettiğimizi görünce dayanamadı, bize döndü ve "Ne cıvık şeylersiniz!" dedi. Bu uyarıyı hak etmiş olduğumuz için hiç sesimizi çıkaramadık. Hicri Bey'e saygımız, sevgimiz de azalmadı.

Geçenlerde bir araya geldiğimizde, Reha Tarman, Hicri Bey'in başka bir anısını hatırlattı. Yalnız iyi Türkçe konuşmamıza değil, aynı zamanda belirli bir zarafetten ayrılmamamıza dikkat eden hocamız "yani" kelimesini gereksiz yere kullanmamamızı ısrarla söylerdi. Bir gün de şu öyküyü anlatmıştı: Osmanlı döneminde genç bir kaymakam Akdeniz sahilinde bir ilçeye atanmış; okumuşluğunu, bilgisini göstermek için fırsat kolluyormuş. Bir gün bu fırsatı bulduğunu sanarak Vilayet'e bir telgraf çekmiş: "Bahri sefitte, yani Akdenizde, bir

sefine, yani bir gemi, gark olmuştur, yani batmıştır." Kaymakam ertesi günü vali beyden yanıt telgrafını almış: "Azlolundunuz, yani kovuldunuz."

Liseye geçince Türkçenin yerini edebiyat dersleri aldı. Üç edebiyat öğretmenimiz oldu: Bakiye Ramazanoğlu, Şükrü Kurgan ve Ruşen Ferit Kam. Bakiye Hanım deneyimli, dikkatli bir hocaydı. Sınıfımızda kısa bir süre görevlendirildi. Ödevlerimde ismini gördüm ama derslerden bir şey hatırlamıyorum. Şükrü Kurgan konusuna içtenlikle bağlı, araştırma yapmayı seven genç bir insandı. Orta Asya Türklerinin kültürüne, edebiyatına meraklıydı. Derste bize Orhun Yazıtları'nı uzun uzun anlatmıştı. Beni o gün kürsüye çağırmış, bu yazıtlardan aldığı bir metni, elindeki büyük dosyadan okutmuş ve anlamını sormuştu. (Sonradan bu dosyadaki metnin kitap olarak yayımladığını gördüm.[8]) Bana verdiği dosyanın bir sayfasında metnin aslı, karşı sayfasında ise bugünkü Türkçeye çevrilmiş şekli yazılıydı. Böylece, özgün metni okurken ister istemez anlamını da görüp öğreniyordum. Ama nedense o anda bunu sayın Kurgan'a haber vermek içimden gelmedi. Öğrencinin öğretmeninden bazı şeyleri saklama içgüdüsüne kendimi kaptırdım. Özgün metni okuduktan sonra anlamını düşünerek buluyormuşum gibi, yavaş yavaş söyledim. Hocamız benim metni anlamama bayağı sevindi. "Bakın, anlaşılabiliyor değil mi?" diyerek memnunluğunu öğrencilere açıkladı.

Araya bir kandırmaca girmiş de olsa, bu metinlerle böyle ilgilenmemin bir faydası oldu. Orhun Yazıtları'nın şu ünlü cümlesi belleğime yerleşti:

Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin, törüngin kim artatı?
(Üstten gök çökmese, altta yer delinmese, Türk ulusu, [senin] ilini, töreni kim bozabilir?)

Cumhurbaşkanı Demirel'in 1995 yazında Moğolistan gezisine Dışişleri Bakanı olarak katıldığımda, Orhun Yazıtları'nın bulunduğu yerlere gitmiştik ve orada dolaşırken aklımda kalan bu cümleyi söyleyerek çevremdeki uzmanları etkilemiştim.

Öteki edebiyat hocamız Ruşen Ferit Kam,[9] Türk müziğinin önde gelen kemençe ustası olarak ün yapmıştı. Ankara Radyoevi'nde de görevi olduğunu izlediğimiz radyo konserlerinden öğrenmiştik. Lise öğretmenlerim arasında ansiklopedilere geçmiş üç kişiden birinin o olduğunu yeni fark ettim. Üçüncüsü de Nurettin Şazi Kösemihal'dir.

---

8) Şükrü Kurgan, *İzahlı Eski Metinler Antolojisi*, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 56.

9) "Ruşen Ferid Kam" maddesi, *Meydan Larousse*, İstanbul, 1971, c. 6 , s. 822.

Meydan Larousse Ruşen Ferit Kam'ı, Türk musikisi uzmanı diye nitelendirdikten sonra, 1905'te İstanbul'da doğduğunu, felsefe ve edebiyat bilgini Ferit Kam'ın oğlu olduğunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdiğini, Tamburi Cemil Bey'den musiki dersleri aldığını, edebiyat öğretmenliği yaptığını, Ankara Radyosu'nda müdür olduğunu, orada klasik Türk musikisi korosunu yönettiğini, viyolonsel ve özellikle kemence çaldığını, bazı besteleri olduğunu yazıyor.

Divan Edebiyatını Sevdim

Ruşen Ferit Kam'ın dersleri bana divan edebiyatını sevdirmişti. Fuzulî'nin, Bakî'nin, Nedim'in şiirlerini zevkle okurdum. Bazı dizelerini ezberlerdim. Aralarında hâlâ hatırladıklarım da var. Örneğin Fuzulî'nin, "Beni candan usandırdı cefadan yar usanmaz mı" dizesi, anlamı ile birlikte özel temposu sayesinde hatırımdan çıkmadı. İran Dışişleri Bakanı Dr. Velayeti ile görüşürken ona Bakî'nin Farsça kelimelerle dolu ünlü "Kanuni Mersiyesi"nin ilk iki dizesini okudum:

Ey payi bendi dam gehi kaydü nam-ı neng,
Takey hevayı meşgaleyi dehri bi direng[10]

Arkasından da, "Bildiğim bütün Farsça bu kadardır," diye ekledim. Ama Allah bilir, daha çok Farsça bilip sakladığımı sanmış olabilir. Bunu Bakî'ye borçluyum. Başka bir gün Türkî dışişleri bakanları toplantısında, Azerbaycan dışişleri bakanının, yayımlanacak bildiride Fuzulî'yi yalnızca bir Azerbaycan şairi olarak niteleme girişimini lise edebiyat derslerim sayesinde önledim.

Divan edebiyatından başka, halk edebiyatından ve edebiyatımızın daha yakın tarihli, Avrupa kalıplarına uyan akımlarından da bazı parçalar aklımda kaldı. Yunus Emre, Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmit, daha sonra Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Ahmed Haşim, Yahya Kemal, dizelerini en çok ezberlediğimiz, birbirimize söylediğimiz şairlerdi. Ne yazık ki, yaşayan edebiyatçılarımızın yapıtlarını derslerimizde göremiyorduk. O günlerde babamın kütüphanesinde bulduğum, İsmail Habib Sevük'ün *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı kitabından çok şey öğrenmiştim. İlk defa bu derleme incelemede Nazım Hikmet

10) "Ey nam ve şan tasasının tuzağına yakalanmış insan,
Bu kararsız dünyanın işleriyle uğraşmak arzusu ne zamana katlar sürecek?"
Necmettin Halil Onan, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 172.

ile ilgili bir bölüm görmüştüm. Bölümün sonunda Sevük'ün gençlere şöyle bir öğüdü vardı: "Şairi, sev, fakat inanma!" Gene lise yıllarımda yayımlanmış olan Milli Eğitim Bakanlığı klasikler çevirilerini de elime geçtikçe okuyordum.

Ruşen Ferit Bey, Ahmed Haşim'in simgecilik akımından esinlenmiş şiirlerini bize derste anlatırken biraz zorlanmıştı. "Bu şiirlerin ne demek istediğini ben size anlatamam, anlatmaya çalışmamın faydası yoktur. Şiiri okuyun ve zevkine varmaya gayret edin. Okurken size bir şey ifade edip etmediğine, hoşunuza gidip gitmediğine siz kendiniz karar vereceksiniz ve hoşunuza gidiyorsa nedenini de siz bulacaksınız," demişti. Dediği doğruydu, ama örneğin,

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak
Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak

dizelerinin asıl zevkine varmak için biraz zaman geçmesini, yaşam yollarında bir miktar derlenmesini beklemek gerekiyordu.

Geriye baktığımda, lisede aldığım edebiyat kültürünün de yaşam boyu yararlandığım ve geliştirdiğim değerli bir temel oluşturduğunu görüyorum. Bu derslerde başka bir özelliğimin de bilincine vardım: Mantık sevgim edebiyata bakışımı da önemli ölçüde belirliyordu. Beğendiğim şiirler, söylenişlerindeki güzellik kadar, hatta belki ondan daha çok, anlamlarının özgünlüğü, çarpıcılığıyla hoşuma gidenlerdi. Sadece kelimelerin değişik ses etkilerine, aralarında kurulabilecek hoş uyumlara dayanan şiirler aklımda kalmıyordu. Öğretmenlerimizin verdiği nesir (düzyazı) ödevlerini yazarken, abartılı ifadeler kullanmaktan kaçınıyordum. Gördüğüm olayları ya da aklımdan geçen düşünceleri olduğu gibi yansıtan cümleler bulmaya çalışıyordum. Bu bende huy haline geldi ve liseden sonra da devam etti.

"Huy haline geldi" dedim, ama herhalde bu huyun bana babamdan geçtiğini söylemek daha doğru olurdu. Siyasal yaşamı boyunca yaptığı sayısız konuşmada babamın, gerçeklerle ilgisi olmayan abartmalara, yapmacık yaklaşımlara hiçbir zaman iltifat etmediği bilinir. Bir gün bana açıkça söylemişti: "Bizim siyasetçiler sözlerini kuvvetlendirmek için 'en çok', 'en büyük', 'olağanüstü' vb. gibi süperlatifleri çok kullanırlar ve bunu bir marifet sanırlar. Ben bunu sevmem, gerekli de görmem," demişti. Gerçekten, onun konuşmalarında böyle abartmalara, içi boş tumturaklı cümlelere rastlanmaz. Oysa, sık sık topluluklara hitap etmek durumunda olan siyasetçiler için "akılda kalacak bir

şey söylemeksizin konuşmak" hastalığı ciddi bir tehlikedir. Özellikle tören konuşmalarında bu tehlike doruğa çıkar. Böyle bir durumda yapılmış, ama bu tehlikeye düşmeyen bir konuşma örneği de vereyim:

İzmir'de, SHP'li Belediye Başkanı Sayın Çakmur'un görevde olduğu yıllarda, bir fuar ziyaretinde bana, babamın 1936'da başbakan olarak Uluslararası İzmir Fuarı 'nı açarken yaptığı konuşmayı dinletmişlerdi. Konuşmasının bir noktası çok dikkatimi çekti. Sergiyi hazırlayanlara teşekkür ettikten sonra, "Şimdi birlikte fuarı gezeceğiz, ekonomide yaptıklarımızı, yapacaklarımızı, hangi başarıyla ortaya koyabilmişler, bize neler gösteriyorlar, ne öğretiyorlar, bütün bunları, sergiyi gezdikten sonra değerlendireceğiz ve asıl o zaman arkadaşlarımıza teşekkür edeceğiz," gibi sözler söylüyordu. Açış konuşmalarında genellikle görülen övgü dolu hitap şeklinden farklı bir yaklaşımdı bu.

Anlatılmak istenen toplumsal olayın ya da kişisel ruh halinin önemli öğelerini iyice belirten kelimeler kullanıldığında, konuşmanın etkisini artırmak için yapay çabalar harcamaya gerek kalmıyor. Ayrıca konu hem anlamlı, hem çarpıcı bir biçimde dile getirildiğinde siyaset dünyasının unutulmayan konuşmaları ortaya çıkıyor. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sırasında, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında yaptığı konuşmalardan alınmış cümleler, bu edebiyatın en güzel örnekleri olarak bugün Anıtkabir'in cephelerini salonlarını süslemektedir. Anıtkabir'i her ziyaretimde bu eşsiz cümleleri dinmeyen bir hayranlıkla yeniden okurum. Babamın konuşmalarından alınmış, "Namuslu insanlar en az namussuzlar kadar cesur olmadıkça kurtuluş yoktur," gibi cümlelerin de çeşitli partilere, eğilimlere mensup siyasetçiler ve yazarlarca sık sık hatırlatıldığını görüyorum.

Edebiyatın Özü Hakkında Bir Görüş

Fikirlerini hem doğru, hem de parlak bir şekilde ifade etmek, sanıyorum, tarihte ün kazanmış birçok önderin ortak özelliği. Örneğin, Sezar'ın, "Geldim, gördüm, yendim!" cümlesi; Napoleon'un, Austerlitz zaferinden sonra askerlerine yayınladığı bildirideki, "Ben Austerlitz'deydim diyeceksiniz," sözü; Jefferson'un fikir özgürlüğüne bağlılığını belirten, "İnsan zihnini baskı altına alacak her çeşit istibdatla sonuna kadar mücadeleye ant içtim," cümlesi; Churchill'in İkinci Dünya Savaşı'nın zor günlerinde ulusuna savaş iradesini aşılamak için yaptığı konuşmalar, fikirlerdeki doğrulukla ifadedeki parlaklığı birleştiren ünlü örnekler olarak hemen aklıma geliyor. Burada kastettiğim doğruluğun anlamı belli: Olayı ya da düşünceyi tam yansıtmak söz konusu. Yalnız bu özelliğin kolayca sağlandığı sanılmasın. Sözlerimizin gerçek duruma tam uyması için de özel bir çaba gereklidir. Bu konuda Hasan Âli Yücel bana yararlı bir ders vermişti.

Hasan Âli Yücel'in Uyarısı

1940 yılında lisenin birinci sınıfındaydım. Milli Eğitim Bakanı Yücel bir gün, yemekte babama Türkçe ve edebiyat derslerinden söz ederken, tanınmış yazarların yapıtlarından bir sayfalık parçaları çocuklara derste okutup açıklamalar yapmanın faydalı bir yöntem olduğunu, Batı Avrupa'da çok kullanılan ve *'lecture expliquee'* (açıklanan okuma) diye Fransızcasını da söylediği bu yöntemin bizde de yaygınlaşmasına çalıştığını anlatıyordu. Babam bana, "Böyle bir örnek gördünüz mü?" diye sordu. Ben, "Dediğiniz gibisini görmedim, ama edebiyat öğretmenimiz kitaptaki bir şiirin açıklanmasını bizden ödev olarak istedi," deyince ödevi görmek istedi. Yazdığım ödevi kitapla birlikte getirdim. Bakanla beraber incelediler. Babam nasıl bulduğunu sorunca Yücel, "İyi yapmış, yalnız açıklamasının sonunda bir yerde 'gençlerin güneşi' demiş. Öğretmen de bunu 'hakikat güneşi' olarak düzeltmiş. Öğretmenin hakkı var, çünkü şair de böyle söylemiş," dedi.

Ben öğretmenin bu düzeltmesini görmüş, fakat üzerinde durmamıştım. Milli Eğitim Bakanının uyarısı üzerine şiiri tekrar dikkatle okuyunca öğretmene ve bakana hak verdim. Yapıt Kurtuluş Savaşı öncesi günlerde yazılmıştı. Gençlere sesleniyor, onları yüreklendirmeye çalışıyordu ve "Şunu unutma ey genç, her gecenin bir sabahı vardır, bu kara günler er geç bitecek, ruhları aydınlatan güneş, hakikat güneşi doğacaktır," anlamına gelen dizelerle bitiyordu. Şiir gençlere seslendiği için, ben açıklamamı yaparken şairin sonunda doğacağını haber verdiği güneşi gençlerin güneşi diye nitelendirmiştim. Ama yazarın fikrini böyle değiştirmeye hakkım olmadığını Hasan Âli Yücel'in uyarısıyla anladım ve bu dersi bir daha unutmadım. Faydası da oldu. Çünkü bir başkasının sözleri üzerinde yorum yaparken kolayca girilen bir eğilim, onun sözlerini önce amacımıza uyacak şekilde biraz değiştirmek ve düşüncemizi bu yeni şekle göre belirtmek oluyor. Yücel'in uyarısı beni bu doğal eğilime kapılmaktan korudu.

Gelelim ifadedeki parlaklık öğesine. Bunun nereden geldiği, nasıl sağlandığı doğruluk öğesinde olduğu kadar açık değil. Düşününce, şu yöntemi görebiliyorum: Anlatılan fikri simgeleyen ya da destekleyen bir ya da birçok imge yakalanıp dinleyenin bilincine çıkarılıyor. Bu imgeler doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak hatıra getirilebilir. Yeter ki dinleyenlerin bilincinde söz konusu fikirle ilgili önemli bir birikimi harekete geçirebilsin.

Örneğin, önemli toplumsal içeriği olan bir fikri kısa ve kesin bir şekilde ifade etmenin etkili bir yol olduğu iyi bilinir. Bu yöntemle konuşanın kendine sonsuz güveniyle birlikte toplum üzerindeki manevi gücü de dile getirilmiş,

öne çıkarılmış oluyor. Dinleyenlerde adeta herkesi hizaya getiren, herkesi arkasına katan bir güçlülük imgesi uyandırılıyor. Sezar'ın yukarıda aktardığım sözü ya da Atatürk'ün, "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır," cümlesi, sanırım bu nedenle çarpıcı bir etki yaratıyor.

Çoğu kez fikirle birlikte imgeler doğrudan doğruya belirtilir. Örneğin, İsmet İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden sonra ulusa yayınladığı bildiride böyle imgeler vardır. "Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin," sözü, "Bize her zaman cesaret verdin, güç verdin," gibi ifade edilebilecek bir fikri, ruhtaki ateş imgesiyle birleştirerek içimizi ısıtan, karanlığı aydınlatan, yolumuza ışık tutan "ateş" kavramının bütün olumlu birikimini harekete geçiriyor ve fikrin etkisini artırıyor.

İmgeleri değişik şekillerde fikre katma olanağı var. En başarılı örneklerden birisi, Atatürk'ün Çanakkale Savaşı'nda ölmüş Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler (Anzaklar) için söylediği şu sözlerde görülür:

"Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra artık bizim de evlatlarımız olmuşlardır."

Savaştan sonra gelen barışın eski düşmanlar arasında dostluk kurarak geçmişi unutturması gerektiğini bundan daha iyi anlatacak bir imge herhalde bulunamaz. Bir kez dışişleri bakanı olarak Çanakkale Zaferi'nin yıldönümünde Gelibolu'daki şehitlikte yapılan uluslararası törene katılmıştım. Söz alan hemen her devletin temsilcisi Atatürk'ün bu sözlerini dile getirdi. Bunu yapmadan kürsüden inerlerse konuşmalarının eksik kalacağını hepsi biliyorlardı.

Gerçeği yansıtan fikirle onu canlandıran imgeyi istediği gibi bir araya getirebilme olanağı hatiplere, yazarlara sonsuz genişlikte bir hareket alam açıyor. Bu, edebiyatçıların iyi bildiği hep yararlandıkları bir olanak. Gerçek ile imge arasındaki etkileşim, Öyle görünüyor ki, edebiyatın temel öğesi. Tıpkı atomun yapısı ve içindeki çekirdek ile elektronlar arasındaki etkileşimin, çevremizde gördüğümüz maddenin temel öğeleri olması gibi.

Yeri gelmişken bir başka konuya işaret edeyim. Anıtkabir'in mermer avludan bakılınca görülen cephesinin sol tarafına kabartma harflerle yazılmış olan "Gençliğe Hitabe"de bir harf yanlış koyulmuştur ve anlamı değiştirmektedir. Tarihteki metin, "Ey Türk gençliği! Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir," cümlesinden sonra, "Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur," diye devam eder. Oysa Anıtkabir'in cephesindeki metinde, "Mevcudiyetinin ve istiklâlinin yegâne

temeli budur," diye yazılmıştır. "İstikbalinin" yerini "istiklâlinin" almıştır. Yıllarca önce fark ettiğim bu hatanın düzeltilmesinin kolay olmadığını, geçen zaman içinde deneyerek gördüm. Ama duvardaki *l* harfini *b* harfine çevirecek bir değerli sanatçımızın bir gün bulunacağını umarak burada bu uyarıyı bir kez daha yapıyorum.

Mazhar Tobur'un Dünyası: Halojenler ve İnsanlar

Lise kimya öğretmenimiz Mazhar Tobur özgün ve etkileyici kişiliğe sahip bir insandı. Üzerimizde kolay unutulmayacak izlenimler bırakmıştı. Bilgili, otoriter bir hocaydı. Ders anlatma şekli tiyatrodaki bir dram aktörünün konuşmasını andırırdı. Gözlerini açarak, kaşlarını çatarak, kelimelerin üzerine basarak kendisine çok ciddi bir hava verirdi.

Shakespeare'den bir tirad söyler gibi telaffuz ettiği "Halojenler; klor, flor, brom, iyot," sözleri hâlâ kulağımdadır. Kimya dersleri için bizi hep laboratuvar salonuna götürürdü. En iyi not alan öğrencileri laboratuvar asistanı diye görevlendirirdi. Asistanlar için beyaz laboratuvar gömlekleri yaptırmıştı. Genellikle Halim Ağaoğlu ile bana asistanlık görevi verir, deney yapsa da, yapmasa da bizi kürsüde yanında bulundururdu.

Herhalde dikkatimizi canlı tutmak için, arada bazı öğrencilere takılıp şakalar yapardı. Yalnız şakaları hep tek taraflı olur, öğrencinin de öğretmenine takılma hakkı olabileceği aklına gelmezdi. Ben de bu durumdan rahatsızlık duyardım, (Benzer bir durumu bazen babamın sofrasında da yaşadığımı söylemeliyim. Babam bir konuğa takıldığında konuk bu şakalara o şekilde karşılık verememenin sıkıntısını çeker ve ben elimde olmadan rahatsız olurdum.) Mazhar Bey genellikle bu haksızlığı sessizce sineye çekmeyi kabul eden iyi niyetli bir arkadaşımıza takılırdı. Sonuçta, arkadaşımızın düştüğü güç duruma hocamızla beraber hepimiz gülerdik, o da ister istemez gülümserdi. Sınıfın uyanık durması böylece sağlanmış olurdu.

Ne gariptir ki, bu durumu haksız bulduğum halde ben de bir gün, aynı arkadaşımıza onu çok üzen bir şekilde takılmaktan kendimi alamamıştım. (Sonradan çok pişmanlık duyduğum bu şakanın ya da gafın öyküsünü *Anılarım*'ın birinci cildinde anlattım.[11]) Gariptir diyorum, ama belki de bu gafın anlaşılabilir bir nedeni vardı. Öğretmenin öğrenciler önünde belirli bir davranış biçimini alışkanlık haline getirmesi, öğrencilerde ister istemez bu yola girme eğilimi uyandırıyor. Bu davranışı doğru bulmasalar bile bir dikkatsizlik anında eğilim kendini gösteriyor.

11) *age*., s. 382.

Mazhar Bey'in Bir Öyküsü

Mazhar Bey din üzerinde ayrıca durmazdı, ama kuvvetli bir din inancı olduğunu fark ediyordum. Bir sefer, filozoflardan söz edilirken, "Felsefe dediğiniz nedir? O şunu demiş, bu bunu demişten ibaret. Bu sözlerden hiçbir şey çıkmaz," demişti.

Bir gün de şu öyküyü anlatmıştı:
Eski zamanda bir hükümdar, diyelim bir padişah ülkesindeki bilginleri toplamış, onlardan bir dünya tarihi yazmalarını istemiş. Bilginler ayrılmışlar birkaç yıl çalışmışlar, sonra padişaha gelmişler, yazdıkları on ciltlik dünya tarihini göstermişler. Padişah bakmış, 'Ooo' demiş, 'ben yaşlanıyorum artık, bu kadar uzun bir eseri okuyamam. Bana dünya tarihinin özetini getirin.' Bilginler, 'Baş üstüne' diyerek tekrar ayrılmışlar, bir iki yıl çalıştıktan sonra bu kez üç ciltlik bir tarihle huzura gelmişler. Hükümdar bakmış, gene onun istediğinden uzun bir eser. Bilginlere dönmüş, 'Teşekkür ederim,' demiş, 'kısaltmışsınız ama ben bu arada daha yaşlandım, eseriniz benim için yine uzun, biraz daha kısa bir özet yapıp getirin.' Bilginler bu defa metni iyice kısaltmışlar ve bir ciltlik bir dünya tarihiyle dönmüşler. Huzura geldiklerinde padişahı hasta yatağında bulmuşlar. Hükümdar ölümünün yakın olduğu sezgisi içindeymiş. Başını kaldırıp bilginlere bakmış. Ellerindeki bir ciltlik tarihi görünce başını sallamış, 'Ben size insanlık tarihini bir cümleyle özetleyeyim,' demiş: 'İnsanlar doğdular, ıstırap çektiler, öldüler; işte bu kadar.'[12]

Mazhar Bey'in bu öyküsünü hatırlatan bir sahneyi birkaç yıl sonra okuduğum bir Fransız romanında görmüştüm. Antoine de Saint Exupery'nin *Gece Uçuşu* adıyla Türkçeye de çevrilen ünlü romanında[13] posta uçuşu yapmakta olan roman kahramanı pilotun içine düştüğü umutsuz durum anlatılır. Uçak korkunç bir fırtınaya tutulmuş ve yolunu kaybetmiştir. Uçakta pilottan başka bir de telsizci vardır. Ama telsizcinin pilota bir faydası olmaz. Fırtınanın getirdiği şimşekler telsizin çalışmasını engellemektedir. Merkezle bağlantıları kesilmiştir. Pilot depodaki benzinin iyice azalmış olduğunu, belki bir saat sonra biteceğini fark eder. Ancak dört tarafları bir siklonun kara bulutlarıyla çevrilidir.

---

12) Bu satırları yazdıktan sonra elime geçen Çağlar Tuncay'ın *Uygarlığın Seyir Defteri* adlı kitabında (Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1996, s. 11) aynı öykünün biraz değişik şekilde anlatıldığını gördüm. Orada, insanlık tarihi, "İnsanlar, doğdular, çoğaldılar ve öldüler" şeklinde özetleniyor. Bu ifadede sezilen karamsar yaklaşım Çağlar Tuncay'ın gözünden kaçmamış ve o da insanların kısa ömürleri sırasında ortaya koydukları yaratıcılığı esas alarak insanlığın gelişme serüvenini anlatmaya girişmiş.

13) Antoine de Saint-Exupéry, *Vol de Nuit*, (1931; *Gece Uçuşu*, 1934, 1969).

Motorun durmasıyla ölmeyi beklemekten başka yapacak bir şey kalmamıştır. O anda yukarıda bir noktada bulutların arasından bir yıldızın parladığını görür ve uçağı bu aydınlık noktaya doğru götürmek için dayanılmaz bir istek duyar. Bir faydası olmayacağını bile bile, uçağın burnunu bu noktaya çevirerek yükselmeye başlar. Yükselir, yükselir ve birden kendisini bulutların üzerinde, ayın ve yıldızların aydınlattığı büyülü bir ışık ortamında bulur. Sanki kurtulmuş gibi büyük bir rahatlık içinde, arkasına dönünce telsizcinin de mutlu olduğunu, kendisine gülerek baktığını fark eder. Paylaştıkları bu zafer duygusuyla kısa bir süre yıldızları seyrederek uçarlar, sonra tekrar karanlığa, ölüme düşerler.

Bu sahneyi yazarken Saint-Exupery ne düşündü bilmiyorum, ama bence tüm insanlık macerasını çok iyi simgelemiş. Hem de Mazhar hocanın anlattığı öykü kadar karamsar olmayan bir şekilde. İnsanlık için hiç olmazsa bir anlık bir zafer duygusuna yer veriyor. İki dünya görüşü arasında önemli bir fark bu duyguda kendisini gösteriyor ve bu fark insanlara yaratıcı atılımlar yaptırmaya yetiyor. Evliya Çelebi'nin anlattığından bildiğimiz Hezarfen Ahmet Çelebi'yi kanat takıp uçmaya götüren de herhalde böyle bir duygu. Bu duyguyu bende uyandıran ve belki bu yüzden çok hoşuma giden bir anıtı Fransa'da, Atlantik kıyısındaki Etretat kasabasında görmüştüm. Anıt 8 Mayıs 1927'de Atlas Okyanusu'nu geçme amacıyla Paris'in Le Bourget havaalanından havalanan, Etretat üzerinden denize açıldıkları görülen, ancak bir daha dönmeyen iki Fransız pilotunun anısına dikilmişti. O günlerde okyanusu havadan geçme konusunda Atlantik'in iki tarafındaki ülkeler arasında heyecanlı bir yarış yaşanıyormuş. Birinci Dünya Savaşı 'ndaki ustalıkları ve kahramanlıklarıyla sivrilmiş iki Fransız havacısı Charles Nungesser ile François Coli, "Beyaz Kuş" adındaki uçaklarıyla herkesten önce yola çıkıyorlar, ama öbür tarafta bir yere inemeden kayboluyorlar. Onlardan on iki gün sonra, 20 Mayıs'ta, New York'tan yola çıkan Charles Lindbergh *The Spirit of St. Louis* (St. Louis'nin Ruhu) adını verdiği uçağıyla Atlantik geçişini başarıyor.

Etretat'daki "Nungesser-Coli" anıtının öyküsü de ilginç: Fransızlar, başaramamış da olsalar, bu önemli insanlık macerasına ilk atılma cesaretini gösteren havacılarını ölümsüzleştirmek için, Atlantik'e açılırken son defa görüldükleri yer olan Etrctat'da denizden dikine yükselen bir yamacın üstündeki düzlüğe 1928 yılında bir anıt dikiyorlar. Resminden gördüğüm kadarıyla, bu anıt düşey konumda uzun bir top mermisini andıran bir taş ve üzerinde iki pilotun kabartma resimleri var. Daha çok bir meçhul asker anıtını andırıyor. Belki böyle bir savaş anısı görünümü olduğu için, belki doğrudan doğruya

savaşın tahrip etme dürtüsü içinde, 1942'de Alman askerleri Etretat'ya girdiklerinde bu anıtı yerle bir etmişler. Savaşı zaferle bitiren Fransızlar Etretat'da "Nungesser-Coü" anıtını yeniden yapmışlar, ama bu kez daha yalın, daha derin anlamlı bir yaklaşımla çok daha etkili bir yapıt meydana getirmişler. Denize yukarıdan bakan aynı düzlükte, yerde taştan bir platformun üzerinde "Beyaz Kuş"un modeli çizilmiş duruyor. Onun önünde yerden 60 derecelik bir açıyla yukarı doğru incelerek yükselen ok biçiminde madeni bir heykel var. Öyle ki, uçağın yerdeki modeli üzerinde pilot yerine geldiğinizde, önünüzde havaya yükselen okun arkasında denizi görüyorsunuz ve siz de o öncü pilotlar gibi ilk uçuşu yapmak üzere havalanacağınızı sanıyor, o bir anlık zafer duygusunu böylece paylaşıyorsunuz.

Beklenmedik Şeyler Öğreten Geziler

Mazhar Bey kimyanın sanayideki uygulamalarını göstermek için bizi okul dışında gezilere götürürdü. Bir gün Ankara'da Mamak'taki gaz maskesi fabrikasını görmeye gittik. O zamanlar, İkinci Dünya Savaşı'nda büyük ölçüde zehirli gaz kullanılacağı kaygısı vardı. Savunma önlemi olarak bu maske fabrikası kurulmuştu. Orada bize çeşitli gazların korkunç etkilerini anlattılar. Ama asıl hatırımda kalan başka bir olaydır. Fabrikanın bahçesinde dolaşırken elinde bir kap taşıyan bir görevliyle karşılaştık. Bizi gezdiren uzman önümüzden geçen görevliyi durdurdu, kabın kapağını açarak içindeki sıvıyı gösterdi. "Bu sıvıdan fosgen gazı çıkar, etkisini görmek isterseniz biraz koklayın," dedi. Yakında olan bir arkadaşımız, yanlış hatırlamıyorsam Doğan Kuban, önerilen deneyi yapma cesaretini gösterdi ve gazı içine çekerek kokladı. Koklamasıyla birlikte de hepimizin ödünü koparan, hiç görmediğimiz bir duruma düştü. Yüzü kıpkırmızı oldu, gözleri yuvalarından fırladı, boğulacak gibi öksürmeye başladı. Ne yapacağımızı bilemeden korku içinde seyrettiğimiz bu durum bereket çabuk geçti ve arkadaşımız yavaş yavaş kendine geldi. Fosgen gazıyla şaka yapılamayacağını öğrendik.

Daha uzun süren bir gezimiz Karabük ve Zonguldak yolculuğu oldu. Karabük'te demir çelik tesislerini, Zonguldak'ta bir maden ocağını dolaştık, mühendislerin açıklamalarını dinledik. Gezinin teknolojik yönlerinden aklımda fazla bir şey kalmamış. Karabük tesislerini, ilk görüşte insanı çok etkileyen haddehaneyi daha önce babamla açılışa gittiğimizde görmüştüm. Maden ocağında pek derine inmedik, ama orada çalışmanın zorluğunu ve tehlikelerini fark edecek kadar dolaştık.

Mazhar Bey'le yaptığımız gezilerden aklımda kalan iki şey öne çıkıyor. Bir tanesi, bizi gezdiren mühendislerin Karabük'te olsun, Zonguldak'ta olsun, yaptıkları işe ne kadar bağlı olduklarını, ne kadar heyecanla çalıştıklarını ortaya koyan açıklamalarıydı. Bu davranışları beni çok etkilemişti. Onların yerinde olmak, bu teknik üretim serüvenine katılmak istemiştim. Öteki ise tuhaf bir gözlem. Büyüklerimizin aralarındaki resmi konuşmalarda kullandıkları abartılı nezaket cümlelerini ilk defa o gezide duydum. Mazhar Bey her gittiğimiz yerde valiyi, CHP başkanını, fabrika müdürünü ziyaret ediyor ve bu ziyaretlere bir iki öğrencisini, bu arada beni de götürüyordu. Odalardaki konuşmalarda, "zat-ı âliniz, bendeniz, estağfurullah" sözlerinden geçilmiyordu. Bir taraf zat-ı âliniz ya da bendeniz deyince karşı taraf hemen estağfurullah diyor ve bu nakarat konuşmanın içeriğinden bağımsız olarak ikide bir tekrarlanıyordu. Önce yadırgadığım, gülünç bulduğum bu davranışa kısa sürede alıştım ve ben de fırsat buldukça katılmaya başladım.

O günlerin önemli iki teknoloji merkezine yaptığımız bu geziden aklımda kalan iki görünümün, toplumumuzun geçirdiği dönüşümü simgeleyen bir anlamı vardı. Bir tarafta toplumsal nezaket kurallarına mutlak bağlılık isteyen bir zihniyet, öbür tarafta teknik atılım ve üretimi, yaşamın amacı olarak gören bir yaklaşım. Lise öğrencisi olan beni ikisi de etkilemişti, ama tercihim kuşkusuz ikincisi doğrultusundaydı.

Elli Yıl Önceki Bir Yazım

Anılarımın bu bölümünü yazdıktan sonra bir gün eski kitaplarımı koymuş olduğum bir kutuyu karıştırırken elime bir dosya geçti. İçinde, bir yerde saklamış olduğumu tamamen unuttuğum lise ödevlerim var. Aralarında bir tanesi de Karabük ve Zonguldak gezimizi anlatıyor. o günkü izlenimlerimi olduğu gibi anlattığı için, belleğimi denetleme görevi de yapan 6 Ocak 1942 tarihli bu ödevden bazı paragrafları buraya alıyorum:

Zonguldak'ta bir maden ocağını geziyoruz. Ancak iki kişi alan ufak vagonetlere bindik. Bir lokomotif küçük katarımızı çekerek ocağın kapısından içeri soktu. Şimdi içeride genişçe ve duvarları, tavanı beton kaplı bir galeride sarsıla sarsıla ilerliyoruz. Yanımda açıklama yapan bir maden mühendisine soruyorum: 'Bir mühendis ocakta günde kaç saat çalışır?' Cevap veriyor: 'Ocaklarda üç amele ekibi teşkili sayesinde hiç durmadan çalışıldığına göre, amelelerin işlerini kontrol edecek olan mühendisin en aşağı sekiz saatini içeride geçirmesi gerekir.

Trenimiz yürüyor. İlerledikçe tavan alçalıyor, galeri darlaşıyor. Duvarlar ve tavan tahtalarla tutturulmuş, bazı yerlerde de taşlarla örülmüş. On metrede bir rastladığımız, tavanda asılı elektrik lambaları ortalığa alaca bir aydınlık veriyor. Ocağın havalandırma tertipleri iyi, fakat vagonları çeken lokomotifin çıkardığı duman çok rahatsız ediyor, genzimizi yakıyor, gözlerimizi yaşartıyor. Arada tavandan sular damlıyor. Bereket üzerimizde amele elbiseleri var. Nihayet demiryolu bitiyor. Vagonlardan iniyoruz ve yürüyerek kömür çıkarılan yerleri gezmeye başlıyoruz. Genç mühendis hepimize teker teker anlatıyor. Herkes döndükten sonra, dönmek için genişçe bir yerde toplanıyoruz. Birden arkamda bir çöküntü sesi duyuyorum. Hep bakıyoruz. Tavanı tutan tahtalardan bir tanesi, ihtimal çürük bir tahta üzerindeki taş ve toprakla beraber çökmüş. Bir an ürkerek kaçışıyoruz. Fakat bizim bu telaşımıza gülen genç mühendis çöken kısmın altına gidiyor, elinde sopası ihtiyatla tavanı kurcalıyor. Birkaç taş daha düşüyor; sonra bir şey yok. Mühendis bize dönüyor: 'En modern bir ocakta bile her an olabilen böyle ufak şeylerden korkup kaçarsak, madencilik yapamayız!" diyor.

Katarımız dönerken ben düşünüyorum: 'Böyle bir yerde günde sekiz saat şevkle çalışabilmek için insanda ödev duygusu ve çalışma sevgisi ne kadar kuvvetli olmalıdır!'

Karabük'te, fabrika müdürü yalnız nahiyenin (bucağın) tenhalığından sızlanıyordu. Yemekte öğretmenlerimize: 'Biraz sonra film seyretmek için buraya, salona geleceklerin hepsini şimdi size hemen hatasız sayabilirim. Böyle, orada karşılaşacağı kimseleri önceden bildikten sonra, sinemaya gitmenin de pek tadı kalmıyor. Meğer insan sinemaya biraz da değişik insan görmek için gidermiş,' demişti. Ben biraz çalıştım diye bütün eğlencelere hak kazandığımı sanırdım. Bu insanlar ise ödevden başka yerde gönül rahatlığı bulamıyorlardı.

III.
Yaşam Boyu Süren Etkiler

Teorik Fiziğe Götüren Yol: Matematik, Fizik Dersleri

Ortaokula girdiğim gün matematik dersine okul müdürü Necati Aksu'nun öğretmenliğinde başladığımıza yukarıda değinmiştim. Rahmetli Aksu bütün ortaokul dönemimde bize matematik öğretmeye devam etti. Cebir sevgimi bu derslere borçluyum. Ortaöğrenimde matematiğin iki dalı olarak ayrı ayrı ele alınan cebir ve geometri arasında Aksu'nun daha çok cebire eğilimi vardı. Bana da bu eğilimi geçirdi.

Lisede matematik derslerimize daha ileri eğitim görmüş genç öğretmenler geldi: Fethi Bey, İbrahim Bey, Süleyman Bey, Mehmet Bey. Fethi Yücel'le tanışmamıza ve sonunda uzun süren bir dostluk kurmamıza vesile olan bir talihsiz olayı *Anılar'ın* ilk cildinde anlatmıştım.[14] İbrahim Öztopçu'yu matematik konusunda beni en çok etkileyen öğretmen olarak hatırlıyorum. Süleyman Bey son sınıfta hocamız olmuştu. Almanya'da matematik alanında lisans ve lisansüstü öğrenimi görmüştü. Asıl amacı üniversitede çalışmaktı. Nitekim, bir yıl sonra açılan Ankara Fen Fakültesi'nin ilk matematik öğretim görevlilerinden biri oldu. Yazık ki, bir sinir bunalımı sonunda intihar etmesiyle kendisini çok erken kaybettik. Lisenin son sınıfındayken Süleyman Bey'in yadırgadığım bir öğüdünü duymuştum. Bir "mütalaa" saatinde kendisine kitabımızda yanıtı olmayan bir soru sormuştum. Sanırım benim matematik, fizik alanlarında araştırma yapmaya heveslendiğimi seziyordu. Soruma, "Aman ha, bu konulara fazla dalmaya kalkma!" şeklinde bir karşılık verdi. Sanki kendisi matematik dalını meslek seçmekten pişman olmuş, beni de böyle bir hatadan korumak istiyor gibiydi. Belki bu kötümser, karamsar yaklaşım yüzünden bir iki yıl sonra geçirdiği aile bunalımından kurtulamadı. Ama beni bilim yoluna girmekten alıkoyamadı.

---

14) *age.*, *s.* 353.

Süleyman Bey'in bu tutumunun tersine, gene son sınıfta bize ders veren astronomi öğretmenimiz Mehmet Arslantürk bilim alanına girmemi özendiriyordu. İstanbul Üniversitesi matematik-astronomi bölümünden mezun olmuştu. "Mütalaa" saatlerinde bana üniversitedeyken katıldığı matematik seminerlerinde araştırma konularının nasıl serbestçe tartışıldığını, Von Mises adındaki tanınmış bir Alman matematikçinin yönettiği bu tartışmalarda ünlü matematikçimiz Cahit Arf'ın nasıl kendisini gösterdiğini övgüyle anlatırdı.

İki Dalga Birleşince Ne Oluyor?

Anılar'ımın birinci cildinde de söylemiştim,[15] fizik dalını meslek seçmeye ancak son sınıfta karar verdim. Beni bu karara götüren etkenler de o yıl aldığım dersler ve okuduğum kitaplar olmuştu. Son sınıftaki fizik hocamız Talat Pınar bilgili, deneyimli bir öğretmendi. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nden mezundu. Ders anlatma şekli beni etkilemişti. Ele aldığı konuyu hem öğreten, hem de konunun o anda söylediklerinden çok daha derin ve önemli taraftarı olduğunu sezdiren bir havası vardı. Son sınıfa gelinceye kadar fizik dersi bana, ilginç problemlerin ortaya atılıp çözüldüğü bir zekâ oyunu adeta bir bulmaca demeti gibi görünüyordu. Fiziğin matematiksel düşünce ile deneyin bir araya gelmesiyle yeni doğa yasalarının bulunduğu bir alan olduğunu ve bu arayış macerasına benim de katılabileceğimi ilk önce Talat Bey'in dersinde fark ettim. Bunun ilk örneğini, iki dalga hareketi bir araya gelince neler olabileceğini anlattığı derste gördüm. Dalga hareketlerini matematiksel ifadelerle, örneğin sinüs tipi fonksiyonlarla temsil edebiliyorduk. İki farklı dalgayı gösteren iki sinüs fonksiyonunu matematiğin bilinen kurallarına göre toplarsak çıkan sonuçlar, örneğin ses olaylarında gözlenen bazı özellikleri açıklayabiliyordu. Talat Bey bu matematiksel işlemi tahtada yaparken ben de kendisini adım adım izledim ve dolayısıyla çıkan fiziksel sonucu da birlikte açıklamış olduk. Bu işlem ve sonuçtaki yorum çok hoşuma gitmişti. O kadar ki, ertesi derste hocamızın bu konuya devam edeceğini öğrenince anlatacakları üzerinde daha rahatça, daha özgürce düşünebilmek için arka sıraya geçip tek başıma oturmuş, kendisini öyle dinlemiştim. Sanırım ilk defa o derslerde, matematiksel işlemlerle fiziksel olayları önceden haber verme olanağını yakaladığımızı görmüş ve bu yolda çalışma, teorik fizikçi olma hevesini duymuştum.

Ders kitabımızda fizikteki yeni gelişmelerden söz eden kısa bir bölüm vardı. Ama hocamız yüklü programı içinde bu bölümün hakkını veremiyordu.

---

15) *age*., s. 156,

Kitapta ışığın bir elektromanyetik dalga olduğu, laboratuvarda radyo dalgalarının elde edildiği; elektronların, röntgen ışınlarının, radyoaktifliğin keşfedildiği söyleniyordu. Ortasında bulunan pozitif yüklü bir çekirdekle onun etrafında dönen negatif yüklü elektronlardan meydana gelen bir atom modelinden söz ediliyordu. Deneylerin bir esir (Aether) rüzgârının olmadığını, ışık hızının kaynağın hareketine göre değişmediğini göstermesi üzerine bir rölativite (görelilik) kuramının ortaya atıldığına değiniliyordu. Bütün bu gelişmelerin ne kadar çarpıcı, şaşırtıcı sonuçlar verdiği, fizikte yeni çığırlar açılmış olduğu bu kısa özetten anlaşılmıyordu. Ama ben ders dışında okuduğum popüler bilim kitaplarından ve İstanbul Üniversitesi'yle Teknik Üniversite'nin genç öğretim üyelerinin birlikte çıkardıkları *Fen ve Teknik* dergisindeki yazılardan fizikte gerçekleştirilen ilerlemelerin önemini öğreniyordum.

Batı dünyasında o yıllarda, atom ve çekirdek fiziğinde arka arkaya gelen deneysel buluşları ve onların doğurduğu devrim yaratıcı kuramları halka anlatan ya da anlatmaya çalışan birçok kitap yayımlanıyordu. Ben Fransızcamın yardımıyla bu kitaplardan elime geçenleri okuyordum. Ünlü Fransız fizikçi, dalga mekaniği yaratıcılarından Louis de Broglie'nin kitaplarından özellikle hoşlanmıştım. *Fen ve Teknik* dergisinde ise fizikteki çağdaş ilerlemeler, lise son sınıf öğrencilerinin anlayacağı düzeyde açıklanarak gençlerde bilim adamı olma hevesi uyandırılırdı. Sonradan öğrencileri ve meslektaşları olduğum Nusret Kürkçüoğlu ile Celal Saraç'ın bu dergide rölativite ya da dalga mekaniği konularındaki yazılarını ilgiyle okudum. Bütün bu popüler anlatımlar bana lise kitaplarında fark edilmeyen yepyeni ufukların varlığını göstermiş ve bir yandan da bu yeni kuramları iyice anlamak arzusunu doğurmuştu.

Fizikteki Baş Döndürücü Buluşlar

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılın ilk çeyreği, fizikte yepyeni gelişmelere yol açan buluşların art arda yapıldığı bir dönem olmuştu. 1870'lerde İngiliz fizikçi Maxwell elektrik ve manyetik kuvvetleri bir araya getiren kuramını kurmuş ve ışığın bir elektromanyetik dalga olduğu sonucuna varmıştı. Hemen arkasından Alman fizikçi Hertz elektromanyetik dalgaların varlığını laboratuvar deneyleriyle göstererek, Maxwell'in kuramına deneysel gerçeklik kazandırmıştı. Bundan sonra Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin laboratuvarlarında, havası boşaltılmış deney tüpleri içinden elektrik akımı geçirerek yapılan deneyler, arka arkaya yeni keşiflere yol açmıştı. Birkaç yıl içinde Röntgen X-ışınlarını, J. J. Thompson elektronu, Becquerel de radyoaktifliği keşfetmişlerdi. Özellikle İngiltere'de, Fransa'da ve Almanya'daki

araştırma merkezlerinde ışığın ve atomun yapılarının derinliğine inme yarışı her yıl yeni buluşlara yol açmış, bu yapılarla ilgili temel kavramları değiştirme zorunluluğunu doğurmuştu. 1881'de gerçekleştirilen Michelson-Morley deneyi, ışık hızının, ışık kaynağının hareketiyle değişmeyen sabit bir hız olduğunu göstererek, klasik mekanik ilkelerine uymayan bir sonuç vermişti. Bu sonucun açıklanması, kuramsal bir çerçeve içine yerleştirilmesi, yıllar süren arayışlardan sonra 1905'te Einstein'ın özel görelilik kuramıyla mümkün oldu. Böylece yeni çeşit bir mekanik, görelilik mekaniği doğmuş oluyordu. Bu mekaniğin kuralları klasik mekanik kurallarını da içeriyor ama daha geniş bir alanda geçerliliğini koruyordu. Klasik mekanik kurallarının, ancak ışık hızından çok küçük hızlarla hareket eden cisimler için uygulanabileceği, görelilik mekaniğinin ise ışık hızına kadar ulaşabilecek bütün hızlar için doğru olduğu anlaşılmıştı. Bu yeni mekaniğin çarpıcı sonuçlarından biri, zaman ile uzay kavramlarını dört boyutlu uzay zaman içinde birleştirmesi, bir başkası da madde ile enerjinin birbirlerine dönüşebilen nicelikler olduğunu göstermesiydi.

Öte yandan radyoaktifliğin keşfi bilim adamlarını atomlar dünyasının içine götüren yeni yollar açmıştı. Rutherford radyoaktif atomlardan çıkan ışınların doğal parçalanma ürünleri olduğunu fark ederek bu atomların kendiliğinden başka atomlara dönüştüklerini ortaya koydu. Demek ki, maddenin bölünmez yapıtaşları diye bilinen atomlar da parçalanıyordu. Rutherford daha sonra radyoaktif atomlardan çıkan ışınları başka atomların üzerine göndererek yaptığı saçılma deneyleriyle atomun yapısını meydana çıkardı. Bu deneylere göre, atomun bütün kütlesi ortadaki pozitif yüklü bir çekirdekte toplanmış ve etrafında eşit sayıda negatif yüklü elektronlar dönmekte olmalıydı. Arkadan atom çekirdeğinin de çarpışmalar sonucu parçalandığı görüldü, ama bütün bu gelişmeler anlaşılmaz bir sonuca varıyordu: Atomlar dünyasında parçacık ve dalga özellikleri birbirinden ayrılamıyordu. Bir elektron ya da bir ışık demeti deneylerde bazen bir parçacık, bazen de bir dalga şeklinde kendini gösteriyordu. Elektromanyetik dalgalardan ibaret olduğuna inanılan ışığın taşıdığı enerjinin, Planck'ın kuantum adını verdiği ayrık birimlerden oluştuğu meydana çıkmıştı. Atom içindeki parçacıkların, örneğin elektronların, tıpkı ışık dalgaları gibi kırınım (difraksiyon) özellikleri olduğu gözlenmişti. Bu durum klasik fiziğin birbirinden çok farklı iki temel kavramı olan parçacık ve dalga fikirlerini birleştirecek bir yaklaşım arayışını başlatmıştı. Arayış, 1920'li yıllarda dalga mekaniği ya da kuantum mekaniği denen yeni bir mekanik kuramını doğurdu. İşte okuduğum kitaplarda sözü edilen bu iki devrimci kuram; görelilik kuramıyla kuantum kuramı fizikteki ilerlemelerin dünyaya

bakışımızı temelinden değiştirdiğini bana sezdiriyor, bu yeni kuramları anlama tutkusunu uyandırarak beni fizikçi olmaya özendiriyordu.

Fizik konusuna değinmişken, ortaokulda ve lisenin ilk sınıflarında hocamız olan Arif Etikan'ı da anmalıyım. Etikan değerli bir genç öğretmendi. Gazi Eğitim Enstitüsü'nden mezun olmuştu. İyi öğretmek için canla başla uğraşırdı. Liseyi bitirdikten birkaç yıl sonra Ankara Fen Fakültesi'nde okurken Arif Etikan'la gene karşılaştık. Fakülteye asistan olmuştu ve bu niteliği ile öğrenimime yardımcı olmaya devam etti. Ne yazık ki, doktora yapma olanağı bulamadığı için fakülteden ayrılmak zorunda kaldı. Tekrar lise öğretimine döndü. Dostluğumuz ise yaşam boyu sürdü.

En Büyük Dinozor: Brontozor

Benim 1942-43 yıllarında okuduğum popüler bilim kitaplarından edindiğim fizik merakının benzerini bugünkü lise öğrencileri biyoloji için duymakta olmalılar. Çünkü son 30 yıldır moleküler biyolojide yapılan çarpıcı, şaşırtıcı buluşlarla tıpkı yüzyılın başlarında fizikte olduğu gibi, bu defa biyolojide yeni çığırlar açıldı. Çok zengin araştırma alanları ortaya çıktı. Oysa biyoloji benim lise programı içinde bilim olarak gerçek değerini iyi anlamadığım bir konu olmuştu. Üç öğretmenimizden biyoloji dersleri aldığımızı hatırlıyorum. Saime Demirozü, Celal Abanozoğlu ve Numan Eken. Celal Bey aynı zamanda müdür yardımcısıydı. Okul disiplininin en sağlam dayanağı olduğunu biliyorduk. Otoriter görünüşünün arkasında öğrencileri seven ve korumak isteyen bir ruh hali de sezilirdi. Bütün bu nitelikleriyle en çok hatırımda kalan hocalarımızdan biriydi.

Derslerin içeriğine gelince, kitapları iyi izleyerek birçok bitki ve hayvan türünün adlarını ezberledik. Bunlar içinde dinozorlar ailesinin boyca en büyük türlerinden biri olarak brontozorlar aklımda kalmıştır. Ama bu derslerden örneğin, bitkileri görünce tanımak ya da hayvanların yaşam biçimlerini öğrenmek gibi yararlar sağlayamadım. Daha da önemlisi, bu dersler bende yaşamın sırlarını açıklamaya çalışan bu önemli bilim dalına karşı gerekli ilgiyi uyandırmadı. Bunun nedeni kişisel bir merak eksikliği olabilir. O zamanlar moleküler biyolojideki devrimci gelişmeler henüz başlamamıştı. Gene de sanıyorum ki, Ankara'da, Batının birçok başkentindeki gibi bir doğa tarihi müzesi, bir botanik bahçesi olsaydı ve biz öğrenciler öğretmenimizle birlikte bu müzeleri gezebilseydik ya da sınıfta bazı basit biyoloji deneyleri yapabilseydik, ilgim artardı. Bu olanaklardan yoksunduk. Biyoloji içinde benim en çok ilgimi çeken felsefeye etkisi dolayısıyla, Darwin'in evrim kuramı oldu.

"Faydasız Olmayan Kitap Yok Mudur?"

Lise yıllarındaki felsefe merakımı anlatırken "*Allah Nedir?*" adlı kitabına değindiğim[16] Nurettin Şazi Kösemihal bizim sınıfa mantık ve sosyoloji derslerine gelirdi. *Meydan Larousse*[17] kendisini 1909'da İstanbul'da doğmuş Türk sosyologu olarak tanıtıyor. 1927'de Deniz Harp Okulu'nu, 1930'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdiğini, çeşitli liselerde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yaptığını, 1944'te Durkheim üzerine hazırladığı bir tezle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde doçent olduğunu, 1960'ta profesörlüğe yükseltildiğini, 1952'den itibaren Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün kongrelerine katıldığını, çeşitli dergilerde incelemelerinin yayımlandığını ve başlıca eserlerinin *Sosyal Doktrinler Tarihi* (1947-1948), *Sosyoloji Tarihi* (1956), *Sanat ve Düşünce* (1957), *Sanatın Fikir İşçileri* (1960), *Batı Uygarlığı ve Biz* (1968) olduğunu söylüyor. Emre Kongar'ın *Türk Toplum Bilimcileri*[18] adlı ansiklopedik değerlendirme kitabında Kösemihal'in yaşamöyküsü, çalışmaları, sosyolojiye katkıları ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor.

Bu değerli bilim adamının bize anlattığı mantık ve sosyoloji konuları iyice zihnime yerleşti. Yalnız sonradan iki alan arasında bir fark belirdi. Mantık dersinde öğrendiklerimden, hiç değiştirmeden, sadece bazı eklemeler yaparak yaşam boyu yararlandım. Sosyolojide ise böyle olmadı. Gerçi ben derste öğrendiğim Durkheim sosyolojisinin esaslarını unutmadım. Fakat ilerleyen sosyoloji Durkheim'ın kuramlarını geride bıraktı. Liseden mezun olduktan aşağı yukarı yirmi yıl sonra bir gün, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde araştırma yapmakta olan uluslararası ün sahibi bir sosyal bilimci ile konuşuyordum. Sosyolojiye ilgi duyduğumu göstermek için ona lisede öğrendiğim esaslardan bahsederek ne gibi gelişmeler olduğunu sordum. Sorum onu bayağı güldürdü. "O fikirler tarihte kaldı. Bugün bambaşka bir sosyoloji var," dedi. Anladım ki, eğer çağdaş gelişmeleri izlemek ve onlardan yararlanmak istiyorsam, yeni baştan bir "Sosyolojiye Giriş" kitabı okumalıyım. Öyle de yaptım ve önemli bir bilim dalının otuz kırk yıl içinde yöntem ve konularıyla nasıl hemen tamamen değişmiş, yenilenmiş olduğunu gördüm. Şunu da belirteyim ki, yukarıda sözünü ettiğim *Türk Toplum Bilimcileri* incelemesinden öğrendiğime göre, bize lisede sosyolojiyi Durkheim'ın kuramları temelinde anlatmış olan hocamız Kösemihal de sonradan sosyal bilimlerdeki değişmeleri, ilerlemeleri yakından izlemiş ve sosyolojiye gözlemlere, ölçülere dayanan birçok katkı yapmış.

---

16) *age.*, s. 167.

17) *Meydan Larousse*, "Nurettin Şazi Kösemihal" maddesi, İstanbul, 1971, c. 7, s. 553.

18) Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, c. 1, s. 281-336.

Mantık incelikleri, oyunları hep ilgimi çekmiştir. Sınıftaki arkadaşlarıma şöyle bir soru sormak aklıma gelmişti: "Ne dersiniz, faydasız olmayan kitap yok mudur?" Dinleyenler dikkatli değillerse tabii yoktur diye yanıt verirler, böylece de "her kitabın faydası vardır," dediklerini sanırlardı. Oysa "hayır, vardır" demeleri doğru olurdu. Çünkü burada, "faydasız olmayan, faydalı olan" demektir ve benim sorum aslında "faydalı olan kitap yok mudur?"dan başka bir şey değildi.

Akhilleus, Kaplumbağaya Nasıl Yetişir?

Zenon'un, Russell'ın paradokslarını o yıllarda öğrenmiştim. Elea'lı Zenon'un ünlü paradokslarının en çok bilineni, en hızlı koşan bir atletin bile (Zenon çarpıcı örnek olarak Akhilleus'u alıyor) biraz önünde yürümeye başlayan bir kaplumbağayı geçemeyeceği şeklinde. Çünkü, diyor Zenon, başlangıçta kaplumbağa, belirli bir uzaklık kadar Akhilleus'un önündedir ve ikisi birlikte harekete başlıyorlar. Akhilleus'un kaplumbağayı geçmesi için önce aralarındaki uzaklığın yarısına erişmesi gerekir. Ama bu sürede kaplumbağa eski bulunduğu yerden biraz daha ileri bir noktaya gelecektir. Bu duruma birinci aşama diyelim. Şimdi Akhilleus ikinci aşamada bu yeni uzaklığı aşmak zorundadır. Bu yeni uzaklığın yarısına geldiğinde, ikinci aşama bittiğinde kaplumbağa da biraz daha ileri gitmiş olacaktır. Ne kadar küçük de olsa, her uzaklığın yarısını almak mümkün olduğuna göre, böyle düşünerek devam ettiğimizde sonlu sayıda aşamalar sonunda Akhilleus ile kaplumbağa arasındaki uzaklığın sıfır olmayacağını görürüz. Öyleyse, diyor Zenon, Akhilleus kaplumbağaya yetişemez.

Hemen fark edilecektir ki, böyle bir usavurma yapmak için kaplumbağanın hareketine gerek yok. Kaplumbağa yerinde sabit dursa da, bu düşünceye göre Akhilleus onun bulunduğu yere varamayacaktır. Çünkü önce aradaki uzaklığın yarısını, sonra kalan uzaklığın yarısını vb. uzaklıkların yarılarını geçmek zorundadır. Her aşama sonunda hedefiyle kendisi arasında çok küçük de olsa bir uzaklık kalmış olacaktır ve dolayısıyla hedefine hiçbir zaman varamayacaktır. Bu düşünce şeklinin verdiği olumsuz sonucu aşmak için, sonsuz kavramından yararlanmak gerekir. Zenon'un kaplumbağasına varmak için sonsuz sayıda aşamayı geçmek gerekeceği doğrudur. Ama bu olmayacak şey değildir. Sonlu bir uzaklık boyları gittikçe küçülen sonsuz sayıda parçaya ayrılabilir. Sonlu bir zaman aralığı da, sonsuz sayıda, gittikçe kısalan zaman aralıklarına bölünebilir. Böylece Akhilleus sonlu bir zaman dilimi içinde sonsuz sayıda uzaklık parçasını aşarak hedefine varır.

Zenon'un paradoksları, "sonlu bir cisim sonsuz sayıda parçaya bölünemez," şeklinde ifade edilebilecek yanlış bir fikre dayanıyor. Anlamları birbirine ters olan iki kelimenin, sonlu ile sonsuzun arka arkaya gelmesinin uygun görülmemesi yüzünden sanki bu fikir doğruymuş gibi bir izlenim uyanıyor ve bu sözde paradokslar ortaya çıkıyor. Sonludan sonsuz çıkmaz gibi bir sözün, bir kelime oyunu hatta bir safsatadan başka bir şey olmadığını, ben asıl Fen Fakültesi'nin birinci sınıfında okuduğumuz matematik dersinde öğrendim. "Matematikse: Analiz ya da Diferansiyel ve İntegral Hesap" adı verilen bölümde hangi sonsuz dizilerin toplandığında sonlu bir sayı elde edildiğini, hangilerinin ise sonlu bir sayı veremediğini, dolayısıyla sonlu bir uzaklık ya da zaman diliminin ne şekilde sonsuz sayıda gittikçe küçülen parçalara ayrılabileceğini gördüm. O bakımdan, bu konuyu da felsefeden bilime geçerek sağlanan ilerlemelerin başka bir örneği sayabiliriz.[19]

Russell'ın paradokslarının ortaya çıkardığı rahatsız edici durumdan kurtulmak bu kadar kolay değil. Daha çok üniversite yıllarımda ilgilendiğim bu paradoksların öyküsünü başka bir bölüme bırakarak, burada, Zenon paradoksundan yıllar sonra dışişleri bakanı iken nasıl yararlandığımı anlatmak istiyorum.

Zenon Paradoksunun İşe Yaradığı Bir Görüşme

Olay, 1995 Eylül'ünde New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na katıldığım sırada meydana gelmiş ve o zaman basına da yansımıştı. Genel Kurul toplantıları New York'a gelmiş olan dışişleri bakanlarının birbirleriyle görüşmeleri için uygun bir ortam yaratıyordu. İki hafta boyunca her gün birkaç bakanla konuşuyordum. Bu arada bir gün Yunan Dışişleri Bakanı Papulyas ile de görüştüm.

Birkaç yıldır Türk ve Yunan dışişleri bakanları arasındaki buluşmalar bir sonuç beklenmeyen konuşmalar şeklinde geçiyor. Sanki sadece görüşmüş olmak için görüşülüyor. Aramızda tarihten ve coğrafyadan gelen, her ikisi de komşuluktan kaynaklanan sorunlar var. Bu sorunlar Lozan Antlaşmasında kurulan denge içinde büyük ölçüde çözülmüş ya da çözüm noktalarına getirilmişti. Ne yazık ki, Yunan hükümetleri geçen zaman içinde ve özellikle Kıbrıs bağımsızlığına kavuştuktan sonra, sürekli olarak bu dengeyi Türkiye aleyhine bozan adımlar attı. Yalnız son defa Kıbrıs'ta giriştikleri darbe hareketinin uyandırdığı uluslararası tepki içinde başarılan barış harekatı, adada Türk tarafının haklarını gereği gibi koruyan bir düzelme sağladı. Aramızdaki sorunların

19) Felsefeden bilime geçiş konusundaki bazı düşüncelerimi *age.'de*, s. 168-170'te anlatmıştım.

çözülmesi, kuşku yok ki, her iki tarafın çıkarlarına uygundur. Bu sonuca varmak için biz bütün sorunların ele alınacağı kapsamlı bir görüşme sürecini başlatmak istiyoruz. Yunanistan ise, belki bugünkü durumda denge daha çok kendi lehlerine bozulmuş olduğu için, bu üstünlüğü kaçırmamak arzusuyla kapsamlı bir görüşmeyi kabul etmiyor. Sadece dengenin kendi aleyhine bozulmuş olduğuna inandığı Kıbrıs konusunda görüşme yapılmasını öneriyor. Bu yüzden ikili görüşmeler hiçbir sonuç vermeden bitiyor. Ama bir taraftan da Yunanistan, dünya kamuoyuna diyalogdan kaçtığı izlenimini vermemek için, uluslararası toplantılarda iki dışişleri bakanının buluşmasını, basının da bunu görmesini istiyor.

New York'ta benim katıldığım buluşma da bu hava içinde gerçekleşti. Papulyas kişi olarak nazik, kibar bir insan. Ama benimle resmi konuşmasını yaparken, bütün eski bakanlar gibi, gerçekdışı iddiaları ileri sürerek benden bir ödün koparmaya çalıştı. Bunu elde edemeyince, iki tarafın bakanlık görevlerinin bundan sonra yapılacak bir bakanlararası görüşme için hazırlık yapmalarına karar verdiğimizi ilan ederek görüşmeyi bitirmemizi önerdi. Bu suretle, gerçek çözüme götürecek kapsamlı bir görüşmeyi kabul etmeden, sadece kamuoyuna görüşme yapılıyor havasını vermek bu arada çıkabilecek ilk fırsatta yeni bir oldubitti yapma olanağını Yunanistan'ın elinde saklı tutmak istiyordu.

Daha buluşmaya giderken bu propaganda oyununa gelmemeye karar vermiştim. Onun için Papulyas'ın bu önerisini kabul etmedim ve şunları söyledim:

İki ülkenin dışişleri bakanları arasında uzun süredir hiçbir sonuç vermeyen görüşmeler yapılıyor. İki ülkenin de toplumları bu konuda rahatsızlık hissetmektedir. Artık olumlu yönde adım atılmasını istiyorlar, bekliyorlar. Böyle bir ilerleme, ancak aramızdaki bütün sorunları ele alacak kapsamlı bir görüşmeyi başlatmakla sağlanır. Bunu yapmayı kabul etmedikçe, görüşmeye devam edeceğiz demek, uluslarımızı aldatmaktan başka bir şey değil. Onları sürekli hayal kırıklığına uğratarak dostluk ortamını bozmaya hakkımız yok. Benim önerim bugün bizim kapsamlı bir görüşme yapmayı kabul ettiğimizi açıklamamızda.

Papulyas, benim yaklaşımımdan ve önerimden şaşırmış göründü. Böyle bir önerinin nereden çıktığını anlamadığını, şimdiye kadar hep tek bir sorunu ele alacak bir görüşme üzerinde durulduğunu söyledi. Kapsamlı bir görüşme önerisini kabul etmeye hazır olmadığını ekledi.

Bu anda Zenon'un paradoksu aklıma geldi. "Bakın Sayın Papulyas," dedim ve sözlerimi şöyle sürdürdüm:

Size içtenlikle bir şey söyleyeyim: Ben gençliğimde felsefeye meraklı idim. Platon'u, Sokrates'in diyaloglarını okudum. Orada Zenon'un paradokslarını gördüm. Bilirsiniz, Zenon bir noktadan başka bir noktaya bir türlü gidemeyeceğimizi, çünkü önce yolun yarısını sonra tekrar yarısını geçmemiz gerekeceğini ve böyle devam ederek sonsuz sayıda aralık aşmadan hedefe varamayacağımızı anlatır ve bunu da yapamayacağımızı ima eder. Ama hedefe varmanın mümkün olduğunu biliyoruz. Bütün bu yol parçalarını ayrı ayrı değil, hep birlikte, hepsini toplayıp ele alırsak sonlu bir uzaklık çıkar ve bu sonlu uzaklığı da kolayca geçeriz. İşte aramızdaki sorunları da en ufak parçalarına ayırıp, önce bir parçayı çözelim, sonra ötekini ele alalım gibi bir yaklaşımla başlarsak hiçbir zaman olumlu sonuca varamayız. Zenon'un paradoksunu aşmak için yaptığımız gibi hepsini bir arada ele almalıyız. O zaman ilerleriz ve uluslarımızın beklediği barış ve işbirliği ortamını eninde sonunda kurarız. Bu önerim size alışılmadık bir yöntem izlenimi veriyorsa, zarar yok, şimdi hemen kabul etmek zorunda değilsiniz. Üzerinde düşünün, ben bir gün kabul edeceğinize inanıyorum. O zaman tekrar bir araya geliriz. Şimdi basına ikimiz de kendi görüşlerimizi açıklayalım. Toplumlarımız durumu açıkça öğrensinler. Böyle yapmak ilişkilerimizin olumlu yönde gelişmesi açısından daha iyidir, çünkü gerçeklere uygundur.

Papulyas, Zenon paradoksuyla ilgili sözlerimi dikkatle dinledi, fakat tutumunu değiştirmedi. Görüşme sona ermişti. Dediğim şekilde ikimiz de görüşlerimizi basına açıkladık. İnanıyorum ki, propaganda açısından daha elverişli bir noktaya gelmiştik. Olayın hoşuma giden başka bir yönü de lisede öğrendiğim bir bilgiden yararlanmam olmuştu.

Şunu da ekleyeyim ki, Zenon paradoksunu Yunanlılara karşı ilk defa dile getiren Türk dışişleri mensubu ben değildim. Değerli diplomatımız eski Dışişleri Bakanı Osman Olcay, böyle bir şey yaptığım çok daha önce bana anlatmıştı. Bir gün, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bir toplantısında, adı Zenon olan Yunan delegesi Kıbrıs'ta çıkan bir olayı bahane ederek Türk tarafını iyice suçlayan bir konuşma yapmış. Orada Türk delegesi olarak bulunan Olcay, hemen söz istemiş. Söz sırası gelince de Paul Valery'nin ünlü "Deniz Mezarlığı" şiirindeki,

Zenon, Zalim Zenon, Elealı Zenon
O kanatlı okunla beni deldin mi?
Titreşen, uçan ve uçmayan okunla,

dizeleriyle başlayarak, karşısındaki delegenin safsatalarını meydana çıkaran bir konuşma yapmış ve propaganda mücadelesinde üstünlük sağlamış. Burada o da lise yıllarında kazandığı kültürden yararlanmış oluyor.

Çelişkiye Düşmemek İlkesi Siyasette de Geçerli mi?

Buraya kadar hep mantığın inceliklerinden, bazı istisna gibi görülecek noktalardan söz ettim. Aslında sürekli olarak yararlandığım mantık ilkesi çelişkiye düşmemek ilkesiydi. Bilimde herhangi bir kuramın içinde çelişki olmaması o fikirler dizisinin sağlaması gereken ilk koşuldur. Bu koşula uymayan bir kuram üzerinde kimse durmaz. Bilimde durum bu kadar açık ve kesindir. Yaşamda ve özellikle siyasette ise çelişkili iddialar çeşitli şekillerde ortaya atılır ve ne yazık ki, üzerlerinde birçok tartışma da yapılır. Benim deneyimime göre bu iddialardaki çelişkiler ya iddia sahibinin söylemediği bir art niyetinden ya da gerçeğe uymayan beklentilerden kaynaklanmaktadır. Gerçeğe uymayan beklentiler fazla sürdürülemez. Böyle çelişkiler eninde sonunda gerçeğin kayasına çarparak dağılır. Ama art niyetten kaynaklanan çelişkiler bir siyaset aracı olarak bu art niyet hedefine varıncaya kadar sürdürülüyor.

Muhalefet partisi başkanı olarak Başbakan Özal'la yaptığımız tartışmalarda bu şekilde basit mantık ilkelerine uymayan iddialara çok rastladım. Maksat hep art niyetleri gizlemekti. Örneğin bir sefer, ara seçimleri yapmaktan kaçınmak için Anayasa'nın bu konuyla ilgili 78. maddesini mantık dışı bir şekilde yorumlamaya kalkmıştı. Bu madde şöyle diyor: "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliklerinde boşalma olması halinde ara seçime gidilir." Anlamı kolayca anlaşılan bir cümle değil mi? Hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, herhangi bir boşalma olunca bu boşluğu doldurmak için seçim yapılır, demiyor mu? Burada, seçim istenirse yapılır, istenmezse yapılmaz diye, keyfe bağlı bir davranışın söz konusu olmadığı, seçimin muhakkak yapılması gerektiği açık değil mi? Aynı maddenin bundan sonraki cümleleri seçimin zamanını şöyle belirliyor: "Ara seçim, her seçim döneminde bir defa yapılır ve genel seçimden otuz ay geçmedikçe, ara seçime gidilemez. Ancak, boşalan üyeliklerin sayısı, üye tam sayısının yüzde 5'ini bulduğu hallerde ara seçimlerin üç ay içinde yapılmasına karar verilir. Genel seçimlere bir yıl kala, ara seçimi yapılamaz."

Demek ki, ara seçim beş yıllık seçim dönemi içinde bir defa yapılacak, seçim için ayrılan zaman, genel seçimden itibaren otuz aydan başlayarak kırk sekiz aya kadar geçen dönem içinde bir gün. Bu dönem içinde bu günün hangisi olacağına Meclis karar verecek. Ama seçimin yapılması, bir önceki cümleye göre boşalan üyeliklerin sayısı ne olursa olsun zorunlu. Eğer bu sayı, üye tam sayısının yüzde 5'ini bulursa ara seçim için ayrılan zaman daha kısalıyor, üç ay içinde seçimi yapmak gerekli oluyor.

Durum bu kadar açıkken, zamanın iktidar partisi başkanı, herhalde ara seçim yapılmasını partisinin çıkarlarına uygun görmediği için, Anayasa'nın 78. maddesinden bambaşka bir anlam çıkardı. "TBMM üyeliklerinde boşalma olması halinde ara seçim yapılır deniyor, ama ara seçim yapılması şarttır demiyor; sonra, ara seçimi yapmamanın bir cezası da yok. Demek ki, ara seçimi yapıp yapmamak Meclis'in iradesine bırakılmıştır. Biz Meclis çoğunluğu olarak şimdi ara seçime gerek görmüyoruz." Oysa Anayasa maddelerinin getirdiği yaptırımlar hep böyle, "yapılır, verilir, çalışır vb." şeklinde ifade ediliyor. "Yapılması, verilmesi, çalışması şarttır ya da zorunludur" denmiyor. Örneğin 77. maddede "TBMM'nin seçimleri beş yılda bir yapılır," deniyor. Şimdi buradaki "yapılır" sözünü, "yapılması şarttır" diye anlayıp, 78. maddede "boşalma olması halinde ara seçime gidilir" sözünü, "Meclis isterse ara seçime gider," şeklinde anlamak tam bir çelişki meydana getirmiyor mu? Bu çelişkiyi basında açıkladığımız zaman iktidar sözcüleri anlamazlıktan geldiler, iddialarında ısrar ettiler. Bir art niyet olunca çelişki göz ardı edilebiliyordu. Ancak daha sonra Başbakan Özal ara seçimi yapmaya karar verince, iktidar partisi Anayasa'ya uygun davranışa girdi, çelişki de ortadan kalktı.

Şunu da ekleyeyim ki, bu olaydan dokuz yıl sonra, bu kez iktidardaki başka bir partinin, DYP'nin başkanı ara seçimi yapmayı partisinin ya da hükümetin durumu açısından uygun görmeyince gene aynı çelişkili yorum ortaya çıktı. Partimin iktidar koalisyonunda ortak olmasına karşın ben, bir milletvekili olarak gene ortadaki çelişkiye işaret ettim. Ara seçim yapılması için yüzde 5'e varacak sayıda boşalma olmasını beklemeye gerek olmadığını, Anayasa'nın belirlediği 31. ay ile 48. ay arasındaki dönem geçmeden ara seçimi yapmak zorunda olduğumuzu belirttim. Ama azınlıkta kaldığımı da üzülerek gördüm. Bu defa başka bir siyasal nedenle alınan erken genel seçim kararı bizi çelişkinin sürmesinden kurtardı.

Karşımızdaki bir güç sahibinin davranışını açıklamak için ortaya attığı iddiadaki çelişkiyi fark etmek bize onun bir art niyeti olduğunu gösteriyor. Kişi olarak aydınlanıyoruz, ama bu yanlış davranışı önleyecek siyasal güç yoksa,

çelişkiyi ortadan kaldıramıyoruz, topluma yapacağı zararı önleyemiyoruz. Mantığın topu tüfeği yok. Ama hepsinden güçlü bir müttefiki var: Zaman. Bunu da kimse unutmasın.

İddialardaki çelişkileri belirtmeden duramamak bende lise yıllarından itibaren huy haline geldi. Bu huy sonradan siyasete girdiğimde, karşımdaki siyasetçilerle yaptığım fikir çarpışmalarında en çok yararlandığım silah oldu. Anılarımın ileriki bölümlerinde bu konuda örnekler verme fırsatı bulacağım. Yalnız şunu da söyleyeyim ki, mantık ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmak her gün yapılan siyaset mücadelesinde bazen aleyhime sonuçlar verdi. Kamuoyu eğilimlerinde görülen gündelik değişimler duygusal nedenlere dayanıyor. "Duyguların mantığında" ise çelişkiye düşmemek diye bir ilke yok. Orada geçerli olan yaklaşım, o an egemen olan duygunun ötekileri bastırması. Kamuoyu benzer olayları farklı zamanlardaki duygularına göre tamamen farklı değerlendiriyor. Bu davranışı mantığınıza uygun bulmayıp aynı havaya girmezseniz, siyasetçi olarak etkiniz bir süre için, azalıyor. Böyle olaylar yaşadım. Şimdi tekrar lisedeki derslere döneyim.

"Ben Kendimi Görmüyorum ki"

Lise son sınıfı o zamanlar ikiye ayrılırdı: Fen ve edebiyat şubeleri. Öğrenciler son sınıfı hangi şubede okumak istediklerine birkaç günlük bir denemeden sonra kendileri karar verirlerdi. Böylece, meslek seçiminde ilk adımlarını atmış ya da hiç olmazsa yeteneklerinin hangi alanda toplandığını aramaya başlamış olurlardı. Gerçi genel yaklaşım çok daha basitti. Öğrencilerin çoğunluğu, konuyu doğrudan doğruya mezun olabilmek açısından ele alır ve fen şubesini daha zor, edebiyat şubesini daha kolay bir sınıf diye nitelendirirlerdi. Kararlar da genellikle buna göre verilirdi. Edebiyat şubesine geçmiş olan bir arkadaşımın seçimini açıklamak için, Namık Kemal'in ünlü "Vatan" kasidesinin ilk iki dizesini şöyle değiştirerek bir teneffüs sırasında sınıfta yüksek sesle söylediğini hatırlıyorum:

Görüp ahkâmı dersi münharif sıtkı selametten,
Çekildik izzeti ikbal ile şubeyi fenden.

Ben fen şubesine girmiştim. Burada felsefe grubundaki derslerden felsefe tarihi okunmaz, mantık ve sosyolojiye ek olarak psikoloji dersi ile yetinilirdi. Psikoloji dersimize İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden yeni mezun

olmuş genç bir öğretmen, Kevser Yeşil gelmişti. Kevser Hanım'ın anlattıklarından çok güzelliğiyle bizi etkilediğini daha önce belirtmiştim.[20] Ama konunun kendisi de hep ilgimi çekmiştir.

En başta, psikolojide kullanılan önemli yöntemin iç gözlem olduğunu öğrenmek hoşuma gitmişti. Sadece, Moliere'in ünlü kişisi M. Jourdain'in farkında olmadan bütün yaşamında nesir yapmış olması gibi, ben de bilmeden psikolojik gözlemler yapmış olduğumu anladığım için değil. Bu gözlemlerde kendi kendime sorduğum sorulara yanıt bulacağımı umduğum için. Örneğin "ben" dediğim zaman neyi kastettiğimi, nasıl olup da duygularımın, düşüncelerimin ve bütün vücudumun bir bütün oluşturduğunu hep anlamaya çalışıyordum. Yanıtını bilmediğim bu soruyu hep kendime soruyordum. Daha açık söyleyeyim. Aynaya bakınca karşıma çıkan yüzün tanımladığı kişiyle kendimi dinlediğim zaman algıladığım "ben" arasında nasıl bir bağ vardı? Benim deneyimim, bu bağın başlangıçta belirsizken, zaman içinde etrafımızdaki nesnelere çarpa çarpa, doğanın tokatlarını yiye yiye, yavaş yavaş kurulduğunu, sonunda ayrılmaz hale geldiğini gösteriyordu. Acaba bu konuyu bilim adamları aydınlatmışlar mıydı? Psikolojide merak ettiğim şeylerden birisi buydu. Hâlâ da doyurucu bir yanıt bulmuş değilim. Ama artık durumu olağan görmeye alıştım.

Öte yandan, bu konunun çocukların hep merakını uyandırdığını geçenlerde bir kez daha fark ettim. Bir aile toplantısında en küçük yeğenim, ağabeyimin üç buçuk yaşındaki torunu yanıma geldi, oturdu. Dikkatle bana baktı, sonra; "Affedersiniz, size bir şey söyleyeceğim," dedi. "Söyle," deyince de hemen ekledi: "Siz büyükbabama çok benziyorsunuz." Güldüm, "Doğaldır," dedim, "Büyükbabanla biz kardeşiz." Sonra aklıma geldi, "Peki," dedim, "Sen kime benziyorsun?" Hiç tereddüt etmeden yanıtladı: "Bilmem, ben kendimi görmüyorum ki." Arkasından da daha iyi belirtti. "Vücudumu görüyorum, ama yüzümü görmüyorum."

Dört yaşından küçük bir çocuğun kendiliğinden fark ettiği bu durumu herhalde zamanla kendi irademizle düzeltiyoruz. Dışarıdan görünen kişiyle içeriden duyduğumuz kişilik arasında bağ kuruyoruz. Hem dış görünümümüze sahip çıkıyoruz, hem de onu fikirlerimize, duygularımıza, yaşam felsefemize uyacak şekilde olabildiğince değiştiriyoruz. Bir defa görünümümüze alışınca da onun zamanla değişmemesi için elimizden geleni, toplum izin verdiği ölçüde yapıyoruz. İleri yaştaki siyasetçilerin saçlarını boyamaları ya da

---

20) *age*., s. 168.

peruk takmaları, hanımların estetik cerrahi yoluyla yüzlerindeki düzensizliklerden ya da kırışıklıklardan kurtulma çabaları çok defa bizi güldürüyor, ama bütün bunları, içimizde nerede olduğunu bilmediğimiz kişiliğimizin ya da ruhumuzun, kendine uyan bir dış görünüm sağlama çabaları olarak görmek de mümkündür. Ne yazık ki bu çabalar, doğal gelişmeye aykırı olduğu için, yapay ve geçici kalıyor. Vücudumuz çocuklukta nasıl her gün ruhumuzla biraz daha bütünleşiyorsa, yaşlılıkta her gün biraz daha ondan ayrılıyor.

Psikoloji dersleri dışında, hocamızın önerisiyle Freud'un "Psikanaliz Üzerine Beş Ders"ini içeren Türkçeye çevrilmiş bir kitabı[21] okumuştum. Bu küçük yapıttan edindiğim psikanaliz bilgisi, bu konudaki kültürümün temelini oluşturdu ve bana her zaman yardımcı oldu. Zaman zaman yol gösterdi, bazen de beni, insanların ruh zayıflıklarından yararlanan taklitçilerden korudu. ABD'de doktora yaptığım sırada moda olan, "dianetics" diye bir akım vardı. Freud'un öğrettiğinden farklı bir yöntemle insanlara büyük bir rahatlık sağladığını iddia eden birisine inanan birçok iyi niyetli insan (ki aralarında fizik doktorası yapan bir Amerikalı arkadaşım da vardı) epey zaman ve para kaybettikten sonra kendilerini bu sonuçsuz tedavi oturumlarından kurtarabildiler. Ben lisedeyken Freud'un yapıtından aldığım sağlam kültür sayesinde bu akıma hiç kapılmadım. Bir yeni bilgi hazinesine ilk defa keşfedenin yardımıyla girenler, bu kaynaktan en iyi şekilde yararlanmanın yolunu öğrenmiş oluyorlar. Sonradan, ikinci, üçüncü elden öğrenenlere karşı bir üstünlükleri hep oluyor.

Psikoloji dersinde mi öğrendim, yoksa kendi karakter yapım dolayısıyla mı fark ettim, tam bilemiyorum, ama o yılların bana kazandırdığı başka bir özellik, başkalarıyla ilişki kurmak zorunda olduğum zaman onların iç dünyalarını, özellikle özlemlerini, amaçlarını anlamaya çalışmak oldu. Üniversitelerde yöneticilik yaparken öğrencilerimin, siyasette olduğum dönemlerde ise vatandaşlarımın beklentilerini, özlemlerini iyi sezebildiğim zamanlar başarılı oldum. Bu deneyimlere bakarak kendi kendime, bir "bilge"lik tanımı uydurdum. Sözlüklere baktığınızda "bilge" (hakim) kelimesine "akıllı, uslu"dan, "tedbirli, bilgili"ye kadar değişen anlamlar verildiğini görüyorsunuz. Ama bilge sözcüğünün bence bunların hepsinden farklı bir anlamı var. Çünkü bilge kişiden bizim dertlerimize çare bulmasını, öğütleriyle yol göstermesini bekliyoruz. Bu ise ancak bilge kimsenin başkalarını belirli davranışlara götüren etkenleri fark edebilmesiyle mümkün olur. Onun için ben "bilge"yi başkalarının özlemlerini, amaçlarını sezebilen insan diye tanımlıyorum.

---

21) *Froydizm, Psikanalize Dair Beş Der.s*, Mütercim: M. Şekip, İstanbul, Ahmet Halit, 1931.

Ortaöğrenim sırasındaki felsefe hocalarım arasında birisinden daha söz etmeliyim: Saffet Engin. Yalnız o bize daha ortaokul sıralarında yurt bilgisi dersine gelmişti. Deneyimli bir hoca olduğunu, derslerinde kitap bilgisinden çok, öğütler verdiğini hatırlıyorum. Yurt bilgisi derslerinden daha çok hatırımda kalmış sahneler, Engin'den sonra gelen hocamızın bize yaptırdığı meclis uygulamaları olmuştur. Ne yazık ismini hatırlayamadığım bu hocamız serbestçe konuşma, tartışma alışkanlığı edinmemizi yeni bilgiler kazanmak kadar önemli görüyordu. Biraz ders anlattıktan sonra kürsüden iner, sınıfın bir meclis haline geldiğini bildirir, birimizi başkan diye kürsüye çıkarır ve bize sanki bir meclis oturumundaymışız gibi bir görüşme yaptırırdı. Bu yöntemi önce biraz garipsedik, ama sonunda alıştık ve çok hoşumuza gitti. Bazılarımız bakan oldular, bize yapmayı düşündüklerini anlattılar. Başka öğrenciler de onları eleştirdiler. Hararetli tartışmaların yapıldığı oturumlar yaşadık. Herhalde demokratik yetenekleri geliştirmek bakımından çok yararlı bir yaklaşımdı.

Lisedeki coğrafya hocamız Edip Öymen de değişik yöntemleri olan bir insandı. Çok deneyimli, görmüş geçirmiş bir öğretmendi. Toplum içinde saygın bir yeri vardı. Eşi Fakihe Hanım, Atatürk'ün ilk kadın milletvekillerinden biri olmuştu. Ders anlatırken araya birçok öğütler sıkıştırır, kitabı da pek izlemezdi. Daha çok ekonomik konular üzerinde dururdu. Bizi düşündürmeye, incelemeler yapmaya özendirmek isterdi. Bir kez Türkiye'de afyon üretimi ve tüketimi konusunda bir ödev vermişti. Ben gene babamın kütüphanesinden yararlanarak uzun bir yazı hazırlamıştım ve içinde uyuşturucu bağımlılarının başına gelenleri epey ayrıntılı bir şekilde anlatmıştım. Yazıyı derste okuduğumda hocamız özellikle bu bölümü beğenmiş ve öğrencilere de işaret etmişti.

Bugünkü anlayışımla geçmişe bakarken Edip Bey'in anlattıklarında da, coğrafya kitabımızda da bir eksiklik fark ediyorum: Dünya coğrafyasındaki yerimizin ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmesini nasıl etkilediği konusu. Derslerimizde gördüğümüz ve sanırım hâlâ devam eden yaklaşım, Türkiye'nin üç kıtanın birleştiği yerde bulunması nedeniyle çok şanslı bir durumda olduğunu belirtmek ve ayrıca dört mevsimin yaşandığı bir iklimle birçok doğal zenginliğin ülkemizi eşsiz bir duruma yükselttiğine işaret etmekti. Bu gözlemler doğrudur ve bunları öğrencilerimize söylemeye devam etmeliyiz. Ancak bir başka bakımdan, çağımızda öne çıkmış olan sosyal ve ekonomik kalkınma açısından dünyadaki yerimizin bize birtakım zorluklar çıkardığını da gençlerimize anlatmakta yarar vardır. Çünkü ancak bu güçlüklerin kaynağını iyi bilirsek, onları aşacak çabayı da zamanında harcama sağduyusunu ve gücünü gösterebiliriz.

On beşinci yüzyılda Rönesans ve Reform hareketleriyle yeni çağlara girdiğimizden beri sosyal ve ekonomik kalkınmanın itici gücünü oluşturan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler biraz Orta Avrupa'dan, ama daha çok Batı Avrupa'dan kaynaklanmıştır. Arka arkaya gelen buluşlar Kuzey İtalya'da, Fransa'da, Hollanda'da, İngiltere'de, Almanya'da yapılmış ve bu buluşların getirdiği üstünlük sonraki yüzyıllarda hep devam etmiştir. Bugün Avrupa Birliği'nin her konudaki kararları Batı Avrupa merkezlerinde, Brüksel'de, Strasbourg'da, Paris'te, Bonn'da, Londra'da alınmaktadır. Türkiye ise Avrupa'nın güneydoğu ucunda, Batı Avrupa'ya en uzak olan köşede yer almıştır. Bundan ne çıkar demeyin. Avrupa'yı bütünüyle ilgilendiren herhangi bir konunun tartışılmasında hazır bulunmak için en çok zaman ayırması ve en çok para harcaması, dolayısıyla kendi yerel yaşayışı açısından en büyük özveriyi yapması gereken insanlar Türk siyasetçileri, bürokratları, vatandaşlarıdır. Bu özveriyi yapmak zaman zaman olanaksız hale gelince, Türkiye birçok konuda Avrupa'da alınan kararların dışında kalmaktadır. Türkiye'nin Batı Avrupalılarca iyi tanınmaması ve aleyhimizdeki kötü niyetli propagandaların etkili olmasında ülkemizin Avrupa'nın siyasal merkezlerine uzaklığı rol oynamaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde çıkan gazetelerde her gün birbirleri hakkında haberler, yorumlar görülür; Türkiye'den habere ise rastlanmaz. Rastlanırsa, daha çok olumsuz bir yorum yer alır. Uzakta olmanın doğurduğu ilgisizlik bir boşluk ortamı yaratıyor. Bu boşlukta olumlu haberlere de, olumsuz haberlere de yer olacağı düşünülebilir. Örneğin İsveç, Finlandiya ve Baltık devletleri gibi ülkeler de Batı Avrupa'dan uzakta oldukları için onların hakkındaki haberlere de az rastlanır. Ama rastlanan haber ve yorumlar genellikle olumludur. İşte burada coğrafyanın getirdiği olumsuzluğa tarih de karışıyor; Batı Avrupa'nın tarihten gelen Türk korkusu ve farklı dinler arasındaki rekabet, boşluk ortamını aleyhimizdeki çıkar gruplarının propagandasına elverişli kılarak Türkiye ile ilgili tek tük yazının da olumsuz havaya bürünmesine neden oluyor.

Dünya coğrafyasındaki yerimizin bir de siyasal ve sosyal açıdan olumsuz etkisi var. Demokratik gelişme bakımından dünyanın belki en geri kalmış bölgelerinden birinde yaşıyoruz. Etrafımızı çeviren Ortadoğu ve Kafkas ülkelerinin büyük çoğunluğu demokrasiden uzak rejimlerle yönetiliyor. Etnik kavgalar, din ve mezhep çatışmaları ve terörizmin her türlüsü hiç eksik olmuyor. Bu durum ülkemizdeki demokratik gelişme üzerinde de her zaman fark edemediğimiz olumsuz etkiler yapıyor.

Düşüncem yanlış anlaşılmasın. Coğrafyanın getirdiği bu olumsuzluklar, aşılamayacak engeller oluşturmuyor. Özel bir çaba gösterilerek bütün bu

zorluklar, engeller aşılabilir. Ama bu çaba gösterilmezse, örneğin, Türkiye'deki her kesimin temsilcileri Batı Avrupa'daki karşılıkları ile sürekli ilişkiler kurmazlarsa, şiddet ile sonuca varılabileceği izleniminin uyanmamasına dikkat edilmezse, coğrafyanın getirdiği bu güçlükler karşımıza dikilir, kalkınma şevkimizi kırar ve biz, herkesin aleyhimizde olduğu saplantısı içinde zaman kaybeder dururuz. Bunları yaşayarak gördüğüm için lise programı içinde coğrafyanın getirdiği engeller üzerinde durmanın faydalı olacağına inanıyorum.

Zaman Öğretmenleri Nasıl Etkiliyor?

Geçmişe bakıp, ortaokul ve lisede kendilerinden feyiz aldığım hocalarımın tümünü birden hatırlarken, aynı dersi veren iki kuşak arasında belirli yöntem farklılıkları dikkatimi çekiyor. Üniversiteden yeni mezun olmuş genç, iddialı öğretmenler derslerinde mümkün olduğu kadar çok bilgi vermeye çalışıyorlar. Mezun olalı çok zaman geçmiş, birçok okulda öğretmenlik yapmış, emekliliği yaklaşmış, deneyimli öğretmenler ise ders saatinin bir bölümünde konu dışına çıkıp yaşam hakkında fikirlerini anlatıyorlar, öğütler veriyorlar ve bunu bir zaman kaybı diye görmüyorlar. Olabildiğince çok şey öğretmek yerine daha az şeyi, daha iyi öğretmek ilkesini kabul etmiş izlenimi veriyorlar. Dersin niteliği ne olursa olsun böyle bir davranış farkı ortaya çıkıyor. Ama özellikle tarih, coğrafya gibi kitaptan okunarak öğrenilebilecek konularda bu fark iyice göze çarpıyor. Kıdemli tarih, coğrafya hocaları çok defa hiç ders anlatmıyorlar, öğrencilerin kitaptan okumalarını istemekle yetiniyorlar. Matematik, fizik gibi konularda bu yolu tutmak olanaklı değil. Hocalar hangi yaşta olurlarsa olsunlar, konularını öğrencilere anlatmak zorunda olduklarını biliyorlar. Gene de bir farklılık, ders saatinin tümünü konuyu anlatmakla geçirmemek, başka alanlardan söz etmek, öğütler vermek şeklinde kendini gösteriyor.

Bir öğretmenin yaşamı boyunca geçirdiği bu evrim acaba nereden kaynaklanıyor? Yaşlandıkça yorulmasından mı? Daha az bilgiyi daha iyi aktarmanın daha verimli bir yol olduğuna zaman içinde inanmasından mı? Kendi deneyiminden, kendi yaşamından çıkardığı öğütleri anlatmayı, ders konuları kadar önemli saymaya başlamasından mı? Yoksa bu etkenlerin üçü de birlikte mi etki yapıyorlar? Belki fiziksel yorgunluk öğretmene sakin düşünme zamanı kazandırıyor, öğrencilerin ders konularını ne kadar anladıkları sorusunu akla getiriyor ve öğretmen bu sorunun yanıtını aramaya başlayınca kendi yaşam deneyiminin etkileri birtakım öyküler ve öğütler şeklinde meydana çıkıyor. Araştırılması gereken bir mesleksel evrim süreci.

Engellere Karşı Doğal Yetenekler

Yeteri kadar yararlanamadığımızı fark ettiğim dersler resim, müzik, jimnastikti. Öğretmenlerin kusurlarından dolayı değil. Yüksek kültürü belli olan müzik öğretmenimiz Bedia Kösemihal, sergilediği resimleri yıllar sonra görebildiğim resim öğretmenimiz Seyfettin Toray, kıdemli jimnastik öğretmenimiz Hamdi Korcan, hepsi konularının uzmanlarıydılar. Eksiklik okul içinde ve dışında gerekli maddi olanakların bulunmamasından ileri geliyordu. Tanınmış orkestra yapıtlarını plaklardan dinleyebilseydik, ünlü ressamların tablolarının kopyalarını görebilseydik, jimnastik aletleri yardımıyla vücudumuzun yeteneklerini araştırabilseydik bu derslerin hakkını vermiş olurduk. Gene de bazı ilk bilgileri kazanabildik. Belki daha önemlisi, araç eksikliklerinin önleyemediği bir ilginç gelişme bu derslerin öğrencilerdeki doğal yetenekleri hemen meydana çıkarmasıydı. Müzik dersinde öğretmenimizin bize bir şarkı öğretip söylettiği ilk gün sınıftaki güzel sesli çocuklar kendilerini gösterdiler. Benim arkamdaki sırada oturan Ragıp'ın müzikteki yeteneği hepimizden üstün görünüyordu. Çoğu kez birlikte oturduğumuz Reha'nın da müzik anlayışı ileri düzeydeydi. Bunu görünce ben müzik dersine girerken Ragıp'ı da sıramıza çağırmaya başladım. Her ikisinin doğal yeteneklerinden yararlanmaya çalıştım. Bu da belki siyasete yatkınlık gösteren bir yapının işaretiydi.

Reha müzikten başka resimde de yetenekliydi. Ayrıca canlılığı, çevikliği ile göze çarpardı. Kendi kendine bazı ilginç jimnastik hareketleri bulmuştu. Örneğin, arkadaşlarını karşısına dizer, ellerini açtırır, bu açılan ellere doğru balıklama atlardı. Bu sırada bir an için havada uçardı. Bu marifeti bir gün inanılmayacak bir kazaya neden oldu. Okulun o zaman büyük olan bahçesinde[22] teneffüs zamanını geçiriyorduk. Reha, sözünü ettiğim akrobatik hareketi yapmaya hazırlandı. Tam o sırada yanımızdaki başka çocuklar ellerine geçirdikleri kocaman bir taşı birbirlerine atarak eğleniyorlardı. Reha bunu fark etmedi. Karşısındakilere, "Tutun beni, size atlıyorum," dedikten sonra onlara doğru havalandı. Kolları uzanmış, balıklama durumunda uçarken yan taraftan atılan taş başına çarptı ve Reha'yı yere düşürdü. Hayret ve dehşetten dönakalmıştık. Kendilerini ilk önce toparlayabilen arkadaşlar Reha'yı yerden kaldırıp içeriye müdürün odasına götürdüler. Bir süre kaygı içinde bekledikten sonra önemli bir arıza olmadığını öğrendik ve rahatladık.

Bu kazayı hatırlarken Reha'nın ve başka arkadaşlarımızın atletik yeteneklerini usulüne göre geliştirecek araçların Gazi Lisesi'nde ve öteki devlet

22) Gazi Lisesi'nin bahçesi kentte açılan yeni yollar yüzünden bugün çok küçülmüş durumda bulunuyor.

okullarında bulunmamasının bize neler kaybettirdiğini düşünüyorum. Sanatta, sporda üstün başarı gösterebilmek için yetenekli insanların çok genç yaşlarda çalışmaya başlamalarının gerektiği bilinir. Ama burada, olanaksızlık yüzünden çok şey kaybettiğimizi söylerken sadece üstün yetenekli çocuklarımızı kastetmiyorum. Bu alanlarda özel yeteneği olmayan benim gibi insanlar da, örneğin bir koroda birlikte şarkı söylemeyi öğrenerek ya da bazı aletli jimnastik hareketlerini yapmaya alışarak yaşamlarını daha verimli hale getirebilirlerdi. Bunu orta eğitim sistemimizin tamamlanması gereken bir eksiği olarak görüyorum.

Sınıf Arkadaşlarımdan Anılar

Yukarıda jimnastik tutkusu yüzünden uğradığı kazayı anlattığım Reha Tarman liseden sonra Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Değerli bir hukukçu olarak devlete her kademede hizmetler verdi. Arkadaşlığımız ailece zaman zaman görüşme şeklinde yaşam boyu devam etti.

Reha ile ortak bir arkadaşımız hemen arkamızdaki sırada oturan Orhan Yazıcı idi. Kendi halinde, sakin, çalışkan bir çocuk görünümündeki Orhan liseden sonra Hukuk Fakültesi'ni bitirdi, babasının mesleği olan ticaret yaşamına atıldı ve büyük başarı kazandı. Daha sonra ise beklenmedik zorluklarla karşılaştı, özel sektörü bırakmak zorunda kaldı, ama yılmadı ve bu kez devlet kesiminde başarıyla çalışmaya devam etti. Ticaretle uğraştığı günlerde bir akşam bizim evde üç aile toplanmış söyleşiyorduk. Yazıcı'nın eşi siyasete meraklıydı. Deneyimlerinden söz ederken bizi o zaman çok güldüren bir öykü anlattı. CHP gençlik kolunda yıllarca çalışmış, ilerlemiş ve seçimlerde adaylığı söz konusu olmuş. Genel merkezde kendisini tanıyanlar, değerini bilenler hangi ilden aday olabileceğini araştırıyorlarmış. O da oradaymış ve konuşmaları duyuyormuş. Henüz aday listesi dolmamış illerden başkanlar telefonla genel merkezi arayarak aday isteyince onlara Bayan Yazıcı öneriliyormuş, ama bir hanım adı duyunca karşı taraftan "aman, aman, istemeyiz" sesleri yükseliyormuş. Sonunda hiçbir yerden aday gösterememişler. Sonradan, SHP genel başkanı olarak kadınlarımızın katılımını artırmak için birtakım özel kurallara gereksinme olduğu fikrini arkadaşlarıma kabul ettirmeye çalışırken bu öykü sık sık hatırıma geldi.

Başka bir ortak arkadaşımız uzun boyu, yakışıklılığı, çevik ve zarif hareketleriyle dikkati çeken Kenan Artun idi. Mimar olarak hayatını kazanırken sinemaya ilgi duydu. 1950-1960 döneminde çevrilen filmlerde adı duyulan "jön'lerden biri oldu. O zaman Reha'ya anlattıklarından, bir filmde başrolü

oynamanın ne kadar zahmetli ve tehlikeli bir iş olduğunu öğrenmiştim. Bir çekim sırasında başına gelen önemli bir kazadan sonra sinema oyunculuğunu bıraktı, mimarlığa döndü.

Sanat yeteneği ve el becerisi ile öne çıkan başka bir sınıf arkadaşımız Erdoğan Konuk idi. Ön sıralarda oturduğu için sık sık konuşurduk. Şakayı seven, sevimli, canlı bir çocuktu. Liseden sonra tıp fakültesine gitti ve yeteri kadar zaman geçtikten sonra İstanbul'un ünlü bir estetik cerrahı oldu.

Mazhar Bey'in laboratuvarında beraber asistanlık yaptığımız Halim Ağaoğlu[23] sınıfımızın en çalışkan, zeki ve iddialı öğrencilerinden biriydi. Gazi Lisesi'ne sanırım yedinci sınıfta gelmişti. Onun da yabancı dili Fransızca olduğu için A şubesinde buluştuk. Aramızda hemen kurulan içtenlikli arkadaşlık orta öğrenim yılları boyunca gittikçe güçlendi. Zevklerimiz, heveslerimiz, amaçlarımız birbirine çok uymuştu. Lise bitirilip o İstanbul'a, Teknik Üniversite'ye, ben Ankara'da Fen Fakültesi'ne gidince yollarımız ayrıldı. Ama uzun aralıklarla görüşerek de olsa arkadaşlığımızı sürdürdük. ABD'de doktora yaptığım sırada, Halim'in mühendis olarak karayolları genel müdürlüğünde çalışmaya başladığını, ortaokul arkadaşımız Cazip Sümer'in kızkardeşi Adalet ile evlendiğini duymuştum. ABD'den dönüp Ankara Fen Fakültesi'nde fizik asistanı olarak çalıştığım dönemde bir gün hoş bir sürprizle karşılaştım. Küçük Tiyatro'da başlayacak yeni bir oyunun ilk akşamı için aldığım bir davetiyede oyunu yazanların iki hanım olduğunu okudum. İkisinin de ailelerini tanıyordum. Birisi Sevim Uzgören, babamın yıllarca özel kalem müdürlüğünü yapmış olan Vedit Uzgören'in kızkardeşi, öteki ise Halim'in eşi Adalet Ağaoğlu idi. Bu ilk yapıt halkın ve eleştirmenlerin epey ilgisini çekmişti. Adalet, sanıyorum bundan sonra kendisini yazarlık yaşamına adadı. Önce oyun yazmaya devam etti, sonra romancılığa geçti ve günümüzün en ünlü romancılarından biri oldu. *"Ölmeye Yatmak"* adını taşıyan ilk romanında benim için ikinci bir hoş sürpriz vardı. Romandaki kahramanlardan birinin 1940'lı yıllardaki okul yaşantısını betimlemek için Halim'in Gazi Lisesi'nde tuttuğu günceden yararlanmıştı. Romancı imgelemi bu anıları biraz değiştirerek kitaba geçirmişti. Ama bu sayfaları okuyunca okuldaki günlerimizin önemli olayları bir daha gözümde canlandı. Bu arada benden de adımı anarak, övgüyle söz ediyordu. Değerli bir sanatçının yapıtına girerek, hem de farkında olmadan ölümsüzlük kazandığımı görmekle çok mutlu oldum.

---

23) İlk tanıştığımızda Halim'in soyadının Agal olduğunu hatırlıyorum. Sonradan Ağaoğlu şeklinde değiştirdiler.

Gazi Lisesi'nde sınıfımızın en iddialı ve başarılı öğrencilerinden biri de Doğan Kuban'dı. Mezun olunca o da Teknik Üniversite'ye gitti. Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi ve sonra benim gibi öğretim üyeliğini seçti. Mimarlık tarihinde uzmanlaştı. Yayımladığı birbirinden değerli özgün yapıtlarla mimarlık ve sanat tarihi alanlarında dünya çapında ün kazandı. Lise sıralarında zaman zaman siyaset ve felsefe konularında tartışırdık. Bu tartışmalarla oluşan arkadaşlığımız öğretim üyesi meslektaşlığında gelişerek, pekişerek devam etti. Yaşam burada da bir sürpriz getirdi. Bir gün Boğaziçi'nde, uzaktan görüp beğendiğimiz bir yalıyı eşimle beraber görmeye gittiğimizde, yalıda kiracı olarak oturan Doğan ve eşiyle karşılaştık ve yalıyı sonunda almamızda Doğan'ın görüşleri etkili oldu.

Son iki yılda Gazi Lisesi'ne gelip bize katılan Güneri Artunkal ile arkadaşlığımız da devam ediyor. Güneri, Milli Savunma Bakanı General Ali Rıza Artunkal'ın oğluydu. Çok zeki, becerikli, enerjik, hayat dolu bir çocuktu. Okul dışında birlikte tenis oynardık. Baktım, Adalet Ağaoğlu'nun romanında o da Halim'le ikimizin arkadaşı olarak ama değişik bir adla yer almış. Güneri de Halim ve Doğan gibi Teknik Üniversite'ye gitti, mühendis oldu. Mezun olduktan sonra, hatta daha öğrenciyken yurtiçinde ve dışında birçok yerde yollar yaptı, kalıcı bayındırlık yapıtları meydana getirdi. Uzun bir ayrılıktan sonra ilk karşılaşmamızda beni ve eşimi evlerine yemeğe çağırmıştı. Orada, eşinin tanınmış felsefecimiz Hilmi Ziya Ülken'in kızı olduğunu öğrenmiş ve takdir ettiğim bir insanın kızıyla tanışmaktan ayrıca kıvanç duymuştum. Siyasete ilk girdiğim yıllarda Paris'e gittiğimde, oradaki temaslarımda bana bir genç yardımcı oldu. Fransa'da yüksek öğrenim gördükten sonra orada kalmıştı, çalışarak hayatını kazanıyordu. Konuşurken sınıf arkadaşım Güneri'nin büyük oğlu olduğunu duymak beni çok sevindirmişti.

Geriye dönüp Gazi Lisesi yıllarına baktığım zaman, gözümün önüne başka yüzler, başka karakterler de geliyor. Örneğin, daha ortaokulun ilk günlerinde bir öğretmenimizin sınıfta kendisini mümessil atamasıyla "çavuş" lakabını alan ve sonra mümessilliği bıraktığı halde bu lakaptan kurtulamayan arkadaşımız Orhan Aker; bir iyi niyetlilik yarışması yapılsaydı, herhalde birinci gelecek olan altın kalpli arkadaşımız Şükrü Balantekin; çok nazik ve alçakgönüllü arkadaşımız Erdoğan Peker; Ankara Halkevi'nin kitap özetleme yarışmasını roman türünde kazanan, şiirleri daha o zaman edebiyat dergilerinde yayımlanmaya başlamış olan ve sonraları yönetici ve vali olarak toplumumuza yaşam boyu hizmet eden şair arkadaşımız Sahir Erman; fen konularına meraklı arkadaşım Fehim Ferruh Olgaç; aldığı özel dersler sayesinde daha lise

yıllarında bir Fransız edebiyatı uzmanı haline gelen, kültüre düşkün arkadaşımız Hakkı Demirel; liseden mezun olduktan yıllar sonra, ABD'nin bir köşesinde lisansüstü öğrenimi yaparken buluştuğumuz ve içtenlikli arkadaşlığımızı Türkiye'de sürdürdüğümüz petrol yüksek mühendisi Hasan Çil ve şimdi adlarını hatırlamadığım başka çocuklar. Bütün bu arkadaşlarımla ortak anılarımızı fırsat buldukça başka yerlerde yazmak üzere şimdilik hepsine veda ediyorum.

Geçmişe Bakış

Lise arkadaşlarımın tümünü birden düşündüğümde çarpıcı bulduğum bir nokta da şu: Liseden sonra üniversiteye gidenlerin çoğunluğu ya mühendislik, ya avukatlık mesleklerini seçmişler. Tek tük doktor olan ya da babalarının mesleği olarak iş hayatına atılan, bir de benim gibi fizikçi olan var. Demek o günlerin moda meslekleri mühendislik ve avukatlık olarak biliniyormuş. Bugün en çok rağbet gören işletmeciliğin o zaman adı geçmiyor.

Ortaokul ve lisedeki öğretmenlerimin, arkadaşlarımın bende uyandırdıkları izlenimlerden aklımda kalanların bir kısmını yazmaya çalıştım. Öğretmenlerimin çoğu bugün hayatta değiller. Hepsini rahmetle, saygıyla anıyorum. Arkadaşlarımın ise çoğu henüz yaşıyorlar. Babamın son günlerinde hasta yatağında bize söylediği bir söz vardı. Tedavi için uygulanan sayısız iğne ve ilaçlardan sıkıldığı, yorulduğu bir anda yanında bulunan anneme ve bize, "Artık sıkıldım, daha fazla uğraşmak istemiyorum. Dün gece rüyamda eski silah arkadaşlarımı, kumandanları gördüm. "Seni bekliyoruz, gel artık' dediler. Onları dinleyeceğim," demişti. Ben bu satırları yazarken daha bu noktaya gelmediğimi görüyorum. Ama yakında geleceğimi de biliyorum.

Burada geçmişle ilgili bir genel gözlem yapayım. Yaşlanan insanlar geçmişe bakarken genellikle hep aynı saptamayı dile getirirler. "Bir yıl, on yıl, hatla bütün ömür bir gün gibi geçti" derler ve bunu içtenlikle söylerler. Çünkü yaşanmış ve unutulmamış bir geçmişin belirli aşamalarını bir anda hatırlayabiliriz. Ama bu, insan yüz yıl da yaşasa, bin yıl da yaşasa öyle olacaktır. Bundan şu sonucu çıkarıyorum. Bir insanın ömrü nasıl bir gün gibi geçiyorsa, bütün insanlık açısından bin yıl, bir milyon yıl da bir gün gibi geçmiş görünecektir. Dolayısıyla, insanlığın geleceğini dünyanın, daha doğrusu evrenin geleceğiyle birlikte düşünmek zorundayız. Ne kadar uzakta görünürse görünsün, örneğin güneşin patlaması ya da soğuması gibi kaçınılmaz bir evrim sonunda dünyadaki koşullar kökten değişecekse, bu değişikliklere karşın insanlığı bir yerlerde devam ettirmenin yollarını şimdiden, uzun erimli bir plan içinde araştırmaya

başlamalıyız. Bir milyon ya da bir milyar yıl sonraki bir gelecek bize bugün çok çok uzak görünüyor. Ama o gün var olacak insanlar için, geçmiş bir milyar yıl bir gün gibi gelecektir. Bugün ölümsüzlük, sonsuzluk gibi gördüğümüz, insanlığın dünyada var oluş süresinin o gün bir anlamı kalmayacaktır. Onun için bu süreyi evrenin var oluş süresiyle özdeşleştirecek çareleri aramalı, bulmalıyız. Uzaya çıkmak ilk akla gelen yoldu ve bu yolda başarıyla ilerliyoruz. Ancak başka yollar, başka çareler de bulunabilir kanısındayım.

Okul anılarıma son verirken baştaki değerlendirmemi tekrar ele alayım. Ortaokul ve lise öğreniminden ömür boyu yararlandığımı gösteren bazı örneklere değindim. Aynı bilgi temeline dayanan sınıf arkadaşlarımdan birçoğunun sonradan kamu kesiminde ya da özel kesimde değerli hizmetler yaptıklarını ve her iki kesimde de toplumumuzun üst kademelerine çıktıklarını belirttim. Öte yandan bazı konularda, örneğin biyolojide, sanatta ve sporda olanak yokluğundan kaynaklanan eğitim eksiklikleri bulunduğuna işaret ettim. Ek olarak şunu söyleyeyim ki, eğitim felsefesi açısından önemli gördüğüm bir eksiklik de, bence, öğrencilerde özgün düşünme ve araştırma hevesini ve alışkanlığını uyandıracak bir yaklaşımın olmamasıydı. Yurt bilgisi hocamızın serbest tartışma oturumları ya da Enver Behnan Şapolyo ile Edip Öymen'in verdikleri inceleme ödevleri bu doğrultuda atılmış tek tük adımlar olarak kaldı.

Halim'in Ters Tepen Şakası

Okul anılarına başlarken ortaokulda bütün sınıf bir arada nasıl büyük bir çam devirdiğimizi anlatmıştım. Benzer bir olayın öyküsüyle bu dönemden ayrılayım.

Nasıl olduysa bir ders saatini okulun bahçesinde ders yapmadan geçiriyorduk. Herhalde öğretmen gelemeyecekti ve bizi içeride gürültü etmeyelim diye bahçeye çıkarıp serbest bırakmışlardı. Grup grup oturarak ya da dolaşarak yeni ders saatini bekliyorduk. Bu sırada başka bir sınıfın bahçenin öbür tarafında askerlik dersi uygulaması yaptığını fark ettik. Öğretmen yüzbaşı biraz konuştuktan sonra çocukları sıraya dizdi ve birtakım toplu hareketler yaptırmaya başladı. Yüzbaşının komutlarına göre esas vaziyetine geçiyorlar, birlikte yürümeye başlıyorlar, biraz gittikten sonra dönüyorlar, geri gidiyorlar, duruyorlar, tekrar başlayıp öyle devam ediyorlardı. Ben onlardan uzakta kenarda oturmuş seyrediyordum. Birden yanımızdaki bir grup çocuğun bir araya gelerek sıraya dizildiklerini ve başlarına Halim'in geçtiğini gördüm. "Ne yapıyorsunuz?" demeye kalmadan Halim'in bir komutuyla harekete geçtiler ve

yanımızdaki sınıfın yaptıklarına benzer hareketleri Halim'in komutlarıyla yapmaya giriştiler. Gülerek ama epeyce düzenli bir şekilde hareket ediyorlardı. Halim de onları neşe içinde yönetiyordu. İki takım arasında gerçi biraz uzaklık vardı, ama birbirlerinin komutlarını duyabiliyor, hareketlerini görebiliyorlardı. Bizim sınıftaki çocukların bu davranışı, tıpkı daha önce anlattığım coğrafya dersindeki defter toplama eylemi gibi, o anda akla gelmiş masum bir şakadan başka bir şey değildi. Fakat gene coğrafya hocamız gibi yüzbaşı da kendisiyle, mesleğiyle alay edildiğine inandı ve çok kızdı. Sınıfındaki çocukların "talim" hareketlerini tamamladıktan sonra Halim'i çağırdı. Herkesin önünde hakaret dolu sözlerle fena halde azarladı. Ayrıca olayı okulun disiplin kuruluna götüreceğini söyledi. Halim de, biz de çok üzüldük, ne yapacağımızı bilemedik. Bir ders saatini okulda bir ödev yapmadan, başımızda bir öğretmen bulunmadan geçirmek sonunda başımıza iş açmıştı. Şimdi bu olayı hatırlarken fark ediyorum ki, coğrafya dersindeki gafımız da ders saatinde aylak aylak oturmak sonucunda meydana gelmişti. Herkes çalışırken işsiz bir kitlenin var olmasının toplum sağlığı için zararlı olduğunu gösteren iki ilginç örnek. O günkü olaya gelince, Halim'in çok iyi bir öğrenci olduğunu bilen hocalarımız araya girdiler, yüzbaşıyı ikna ettiler. Bir özür dilemeyle olay kapandı. Coğrafya dersinde yaptığımız gafla bu olay arasında iki üç yıl geçmişti, ama hâlâ akıllanmadığımız görülüyordu. Çocukluktan gelen ters işler yapma eğilimi henüz ortadan kalkmamıştı. Kaldı ki, bu eğilimden insanın hiçbir zaman tam kurtulamadığı da bir gerçek.

Öte yandan, Halim'i böyle bir davranışa götüren başka bir etkenin de var olabileceğini düşünüyorum. Askerlik derslerinde tutulan yola karşı genel olarak tepki duyuyorduk. Zamanımızın çoğu bize çok basit görünen bazı hareketleri, ayrıntılı olarak tanımlayan konuşmaları dinlemek ve bahçede bu hareketleri yapmakla geçiyordu ya da bize öyle geliyordu. Örneğin, daha çok "hazır ol" duruşu dediğimiz "esas vaziyet'te tam kitabına uygun şekilde nasıl duracağımızı herhalde her askerlik hocamız bize ayrı ayrı anlatmıştır. Nedenini anlamadığımız bu yaklaşım bizde ilgi ve merak uyandırmıyor, durmadan tekrarlanması ister istemez alay konusu oluyordu. Yalnız bir defa, Fen Fakültesi'ndeki askerlik hocamızdan bu çeşit eğitimin amacını öğrenebilmiştim. İçtenlikli bir söyleşi sırasında, niçin bu basit işlemler üzerinde bu kadar duruyorsunuz diye sorduğumuzda, "Bunlar toplu hareket etmeyi sağlamak için gereklidir,"demişti. Bu doğruydu. Bir birliğin toplu hareketini, başka bir deyimle, her türlü zorluk özellikle ölüm tehlikesi karşısında mutlak itaatini sağlamak için böyle bir yol tutuluyordu. Ama bunu öğrencilere anlatmak,

gönül rızasıyla kabul ettirmek kolay değildi. Amacı açıkça belli olmayan bir eğitim düzeni içinde Halim'in şakası gibi tepkiler her zaman beklenebilirdi.

Elli Yıl Sonra Gazi Lisesi

Okul anılarımı yazmanın sonuna geldiğim sırada bazı isimleri kontrol etmek, hatırlayamadığım bazılarını da bulabilmek umuduyla elli yıl önce mezun olduğum liseyi ziyarete gittim. Daha önce de bir defa parti genel başkanı iken, yeni öğretim yılının başladığı bir gün okuluma uğramış, öğrencilere bir konuşma yapmıştım. Elli yıl içinde bazı önemli değişikliklerin ortaya çıktığını, Gazi Lisesi'nde şimdi kız ve erkek öğrencilerin birlikte okuduklarını, okul bahçesinin yarısının yeni açılan bir yola gittiğini ve bahçenin çok küçüldüğünü öğrenmiştim. Ama o zaman öğretmenlerle konuşma fırsatı elde edememiştim. Bu defa geniş bir söyleşi yapmakla hem mutlu oldum, hem de anlattıkları durumdan üzüntü duydum.

Okul Müdürü Sayın Kahveci ve yardımcıları benim istediğim bilgileri kayıtlardan çıkarmak için uğraştılar. Eski dosyalar getirildi. Sonunda, elli yıl önceki öğretmenlerimin ve sınıf arkadaşlarımın (bir öğretmen dışında) hepsinin isimlerini bulabildim. Bu zahmetlere girişen öğretmenlere, değerli meslektaşlarıma candan teşekkür ediyorum. Okulun bugünkü durumu hakkında öğrendiklerimi de kısaca yazmak ve özellikle mezun arkadaşlarımın dikkatine sunmak istiyorum.

Gazi Lisesi'nin öğrenci sayısı 1731'i bulmuş. Benim öğrencilik günlerime göre iki kattan fazla artmış. Öğretmen sayısı da yükselmiş, 64 olmuş. Bu konuda bir sıkıntı yok. Yalnız yer ve zaman sıkıntıları var. Bina aynı bina, hatta bahçesi küçülmüş, zorunlu olarak çift öğretim yapılıyor. Sınıflarda 60 öğrenci var. Öğretmenlerle konuşurken, "Bizim zamanımızda dersler, sanırım kırk beş dakika, aradaki teneffüsler on beş dakika sürerdi. Gene öyle mi?" diye sordum. Aldığım yanıt çok ilginçti: "Genellikle gene öyledir. Yalnız bazı derslerden sonra teneffüs veremiyoruz, sonraki ders hemen başlıyor. Böylece iki ders bir arada seksen dakika sürüyor." Buna şaşırdım: "Aman," dedim, "çocuklar ara vermeden, ancak kırk dakika kadar dikkatlerini toplayabilirler. Teneffüs yapılmazsa sonraki dersi nasıl dinleyebiliyorlar?" Öğretmenler güldüler: "Dediğiniz doğrudur, ama çaremiz yok. İkili öğretim başka türlü yapılamıyor. Öğretmenin birisi çıkıp öteki girerken biraz ara verilmiş oluyor."

Bunları duyunca babamın, 1944'te ilköğretim davası için yazmış olduğu bir makalede, "İlkokul çocuklarının çifte tedrisatlı okullara devam etmeğe

mecbur olmalarını" çok ağırına giden bir olay diye nitelendirdiğini[24] hatırladım. Kuşkusuz nüfusumuzun hızla artmış olması, okullarda ikili öğretimden kurtulamamış olmamızın temel nedeni. Ama bunu normal, olağan bir eğitim yöntemi gibi görmemeli, aslında bu şekilde sakıncalı bir öğrenim verdiğimizi unutmamalı, düzeltmek için uğraşmaya devam etmeliyiz.

Müdür Bey'e, "Kitaplığınız nasıl?" diye sorduğumda, "İyidir, yalnız bu günlerde kapalı; görevli elemanımız yok; gelince açacağız," dedi.

Okulun mali olanakları konusunda söyledikleri daha üzücüydü. Devletten aldıkları ödeneğin artık yakıt parasına yetmediğini, aradaki farkı son yıllarda Milli Eğitim Vakfı'nın yardımıyla karşıladıklarını ama şimdi bu kaynaktan yararlanmalarını önleyen bir hukuki engel çıktığını anlattı. Açıkça görülen şuydu ki, devletin lisemize ilgi ve katkısı geçen elli yıl içinde öğrenci sayısı ile orantılı olarak artmamıştı. Yıllardır yaşadığımız enflasyonun öğretmen ücretlerini eritmesinin getirdiği sıkıntı ve zorluklarla bir arada düşünülünce, okuldaki öğrenimin niteliğinde geçmişe göre ilerleme değil, gerileme beklemek doğru oluyordu.

Parlak geçmişini iyi bildiğim okulumda gördüğüm bu üzücü gerileme, herhalde bütün devlet okullarının bugün içinde bulundukları durumu yansıtan bir örnektir. Kamuoyumuzun sürekli ilgisini çekerek milli eğitim bakanlarımızın bir an önce düzeltmeleri gereken bir sorunla karşı karşıyayız. Gazi Lisesi açısından ise, sorunun genel olarak devletçe çözülmesini beklemeden, mezunlar olarak okulumuza sahip çıkmalıyız; mezunlar derneği ve vakfı aracılığıyla okulun bütün eksiklerini tamamlamak, onu tekrar Ankara'nın ve Türkiye'nin en iyi ortaöğrenim kuruluşlarından biri haline getirmek için seferber olmalıyız. Bütün arkadaşlarımı bu yolda uğraşmaya çağırıyorum.

24) *age.*, s. 92.

IV.
Annemden Anılar

Kime Çekmişim?

Bu bölüme gazetecilerin bana sık sık yönelttikleri bir soru ile gireyim: "Sizin karakter özellikleriniz kimden geliyor? Annenizden mi, babanızdan mı? Hangisine çekmişsiniz?" Belki böylelikle kişisel özelliklerim hakkında dolaylı yoldan bilgi alabileceklerini umarlardı. Kendimi anlatmaktan hoşlanmadığımı biliyorlar, onun için ilk birkaç denemeden sonra artık doğrudan doğruya sormuyorlardı. "Kime çektiniz?" sorusuna, "Her ikisine de çekmişim, hem babamdan, hem annemden aldığım özellikler var" diye yanıt verirdim ve konuşma da böylece gazete muhabirlerinin istediği noktaya gelmeden biterdi. Ama burada konuya daha çok girmek istiyorum.

Bir örnekle başlayayım: Haksız bir eleştiri ya da suçlama karşısında kaldıklarında babamla annemin tepkileri çok farklı olurdu. Hele bu olumsuz davranış bir tanıdığımızdan gelirse, fark daha da belirginleşirdi. Babam haksızlığa isyan eder, eleştiri ya da suçlamaya hemen yanıt verir, karşı tarafın yanlışlığını, haksızlığını herkese kabul ettirmeye çalışırdı. Annem ise böyle haksız, yersiz bir saldırıya uğramış olmasına çok üzülür, kırılır ve bir süre kendisini kötümser, umutsuz bir havaya kaptırırdı.

Ben daha üniversitede yöneticilik yaptığım yıllarda, bu konuda anneme çektiğimi fark etmiştim. Üniversite içinden ya da dışından haksız suçlamalara, anlayışsız eleştirilere uğradığım zaman ilk tepkim, onları yanıtlamak, yaptıklarımı savunmak değil, beni tanıdıklarını sandığım insanların bu kadar yersiz ve insafsız değerlendirmeleri nasıl yapabildiklerine şaşmak ve üzülmek şeklinde ortaya çıkıyordu. Kuşkusuz sonradan kendimi toparlayıp gereken yanıtı veriyordum ama ilk tepkim üzülmek gibi edilgen bir davranış oluyordu. Tipik bir örneği, 1971 yılında 12 Mart örtülü müdahalesinin getirdiği gelişmelerden sonra tanık olarak çağrıldığım bir sıkıyönetim mahkemesinde yaşamıştım. Üniversitede bazı militan öğrencilerin ve dışarıdan gelen bazı

kişilerin giriştikleri şiddet olaylarını önlemek için birlikte çalıştığımız jandarma subayı, yargıcın bilgi almak istediği bir olayı, tamamen gerçekdışı bir şekilde, benim sorumluluğumu ima ederek anlatmıştı. Ben şaşkınlıktan ağzım açık, kendisini dinlemekten başka bir şey yapamamıştım. Ancak öykünün uydurma olduğunu yargıç da sezmiş olmalı ki, sonunda bana dönerek: "Bunlar doğru mu, bir şey söylemeyecek misiniz?" diye sormuştu. Onun üzerine ben de, "Sayın Yargıç, bu anlatılanlar o kadar gerçekdışı ki, şaşkınlıktan ve hayal kırıklığından sesimi çıkaramadım!" dedikten sonra olayı hatırladığım gibi anlatmıştım. Yargıç bana inanmış ve konu üzerinde daha fazla durmamıştı.

Aslında, tarafsız bir gözle baktığımızda birisinin aleyhimizde, beklemediğimiz bir davranış göstermesi, sadece bize o kişinin karakteri hakkında yeni bilgiler vermiş olur diye düşünebiliriz. Geçmişten tanıdığımız birisi de olsa, başka bir kişinin karakter yapısını hiçbir zaman tamamen öğrenmiş olamayacağımız için gelecekte nasıl davranacağını kesin olarak bilemeyiz. Her yeni olay bize yeni şeyler öğretir, hatta o kişinin kendisine de kendi karakteri hakkında yeni bilgiler verir. Ama bizim, başkalarının karakterlerini öğrenmekten öte yaşamdan beklediğimiz amaçlar, başarılar, zevkler olduğundan, birkaç olaydan sonra etrafımızdaki insanların karakterlerini öğrendiğimizi varsayarız ve ona göre hareket ederiz. İşte bu ortamda, tanıdığımız bir kişi zihnimizde belirmiş olan kişilik yapısına uymayan bir davranışla bize karşı bir tutum alırsa, bu bizi çok şaşırtıyor. Bunun karşısında çok rastlanan iki tepki ya anneminki gibi edilgen (pasif), ya babamınki gibi etkin (aktif) davranış oluyor.

Onları da Allah Yaratmış!

Annemin haksız eleştirilere üzülüp kırılması ile herhalde ilişkili olan başka bir temel özelliği, herkesin kendisi gibi sonsuz bir iyi niyete sahip olduğunu sanmasıydı. Toplumda küçük görülen, kimsenin ilgilenmek istemediği insanları da içine alan, en geniş kapsamlı bir insancıl yaklaşım, onun karakterinin doğal bir parçasıydı. "Onları da Allah yaratmış" sözü ile özetlediği bu yaklaşımın birçok örneği Gülsün Bilgehan'ın *Mevhibe*[25] adlı kitabında anlatılıyor. Herkesi iyi niyetli kabul etmekle birlikte herkese yardım etmeye çalışmak karakterinin önemli özelliklerinden biri idi. Bu huyu da bir ölçüde bana geçmiştir.

Şunu da ekleyeyim ki, yıkıcı eleştiriler karşısında kalınca, hangi nedenle olursa olsun mücadele etmek yerine üzüntüye kapılarak geri çekilmek edilgen

25) Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, Bilgi Yayınevi. Ankara, 1994.

bir tutuma işaret ediyor. Böyle olunca da bu tutumun, yalnız eleştiriler karşısında değil, her konuda geçerli olabileceği akla geliyor. Örneğin herhangi bir çaba sonunda olumsuz bir sonuçla karşılaşıldığında, böyle bir kişinin ilk tepkisinin kusuru başkalarında değil, kendisinde aramak olacağı tahmin edilebilir. Annemde de, kendimde de aynı eğilimi hep gördüm. Belki bu yüzden siyasette olduğum sürede fazla pasif kalmakla eleştirildim.

ABD'de doktora çalışmaları yaptığım sırada tanıştığım bir Amerikalı arkadaşım bir gün bana, "Niye siz hep kendinizi savunma tutumu içindesiniz?" diye sormuştu. Ben önce bu gözlemine şaşmış ve "Yok öyle şey!" demiştim. Ama düşününce kendisine hak vermiştim. Bu tutumu en iyi ortaya koyan durum, sanırım, ancak bir kişinin geçebileceği bir dar yolda iki kişi karşılaşınca meydana çıkıyor. Burada kullandığım anlamda edilgen karakterli insanın ilk tepkisi geri çekilip karşısındakine yol vermek olacaktır. Etkin bir karaktere sahip olan insanın hemen giriştiği eylem ise yoluna devam edip karşısındakini gerilemeye zorlamak olmalı.

Kusur Karşı Tarafa!

Kusuru hemen karşı tarafta arama eğiliminin hoş bir görünümüne geçenlerde rastladım. Bir uçak yolculuğunda idim. Uçak hareket etmeden önce yolculara yardımla görevli bir genç yanımdan geçerken, elimdeki yağmurluğu gördü ve beni rahatlatmak düşüncesiyle elimden alıp uçağın içinde başka bir yere koymak istedi. "Gerek yok" diyerek vermek istemedim, ama çok ısrar edince verdim. Yola çıktık. Uçak gideceğimiz yere varıp indi. Tüm yolcular ayağa kalktık ve uçaktan inmeye yöneldik. Tam kapının önüne gelince uçağa binerken elimde bir yağmurluk olduğunu hatırladım ve kenara çekilip durdum. Görevli genç daha önce yağmurluğumu getirmesi gerekirken, inme telaşı içinde bunu unutmuştu. Yolcular inerken o da kapıya yaklaştı. Kendisini görünce, "Yağmurluğumu getirir misiniz" dedim. O zaman hatırladı, ama getirirken tek yaptığı şey, yağmurluğu almak için beklememi özel bir nedene bağlamak ister gibi "Dışarısı soğuk, değil mi!" demek oldu. En açık bir sorumluluğu gene de karşı tarafa atmanın ender bulunur bir örneği olduğu için bu basit olayı anlatmadan geçemedim.

İlk eğilimi belirleyen karakter özelliğimiz herhalde atalarımızdan, anne ve babalarınız aracılığıyla bize kadar gelen DNA moleküllerinin taşıdıkları şifreli talimatla belirlenen kimyasal yapımızın bir sonucu. O bakımdan bu ilk eğilim irademize bağlı değil. Ancak bu eğilimin sonuçlarını gördükten sonra, bilinçli olarak gene öyle ya da başka türlü davranmaya karar veriyoruz.

Karşıdan gelen bir kişiye sonra arkasındakine yol veren nazik insan, böyle bir türlü karşıya geçemeyeceğini görünce sonunda eğiliminin tersini yapar, öne atılarak karşıya geçer.

Siyasette geçerli yol sorumluluğu ve kusurları hep karşı tarafa atmaktır. Siyasete giren herkes böyle davranması gerektiğini çabucak öğrenir. Yalnız, bu davranışı zaten ilk eğilimleri doğrultusunda kendiliğinden gösterenlerin, bunun gerektiğini düşünerek ve kendilerini zorlayarak böyle davrananlara karşı hep bir üstünlükleri oluyor. Sonradan kazanılmış özellikler doğal özelliklerin yerini tam tutamıyor. Basında yaptığı konuşmalarda bütün kusur ve hataları karşısındaki partilere en büyük rahatlıkla devreden Turgut Özal, bu doğal davranışı en açık şekilde gösteren siyasetçilerden biriydi. Bu şekilde partisini eleştirilerden sürekli koruyan bir kalkan rolünü oynuyordu. Hastalık gibi bir nedenle basında demeçleri görülmeyince bu kalkanın delindiği hemen belli oluyordu. Şu da var ki, bu özellik siyasette ancak kısa erimli, geçici bir üstünlük sağlıyor. Kalıcı üstünlük gene uzun erimde olumlu sonuç verecek, akla dayanan davranışlar göstermeye bağlı. Hatta bütün kusurları doğal olarak karşı tarafta görenler, bu yüzden kendi politikalarını ve tutumlarını değiştirme gereksinimi duymadıkları için sonunda başarısız oluyorlar ve üstelik niçin başarıya erişemediklerini de anlayamıyorlar.

Annemden anılarla birlikte karakter özelliklerimin kaynaklarını aramaya devam edeyim. Küçükken benim hem sıkılgan, hem de inatçı, hatta aksi bir karakter yapım vardı. Aksiliğimin kaynağı nedir bilmiyorum, ama sıkılganlığımın annemden, inatçılığımın ise babamdan geldiğini tahmin ediyorum. Beş altı yaşlarımda iken çekilmiş aile fotoğraflarımızda ağabeyimin gülümseyen yüzü yanında benim asık suratlı ya da en azından ciddi duruşum hemen fark edilir. Oysa bu resimlerde benim de istekli, neşeli görünmem için annem çok çaba harcardı.

Annem ve Çocukları

Annem çocuklarına çok düşkündü. Bunu biz de fark ederdik. *Anılar*'ımın birinci cildinde[26] babamın doğrudan sorularına hep, "Annemi daha çok seviyorum!" diye yanıt verdiğimi anlatmıştım. Annem odamızı, eşyamızı tasarlayarak, giyeceklerimizi ısmarlayarak, yiyeceklerimize dikkat ederek ev içindeki ve dışındaki yaşamımızı düzenleyen ve her türlü isteğimizi yerine getirmeye çalışırken sıkıntılarımıza da çare bulan insandı. O zamanların çocukları

26) age, s. 368.

güçlendiren besin maddesi olarak bilinen balık yağından birer kaşık, her sabah kahvaltıda hepimize kendi eliyle içirirdi. Küçükken benim belki aksiliğimden gelen bir ilaç yutma zorluğum vardı. Örneğin soğuk algınlığına karşı aspirin, piramidon ya da özellikle kinin gibi bir ilacı yutmam gerektiğinde hapı elime alırım, bir denerim yutamam, çıkarırım, ikinci hapı elimden düşürürüm, kaybederim. Bütün bu sonuçsuz işlemleri annem sabırla seyreder, hiç kızmadan, verdiği hapı üçüncü denemede yutmamı beklerdi.

Bazı akşamlar babamla annem bir resmi davete gitmek üzere evden ayrılırlarken, ağabeyimle ben yalnız kalmamızı protesto eder gibi, yüksek sesle ağlardık. Böyle ağlarken benim nefesim kesilecek gibi olur, bir an için kaygı verici bir manzara ortaya çıkardı. Bunu bildiği için, babamla annemin gitmeye hazırlandıklarını gören ağabeyim beni ağlamaya teşvik eder, sesimin alabildiğine yüksek çıkmasına çalışırdı. Kuşkusuz, bu çabalar büyükleri birkaç dakika oyalamaktan başka bir sonuç vermezdi. Ama merdiven başında trabzana yaslanarak epey ses çıkardığımızı, epey dramatik sahneler yarattığımızı hatırlıyorum.

Bahriyeli Kıyafetli Resmin Öyküsü: Atatürk'ün Dikkati

Çocukluk resimlerimiz arasında ağabeyimle benim bahriyeli kıyafetiyle çekilmiş bir fotoğrafımız vardır. Pembe Köşk'ün duvarlarından birinde bugün de asılı durur. Bu resmin ilginç öyküsünü yıllar sonra bir rastlantıyla öğrendim. UNESCO merkezindeki yürütme kurulu toplantısına katılmak üzere Paris'te bulunduğum 1979 yılındaydı. O zaman aynı kurulda Batı Almanya'yı temsil eden Büyükelçi Fabricius bir akşam bizi, başka delegelerle beraber, evine yemeğe çağırmıştı. Yemekte yaptığı konuşmada beni yıllarca önce Ankara'da tanımış olduğunu söyleyerek hepimizi şaşırttı; arkasından kanıt olarak ağabeyimle benim bahriyeli kıyafetleri içindeki resmimizi gösterdi ve öyküsünü anlattı. Babası 1930'lu yıllarda Ankara'da, Alman Büyükelçiliği'nde görevli imiş ve babamla ahbaplıkları varmış. Fabricius'la kardeşi bir gün bizim eve bizimle oynamaya davet edilmişler. Geldiklerinde üzerlerindeki bahriyeli giysileri annemin hoşuna gitmiş ve bizim için benzer giysileri Almanya'ya ısmarlamış. Giysiler gelmiş; biz büyük memnunlukla onları giyerek ortaya çıkmışız, resmimizi çektirmişiz ve bir tane de Fabricius'un babasına göndermişiz. Aşağı yukarı elli yıl sonra Paris'teki yemekte cebinden çıkarıp bize gösterdiği fotoğraf Fabricius'un elinc böyle geçmiş. Ama o kadar zaman saklayıp tam gününde ortaya çıkarabilmek kuşkusuz ayrı bir beceriye işaret.

Öykünün başka bir ilginç yanı daha var. Ankara'ya döndüğümüzde Fabricius'tan duyduklarımı anneme anlattım. "Evet, o giysiler öyle alınmıştı," dedi

ve bir şey daha ekledi: "O yeni giysilerle dolaştığınız sırada Atatürk bizim eve uğramıştı. Baban da sizi yeni giysilerinizle Atatürk'e gösterdi. Bahriyeli kıyafetleri onun da hoşuna gitti ve dikkatle inceledi, sonra Paşa'ya döndü: 'Çok güzel olmuşlar, yalnız elbiselerin düğmelerinde Alman kartalları var, onları değiştirin!' dedi. Biz de düğmelerin üzerindeki resimleri o zaman fark ettik ve düğmeleri değiştirdik!" Atatürk'ün fotoğraflarından belli olan özenli giyinme merakı burada da kendini göstermiş!

Evdeki Yaşamdan Sahneler

Annemin başkalarına yardım etmeyi doğal bir yaklaşım olarak benimsemesi, babamın siyaset yaşamına büyük bir kolaylık getiriyordu. Başbakanlığı döneminde öğle ve akşam yemeklerinde evimizden konukların hiç eksik olmadığını başka yerde anlatmıştım.[27] Daha da önemlisi, planlanmış davetler dışında, bu konukların sayıları önceden belli değildi. Annem evdeki yönetimden başlıca sorumlu kişi olarak, bütün bu konuklara yetecek yemeği hazır bulundurmak ve gece kalacak olanlara da yatak yorgan sağlamak zorundaydı. Bu görevini hiç aksatmadan ve hiç yakınmadan yıllarca yerine getirdi. Babam her akşam eve döndüğünde kapının zilini uzun uzun çalar, sesi işiten annem evin neresinde bulunursa bulunsun, ne yapmakta olursa olsun, işini bırakarak kapıya koşar ve bir taraftan da, "Paşa geliyor!" diye herkesi uyarırdı. Biz çocuklar da hep birlikte babamı karşılamaya çıkardık. Babam hepimizi bir arada görmekten duyduğu mutluluğu belli ederek bizleri selamlayıp öper, yanındaki konukları da selamlamamızı ister ve sonra ellerini yıkamak için ayrıldığında annem de ahçıbaşıya konuklar hakkında bilgi vermek için mutfağa giderdi.

Bu satırları yazarken, bugün de milletvekillerimizin çoğunun evlerinde sürekli olarak birçok konukla birlikte yaşandığı ve bu evlerdeki hanımların da annem gibi zamanlarının büyük bölümünü konuklara yardımla geçirdikleri aklıma geliyor. Demek ki, bizim evde daha o zamanlar farkında olmadan, çok partili demokratik düzenin bazı önemli özelliklerini yaşamaya başlamışız diye düşünüyorum.

Sürekli özveri ve tükenmeyen bir enerji isteyen bu yaşam tarzını yıllarca sürdürürken, annemin bir gün şikâyet ettiğini ya da sorun çıkardığım görmedim. Burada, annemin şikâyet etmeme huyunun bana da geçmiş olduğuna işaret etmek istiyorum. Özellikle siyasete girdikten sonra böyle bir huyum olduğu fark edildi. Yurtiçinde dolaşırken bindiğim otobüslerde, uçaklarda yerimden ya da kaldığım otellerde odamdan, yediğimiz yemeklerden hiçbir

---

27) *age*., s. 8.

zaman şikâyet etmedim. Yüksek ateşli bağırsak iltihabına yakalanmama neden olan bir tavuklu sandviçi güzelce yiyip bitirdikten sonra, yanımdaki arkadaşım bana dağıtılan sandviçlerde ki tavuğun bozulmuş olduğunu gördüğünü, onun için yemediğini anlatmıştı. Bir seçim kampanyasında, tüm düzenlemelerin zamanında ve eksiksiz yürütülmesi için çırpınan arkadaşım Erol Ağagil bana, "Niçin hiç şikayet etmiyorsunuz?" diye sorduğunda, "Bilmem aklıma gelmiyor!" demiştim. Asıl doğru yanıt herhalde, "Elimde değil, bu huy bana annemden geçmiş!" demek olurdu.

Tekrar anneme döneyim ve tam doğru konuşmak için belirteyim: Yalnız bir defa, babamın başbakanlığı döneminde, bir öğle sonrasında odasına girdiğimde yatağının üstüne kapanmış hıçkıra hıçkıra ağladığını gördüm. Hem ağlıyor, hem de "Artık yapamayacağım, dayanamayacağım!" gibi bir şeyler söylüyordu. Benim odaya girdiğimi fark etti mi, bilmiyorum. O sahneyi görünce şaşkınlıktan ve üzüntüden ne yapacağımı bilemedim ve yalnız kalmayı yeğleyeceğini düşünerek odadan çıktım. Sonra da ne ben sordum, ne o bir şey söyledi ve olay bir sır olarak kaldı. Bu bunalımın nedeni neydi? Belki evin yönetimi ile ilgili bir konuda büyükannemle anlaşmazlığa düşmüş, babam da büyükannemi desteklemiş ve o yüzden annem geçici olarak böyle bir çaresizlik duygusuna kapılmış olabilir diye düşünüyorum. Ama bu bir tahminden ibaret. Yoksa annemle büyükannemin ev içinde açıktan tartıştıklarını ben hiç görmedim. Ankara'da önce Pembe Köşk'te, sonra Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde birlikte yaşadıkları kırka yakın yıl içinde annem, büyükanneme karşı hep çok saygılı davranmış, evdeki bütün isteklerinin yerine getirilmesine büyük özen göstermiştir. Büyükannemle çıkacak anlaşmazlığın önce babamı çok üzeceğini bildiği için evdeki uyumlu yaşamın bozulmamasına çok dikkat etmiştir. Ama ne kadar özen gösterilirse gösterilsin, bazı yanlış anlamaların, konuklara karşı davranışlardaki anlayış farklarının ya da karşılaşılan maddi sorunları çözmeye uğraşırken çıkan gerilimlerin zaman zaman annemi üzmemesi olanak dışıydı. Bu üzüntüleri biz hiç fark etmedik. Yalnız, babamın aile içindeki konuşmalarında gelin-kaynana anlaşmazlığı yüzünden sıkıntı çeken arkadaşlarının acıklı durumlarından duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini ve bu duruma neden olan hanımları birçok kez eleştirdiğini hatırlıyorum.

Örnek Bir Öğretmen: Leziz ve Ders Alınacak Bir Tartışma

Yukarıda annemin büyükannemle açık bir tartışmaya girdiğini hiç görmediğimi söylemiştim. Aslında, annemin herhangi bir kimse ile tartışması çok nadir görülen bir olaydı. Benim bir iki kez tanık olduğum istisnalar, yakın

akrabamız Leziz Berker ile yaşanan ve her iki tarafın gerçekleşemeyecek bir bağlantıya fazla iyi niyetle girmelerinden kaynaklanan tartışmalardı. Öğretici bir yanları olduğu için burada, annemin ve Leziz'in anılarına saygımı eksik etmeden, bu tartışma senaryolarını anlatmak istiyorum.

Annemin Bulgaristan'dan, Ziştov'dan gelen akrabalarından kardeş torunu Leziz, Faika Hanım ile dışişleri mensuplarından Nahit Berker'in kızıydı. Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü bitirerek ev yönetimi ve dikiş öğretmeni olmuştu. İyi dikiş dikmesini, giysiler yapmasını da bilen değerli bir eğitimci olarak Ankara okullarında yaşam boyu hizmet verdi, yüzlerce öğrenci yetiştirdi. Annemin Ankara'daki en yakın akrabalarından biri olarak önce annesiyle beraber, onu kaybettikten sonra yalnız, sık sık evimize gelir, bilgisi ve becerisi ile anneme çeşitli konularda yardımcı olurdu. Leziz ve iki kardeşi Orhan ile Şinasi, yaşça bizden büyüktüler, o nedenle doğrudan arkadaşlığımız olmadı. Ama zaman zaman birbirimizi görürdük. Şinasi, İstanbul'da Tıp Fakültesi'ne biraz devam ettikten sonra oradan ayrıldı ve asıl hevesi olan gazeteciliğe başladı. Sonunda, *Ulus*'ta, *Cumhuriyet*'te ve başka gazetelerde yazdığı kısa taşlama fıkralarıyla büyük ün kazandı. Yalnız bu arada, sözünü sakınmayan ve ince zekâsının ürettiği esprileri yazmadan duramayan bir gazeteci olarak demokrasimizin gelişme sancılarından büyük ölçüde pay aldı. Fıkralarının kendi deyimiyle "fazla ciddiye alınması yüzünden" yıllarca hapis yattı. Sevdiğim ve yeteneklerini, bağımsız karakterini takdir ettiğim Şinasi'den başka bir bölümde tekrar söz etmek üzere konuma döneyim.

Annemin Leziz'le tartışmaları şöyle ortaya çıkıyordu. Annem bazen aldığı yeni bir kumaşı Leziz'e gösterir, onunla nasıl bir elbise yapmayı düşündüğünü söyleyerek fikrini sorar ya da yeni bir elbise konusunu bir arkadaşıyla konuşurken Leziz orada bulunur, bazen de eksik kalmış bir elbisenin düzeltilmesi için konuşulurdu. Böyle durumlarda Leziz hemen öne atılır, "Kumaşı bana verin, tam isteğiniz gibi bir elbise yapıp getireyim," ya da "O elbiseyi bana verin düzeltip getireyim!" derdi. Annem itiraz eder, "Senin işin başından aşkın, derslerin, öteki dikişlerinle ancak başa çıkıyorsun, bunu yapmaya vaktin olmaz, üzme kendini, sen yalnız fikrini söyle yeter!" derdi. Ama Leziz ısrar eder ve sonunda, her zaman değil ama bazen annemin yüzü tutmaz, "Hayır" demeye devam ederse Leziz'in, uzmanlığına güvenilmediğini sanarak kırılacağını düşünür, öneriyi kabul eder ve Leziz dikilecek kumaşı ya da düzeltilecek elbiseyi alır giderdi. Ondan sonra da işler sarpa sarardı. Çünkü aradan günler, haftalar geçer, fakat Leziz'den elbise hakkında ses çıkmazdı. Annemin daha önce söylediği gibi derslerinden, öteki dikişlerinden zaman ayıramazdı.

O elbiseye gereksinme duyulmaya başlanınca annem Leziz'e elbisenin ne zaman geleceğini sorar, hep "Pek yakında!" yanıtı alır, ama elbise gelmezdi.

Sonunda annemin sabrı taşar, "Ne zaman getireceksin elbiseyi, artık kesin bir şey söyle ya da elbiseyi getir!" deyince bir tartışma başlardı. Önce Leziz gecikme olduğunu kabul etmek istemez, işinin çokluğu yüzünden kendisine biraz daha zaman verilmesini, anlayış gösterilmesini ister, annem, "Artık zaman kalmadı, işinin çok olduğunu da başında ben söylemiştim; bu iş olmayacak, en iyisi sen yaptığın kadar elbiseyi getir," deyince garip bir şekilde tartışma daha geniş kapsamlı duygusal bir hesaplaşmaya dönüşürdü. Leziz en yakın akrabası olmasına karşın annemin kendisine ve ailesine yeteri kadar yardım etmediğini iddia eder, annem de "Ne yapsam size yaranamıyorum, daha ne yapabilirdim" diyerek kendisini savunurdu. İki taraf da sorunun asıl nedeninin Leziz'in işinin çokluğu olduğunu bildikleri halde tartışmanın üzücü bir görünümle son bulmasını önleyemezlerdi. Ama bir iki gün içinde tartışmanın burukluğu unutulur ve tartışma nedeni ya kumaşın geri verilmesiyle ya da elbisenin tamamlanmasıyla ortadan kalkardı.

Bu tartışmaları, birbirine en sıcak duygularla bağlı iki insan arasında bile, gerçekleşemeyecek beklentiler uyandırıldığında, aşılması zor gerilimler doğabileceğinin bir örneği olarak anlattım. Dışişleri bakanı olarak görev yaptığım dönemde, yakın kültürel ve siyasal ilişkilerimiz olan yeni bağımsız devletlerde dikkatsizlik ve aşırı iyi niyetle uyandırdığımız bazı beklentilerin, benzer şekilde ilişkilerimizi bozabilecek gelişmelere yol açtığını gördüm. Senaryo tıpkı annemle Leziz arasındaki tartışmanın oluşması gibiydi. Biz güçlü ve bilgili bir devlet olarak yakın dostumuz, hatta kardeşimiz olan yeni devletlere birtakım yardımlar yapmayı, girişimler için kredi vermeyi ya da uzman göndermeyi vaat ediyoruz. Bu vaatleri bazen onlar istemeden, bazen de isteklerine uyarak şöyle veya böyle yapıyoruz. Bu noktaya gelindikten sonra dostlarımız vaatlerin gerçekleşmesini beklemeye başlıyorlar.

Ne yazık ki, devletimizin gücü ya da hükümetlerin siyasal iradeleri bütün bu yardım vaatlerinin öngörülen zamanda yerine getirilmesine yetmiyor. Gecikmeler, aksamalar ortaya çıkıyor ve sürüyor. Bir süre geçince vaatlerin ne zaman yerine getirileceği sorularıyla karşılaşmaya başlıyoruz. Böyle başlayan tartışmalar, sonunda bizim dost ve kardeş devletlere yeteri kadar değer vermediğimiz suçlamalarına ve bu hayal kırıklığı içinde yeni yeni yönelmelere varırken biz de, "Ne yapsak bu kardeşlerimize yaranamayacağız!" karamsarlığına kapılıyoruz. Oysa bu duygusal tepkilere hiç gerek yok. Sorun sadece, başlangıçta gerçekleştiremeyeceğimiz beklentiler uyandırmış olmamızdan kaynaklanıyor. Sorunu yaratan biz kendimiziz.

Hükümetimizin artık bu çeşit yapay gerilimlere meydan vermeyecek bir tutum izleyeceğini, dışarıdaki dostlarımıza gerçekleşemeyecek vaatler yapmayacağını umarak gençliğimdeki anneme ve yönettiği evimize dönüyorum.

Akrabalar Arası İlişkilerden Başka Anılar

Annemin fark gözetmeden herkese karşı gösterdiği iyi niyetli, insancıl tutumu geniş aile çevresi içinde, akrabalar arasındaki ilişkilerde de ev halkını rahat ettiren değerli bir uyum sağlardı. Akrabalarımızın çoğu İstanbul'da otururlardı. *Anılar*'ımın birinci cildinde, babamın dinlenmek üzere yazları İstanbul'a gitmeyi âdet edindiğini anlatmıştım.[28] Bu yer değiştirmelerinden biz çocuklar da çok hoşlanırdık. Yalnız denize gireceğimiz, eğlenme fırsatı bulacağımız için değil, aynı zamanda akrabalarımızın bizim yaşlardaki çocuklarıyla bir araya geleceğimiz için. İzmir'de oturan Ahmet amcamın oğlu Reşit, İstanbul'da annemin dayı oğlu Cevdet Bey'in çocukları İsmet, Lale ve Bülent, teyze kızı Habibe Hanım'ın çocukları Ferruh ile Zübeyde, Rıza amcamın çocukları Ünal ile Mutlu, Adalet yengemin yeğenleri Müştak ile Gülseren, halamın bizden büyük ama bize uyan kızı İrfan ablam yazı geçirdiğimiz sayfiye evlerinde bizi ziyarete gelirler ve bazıları evimizde kalırlardı. Birlikte denize girer, çeşitli oyunlar oynar, yıl içinde bize ilginç gelmiş olayları, deneyimlerimizi, gördüğümüz filmleri, okuduğumuz kitapları birbirimize anlatır, çok hoş vakit geçirirdik.

Bu sırada ev nüfusundaki büyük artışın evin yönetimini de çok zorlaştırdığı hiç aklımıza gelmezdi. Çıkabilecek bütün sorunları çözecek olan kişi annemdi ve o da bunu pek iyi yaptığı için örneğin yirmiden fazla akrabanın bir ay süre ile bir arada yaşadığı Yalova'daki evde hiçbir büyük yönetim sorunu ile karşılaştığımızı hatırlamıyorum. Kuşkusuz, akrabalar arasında sürtüşmeler çıkmasını önleyen başka bir önemli etken vardı; herkesin bir devlet büyüğü olan babama duyduğu saygı. Ayrıca, babamdan sonra büyükanneme de benzer bir saygı gösterilirdi. Ama bu saygı ortamında bile kendini gösterebilecek anlaşmazlıkları, kırgınlıkları daha başında önleyen, annemin dikkatli, sabırlı ve yorulmak bilmeyen yaklaşımıydı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Rıza amcamın tarafı ile, Seniha halamın tarafı arasında iki yıl kadar süren bir dargınlık dönemi geçirilmişti. O günlerde herkesin gözü önünde tatsız bir olay meydana gelmemesi için annemin ayrı bir özen gösterdiğini hatırlıyorum. Önümüzde bu konu hiç konuşulmadığı

28) *age.*, s. 143.

için dargınlığın nedenlerini öğrenememiştim. Ama herhalde taraflar için önemli bir olaydı ki, etkisinin ortadan kalkması epey uzun zaman gerektirdi. İlginçtir, bu anıları yazarken, hayatta kalan akrabalarımızdan hiçbiri bana bu dargınlığın nereden çıktığını söyleyemedi. Hatta birçoğu böyle bir dargınlık yaşanmış olduğunu hatırlamadı.

1950'den Sonra Pembe Köşk'te Yaşam

Pembe Köşk'ün yönetimi, 1950'den sonra babam muhalefete geçtiğinde daha da zorlaşmıştı. Çok partili rejim muhalefet liderinin her gün birçok kimse ile konuşmasını, toplantılara, yemeklere katılmasını, sık sık yurt gezilerine çıkmasını gerektiriyordu. Gerçi bütün bunlar babamın başbakanken, cumhurbaşkanıyken de yaptığı şeylerdi. Ama aradaki fark o zamanki resmi yardımcılarının, özel kalem müdürünün, yaverlerin şimdi yanında olmamasıydı. Hepsinin yerini gerektiğinde annem tutuyordu. Gerektiğinde diyorum, çünkü partiden bir sekreter eve gelip gidiyor, çok kez de bir milletvekili babamın yanında bulunuyordu. Ama bu gönüllü yardımcılar, eski devlet görevlileri gibi gece gündüz her dakika babamın hizmetinde olamıyorlar ve sık sık annem yardıma koşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca Pembe Köşk eskimiş tesisatı, ikide bir akan damı, bakıma muhtaç birçok köşesi ve büyük bahçesi ile ancak birçok kimsenin hizmeti ile ayakta tutulabilecek haldeydi. Yanımızda kalmış olanlar ise ahçıbaşı, bahçıvan ve arada gelip giden bir iki emektardan ibaret olduğu için evin bakımı da anneme büyük sorumluluk ve külfet yüklemişti. Kuşkusuz ben ve kızkardeşim de evde olduğumuz anlarda kendisine yardım ediyorduk. Ama asıl sorumluluk ve çaba onundu.

Babamın telefon konuşmalarının çoğunda annem, bazen de biz aracılık ediyorduk. Dışarıdan evi arayıp babama bir mesaj ulaştırmak isteyenler, her zaman karşılarında konunun önemini anlayan bir muhatap bulamıyorlardı. Metin Toker, 1960'ta yaşanan ara dönemde, Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Gürsel'in İsmet İnönü'yü Heybeliada'daki evinde ziyaret edeceği mesajının, telefona çıkan genç garson tarafından nasıl değiştirilerek Gürsel'in yaverinin ziyaret edeceği şeklinde babama ulaştırıldığını anlatır.[29] Muhalefet döneminde böyle önemli sekreterlik görevlerinin evde iyi düzenlenemediği doğrudur. Babam da bunun farkındaydı, ama çaresini bulamıyordu. Bir gün birlikte bahçede dolaşırken bana şöyle bir itirafı olmuştu: "Bütün hayatım

---

29) Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim, 1960-1961* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 104-105.

boyunca birtakım basit, pratik işleri iyi yapamamaktan çok sıkıntı çektim! Büyük devlet sorunlarıyla nasıl uğraşmak gerektiğini hemen görebiliyorum. Ama herkese kolay gelen gündelik işler bana zor geliyor!" Babamın bu duygularını gayet iyi anlamıştım. Çünkü bu özelliği bana da geçmişti. Sonuç olarak bütün bu işleri yapmak, eksikleri kapatmak anneme düşüyordu.

İnsülin İğnelerini Kim Yapacak?

Annemin yeni üzerine aldığı bir başka önemli görev yemeklerden önce babama "insülin" iğnesi yapmaktı. Babamın görece genç yaşlarda başlamış bir şeker hastalığı vardı. Ben bildim bileli yemeklerde fazla şeker ve karbonhidratlı besinler almamaya dikkat eder, düzenli aralıklarla da kan ve idrar tahlili yaptırır, bünyesindeki şeker miktarını özenle kontrol ederdi. Erken yaşlarda şeker hastalığına yakalanmanın, insanı dikkatli bir beslenme düzenine sokarak ömrü uzattığını iddia eder ve bu bakımdan bu hastalığa bir şükran borcu olduğunu şaka mı ciddi mi olduğu pek anlaşılmayan bir tarzda arkadaşlarına ifade ederdi.

Cumhurbaşkanlığı döneminde şeker perhizine ek olarak insülin iğneleri de yapılmaya başlanmıştı. Bu iğneleri her yemekten önce özel doktoru General Zeki Hakkı Pamir[30] ya da onun asistanlarından biri (her biri sonradan tanınmış hekimler olan Zafer Paykoç, Lütfü Vural, Bekir Berkol, Orhan Şardaş) yaparlardı. Cumhurbaşkanlığından ayrılıp tekrar Pembe Köşk'te kendi başımıza yaşamaya başlayınca bu doktorlar bir süre daha sıra ile eve gelip iğne yapmaya devam ettiler. Ne Zeki Hakkı Paşa'nın, ne genç uzmanların bu zahmet için babama bir yakınmaları olmadı. Hepsi babama içtenlikli bir saygı gösteriyorlar, yardım etmekten onur ve zevk duyuyorlardı. Ama herkesin önce kendi yaşamının gerektirdiği görevleri yerine getirmesi şarttı. Bu yüzden her yemekten önce eve bir doktorun gelmesi zor olmaya başladı ve başka çare arandı. Çare zaten her zaman babamın yanında bulunan bir kimsenin iğneleri yapmasıydı. Bu kimse ya babamın kendisi ya da annem olabilirdi. Babam birkaç kez iğneyi kendi kalçasına batırmayı denedi, ama başarılı olmadı. İşi anneme bırakmanın en pratik yol olacağına karar verildi. Annem kısa sürede kazandığı yeni beceriyle bundan sonra yıllarca babamın iğnelerini yaptı.

---

30) Zeki Hakkı Pamir'in, ünlü Karagöz sanatçısı Hayalî Hakkı Bey'in oğlu olduğunu ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında görev almak için Ankara'ya koştuğunda Sağlık Bakanı Adnan (Adıvar) Bey'in talimatıyla Kuva-yı Seyyare Komutanı Ethem'in yanına özel hekim olarak gönderildiğini, Ethem'in isyan başlangıcında kendisine izin verdiğini Haldun Derin'in geçen yıl yayımlanan anılarından öğrendim. *(Çankaya Özel Kalemini Anımsarken,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 149).

Bazen doktorların biri yemekten önce bizi görmeye gelir, doğal olarak iğneyi de o yapardı. Böylece karşılaştırma olanağı bulan babam, sonunda annemin elinin birçok doktorun elinden daha hafif olduğu, canını daha az acıttığı kanısına varmıştı.

Babamla Yaptığım İlk ve Son Sert Tartışma

Babamın muhalefet liderliği görevinin gereklerini yerine getirmek, eve gelen sayısız konuğu ağırlamak için annemin ne kadar uğraştığını gördükçe ben rahatsız oluyordum. O ise hiç yakınmıyor, her isteği karşılamak için sessizce çırpınıyordu. Konuklarını geniş olanaklar içinde her zaman en iyi şekilde ağırlamaya alışmış bir insan olarak babam da sağlanan hizmetleri doğal karşılıyor, ne kadar özverili çabaya mal olduklarını fark etmemiş görünüyordu. Bir gün kendimi tutamayıp bu konuda babamla bir tartışmaya bile girdim.

Bir toplantı için gelmiş ve babamla çalışacak olan birkaç kişinin Ankara'da nerede kalabilecekleri görüşülüyordu. Babam, bizim evi daha iyi düzenleyebilseydik ve böyle gereksinmeleri evde karşılayabilseydik ne iyi olurdu şeklinde bir özlemini belirtti. Annem sesini çıkarmadı. Kuşkusuz her zaman her işin daha iyi yapılması istenebilir. Babamın belirttiği özlem de böyle bir yaklaşımdan başka bir şey değildi. Ama evimizin o günkü darlık koşulları içinde söylenmesi bana anneme karşı haksızlık yapmak gibi göründü. "Aman babacığım," dedim, "Yeni düzenlemeler yapmadan önce evin bugünkü eksiklerini, kusurlarını düzeltmeliyiz. Ev baştan aşağı elden geçirilmeyi bekliyor. Mutfak o kadar soğuk oluyor ki, içinde çalıştıracak insan bulamıyoruz. Bütün yük anneme kalıyor. Biliyorum bu basit işlerin devlet görevleri kadar önemi yok. Ancak basit işleri yapmak da önemli devlet işleri yapmak kadar insanın zamanını alıyor. Biraz bunları da düşünün."

Benim heyecanla ve bir çırpıda yaptığım bu konuşma babamı şaşırttı, fakat düşünce şeklini değiştirmedi. "Doğru değil, bizim mutfak çok güzel, büyük bir mutfaktır. Hem bahsettiğin bu eksikleri gidermek için sen de uğraşsan olmaz mı?" dedi. Ben tam hızımı alamadığım için bu kez "Uğraşın diyorsunuz, yetki veriyor musunuz?" gibi yersiz bir yanıt verdim. Babam, "Burada yetkinin sözü mü olur?" diyerek omuzlarını silkti ve tartışma bitti. Ben odadan çıkarken o sırada gelmiş ve tartışmanın sonunu izlemiş olan Nihat Erim, "Paşam, böyle tartışmaların yapılması yapılmamasından daha iyidir!" sözüyle ortalığı yatıştırdı ve başka konulara geçildi.

Anlattığım bu tartışma bütün ömrüm boyunca babamla aramızda geçen ilk ve son sert tartışmadır. Küçükken az da olsa birkaç kez azarlandığımıza *Anılar*'ımın birinci cildinde değinmiştim. Ama büyüyüp üniversite çağına geldikten sonra böyle bir şey hiç olmadı. Bazı uygulamalarımı eleştirdiği ya da uyarılar yaptığı, kuşkusuz oldu. O zaman ya bu uyarıları, eleştirileri sesimi çıkarmadan kabul ettim ya da eleştirilerine niçin katılmadığımı anlattım. Yukarıdaki olay dışında böyle bir tartışmayı hiç yaşamadık.

Fazla bir şey söylenmiş olmasa da, yukarıdaki tartışma evde bir iki gün süren bir gerilim havası yarattı. Ertesi gün büyükannem beni kahvaltıda görünce, "Babanla konuş, üzülüyor, görüyorum, bunu sen giderebilirsin," dedi ve yaşam felsefesinin bir ilkesini uyarı olarak dile getirdi: "Erkekler bizim gibi değildir, üzüntüye dayanamazlar!" Dediği gibi yaptım. Babamla hiçbir şey olmamış gibi konuştum ve evin uyumlu yaşamı annemin tükenmez özverisi sayesinde devam etti.

Babamın Anneme Bağlılığını Gösteren İki Anı

Anlattığım olaydan annemin evdeki zorluklarına, sıkıntılarına babamın özel bir duyarsızlığı olduğu sonucu çıkarılmasın. Gerçek bunun tam tersidir. Babam her zaman annemin sağlığı ve mutluluğu üzerine titremiştir. Bir gün sofrada rahmetli Başbakan Dr. Refik Saydam anlatmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonlarında, babamın İstanbul'da Savunma Bakanlığı'nda görev yaptığı sırada annemin bir rahatsızlığı olmuş. Babam cepheden iyi bir hekim olarak tanıdığı Dr. Refik Saydam'ı eve getirmiş ve annemi muayene etmesini istemiş. Çünkü o zaman İstanbul'da İspanyol nezlesi salgını varmış ve ölümlere neden olabiliyormuş. Dr. Saydam muayenesini yaptıktan sonra "Önemli bir şey değil, yakında geçer" demiş ve babamın yüzündeki kaygılı ifadeyi görünce de, "Merak etmeyin, merak etmeyin" diye eklemiş. Onun üzerine babam gözlerini açarak doktora karşılık vermiş: "Merak etmeyin diyorsun, eşimin sağlığını merak etmeyim de neyi merak edeyim?"

Bu, annemle ortak yaşamlarının görece başlangıcında geçen bir olay. Ömrünün sonunda da babamın kaygısı anneme yönelikti. Hayatına mal olan kalp krizinin başında yanına gittiğimde beni görünce önce, "Çok ıstırabım var Erdal!" dedi. "İnşallah yakında geçecektir, üzülmeyin" diye yanıt verdim. Hiç sesini çıkarmadı. Krizi bu defa atlatamayacağına inanmış bir halde hafifçe başını salladı ve başka bir şey söyledi: "Annenize iyi bakın!" Son günlerinde bize vasiyeti diyebileceğim tek sözü bu oldu.

Siyaset Mücadelesi Normal Davranışları Nasıl Etkiliyor?

Evdeki tartışmamıza döneyim. Bence bu olay siyaset yaşamının insanların doğal davranışlarını nasıl değiştirdiğini iyi gösteriyor. Siyaset mücadelesi günün ve gecenin her saatinde devam eden bir uğraş olduğu için, normal yaşamı kaçınılmaz şekilde etkiliyor ve siyasette rol oynayan insanları alışılmadık davranışlara, tepkilere götürüyor. Bu davranış değişikliklerini en çarpıcı şekilde hekimlerde gördüm. Bir örnek vereyim.

Babamın muhalefet yıllarında bir kış akşamı Malatya gezisinden trenle dönüyorduk. Babamın kronik bronşiti artmış ve akut hale gelmişti. Yanımızda bulunan CHP Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Kâmil Kırıkoğlu'nun uyarısı ve önerisi ile babam erkenden yattı. Benim odam babamla annemin kompartımanının yanında idi. Bir süre kitap okuduktan sonra uyudum. Gecenin bir saatinde yandan gelen seslerle uyandım. Kulak kabarttım. Annemle Dr. Kırıkoğlu bir tartışma içinde idiler. Kırıkoğlu biraz sonra trenin bir istasyonda duracağını, babamı karşılamak için oraya birçok partilinin geleceğini haber aldığını söylüyor ve babamın kalkıp koridora çıkarak trenin penceresinden partilileri selamlamasını rica ediyordu. Annem ise babamın rahatsız olduğunu, Kırıkoğlu'nun kendi önerisiyle erken yattığını hatırlatıyor, şimdi soğukta açık pencere önüne gelmesinin doğru olmayacağını söyleyerek bu ricaya karşı çıkıyordu. Tartışma devam ederken ben de kalktım, dışarı çıkıp yanlarına gittim. Rahmetli Kırıkoğlu hekimliğinin gereklerini tamamen unutmuş ve sadece siyasetçiliğinin tutkusuna kapılmış halde annemi ikna etmek için bin dereden su getiriyordu. Gece yarısında orada bizi beklemekte olan insanları selamlamadan geçemeyeceğimizi, babamın açık pencereden bir kere elini sallamasının yeterli olacağını, eğer bu yapılmazsa kendisinin buralara bir daha gelemeyeceğini tekrar tekrar söylüyordu. Sonunda annemi razı etti ve babamı uyandırdı. İtiraz etmeden kalkıp giyinen babam biraz sonra vardığımız istasyonda birikmiş vatandaşları pencereden selamladı ve bir de konuşma yaptı. Tren hareket ettikten sonra Kırıkoğlu hekimliğini hatırladı ve babamın sağlığını korumak için gerekli uyarıları gönül rahatlığıyla yaptı.

Gezi Hazırlıkları ve Babamın Bana da Geçen Bir Başka Huyu

Çocukluk yıllarıma baktığımda gözümün önüne gelen sahnelerden biri babamın gezileri için evde yapılan büyük hazırlıkları gösteriyor. Burada da

başlıca rol anneme düşerdi. İrili ufaklı bavullar odalara getirilir ve annem dolaplarla bavullar arasında mekik dokuyarak hem kendisinin, hem babamın ve geziye katılıyorsak biz çocukların giysilerini bavullara yerleştirirdi. Bu hazırlığı benim gözümde daha da etkileyici kılan bir görünümü, ayakta duran dolap şeklindeki bavullar yaratıyordu. O zamanlar kullanılan, şimdi ise ancak eski filmlerde gördüğümüz bu dev bavulların ikisi odaya getirildiğinde, içeride kalan annem adeta kuşatmaya alınmış gibi olur, ne yaptığını göremediğimiz için gizemli bir hava ortaya belirirdi. Ama annem işini zamanında bitirir, kuşatma kalkar ve bavullar aşağıya indirilip insanlardan bir iki saat önce harekete hazır olurdu.

Babamın çağrıldığı her toplantıya, sanat ya da spor olaylarına tam zamanında gitmek gibi bir âdeti vardı. Bu âdetin sürdürülmesinde en büyük desteği annemden görürdü. Annem davet saatinden çok önce kendi hazırlığını kıyafetiyle, (zaten çok az yaptığı) makyajıyla bitirir, sonra babamın giyinmesine yardımcı olurdu. Ankara'da büyükelçiliklerde düzenlenen kokteyl ya da yemek toplantılarına ilk gelenlerden biri, belki birincisi hep babam olurdu. Bu tutum onda ailesinden gelen bir huy muydu, yoksa sonradan kazanılmış bir âdet miydi, bilmiyorum ama bilinçli bir davranıştı ve bunu uygar insan olmanın bir işareti, bir özelliği olarak görüyordu. Bir defa sofrada anlatmıştı: "Batı Avrupa'da, örneğin İngiltere'de, bir davete çağrılanlar genellikle gidecekleri yere beş on dakika önce varırlar, sonra saatlerine bakarak ev civarında dolaşırlar; tam saatinde kapıyı çalarlar." Babamın bu huy ya da âdeti biz çocuklarını ve birlikte çalıştığı bazı genç siyasetçileri de etkiledi. Benim durumumda, çocukluğumuzdaki bir geç kalma olayının bu huyun pekişmesinde büyük rol oynadığını başka yerde anlatmıştım[31] ve siyasetteki uygulamanın beklenmedik yorumlara yol açtığına da orada değinmiştim. Bu konuya siyaset anılarımı aktarırken tekrar döneceğim. Burada bir gözlemimi dile getirmek istiyorum. Kendi deneyimlerimden fark ettim ki, geç kalmanın başlıca nedeni erken gitme korkusu. Çağırılan yere tam zamanında ulaşabilmek, ancak babamın anlattığı yöntemle daha önce gidip toplantı yerinin yakınında beklemekle sağlanabilir. Bunu yapamadığınız ve uzaktan zamanı ayarlamaya çalıştığınızda, erken varıp oradakileri ya da kendinizi zor durumda bırakmak kaygısı geç kalmanıza neden oluyor.

31) *age*., s. 76.

V.
Konuk Hanımlardan Anılar

Anılar'ımın birinci cildinde babamın sofrasındaki konukların bazı konuşmalarını hatırımda kaldığı gibi yazmaya çalışmıştım. Bu konuşmalar hep babamın konuklarına aitti. Şimdi biraz da annemin bazı konuklarını sözleri ve davranışlarıyla anlatayım. Çünkü bu yemeklerde bazen eşleriyle beraber, bazen yalnız olarak annemin konukları da bulunurlardı.

Nevber Sevüktekin Öyküleri

Annemin konukları içinde bize göre en renkli kişi, General Kâzım Sevüktekin'in eşi olan ve yıllarca Yardımsevenler Derneği'ni ikinci başkan olarak yöneten Bayan Nevber Sevüktekin'di. Nevber Hanım sosyal etkinliklerde bulunmayı seven, son derecede cerbezeli, girişken, iyi niyetli bir insandı. Dış görünümü fiziksel güzellikten çok uzaktı. Yüzü çizgi romanlardaki Temel Reis'i andırırdı. Fakat cana yakın hali, etkili konuşması ve insancıl davranışlarıyla kendisini herkese sevdirmişti. Erken teşhis edilmiş ve tedavi altına alınmış bir kanser rahatsızlığı vardı. Onu da açıkça anlatır ve alaya alırdı. Bir gün yemekte fikrini açıkça anneme belirtmişti: "Hanımefendi, bana kızanlar, kıskananlar oluyor; yüzüme karşı söylüyorlar. 'Kocanın senin gudubet yüzünden usanıp bir gün seni bırakacağından korkmuyor musun?' diyorlar. Ben de hemen onlara karşılık veriyorum: 'Siz hiç merak etmeyin! Güzel insan çok bulunur, ama benim gibi sevimli kadını bir daha nerede bulacak o?' "

Yardımsevenler Derneği, o dönemde hanım üyelerden oluşan ve Kızılay ile Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan sonra en çok adı geçen yardım kuruluşuydu. 1928'de "Yoksul Kadın Yardım Cemiyeti" adıyla kurulurken Fıtnat Çakmak, Reşide Bayar, Nevber Sevüktekin, Tezer Taşkıran ve Süreyya Ağaoğlu

hanımlarla birlikte annem kurucular arasında yer almış ve her zaman derneğin çalışmalarına yakın ilgi göstermişti. 1938'de Atatürk'ün "Yoksul Kadın" sözüne itiraz etmesi üzerine derneğin adı "Yardımsevenler"e dönüşmüştü. Cumhurbaşkanının eşi olarak annem derneğin başkanıydı ve her etkinliğine dikkatle katılıyordu. Ancak derneği fiilen yürüten, ikinci başkan olan Bayan Nevber Sevüktekin'di. Evimize her geldiğinde dernek çalışmalarını anneme özetler, sonra yemekte Ankara sosyetesinden ilginç haberler verir, bazen de Atatürk dönemine ait anılarını anlatırdı. Aklımda kalan iki öyküsünü ondan duyduğum gibi yazayım.

"Süfrajet" Hanımlarımız

Bir gün Atatürk bizi çağırdı. 'Size bir şey söyleyeceğim ve bir şey isteyeceğim. Seçimlerde Türk kadınlarının erkekler gibi oy verme zamanı artık gelmiştir. Avrupa'nın birçok yerindeki kadınlar gibi sizler de bu hakkınızı artık kullanmalısınız. Sizin onlardan ne farkınız var! Hiç bir eksiğiniz yok. Şimdi önümüzde belediye seçimleri var. Bu seçimlerden önce yasalarda değişiklik yapıp sizin katılmanızı sağlayacağız. Ama bunu önce sizin halka duyurmanız, bu arzunuzu açıkça dile getirmeniz gereklidir. Onun için sizden istediğim şunu yapmanız: Arkadaşlarınızı toplayın, seçimlere katılma hakkı istediğinizi bildiren açıklamaları levhalara yazdırın. Sonra bu levhaları elinize alıp Ulus Meydanı'nda bir yürüyüş yapın. Halk sizi görsün, yazılarınızı okusun, konuşmalarınızı duysun!'

Bu sözleri duyunca adamakıllı şaşırdık. Başımıza neler gelecek diye de biraz korktuk. Ama sesimizi çıkaramadık. Emir büyük yerden geliyordu. Sonra aramızda Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Hanım da vardı. 'Baş üstüne Paşam!' deyip ayrıldık. Hemen bir iki gün sonra da Atatürk'ün emrini yerine getirdik. İngiltere'deki 'Süfrajetler' gibi Ulus Meydanı'nda bir gösteri yaptık. Tabii polis gösterinin sonunda bizi yakaladı. Otomobillere bindirerek Emniyet Müdürlüğü'ne getirdiler. Orada Müdür Bey bizi sorguya çekti. 'Ne yapıyorsunuz hanımlar, aklınızı mı kaçırdınız?' diye sorduğunda, 'Biz insan değil miyiz? Oy hakkımızı istiyoruz!' diye yüksek perdeden yanıtlar verdik. Müdür Bey başka bir şey söylemedi, ama bizi tutukladı ve cezaevine koydurdu. Bereket orada çok kalmadık. Bir iki saat sonra serbest bıraktılar.

Bu öykü Atatürk'ün ünlü reformlarını tek parti döneminde gerçekleştirirken nasıl her zaman bir destekleyici kamuoyu oluşturmaya çalıştığını açıkça gösteriyor. Nevber Hanım'ın ikinci öyküsü de şöyledir.

En Güzel Kim?

Hanımefendi, bizim dernekçi arkadaşlar iyi niyetli, ama düşüncesiz davranışlarıyla bazen bizi çok zor durumda bırakırlar. Bakın, balomuzda geçen bir olayı anlatayım. Ankara Palas'ta herkesin katıldığı çok kalabalık bir balo olmuştu. Arkadaşlar çeşitli eğlenceler de hazırlamışlar, herkes memnun görünüyor, ben de rahatlamış halde etrafı izliyordum. Derken yöneticilerden bir hanım onaya çıktı: 'Şimdi, baloya katılanlar arasında en güzel hanımı seçeceğimiz dakikaya geldik. Bu seçimi nasıl yapalım? Düşündük ki bir jürinin seçmesi çok uzun sürecek. Onun için en pratik yol olarak seçimi doğrudan doğruya ikinci başkanımız sayın Nevber Sevüktekin'in yapmasını öneriyorum! dedi. Ben, Aaa ne oluyor, ne yapıyorsunuz, olmaz öyle şey!' diyemeden öneri alkışlarla kabul edildi ve beni ortaya getirdiler.

Etrafıma baktım. Birbirinden güzel genç hanımlar bana bakıyorlar, kararımı bekliyorlar. Hepsini de tanıyorum. Hangisini seçeceğim? Bir an düşündüm. Sonra elime mikrofonu aldım. 'Sevgili konuklar,' dedim, 'beni bu önemli seçimde tek seçici yaparak bana büyük onur verdiniz. Hepinize sonsuz şükranlarımı bildiririm. Ama ben etrafıma bakıyorum. Kendimden daha güzel kimse göremiyorum. Onun için en güzel olarak kendimi ilan ediyorum.'

Ben böyle söyler söylemez kahkahalarla birlikte bir alkış koptu. Refik Saydam, o çok ciddi insan yerinden fırladı, yanıma geldi. 'Baloyu şenlendirdiniz, sağ olun, bana bu valsi lütfeder misiniz?' dedi. Haydi, beraber vals yapmaya başladık. Herkes de bize katıldı. Pistte dönerken, yanımızdan geçen çiftler içinde bir genç hanım bana sitem etti: 'Hanımefendi, böyle olur mu, her şeyi kendinize mal ediyorsunuz, güzelliği bile bırakmadınız!' dedi. Ben de, 'Ne yapayım, birinizi güzel ilan edip, başka herkesi kendime düşman mı yapacaktım!' dedim.

Lozan Günlerinin Vefalı Arkadaşı Mihri Pektaş

Annemin sofrada karşılaştığımız başka bir arkadaşı Mihri Pektaş idi. Onunla Lozan Konferansı günlerinden tanışıyorlardı. Mihri Hanım Robert Kolej'de İngilizce öğretmenliği yapıyordu. Eşi Hüseyin Pektaş kolejin Türk müdürü idi. Herhalde İngilizce bilgileri sayesinde ikisi de Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinde yer almışlardı. Annemle Mihri Hanım arasında o zaman kurulan dostluk bütün yaşamları süresince devam etti. Mihri Hanım soframıza geldiğinde anneme İstanbul'dan haberler getirir, öğretmen olarak biz çocukların yaşamıyla da ilgilenirdi. Bir sefer ağabeyimle bana bakarak anneme, "Bu çocuklar hâlâ gençlerin toplantılarına, danslı çaylara gitmiyorlar mı?" diye sormuştu. Herhalde, "Aaa, tabii gidiyorlar" ya da "yakında gidecekler!" şeklinde

bir yanıt beklemişti. Ama annem sesini çıkarmamıştı. Ben de, bilmiyorum, belki annemin bu sorudan hoşlanmadığını sanarak, belki de çelişkilere her yerde karşı çıkma tutkumun esiri olarak, "Hem çocuk diyorsunuz, hem de danslı çaylara gitmiyorlar mı diye soruyorsunuz!" şeklinde biraz ters bir yanıt vermiştim ve konu kapanmıştı. Kolejin eğitim felsefesinin önemli bir üstünlüğü olan, gençleri daha okul çağında, her konuda bağımsız düşünebilen, kendine güvenerek yaşamına yön verebilen insanlar olarak yetiştirme ilkesini bizim çevremize de yaymaya Mihri Hanım'ın iyi niyetli cerbezesi yetmiyordu.

Çalışma Yaşamında Öncü Bir Akrabamız: Bergüzar Hanım

Ortaöğrenim yıllarıma baktığımda soframızda zaman zaman görülen bir hanım gözümün önüne geliyor: Bergüzar Hanım. Büyükannemin bir akrabası olduğunu bilirdik. En az haftada bir annemi, büyükannemi ziyarete gelir ve yemeğe kalırdı. Ankara'da yalnız yaşıyordu, İş Bankası'nda çalışıyordu. Yeni yeni ortaya çıkan, çalışarak kendi hayatını kazanan bayanlarımızın ilk örneklerinden biri ve üstelik İstanbul'un seçkin bir ortamından gelen bir hanım olarak soframızda hep ilgi odağı olurdu. Masadaki öteki konuklar ya da akrabalarımız kendisine takılırken, "Herkesin hesabında kaç para olduğunu biliyorsunuz, bize biraz söylesenize!" derlerdi. O da böyle önemli bilgilere sahip olmanın hoşuna gittiğini saklamayan bir hava içinde, "Bu, bankacılığın meslek sırrıdır, hiçbir şey söyleyemem!" diye yanıt verirdi. Her zaman kendi emeği sayesinde bağımsız ve sıkıntısız bir yaşam sürdürmenin rahatlığı içinde görünürdü.

Bir gelişinde birdenbire kaygılı bir havaya büründüğünü fark ettik. Nedenini sofrada açıkladı. Hükümet bankada çalışanlar dahil bütün memurları kapsayacak yeni bir maaş ve ücret düzeni hazırlamaya başlamış. Barem adı verilen bu yeni düzenlemede keyfi değerlendirmeler ortadan kalkacak, herkes belirli nesnel ölçülere göre hak etliği ücreti alacakmış. Bu sözleri duyunca aklımdan geçen "Öyleyse bu hazırlıklar kimseyi korkutmamalı," düşüncesiydi, ama Bergüzar Hanım kendi deneyimlerine ve sezgilerine dayanarak barem düzenlemesinde okul eğitimine daha çok önem verileceği için, bugünkünden daha geri bir duruma düşeceği kaygısını taşıyordu. Sofrada erişebildiği herkesi bu konuda çalışan yetkililerin adil davranmaları, deneyimli insanların hakkını yememeleri için uğraşmaya çağırıyordu.

Bergüzar Hanım'ın bu kaygısı birkaç hafta devam etti. Hatta giderek arttı ve "Barem kanunundan ne haber?" diye sorduğumuzda, "Ah ah! Barem, artık bar-ı elem oldu," diye yanıt vermeye başladı. Sonunda, evdeki herkesin, bu

arada babamın yardımcılarının Bergüzar Hanım'ın kaygılarını duymuş olmasına karşın, barem yasası onun istediği değişiklikler yapılmadan çıktı. Olayın benim için öğretici yanı toplumun genel çıkarları gözetilerek hazırlanmış bir yasada ya da uygulamada kişisel isteklere göre değişiklik yapılamayacağını göstermesi oldu. Bu ilkeye babamın titizlikle sadık kaldığını daha sonra yaşanan iki olay da ortaya koydu. Kısaca onları anlatayım.

İki Öğretici Olay Daha

1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı yeni bir üniversite yasası hazırlıyordu. Bu yasa ile üniversitelerin yönelimi büyük ölçüde kendi öğretim elemanlarına bırakılıyor, bu arada doçentlik, profesörlük gibi kademelere erişmek için sağlanması gereken koşullar belirleniyordu. Örneğin, doçentlik sınavına girebilmek için doktora derecesi kazanıldıktan sonra en az iki yıl üniversitede çalışmış olmak gerekiyordu. O günlerde halamın kızı İrfan yeni evlendiği eşi ile birlikte Ankara'da oturuyordu; sık sık bize uğruyorlar, soframızda bulunuyorlardı. Halamın damadı genç, araştırma yapmaya meraklı bir insandı. Üniversitede öğretim üyeliğine hazırlanıyordu. Yeni yasa tasarısında doçentlik için koyulmuş süreyi gereksiz bulmuştu. Süre şartının kaldırılmasının ya da hafifletilmesinin uygun olacağını soframızda birkaç kez anlattı; herkese, bu arada babama duyurdu. Ayrıca bir iki arkadaşıyla beraber Milli Eğitim Bakanlığı'nda girişimler yaptılar. Ama sonuç değişmedi. Tasarı doçentlik için öngörülen süre şartı değişmeden yasalaştı.

Öteki olay duygusal açıdan daha önemliydi. Babamın cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yıllarında Hüsnü Çakır iktisat bakanıyken, hükümet Zonguldak'ta hâlâ özel sektörün elinde bulunan birkaç kömür ocağını da devletleştirme kararı almıştı. Herhalde böylece bütün havzada daha etkili ve eşgüdümlü bir işletme yönetimi ve denetimi kurulacağı düşünülmüştü. Ocaklardan birini Rıza amcamın şirketi yıllardır işletiyordu. Onun ticaret yaşamındaki başlıca varlığı buydu. Şimdi ocak devletleştirilince, ileri yaşında yepyeni bir girişime atılmak zorunda kalacaktı. Bu durumdan çok sıkıldığını, üzüldüğünü biliyorum. Ankara'ya gelmiş, bir süre bizim evde kalmıştı. İlgili bakanla, öteki yetkililerle görüşmeler yapmış, babama da sıkıntılarını anlatmıştı. Evde sürekli düşünceli, dalgın bir hali vardı. Onun bu hali büyükannemi de üzüyordu. Bir kez bana, "Haydi, amcanla satranç oyna da biraz eğlensin," demişti, ben de oynamıştım. Ama amcamın düşüncesi o anda satranca bir türlü yönetememişti.

Sofrada bu konu doğrudan doğruya hiç konuşulmadı. Yalnız amcamın ilgili bakanın bazı söz ve davranışları ile alay ettiğini hatırlarım. Sonunda

hükümetin kararı yerine getirildi. Ocağı elinden çıkınca amcam sıkıntılarını aşarak bambaşka bir girişime cesaretle atıldı ve bu yeni alanda da başarı kazandı. Hükümetçe öngörülen düzenlemelerin kişisel isteklere göre değiştirilmemesi ilkesi de ailedeki üzüntüler pahasına korunmuş oldu.

Annemin İnandırıcılığının Hükümet Dayanışmasına Katkısı ve Bir Yeni Uygulama

Annemin arkadaşlarının büyük çoğunluğu babamın görevi dolayısıyla tanıdığı bakanların, büyükelçilerin, başka yüksek devlet görevlisi kişilerin eşleri idi. Bu hanımların bazılarından daha önce söz etmiştim. Başkalarına da sıra gelecektir. Bu dostluklara babamın bakışı ile ilgili bir ilginç ayrıntıyı burada dile getirmek istiyorum.

Babamın başbakanlığı sırasında zaman zaman bir bakanın, değişik siyasal nedenlerle görevinden ayrılmasına tanık olduk. Böyle bir üzücü durumla karşılaştığımızda babam anneme, bakanın görevini bıraktığı gün, evine telefon edip eşiyle konuşmasını, onu teselli etmesini önerirdi. "Fazla üzüntüye kapılmamalarını, böyle geçici hayal kırıklıklarının siyasette hep görülebileceğini, ama ileride daha önemli görevlere gelme fırsatının doğabileceğini herhalde dostluklarının devam edeceğini," söylemesini isterdi. Annem bu isteği her sefer titizlikle yerine getirirdi ve sanırım bir ölçüde etkili de olurdu. Çünkü bakan eşleri annemin içtenliğine inanıyorlardı. Ayrıca, görevden almanın düşmanlığa kadar varabilecek kalıcı bir kırgınlık yaratmasını önlemek için söylenen bu sözlerde bir gerçek payı da vardı. Ayrılan bakanların hiç olmazsa bazıları sonradan ya başka bir bakanlığa ya da daha önemli bir göreve gelebildiler.

Annemden duyduğum bu yöntemi siyasete girdiğimde, hatta daha önce üniversitelerde yöneticiliklerimde ben de uyguladım ama kırgınlıkları önlemeyi her zaman başaramadım. Yalnız geçenlerde bir gün bir kitap fuarının açılışında bulunmak üzere gittiğimiz bir ilimizin valisi bana hoş bir şey söyledi. Daha önce ben başbakan yardımcısıyken, başka ve daha küçük bir ilimizin valiliğinden merkeze alınmış ve ben o zaman kendisine; üzülmemesini, bu nöbet değişikliklerinin her zaman olabileceğini, ileride daha önemli bir yerde gene valilik yapma fırsatı bulacağına inandığımı söylemişim. Vali bey, "İşte şimdi burada böyle bir görev yapmaktan çok mutluyum," diyerek öyküsünü tamamladı. Ben de içimden anneme ve babama bir kez daha teşekkür ettim.

Tandoğan ve Gedeleç Aileleri

Annemin sık sık görüştüğü bakan eşlerinden birinci ciltte söz etmiştim. Bakanlar dışındaki devlet görevlilerinin eşlerinden soframızda en çok gördüğümüz ikisi, Ankara valisinin eşi Fahriye Hanım ile Müsteşar (ve sonra Genel Sekreter) Kemal Gedeleç'in eşi Müzeyyen Hanım idi. Bayan Tandoğan yaşça annemden büyük görünen, çok nazik tavırlı, iyi niyetli sakin karakterli bir insandı. Annemle dertleşmekten, ona bütün aile sorunlarını anlatmaktan hoşlanırdı. Halta bazen eşini eleştirdiğini, bir "öteki" hanımla fazla ilgilendiğini ima ettiğini duyardık. Bayan Gedeleç ise daha canlı, hareketli, cerbezeli ve enerjikti. Her iki hanım annemi çok sever, sayar, sofraya geldiklerinde biz çocuklarla ilgilenirlerdi. Hele Bayan Gedeleç bizi kendi çocuklarından ayırmazdı. Sık sık evine çağırırdı. Nonok ve Dodok diye hitap ettikleri aşağı yukarı bizim yaşlarda iki kızları vardı. Onlarla arkadaşlık eder, briç oynardık.

Ankara'nın Eski Günleri

Tandoğan ailesiyle dostluğumuza ve Nevzat Bey'in, çok partili demokratik düzene geçişimizin ilk kurbanlarından biri olarak yaşamına son verdiğine daha önce değinmiştim.[32] Nevzat Tandoğan üstün yetenekli ve başarılı bir vali idi. Ankara'yı çocuğu gibi sever, büyüyüp gelişmesine ve yanlış yollara gitmemesine öylesine titizlikle özen gösterirdi. 1935 nüfus sayımında ilk sonuçlar alınınca doğru bizim eve koşup gelmişti. Bilardo salonundan çıkıp kendisini karşılamaya gelen babama, büyük bir sevinç ve kıvançla, "Paşam, Ankara'nın nüfusu 123.000 kişi olmuş!" demesi hâlâ gözümün önündedir. Babam da aynı memnunlukla kendisini kutlamıştı.

Başka bir gün İstanbul'dan trenle gelmekte olan babamı karşılamak için, o zamanki deyimle Gazi Orman Çiftliği istasyonuna gidiyorduk. Vali bey ağabeyimle beni arabasına almıştı. O zaman şehir merkezi Ulus'tan (eski adıyla Taşhan'dan) Orman Çiftliği'ne giden asfalt yol, Akköprü'yü geçtikten sonra boylu boyunca iki tarafındaki ağaçlar arasında uzanıp giderdi. Otomobilde konuşurken yolun güzelliği doğal olarak söz konusu edildi. Böyle bir yola sahip olmaktan gurur duyduğu belli olan Nevzat Bey önce ağaçlıklı bölümün uzunluğunu söyledi, sonra, "Ben araştırdım," dedi, "bu şekilde iki tarafı ağaçlarla kaplı yolların en uzunu Japonya'da imiş."

Tandoğan'ın bu konuşmasından beri 60 yıl geçti. Kıvançla sözünü ettiğ ağaçlıklı yol bugün artık kullanılmıyor. Çiftlik arazisinde tarım bölgesi içind

---

32) *age.*, s. 69.

kayboldu. E-5 gibi büyük yollar onun yerini aldı. Kentlerimizdeki nüfus patlaması yeni ölçekler getirmekle kalmadı, değerlendirmelerimizin niteliğini de değiştirdi. Bugün önce geniş yol istiyoruz. Ağaçlıklı olmuş olmamış, o kadar önemli değil. Yeter ki, yolda trafik tıkanmasına uğramayalım. Büyük kentlerimizin nüfusunun artmasını da artık istemiyoruz. Bir çaresini bulsak da artık büyük kentlere kimse göç etmese diyoruz. Demek ki, bir bölgede yaşayan insanların kentle ilgili görüşlerinin, beklentilerinin bölgedeki nüfus artışıyla nasıl değişebileceğini genel olarak incelemek gerekir. Kent sosyolojisi alanında böyle çalışmalar yapıldığını İstanbul'da 1996'da toplanan Habitat II konferansında duyduk.

İlk Piknik Sefaları

Kemal Gedeleç, babamın başbakanlık döneminin hatırlayabildiğim bütün süresince onun müsteşarı olarak, daha sonra cumhurbaşkanlığı döneminde de bütün İkinci Dünya Savaşı boyunca genel sekreteri olarak görev yaptı. Herhalde babamla birlikte en uzun süre çalışmış bürokratlardan biri, belki birincisidir. Müsteşarlığa gelmeden önce çeşitli yerlerde kaymakamlık, valilik yapmış, Anadolu'nun koşullarını, insanlarımızın âdetlerini iyi öğrenmiş, çalışkan ve yeniliklere açık bir Cumhuriyet yöneticisi idi. Bir tutkusu vardı: Kooperatifler kurdurarak imar sahaları açmak ve bu arada başkalarıyla birlikte yeni arsalar edinmek. Bu yüzden çok partili yaşam başladığında çok eleştiriye uğradı.

Bir gün yaverlikte konuşurken Kurtuluş Savaşı'na ait bir anısını dinlemiştim. Sakarya Meydan Savaşı sırasında Ankara'nın durumunu anlatıyordu: "Düşman Ankara'nın çok yakınına kadar gelmişti. Top sesleri şehirde duyuluyordu. Endişe uyandıran haberler birbirini kovalıyor, birçok kimse Ankara'dan ayrılıp Kayseri'ye gitmeye hazırlanıyordu. Trenler durmadan yaralılar getiriyor, onları alıp hasta bakımevi haline çevrilmiş okullara taşıyorduk. O günlerin heyecanını hiç unutamam. Sakarya muharebesini kazandığımızı öğrenince kendimi tutamayıp Ankara'nın toprağını öpmüştüm!"

Kemal Bey ve eşi iyi yaşamasını bilen insanlardı. Hafta sonlarında kırlarda piknik yapma âdetini onlar sayesinde edindik. Bayan Gedeleç anneme Ankara civarında bir yerde ağaçlıklı bir su kenarı ya da güzel bir çiftlik olduğunu öğrendiğini söyler ve hafta sonunda oraya gitmeye ikna ederdi. Öneri kabul edilince hazırlıklar süratle yapılır ve pazar günü en az iki otomobil içinde, babam dışında büyükannem dahil bütün ailemiz ve Gedeleçler, bazen bir iki konuğun da katılmasıyla Kayaş'a, Gölbaşı'na, Söğütözü'ne ve başka yerlere giderdik. Bu, 1930-35 yılları arasına rastlayan Ankara gezilerinde gittiğimiz

yerler pek ahım şahım piknik ortamları değildi, ama bize yeterdi. Bizden başka da kimse olmadığı için bu dere kenarlarında ya da açıklık yerlerde rahat rahat dolaşır, top oynar, ahçıbaşının hazırladığı dolmaları, köfteleri hevesle atıştırır, dönerken yolda geçirdiğimiz sarsılmaları, yuttuğumuz tozları unutup gelecek hafta başka bir yere gitmeyi planlardık. Bu piknik yerlerinin çoğu bugün Ankara'nın yerleşim alanları arasında kayboldu, nerede olduklarını bile bulamam. Örneğin bir Evedik Çiftliği vardı, tiftik keçilerini ilk defa orada görmüştüm. Nerede olduğunu bilen kimseye rastlamadım.

Tekrar sofra konuklarına döneyim. Bir gün Bayan Tandoğan annemle konuşurken, içinden ne geçti bilmiyorum, birden ağabeyimle bana baktı, sonra, "Acıyorum bu çocuklara, hanımefendi, ileride ne kadar yorulacaklar!" dedi. Arkasından da tekrar etti: "O kadar yorulacaklar ki!"

Önemli Olan Hangisi? Ruhun Yorulması mı, Vücudun Yorulması mı?

Şimdi Bayan Tandoğan'ın sözünü hatırlarken kendi kendime soruyorum: "Gerçekten onun dediği kadar yoruldum mu?" Bence hayır! Çünkü ne yaptıysam isteyerek, severek yaptım. Kuşkusuz, her fiziksel çaba insanı yorar, ama bu çaba sonunda amacınıza biraz yaklaşmışsanız, o zaman bu yorgunluk çabuk geçiyor, hiç iz bırakmıyor. Çehov'un *Vanya Dayı* oyununda, oyunun kahramanlarından Sonya son sahnede, "Biz dinleneceğiz!" diyerek, "biz amaca varamamış beyhude çabaların biriktirdiği tükenmez yorgunluktan kurtulacağız" gibi bir duyguyu ifade ediyor. Ben böyle bir duyguya hemen hiç kapılmadığım için kendimi şanslı görüyorum. Bu şansa sahip olanların yalnız insanlar değil, bütün canlılar arasında pek az sayıda olduğunu da biliyorum. Siyasetten ayrıldıktan sonra beni gören birçok kimsenin ilk sözü, "Nasıl, şimdi rahatsınız, artık yorulmuyorsunuz, değil mi?" sorusu oluyordu. Ben de bu soruya hep, "İlginize teşekkür ederim, ama ben o zaman da rahattım, yorgunluğumun farkında değildim. Siyaseti bırakmam artık yorulmamak için değil, biraz da başka türlü yorulmak içindir" diye yanıt veriyorum ve belki de kimseyi inandıramıyorum. Ama söylediğim doğru. İnsan yapacak bîr şeyleri olduğuna inandıkça ruhunda yorgunluk duymuyor ve fiziksel yorgunluklar sağlık bozulmadıkça fark edilmeden geçiyor.

Buna benzer bir değerlendirmeyi Profesör Vasfi Raşit Sevig'den duymuştum. Ağabeyimin ve benim üniversite yıllarımızdan yakın arkadaşımız olan ve bugün dostluğumuzun devam ettiği değerli iş ve fikir adamı Haluk Daga, 1945 sıralarında Ankara Hukuk Fakültesi'nin ünlü hocalarından Vasfi Raşit

Bey'in öğrencisi idi ve bu sayede ben de hoca ile tanışmıştım. Bir gün Daga'nın evinde yapılan bir söyleşide gençlik-yaşlılık konusu açılmışken Vasfi Raşit Bey, "Bilin bakalım," dedi, "insan ne zamana kadar gençtir? Ne zaman artık genç olduğundan bahsedilemez?" Hepimiz bir şeyler söyledik. O hiçbirini beğenmedi ve sonunda kendi yanıtını verdi. "İnsan, yaşamına yeni bir yön verme iradesini gösterebildiği sürece gençtir, bu iradeyi artık gösteremiyor, 'artık yaşamımı değiştiremem' diyorsa gençliği gitmiş demektir."

Haluk Daga'dan söz etmek başka bir anıyı uyandırdı. Onu da burada anlatayım. Haluk, Hukuk Fakültesi'ne devam ederken edebiyat ve felsefe konuları ile de ilgilenirdi. Genç, yaşlı yazarlar, şairlerle dostluklar kurmaya çalışırdı. Bir gün evinde iki üç arkadaş toplanmış, söyleşirken, kapıdan içeri Orhan Veli'nin girdiğini gördüm. Ünü gittikçe artmakta olan genç şairimizle tanışmak beni heyecanlandırdı. Bize Ankara'nın o zamanki gecekondu bölgesi olan Altındağ'da yaptığı gezileri anlattı. Son derece alçakgönüllü, sade davranışları konuşurken parlak zekâsının ve usta sanatçılığının açığa çıkmasını önlemiyordu. Bir aralık fırsat buldum, herhalde edebiyatla ilgilendiğimi kanıtlamak düşüncesi ile "Rainer Maria Rilke'nin şiirlerini bilir misiniz?" diye ukalaca bir soru sordum. Ben Rilke'yi *Tercüme* dergisinde okumuştum. Orhan Veli, "Evet, kitaplarını okudum, şimdi de okuyorum, önemli bir şairdir" diyerek konuyu iyi bildiğini ortaya koyan bir yanıt verdi.

Daha sonra, "Şimdi neler yazıyorsunuz?" sorusuna sıra gelince, cebinden bir kâğıt parçası çıkardı. Önce öyküsünü anlattı, sonra okudu. Kıdemli şairlerimizden birinin yeni bir şiirinde, birbiriyle kafiyeli iki kelimenin tek başlarına birer dize gibi kullanıldığını görmüş. Bundan esinlenerek, "Acaba her dizesi yalnızca bir kelimeden oluşan bir şiir yazabilir miyim," diye düşünmüş ve o sabah böyle bir deneme yapmış. Bize okuduğu bu şiir bir çeşit cambazlık yapıtıydı. Çok da hoş olmuştu. Yalnız galiba pek ciddiye almadı ki, hiç bir yerde yayımlandığını görmedim. Yazık ki hatırımda da kalmadı.

Belki bu tanışmanın da etkisiyle, Orhan Veli Kanık gençlik yıllarımda en çok beğendiğim, okuduğum şair olmuştu. ABD'deki doktora öğrenciliği günlerimde bazı şiirlerini İngilizceye çevirip Amerikalı arkadaşlarıma okumuş, onların da hoşlandığını görmüştüm. Yaşamımı bilime adamakla doğru bir iş yapıp yapmadığım sorusunun aklıma geldiği bir gün, oturup Orhan Veli'den esinlenen bir şiirle bu tereddüdümü dile getirmiştim. Hatırladığım kadarıyla şöyle bir şeydi:

Zümrütü Anka
Biliyorum. Anka kuşu, güzelsin.
Eşin bulunmaz yerde gökte, bir tanesin.
Ama benim de gençliğim var
Bir gitti mi bir daha geri gelmeyecek
Söyle bana Anka kuşu, bu gençliğe değer misin?
Bir ömrü doldurmaya yeter misin?

Kendi soruma o zamanki gibi "Evet, değersin!" karşılığını vererek gene annemin konuklarına döneyim.

Çok Değer Verilen Bir Konuk: Latife Hanım

Annemin arkadaşları arasında apayrı bir yeri olan kişi Atatürk'ün eşi Latife Hanım'dı. Dostlukları, Latife Hanım'ın Atatürk'le evli bulunduğu 1923-1925 yıllarında başlamıştı. Onun annemin sadeliğini ve içtenliğini sevmesi, annemin de Latife Hanım'a hem Atatürk'ün eşi, hem de Avrupa uygarlığını özümsemiş bir Türk kadını olarak duyduğu hayranlıkla bu dostluğun kısa zamanda nasıl ilerlediği Gülsün Bilgehan'ın *Mevhibe* adlı kitabında örneklerle anlatılıyor.[33] Biz çocuklar o günlere yetişemedik. Kızkardeşim ve ben 1925'te henüz doğmamıştık. Ağabeyim ise bir yaşındaydı. Ancak daha sonra, Latife Hanım İstanbul'da tek başına yaşarken annemin başka kimseye göstermediği bir saygıyla ondan söz ettiğini duyardık. İstanbul'da ne zaman uzunca bir süre geçirse, bir gününü muhakkak Latife Hanım'ı ziyarete ayırırdı. Nadiren Latife Hanım da bizim eve babamı, annemi görmeye gelir ve yemeğe kalırdı. Yalnız kabul edilmesine, başka konuklarla bir arada olmamasına özen gösterilirdi. Böyle zamanlarda annemin kendi giyiminden sofra düzenlemesine ve yemeklerin tasarlanmasına kadar her şeye daha büyük dikkatle eğildiğini fark ederdik. Latife Hanım'ın kendisi hep bir devlet başkanının eşi gibi davranır, bu hali ile başkalarına da özel bir saygı telkin ederdi.

Annem bir kez biz çocuklarını da İstanbul'da Latife Hanım'ı ziyarete götürdü. Ayazpaşa'da bir konakta oturuyordu. Antika eşyayla ve ince bir zevkle döşenmiş bir salonda oturmuş, büyükler söyleşirken biz çay içmiştik. Daha çok Latife Hanım'ı dinlemiştik. Odada her yerde Atatürk'ün resimleri vardı ve çoğu evlilik dönemlerine aitti. Orada kısa bir süre kalıp konuşmaları da duyunca,

33) Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 168-187.

insanın kaçınılmaz biçimde vardığı sonuç şuydu: Ayrılmalarından beri bir yirmi yıl geçmiş olmasına karşın, Latife Hanım hayalinde hep Atatürk'le beraber yaşıyordu. Ancak iki yıl sürmüş olan beraberlikleri ona bütün ömrünü doldurabilecek bir anı hazinesi bırakmıştı. Onun için evinden pek az çıkıyor, anılarıyla arasına kimsenin girmesini istemiyordu. Bu eşsiz bağlılığa hayranlık duyarken, bir insanlık dramı karşısında olduğum izlenimine de kapılmıştım. Çünkü o kısa beraberlik günlerini şimdi tekrar tekrar canlandırmaya çalışmakta, o zaman yeteri kadar değerlendirmemiş olmanın getirdiği bir pişmanlık da görünüyordu.

Latife Hanım Atatürk'ün anısına saygılı bağlılığını sonuna kadar sürdürdü. Evlilik dönemi hakkında kimseye bir şey açıklamadan yaşama gözlerini yumdu.

Büyükelçi Eşlerinin Farklı Dünyası, Annemin Yarattığı Yerli-Batılı Kişilik

Londra büyükelçimiz ve eski Başbakan Fethi Okyar'ın eşi Galibe Hanım, Moskova büyükelçimiz ve eski bakanlardan Zekâi Apaydın'ın eşi Vasfiye Hanım, ABD büyükelçimiz Münir Ertegün'ün eşi Hayrünnisa Hanım, Budapeşte büyükelçimiz tanınmış yazar Ruşen Eşref Ünaydın'ın eşi Saliha Hanım gibi büyükelçi eşlerini okuduğumuz romanlardaki ortamlardan çıkmış, bizde olmayan bir aristokrasinin zarafet sembolleri gibi görürdük. Bize göre gelişmişliği temsil eden ülkelerde yaşamış ve oradaki çağdaş yaşam biçimlerine kendilerini uydurmuş bu insanların anlattıklarını hayranlıkla dinler, tavırlarından bir şeyler kapmaya çalışırdık. Annemin onlara gösterdiği yakın dostluk ilgisinde dikkatli bir saygı ifadesinin de bulunduğunu sezerdik. Annem onlara başka bir dünyanın insanları olarak bakar, onlardan öğrendiği yenilikleri ancak kendi doğal yaşayışını fazla değiştirmiyorsa benimserdi.

Gerçi bu hanımların hemen hepsini daha önceden, Ankara'da Cumhuriyet'in ilk günlerinden tanıyordu. Çünkü eşleri büyükelçiliğe atanmadan önce ya bakan (hatta başbakan) ya da tanınmış yazar olarak Atatürk'ün çevresinde bulunmuş seçkin kişilerdi. Ama o zaman da onlar İstanbul yüksek sosyetesinin temsilcileri olarak anneminkinden ayrı bir ortamdan gelmiş olmanın bilinci ve havası içindeydiler. Burada annemle günün ilerici, aydın hanımları arasında önemli bir yetişme farkı olduğuna işaret etmek istiyorum. Ayrıca bu farkın geçici bir eksiklik doğurmuş gibi görünmekle birlikte, zaman içinde annemle babamın hem kendi aralarındaki uyum, hem de toplumumuzla aralarındaki uyum bakımından kalıcı bir üstünlük sağladığına inanıyorum. Annem, babamla evleninceye kadar Osmanlı döneminin örf ve âdetleri ve geleneksel eğitim anlayışı içinde yetişmiş bir genç kızdı. Okuması, yazması, güzel

sanatlara ilgisi ile Batı'dan gelen ilerici akımlara olumlu yaklaşacak durumda idi. Ama henüz bu yolda hiçbir adım atmamıştı. Evlendikten sonra babama duyduğu sevgi, saygı ve güvenin yansıması olarak Batılılaşmaya başladı. Cumhuriyet'in Batıdan aldığı ve toplumumuza uydurduğu yaşam biçimini adım adım benimsedi ve bunu yaparken, her adımda çocukluğundan gelen geleneksel kültürüne doğrudan karşı çıkmamaya, tam tersine, ikisini olabildiğince bir arada yaşayacak biçimde davranmaya hep dikkat etti. Aynı şey babam için de büyük ölçüde doğrudur. O da geleneksel bir aile ortamından başlayarak, okulda aldığı eğitimle, edindiği deneyimlerle ve Atatürk'e duyduğu saygı ve güvenle adım adım çok kararlı ve bilinçli bir şekilde Batılı yaşam biçimine kendini uyduran bir senteze ulaşmıştı. Bu yüzden ailemizde ve biz çocuklarda hiçbir zaman, örneğin yüzyılın başlarında romancılarımızın mizah konusu ettiği tipte bir Batı hayranlığı yaşanmamıştır. Siyasete girdiğimde beni izleyen gazetecileri şaşırtacak şekilde, vatandaşlarımla kolay ilişki kurabilmemin, gezdiğimiz kasaba ve köylerde hiç yabancılık çekmemenin sırrı da işte bu yetişme tarzındadır.

Bayan Ertegün'ün Anlattıkları

Washington'daki kıdemli büyükelçimiz Münir Ertegün'ün eşi bize Amerikan toplumunu anlatırken şöyle bir şey söylemişti:

Hanımefendi, Amerika öyle bir yer ki, orada bütün mesele bir şekilde kendinizi gösterebilmekte. Hangi konuyu alırsanız alın, hiç fark etmez, eğer bir şeyi herkesten iyi yaptığınızı ortaya koyup ilgi çekebilirseniz, istediğiniz kadar zengin olabilirsiniz. Konu önemli olsun, olmasın bu öyle. Bizim çocukların, babaları gibi hukuk ya da siyasal bilim uzmanları olmalarını istiyorduk, ama onlar caza merak sardılar ve şimdi bu alanda başarı kazanıyorlar.

Gerçekten, Nasuhi ve Ahmet Ertegün kardeşler daha öğrencilik yıllarında tanıdıkları caz ustalarına yeni plaklar yaptırarak girdikleri ticaret alanında büyük ün ve para kazandılar. Ayrıca hem Amerikan, hem Türk kültürüne büyük katkı yaptılar.

Leman Karaosmanoğlu'dan Öyküler

Büyükelçi eşleri arasında anneme en fazla yakınlık gösteren ve içtenlikli dostluğunu yaşam boyu sürdüren kişi Bayan Leman Karaosmanoğlu olmuştu. Kurtuluş Savaşı'nın başında Atatürk'ün yanında yer alan değerli, genç

yazar Yakup Kadri'nin eşi Leman Hanım Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kocasını yalnız bırakmamak için Ankara'ya gelmeyi göze alabilen nadir İstanbullu hanımlardan biriydi. Eşiyle birlikte Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarının oluşturduğu küçük, seçkin grup içinde yer almıştı. İstanbul sosyetesinin Doğu ve Batı kültürlerinden feyiz almış üst düzeyde bir temsilcisi olmasına karşılık, Leman Hanım annemi ilk gördüğünde onun doğal tavırlarından, içtenlikli davranışından, eşine bağlılığından çok etkilenmişti. Protokol kurallarını bir tarafa bırakarak çağrılmayı beklemeden evimize sık sık uğramaya başlamış ve böylece kısa zamanda annemle aralarında yakın bir dostluk ilişkisi kurulmuştu. Gülsün Bilgehan, sözünü ettiğim kitabında Leman Hanım'ın Ankara'ya ilk gelişini ve annemle dostluk kuruşunu ayrıntılı biçimde anlatıyor.[34] Bu içtenlikli dostluk Ankara'nın kuruluşu ve devrim yıllarının coşkusu içinde pekişerek devam etmiştir. Leman Hanım'ın Atatürk'ün önderliğinde geçen bu yıllara ait birçok güzel anısı, hoş öyküsü vardı. Yaşamının sonunda, eşini kaybettikten sonra yalnız oturduğu Çankaya'daki evinde eşimle beraber kendisini ziyarete gittiğimizde bize eski günleri anlatmaktan büyük zevk alırdı. Bir öyküsünü ondan duyduğum gibi yazayım:

Bir Cumhuriyet balosuna gitmiştik. Çok kalabalıktı. Atatürk, İsmet Paşa, birçok bakan, herkes oradaydı. Orkestra bir vals çalmaya başladı. Atatürk yanıma geldi ve beni dansa kaldırdı. Müziğe uyarak dönmeye başladık. Nasıl oldu bilmiyorum, birden Atatürk'ün ayağı kaydı ve düştü. Hemen ben de eğildim, birlikte kalktık ve devam ettik. Dans bittikten sonra ayrılırken, Atatürk bana: 'Şimdi İsmet Paşa'ya git, dans ederken ayağım kaydı, Atatürk'ü ben düşürdüm diye söyle,' dedi. Ben de öyle yaptım.

Karaosmanoğlu ile eşinin bu ilk Ankara dönemi 1934'te aniden sona erdi. Yakup Kadri Bey 1932 yılında birkaç arkadaşı (Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör, Şevki Yazman, Burhan Belge) ile beraber yayımlamaya başladığı *Kadro* adlı dergide Atatürk devrimlerine ideolojik bir çerçeve oluşturma çabasına girişmişti. Yalnız dergide çıkan yorumlar, kısa zamanda İstanbul basınının ve ekonomide liberal yaklaşımı benimseyen çevrelerin tepkisini uyandırmış ve Atatürk de tartışmalardan rahatsız olmuştu. Tartışmalara nasıl son verildiği, *Kadro* dergisinin 1934 Ekim ayında çıkan 34. sayısında, ilk sayfada, çerçeve içinde basılan şu açıklamada görüldü:

---

34) Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, Bilgi Yayınevi. Ankara, 1994, s. 189.

Arkadaşımız ve imtiyaz sahibimiz Yakup Kadri Bey'in bir ecnebi memlekette Hükümetimizi temsil vazifesiyle aramızdan ayrılması üzerine, Kadro, gelecek sayısından itibaren neşriyatını bir müddet için tatil edecektir.[35]

Yakup Kadri Karaosmanoğlu Tiran büyükelçiliğine atanmıştı ve diplomatik dönemi böyle bir zorunlulukla başladı.[36]

Yakup Kadri Bey'in büyükelçilik yaptığı dönemde Leman Hanım'la annemin dostlukları mektuplarla ve Ankara'ya dönüşlerde yapılan ziyaretlerle sürdürüldü. Son dönemde, Yakup Kadri Bey'in çok partili siyaset mücadelesine yazarlığıyla katılması dostluklarını daha canlı hale getirdi ve hatta gene siyasetin bir cilvesi olarak Yakup Kadri Bey'in bir süre babama karşı bir tutum takınmasına karşın, dostluk bağları gevşemedi.

Leman Hanım evimize gelip gittiğinde biz çocuklarla da ilgilenirdi. Büyüdükçe yazar Karaosmanoğlu'na hayranlığımızın arttığını görmesi onun da bize sevgisini artırmıştı. 1953 yılında bir gün Ankara Üniversitesi'nin genç fizik asistanı olarak Batı Avrupa'da katıldığım bir bilimsel toplantıdan dönerken, Bern'de büyükelçimiz Karaosmanoğlu ve eşini ziyaret etmiştim. Edinburgh Üniversitesi'nde yaptığı lisansüstü öğreniminden dönen kızkardeşim de yanımda idi. Leman Hanım bizi çok iyi ağırlamıştı. İsviçre ve kordiplomatik öyküleri dinleyerek hoş vakit geçirmiştik. Yakup Kadri Bey'i çalışma odasında görmüştük. Öğleden sonra idi. Masasının üzerinde bir şeyler yazmakta olduğu büyük bir dosya vardı ve etraf kitaplarla doluydu. Yeni kitabı üzerinde çalıştığını anlattı. Genellikle sabahları büyükelçilik görevinin gereklerini yerine getiriyor, öğleden sonra ise bu odada romanlarını yazıyormuş. Ben de romanlarından okuduklarımı çok beğendiğimi belirterek, dünyada Nobel Ödülü almış bazı yazar büyükelçiler bulunduğuna değinmiş ve kendisine başarılar dilemiştim. Bu arada ailenin tarihi üzerinde konuşurken ilginç bir şey öğrenmiştim. Ünlü İngiliz şair Lord Byron bir şiirinde, Karaosmanoğlu adında bir Türk beyinden övgüyle söz etmiş.[37]

---

35) Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 308.

36) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat, Hatıra ve Müşahade*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1955. Diplomasi anılarını içeren bu kitapta Y. K. Karaosmanoğlu Tiran Büyükelçiliği'ne atanma sürecini ayrıntıları ile anlatıyor.

37) Bu anıları yazarken Lord Byron'un şiirlerini gözden geçirdim. "The Bride of Abydos, A Turkish Tale" adlı manzum destanda, Canto I, VII ve XI bölümlerinde, Carasman diye bir Türk beyinden, gerçekten söz ediyor. Bkz. *The Poetical Work of Lord Byron*, Oxford University Press, Londra, 1960, s. 266-267.

Leman Hanım'la konuşurken söz bir aralık onun adaşı olan ünlü Leman Gölü'ne gelmişti. "Herhalde havası çok temiz, göl ve dağ manzaraları da çok hoştur, size İstanbul'u aratmaz," gibi bir şey söylemiştim. Onun üzerine Leman Hanım, "Aman cicim, burası hiç belli olmaz, göl kenarında oturur bakarsınız, havanın durumuna göre bazen dağlar iyice uzak, göl sakin, çok hoş görünür, ama bazen de, nasıl oluyorsa mesafe iyice kısalır, karşıdaki dağlar büyürler, insanın üstüne üstüne gelirler, içiniz kararır. Bizim Boğaziçi'nin yerini bu göller tutamaz," demişti.

Herkesin üslubu başka olur. Leman Hanım'in böyle dile getirdiği vatan özlemini Yakup Kadri Bey bir kez yurda geldiğinde gazetecilerle konuşurken, "Ben, uzakta iken yurdumu daha çok severim!" gibi bir cümle ile belirtmişti ve ondan sonra basında bir hayli alaycı eleştiriye hedef olmuştu. Hatırlıyorum, onun diplomatik deneyimlerini anlattığı kitabına verdiği *Zoraki Diplomat* adı da eleştirilere neden olmuş, diplomasi mesleğini küçük gördüğü biçiminde yorumlanmıştı. Ama kuşkusuz bütün bunlar geçici ve önemsiz takılmalardır. Gelecek kuşaklar Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu, diplomatlığından, siyasetçiliğinden önce romancı olarak hayranlıkla anacaklardır.

Annemin Gerçekleşmeyen Bir Özlemi

Annemin, büyükelçi eşlerinde gıpta ettiği bir özellik onların rahatlıkla Fransızca konuşmalarıydı. Çünkü birçok kez eve gelen Fransız hanımlardan özel ders almış olmasına karşın, Fransızcası bir türlü bu düzeye gelememişti. Konuşulanları hayli iyi anlar, fikrini de biraz ifade edebilirdi, ama bu kadarı ona yetmiyordu. Kuşkusuz bu eksikliğin nedeni, bir türlü evdeki işlerinden zaman ayırıp Fransızcayı rahat konuşabilme eşiğini aşmak için gereken sürekli çabayı gösterememiş olmasıydı. Tıpkı benim gittiğim ortaokul ve lisede yabancı dil öğretiminin altı yılı kapsar görünmesine karşın, bir hafta içinde ayrılan zamanın gerekli yoğunluğu sağlayamaması yüzünden yetersiz kalması gibi.

Oysa annemin edebiyata da, güzel sanatlara da eğilimi vardı. Küçükken okumayı çok severmiş. İlkokulda başarısıyla öne çıkmış. Ortaokula büyük hevesle başlamışken yazık ki aile büyükleri çevrenin anlayışına uyarak, daha fazla okumasına gerek görmemişler ve çok istemesine karşın okula devam edememiş.[38] Benim gözlemlerim annemin bu alandaki yeteneğini açıkça ortaya koymuştu. Örneğin, eski yazıyı kendi yaşıtları arasında en iyi, en çabuk okuyanlardan birisi idi. Yazı devriminden sonra evimize eski yazılı bir kitap

38) Bkz. Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 17.

girmedi. Ama gerek Kuran-ı Kerim'i (o, Mushaf derdi), gerek bazen eline geçen eski yazılı bir mektubu ya da bir tarihi belgeyi okuyuşunda bunu fark ederdim. Eski yazı bırakıldıktan sonra yeni yazıyı öğrenmiş ve ondan sonra o da, babam gibi, Arap harfleriyle hiçbir şey yazmamıştı. Ama ilkokulda öğrendikleri ona yaşam boyu süren bir üstünlük kazandırmıştı.

Annemin tiyatro sevgisinden anılarımın birinci cildinde söz etmiştim[39] ve bizi daha ilkokul çağlarında iken, Ankara'ya gelen İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun bütün temsillerine götürdüğünü anlatmıştım. Bütün güzel sanatlarda sağlam bir zevki vardı. Müzik sevgisi çocukluğunda evde ve komşularda dinlediği geleneksel çalgı ve şarkılarla başlamış, piyano çalmasıyla ilerlemiş ve daha sonra Ankara'da babamla birlikte gittiği konserlerde çok sesli müzik alanında iyice gelişmişti. Beğenmediği şeyleri fazla eleştirmek âdeti olmadığı ve hoşuna gitmeyen parçaları bile sesini çıkarmadan dinlediği için müzikten pek anlamadığını sananlar belki olmuştur. Ama bu huy annemden bana da geçmiş olduğundan biliyorum ki, gerçek böyle değildir. Örneğin, dinlediğimiz bir yeni beste için bir gün, "İyi başladı, ama ortalarda bir dağılma oldu, sonra toparlanamadı!" demişti ki, benim ve sanıyorum birçok kişinin de izlenimi aynen böyleydi. Besteci yapıtını toparlayamayınca biz de başka başka yerlerde kaybolmuştuk.

Annemin duygu ve düşüncelerini sade, fakat içtenlikli ve etkili bir şekilde ifade gücü asıl babamı kaybettikten sonra ortaya çıktı. İlk örneği de babamın tabutunu mezara indirdikleri son anda, acısı doruğa varmışken ağzından çıkan şu sözler oldu:

"Ah Paşam, ikimiz bir arada ne güzeldik!"

39) age., s. 99.

VI.
Baba Evinden Başka Anılar

Anılar'ımın birinci cildinde, babamın cumhurbaşkanlığı döneminde evdeki yaşamdan söz ederken, daha çok İkinci Dünya Savaşı ile ilgili konuşmalara ve olaylara yer vermiştim. Aynı dönemde sofrada iç politika olayları, ekonomik-sosyal gelişmeler ve sorunlar üzerinde de elbet konuşuldu. Bu konuşmalardan aklımda kalan bazı izleri burada anlatmak ve özellikle çok partili düzene geçiş süreci üzerinde durmak istiyorum. Gene birinci ciltteki yöntemi kullanacağım. Olayların akışını gazetelerden ve yayımlanmış kitaplardan alıp kısaca özetleyerek tanık olduğum sahneleri bu çerçeve içinde canlandırmaya çalışacağım. Atıf Esenbel'in unutmadığım iki konuşması ve Süreyya Anderiman'ın bir öngörüsü ile başlayayım.

Atıf Esenbel'in Kaygıları

Babamın, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı günlerinde yanında bulunmuş, sonra sivil yaşama geçmiş eski yaverlerinden ikisi, Fikret Yüzatlı ile Atıf Esenbel aile dostlarımız olmuşlardı. Zaman zaman evimize gelir, yemeğe kalırlar, babama kendi yaşamlarından ve toplumdan bilgi verirler; babamı çok sevip sayan ama görüşlerini ve eleştirilerini dile getirmekten çekinmeyen insanlar olarak siyasal olaylar hakkında ilginç yorumlar yaparlardı. Çocuk olmamıza bakmadan bizimle de ilgilenirlerdi. Biz de onların kendilerine özgü, birbirinden farklı üslupta, ama her zaman gerçeklere yönelik konuşmalarını zevkle dinlerdik.

Babamın başbakanlıktan ayrılmış olduğu 1938 yılında bir Mayıs günü, Pembe Köşk'ün birinci katında ben bildim bileli özel kalem müdürüne ve yaverlere ayrılmış olan baştaki odada, babamı bekleyen Atıf Esenbel ile konuşuyordum. 19 Mayıs bayramı gelmiş, geçmiş, her yıl olduğu gibi 19 Mayıs Stadyumu'nda gençler jimnastik ve spor gösterileri yapmışlardı. Atıf Bey'e bu yılki gösterileri nasıl bulduğunu sordum. Hiç beklemediğim, o yüzden de hatırımdan çıkmamış olan bir yanıt verdi:

"Stadyuma gitmedim" dedi. "Neden dersen, bana son günlerde bir hal arız oldu. Nerede bir kalabalık, özellikle bir gençler grubu görsem hemen aklımdan kaygı verici, rahatsız edici fikirler geçiyor. 'Yarın bu milletin başına ne yapacağı belli olmayan, macera peşinde bir insan geçer, gözünü kırpmadan bütün bu gençleri tehlikeye atarsa ne yaparız, bunu nasıl önleriz?' diye düşünüyorum. Cevabını bulamıyorum. Onun için de 19 Mayıs gösterileri gibi toplantılara gidemiyorum. Yüreğim kaldırmıyor!"

Birkaç yıl sonra bu defa Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde yaverliğin önünden geçerken, içeriden hararetli bir konuşma sesi duydum ve merak ederek içeri girdim. Konuşan gene Atıf Esenbel'di. Etrafını almış yaverler ve özel kalem müdürü de kendisini dikkatle dinliyorlardı. Söylediği aşağı yukarı şu idi:

"Beyler, Türkiye Cumhuriyeti rejimin sürekliliği sorununu henüz çözememiştir. Atatürk'ten sonra İsmet Paşa başımıza geçti. Birçoğumuzun duyduğu, 'Atatürk'ten sonra ne olacak?' endişesi böylece kayboldu. Atatürk döneminde olduğu gibi korkmadan, güvenlik ve huzur içinde yaşıyor, çalışıyor, eğleniyoruz. Ama İsmet Paşa'dan sonra ne olacak? Türkiye'yi İnönü'den sonra kim yönetecek? Bunu düşündükçe benim uykularım kaçıyor?"

Dinleyenler başlarını sallayarak Esenbel'in kaygılarına katıldıklarını belirttiler, hiçbiri de bir şey söylemedi. Beklenen yanıtın, "Artık millet kendi kendisini yönetecek!" şeklinde olması gerektiği aklımdan geçti. Herhalde dinleyenlerin de aklından geçmişti ama kimse bunu söylemeye cesaret edemedi.

Süreyya Anderiman'ın Bir Önerisi ya da Öngörüsü

Onun yerine, özel kalem müdürü Süreyya Anderiman başka ilginç bir şey söyledi. Anderiman iyi yetişmiş, yüksek öğrenimini ABD'de yapmış geniş kültürlü bir insandı. Bazı fikirlerini ve davranışlarını fazla Amerikanvari bulan yaverler kendisine zaman zaman takılırlardı. Ben onunla satranç oynardım ve genellikle yenerdim. Bilmiyorum bundan rahatsız olur muydu, ama çok kibar olduğu için oynama önerimi hiç reddetmezdi. Bir gün ağabeyimle beraber yaverliğe girdiğimizde Süreyya Bey'i içeride gazete okurken görmüştük ve ben hemen "Boş musunuz?" diye seslenmiştim. Ağabeyim de gülmüş, "Bu ne esaslı meydan okuma yahu" demişti. O zaman ben ortaokul, ağabeyim de lise öğrencileri idik.

Anderiman'ın belki Esenbel'in sözlerinden esinlenerek söylediklerini şöyle hatırlıyorum:

"Biliyor musunuz, bence bizim önemli bir eksiğimiz var. Askerlerimizi daha doğrusu subaylarımızı yeterince eğitmiyoruz. Halbuki Türkiye'de askerler zaman zaman, vatan savunmasının dışında devlet görevlerine getiriliyorlar ya da gelmeseler bile toplumdaki nüfuzları, saygınlıkları sayesinde başkalarının bu görevleri yerine getirme şeklini etkiliyorlar. Ama bu etkiyi yaparken toplumun dinamiğini, siyasetin özel karakterini, usullerini bilmedikleri için büyük hatalara yol açabiliyorlar. Kuşkusuz, bunları söylerken Atatürk ile İnönü'yü kastetmiyorum. Onlar başka. Dehaları sayesinde kendilerini sivil hayata çok iyi uydurdular. Sıradan askerlerin, kumandanların aynı beceriyi göstermesini bekleyemeyiz. Onun için onlara daha okullarda iken uluslararası politika, iç politika, ekonomi, maliye ve genel kültür konularında dersler verilmesi önemlidir, gereklidir diye düşünüyorum."

Anderiman'ın bu önerisini, dinleyenler pek ciddiye almadılar. Oysa sonradan gelişen olaylar haklı olduğunu gösterdi. Bugün askeri okullarda Atatürk ilkelerine ve demokratik düzene bağlılık temeli üzerinde böyle dersler veriliyor.

Babamın Yaklaşımı

Esenbel'i dinlerken benim aklımdan geçen sözü, babamın cumhurbaşkanlığına seçildiği gün büyükanneme "Çok ağır bir vazife aldım üstüme. Ama Türk milletini kendi kendini idare etmeye alıştıracağım," şeklinde söylediğini Haldun Derin'in anılarından[40] öğreniyoruz. Derin'in yazdığına göre, büyükannem o zamanki aile doktorumuz Zeki Hakkı Pamir'e babamın, seçilmesinden hemen sonra elini öpmeye geldiği zaman kendisine bunu söylediğini anlatmış. Babamın böyle bir şey söylemiş olmasını ben doğal karşıladım. Çünkü başbakanlıktan ayrılmış olduğu yıl içinde evde yaptığı çalışmalardan, sofradaki konuşmalarından biliyordum ki, yaşamının bundan sonraki başlıca amacı ülkemizde çok partili bir demokratik düzenin gerçekleştiğini görmekti.[41]

Cumhurbaşkanlığı yetki ve nüfuzunu bu amaca ulaşmak için kullanmaya daha ilk günden karar vermiş olduğundan hiç kuşkum yok.

---

40) Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 141.
41) Bu konuda bkz. *age.*, s. 63.

Yalnız bu kararı uygulayabilmek için daha bir süre beklemesi gerekecekti. Hatta ilk günlerdeki manzara, tam tersi bir gelişmeye işaret ediyor, iktidar yetkilerinin İsmet İnönü'nün elinde toplanması sürecine girildiğini gösteriyordu. Başka türlü de olamazdı. Çünkü o günlerdeki ilk hedef, Cumhuriyet'in Atatürk devrimleri ile kurulmuş olan temel yapısının Atatürk'ün ölümünden sonra da sarsılmadan, zayıflamadan yaşamasını sağlamak ve yaşayacağını göstermekti. Bunun için de ülke yönetiminin sağlam bir şekilde elde tutulması gereksinmesi vardı.

Çok partili demokratik rejime geçiş konusunda babamın yaklaşımındaki önemli bir özelliğe burada işaret etmek istiyorum. Sofradaki konuklarına Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim düzeninden söz ederken her zaman dile getirdiği eksiklik, Büyük Millet Meclisi'nde bir meşru muhalefet partisinin olmamasıydı. Özlemle beklediği gelişme, vatandaşların serbest seçimlerle iktidar ve muhalefet partilerini belirlemesi idi. Serbest seçimle gelip Meclis'e girecek bir muhalefet partisinin Cumhuriyet'in sağlam yapısını bozmayacağını, onu tamamlayacağını düşünüyordu.

Böyle bir gelişme olanaklı mıydı? Toplumumuzun o günkü yapısı buna elverecek miydi? Ya da bu anlayış içinde yapıyı bozmadan tamamlayacak bir ilerlemenin gerçekleşmesi için hangi koşullar sağlanmalıydı? Bu soruların yanıtları o günlerde açıkça belli değildi. Bugün bile herkesi tatmin edecek yanıtların bulunabileceğini sanmıyorum. Bu sorular hâlâ güncelliğini koruyor. Kendi siyasal yaşamımı anlatırken bu konuya tekrar döneceğim. Burada vurgulamak istediğim, babamın ve arkadaşlarının demokratik açılıma bakışı ile daha sonra, örneğin 1960'larda ve özellikle 1980'lerde siyasete giren kuşakların bakışları arasında önemli bir fark olduğudur. Geçmişteki olayları, tutumları değerlendirirken tarihten gelen bu yaklaşım farkını unutmamalıyız. Sonradan gelen kuşaklar Cumhuriyet rejimi içinde doğup büyümüşler, serbest seçimli, özgür basınlı bir demokratik düzeni de yaşayarak benimsemişlerdir. Onlar için demokrasi uğraşı, içinde büyüdükleri demokratik olma iddiasındaki rejimi görünen kusurlarından arındırmak, insan haklarına saygıyı öne çıkaran, daha katılımcı, çoğulcu bir demokratik yaşam düzeni haline dönüştürmek, bu arada geçmiş askeri ara rejimlerin etkilerini ve polis devleti eğilimlerini ortadan kaldırmaktır. Ülkenin güvenliğini, bütünlüğünü kollamak, Atatürk ilkelerini korumak gibi amaçlar ancak bu doğrultuda açık tehdit ve tepkilerle karşılaştıklarında akıllarına gelmektedir.

Özetle, bugünkü kuşaklar demokratik yapıyı tamamlamaya çalışıyor. Babam ise Cumhuriyet'in yapısını tamamlamaya çalışıyordu. Bu yüzden, çok

partili düzene geçiş adımlarını atarken Cumhuriyet'in o güne kadar sağlamış olduğu kazanımların, laiklik gibi temel ilkelerin, ülkenin bütünlüğü ile güvenliğinin zarar görmemesi için hep dikkat edecekti. Savaş ortamı güvenliğimizi tehlikeye atınca temelli geçiş adımlarını savaş sonrasına erteledi. Ama savaş dönemi boyunca da bir yandan Meclis'in hükümeti daha iyi denetlemesini sağlamak, öte yandan vatandaşları yönetime katılmaya özendirmek için bazı girişimler yapıldı. Bunlara ileride kısaca değineceğim. Şimdi gene ilk günlere döneyim.

Atatürk gibi olağanüstü bir önderin ölümünden sonra kurduğu rejimin yaşayıp yaşayamayacağı dış dünyada sürekli merak konusuydu. Türkiye'de iç kavgaların patlak vermesi, devrimlerden geriye dönüşler başlaması olasılıkları üzerinde duruluyordu. İçeride ise Atatürk'ün büyük otoritesinin susturmuş olduğu karşı devrimci akımlar uyanma eğilimi gösteriyor, her doğrultuda dedikodular yayılıyordu. İlk hafta içinde bir akşam, büyükannemin babama şu beklenmedik soruyu yönelttiğini hatırlıyorum: "Şeker Bayramı'nı, Kurban Bayramı'nı kaldırıyormuşsunuz yahut kısaltıyormuşsunuz diye duydum oğlum. Var mı böyle bir şey?" Babam gülmüştü. "Yok canım, olur mu öyle şey, nereden çıkarıyorlar bunu!" demişti.

Cumhurbaşkanı seçildiği gün Meclis'te yaptığı teşekkür konuşmasından başlayarak o dönemde söylediği bütün nutuklarda babam, Atatürk'e saygı ve bağlılık duygularını hep dile getirmiş ve Cumhuriyet'in kurduğu yeni düzenin, tüm devrimlerle birlikte olduğu gibi devam edeceği güvencesini vermeye çalışmıştı. Basının da yardımıyla bu doğrultuda bir anlayış ve güven hızla oluşmuştu.

Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Şükrü Kaya'nın Ayrılması

Celâl Bayar hükümeti 11 Kasım'da cumhurbaşkanı seçiminden sonra istifa etti. Babam yeni hükümeti kurmasını gene Celâl Bayar'dan istedi. Aynı gün açıklanan yeni kabine, eskisinin hemen hemen aynısı idi. Sadece iki bakan, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Araş ile içişleri Bakanı Şükrü Kaya ayrılmışlar, İçişleri'ne bir yıldır hükümetin dışında kalmış olan Dr. Refik Saydam, Dışişleri'ne eski Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu, böylece boşalan Adalet Bakanlığı'na da bakan olarak Hilmi Uran getirilmişti.

Atatürk döneminin değişmez bakanları olan Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'ı soframızdan ve basından iyi tanıyorduk. Aslında Tevfik Rüştü Bey sürekli olarak Batı Avrupa'daki toplantılara katıldığından sofrada nadiren bulunurdu.

Atatürk'ün önderliğinde izlenen Batı ile yakınlaşma ve barış için işbirliği politikasının başlıca yürütücüsü olarak durmadan yurt dışında dolaşır, özellikle o zaman "Cemiyet-i Akvam" denen Milletler Cemiyeti'nin İsviçre'deki genel kurullarında, komisyonlarında etkin rol oynardı. Basınımızda kendisine, "Arada Türkiye'ye de uğrayın!" diye takılırlardı. Bugün dünyada çok yaygınlaşan ve bizde de yakın örneğini SHP-DYP koalisyonunda Hikmet Çetin'de gördüğümüz sürekli dolaşan dışişleri bakanı tipini ilk yaşama geçirenlerden birinin Dr. Aras olduğunu sanıyorum.

Şükrü Kaya'yı ise soframızda daha çok görürdük. İyi yaşamasını seven, babacan görünüşlü, hoşsohbet bir insandı. Bazı halleriyle otoriter bir içişleri bakanı olduğunu da belli ederdi. Bir sefer, Stadyum ya da Hipodrom'da bir törene birlikte gidiyorduk. Önümüzde beliren görevli bir genç bizi yerlerimize götürmek için yardımcı oldu. Yalnız herhalde görevini iyi öğrenmemişti ki, bizi yanlış bir yere götürdü ve oradan geri dönmek zorunda kaldık. Şükrü Kaya Bey kızdı ve bir hamle ile gencin kolundaki görevli işaretini çıkarıp attı. Bugün çok partili dönemde hiçbir bakanın böyle bir hareket yapabileceğini sanmıyorum. Aklımda kalan başka bir anısı da, Ankara Stadyumu'ndaki bir başka (belki de aynı) törende Atatürk'ün bu stadyuma 19 Mayıs Stadyumu adını verdiğini halka duyurmasıdır.(42)

Şükrü Kaya Beylerle ailece görüşürdük. Bizden büyük iki çocukları Ahmet ve Bisan ile bizden çok küçük bir oğulları Umur vardı. Sık olmamakla beraber, arada Çankaya'daki evlerine gittiğimizi birlikte oynadığımızı hatırlıyorum.

Cumhurbaşkanı seçiminden birkaç gün sonra, sofrada bir milletvekili babama, yeni dönemin bunalımsız başlamasının ve hükümetin gecikmeden kurulmasının ülkede ne kadar olumlu etkiler yaptığını anlatmaya çalışırken, şöyle bir şey söylemişti: "Paşam, dün bir yabancı gazeteci ile konuşuyordum. Bana, 'Şaşılacak şey' dedi, "Herkes durumdan memnun görünüyor, hiç kimse herhangi bir eleştiri yapmıyor. Kabinenin dışında kalmış olan iki bakan bile seslerini çıkarmıyorlar, bize haksızlık yapıldı anlamında demeçler vermiyorlar. Bu nasıl olur?"

Her iki bakan Atatürk döneminde İsmet Paşa hükümetlerinin başarılı elemanları olarak çalışmışlardı. Yalnız, başbakanlıktan ayrılmış olduğu 1937-38 yılı süresince kendisine karşı bir tutum takındıklarını ve Atatürk'ten sonra

42) 20 Mayıs 1938 tarihli *Ulus* gazetesinde, Şükrü Kaya'nın bir gün önce Stadyumdaki söylevinde "Münasip göreceğinizi tahmin ederek sizin için yapılan bu sahanın adı 19 Mayıs Stadyumu olsun," dediği ve söylevinin sürekli alkışlarla karşılandığı yazılı. (Dikkatli araştırmasıyla bu bilgiyi sağlayan Timur Erkman'a teşekkür ediyorum.)

cumhurbaşkanı seçilmesini önlemek amacıyla bazı tertiplere girmiş olduklarını sofradaki bazı konuşmalardan sezinlemiştik. Şimdi hükümetten ayrı kalmalarının nedeni herhalde bu davranışlarıydı. Öte yandan, şunu da belirteyim ki, babam o yıl boyunca Celâl Bayar'ın dürüst davrandığını, bu tertiplere hiç girmediğini o günlerde tuttuğu bir hatıra defterinde açıkça belirtmiştir.

Yeni Cumhurbaşkanının İlk Gezisi, Kastamonu İl Kongresi

Babam cumhurbaşkanı olarak ilk yurt gezisini 6 Aralık 1938'de Kastamonu'ya yaptı. Bu geziden dönüşünde ağaç sevgisinin arttığını ve ağaçlarımızı tanımak için özel bir çabaya giriştiğini daha önce anlatmıştım.[43] Yeni cumhurbaşkanının halkla ilk teması olarak değerlendirildiği için günün gazetelerinde çok ilgi görmüş olan bu gezi, tarih kitaplarında daha çok CHP il kongresinde yapılan konuşma ile anılır. Babam, bu konuşmasında, parti üyelerinin halkla ve devletle olan ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiğini şöyle ortaya koymuştu:

Unutmayınız ki, sınıf ve zümre farkı tanımaksızın, büyük Türk milletinin yekpare bir insanlık ve medeniyet kitlesi olmasını ideal tutan partimizin başlıca kuvveti bütün vatandaşların muhabbet ve itimadı olduğu gibi, başlıca vazifesi de bütün vatandaşların hizmet ve ihtiyaçlarının teminidir. Parti üyeliğinizi, özel çıkar düşüncesine asla tenezzül etmeyen, izin vermeyen bir siyasi terbiyenin sıfat ve şartı telakki etmek sayesinde, partiyi bütün vatandaşları kucaklayan büyük bir aile ocağı haline getirebiliriz. Milletin kalbinde kazandığımız bu kıymetli itimadı gelecek zamanlarda daha ziyade artırıp yükseltmek başlıca hedefimiz olacaktır.[44]

Parti üyelerinin hiç özel çıkar düşünmeden bütün vatandaşlara hizmet etmeye çalışmalarını isterken, babam kendi öz inancını ve bütün ömrünce izlediği bir ilkesini içtenlikle dile getirmekteydi. Sofrada yaptığı konuşmalarda, en çok kızdığı şeyin, bazı kişilerin partideki nüfuzlarını ya da Atatürk'e yakınlıklarını kullanarak devletten özel çıkar sağlamaları olduğunu görürdük. Başbakanlığı sırasında bu kişilerin devlete zarar verecek çabalarını önlemek için hep uğraştığını biliyorduk. Hatta bu karşı tutumunu ve kızgınlığını toplum içinde şımarıklık ya da külhanbeylik yaparak partinin itibarını düşürenlere kadar ulaştırırdı. Atatürk'ün gençlik arkadaşları olmalarından yararlanarak

43) *age*., s. 54-55.

44) Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 63.

toplumu rahatsız edici hareketler yapmayı huy edinmiş birkaç kişi, yeni cumhurbaşkanının kendilerine karşı bir tutum takınmasından yakınmış ve kendilerinden ne istendiğini sormuş olmalılar. Babam sofrada, isim vermeden, yanındaki milletvekillerine kızgınlığını belli eden yüksek bir sesle, "Ne yapmamızı istiyor diye soruyorlarmış, söyleyeyim: Ne devleti, ne kişileri rahatsız edeceksiniz! Avrupalıların deyimiyle birer Mösyö olacaksınız, Mösyö!" demişti. Şunu da ekleyeyim ki, bu uyarısı Atatürk'ün bütün eski arkadaşlarını hedef almıyordu. Aralarında Salih Bozok gibi, Nuri Conker gibi sevdiği ve dostluklarının hep devam ettiği kişiler de vardı.

Nüfuz Ticaretini Tek Parti mi, Çok Parti mi Daha İyi Önler?

Kastamonu İl Kongresi'ndeki konuşmayla aynı doğrultuda olmak üzere, milletvekillerinin devlet ihalelerinde aracılık ve komisyonculuk yapmalarını yasaklayan bir yasa tasarısı 1939'un ilk günlerinde TBMM'de kabul edildi.[45] Ama ben inanıyorum ki, babam bu ve benzeri önlemleri yeterli görmüyordu ve Meclis'te bir muhalefet partisinin varlığını özlemesinin en önemli nedeni, böyle bir karşı partinin, iktidar partisi üyelerinin nüfuzlarını kötüye kullanmalarını büyük ölçüde önleyebileceğini düşünmesiydi. Sistem tek bir parti içinde kaldıkça, bir başbakanın bile, bütün çabalarına karşın, bazı partililerin özel çıkarları için kamu zararına işler yapmalarına engel olamadığını görmüştü. Böyle "gayri meşru" çıkarlar peşinde koşanların aşamayacağı engellerin ancak bir başka partinin bağımsız eleştirileri sayesinde kurulabileceğine inanıyordu. Çok partili düzene geçişi beklerken, CHP içinde bir bağımsız grup oluşturulmasını da sanırım başlıca bu maksatla önermişti.

Çok partili düzende 50 yıla yakın yaşadıktan sonra bugün bu konuda nasıl bir noktadayız! Bazı partililerin nüfuz ticareti yapmalarını önleyebildik mi? Tam tersine, kamuoyundaki yaygın izlenim bu yolla yapılan yolsuzlukların bir türlü üzerine gidilemediği şeklinde. Bu görünüme bakarak, acaba babamın umudu ve beklentisi boşuna mıymış diye düşünmemek mümkün değil. Ama ilke olarak, çok partili düzenin yolsuzlukları açığa çıkarmada, en azından halka duyurmada tek partili düzene göre daha geniş olanakları, kolaylıkları ve sorumlulukları bulunduğu kuşkusuz doğru. Yalnız sorun şurada toplanıyor: Yolsuzlukları meydana çıkarmak yetmiyor. Ondan sonra adalet mekanizmasını kararlılıkla işletmek, davaları sonuna kadar götürmek ve suçluların

45) Cemil Koçak, *age.*, s. 76.

cezalarını bulduğunu, suçsuzların da aklandığını kamuoyuna inandırıcı bir şekilde göstermek gerekiyor. Bunun için de partilerin ya da hiç olmazsa büyük partilerin vatandaşlara karşı sorumluluklarının bilincinde olarak görevlerini yapmaları şart. Bu sorumluluk bilincinin kapsamı içinde gerektiğinde parti çıkarına aykırı düşebilecek özverileri göze almak da bulunuyor.

Şu da var ki, parti üyelerinin özel çıkarlarını hiç düşünmemeleri ilkesinin uygulanması çok partili düzende başka türlü zorlaşıyor. Çünkü partiler arası mücadele üyelerin en azından kendilerini korumak için bazı önlemler almalarını gerektiriyor. Durumu daha da zorlaştıran gelişme ise iktidar partisinin, muhalif parti üyelerinin kendi mesleklerini yürütmelerini engellemesi, onlara adeta yaşama hakkı tanımayan uygulamalara girişmesidir. Bu sıkıntıları muhalefette yaşayan bir parti, kendisi iktidara geldiğinde, geçmiş haksızlıkların onarılmasını isteyen üyelerinin gündeme getirecekleri kişisel önerileri uygulamak zorunda kalmayacak mıdır? Metin Toker anılarında, babamın da uzun bir muhalefet döneminden sonra 1961-65 koalisyonlarında iktidara geldiğinde bu sorunla karşılaştığını ve o zaman, geçmişte parti bağlılıkları yüzünden mağdur edilmiş insanlara yapılmış haksızlıkları düzeltmek için uğraşmanın kişisel çıkar peşinde koşmak şeklinde yorumlanamayacağına karar verdiğini ve bu eski haksızlıkları yeni haksızlıklara meydan vermeden onarmaya çalıştığını anlatır. Öyle görünüyor ki, çok partili düzende partililerden hiçbir kişisel kaygıları olmamasını istemek pek gerçekçi değil. Ama kendini ve ailesini koruma kaygısı ile doğrudan doğruya kişisel çıkar peşinde koşma arasındaki fark herhalde ayırt edilebilir. Vatandaşlara karşı sorumluluk bilinci partilerin bu ayrımı yapmalarını gerektiriyor.

Babamın Gezileriyle ilgili Bazı Gözlemler

Burada yeri gelmişken, babamın gezileri hakkında bir iki genel gözlem yapmak istiyorum. Kastamonu gezisine biz çocuklar katılmamıştık. Okulların tatil zamanlarına rastlarsa bazen bizi de götürür, böylece yurdun çeşitli yöreleri hakkında fikir sahibi olmamızı isterdi. Onun gezileri yakın zamanlardaki ya da bugünkü cumhurbaşkanlarının gezileri gibi, çeşitli bayındırlık ve kültür yapıtlarının temel atma ya da açılış törenlerinde bulunmaya yönelik ve uçakla yapılan bir iki günlük yer değiştirmeler değildi. Trenle ya da otomobille yapılan, dört beş gün süren, halkla konuşmalar da içermekle beraber, devlet mekanizmasının nasıl işlediğini yerinde görmeyi amaçlayan bir çeşit teftiş gezileriydi. Böyle olması da o zamanki Anayasa'dan ve henüz tek parti döneminde bulunmamızdan kaynaklanıyordu. Öte yandan ben bu gezilere

ilk katıldığım zamanlar şöyle bir düşünceye kapılmaktan kendimi alamazdım: "Bu şekilde, önceden haber verilerek bir tören havası içinde nasıl ciddi bir teftiş yapılabilir? Gidilen yerde devlet ile halk arasındaki ilişkilerin gerçek durumu nasıl öğrenilebilir?" derdim. "Bölgedeki devlet görevlileri devlet başkanının durumu olduğu gibi görememesi için ellerinden geleni yapacaklar, onun istediği şeyleri önceden tahmin ederek, söylemeye dikkat edecekler, olumsuz gelişmeleri ise saklayacaklardır. Bu yapay görüntünün arkasında ne bulunduğunu babam nasıl anlayacak? Maksat teftiş etmekse, böyle yanıltıcı bilgiler verecek bir geziyi hiç yapmamak daha doğru olmaz mı? Hiç olmazsa, bile bile kendimizi aldatmamış oluruz" diye düşünürdüm.

Sonraları bu fikrimin yanlış olduğunu, resmi gezilerde de her şey değilse bile çok şey öğrenebileceğini yavaş yavaş anladım. Yavaş yavaş diyorum, çünkü bunu babamın gezilerinde biraz, ama asıl daha sonra parti genel başkanı olarak kendi yaptığım gezilerde fark ettim. Bir bölgesel düzenin sağlıklı yürümesi birçok kimse arasındaki ilişkileri devreye soktuğu için, oradaki görevliler ne kadar saklamaya, gizlemeye çalışsalar, önemli olumsuzluklar, örneğin sorumluların tembelliği, kayıtsızlığı ya da aralarındaki geçimsizlikler gibi şeyler eğer varsa, dikkatli bir gözden kaçırılamıyor. Halkla görüşmeler de vatandaşların, ziyarete gelen devlet büyüğü ya da siyasetçi hakkında nasıl duygular beslediği ve daha da önemlisi devletle ilişkileri konusunda önemli ipuçları veriyor. Herhalde böyle her geziden sonra babam, izlenimlerinden çıkardığı birçok sonucu hükümetin ilgili üyelerine iletiyordu. Aynı şeyi Cumhurbaşkanı Demirel'in yurtdışı gezilerinden sonra yaptığını gördüm.

Özetle demek istiyorum ki, resmi törenler ya da ziyaretler de çok öğretici olabiliyor. Bir törende söylenen kalıplaşmış nutukların bile, konuşanların olaylara gerçekte nasıl yaklaştıklarını açığa vurabildiğini bir örnekle, anılarımın birinci cildinde anlatmıştım.(46) SODEP genel başkanı olarak yeni kurulmuş partilerin genel merkezlerine yaptığım kısa nezaket ziyaretlerinin de ne kadar aydınlatıcı olduğunu 15. bölümde göreceksiniz.

Kuşkusuz, bir gezide anlaşılamayan şeyler de var. Örneğin, partinizin o yörede gelecek seçimi kazanıp kazanamayacağını bir ziyaretle anlamak bazı istisnalar dışında olanaklı değil. Anlaşıldı sanılsa da doğru değil, İlk seçim kampanyamdan döndüğümde arkadaşlarım bana, "Nasıl görünüyor, nerelerde kazanacaksınız?" diye sorduklarında, "Nerede kazanacağımızı değil, nerede kaybedeceğimizi sorun, görünüşe göre her yerde kazanacağız!" demiştim. Oysa

46) *age*., s. 161.

gittiğim yerlerin ancak bazılarında kazandık. İnsan hayal kırıklığını bir tarafa bırakıp soğukkanlılıkla düşününce bu yanlış kanının nereden çıktığını görebiliyor. Seçim gezilerinde görebildiğimiz, hitap edebildiğimiz insanlar o kentteki, kasabadaki seçmen kitlesinin ancak küçük bir bölümünü oluşturuyor. Üstelik bizi görmeye, dinlemeye gelenlerin çoğu zaten bizim partimize eğilimi olan insanlar. Bu şekilde, o yöredeki seçmen çoğunluğunun ne düşündüğü hakkında doğru bir teşhis koyulmasına olanak yok.

Babamın gezilerinin, her zaman değilse bile çok kez ortaya çıkan bir başka sonucu, gezi sırasında bir yöneticinin üstün niteliklerini fark edip ona yeni görevler vermesi olurdu. Bu konuda babamdan önce Atatürk'ün verdiği bir örnek hep anlatılır: Devlet başkanının Ankara civarında Kazan köyünü görmeye geleceğini haber alan Muhtar Satı Kadın'ın bütün evleri hemen badanalatarak güzel bir görünüm hazırlaması Atatürk'ün o kadar hoşuna gitmiş ki, bir dahaki seçimde Satı Kadın milletvekili olarak Meclis'e girmiş. Babam Kastamonu gezisinden döndükten sonra Kastamonu'nun başarılı valisi Avni Doğan'ı hemen her Ankara'ya gelişinde soframızda görmeye başladık. İlk seçimde de Meclis'e girdi. Dr. Lütfi Kırdar'ın Aralık 1938 başında İstanbul valiliğine atanmasında, babamın başbakanken Manisa'yı da içine alan bir Ege gezisinde onun Manisa valiliğindeki başarılarını görmesi rol oynamıştı. Gene bir Antalya gezisi o zamanki Vali Haşim İşcan'ın hiçbir güçlükten yılmayan icraatçı kişiliğini hem babama, hem de basın aracılığıyla bütün kamuoyuna tanıtmıştı. Tuhaf bir rastlantıya da değineyim. Çok partili yaşama geçildikten sonra, siyasetin öngörülemeyen gelişmeleri içinde bir gün, Avni Doğan'ı parti içinde babama karşı tutum takınmış olarak, Kırdar'ı da başka bir partiye geçmiş olarak gördük.

Eski Arkadaşların Buluşması, Kâzım Karabekir'den Anılar

Aralık ayı içinde babamın önemli bir girişimi, yakın tarihimizin bazı ünlü kişilerini yeniden devlet ve siyaset yaşamına çağırmak oldu. Birçoğu Atatürk'ün ve babamın eski silah arkadaşı olan bu kişiler Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına önemli katkılar yapmışlar, ancak sonradan ortaya çıkan siyasal konularda Atatürk ile fikir ayrılığına düşmüşler. Meclis'te muhalefete geçmişler ve sonunda ya siyasetten, ya da yurttan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Şimdi bu eski dava arkadaşlarının, Atatürk'e saygı göstermeye dikkat ederek bir araya gelmesi Cumhuriyet rejimi etrafında daha güçlü bir birlik meydana getirecekti. Bu girişimin nedenlerini babam, o günlerde tuttuğu notlarda şöyle açıklıyor:

Atatürk'ün ölümünden sonra, ilk iş olarak, dahilde emniyet tesisinin lâzım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasen şahsiyetten doğmuştu.[47]

Babamın temas kurduğu ya da kurdurduğu kişiler arasında Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında doğu cephesindeki savaşı kazanarak yeni kurulan Sovyetler Birliği ile sınırımızın belirlenmesine en büyük katkıyı yapan General Kâzım Karabekir'in; Birinci Dünya Savaşı'nda Hamidiye kruvazörünün ünlü amirali ve son TBMM hükümetlerinin başbakanı Rauf Orbay'ın; gene TBMM hükümetlerinde bakanlıklar yapmış Dr. Adnan Adıvar'ın; ünlü muhalif başyazar Hüseyin Cahit Yalçın'ın ve hiçbir zaman Atatürk'ün karşısında olmamış, birkaç kez bakanlık ve kısa bir süre başbakanlık yapmış, sonra 1930'da Atatürk'ün isteğiyle CHP'ye muhalefet edecek Serbest Fırka'yı kurup birkaç ay sonra kapatmış ve ondan sonra Londra büyükelçiliğine atanmış, Atatürk'ün yakın arkadaşı Fethi Okyar'ın bulunduğunu ve onlara siyasal yaşamda yeni görevler, örneğin milletvekilliği önerirken ileri sürdüğü tek şartın, kamuoyu önünde Atatürk'ü eleştirmemeleri olduğunu sonradan öğrendik. Bu girişimin eve, bizlere yansıyan sonucu yakın tarihimizin bu ünlü kişilerini sofrada görüp tanıma fırsatını bulmamız oldu. Karabekir ailesiyle tanışmamızın izlenimlerini anlatayım.[48]

General Kâzım Karabekir'i bu ilk görüşümden, canlı, enerjik, kendisine güvenen ve etrafındaki insanlara üstünlüğünün bilincinde olan bir insan halleriyle hatırlıyorum. Biz çocukları selamlarken hemen okulda iyi çalışıp çalışmadığımızı sormuş ve bir daha görüştüğümüzde bazı sorularla bizi sınava çekeceğini haber vermişti. Ben de bu sözlerini ciddiye alarak bir dahaki görüşmeyi kaygı ile beklemiştim ve kaygım ancak ikinci görüşmede (babamla birlikte evlerini ziyaret ettiğimizde) bir soru ile karşılaşmayınca geçmişti.

Babamla eski arkadaşlar olarak rahat ve keyifli bir hava içinde konuşuyorlar, eski günlerden anılarını tazeliyorlardı. Birinci Dünya Savası öncesinde, 1914 baharında birlikte yaptıkları Avrupa gezisinden söz ettiler. *Hatıralar*'ının birinci cildinde babam bu gezi hakkında epey bilgi verir. Batı Avrupa'yı, Batı uygarlığını ilk kez yakından görüşünden aklında kalan olumlu izlenimleri anlatır.[49] Karabekir bu gezinin eğlenceli bir tarafına değindi. Berlin'e

---

47) "İnönü'nün Hatıra Deflerinden Sayfalar - 14", *Hürriyet*, 26 Ocak 1974.

48) Cumhuriyet gazetesinin 18 Aralık 1938 tarihli sayısında, "Eski mebus ve kumandanlardan emekli General Kâzım Karabekir'in Reisicumhur tarafından kabul edildiği ve Reisicumhurun General Karabekir'i refikasıyla beraber yemeğe alıkoyduğu" haber veriliyor.

49) İsmel İnönü, *Hatıralar*, 1. kitap. Bilgi Yayınevi, Aralık 1985, s. 91-93.

gittiklerinde, bir hazır elbise mağazasına gidip sivil giysiler almışlar ve askeri elbiselerini çıkarıp yeni kıyafetlerine bürünerek, büyükelçilikte askeri ateşe görevi yapan arkadaşları Hasan Cemil Çambel'i ziyarete gitmişler. Hasan Cemil Bey babamla Karabekir'i yeni giysileriyle karşısında görünce çok memnun olmuş ama aynı zamanda "Ne bu haliniz!" diyerek gülmeye başlamış. Çünkü ikisinin de elbisesi aynı kumaştanmış.

Babam bir aralık evde nasıl vakit geçirdiklerini sordu. Bayan Karabekir eşinin bahçe ile uğraştığını, kitaplar yazdığını, kendisinin de evle ve kızlarıyla ilgilendiğini anlattı. Babam bahçede çalıştığını söyleyen her arkadaşına verdiği yanıtı burada da dile getirdi: "Oh oh, geçimin yolunu bulmuşsunuz. Mesele yok. Her ihtiyacınızı bahçenizden karşılıyorsunuz." Güldüler. Bayan Karabekir tekrar söz aldı: "O kadar değil Paşam, ama bahçe ile uğraşmasının faydasını görüyoruz. Yalnız kitap yazmasından bir şey anlamıyorum. Kitaplar tek tek satılıyor. Getirdiği geliri hiç fark etmiyoruz!"

İki ziyaret ve görüşme ile eski arkadaşlar arasında siyasal yakınlık yeniden kurulmuş oldu. Fakat aileler arasında yakınlık nedense fazla ilerlemedi.

Babamın eski muhaliflere ve uzakta kalmış arkadaşlarına yönelik bu girişimi başarılı oldu. Kâzım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın 31 Aralık'taki ara seçimde milletvekili seçildiler ve ömürlerinin sonuna kadar da CHP saflarında kaldılar. Rauf Orbay 22 Ekim 1939'daki ara seçimde Kastamonu milletvekili olarak Meclis'e girdi. Daha sonra, 1942 Mart'ında Londra büyükelçiliğine atanmak üzere milletvekilliğinden istifa etti.

Kâzım Karabekir siyasetten uzak kaldığı günlerde Kurtuluş Savaşı ile ilgili anılarını, görüşlerini birkaç cilt halinde yazmış ve yayımlamış, bu alanda önemli ve değerli bir öncülük yapmıştı. Milletvekili olarak yeniden kamuoyunun ilgisini çekince, *Tan* gazetesinin bir muhabiri kendisi ile bir dizi görüşme yaptı ve bunları yayımlamaya başladı.[50] Ancak ilk yazıda görülen yaklaşım, Karabekir'in Kurtuluş Savaşı'ndaki önemli katkılarının yakın geçmişte unutturulmak istendiği sitemini sezdiren hava, Atatürk'e yöneltilmiş bir eleştiri olarak yorumlandı ve kamuoyunun, üniversite gençliğinin tepkisini çekti. Partinin Meclis Grubu'nda konu ele alındı. Bunun üzerine Karabekir Meclis Grubu'nda konuşarak, Atatürk'e saygısını ifade etti ve sözlerinin yanlış anlaşıldığını belirtti. *Tan* gazetesindeki yazı dizisi ilk sayıdan sonra kesildi ve konu kapandı.

Rauf Orbay'ı da bir gün sofrada görerek tanımıştım. Yakışıklı görünümü, kibar ve uygar tavırları içinde kendine güvenli konuşma şekli, görüşlerine iyice

50) *Tan*, 2 Nisan 1939.

bağlı, inatçı bir karakter havasını veriyordu. Bildiğimiz tarihsel olayların etkisini bir tarafa bırakarak geçmişe baktığımda, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay'la ilk tanışmalardan aklımda kalan esas izlenimin, kendi fikirlerinin üstünlüğüne inanmış, bağımsızlıklarına düşkün insanlar görüntüsü olduğunu fark ediyorum. Ülkede düşmana karşı yürütülen büyük savaş kazanıldıktan sonra bu yapıda kişiliklerle Atatürk arasında siyasal konularda anlaşmazlık çıkmasının kaçınılmaz bir gelişme olduğunu düşünüyorum.

CHP Olağanüstü Kurultayı 26 Aralık'ta toplandı ve tüzükte değişiklik yapılarak Atatürk'e partinin ebedi genel başkanı unvanı verildi. Ondan boşalan partinin değişmez genel başkanlığına İsmet İnönü seçildi. Genel başkanın değişmezliği Atatürk zamanında kabul edilmiş bir ilke idi, olduğu gibi devam ettirildi. Bu konunun ele alındığı Tüzük Komisyonu raporunda ilk kez İnönü'den "Milli Şef" diye söz edildi ve bu deyim, Kurultay'dan sonra basında ve kamuoyunda kullanılmaya başladı. Aynı Kurultay'da yeni bir parti genel yönetim kurulu belirlendi. İsmet İnönü'nün önerisiyle Başbakan Celâl Bayar partinin genel başkan vekili ve İçişleri Bakanı Dr. Refik Saydam da genel sekreteri oldu.

Tek Parti Döneminde Bakanların Değişme Nedenleri

Hükümette, 1939 yılına girerken dört bakan değişikliği meydana geldi. Hastalık nedeniyle istifa eden Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yerine 29 Aralık'ta Hasan Âli Yücel getirildi. İktisat Bakanı Şakir Kesebir kendisine güvenilmediğini görerek istifa etti ve yerine Hüsnü Çakır atandı. Bu istifalar için babamın yukarıda sözünü ettiğim not defterinde şu kayıt var.

Bir müddet sonra Saffet Arıkan Maariften, hakikaten hastalık sebebi ile Şakir Kesebir, zahiren hastalık sebebi ile, hakikatte istikametine itimat kâfi olmadığından, çektirildi.(51)

Adalet Bakanı Hilmi Uran'ın 3 Ocak'ta CHP grup başkan vekilliğine seçilerek bakanlıktan ayrılması üzerine yerine Tevfik Fikret Sılay atandı. 17 Ocak'ta Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp, Ekrem König davası ile ilgili olarak açılan "uçak soruşturmasının selametle yürütülebilmesi için" istifa etti ve yerine emekli General Naci Tınaz atandı. Kâzım Özalp'in babamın yakın arkadaşlarından olduğunu, ailece sık sık görüştüğümüzü belirtmiştim. Bu soruşturmanın yol açtığı istifa olayı ailelerin dostluğunu bozmadı. Kâzım Özalp soruşturma sonunda aklandı ve daha sonra Meclis başkanlığına seçildi.

---

51) "İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar - 3", *Hürriyet*, 15 Ocak 1974.

Bu bakan değişikliklerine bakarken, benzer gelişmeler karşısında bugün görülen davranışların ne kadar farklı olduğunu düşünmemek olanaksız. Tek parti döneminde, icraatları hakkında dedikodular yaygınlaşan ya da bir soruşturma açılan bakanlar hemen istifa ediyorlar. Meclis parti grubunun başkan vekilliği (bugünkü deyimle başkan yardımcılığı) görevinin bakanlıktan üstün görülmesi de ilginç. Bugün milletvekilleri genellikle bakanlığı üstün tutuyorlar. Tek parti döneminden çok partili düzene geçiş bazı beklenmedik değerlendirme değişmeleri doğurmuş ve bu değişmeler, yazık ki, babamın özlediği gibi, yolsuzlukların daha iyi denetlenmesini ve önlenmesini sağlayacak doğrultuda olmamış. Babamın ilkeler açısından çok makul görünen beklentisinin gerçekleşmemesinde ya da henüz gerçekleşmemesinde sanırım şöyle bir psikolojik neden rol oynuyor:

Tek parti döneminde toplumda her şey serbestçe konuşulmuyor. Bu arada yolsuzluk iddiaları da partinin itibarını sarsacak endişesiyle açıkça dile getirilemiyor. Örneğin, Meclis'te bütün ayrıntılarıyla ele alınmıyor. Bu durum, eğer bir gün böyle bir iddia, doğru ya da yanlış ortaya atılırsa, altından kalkılamayacağı korkusunu uyandırıyor ve bu korku, bu kaygı hep canlı kaldığı için yolsuzluğa yönelebilecekler üzerinde caydırıcı bir etki yapabiliyor. Ya da şöyle söyleyeyim: Genellikle, onurunuzu korumak istiyorsanız ilk alacağınız önlem aleyhinizde konuşulmamasına dikkat etmektir. Peki, sizin dikkatinize karşın, aleyhinizde söylenti çıkarsa ne olur? Bunu bilmiyorsanız, söylentilerden korkunuz daha büyük olur ve söylenti çıkmaması için daha büyük çaba harcarsınız. Ama eğer aleyhinizde bir şey söylendiğinde pek bir sorun çıkmadığını, bir süre sonra bu iddiaların unutulduğunu görürseniz, bu korkunuz kaybolduğu gibi caydırıcı etki de ortadan kalkar; eğer kendi ahlak ve hizmet ilkeleriniz böyle bir yolsuzluğu düşünmeye engel değilse.

Çok partili demokratik yaşamımızın özellikle 1983'ten sonraki aşamalarında böyle ters sonuç veren bir gelişme yaşandı. Birçok yolsuzluk iddiası basında ortaya atıldı, muhalefet tarafından Meclis'e getirilip tartışıldı, ama sonunda iktidar partisi çoğunluğunun oylarıyla varılan sonuca göre yolsuzluk olmadığı ilan edildi ve iddialara muhatap (ilanlar yerlerinde kaldılar ya da hatta demokrasimizin işleyişi içinde zamanla devletin daha üst kademelerine geldiler. Bu durumların birçok kez art arda ve birden fazla partinin iktidar dönemlerinde ortaya çıkması, kamuoyunda yolsuzlukları yapanların yanında kâr kaldığı izlenimini doğurdu. Bunun bir sonucu da, yolsuzluk iddialarının muhalefet tarafından Meclis'te dile getirilmesi kaygısının caydırıcılık etkisini ortadan kaldırmak ve böylece babamın beklentisini boşa çıkarmak oldu.

Ancak kamuoyundaki bugünkü izlenimin geçici olduğunu, eninde sonunda çok partili demokratik düzenin Batı demokrasilerinde örneklerini gördüğümüz gibi tek parti düzenine göre daha etkili bir denetim sağlayacağını kabul etmek, kuşkusuz, daha doğru bir yaklaşımdır. Bugün bu noktaya varmamış olmamız demokrasimizin hâlâ olgunlaşmamış olmasının bir sonucudur. Bu olgunluğa elbet varacağız. Ama bu kendiliğinden olmaz. Özel çabalar göstermeye devam etmek zorundayız. Sadece biçimsel olarak çok partili düzene geçmiş olmak, demokratik düzenden beklenen bütün toplumsal faydaları bir tepsi üzerinde ülkeye sunmuyor. Çok partili düzene geçmiş olmak bazı kapıları açıyor, yolları gösteriyor, ama olumlu sonuçları elde etmek için bu yollarda ayrı ayrı uğraş vermek gerekiyor. Henüz bunu yapmış değiliz. İşte sorun burada.

Yeni Seçim, Yeni Hükümet

Atatürk dönemindeki son genel seçim 1935'te yapılmıştı. Dört yıl sonra, 1939'da yeni seçim yapma zamanı geliyordu. CHP parti divanı 25 Ocak'ta toplanarak seçimlerin yapılması kararını aldı. Aynı gün Celâl Bayar, "seçimlere yeni bir kuvvetle gidilmesinin daha uygun olacağını" öne sürerek başbakanlıktan istifasını verdi. Dr. Refik Saydam başbakan oldu. Bu değişimin nasıl olduğunu babam kendi notlarında şöyle anlatıyor:

Asıl mesele Celâl Bayar'in mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu iktisadi politika hiçbir hesaba istinat etmiyor, devletin mali vaziyeti esasından harab oluyordu. Ticaret, milli para, alt üst olmuştu. Bütün bu ahvalin hatta hükümet arasında gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu. Atatürk zamanında geçen bu usul artık düzelmek lazım idi. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek bir hale gelebilirdi. Celâl Bayar, Meclis'in intihabını yenilemek için sabırsızlık gösteriyordu. Böyle bir kararın zamanı gelmişti. Ancak sarsılmış bir hükümet ile iki ay yalnız kalmaktan endişe ediyordum. Fırka reisleriyle konuştum (Hasan Saka, Hilmi Uran), karar verdim.

Ertesi günü Fırka Divanında intihabı yenileme konuşulacaktı. Sabahleyin erkenden Celâl Bayar'ı çağırdım. İntihaba yeni bir hükümetle gitmek lüzumunu söyledim. Kabul etti. Divandan sonra istifasını getirdi.[52]

Bayar'ın istifasını kabul eden yazısında babamın kendisine şu içtenlikli cümlelerle teşekkür ettiği biliniyor:

---

52) "İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar - 6", *Hürriyet*, 18 Ocak 1972.

İktidar mevkiinde geçen hizmet zamanınızı, takdirle yâd ederek, size ve arkadaşlarınıza teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Siyasi tarihimizin çetin bir devresini yüksek meziyetlerinizle iyi idare etmenizi, milletimiz daima teşekkür ve takdir duyguları ile hatırlayacaktır.[53]

Kendi notlarında ayrıca şunları söylüyor:

Celâl Bayar'a açık bir teşekkür mektubu yazdım. Atatürk'ün malûl ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsaydı, memleket çok fenalıklar görürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkârı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra kendini fitne ve hırslara kaptırmamak ahlâk ve zekâsını göstermişti. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevketmek ümidim olsaydı kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum.[54]

Bayar hükümetinin istifa ettiği gün açıklanan Saydam hükümetinde görülen iki değişiklikten biri, Saydam'dan boşalan içişleri bakanlığına Faik Öztrak'ın, öteki ise tarım bakanlığına Faik Kurdoğlu'nun yerine Muhlis Erkmen'in getirilmiş olmasıydı. Başbakan Refik Saydam aynı zamanda CHP genel başkan vekili olmuş, genel sekreterliğe ise Erzurum Milletvekili Fikri Tüzer gelmişti. O zamana kadar içişleri bakanlarının yürüttüğü CHP genel sekreterliğinin ilk kez hükümetin dışında bir insana verilmesi önemli bir yenilik oluşturuyordu.

Bütün bu değişiklikler biz çocukların dünyasının dışında olan işlerdi. Celâl Bayar'ın kısa süren başbakanlığı sırasında soframızda bulunduğu günlerde konuşulanlar pek aklımda kalmamış. O günlerde bizi ilgilendiren başlıca konu, Çankaya'da yıllardır oturduğumuz evimizden Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne taşınma dolayısıyla yeni yerimize yerleşmek ve oraya alışmaya çalışmaktı. Bir ailenin oturması için yapılmış bir evden çok büyük bir devlet dairesini andıran bu köşkü önce çok yadırgadık. Ama zamanla alıştık ve daha önce anlattığım gibi[55] büyük köşkün içinde kendi köşemizde yaşamanın yolunu bulduk. Öğle yemeklerinde gene bütün aile babamla ve konuklarıyla bir araya geliyorduk.

---

53) Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.212.

54) "İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar - 11", *Hürriyet*, 23 Ocak 1974.

55) *age*., s. 82.

ABD'ye Bir Sesleniş

Cumhuriyet'in 27 Şubat 1939 tarihli nüshasında "Amerika'ya Selam" başlığı altında değişik bir haber var. Cumhurbaşkanının bir önceki akşam radyodan İngilizce olarak ABD'ye hitap ettiği ve Türk ulusunun Amerikalılara yönelik iyi niyetini ve dostluk duygularını dile getirdiği anlatılıyor. Mesaj New York'ta açılan dünya sergisine Türkiye Cumhuriyeti'nin de bir özel pavyon kurarak katılması vesilesiyle yayımlanmıştı. Gazetedeki resimde cumhurbaşkanı bir masada oturmuş, mikrofona konuşurken karşısında Başbakan Refik Saydam'ın, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun ve ABD büyükelçisinin kendisini dinledikleri görülüyor. Olayın herhalde sembolik bir anlamı vardı: Avrupa'da savaş yaklaşır ve devletler birbirlerine karşı saflar oluştururken, bizim ABD ile aynı safta olmayı istediğimizi gösteriyordu.

Kişisel açıdan önemli yanı ise babamın kamuoyu önünde ilk kez İngilizce konuşmasıydı. Özel Kalem Müdürü Haldun Derin, gerçeklere saygıyı hiç bırakmayan anılarında[56] bu noktaya değiniyor. *Turkey* kelimesini "Tarki" şeklinde söylemesinin kulağı tırmalaması bir tarafa bırakılırsa, İnönü'nün mesajı düzgünce bir şiveyle okuduğunun kabul edilebileceğini söylüyor. Biz bu başarının babamın iki yıl önce, 1937-38 yılı boyunca "yaşım ne başım ne, daha geleceğim var" inanışıyla gösterdiği çabaların sonucu olduğunu bildiğimiz için hiç şaşmamıştık. Ancak o günkü gazetenin başyazısında Yunus Nadi'nin de olayı aynı şekilde değerlendirmesi ve babamın İngilizceyi son üç dört yılda öğrenmiş olduğunu söylemesi dikkatimi çekti. Babamın bir gün sofrada Yunus Nadi hakkında şöyle bir görüş belirttiğini hatırladım:

"Yunus Nadi çok iyi bir gazetecidir. Kurtuluş Savaşı günlerinde Ankara'da, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarlığını yaparken bakardım. Her gün siyasal gelişmeleri yorumlarken Atatürk'le, benimle hiç konuşmadan tam bizim düşüncelerimizi dile getirirdi."

İki Komşu Arasında Başlayıp Üç Kuşak Devam Eden İlişkiler

General Kâzım Karabekir ile eşinin cumhurbaşkanı tarafından kabul edildiğini yazan 18 Aralık 1938 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde babamla ilgili bir haber daha var. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel'i de Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) Saffet Arıkan'la birlikte kabul etmiş. Rektör kendisini

---

56) Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 151-152.

üniversiteye davet etmiş. Babam da memnuniyetle geleceğini söylemiş. Gerçekten bir süre sonra, 6 Mart'ta babam İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret etti ve orada yaptığı konuşma ona 26 Mart genel seçimlerinden önce vatandaşlarına seslenme fırsatını verdi. Bu ünlü konuşmaya geçmeden önce, Bilsel ailesiyle ilgili bazı anılarımı yazmak istiyorum.

Cemil Bilsel Cumhuriyet'in ilk hukukçularından birisidir. Lozan Konferansı üzerine ilk büyük incelemeyi yayımlamıştır. Ankara Hukuk Fakültesi'nde yıllarca ders vermiştir. O dönemde bizim Pembe Köşk'ün bahçesinin hemen ötesindeki bir evde otururlardı. Bu yakınlık nedeniyle ailece görüşürdük. Eşi Dürnev Hanım annemin en iyi arkadaşlarından biri olmuştu. Hareketli, konuşkan, becerikli, Avrupa kültürüyle yetişmiş bir hanımdı. Sık sık evimize gelir, anneme Ankara'da olup bitenlerden haber verir, en yeni dedikoduları anlatırdı. Yemekteki bir davranışı aklımda kalmış. Esaslı bir sigara tiryakisiydi. O zamanlar henüz filtreli sigara icat edilmemişti. Dürnev Hanım iki kibrit çöpü alır, sigarasını onun arasına sıkıştırır ve böyle tutarak sonuna kadar içerdi.

Biri bizim (ağabeyimle benim) yaşlarımızda, öteki bizden büyük iki kızları vardı. Aile içindeki adı Boncuk, asıl adı Emine olan küçük kızlarını ara sıra görür, arkadaşlık ederdik. Görmediğimiz büyük kızları Nimet'in o zamanki Ankara sosyetesinin gözde genç kızlarından biri olduğunu sonradan öğrendik. Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi'ne rektör atanınca İstanbul'a taşındılar. Nimet Hanım, Almanya'da matematik doktorası yaptıktan sonra yurda dönerek İstanbul Teknik Üniversitesi'ne katılmış bir bilim adamı olan Orhan Alisbah'la evlendi. Orhan Bey önce Teknik Üniversite'de ağabeyimin, sonra Ankara Fen Fakültesi'nde benim hocam oldu. Bu fakültenin Ankara'da 1943 yılı sonbaharında açılabilmesine belki en büyük katkıyı yapmıştır.

Ankara Fen Fakültesi'nin ilginç kuruluş öyküsünü *Anılar*'ımın birinci cildinde anlatmıştım.[57] Ama bu nokta eksik kalmıştı. Orhan Alisbah'ın, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çağrısına uyarak İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya gelmeyi ve matematik programının düzenlenmesini üzerine almayı kabul etmesiyle en önemli engel aşıldı. Çünkü o zaman Ankara'da fakültenin fizik ve kimya programlarını üstlenecek hocalar bulunmuştu; eksik olan matematikti. Fakültenin ilk öğrencilerinden biri olarak Orhan Bey'den üç yıl boyunca genel matematik, matematiksel analiz ve diferansiyel geometri derslerini aldım. Matematik kültürümün temellerini bana vermiş olan hocamı bugün saygı ve şükranla anıyorum.

---

57) *age*., s. 159-162.

Cemil Bilsel'in küçük kızı Emine de bir öğretim üyesiyle, Tıp Fakültesi'nin ileri gelen uzmanlarından Dr. Cihat Abaoğlu ile evlendi. Dr. Abaoğlu halamın damadı Dr. Münir Türkkent'in fakülteden arkadaşıydı. Kendisini daha asistanlık yıllarında tanımış ve bilgisini, yeteneklerini takdir etmiştim. Ankara'da beraber bulundukları sırada, 1946 üniversite yasasında doçentlikte bekleme süresinin kısaltılması için girişimler yapmış olduklarından dördüncü bölümde sözetmiştim. Bu girişimlerden sonuç çıkmadı, ama her ikisi de üniversitede önce doçent, sonra profesör oldular ve yıllarca insanlarımıza ve bilime hizmet ettiler. Alisbahlarla yaşam yollarımız birçok kez kesişti. En sonuncusu da bundan iki yıl öncesine rastladı. Orhan Alisbah'ın oğlu, Cemil Bilsel'in torunu Bilsel, ABD'de Dünya Bankası'nda yıllarca çalışıp genel müdür yardımcılığı düzeyine geldikten sonra Türkiye'ye dönmeyi düşündüğünde, bir gün fikrimi sormak için beni aradı. Konuşmaya başlayınca zaten dönmeye karar vermiş olduğunu görerek mutlu oldum. Orhan Alisbah'ın ilginç bazı anılarını anlatmayı başka bölümlere bırakarak 1939 Mart ayına dönüyorum.

İstanbul Üniversitesi'ndeki Konuşma

Babam 6 Mart'ta üniversite öğretim üyelerine ve öğrencilere yaptığı konuşmada Cumhuriyet rejiminin demokrasi doğrultusunda nasıl gelişeceği konusunda bazı işaretler verdi. Cemil Koçak birçok kez andığım kitabında, bu konuşmayı demokrasi müjdecisi gibi görenlerle birlikte hiç de böyle yorumlamayanlar bulunduğunu örneklerle gösteriyor ve sonuç olarak, "İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşması bir 'demokrasi müjdesi' olarak değerlendirilemez. Ancak Kastamonu konuşmasının daha da berrak bir devamı olarak, CHP'nin yönetim içindeki işlevi ile ilgili bazı ciddi reform düşüncelerinin varlığına ilişkin bir kanıt olarak yorumlanabilir" görüşünü belirtiyor.[58] Bizim evde sofrada geçen konuşmalarda ise babamın bu konuşmayla demokrasi yolundaki kesin kararlılığını ortaya koyduğu konusunda kuşku yoktu. Konuşmayı tekrar okuyunca bazı ilginç noktalar gözüme çarptı. Onlara değinmek istiyorum.

Konuşmada "demokrasi" deyimi geçmiyor. Onun yerine babam "halk idaresi" sözünü kullanıyor. "Biz, halk idaresinin milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz," diyor.[59] Bilindiği gibi, demokrasi

58) Cemil Koçak, *age.*, s. 216-217.

59) Cemil Koçak, *age.*, Ek XIV, "İsmet İnönü'nün İstanbul Üniversitesi Konuşması" (Mart 1939), s. 453-455.

kelimesinin sözlük anlamı (demo = halk, kratus = idare, yönetim) halk idaresi, halk yönetimidir. Babamın Batıda herkesin kullandığı bir kelime yerine onun Türkçe karşılığını düşünerek işe başlaması bana bilim dünyasındaki gelişme modelini hatırlattı.

Bilimde yeni bir adım niteliğindeki kuramlar, başlangıçta çoğu kez kendi terimlerinin üretilmesini de içerir ve sonra hep o terimlerle ifade edilir. Bu hem bir gereksinme, hem de bilim adamının kendine güvendiğinin ve süreci kavradığının göstergesidir. Sanırım burada babam da Batıdaki sistemi olduğu gibi almak yerine yavaş yavaş, adım adım izlemeyi düşünmüş ve her adımın görünen bir gereksinmeden kaynaklandığını göstermek için böyle davranmıştı.

Sonra, milletçe başında bulunduğumuz bu sürecin amaçlarını, önündeki en önemli engelleri ve güçlükleri gözden geçirerek şöyle bir değerlendirme yapıyor:

"Halk idaresinin en nazik tarafı, bunun anarşi ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü gerek anarşi, gerek zor, halk idaresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idareyi kökünden tahrip etmeye istidatlı olan hastalıklardır. Bu hastalıklara karşı, yetişmiş vatan evlatlarının kâfi derecede olgun ve yurt düşünür olmaları ile mukavemet edilebilir. Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde ve şuurundaki tesanüt ve vatanın yüksek emniyetini muhafaza kaygısı, teminatların en başında olanıdır. Görüyorsunuz ki, halk idaresinin feyizli hizmetlerini tahakkuk ve tekâmül ettirebilmek için de kıymetli şartlar vardır."

Bu sözlerin söylenmesinden sonra geçen yaklaşık altmış yıl içinde Türkiye'de çok partili halk idaresi kuruldu ve sıkıntılı, acılı, duraklamalı birçok aşamadan geçirilerek bugüne kadar gelindi. Bu yıllar içinde babamın işaret ettiği hastalıklara da yakalandık. Hem anarşiye, hem de ardından zora dayanan yönetime düştük. Bu yanlışlıkların demokrasimizi ne kadar yıprattığını gördük. Bu arada Süreyya Anderiman'ın öngördüğü sakıncaları da yaşadık. Sonunda, Meclis'in etrafında birleşerek halk idaresine sahip çıkmaktan başka yol olmadığına inandık. Babamın yukarıya aldığım değerlendirmesinde bir eksiklik olduğu, sonraki deneyimlerimizle ortaya çıktı: Sözünü ettiği hastalıklardan korunmak için Büyük Millet Meclisi'ne yardım edecek bir başka temel kurumun da varolması zorunlu: Anayasa Mahkemesi. Çünkü milletvekillerinin babamın saydığı erdemleri, çıkardıkları yasaların Anayasa'ya uygunluğu ya da aykırılığı konusunda hepsinin kabul edecekleri bir karara varmalarına yetmiyor.

Konuşmanın başka bir yerinde millete karşı şu açık yükümlülük ve gerekçesi dile getiriliyor:

Aziz arkadaşlarım,

Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilebilecektir. Milletin murakabesi, idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk idaresi vardır denilemez.

Babamın evdeki konuşmalarda her zaman dile getirdiği, "Tek eksiğimiz Meclis'te bir meşru muhalefet partisinin bulunmamasıdır," düşüncesi ile birleştirilince bu sözlerin, iktidar ve muhalefetin seçimle belirlendiği çok partili bir düzen vaat ettiği bence açıkça belli oluyor. Ama bu hedefe varmak için acele etmeyeceği, ülkenin güvenliğini ve Cumhuriyet'in çağdaş kazanımlarını tehlikeye düşürmemek için adım adım ilerleyeceği de başka cümlelerden ve genel havadan anlaşılıyor. Örneğin bir yerde, yeni seçimde parti adaylarının belirlenmesinde tüzüğe göre yetkili olan başkanlık divanının bu yetkisini kullanırken parti örgütü ile geniş bir görüş alışverişinde bulunacağını haber veriyor ve adayların gerek halkevlerindeki, gerek parti örgütündeki çalışmaları ile kendisini göstermiş insanlar olmasını beklediğini söylüyor. Başka bir yerde, insanlığın bunalımla sürüklenebileceği beklenmedik olayların tehlikelerinden bizi koruyacak temel gücün milletin nifaksız beraberliği olduğuna işaret ediyor, geçirdikleri deneyimlerle olgunlaşmış olan o günkü kuşakları, Türkiye'ye uygun bir siyasal eğitimi gençlere vermeye ve böylece onları siyasetin zehirlerinden korumaya çağırıyor.

Bu konuşma üniversitede yapıldığı için, başında öğrencilere yönelik öğütler de var. Burada babamın konuya hem bir toplum lideri, hem de bir üniversite hocası gibi yaklaştığını görüyorum. "Kız ve erkek üniversiteli arkadaşlarımız çalışkanlıkta, idealde, ahlak ve karakterde, Türkiye'nin sağlam istikbaline en inandırıcı delil olmak mevkiindedirler," diyor. Arkasından da tıpkı bir öğretim üyesinin yaklaşımıyla şunu ekliyor:

Talebemizin meziyetlerinden bahsederken, zekâ ve istidatlarından, yani daha ziyade doğuştan gelenlerden bahsetmedim. Çünkü bu meziyetlerin bol bol talebemizde mevcut olduğu malumdur. Bugünkü medeniyette asıl lazım olan ve bir iki asırdan beri bilhassa ihmal ettiğimiz temel ve hassa, muntazam, metodik, yorulmak bilmeden çalışmak kabiliyetidir. Hocalardan ve talebelerden bilhassa rica ettiğim nokta da budur.

İdeal, ahlak ve karakter için söylediklerinden de iki cümle alayım:

Bizim ideallerimiz vatan ve millet hizmetinde toplanır. Bilmenizi isterim ki, ahlak ve karakter sağlam olmadıkça, cemiyette esaslı bir hizmet görmeye imkân yoktur.

Son olarak cumhurbaşkanlığı döneminde yaptığı bütün konuşmalarda olduğu gibi, burada da Atatürk'ü saygıyla andığı aşağıdaki cümlelerle bu önemli söylevden ayrılacağım:

Şüphe yoktur ki bugün istikrar bulmuş bir milli varlıktan ve feyizli inkılaplarla teşekkül etmiş yeni cemiyetin emniyet ve huzurundan bahsedebilmemiz, on beş senelik Atatürk idaresinin müsbet neticesi olarak mümkün olmaktadır. Atatürk'ün ebedi adını hep beraber yüreklerimizden taşan sevgi ve tazim hisleriyle yadederken onun hatırasına karşı samimiyet tezahüratımızla yeryüzü, göklere kadar bir daha çınlasın.

Genel Seçim: 1939

Tek parti döneminde milletvekili seçimleri bugünkü kuşakların çok yadırgayacağı bir biçimde, iki dereceli olarak yapılıyordu. Önce vatandaşlar partinin gösterdiği adaylar arasından, bir haftayı bulan bir süre içinde "ikinci müntehip"leri (ikinci seçmenleri) seçiyor, sonra bu ikinci seçmenler ilan edilen seçim gününde gene partinin gösterdiği adaylar içinden asıl milletvekillerini seçiyorlardı. Önce 1939'daki seçimler için 40.979 ikinci seçmen belirlendi. Bu işlem 15 Mart'ta başlayıp 21 Mart'ta bitti. Sonuçların ilan edildiği gün, genel başkan vekili ve genel sekreter ortak bir bildiri yayınlayarak milletvekili adaylarını belirleyecek başkanlık kurulunun, cumhurbaşkanının üniversite konuşmasında ortaya koyduğu reform yaklaşımına uygun olarak önce ikinci seçmenlerin görüşlerini alacağını duyurdular. Yirmi sekiz ilden gelen ikinci seçmenlerle Ankara'da bir toplantı yapıldı ve görüşleri dinlendi. CHP tarihinde ilk kez yapılan bu danışma toplantısından iki gün sonra (başkanlık kuruluna ek olarak. Meclis başkanı, partili hükümet üyeleri, parti genel yönetim kurulu üyeleri ile parti Meclis grubu yönetim kurulu üyelerini içine alan) parti divanı milletvekili adaylarını saptadı. Adayları kamuoyuna duyururken İnönü geniş bir danışma işlemi ile belirlendiklerini söylemeyi ihmal etmedi. Listede dört yer, Müslüman olmayan adayların seçilebilmesi için bağımsız adaylara ayrılmıştı. Sonuçta 62 ilde, dördü bağımsız olmak üzere, 424 milletvekili seçildi. Seçilenlerin 14'ü kadın, 4'ü Hıristiyan ya da Musevi idi.

Burada belki okurlarım haklı olarak, "Bunun neresi seçim, buna seçim değil, onaylama denir" diye düşüneceklerdir. Ama işte tek parti döneminde seçimler böyle yapılıyordu. Seçimler 1927'de, 1931'te, 1935'de hep böyle yapıldı. Tek dereceli, çok partili seçime ancak 1946'da geçebildik. Tek partili dönemde milletvekili adaylarını da parti genel başkanı olan cumhurbaşkanı, genel başkan vekili olan başbakan ve genel sekreter olan içişleri bakanından oluşan üç kişilik başkanlık kurulu belirlerdi. 1960'larda bir seçim öncesinde, bir değerli kişinin adaylığını parti meclisine bir türlü onaylatamadığını görünce, babamın kendisini tutamayarak, "Şu hale bakın, durum ne kadar değişmiş! Eskiden Atatürk'le beraber üç kişi oturur, bütün adayları belirlerdik. Bugün bir kişinin adaylığını size kabul ettirebilmek için anamdan emdiğim süt burnumdan geliyor!" dediğini anlatmışlardı.

Yeni Meclis'e giremeyen tanınmış isimler arasında Şükrü Kaya, Şakir Kesebir ve Atatürk'ün arkadaşları (basın "mutat zevat" derdi) olarak bilinen kişilerden Recep Zühtü Soyak ve Ali Kılıç vardı. Şükrü Kaya milletvekilliği döneminin sonunda siyasetten ayrıldı. İyi tanıdığımız birkaç kişi; babamın başbakanlığı sırasında özel kalem müdürlüğünü yapmış olan Vedit Uzgören, daha önceki özel kalem müdürü Necmettin Sahir Sılan ve eski yaverleri Fikret Yüzatlı ile Atıf Esenbel milletvekili oldular.

Abdülhâlik Renda 3 Nisan 1939'da ilk toplantısını yapan TBMM'de Meclis başkanlığına, İsmet İnönü yeniden cumhurbaşkanlığına oybirliğiyle seçildiler. Yeni hükümeti de gene Dr. Refik Saydam kurdu. Dr. Saydam, 7 Temmuz 1942'de İstanbul'daki bir gezisi sırasında hayatını kaybedinceye kadar 3,5 yıl süreyle başbakanlık yaptı. Çok titiz ve dikkatli bir insan olduğu ve görevini layıkıyla yerine getirebilmek için gece gündüz çalıştığı bende bıraktığı başlıca izlenimler. Ama şimdi düşününce evde, sofrada yapmış olması gereken konuşmaların pek aklımda kalmamış olduğunu görüyorum. Bunun nedeni Saydam'ın kendisinden ve yaptıklarından söz etmeyi sevmeyen bir insan olmasıydı. Böyle olunca, eğer başkaları tarafından anılmanızı gerektirecek olağandışı gelişmeler yaşanmamışsa kimse sizden söz etmiyor ve daha çabuk unutuluyorsunuz. Refik Saydam, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sağlık bakanlığı döneminde yaygın bulaşıcı hastalıklardan ülkeyi kurtaran büyük ölçekli çalışmaları örgütleyip yürütmesi ve Hıfzıssıhha Enstitüsü gibi çağdaş bir koruma ve araştırma kurumunu hayata geçirmesiyle unutulmayacak izler bıraktı. Başbakanlığı döneminde ise daha çok savaşın getirdiği ve kesin çözümü olmayan ekonomik sorunlar ve darlıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu dönemden en çok akıllarda kalan davranışı, bir gün Meclis'le Müstakil Grup sözcüsünün

haklı eleştirilerini yanıtlamaya çalışırken, devlet teşkilatımızı A'dan Z'ye değiştirmek zorunda olduğumuzu söylemesidir.(60)

CHP'nin 5. Kurultayı ve Müstakil Grup Kurulması

Beşinci CHP Olağan Kurultayı 29 Mayıs'ta toplandı ve çok partili düzene giden yolda bazı yeni adımların atılmasına fırsat verdi. O günlerden hatırımda kalan, bu kurultaydan sonra bir Müstakil (Bağımsız) Grup'un ortaya çıkması ve eskiden gümrük ve tekel bakanı olarak tanıdığımız Ali Rana Tarhan'ın bu grubun başkan vekili olarak soframızda daha çok görülmeye başlamasıdır. Gene o günlerde Ratip Tahir Burak'ın *Ulus'ta* çıkan büyük, renkli bir karikatürü gözümün önüne geliyor. Refik Saydam'ı bir bebeği emziren ama etrafını birçok bebek çevirmiş tombul, şaşkın bir sütanne olarak gösteriyordu. Karikatürün "Eyvah! Bu yumurcakların hepsi birden meme isterse ben ne yaparım," gibi bir de altyazısı vardı.

Konu şuydu: Kurultayda kabul edilen bir tüzük değişikliği ile TBMM'de partili 21 milletvekillinden meydana gelecek bir "bağımsız" grup kuruluyordu. O zamanlar "müstakil" denen bu grubun başlıca görevi hükümeti denetlemekti. Bir anlamda bir muhalefet partisinin yerini tutması isteniyordu. Grubun üyelerini kurultay seçecek, başkanını (başkan vekili unvanıyla) Parti Genel Başkanı İnönü atayacaktı. Bağımsız grubun üyeleri CHP'nin Meclis grubu toplantılarına katılacak, ama orada konuşamayacak, oy kullanamayacaklardı. Kurultaydaki konuşmasında babam bağımsız grup kurulmasından ne beklediğini şöyle anlatmıştı:

Büyük Kurultaydan vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan, intizam ve inzibat içinde şuurlu ve çalışkan bir müstakil grubun, icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz.(61)

Babam kurultayı açış konuşmasında İstanbul Üniversitesi'ndeki nutkunda ilan ettiği "halk idaresini ilerletme" ilkesini uygulamaya devam edeceği

---

60) Dr. Saydam'ın söylediğini tam yazayım: "Fikrim şudur. Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tecrübelerde görüyorum ki, devlet teşkilatı A'dan Z'ye kadar bu memleketin ihtiyacı telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lazımdır. Bu teşkilatı yetiştirmek mecburiyeti vardır." Bkz. Cemil Koçak, *age.*, s. 257.

61) Cemil Koçak, *age.*, s. 229.

mesajını veriyordu. Sofradaki konuşmalarda açığa vurduğu amaçları içtenlikle dile getiren bir paragrafı buraya alayım:

Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak, memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizi, siyasi hayatında ilerlemiş bir seviyede terketmek, başlıca emelimizdir.(62)

Bu ilerlemenin başlıca hangi doğrultuda olmasını beklediğini ve hangi tehlikeleri göğüslemek gerekeceğini de konuşmanın ayn ayrı yerlerinde söylediği şu cümleler anlatıyor:

İyi bir halk idaresinin siyasi idarede ana prensiplerini, her nevi seçimlere halkın samimi olarak iştirak etmesiyle, hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetinde hakikî bir millet murakabesinin şüphe götürmez bir tarzda bulunmasıyla hulasa edebiliriz. Halkın seçimlere yakın alâkası ve Büyük Millet Meclisi'nde millet haklarının açık murakabesi idealleriyle nifaka ve anarşiye mahal vermemek zaruretlerinin beraber yürüyebileceğine inanıyoruz.

Görüldüğü gibi, demokrasi kelimesi gene kullanılmıyor ve bilinen şekliyle çok partili demokrasiye hemen geçilmesi önerilmiyor. Onun yerine, Cumhuriyet kurucularının baştan beri izledikleri yolda ilerleyerek Batılı bir demokrasinin temel yaklaşımlarını adım adım benimsemekten, her adımı toplumumuza sindirerek ve olası sakıncaları Önlemeye çalışarak yol almaktan söz ediliyor.

Abraham Lincoln'un Amerikan demokrasisini betimleyen ünlü "Halkın, halk için, halk tarafından yönetimi" sözü ile karşılaştırdığımızda durumu daha açık görüyoruz. Babamın o zamanki konuşmalarında "halk idaresi" ve "halkçı idare" sözleri var, fakat "halk tarafından yönetim" yok. Bu ise ancak tek dereceli ve çok partili bir seçimde halkın iktidar ve muhalefeti serbestçe belirlemesiyle mümkün olacağı için ilerleme bu doğrultuda gerçekleşecektir. "Müstakil grup" bir muhalefet partisine doğru atılmış bir adımdır. İki dereceli seçimde milletvekili adaylarını belirlemek için ikinci seçmenlerin hepsiyle görüş alışverişi yapmak, bazı seçim bölgelerinde CHP olarak aday göstermemek ya da milletvekili sayısından fazla aday göstermek de tek dereceli seçime

62) Cemil Koçak, *age*,, s. 228.

doğru atılan adımlara örnektir. Ancak bir defa daha görülecektir ki, bu adımlar toplumu istenen hedefe biraz yaklaştırsa da, hiçbir zaman o hedefe vardıramaz. Yüzme öğrenmek için nasıl denize atlamak (ya da derin yerde denize girmek) şartsa, halk tarafından yönetimi gerçekleştirmek için de tek dereceli serbest seçim yapmak, iktidarla muhalefeti halkın belirlemesini kabul etmek şarttır. Eksikler varsa serbest düzene geçtikten sonra, o düzenin kendi koşulları içinde zamanla giderilecektir.

Bağımsız Grup 5. Kurultay sonunda, 1939 Haziran'ında kuruldu ve başkanlığına Ali Rana Tarhan getirildi. İkinci Olağanüstü Kurultay'ın toplanarak tek dereceli seçime karar verdiği 1946 Mayıs'ına kadar yedi yıl boyunca da sürekli görev yaptı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sorunları, halkın sıkıntılarını konu alan ve hükümetin aldığı önlemleri eksik, icraatını yetersiz bulan birçok eleştiri getirdi. *Ulus* gazetesinin bir sayısında büyük bir manşette Ali Rana Turhan'ın, "Savaş ekonomisine geçmeyi başaramadık!" şeklinde bir suçlamasını gördüğümü hatırlıyorum. Babamın Bağımsız Grup'un başkan ve üyelerinin çalışmalarını çok faydalı bulduğunu biliyorum. Bir gün sofrada bir arkadaşına, "Benim kanaatimce, Müstakil Grup'un çalışması Meclis'in bütün üyelerinin toplam çabasından daha verimli olmuştur," demişti.

Ancak kamuoyu değerlendirmesinin babamın kanısından farklı olacağını bugünkü anlayışımla kolayca görebiliyorum. Bağımsız Grup'un dile getirdiği eleştirilerin fikir içeriği, herhangi bir muhalefet partisinin getirebileceğinden daha ciddi, daha yüklü olabilir. Ama bu, tek başına, halkın beklediği muhalefet gereksinmesini karşılamaya yetmez. Vatandaş, sıkıntısını çektiği sorunların muhalefet tarafından dile getirilmesini beklerken, bunun en yüksek sesle ve en etkili biçimde söylenmesini istiyor. Muhalefetin iktidara karşı kendi yanında yer alarak, iktidardan korkmadığını gösteren eylem ve davranışlarda bulunup bulunmadığına bakıyor. Muhalefetin ciddi olduğuna, bir danışıklı dövüşle aldatılmadığına ancak böyle inanıyor. Bu inancı vermeyen muhalefet ise, ne söylese tatmin edici olmuyor. Bağımsız Grup'ta eksik olan bu taraftı. CHP'nin ileri gelen üyelerinden, birçok kez bakanlık yapmış Hilmi Uran, Meclis'teki çalışmada da bu eksikliğin duyulduğunu anılarında şöyle anlatıyor:

Hesapça Müstakil Grup, Meclis'te bir muhalefet partisinin ileride alacağı rol için atılmış bir adımdı ve bununla Meclis çeşitli partiler rejimine alıştırılmış olacaktı. Fakat bütün bunlara rağmen müstakil grup, kendisinden bekleneni, yani rejime alıştırma faydasını sağlayamamıştır. Çünkü kendi grup toplantılarında belki çok

iyi hazırlanmış grup azası tarafından kabine azası hakkında müstakil grupça çok defa esaslı tenkitler yapılmış ve hükümet azası zaman zaman sıkıştırılmıştır. Fakat bu kadarı esasen Halk Partisi ana grup toplantılarında da yapılmakta, hem de daha sert ve hatta daha saygısız şekilde yapılmakta idi. Meclis'in aleni toplantılarında ise Müstakil Grup, asıl ana parti grubundan daha çekingen, daha ihtiyatlı davranırdı. Öte taraftan, başı yine Halk Partisi Genel Başkanına bağlı ve yalnız adı müstakil olduğunu herkesin bildiği böyle suni bir muhalefet ve tenkit unsurundan, emniyet edip de, sonuna kadar kimse de bir şey ummamıştı ve sunilik grubun büyük zaafı olmuştur.(63)

Bağımsız Grup'un 1943'teki 6. Kurultay'a sunduğu rapor dolayısıyla bir değerlendirme yapan *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, son dört yıl içinde Bağımsız Grup'un iyi niyetle büyük bir çaba göstermiş olmasına karşın, muhalefet olarak yetersiz kaldığını şu sözlerle belirtiyor:

"Meclis'te ara sıra söylenen sözlerle ve nazikâne imalarla muhalefet ihtiyacı karşılanamaz."(64)

Babamın İstanbul Üniversitesi'ndeki konuşmasında ve daha sonrakilerde vurguladığı başka bir gereksinme de CHP'nin halka daha çok yaklaşması, halkın sorun ve isteklerini daha iyi dile getirmesi ve parti içinde ilerlemenin bu yolda gösterilecek başarıya bağlanmasıydı. Kısacası, parti devletten çok halka dayanmalıydı. Bu doğrultuda bir adım 5. Kurultay'dan bir ay sonra atıldı. Valiler o zamana kadar yürüttükleri CHP il başkanlığı görevlerinden ayrıldılar. Cemil Koçak'ın adı geçen kitabından aldığım bu bilgiyi yazarken, on yıl kadar önce Tunus'ta bir kıyı kentinin valisiyle yaptığım konuşma aklıma geliyor. Muhalefet lideri olarak resmi sayılabilecek bir gezi yapıyordum ve her yerde Tunuslu yetkililer tarafından çok iyi karşılanıyordum. Dostça, kardeşçe her konuyu konuşuyorduk.

Sözünü ettiğim kent turistik bir yörede yer alıyor, Akdeniz'in kuzey kıyısından, Orta, Batı ve Kuzey Avrupa'dan birçok kimse buraya güneş ve denizden yararlanmak için geliyor. Böylece Avrupa kültürünün kolaylıkla girdiği kentin valisiyle büyük bir yakınlık içinde görüşürken, Tunus'ta demokrasiye geçiş süreci üzerinde durduk. Yeni cumhurbaşkanının döneminde iktidar

63) Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 344-345.

64) *Vatan*, 13 Haziran 1943.

partisinden başka partilerin kurulmasına ve seçimlere girmesine izin verildiğini anlattı. Yalnız din sömürüsü yapan köktendinci partilerin yasaklanmış olduğunu belirtti. Parlamentoda kaç muhalefet milletvekili bulunduğunu sorduğumda ise, henüz hiçbir muhalefet partisinin seçimde başarı kazanamadığını, iktidar partisinin halk katındaki büyük itibarının başka partileri gölgede bıraktığını söyledi. Ben de kendisine, "O zaman iktidarınız imrenilecek bir durumda, kutlarım. Yalnız, arkadaşça hatırlatayım, parlamentonuzda muhalefet partilerine üye milletvekilleri bulunmadıkça, ülkenizde çok partili demokratik yaşamın var olduğuna sizden başka kimse inanmaz" dedim. Sonra aklıma geldi. "Siz de iktidar partisi üyesi misiniz?" diye sordum. Yanıt "Evet, niye olmasın!" şeklinde idi. İyi niyetli ev sahibim, iktidar partisi üyesi olmasının valinin tarafsızlığını zedeleyeceğini düşünmüyordu.

Bu öykü Tunuslu dostlarımızı rahatsız etmesin. Oradaki konuşmayı onları eleştirmek için değil, sadece çok partili demokratik yaşama geçişin, insanların iyi niyetlerinden bağımsız olarak, kaçınılmaz biçimde, belirli bir zaman gerektirdiğini vurgulamak için anlattım. Son yıllarda dünyanın birçok yerinde otoriter yönetimlerin artık demokratik düzenlere dönüştüğü haber veriliyor ya da ilan ediliyor. Yalnız eğer bu ülkelerde geçmişte çok partili bir demokratik süreç yaşanmamışsa, birdenbire bu düzene geçiş sağlanamıyor. Birçok ülkede henüz güdümlü demokrasi diyebileceğimiz, muhalefet partilerine sınırlı olanakların verildiği bir ara dönem yaşanıyor. Başka türlü de olamaz zaten, insanlar gibi toplumlar da yeni bir yaşam tarzını, ancak deneyerek benimseyebiliyor.

Değindiğim yeni gelişmeler siyaset bilimcilerimiz, hukukçularımız, hatta dışişleri görevlilerimiz için yeni çalışma olanakları doğurabilir. Uzmanlarımız genellikle bize Batının gelişmiş demokrasilerinin deneyimlerini, kazanımlarını anlatırlar, öğretmeye çaba gösterirler. Benzer biçimde, bizim elli yıllık "demokrasiye geçiş" sürecinde edindiğimiz bilgi ve deneyimleri şimdi çok partili demokrasiye geçmeye çalışan ülkelerle paylaşmak da önemli yarar sağlayabilir.

VII.
"Patatesi Ne İle Yiyeyim?"

Ekonomik Sorunlar

Dr. Refik Saydam, 25 Ocak 1939 tarihinde başbakan oldu. Yedi ay sonra, Alman ordularının Polonya'ya girmesiyle İkinci Dünya Savaşı başladı ve yıllarca sürdü. Dr. Saydam'ın başbakanlığı milli eğitimde gerçekleştirilen atılımlar dışında, savaşın getirdiği ekonomik ve sosyal sıkıntılarla uğraşmakla geçti. Bu sıkıntıların onu zaman zaman bunalttığını, sinirliliğinin artmasından fark ediyorduk. Bir ara, doktorların önerisiyle bir hafta dinlenmek için başbakanlık görevini bir başka bakana bırakıp Güneye gitmişti. Onu yolcu ettikten sonra dönen babam sofraya oturduğunda, "Birkaç gün dinleneceğini düşünmek bile onu ne kadar rahatlatmış; yüzündeki ifadeden açıkça belli oluyordu" demişti.

Dr. Saydam Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık bakanıyken verem, sıtma, frengi, trahom gibi halkımızı kırıp geçiren yaygın hastalıklarla uğraşmış ve bilinen yöntemlerle kararlılık ve enerji ile yürütülen bir mücadelede başarı kazanıldığını görmüştü. O mücadeleye başlarken elinde yeterli sayıda yetişmiş hekim ve sağlık teknisyeni yoktu. Ama bir taraftan bu elemanları yetiştirirken, bir taraftan da halkı aydınlatarak yürüttüğü mücadele gittikçe artan bir başarıya ulaşmış ve sonunda bu hastalıkların ülkeyi tehdit etmesini önlemişti. Bu kez uğraştığı ekonomik sorunlar karşısında ise vatandaşlardan da, elindeki personelden de yeterli katkı alamaması sıkıntısını artırıyordu. Ünlü sözü, "Devlet teşkilatımızı A'dan Z'ye değiştirmek zorundayız," bence böyle bir çaresizlik duygusunu yansıtır.

Avrupa'nın büyük bölümünü içine alan savaş ortamının ülkemizin ekonomik yaşamını da olumsuz etkileyeceği tahmin ediliyordu. Bu etkiler kendini göstermekte gecikmedi. Batı ve Orta Avrupa'dan, öncelikle Almanya'dan

yapılan ithalat birden düştü. Dış ticaret istatistikleri, 1938'de 115.2 milyon dolar tutarındaki ithalatın 1939'da 90.9, 1940'ta 53.0 ve 1941'de 57.5 milyon dolara indiğini gösteriyor.(65)

Gelişmekte olan ülkemizde gerek hammadde kaynaklarına, gerek sanayi ve ara mallarına duyulan gereksinme karşılanamaz hale geldi. Yapımı süren tesisleri tamamlamak, hatta var olan tesisleri işletmek zorlaştı.

Öteki önemli sorun kaynağı, üretici insan gücünün askere alınması yüzünden ortaya çıkacak üretim düşüşü idi. Savaş sırasında gittikçe artan sayıda genç, köyünden, tarlasından alınarak kışlalara getirilecekti. Ne zaman, nereden geleceği belli olmayan bir istila tehdidine karşı vatanı savunacak bir gücü hazır tutmak, bir milyondan fazla insanı üreticilikten çıkarıp tüketici yapmak demekti. Gerek ithalattaki düşüşün, gerek üretim azalmasının doğuracağı sıkıntıları önleyebilmek ya da hiç olmazsa adilce paylaşmak için devletin yeni düzenlemeler getirmesi şarttı. Bu düzenlemeleri yapma yetkisini hükümete verecek kapsamlı ve ayrıntılı bir yasanın hazırlanmasına ise zamanında başlanmıştı. Cemil Koçak'ın verdiği bilgiye göre, daha savaş başlamadan 31 Mayıs 1939 tarihinde bir grup bürokrat "savunma ekonomisi" hakkında bir rapor hazırlamış, savaş çıktıktan hemen sonra bu rapor İktisat Bakanlığı'ndan geçirilerek Başbakanlık'a sunulmuştu. Başbakanlık da Aralık ayında bu raporu temel alan bir "Ulusal Ekonomik Yasa" projesi hazırlamalarını CHP Meclis Grubu'na önermişti.(66)

Erzincan Depremi Faciası

Meclis ve hükümet üyelerinin dikkatlerinin bir yandan savaş olasılıkları, öte yandan ekonomik düzenlemeler üzerinde toplandığı bu günlerde hiç beklenmedik bir facia gündemi alt üst etti. Merkez üssü Erzincan kentine rastlayan ve Richter ölçeğine göre 8.0 büyüklüğünde bir deprem 26-27 Aralık 1939 gecesi Doğu Anadolu'yu sarstı. Erzincan'daki hemen bütün binaları yıkarken, onbinlerce vatandaşımızın da canını aldı. O geceyi hayal meyal hatırlıyorum. Gece yarısı derin bir sarsıntıyla uykumdan uyanmıştım. Altımdaki karyola o zamana kadar hiç görmediğim şekilde gidip geliyordu. Karşı koyamadığımız, nereden geldiğini bilmediğimiz bir doğal gücün elinde sürüklendiğimi fark etmek içimi ani bir korkuyla doldurmuştu; ne yapacağımı bilmeden yatakta çivilenmiş, sonunda deprem olduğunu anlamış, ama kalkamamıştım. Evdeki

65) Cemil Koçak, *age*., s. 245.

66) Cemil Koçak, *age*., s. 247-248.

daha deneyimli büyüklerden yatağından fırlayıp aşağıya inenler olmuştu. Aşağı katta yatanlar kendilerini sokağa atmışlardı. Ertesi sabah facianın korkunç boyutları meydana çıktı. Ankara'da bile bu kadar şiddetle duyduğumuz deprem Erzincan'ı yerle bir etmiş ve gece geldiği için de büyük can kaybına yol açmıştı. Tarihteki en büyük deprem felaketleri arasında yer alan bu depremde 32.962 vatandaşımızın öldüğü, yaklaşık 100.000 kişinin yaralandığı, 116.720 binanın yıkıldığı sonradan belirlendi.(67)

Depremin arkasından yaraları sarmak, Erzincan'ın ve çevresinin yardımına koşmak için hükümet bütün olanaklarını seferber etti. Ülkede ulusça büyük bir dayanışma olayı yaşadık. Babam deprem bölgesinde uzun süren bir gezi yaptı. Uğradığı bir köyde, yakınlarını kaybetmiş acılı bir kadının başını babamın göğsüne dayayarak ağlarken çekilmiş bir fotoğrafı, felaket karsısında halkla devletin birlikteliğini gösteren simgesel bir işaret olarak algılandı ve belleklere yerleşti.

Aşağı yukarı elli yıl sonra, başbakan yardımcısı olarak hükümette bulunduğum sırada, o ölçüde değilse de gene çok acı çektiren benzer bir deprem olayıyla karşılaştık. Ekonomide istikrarı sağlama ve beklenen sosyal reformları yapma uğraşlarımıza ara vererek, yeni Erzincan depreminin yıkımını gidermek ve yaralı vatandaşlarımızın yardımına koşmak zorunda kaldık. Bu işi çok da iyi yaptık. Yıkılan evlerin yerine daha önce hiçbir deprem sonrasında görülmemiş bir hızla kış gelmeden yenileri yapıldı. İç ve dış yardımlar en iyi, en verimli şekilde kullanıldı. Böyle olması bir bakıma doğaldı. Çünkü ülkenin elli yıldır uğradığı depremler teknik kadrolarda önemli bir deneyim birikimi sağlamıştı. Koalisyon hükümetinin tam bir uyum içinde çalışması sayesinde bu birikimden yararlanabildik.

Önce bir maden ocağı faciası, arkadan bu deprem felaketiyle karşılaştığımız zaman Başbakan Demirel ilginç bir söz söylemişti: "Hükümetçilik böyledir. Başınıza ne geleceğini önceden hiç bilemezsiniz, ama çıkan her sorunla uğraşmak görevinizdir." Bu depremden sonra Erzincan'ın en kısa zamanda yeniden yapılarak canlandırılması, benim de içinde bulunduğum koalisyon hükümetinin övünülecek bir başarısı oldu. Bu başarıda SHP'li bakanların, başta Bayındırlık Bakanı Onur Kumbaracıbaşı ve eşgüdümü sağlayan Devlet Bakanı Erman Şahin olmak üzere, birinci derecede rolü vardı. Ama nedense, belki de daha önce seçim kampanyasında sözü edilmeyip sonradan çıkan bir konu olduğu için, bu bayındırlık atılımı kamuoyunda bir türlü SHP'nin başarı karnesine yazılamadı, adeta "bu sayılmaz" denerek unutuldu.

---

67) *Ana Britannica Ansiklopedisi*, c. 8, s. 281, İstanbul, 1986.

Milli Korunma Kanunu

Tekrar 1939 yılı Aralık ayına döneyim. CHP Meclis Grubu Erzincan felaketzedelerine yardım için uğraşırken, bir taraftan da kurduğu bir komisyonu hükümet projesi üzerinde çalıştırarak ekonomik konularda beklenen yasa tasarısını hazırlattı. Yirmi üç maddelik bu ilk tasarı Meclis grubunda iki gün boyunca tartışıldı, ama kabul görmedi. Onun üzerine Recep Peker başkanlığında yeni bir komisyon kuruldu ve bu komisyonun hazırladığı yetmiş maddelik "Milli Korunma Kanunu" tasarısı Büyük Millet Meclisi'nde 18 Ocak 1940 günü görüşülerek kabul edildi.

Bu yasa seferberlik ve savaş hali gibi olağanüstü durumlarda hükümete, ekonomik süreçleri bütünüyle denetleme ve hatta yürütme yetkisini veriyordu. Özel girişimin kalıcı bir zarara uğramaması için bazı önlemler içermekle birlikte, fiilen özel girişimi vesayet altına alıyordu. Savaş süresi boyunca bu yasaya dayanarak çıkarılan ve çeşitli alanları kapsayan kararnamelerle denetim yapılmaya çalışıldı. Enflasyonu, hayat pahalılığını önlemek amacıyla Fiyat Murakabe Komisyonları görevlendirildi. Miktarları azalan gıda maddelerini herkese eşit şekilde ulaştırabilmek için merkezde bir Özel İaşe Müsteşarlığı ile illerde iaşe müdürlükleri ve iaşe heyetleri oluşturuldu. Daha sonra Halk Dağıtım Birlikleri ile vatandaşlara dağıtım işinin kolaylaştırılmasına çalışıldı. Ekmek herkesin gereksinimini belirleyen kişisel karnelerle (o zamanki deyimle "vesika" ile) dağıtıldı.

Ancak bütün bu önlemler ve girişimler uygulamadaki zorluklar, eksiklikler ya da yanlışlıklar yüzünden istenen sonucu veremedi. Sıkıntılar, darlıklar, fiyat artışları ve el altından yüksek fiyatla satışlar önlenemedi. Karaborsa, ihtikâr, muhtekir (vurguncu) sözcüklerini ben ilk kez o dönemde duydum ve anlamlarını öğrendim. Gene benim açımdan ilk kez o zaman ortaya çıkan bir durum, Cumhuriyet hükümetlerinin bir konuda sürekli başarısız kalabileceklerini de görmek oldu. Küçükten beri Cumhuriyet yönetiminin el attığı her toplumsal sorunu er geç çözmesini, belirli bir zaman sonra büyük halk kitlesinin yararına bir noktaya muhakkak gelinmesini beklemeye alışmıştım. Savaş yıllarına kadar bu beklentim hiçbir zaman boşa çıkmamıştı. Ama işte ilk kez hükümet ya da ilgili bakanlar ekonomik sıkıntıları bir türlü aşamıyorlardı. Baştaki sorumluların ya da yöneticilerin iyi niyeti ve enerjisi bu sorunları çözmeye yetmiyordu. Bir toplumda böyle sorunların da var olabilcceğini fark etmek, benim için, zamanla daha iyi değerlendireceğim bir eğitim aşaması oldu.

Cemil Koçak, savaşın getirdiği sıkıntıların niçin önlenemediği konusunda şöyle bir değerlendirme yapıyor:

Savaşın ekonomi üzerinde yıkıcı oranda etkileri olabileceği (Birinci Dünya Savaşı'nın deneyimleri ile de) yakından bilinmekte idi. Sanayi ve maden üretimi son derece yetersiz, tarımsal üretimi geri, ithalat olanakları asgari derecede düşük ve aynı zamanda savunma harcamaları olağanüstü artan, seferberlik sırasında üretimden alınarak orduda tüketici hale gelen nüfusu ile Türkiye'nin, daha savaşın ilk gününden itibaren ekonomik alanda sıkıntıya düşmesi, ülkenin ekonomik yapısının doğal ve zorunlu bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Ayrıca sorun, yalnızca yetersiz üretim sorunu değildir; söz konusu, yetersiz sanayi, maden ve tarımsal üretimin, üretim bölgelerinden tüketim bölgelerine sevk edilmesi ve orada sevkıyat sonunda tüketici halka paylaştırılması ve dağıtılması gereğidir. Oysa, ne bu türden yönetim mekanizması kurmak hazırlığı, ne de bu yönde girişim vardır.[68]

Esas kusuru örgütlenmedeki eksikliğe bağlayan benzer bir değerlendirmeyi babamdan da duymuştum. İlk defa 1945 yılında çok partili seçime giderken çeşitli kentlerde yaptığı konuşmalarda[69] savaş döneminin geniş ve içtenlikli bir muhasebesine girişmişti. Bu yaklaşım içinde, hükümetlerin ekonomik süreçleri gereği gibi düzenleyemediğini kabul ettikten sonra, savaş halinin üretime getirdiği kaçınılmaz düşüş karşısında tek çarenin başlıca ihtiyaç maddelerini devlet eliyle adaletli bir şekilde dağıtmak olduğunu, ister kapitalist, ister sosyalist eğilimde olsun bütün ülkelerin bu yola gittiğini, ancak bizim iyi örgütlenmemiş olmamız yüzünden bu yolda yeterli başarı kazanamadığımızı söylemişti.

Sofradaki Konuşmalardan İki Örnek

Gerekli örgütlenmenin zamanında tamamlanamaması ya da tamamlandığı kadarıyla iyi işletilememesi herhalde kültürel yapımızın bir sonucuydu ve hemen düzeltilmesi olanak dışındaydı. Hükümetler, özellikle ekonomi ve ticaret bakanları bütün o dönem boyunca halkın sıkıntılarını azaltmak için uğraştılar, didindiler; bazen bir doğrultuda, bazen tam tersinde etki gösterecek önlemler aldılar. Bütün bu iyi niyetli çabalarına karşın kamuoyunda dönemin en başarısız bakanları olarak nitelendirildiler.

Sofradaki konuşmalarda ekonomik sorunlar çok yer tutmazdı. Ağırlık savaşla ilgili olarak dışişleri bakanının ya da yardımcılarının haber ve yorumlarında, birde Hasan Âli Yücel'in anlattığı milli eğitimdeki atılım projelerinde

68) Cemil Koçak, *age.*, s. 251.

69) *age.*, s. 202-203.

idi. Babam hükümetin aldığı önlemlerin uygulanması, milli korunma kanununun getirdiği kurallara herkesin uyması ile ekonomik sorunların büyük ölçüde çözüleceği görüşündeydi. Bizim evdeki uygulamanın bu kurallara uymasına dikkat eder, konuşmalarında herkese de aynı dikkati telkin eder, kendi çıkarlarını kollayarak kurallara uymayanlara kızardı.

Bir gün yemeğe başlarken kim olduğunu hatırlamadığım birisinden özel bir ekmek geldiği söylenerek, güzel görünüşlü değişik bir ekmekten hepimize birer parça koyuldu. Babam önündeki ekmeğin her günkünden farklı olduğunu görünce, kaşlarını çattı ve "Nedir bu, nereden geldi?" diye sordu. Bir tanıdığın gönderdiğini, resmi dağıtımdan alınan undan yapıldığını ve usule aykırı bir durum olmadığını anlattılar. Babam bu açıklamadan tatmin olmadı, "Kaldırın bunları, herkesten farklı işlem kabul etmem" dedi ve özel ekmekler derhal toplandı.

Sıkıntıların daha arttığı günlerde evde bir süre yemeklerde ekmek yerine patates verildi. Böyle bir günde babamın Malatyalı öteki amcaoğlu Abdullah Temelli başka konuklarla birlikte sofrada bulunuyordu. Her yerde ekmek sıkıntısı çekildiği anlatıldı. Tahıl üretiminin yetersizliği üzerinde durularak çareler arandı. Bakanlık görüşünü yansıtan bir konuk, sıkıntıların önlenmesinde vatandaşlardan gerekli yardım göremediklerinden yakındı. "Buğday üretimi yetmiyor, ama başka bazı ürünlerde, örneğin patateste hiç sıkıntı yok. Herkes sizin gibi yapsa, daha çok patates yese, mesele kalmazdı" biçiminde bir değerlendirme yaptı. Onun üzerine Abdullah Temelli babama döndü ve acıklı bir sesle, "Patatesi ne ile yiyeyim, Paşam? dedi. Sofradaki herkes, babam dahil bu itiraf karşısında gülmeye başlayınca da şaşırmış gibi etrafına baktı ve "Ne gülüyorsunuz, ekmeksiz kimse patates yemez ki!" diye ısrar etti. Babam, "İşte, güçlüklerimizi görüyorsunuz, amcamın oğlu da böyle düşünüyor," diyerek konuyu kapattı.

Abdullah Temelli'nin bu sözlerini birçok kez hatırladım. Alışkanlıklarımızın, başka bir deyimle kültür yapımızın, ekonomik sorunların çözümünde ne kadar önemli yer tuttuğunu ve kültürel yapının özellikleri göz önüne alınmadan bu sorunların çözülemeyeceğini basit ama çarpıcı bir şekilde ortaya koyan bir örnekti.

Babam sofradaki konuşmalar dışında, özellikle de her yıl 1 Kasım'da başlayan Meclis çalışma dönemini açan söylevlerinde ekonomik zorlukların aşılmasında vatandaşlardan ve ekonominin çeşitli kesimlerinden beklediği katkıları açıkça dile getirirdi. Aşırı çıkar arayışı ile darlıkları istismar edenlere duyduğu kızgınlık bu konuşmalara yansırdı. Güçlüklerin beklentilerle duyguları nasıl etkilediği arka arkaya gelen yıllardaki konuşmalara bakınca ilginç bir şekilde ortaya çıkıyor. 1 Kasım 1939'daki açış konuşmasında ticaret konusunda şunları söylüyor:

Ticaret işlerimiz, özel bir ihtimamınıza layıktır. Uluslararası doğal ilişkilere sıkı sıkıya bağlı olan bütün genel zorluklardan etkilenmesi, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Her şeyden önce ticaret işlerimizde sağlıklı ve doğal bir yöntemi süratle yerleştirmeliyiz. Kuvvetle inanıyoruz ki, ticaret hayatını iyi bilen ellerle takip olunacak isabetli önlemler, bizim ticaret durumumuzu yalnız durgunluğa uğramaktan korumakla kalmayacak, memlekette gelecek için de genişlik sağlayacak yolu bulacaktır.(70)

İki yıl geçtikten ve hükümetin aldığı önlemlerin, koyduğu usullerin bir süre uygulanmasından sonra, 1 Kasım 1941'deki açış konuşmasında söylediği şudur:

Bugünün şartlan içinde iaşe politikamızın esas hedefi, halkın ve milli savunmanın ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Hükümet bu hedefe erişmek için üretimden tüketime kadar uzanan ekonomik etkinlikler silsilesine müdahale etmek ve bu etkinlikleri düzenleyici bir denetim altında bulundurmak kararını almıştır: Üretim ile tüketimi birbirine bağlayan aracılar da, savaş havasının en çok etkisi altında bulunanlardandır. Bunun sonucu olarak, yurttaşlarımızca savaşın en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur. İhtikârcının toplum bünyesine yaptığı fenalığı bütün yurttaşlarımızın bilmeleri ve bu gibileri süzgeçten geçirmek için şuurlu bir şekilde yardım etmeleri gereklidir. Sulhun ve hürriyetin temiz havasını en geniş şekilde teneffüs eden bu müstesna memleketin evladı olmak şerefini taşıyanların ve onun nimetlerinden büyük ölçüde faydalanan insanların, bu memleketin kanunlarına, nizamlarına saygı göstermelerini istemek ve gerekirse saygı göstertmek bu milletin en doğal bir hakkıdır. Hükümet, ihtikârla mücadeleye esas olan fiyat tespiti işlemlerinde aracıya, tüccara emeğinin, bilgisinin ve sermayesinin karşılığı olan hakkı vermektedir. Fakat bu hakkın sınırı, olağanüstü hallerin yarattığı bulanık hava ile değil, milli gelirden bu zümreye düşecek payın olağan ölçüsüyle belirlenmelidir ve öyle belirlenmektedir.

İaşe ve fiyat denetimi işlerimizin düzen ve başarıyla yürütülebilmesi, yalnız bu maksatla vücutlandırılan örgütle mümkün olamaz. Bütün devlet teşkilatının ve özellikle illerde idare amirlerinin bu konuyu, bugün için başta gelen bir devlet görevi olarak ele almalarına kesin gerek vardır.(71)

---

70) Cemil Koçak. *age*, s. 519-520, (Bazı kelimeleri bugün kullandığımız karşılıkları ile değiştirdim.)

71) Cemil Koçak, *age.*, s. 519-520.

Darlıkların ve sıkıntıların artarak devam etmesi üzerine ertesi yıl, 1 Kasım 1942'deki konuşmanın havası değişmiştir:

Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri, toplumumuz içinde Cumhuriyet hükümetlerini başarısız kılmak için estirilmiş olan zehirli havadır.

Acıyla hatırlamalıyız ki, milletin iaşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet hükümetlerinin sarfettiği gayretlere, iki seneden beri, toplumumuz tarafından hiç yardım edilmemiştir. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar.

Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlet ve millete sövmek, milletin, nefsine ve hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız. Hırslı politikacıların millet iradesi üstünde bir iç ve dış politika yürütmelerine asla müsaade etmemeliyiz.

Konuşmaların Hazırlığı ve Etkisi

Babamın bu açış konuşmaları Meclis'te ve kamuoyunda önemli etki yaratır, basında birkaç gün söz konusu edilir, önce başyazılarda, sonra fıkralarda, karikatürlerde izleri görülürdü. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ya da parti kurultayının açılışı gibi önemli günlerde yapacağı konuşmaları babam dikkatle, özenle hazırlardı. O zamanlar, hiç olmazsa Türkiye'de nutukları, mesajları liderler yerine halkla ilişkiler uzmanlarının yazması gibi bir yöntem yoktu. Babam önce birkaç gün kendi kendine düşünerek söyleyeceklerini zihninde toparlar, bir de çerçeve hazırlardı. Sonra daha toplantıya en az bir hafta varken, masasına oturur, en çok bir iki gün içinde kafasındaki taslağı ilk yıllarda kendisi yazarak, son yıllarda ise bir yardımcısına söyleyerek kağıda geçirirdi. Böylece, daktilo edilmiş metin toplantıdan birkaç gün önce ortaya çıkar ve babam bu metni yakın çalışma arkadaşlarına okutur, onların bildikleri, izledikleri konularda fikirlerini, eleştirilerini alırdı. Sonunda bütün bu görüşlerin ışığında, her kelimesi üzerinde ayrı ayrı durarak metne son şeklini verir ve konuşma, toplantı gününden önce basma dağıtılacak hale gelirdi.

Birçok kez tanık olduğum bu yöntem beni iyice etkilemiş olacak ki, siyasete girdiğimde ben de önemli konuşmalarımı hep daha önce yazarak ve bu metinlere dayanarak yaptım. Yalnız ben konuşma metninin yazılıp daktiloya çekilmesi işlemini ancak toplantı günü arifesinde, son dakikalarda bitirebiliyordum. Meclis Genel Kurulu ya da kurultay gibi topluluklara hitap ederken, yazılı bir metne bakarak konuşmayı o kurumların üyelerine saygının gereği diye algıladım. Bu düşüncemin pek paylaşamadığını fark ettiğimde de yöntemimi değiştiremedim. 1940'lardan beri geçen zaman içinde genel kurulların havasının, üyelerin beklentilerinin değişmiş olduğu bir gerçektir. Belki arka arkaya gelen seçim mücadelelerinin, tekrar tekrar yapılan vaatlerin etkisiyle, belki televizyonun bu etkileri abartarak her eve getirmesiyle, belki aynı zamanda başka etkenlerle yeni bir dinleyici ortamı oluştu. Liderlerin söylediklerinin uzun vadede ne getireceği üzerinde düşünmek ve karşılaştırmayı böyle yapmak yerine, sanki bir güreş karşılaşması ya da futbol maçı seyrediliyormuş gibi, karşı tarafı hemen o oturumda yere sererek sonuca götürecek sözler ya da davranışlar beklenir oldu. Böyle bir ortamda, dikkatle hazırlanmış metinler okuyarak, tam anlamı sonradan anlaşılacak bir konuşma yapmaktansa, o anda kıvılcımlar uyandıracak sataşmalar, çıkışmalar ya da övünmelerle süslenmiş doğaçlamalara başvurmak daha etkili oluyor. Ama söylediğim gibi, ben geçmiş etkilerden kaynaklanan alışkanlığımı değiştiremedim.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti

Babamın Meclis konuşmalarına dönüyorum. Kamuoyundaki yansımaları uzunca süre kaybolmasa da, bu konuşmalar ekonominin yürütülmesindeki eksiklik ve aksaklıkları tek başına ortadan kaldıramıyor, halkın sıkıntıları devam ediyordu. CHP'nin ileri gelen siyasetçilerinden Faik Ahmet Barutçu bu sıkıntıları ve nedenlerini, 1977'de yayımlanan anılarında şöyle özetliyor:

Hükümetin yiyecek politikası ülkede bir darlık ve kıtlık oluşturarak, halkın ıstırabını, yakınmasını ve hükümete karşı düşmanlığını günden güne arttırmaktadır. Hükümet, bütün ana besin maddelerine el koymuştur. Ama bu maddelere konan fiyatlar, üreticiyi doyurmadığından karaborsalar meydana gelmiştir. Fiyatları düzenleme ve denetleme gibi savaş ekonomisinin zorunlu gerekleri ülkenin koşullarına uygun olarak, iyi düzenlenip uygulanamadığından, binbir yolsuzluğa meydan vererek, her il ve ilçede otarşik karar, önlem ve hareketlere yol açarak varlık içindeki bir ülkede kıtlığın ıstıraplarını çektirmektedir. Besin politikasında, hükümetle Büyük Millet Meclisi arasında görüş ayrılığı vardır. Hükümetin bu

politikası parti grubunda şiddetli eleştirilere yol açtığı halde, hükümet, denetlemeyi gevşetme yanlısı olmamakta direnmektedir. Bu direniş daha bakalım ne kadar ve nereye kadar sürecektir. Yalnız bu direnişin Meclis çevresinde ve ülke içerisindeki etki ve yankıları giderek derinleşmektedir. Ülkenin dört bucağından açlık haberleri ve iniltileri, yankılarını duyurmaya başlamıştır. Ülke işlerinde zararlı olmaya başlayan inadın ve saplantının yeri olamaz.[72]

Yazık ki, Dr. Refik Saydam'ın bu politikayı değiştirmeye ya da bu sıkıntıların bittiğini görmeye vakti olmadı. Saydam, 7 Temmuz 1942'de yiyecek sorunlarını incelemek üzere gittiği İstanbul'da ani bir kalp krizi sonunda yaşama gözlerini kapadı. İki günlük bir danışma sürecinin ardından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa atandı. Aynı gün ilan edilen kabinede başlıca değişiklikler, ticaret ve tarım bakanlıklarında görüldü. Ticaret bakanlığına İzmir'in eski ve tanınmış belediye başkanı Denizli Milletvekili Dr. Behçet Uz, tarım bakanlığına da Ziraat Fakültesi'nin değerli bir öğretim üyesi, Afyonkarahisar Milletvekili Profesör Şevket Raşit Hatipoğlu getirilmişti.

Dışişleri bakanlığına Şükrü Saraçoğlu'nun kendisi vekâlet ediyordu. Bir ay kadar bu vekâlet süresi devam etti. Bu sırada 10 Ağustos'ta yapılan ara seçimde Numan Menemencioğlu İstanbul milletvekili seçildi. Üç gün sonra da dışişleri bakanlığına atandı. İkisi de soframızın devamlı konukları olduklarından Saraçoğlu'nun başbakanlığı ile Menemencioğlu'nun dışişleri bakanlığı ev halkınca doğal ilerlemeler olarak görüldü. Onlar sofradaki yerlerini korudular. Öte yandan yeni atanan Behçet Uz ile Şevket Raşit Hatipoğlu da kısa zamanda en sık gördüğümüz bakanlar arasına girdiler.

Behçet Uz'u İzmir'de belediye başkanı olarak babamı ağırladığı günlerden tanıyorduk. Atılımcı, kültürlü ve başarılı bir yerel yönetici olarak ün yapmıştı. İzmir'deki eski yangın yerinin bir kültür parkına dönüştürülerek üzerinde bir uluslararası fuar kurulması başlıca onun eseriydi. Bakan olduktan sonra özellikle ilk günlerde hemen her hafta soframıza geldi. Ticaret yaşamına yeni ve liberal bir yaklaşım önererek işe başladı. Yakın geçmişte Milli Korunma Kanunu'na dayanarak yürütülen fiyat belirlenmesi yönteminin ve onunla beraber getirilen bazı kısıtlayıcı, yasaklayıcı kuralların işe yaramadığını; çünkü uygulanamadığını ve sadece hem devleti, hem esnafı zor durumlarda bıraktığını söylüyordu. Sunu ve istem (arz ve talep) kuralının serbestçe işlemesine izin verilirse halkın daha iyi korunabileceğini iddia ediyordu. Başbakan

72) Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 256-257.

Saraçoğlu ve hükümetin de bu görüşleri benimsemesi üzerine 1942'nin yaz aylarında ekonomi yönetimi eskisinin tam tersi bir yola girdi.

O zamana kadar devlet tarafından el koyularak satın alınan tahıl fiyatlarına yüzde 50 zam yapıldı ve buğday ürününün büyük bölümünün satışı belirli koşullarla serbest bırakıldı. Subaşı örgütü, fiyat denetleme komisyonları, iaşe örgütü, dağıtım ofisi kaldırıldı. Fiyatların denetimiyle ilgili görev ve yetkiler, iaşe ve ihtikâr konularında bundan sonra alınacak önlemler tamamen belediyelere devredildi ve gıda maddelerinin satışı serbest bırakıldı. Başta Ticaret Bakanı Behçet Uz olmak üzere, hükümet bu politikayla darlık ve karaborsanın ortadan kalkacağını, serbest rekabet ortamında fiyatların biraz yükseldikten sonra artık duracağını umuyordu. Başlangıçta basın ve kamuoyu bu kararları çok iyi karşıladı. Kısa süren bir memnunluk ve rahatlık havası yaşandı. Sofrada ticaret bakanı bu rahatlığın normal olduğunu örnekler vererek anlatırken onu takdir ederek dinleyenlerin, "Niye bu yolu daha önce tutmadık da bu sıkıntıları çektik!" düşüncesine kapıldıklarını görüyorduk. Ancak birkaç gün geçtikten sonra, konuklarımızın ve basının bir bölümü daha serinkanlı düşünceler üretmeye başladı. "Başlangıçta zaten serbestlik vardı. O şekilde fiyat artışlarını ve karaborsayı engelleyemediğimiz için devlet müdahalesine başvurmuştuk. Şimdi ne değişti de işler kendiliğinden yürüyecek?" sorusunu dile getirdiler. Çok geçmeden bu soruyu soranların haklı olduğu anlaşıldı. Serbest bırakılan fiyatlar durmadan ve daha büyük hızla yükselmeye devam etti. Karaborsa, ihtikâr, mal yokluğu gibi ekonomik hastalıklar, bozukluklar ortadan kalkmadı, üretim canlanmadı. Ulaştırma sorunu çözülmedi; taşıt azlığı yüzünden gıda maddelerinin üreticiden tüketiciye taşınmasındaki zorluk önemini korudu. Kasım ayına gelindiğinde durumun eskisinden daha kötü olduğu, babamın yukarıya aldığım Meclis'i açış konuşmasının havasından da anlaşılmaktadır. Nedenler de açıktır. Sıkıntıların ana kaynağı kurutulmamıştı. Üretici gücün askerliği devam ediyor, piyasadaki mal azlığına karşılık para bolluğu enflasyonu besliyordu, İstanbul geçinme indeksi, 1938 yılı için 100 kabul edilirse, 1941'de 132,5, 1942'de 211,5 ve 1943'te 289 düzeylerine yükselmişti.[73]

Ekonomik konularda babamın sofrada genellikle hükümetin kararlarını desteklemekle yetindiğini söylemiştim. Ancak bir iki aykırı örnekte hakanların tutumunu farklı değerlendirdiği olmuştu. Enflasyon onu özellikle rahatsız eden bir olguydu. Gerçi "Enflasyon diye bir şey olduğunu ben başbakan olduktan sonra öğrendim!" diye itiraf etmiş ve bu itirafı kitaplara da geçmiştir.

---

73) *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, c. 60, S. 1 (Ocak 1994).

Ama bir kez ne anlama geldiğini öğrendikten sonra, enflasyonun pençesine düşmemek için başbakanlığı sırasında çok dikkat ettiğini tahmin ediyorum. Bir gün sofrada bir arkadaşına herhalde bir bakanın tutumunu eleştirmek için şu gözlemini aktarmıştı:

Egeli politikacıların bir huyu vardır. Enflasyondan korkmazlar. Ne zaman bu yöreden bir bakana, 'Aman bu konuda dikkatli olun,' demişsem, hep, 'Merak etmeyin halka zarar gelmez, herkes yeni fiyatlara göre kendisini ayarlar, bir şey değişmez,' diye yanıt verirler. Herkesin kendisini yeni fiyatlara uydurması kolay bir şey mi? Sabit gelirliler, dar gelirliler, emekliler bunu nasıl yapacaklar? Bunun yanlış bir yol olduğunu bir türlü anlatamadım onlara!

Varlık Vergisi

Uygulanan ekonomi politikanın beklenenin tam tersi sonuçlar vermesi üzerine, Saraçoğlu hükümeti yeni önlemler aramaya başladı. Bulunan en etkili çare aşırı savaş kazançlarına yönelik özel bir vergi koymak oldu. Varlık Vergisi adıyla anılan bu verginin piyasada enflasyona neden olan fazla parayı emmesi, savaş zenginlerinin kârlarını azaltarak gelir adaletine katkıda bulunması, savunma gereksinmeleri için kaynak sağlanması ve piyasadaki mal yokluğunu da dolaylı yoldan gidermesi bekleniyordu. Varlık Vergisi yasa tasarısı Saraçoğlu'nun talimatıyla Başbakanlık'ta, maliye bakanı ve yardımcılarının da katkılarıyla hazırlandı. 9 Kasım'da Meclis'e sunuldu, 11 Kasım'da da yasalaştı.

Bu konuda evde konuşulanlardan bazı izlenimler aklımda kalmış. Onları söyleyeyim.

Ben o zaman bir lise öğrencisi olarak yasaların Meclis'te görüşülmesini izlemiyordum. Varlık Vergisi yasasının uygulanmaya başladığını, Başbakan Saraçoğlu'nun bir gün babama büyük memnunluk içinde verdiği haberden öğrendim: Saraçoğlu tanınmış bir işadamının kendisinden istenen vergi toplamını hiç geciktirmeden ödediğini söyledi. Başka bir gün, herhalde Varlık Vergisi'nin şeklini eleştirenler olmuştu ki, sofrada şöyle bir savunma yaptığını duydum:

Bu vergiyi getirmekle işadamlarına, ticaret erbabına ve azınlık mensuplarına zulüm yaptığımız söyleniyormuş. 'Hangi zulümden bahsediyorsunuz,' dedim. 'Köylü, kasabalı gençlerimiz, birçok yetişmiş vatandaşımız, yıllardır kar kış demeden dağda bayırda sınırları bekliyorlar, dünyanın sıkıntısını çekiyorlar, hiç sesleri çıkmıyor. Şimdi onlara destek olmak üzere, şehirlerimizde rahat evlerinde otur arak,

her zamanki işlerini yaparak bol para kazanmış olanlardan biraz fedakârlık bekliyoruz. Bu mu zulüm? Onlardan istediğimiz katkı sınırları bekleyenlerin zahmetleri, sıkıntıları yanında pek küçük kalır.'

Öte yandan, gene o günlerde bir tatil dolayısıyla İstanbul'a gitmiş, ağabeyimle beraber terzi İzzet Ünver'e uğramıştık. Ünver İngiltere'de yüksek terzilik okulunu bitirdikten sonra Türkiye'ye dönüp İstanbul'da çalışmaya başlamış ve mesleğindeki ustalığı ile birlikte ticaret yeteneği sayesinde kısa zamanda geniş bir çevre edinmişti. Terzilikteki başarısını daha sonra yöneldiği sanayicilikte de gösterdi. Ayrıca siyasete meraklıydı. Prova yaparken günün siyasal konularını dile getirmekten hoşlanırdı. O gün de hem dikişleri kontrol ediyor, hem de siyaset yorumları yapıyordu. Birden dert yanmaya başladı: "Bu nasıl şey yahu," dedi. "Benim yardımcım Misel'e şu kadar Varlık Vergisi tahakkuk ettirmişler! Adam benden aldığı ücretle yaşıyor. Bu kadar parayı nereden bulacak? Anlaşılan benim ödememi bekliyorlar. Şu işe bakın! Ben niye başkasının vergisini vereyim? Ama vermezsem, yardımcımı Aşkale'ye yol yapmaya gönderecekler. Bu defa benim işim kalacak. Olur mu böyle şey!" Rahmetli Ünver'in bu sözleri bazı hallerde adaletsiz bir uygulama yapıldığını açıkça gösteriyordu. Böyle yanlışlıkların azınlık iş adamlarına haksızlık yapıldığı izlenimini doğurması ve vergisini ödemeyenlere uzak yerlerde yol yaptırmak gibi sert yaptırımlara gidilmesi, zamanla, Saraçoğlu'nun haklı gerekçesini unutturdu ve Varlık Vergisi CHP iktidarının bir hatası olarak zihinlere yerleşti. Aslında, savaş durumlarında başka ülkeler de sık sık örnekleri görülen bu servet vergisinin uygulanmasında yapılan haksızlıklar ve ölçüsüzlüklerin temel nedeni sanıyorum kültür farkıydı. Vergi miktarlarını belirleme yetkisini yasadan alan takdir komisyonları, haksız edinilmiş kazançlar diye gördükleri servet farklarını devlet gücüyle ortadan kaldırmaya girişmeyi kendi görevleri içinde bir davranış olarak değerlendirmişlerdi.

1943 Genel Seçimi

Büyük Millet Meclisi 15 Ocak 1943 günü yaptığı toplantıda yeni seçim kararı alarak dağıldı. Yedinci dönem milletvekilleri gene iki dereceli seçimle belirlendi ve seçim 28 Şubat günü ikinci seçmenlerin oylarını vermeleriyle sonuçlandı. Bu seçimde CHP bir yenilik yapmış ve seçilecek 455 milletvekili (o zamanki adıyla mebus) için 78 fazlasıyla toplam 533 aday göstermişti. Örneğin Ankara'da 15 mebus için 19 aday, İstanbul'da 23 mebus için 31 aday, İzmir'de 15 mebus için 20 aday vardı. Cemil Koçak sürekli gönderme yaptığım kitabında, aday listesini 23 Şubat'ta bir beyannameyle vatandaşlara ilan eden İsmet İnönü'nün bu konuda şunu söylediğini yazıyor:

Birçok yerde namzetler mebus sayısından fazladır. Aralarında bugün mebus olanlar ve olmayanlar bulunan bu namzetler için, küçük hislerden kendinizi koruyarak ve büyük bir vazifenin zevkini ve ağırlığını ruhunuzda duyarak reylerinizi kullanacaksınız. Bu temiz reylerle meydana getireceğiniz Meclis, memleket için kuvvet ve muvaffakiyetin en büyük kaynağı olacaktır.(74)

Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olarak adaylarını duyurduğu bildirgede seçmenlerine neler vaat ettiğini merak ettim. 1943 kışında ben lise son sınıf öğrencisiydim. Herhalde seçim haberlerini gazetede okumuştum. Ama babamın seçim bildirgesinden aklımda bir şey kalmamış. *Ulus* gazetesinde 24 Şubat tarihinde yayımlanmış bildirgeye bakınca bazı ilginç noktalar gözüme çarptı.

Bildirge epey kısa. Gazetenin baş sayfasının ancak yarısını kaplıyor. Öncelik savunma ile eğitim ve kültür konularına verilmiş. Bildirgenin aşağı yukarı yarısı bu alanlara ayrılmış. Öteki yarısında seçmenlere geçen dört yıl için verilen hesap, yeni adaylar için birkaç söz ve partililere bazı öğütler yer alıyor. Önce o güne kadar dünya savaşına nasıl bulaşmamış olduğumuzu açıklıyor; bunun savunma hazırlığı için sarfedilen büyük çabalar, vatandaşların büyük özverileri ve istila peşinde olmayan bir politika sayesinde mümkün olduğunu ve bu politikaya aynı kararlılıkla devam edileceğini anlatıyor. Dünya savaşının ülkemize yansıyan sıkıntılarına dayanabilmek için gerekli önlemlerin isabetle alındığına değindikten sonra, bakınız ne söylüyor:

Hükümet cihazı, idarede birinci derecede tesirli olan bütün unsurları ile vazifede temiz kalmaya ve kudret sahipleri için açık veya kapalı herhangi bir şekilde özel çıkar kayıtlarından uzak bulunmaya muvaffak olmuştur. İleride gelebilecek sıkıntıların zorlukları da yine Cumhuriyetin millet çıkarından başka bir şey düşünmeyen tabiatı içinde emniyet ve muvaffakiyetle yenilecektir. İdare temeli sağlam ve temiz oldukça şurada burada vatandaşın gözüne batan fenalıklar daima suç olarak kalacak ve herhalde bir gün doğrunun pençesine düşeceklerdir.

Burada gene o günlerin tek parti dönemi ile bu günlerin çok partili yaşamını karşılaştırarak yolsuzluklar bakımından olumsuz sonuçlara varmak olasıdır. Ama daha yararlı bir sonuç, bildirgenin son cümlesinin her zaman geçerli olduğunu görmek, özellikle, "yönetim temelinin sağlam ve temiz olmasının" sağlıklı her toplum düzeni için birinci koşul olduğunu kabul etmektir.

74) Cemil Koçak, *age.*, s. 331.

Babam seçmenlere yaptığı vaatler içinde kısaca ülkenin imarına devam edileceğini söyledikten sonra daha çok eğitim ve kültür atılımları üzerinde duruyor. Bu alandaki amaçlarını şöyle özetliyor:

Ahlak ve karakterde sağlam temelli vatandaşlar yetiştiren, ilk öğretimi en küçük köye kadar kadın erkek bütün vatandaşlara ulaştıran, teknik öğretimde kadın erkek her vatandaşa, kendi geçimini temin ederek çalışmayı, en ufağından en yükseğine kadar her tür sanatı öğretebilen bir teşkilatın bütün memleketi kapsamasını istiyoruz. Yüksek kültür ve her çeşit güzel sanatlarla yeni Türk cemiyetinin yüksek bir insan cemiyeti olarak yaşaması gözettiğimiz başlıca hedeftir.

Daha sonraki bir cümlesi bütün bu çabaların arkasında yatan ve her zaman için geçerli olan dünya görüşünü ortaya koyuyor:

Sarsılmaz inancımız odur ki, dünya savaşı içinden ve savaş sonrası doğabilecek bunalımlardan bir ulusun selamet ve kudretle çıkması için o ulusun gerçek değerlere dayanması gereklidir.

Bildirgenin sonlarında partililerin temel görevinin yürütme işlerinde görev almış vatandaşlara yardım etmek olduğunu hatırlatıyor. "Yürütmenin denetimden uzak kalmamasına ve vatandaşların güvenini kaybetmemesine dikkat etmek ve bu şartlar sağlandıktan sonra, yürütme görevindekilere yardım etmek tek hedef olacaktır," diyor.

Tek parti döneminde kısa bir bildirgeye sığdırılmış ve bazıları öğüt biçiminde verilmiş vaatlerin bugün de geçerli olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Seçimde bazı yerlerde fazla aday gösterilmiş olması seçmenlerin ilgisini ve katılımını artıracak bir ilerlemeydi kuşkusuz. Ancak çok sınırlı bir ilerleme. Çünkü adayların hepsi gene aynı partidendi ve seçim iki dereceli olmaya devam ediyordu.

Vatan gazetesinde yavaş yavaş çok partili bir demokrasi özlemini duyurmaya başlamış olan Ahmet Emin Yalman seçim sistemi ve yasası üzerine yazdığı başyazıda, "Her Türk vatandaşının diğer bir vatandaşa reyini kullanmak vekâletini verecek yerde, doğrudan doğruya kullanması ve beğendiği namzetlere gizli ve serbest olarak bizzat rey vermesi demokrasi ruhuna elbet daha uygun görünür,"[75]

75) Ahmet Emin Yalman, "Murakabe Mekanizmamız", *Vatan*, 28 Şubat 1943.

diyerek tek dereceli seçimi gündeme getirmeye çalıştı. Ancak savaşın tehlikeli olasılıkları henüz ortadan kalkmamıştı ve bu ortamda demokrasiye doğru daha büyük bir açılım yapılmasını babam düşünmüyordu.

"Doktriner Olmayacaksın"

Seçim sonucu oluşan yedinci dönem Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 8 Mart 1943 günü yaptı. Meclis başkanlığına Abdülhalik Renda, cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü gene oybirliğiyle seçildiler. Aynı gün başbakan istifa etti. Görevin tekrar kendisine verilmesi üzerine Şükrü Saraçoğlu yeni hükümeti hemen açıkladı. Bu ikinci Saraçoğlu hükümetinde altı üye değişmişti. Saraçoğlu bu değişiklikleri askerde nöbet değiştirme benzetmesiyle açıkladı. Dr. Behçet Uz yeni kabinede yoktu. Onun yerine genç bir milletvekili olan Celal Sait Siren ticaret bakanlığına getirildi. Bir iki gün sonra yeni bakan Siren'i sofamızda babamın konuğu olarak gördük. Bakanları başarısızlığa mahkûm eden bir bakanlığı üzerine almış olmaktan hiç rahatsız görünmeyen, umut ve enerji dolu bir insan olarak neşe içinde yemek yedi, babamla konuştu. Yemeğin sonunda ayrılma zamanı gelince babamın kendisine bazı öğütler verdiğini duydum. Aklımda kalan bir tanesi şuydu:

"İyi niyetle, gayretle çalışıp başarı kazanacaksın. Doktriner olmayacaksın!"

Bu, "doktriner olmayacaksın" sözü beni beklemediğim şekilde düşündürmüştü ve herhalde o yüzden hatırımda kalmış. Gerçi sık sık kullanılan bir sözdü ve babamın amacını anlamıştım. "Birtakım ideolojik ya da kişisel saplantılara bağlı kalma, önlemlerini alırken açık fikirle bütün olasılıkları düşün!" demek istiyordu. Yalnız, birdenbire bu yaklaşımın lisede okuduğum derslerdekinden ne kadar değişik olduğunu fark ettim. Fizikte, kimyada, biyolojide, hatta psikolojide hep birtakım teoriler öğrenmiştik ve olayları açıklamak için bu kuramları uyguluyorduk. Böyle yerleşmiş fikirlere, kuramlara bağlı kalmayıp aklımıza estiği gibi ya da aklımızın erdiği gibi çözüm bulmaya kalksak bu derslerden sınıfta kalırdık. Ekonomi politikasında ise bambaşka bir durumun yaşandığına inandığı babamın öğüdünden anlaşılıyordu. Kuşkusuz doktrin (öğreti) teori (kuram) demek değildir ve burada babam geçirdiği deneyimlere dayanarak konuşuyordu. Siyaset olaylarını kesin ve kapsamlı bir şekilde açıklayabilen bir kuramın henüz bulunmadığını biliyordu. Ama gene de iki alan arasında bu kadar uyuşmazlık olması beni rahatsız etmişti. Durum bugün biraz değişti. Toplumsal olayların açıklanmasında yararlanabileceğimiz ve hatta bazı pratik amaçlar için kullanabileceğimiz kuramlar yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Başarı için kişisel beceri ve ustalık, deneyimlerle güçlenmiş bir

sezgi yeteneği, kuşkusuz her zaman gerekli olacaktır. Ama bu kişisel yeteneklere yardımcı olacak ve herkesin kabul ettiği bazı kuramlar da sonunda bulunacaktır diye düşünüyorum. O gün gelinceye kadar elbette pratik açıdan asıl tehlikeli olan davranış, geçerliliği olmayan kuramlara dayanarak birtakım eylemlere girişmektir. Babamın öğüdü de bunu önlemeye yönelikti.

Şevket Raşit Hatipoğlu ile Tarımda Atılımlar

Temmuz 1942'de ilk Saraçoğlu hükümeti kurulduğunda yeni gelen iki bakandan birisinin tarım bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu olduğunu ve o tarihten sonra kendisini sık sık evde görmeye başladığımızı söylemiştim. Hatta bu yeniliği fark eden Saraçoğlu bir gün, "Görüyorum ki sofranızda Hasan Âli Yücel'e bir rakip çıktı," demişti. Dediği tam değilse bile büyük ölçüde doğru idi. Hatipoğlu Yücel gibi edebi konuşmuyordu, ama konusunu onun kadar seviyor ve Türkiye'de tarımın gelişmesi için, çiftçilerimizin daha verimli ve dolayısıyla daha mutlu olmaları için düşündüğü atılımları, geliştirdiği projeleri babama anlatmaya onun kadar önem veriyordu.

Tarım babam için de yaşamsal önem taşıyordu. Gezilerinde her kente, her kasabaya gittiğinde ilk sorularından biri, "Mahsul nasıl, iyi mi?" olurdu. Sofrada Saraçoğlu'yla konuşmalarında da sık sık bu konu gündeme gelirdi. Bir defasında gene acaba hava durumu iyi ürün alınmasına olanak verecek mi diye kaygılı bir bekleyiş içinde olduklarında Saraçoğlu, "Paşam," demişti, "biz tarımımızı rasyonalize etmedikçe bu kaygılardan, hava durumuna aşırı bağlılıktan kurtulamayız." "Rasyonalize etmek" deyimiyle ne kastettiğini anlatmamıştı. Ama işte şimdi Hatipoğlu tarımımızın verimini olabildiğince hava koşullarından bağımsızlaştırmaya çalışıyordu ve bu çabalarında tıpkı Yücel gibi babamın tüm desteğini sağlamıştı.

Şunu da söyleyeyim ki, Hatipoğlu'dan önce tarım bakanlığı yapmış olan Muhlis Erkmen de konusunu iyi bilen bir uzman ve babamın sevdiği, değer verdiği bir siyasetçiydi. Ayrıca Erkmenlerle ailece görüşürdük. Eşi annemin eski dostu idi. Biz de bizden küçük iki sevimli çocuklarını, Reşat ile Dilek'i zaman zaman görürdük. Ama Hatipoğlu'da Erkmen'de olmayan bir atılımcı ruh, kendini çevresine kabul ettirmeye çalışan enerji dolu bir içgüdü vardı ve bu sonuç alma bakımından önemli bir fark yaratıyordu.

Şevket Raşit Hatipoğlu'nun yaşamöyküsü hayli ilginçtir. Bursa tarım okulundan 1915'te mezun olmuş, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subayken İngilizlere esir düşmüş ve iki yıl tutsak kalmış, 1920'de dönerek eğitimine devam etmiş, Halkalı yüksek tarım okulunu 1923'te bitirmiş ve sonra Almanya'da Leipzig Üniversitesi'nde doktora yapmıştı. 1932'de yurda dönmüş ve Ankara

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde öğretim üyeliğine başlamış, profesör olmuş, 1940 seçimlerinde Afyonkarahisar milletvekili olarak Meclis'e girmişti. Tarım bakanı olunca derhal işe girişti ve dört yıl süren bakanlığı sırasında Zirai Donatım Kurumu, Teknik Ziraat Teşkilatı, Teknik Tarım ve Bahçıvanlık Okulları ve Devlet Üretme Çiftlikleri kuruldu. Gerek devlet eliyle yürütülen, gerek köylülere yapılan yardımlarla desteklenen tarım üretimi çok arttı.

Bu dönemde tarımda başarılı sonuçlar alan verimli bir çalışma temposunun varlığı her şekilde belli oluyordu. Örneğin gazetelere bir göz gezdirildiğinde sık sık adı geçen dört bakan görülüyor: Dışişleri, ticaret, milli eğitim ve tarım bakanlığı. Bunlardan dışişleri bakanı ile ticaret bakanı konularının sürekli güncelliği dolayısıyle zaten hep haber konusu oluyorlardı. Ama onlar dışında sık görülen iki bakanın, milli eğitim bakanı ile tarım bakanının çalışmaları ile dikkat çektiği anlaşılıyor. Bu çalışma ortamının havasını verebilmek için o günkü CHP iktidarının etkinliklerini dikkatle yansıtan *Ulus* gazetesinden bazı başlıklar ve haberler alayım:

19 Temmuz 1942'de yeni bakanın göreve başlamasından kısa bir süre sonra çıkan bir haber var: "Ziraat vekaletinin yeni tedbirleri: Devlet çiftlikleri ve tarlaları kurulma çalışmaları ilerliyor."

30 Temmuz 1942'de başka bir haber: "Bütün yurtta geniş mikyasta patates ekildi."

Devam ediyorum:

3 Eylül 1942: "Çiftçiye bol kredi. Çevirme ve donatım kredisi iki katına çıkarıldı."

24 Eylül 1942: "Devlet Eliyle Ziraat" başlığı altında ayrıntılı bir yazı var. Özetle, "ziraat vekaleti teşkilatı geniş ölçüde ekim yapıyor" dedikten sonra,

1. Zirai Kombinalar çiftlikleri
2. Devlet Ziraat İşletmeleri çiftlikleri
3. Tohum Islah, Üretme ve Deneme İstasyonları çiftlikleri,
4. Ziraat Mektepleri çiftlikleri
5. Haralar, çiftlikler olarak ayrılmış yerlerde yapılmış ekim ayrı ayrı anlatılıyor.

31 Ocak 1943: "Hükümet halka otuz milyon kilo muhtelif tohum dağıttı."

2 Şubat 1943: "Türk çiftçisinin muhtaç olduğu zaruri alet, ilaç, suni gübre gibi şeyleri temin etmek üzere bir Zirai Donatım Kurumu kuruldu. Kurumun mali ve idari muhtariyeti (özerkliği) olacaktır. Sermayesi on milyon Türk lirasıdır."

24 Şubat 1943: "Yazlık ekimin verimini çoğaltmak için köylüye iyi vasıflı tohumluk dağıtılıyor. Ucuz fiyatla iki tip pulluk ve başka ziraat aletleri de satılıyor."

3 Nisan 1943: "Ziraat kütüphanemizi memleket ihtiyaçlarına göre kuvvetlendirmek için ziraat vekaletinde kurulan Tercüme ve Telif servisi çalışmalarına başladı."

Bu arada gözüme çarpan bir habere yer vermeden geçemiyorum.

3 Nisan 1943 tarihli gazetede bilim uğruna canlarını feda etmiş üç veteriner için Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde bir anma töreni yapıldığı anlatılıyor. Bugün unuttuğumuz bu bilim şehitleri, veteriner Ahmet, Hüdai ve Kemal, Ruam hastalığına çare bulmak için uğraşırken herhalde laboratuvarlarında yeterli korunma olanağı bulunmadığından hastalığa yakalanıp ölmüşler. Bu törenden kısa bir süre sonra gene benzer bir bilim kazasının yaşandığını, 5 Ağustos tarihli *Ulus'ta*, okuyorum. Gülhane'de çalışan Dr. M. Tuna tifüs aşısı hazırlarken gözünden mikrop kapmış, tifüse yakalanmış ve ölmüş. Burada bütün bu görev kurbanlarını rahmetle, saygıyla anmak isterim.

30 Haziran 1943: "Ziraat vekili ile birlikte Balâ'ya giden Cumhurbaşkanı zirai işleri tetkik etti."

9 Temmuz 1943: "Ziraat vekaletinin teknik çiftçi, teknik bahçıvan I yetiştirecek okullar kurulması için hazırladığı tasarı Meclis'e geldi."

24 Eylül 1943: "Devlet Orman İşletmelerinin sayısı 14'ten 39'a çıkarıldı."

21 Ocak 1944: "1940 yılından beri 116.013 çiftçiye 477.507 dekar toprak dağıtıldı." Yazıda dağıtımın devlet arazisinden yapıldığını öğreniyoruz.

7 Şubat 1944: "Cumhurbaşkanı İnönü Kütahya ve civarındaki seyahati esnasında Dursunbey'de Alaçam ormanlarını gezdi."

15 Mart 1944: "Ziraat vekaleti yurdu ağaçlandırmak için geniş bir plan hazırladı. 23 vilayetimizde ağaçlandırma mükellefiyeti tatbik olunuyor."

14 Nisan 1944: "Yeniden 16 devlet orman işletmesi açıldı."

Kişisel Bir Anı

Bir gün babam otomobille Polatlı'da yeni faaliyete başlayan Devlet Üretme Çiftliği'ni görmeye gidiyordu. Beni de götürdü. Bu geziden aklımda kalan, geniş bir arazide ekilmiş tarlalar, araştırma ürünü bitkiler ve bizi gezdiren ziraat mühendisi müdürün heyecanlı, enerjik tavırları ile ayrıntılı açıklamaları.

Yalnız müdürde değil, orada çalışırken gördüğüm her işçide büyük bir heves, umut, kendine ve yaptığı işe güven fark ediliyordu. Onları görünce köy enstitülerindeki izlenimlerimi hatırladım. Aynı atılımcı ruh buraya da gelmişti. Yurtiçi gezilerinde babam, köy enstitüleriyle beraber devlet üretme çiftliklerine de uğruyordu. Konya'da Kadınhanı ilçesi yakınındaki büyük çiftliğe 1946 yılında buğday hasadı zamanında gelmiş ve buğday başaklarının altın sarısı renginden etkilenerek Altınova Çiftliği adını koymuştu. Daha birçok yerde kurulan devlet üretme çiftliklerinde hem tarım ve hayvancılıkta üretim, hem de birçok alanda uygulamalı araştırmalar yapılıyordu.

Başka bir gün 1943 yılının 24 Ocak günü babam Türkiye'de veteriner hekimliğinin yüzüncü yıldönümünü kutlamak için Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne gitti. O törendeki konuşmasında bir cümleyle yaptığı benzetme veteriner hekimler topluluğunda yaygın ün kazandı. Cümle şuydu: "Denilebilir ki, insan hekimliği veterinerin yanında okyanusa karşı bir iç denizdir."

Bu söz, anlaşılır nedenlerle veteriner hekimlerimiz arasında büyük memnunluk uyandırdı. Bugün Ankara'daki veteriner fakültesinin de bulunduğu Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü ziyaret edenler orada İsmet İnönü'nün ünlü heykeltıraş Belling tarafından yapılmış güzel heykelinin yanındaki levhada bu sözleri okuyabilirler. Ama benim düşüncem o ki, babam bu sözü sadece veteriner hekimlerin hoşuna gideceğini bildiği için değil, aynı zamanda gerçekten inandığı için söylemiştir. *Hatıralar* kitabında memuriyeti dolayısıyla ani teftişlere çıkmak zorunda olan babasının evde bir at bulundurduğunu ve dolayısıyla küçük yaşlardan itibaren atlan yakından tanıma fırsatı bulduğunu anlatır. Bu yakınlık ona at hastalıklarını ve tedavilerinin önemi ile zorluğunu öğretmişti. Başbakanlığı döneminde evimiz Pembe Köşk'ün bahçesinde atla dolaşmak için büyük bir manej ve kenarında birkaç atın banndığı ahırlar vardı. Bu atların sağlığı ile yakından ilgilenir, veterinerlerce sık sık görülmelerini ister, hasta oldukları zaman tedavilerini kaygıyla izler ve bize de veteriner hekimlerin dertlerini konuşarak anlayamadıkları hayvanları iyileştirmekte ne kadar zorluk çektiklerini anlatırdı. Bu düşüncelerini bildiğim için veterinerliğin yüzüncü yıldönümünde söyledikleri beni hiç şaşırtmadı.

Hatipoğlu'nun başka bir önemli girişimi yıllardır beklenen toprak reformunu gerçekleştirmek amacıyla hazırladığı Çiftçiyi Topraklandırma yasasıdır. Görüşülmeye 1945 Mayıs'ında başlanan bu yasanın Meclis'ten nasıl geçtiğini ve sonra neler getirdiğini anlatmadan önce 1944 yılında yaşanan bazı başka gelişmelere değinmeliyim.

Irkçılık-Turancılık Hareketi

Mayıs başlarında bir gün babama, sofrada bulunan içişleri ve milli eğitim bakanlarının değişik bir olayı anlattıklarını gördük. Babamın anlatılan olayla böylece başlayan ilgisi sonra, iki hafta boyunca hemen her gün yaptığı konuşmalarla heyecanlı bir havada devam etti. O günkü konu bir duruşma sırasında ve sonra Ulus meydanına doğru bir yürüyüşte bazı gençlerin polisin uyarılarına karşın, Irkçılık-Turancılık diye nitelenen siyasal akımı destekleyen gösteriler yapmış olmalarıydı.

Yalnız olayın başlangıcı daha gerilere gidiyordu. O zamanlar tek parti rejimi, ilke olarak ülkede başka siyasal ideolojilere izin vermiyordu. Buna karşın, başlıca iki akımın, solculukla Turancılığın gazetelerde ve dergilerde kendini göstermeye çalıştığını fark ediyorduk. Solcu yazılar komünizm propagandası olarak değerlendirildiğinde, Turancı yazılar da fazla tahrik edici bulunduğunda gazete ya da dergileri kapatılıyordu. O dönemdeki yasalar böyle uygulamalara izin veriyordu. Gene de bu uygulamalardan yılmayan solcu ya da Turancı düşünürlerin fikirleri basında sürekli olarak görülebiliyordu. Yukarıda söz konusu edilen olay Turancı akımın önde gelen bir sözcüsü olarak bilinen ve İstanbul'da bir lisede edebiyat öğretmenliği yapan Nihal Atsız'ın *Orkun* dergisinin 1 Mart 1944 ve 1 Nisan 1944 tarihli sayılarında, "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye açık mektup" başlıklı iki yazı yayımlayarak, gizli solcu yayın ve faaliyetlerden yakınması ve ikinci mektubunda solcu faaliyette bulunan kişilerin adlarını vermesiyle başlamıştı. Bu ikinci mektuptan sonra dergi kapatılmıştı. Ancak o yazıda adı geçenlerden biri olan ve Ankara'daki bir lisede edebiyat öğretmenliği yapan öykü ve roman yazarı Sabahattin Ali, yazıda kendisine hakaret edildiğini söyleyerek Nihal Atsız aleyhine dava açmıştı.(76) Davanın görülmesine 26 Nisan'da başlanmış, duruşma salonunda ve adliye binasında Atsız lehine yapılan gösteriler yüzünden duruşma öğleden sonraya ertelenmişti. Ertesi gün bir grup insan Sabahattin Ali'ye saldırmıştı. 3 Mayıs'ta ikinci duruşma yapılmış ve bu defa gösteriler daha geniş ve yaygın olmuştu. Babama sofrada anlatılan işte bu gösterilerdi. Güvenlik güçlerinin uyarılarını dinlemeyen büyük bir öğrenci kitlesi adliye binasından çıkmış, marşlar söyleyerek Ulus meydanına gitmiş, oradan tekrar adliye binasına yürümüş ve arada durarak Sabahattin Ali'nin kitaplarını yakmıştı. İstiklal Marşı söyleyerek polisin müdahale etmesini engellemeye çalışmışlar, ama polis bazı öğrencileri ve gençleri yakalamıştı.

---

76) Cemil Koçak, *age*., s. 297.

Bugün hemen her hafta bir yerde siyasal içerikli bir gösteri, bazen izin alarak, bazen izin almadan yapılıyor ve bir iki günlük ilgi dışında kamuoyunda hiç iz bırakmıyor. Ama o zaman tek parti dönemindeydik ve CHP'nin ideolojisi dışında herhangi bir siyasal akımı destekleyen gösterilere izin verilmediği gibi böyle bir gösterinin yapıldığı çok az görülürdü. Eğer yasağa karşın yapılmışsa arkasında rejime karşı ciddi bir örgütlenmenin bulunduğu kuşkusunu derhal uyandırıyordu. Daha bakanların olayı anlattıkları ilk gün babamın bu konudan rahatsız olduğu, olayı çok ciddiye aldığı anlaşıldı. Ertesi gün ve daha sonra Hasan Âli Yücel'den, Vali Tandoğan'dan ve başka yetkililerden bilgi almaya devam etti.

Dış Politikamızın Doğrultusunu Koruma Kaygısı

Arkadaşlarına söylediklerinden anlıyordum ki babamı tedirgin eden sorun, Türkiye'nin yüksek çıkarlarına tamamen aykırı olduğuna inandığı bir siyasal akımın gençlerimiz, öğrencilerimiz arasında bu kadar taraftar bulmasıydı. Kısaca, Orta Asya'daki Türk asıllı uluslarla bir şekilde tek bir devlet çatısı altında toplanmak özlemi diye nitelendirilebilecek Turancılık akımı imparatorluğun son yıllarında genç kuşakları bir ölçüde etkilemişti. Aşağı yukarı aynı dili kullanan insanlar arasında kendiliğinden ortaya çıkan duygusal bağ böyle bir ideolojinin özellikle gençlerde sempati uyandırmasını sağlıyordu. Ama başka uluslar için olduğu gibi, Türkler için de böyle bir ideolojinin gerçekleşmesi dünyanın bugünkü yerleşmiş yapısı içinde olanaksızdı. Gerçekleşmesi olanaksız bir düşü bir ideoloji olarak açıkça ilan etmek ise sadece devletler arasında gerginlik ve güvensizlik yaratıyor, sınırları içinde Türk asıllı kavimler yaşayan büyük devletlerde, en başta da Sovyetler Birliği'nde Türkiye'ye düşmanlık duygularını uyandırıyor ya da artırıyordu. Atatürk ile arkadaşlarının gerçekçiliği ile Enver Paşa gibi İttihat ve Terakki liderlerinin hayalciliği arasındaki önemli fark Turancılık konusunda da kendini göstermişti. Ülkemiz insanlarının çıkarlarını göz ardı eden hayalci yaklaşımların Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda başımıza ne büyük dertler açtığını, ne kadar pahalıya mal olduğunu babam gayet iyi hatırlıyordu. Sofrada Hasan Âli Bey'le konuşurken, "İmparatorluk zamanında biz Turancılık yapmadık, yapacağız dedik. Öteki devletler de aman yapmasınlar diye üzerimize geldiler!" demişti.

Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyet'in dış politikası ilk günden beri bu konuda çok dikkatli olmuştur. Türkiye'de yaşayan insanların çıkarlarını hep önde tutmuş ve bu çıkarları en iyi koruyacak politika olarak komşularımızla dostluk ve işbirliğini benimsemiştir. Başka devletlerde yaşayan kardeşlerimizin sağlık

ve mutluluklarını yürekten dilemekle beraber, onların bağlı oldukları devletlerle ilişkilerine karışmamaya özen göstermiştir. Şunu da ekleyeyim ki, bu politikanın başarısı sayesinde bugün Türkiye Cumhuriyeti bağımsız, güçlü ve demokratik bir devlet olarak yeni bağımsızlığına kavuşan Türki cumhuriyetlerin büyük ilgisini ve hayranlığını kazanmıştır. Bu sayede şimdi değişmiş dünya koşullarında bütün bu kardeş devletlerle yakın kültürel, ekonomik ve siyasal işbirliği olanakları ortaya çıkmıştır.

Ankara'daki gösterilerin arkasında bir gizli örgütün bulunması olasılığının babamı kaygılandıran başka bir yönü de bu örgütün bir şekilde hükümetin dış politikasını etkileyerek, Hitler Almanyasının savaşı kaybettiğinin görüldüğü bir dönemde bizi Sovyetler Birliği'yle bir çatışmaya götürmesi idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'ya saldıran Alman ordularının Marne muharebesinin ardından geri çekilmek zorunda kalarak savaşı kazanma umutlarını kaybetmelerinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun birtakım oldubittilerle Almanya lehinde savaşa sokulduğunu unutmamıştı. Onun için şimdi Alman orduları Rusya'dan çekilirken dış politika yönetimini hükümet denetiminden çıkarabilecek baskıların oluşmasına karşı çok duyarlı idi. Arkadaşlarını da bu tehlikeye karşı uyarmak için çok çalıştı. O günlerde *Ulus'un* başyazarı Falih Rıfkı Atay'a yemeklerde sık sık rastladık. Bunun sonucunu da gazetedeki başyazılarında gördük.

Ulus'un 8 Mayıs Pazartesi günkü baş sayfasında cumhurbaşkanının Ankara hipodromunda çekilmiş iki resmi var. Birinde annemle beraber bir koşuyu izlerken görülüyor. İkincisinde ise Meclis Başkanı Abdülhâlik Renda, Müstakil Grup başkanı Rana Tarhan ve *Ulus* başyazarı Falih Rıkı Atay'la ciddi bir konuşma yaptığı fark ediliyor. Resmin altında ne konuşulduğu yazılmamış. Şimdiki gibi olsa, gazetenin yazı işlerinden birisi muhakkak bir yakıştırma yapar ve "İnönü ile arkadaşları Turancılık olaylarını konuşurlarken" diye yazardı ve bu halde yazdığı kuşkum yok ki doğru olurdu. Çünkü babam için o günlerin temel konusu bu idi.

Falih Rıfkı Atay'ın Başyazıları

Ulus'ta, 9 Mayıs 1944 tarihli "Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız" başlıklı yazısında Atay, olayın İstanbul'da bulunan bir öğretmenin Ankara'daki bir öğretmene "vatan haini" diye hakaret etmesinden sonra, hakarete uğrayan kişinin mahkemeye gidip adalet istemesi üzerine, birkaç tahrikçinin bir avuç genci aldatarak mahkeme içinde ve dışında tertipli gösteriler yapmaları ve akıllarınca davacıyı korkutmaya, mahkemeyi de etki altına almaya yeltenmelerinden ibaret olduğunu anlatıyor. Arkasından bu tahrikçilerin Romanya'daki

Gardistler gibi gençleri aldatarak ve halkı korkutarak ülke için zararlı emellerini gerçekleştirmelerine izin verilmeyeceğini kesin bir ifadeyle belirtiyor. Atatürk'ün büyük *Nutuk*'taki bir cümlesini de tekrar ediyor:

Ulusal siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam şudur: Ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak, varlığımızı koruyarak ulusun ve ülkenin gerçek kalkınması ve imarına ulaşmak, olmayacak amaçlar peşinde ulusu meşgul ve rahatsız etmemek, uygar dünyanın da karşılıklı olarak bize uygarca, insanca davranış ve dostluk göstermesini beklemektir.

Aynı gazetede İçişleri Bakanlığı'nın ilginç bir genelgesi de var: "İzinsiz meydana gelen gösterilerde polisin görev yapmasını engellemek için göstericilerin İstiklal Marşı söylemeye bir hile olarak başvurdukları görüldüğünden, bu gibi durumlarda zabıtadan beklenen davranışın durarak selam konumuna girmeden nizamı ve asayişi sağlamak olduğu" ilgililere duyuruluyor.

Atay'ın *Ulus*'ta 9 Mayıs'ta çıkan başyazısının başlığı "Irkçılık ve Turancılık"tır. Burada daha açıkça Turancılık akımının zararları ve tehlikeleri anlatılıyor. Bir iki paragrafını alayım:

Som milli bir yurt içinde tam bir millet birliği temin etmek. Kurtuluş davamızın siyasi temeli budur. 1919 ihtilal sancağı altında gönülleri birleştiren, kafaları birbiriyle kaynaştıran milli ant bu idi; bu davanın doğruluğu ile dünyaya karşı kazandık ve bu davada dürüst kalmakla alemi kendimize inandırdık.

Bu Türkiye'yi içinden dağıtıp tahrip etmek için gökten bir bela ısmarlama, ırkçılıktan beteri inemez. Bu Türkiye'yi, dışarıda can düşmanları ile çevirtmek için ikinci bir bela ısmarlansa, İslam ittihatçılığı ham hayalinin yerine Turancılık isteğini geçirmekten âlâsı bulunamaz. Kuva-yı Milliye birliğini bozmaya çalışanların bir vakitler nasıl Rumeliciler ve Anadolucular fitnesi çıkarmaya çalıştıklarını unutmamışızdır. Oyun yürüyebilseydi Mustafa Kemal'i tasfiye etmekle işe başlayacaktık. Türkler hiçbir zaman bu oyunlara gelmeyeceklerdir. Çünkü büyük kurtarıcıları Atatürk'ün daima kurtarıcı kalan öğütlerini hatırlamaktadırlar:

'Biz büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız işleri yaparmış görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Böyle yapmadığımız, yapamadığımız maksatlar peşinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve tazyikini arttırmaktan vazgeçelim,

haddimizi bilelim. Biz hayat ve istiklal isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ortaya koyarız.'

'Türkiye'nin sınırları içindeki millet birliğine katılmak isteyen bütün Türklere yıllar yılı kapılarımızı açmış bulunuyoruz. Bu sınırlar dışındakiler için de kendi beğendikleri devlet içinde ve kendi diledikleri rejim altında mesut yaşamalarını dilemekten gayn düşündüğümüz yoktur.'

Irkçılık ve Turancılık, anayasa prensiplerini red ederler. Irkçı ve Turancı Cumhuriyet Halk Partisinden olamaz. Irkçılar ve Turancılar milli birliğin ve Türkiye emniyetinin tehlikesidirler. Biz Türkiye Türkçüsü ve Türkiye istiklalcisiyiz.

Falih Rıfkı Atay'ın başyazıları İstanbul basınını uyardı. Onlar da Turancılığı, ırkçılığı yeren yazılar yayınladılar. Atay ise birkaç gün daha başyazılarında bu konu üzerinde durmaya devam etti. Bu arada soruşturma yürüyordu. Bazı üzücü sonuçlarını da görüyorduk. Türk edebiyatı ve tarihi konularında uzmanlıklarıyla tanınmış bazı kişilerin adları olayları hazırlayan grup içinde geçiyordu. Örneğin Devlet Konservatuarı müdürü tanınmış edebiyatçı Orhan Saik Gökyay'ın vekâlet emrine alındığını duyduk.

Pembe Köşk'te, 14 Mayıs Pazar günü kendi evimizde öğle yemeği yiyorduk. Annem evini özlediği, babamı da biraz dinlendireceğini düşündüğü için bazı pazarlar böyle bir düzenleme ister ve babama da kabul ettirirdi. O gün sofrada Hasan Âli Yücel vardı ve ırkçılık, Turancılık soruşturmasının son bulgularını anlattı. Babam basında bu soruşturmadan Turancılık, ırkçılık hareketi diye bahsedildiğine işaret etti ve şu noktaya dikkat çekti: "Turancılık kelimesini hiç kullanmadan yalnız ırkçılık hareketi diye yazsınlar," dedi. Anladım ki Turancılık sözünün birçok kimsede bir sempati uyandırabileceğini düşünüyor, her türlü yanlış anlamayı önlemek istiyordu.

Yemekten sonra babam yarım saat uyumak için odasına çekildi. Tekrar geleceği için Hasan Âli Bey masadan ayrılmadı, bizimle bu olayları konuşmaya devam etti. Onu her zaman soframızda yeni bir atılımı anlatırken görmeye alıştığımız için olacak, ben bu defa hep bir siyasal tertip üzerinde durarak vakit kaybetmesini yadırgadım ve dolambaçlı bir şekilde duygumu belirttim: "En fenası, böyle olaylarla uğraşmak insanı olumlu işler yapmaktan alıkoyuyor!" dedim. Yücel bu fikrimi hararetle destekledi. Düşüncem o zaman gayet doğru görünmüştü. Ama bunun o günkü tek parti rejimine özgü bir gözlem olduğunun farkında değildim. Sonradan çok partili yaşama girince, muhaliflerle siyaset mücadelesi yapmanın bir iktidarı olumlu işler yapmaktan alıkoymaması gerektiğini hep birlikte yaşayarak öğrendik.

Babamın aralıksız devam eden uyarma çabaları meyvelerini verdiler. Parti ve hükümet çevrelerinde, orta ve yüksek öğrenim kadrolarında Turancı grupların propagandalarına karşı önemli bir uyanma ve toparlanma meydana geldi. Bu arada 19 Mayıs yaklaşıyordu. Babam son uyarısını o gün stadyumdaki spor gösterilerini açış konuşmasında yapmayı planladı. Bu amaçla uzun, ayrıntılı bir konuşma hazırladı ve her zamanki usulüne uyarak konuşma metnini bir iki arkadaşına okutup görüşlerini aldı. Sofrada Numan Menemencioğlu'nun bir cümleye itiraz ettiğini, savaşan devletlerden bir tarafa, o kadar açık bir ima yapmaması gerektiğini söylediğini hatırlıyorum. Babam itirazı kabul etti ve cümleyi Menemencioğlu'nun istediği doğrultuda biraz değiştirdi.

Stadyumda 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmada Turancılık, ırkçılık akımlarının ülkemiz için ne kadar zararlı olduğunu açıkça anlatıyor, özellikle hâlâ içinde bulunduğumuz savaş ortamında başımıza nasıl dertler açacağına değiniyor ve bu tehlikelerden ulusumuzu korumak için görevini yapacağını, tahrik ve tertiplere izin vermeyeceğini kesin bir dille söylüyordu. Bu önemli konuşmanın en çok aklımda kalan bazı bölümlerini Cemil Koçak'in kitabında verilen metinden alayım:

Turancılar, Türk milletini, bütün komşularıyla onulmaz bir suretle derhal düşman yapmak için binbir tılsım bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır.

Şimdi vatandaşlarımdan iki suale zihinlerinde cevap bulmalarını isteyeceğim: Irkçılar ve Turancılar gizli tertiplere başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat tertipleriyle fikirleri memlekette yürür mü? Hele, doğudan batıdan ülkeler gizli Turan cemiyetiyle zaptolunur mu? Bunlar öyle şeylerdir ki ancak devletin kanunları ve esas teşkilatı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde yaldızlı fikirler perdesi altında doğrudan doğruya Cumhuriyetin, Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyeti aleyhinde teşebbüsler karşısındayız.

Vatandaşlarımıza ikinci sualimi soruyorum: Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve turancı olması lazım geldiğini ilan edenler, hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdır? Türk milletine yalnız felaket getirecek bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk Milletine hiçbir hizmetleri ola-

mayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Emin olabilirsiniz ki, vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz.

Aynı gün gazetelerde çıkan bir resmi bildiri, aramalarda ele geçen belgelerden ırkçılık ve Turancılık konusundaki son tahriklerin gizli bir cemiyetin eseri olduğunun anlaşıldığını ve failler hakkında yetkili makamlar tarafından yasal soruşturma yapılmak üzere işe el koyulduğunu haber veriyordu. Böylece on beş gün boyunca hemen her gün babamın bütün çabasını üzerinde toplamış olan bu konu adalete intikal ederek onun ve kamuoyunun gündeminden çıkıyordu. Bundan sonra soruşturma adalet mekanizması içinde sürdürüldü. Gizli bir örgüt kurmakla suçlanan ve aralarında bazı tanınmış edebiyatçı ve tarihçilerimiz de bulunan 23 kişinin duruşması 8 Eylül'de İstanbul'da başladı. O zaman genç bir üsteğmen olarak henüz kamuoyunun tanımadığı, ama sonra 27 Mayıs ihtilalinden başlayarak demokrasi döneminde ülkenin belli başlı siyasal liderleri arasına giren Alparslan Türkeş de davanın bir sanığı idi. Dava 30 Mart 1945'te karara bağlandı. Sanıkların bazıları beraat ettiler. Bazıları çeşitli cezalara çarptırıldılar. Ancak dava temyiz edildiğinde Askeri Yargıtay bütün sanıklar için beraat kararı verdi. Zaten daha önce hepsi serbest bırakılmışlardı.

Askeri Yargıtay beraat kararında, "söylenmesi suç olmayan bir fikrin gerçekleşmesi için bir araya gelmenin de suç oluşturmayacağı" gerekçesine dayanmıştı. Yargıtay Başkanı Orgeneral Ali Fuat Erden, babamın Harp Okulu ve Akademisi'ndeki öğrenciliğinden beri yakın arkadaşı olmuştu, *İsmet İnönü* adlı 1952'de yayımlanan babama övgü dolu kitabında bu dava dolayısıyla babamın alındığını yazıyor. Çok partili döneme geçilip tek parti ve İsmet İnönü yönetiminin birçok davranışının kıyasıya eleştirildiği dönemde ırkçılık-turancılık davası sanıklarının da haksız yere suçlanmış oldukları, günlerce tabutluk denen hücrelerde yaşamak eziyetine uğratıldıkları dile getirildi. Kuşkusuz davanın kendisi tek parti düzeninin bir sonucu idi. Gerçeği meydana çıkaracağız diye sanıklara eziyet edilmesi de ne tek partili, ne çok partili düzenlerde savunulamaz. Babamın konuya bu kadar dikkatle eğilmesi dış politika kaygılarından, dünya savaşına bulaşmamak için çok dikkatle yürüdüğü yoldan saptırılma korkusundan kaynaklanıyordu. Savaş yılları içinde bir aralık Yunus Nadi'nin artık Almanya tarafında tavır almak gerekeceğini ima eden bir başyazısı üzerine *Cumhuriyet* gazetesinin kapatılması da aynı kaygıların sonucu idi. Oysa Yunus Nadi babamın fikirlerine en çok değer verdiği başyazarlardan biriydi.

Üniversite Kampı

Fen Fakültesi öğrencisi olarak 1944 yılı yazında bir ay askerlik kampına katıldım. O zamanlar liselerde ve üniversitede görülen askerlik derslerinin bir uygulama bölümü vardı. Lisenin son sınıfındayken sanırım haftada bir gün Sarıkışla'ya gider, orada askerlik talimleri yapardık, üniversitede ise ilk iki yılın yazlarında bir ay boyunca arazide kurulan bir kampta kalınırdı. Gündüzleri talim yapılır, geceleri de çadırlarda yatılırdı. Ben üniversite kampını ancak bir yıl yaptım. Çünkü o yılın sonunda Türk Hava Kurumu'nun Etimesgut'taki okulunda pilotluk dersleri görerek uçuculukta ilk adım olan turizm brövesini aldım. Havacılığı özendirmek için bu bröveyi alanlar, üniversitede kamp yapmakla yükümlü tutulmazlardı.

Öte yandan, 1944 Temmuz ayında geçirdiğim kamp yaşamı benim için arazide yaşamayı öğreten, askerliğe ısındıran ve iyi arkadaşlıklar kurmaya fırsat veren bir dönem oldu. Gerçi hava çok sıcaktı ve o sıcakta talim yapmaktan çok yakınanlarımız vardı. Kamp yaptığımız yer Karabiber çiftliği denen, bugünkü Harp Okulu yanındaki bir sırtta bulunan arazi parçası idi. Hemen çadırların yanından bir vadi geçiyordu ve yemek masaları o vadide kurulmuştu. Öğle sıcağında aşağıda yemek yedikten sonra yamacı tırmanarak çadırların yanma varmak en zorumuza giden işlerden biriydi. Bir gün yemeği bitirdikten sonra, nasıl yukarı çıkacağız diye düşünen bir arkadaşımın yanına gidip "Haydi irademizi toplayalım, yokuşu çıkalım," dediğimde bana bakıp "Senin iraden çok kuvvetli galiba," dediğini hatırlarım.

Askerlik talimi içinde uzun yürüyüşler yapmak da vardı. Bu yürüyüşlerde çok yorulduğum halde, yürümeye devam etme gücümün kesilmediğini görmek beni şaşırtmıştı. Hafta sonunda evde yemekte babamla konuşurken bundan söz ettim. Babam, "En yorgun bir birlik bile daha birkaç kilometre yürüyebilir," demişti. Bu konuda insan iradesinin ya da maneviyatının önemli bir rol oynadığını söyledikten sonra bir anısını anlatmıştı: "Ben bölük kumandanı olarak Edirne'de yeni gelen erlere talim yaptırırdım. Bir yürüyüşten döndükten sonra, yoruldunuz mu diye sorardım. 'Yorulduk' derlerse derhal emir verir yakındaki bir tepeye doğru koştururdum. Bunu öğrendikten sonra, ne zaman 'yoruldunuz mu' diye sorsam 'yorulmadık kumandanım,' derlerdi."

Babam hafta içinde annemle beraber yaptığı at gezintilerinde kamp yerimize bir iki kez uğradı. Bizi yemek yerken görmüştü. Uzaktan annemin beni göstererek, "Bakın paşam, Erdal orada," dediği, babamın da "Onların hepsi benim için Erdal," diye yanıt verdiği anlatılmıştı. Ben o kadar yakında olmadığım için duyamadım.

Kampın sonlarında bir akşam bir meydanda veda toplantısı yapıldı. Konuşmalardan sonra türkü söyleyenler halk oyunları gösterenler oldu. Oturarak izledik. Eğlencenin sonuna doğru Başbakan Saraçoğlu da geldi. Konuşmasına "arkadaşlar" diye başlaması dikkatimi çekmişti. Çünkü o zamanlar devlet büyükleri vatandaşlara pek öyle hitap etmezlerdi. Aklımda kalan öteki nokta da şu: Saraçoğlu konuşurken arkamızdan geçen bir görevli, "Konuşma bitince alkışlamaya devam edin, başbakan zeybek oynayacak," dedi. Biz de öyle yaptık ve gerçekten Saraçoğlu alkışların sonunda ortaya çıktı, çok yorgun görünmesine karşın bir iki zeybek figürü yaptı. Tekrar alkışladık.

Babamın atla yaptığı kamp gezilerinden anlatılan başka bir olay vardır. Zamanında gazetelere geçmedi, ama sonra yazılan kitaplarda görülebilir. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin bulunduğu bir askerlik kampını gene bir yemek zamanı geziyormuş. Öğrenciler kendisini görünce candan tezahürat yapmışlar. O da kendileriyle konuşmuş ve "Yemeklerinizden memnun musunuz" diye sormuş. Bir iki öğrenci, "memnun değiliz, yiyemiyoruz, doymuyoruz" gibi yanıtlar vermişler. Babam sesini çıkarmamış, ama bir iki gün sonra tekrar öğle yemeği zamanı kampa uğramış, önce bir karavananın başına gidip yemeklerin tadına bakmış, ondan sonra bir daha öğrencilere "yemekleri beğeniyor musunuz" diye sormuş. Belki aynı öğrenciler, belki başkaları gene "beğenmiyoruz" diye yanıt vermişler. Bunun üzerine babam ünlü deyimle, açmış ağzını yummuş gözünü, öğrencileri bir güzel haşlamış: "Ben sizin beğenmiyorum dediğiniz yemekleri biraz önce gördüm tattım. Bugünkü savaş şartlan içinde Türkiye'de o yemekleri bulabilen insanlar çok mutlu oluyorlar. Sizinki sadece şımarıklık. Ben sizin gibi şımarık beyzadeleri adam etmesini bilirim, geçmişte bu işi çok yaptım," diye başlayarak epey ağır sözler söyledikten sonra ayrılmış. Bu olayı anlatan ve orada öğrenci olarak bulunmuş olan bir Mülkiyeli yazar, "İnönü daha sonra gene kampımıza geldi, ama öğrenciler tarafından artık eskisi kadar candan karşılanmadı," diyor. Böyle olması doğal. Siyasetçilerin herkese şirin görünmek zorunda oldukları günümüzde doğal görülmeyecek olan bir devlet başkanının böyle bir davranış göstermiş olmasıdır.

Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi

Savaşın sonu yaklaşmış ve demokratik bir rejimin işaretleri ufukta görülmeye başlamışken, devam eden milli eğitim atılımları dışında, babamın ilgilendiği iki reform girişimi daha oldu. Birisi Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi, öteki de yıllardır beklenen toprak reformu yasasının Meclis'ten geçirilmesidir.

Bugün Anayasa dediğimiz temel yasanın eski adı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu idi. Hukuk dilini ağdalı Osmanlıca kelimelerden kurtarıp sadeleştirmek fikri Cumhuriyet'i kuranların epeydir özlediği bir hedefti. Bu hedefe götürecek yolun ilk aşaması ise Anayasa idi. Sonunda 15 Kasım 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'nda Anayasa'nın Türkçeleştirilmesi için girişim yapma kararı alındı ve bu tasarıyı hazırlamak için bir komisyon kuruldu. Ben bu gelişmeyi Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün kütüphanesinde babamın birkaç dil uzmanı ve yazarla çalışmaya başladığını görerek öğrendim. Bir iki kez babam beni de çağırdı ve bazı kavramlar için üniversitede hangi kelimeleri kullandığımızı sordu. Kütüphanede gördüğüm insanlardan yalnız Falih Rıfkı Atay'ı hatırlıyorum. Babamın bu grupla çalışması günlerce sürdü. Bu arada sonbaharın iki ayı ile kışın iki ayının da eskiden beri fazla karışık görünen adlarının sadeleştirilmesi söz konusu oldu. Bunlara benim çocukluğumda teşrinievvel, teşrinisani, kânunuevvel, kânunusani derdik. Sonra, biraz Türkçeleştirerek birinci teşrin, ikinci teşrin, birinci kânun, ikinci kânun demeye başlamıştık. Bu kez önerilenleri kimin düşündüğünü bilmiyorum, ama yeni ay adları kesinlikle çok daha sadeydi: Ekim, kasım, aralık, ocak. Ekim çiftçilerin ekim zamanını hatırlattığı için, kasım zaten eskiden halk arasında böyle bir ad olduğu için, aralık yıl sonunu belirttiği için, ocak da kışın soğuğunu hatırlattığı için önerilmişti. Bu adlar sofrada tartışılırken fikri sorulan Başbakan Saraçoğlu'nun üçünü beğenip yalnız aralık adının kabul görüp görmeyeceği üzerinde kuşku gösterdiğini ve sonra "Pekâlâ, bu isimleri kabul edelim, ama ne olur artık değiştirmeyelim," dediğini hatırlıyorum.

Türkçeleşmiş yeni anayasa tasarısı 11 Ocak 1945'te Meclis'ten geçti. Bazı ay adlarının değiştirilmesi de aynı gün kabul edildi. Yasanın görüşülmesi sırasında Anayasa Komisyonu Başkanı Mümtaz Ökmen, yasada yapılan değişikliklerin yalnız dil üzerinde olduğunu, anlam ve kavram bakımından en küçük bir değişiklik olmadığını özellikle belirtti. Kuşkusuz dediği doğruydu. Yapılan sadece biçimsel bir düzeltmeydi. Ama dili ilgilendirdiği için bence gene de önemli bir reform niteliğindeydi. Sonradan gelen Demokrat Parti iktidarında Anayasa'nın dilini tekrar Osmanlıcaya çevirmek için bir deneme yapıldıysa da bu geri dönüş tutmadı. 1945'ten beri birçok iktidar geldi geçti ama bugüne ulaşan anayasa deyimleri büyük ölçüde 1945'te kabul edilenler oldu.

Toprak Reformu Denemesi

Tek parti rejiminin son reform denemesi "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" adı altında Meclis'e getirilen tasarıyla yapıldı. Tarım Bakanlığı'nda Şevket Raşit Hatipoğlu'nun önderliğinde hazırlanan tasarı ilk önce kamuoyuna duyuruldu. *Ulus* gazetesi, 26 Ocak 1945 tarihli baş sayfasında, "Toprak dağıtımı hakkında

mühim bir kanun hazırlanıyor" başlığı altında "Topraksız çiftçi kalmayacak" haberini verdi. Şubat ortalarında tasarı Meclis'te kurulan geçici encümende görüşülmeye başlandı. Üç ay süren bu ön çalışmadan sonra, 15 Mayıs'ta Meclis Genel Kurulu'nda ele alındı.

O günlerde Tarım Bakanı Hatipoğlu'nu soframızda sık sık görüyorduk. Konuşmalardan anlıyordum ki, babam bu tasarının yıllardır özlediği toprak reformunu gerçekleştireceğine inanıyor ve fazla değişikliğe uğramadan Meclis'ten geçmesini istiyordu. Her köylümüzün ekip biçebileceği bir toprak parçasına sahip olmasını insanca yaşamanın temel koşulu sayıyor ve devletin bunu sağlamakla görevli olduğuna inanıyordu. O zamana kadar birçok kez bunu gerçekleştirmek istemiş, ama ya fırsat ya olanak bulamamıştı. Şimdi bu olanağı görüyor ve dolayısıyla Hatipoğlu'nun tasarısının kabulünü içtenlikle istiyordu. Bu yolda bütün gücünü kullanmaya kararlı görünüyordu. Öte yandan tasarı daha encümene geldiğinde görülmüştü ki, Meclis'teki büyük toprak sahibi milletvekilleri bu tasarıya şiddetle karşıydılar ve tasarıyı bu şekliyle geçirmemek için takım halinde mücadeleye girişmişlerdi. Başlıca sözcüleri Adnan Menderes ve Emin Sazak olarak görünen bu milletvekilleri Meclis'te azınlıkta olduklarını bildikleri için toprak reformu fikrine doğrudan karşı çıkmıyorlar, ancak tasarının etkisiz kalması için dolaylı bir yönteme başvuruyorlardı: Önce tasarının her ayrıntısını ele alıp pratikte uygulanamayacağını göstererek değişiklik istemek, böylece görüşmeleri sürekli uzatmak, ikinci olarak da pratik kolaylık sağlayacağı gerekçesiyle toprak dağıtımını olanaksız kılacak değişiklikleri kabul ettirmek. Çiftçiliğin teknik konularını iyi bildikleri için bu taktiği başarıyla uyguladılar. Toprak dağıtımının yapılışını düzenleyen 17. madde kritikti. Tasarı encümenden çıktığında 17. maddenin reformu olanaksız kılacak şekilde değiştirilmiş olduğu gözlendi. Hatipoğlu'nun bunu haber vermesi üzerine babam ağırlığını koyarak maddenin düzeltilmesi talimatını bütün yetkililere duyurdu; 321 imzalı bir önerge maddenin genel kurulda eski şekline döndürülmesini sağladı. Genel kurul görüşmeleri 15 Mayıs'ta başladı ve 12 Haziran'da tamamlandı. Tasarı, yapısını bozacak bir değişikliğe uğramadan kabul edilmişti. Başbakan Saraçoğlu tasarının kabulü üzerine verdiği demeçte bu yasanın esaslı bir devrim yasası olduğunu söyledi.

Tasarı Meclis'ten geçmişti. Ama CHP içinde önemli bir ayrılık da doğmuştu. Bu ayrılığın yeni bir partinin ortaya çıkmasına yol açabileceği sofradaki tartışmalarda çok söylenmişti. Hatta bu nedenle babama konunun bu kadar üzerinde durmaması öğütleri de verilmişti. Ancak babam için bu ne zamandır beklenen bir temel reformdu. Her ne pahasına olursa olsun tasarı yasal aşmalıydı. Yasalaştı, ama gerçekten yeni bir partinin doğması da gecikmedi ve bu oluşum yasanın etkili bir şekilde uygulanmasını engelledi.

VIII.
Çok Partili Yaşama Geçiş

Demokrasi Ufukta Görünüyor

Almanya 8 Mayıs 1945'te kayıtsız şartsız teslim oldu. Avrupa'da altı yıldır süren savaş bitti. Babam, 19 Mayıs 1945'te gençliğe seslenirken, Türkiye'de artık demokrasiye hızlı adımlarla geçileceğinin işaretlerini verdi. Konuşmasında temel olarak gene halk idaresi üzerinde duruyor, ama bu defa demokrasi ilkelerinden de açıkça söz ediyordu. İki yerde şunları söylüyordu:

Memleketimizin siyasi idaresi, Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.

Büyük Meclis'in şimdiye kadar parlak bir suretle ispat ettiği hakikat, halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis az zaman içinde büyük inkilaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini teinin edecektir.[77]

Bu konuşmadan itibaren sofradaki söyleşiler demokrasiye geçişin çeşitli aşamaları üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Artık aşağı yukarı her gün demokratik gelişmenin yeni bir öğesi ortaya çıkıyordu. Gerçi dış güvenliğimiz henüz sağlanmamıştı. Tam o günlerde Sovyetler Birliği, zaferle birlikte uyanan yayılmacılık eğilimi içinde ülkemizden toprak ve üs istemişti ve biz derhal reddetmiştik. Sovyet tehdidinin etkisiz hale getirilmesi[78] babamın öncelikli kaygısı

---

77) Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 58.

78) *age.*, s. 199-241.

olarak zamanının çoğunu almaya daha bir süre devam etti. Ama bu kaygı demokrasi adımlarını olumsuz etkilemedi, hatta belki babamın bu doğrultudaki kararlılığını artırdı.

Meclis'te 1945 Mayıs'ında toprak yasasının konuşulması bir muhalefet çekirdeğini su yüzüne çıkardı. Bütçe oylaması 29 Mayıs'ta yapıldı ve 370 kabul oyuna karşı 7 ret oyu çıktı. Ticaret Bakanı Celal Sait Siren 1 Haziran'da herhalde bütçenin konuşulması sırasında bakanlığına yöneltilen eleştirilerin bir sonucu olarak görevinden ayrıldı. Yerine Raif Karadeniz atandı. Boş bulunan altı milletvekilliği için yapılacak 8 Haziran'daki ara seçimde CHP'nin aday göstermeyeceği ilan edildi. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın bir önergesi 12 Haziran'da CHP Meclis Grubu'nda görüşüldü ve reddedildi. Siyasal tarihimizde "dörtlü takrir" diye ünlenmiş olan bu önergede ülkede yeni esmeye başlayan demokrasi havasına uygun olarak yasalarda ve CHP tüzüğünde bazı değişiklikler isteniyordu. Bunlar aslında CHP'nin zaten yakın gelecekte yapması gereken değişikliklerdi. Ama şimdi dörtlü bir önerge içinde ortaya atılmaları bir süredir hükümet icraatına, örneğin toprak yasasının 17. maddesine karşı tavır almış bazı milletvekillerinin bir grup halinde bir araya geldikleri, particilikte çok kullanılan deyimle bir hizip oluşturdukları izlenimini doğurmuştu. Onun için özellikle babamın önergenin reddini istediğini sofradaki konuşmalardan anladık. Bu konular açıldığında babamın hep söylediği şu idi:

Partimizin ilkelerini, temel politikamızı kabul etmeyen insanların yapmaları gereken şey, başka bir parti kurarak karşımıza geçip bizimle açıktan mücadele etmeleridir. Yaptıklarımızı beğenmeyecekler, doğru bulmayacaklar, ama içimizde kalıp kendi aralarında bir hizip oluşturacaklar. İçeriden bizim çalışmalarımızı etkisiz bırakmaya çalışacaklar. İşte bu olmaz. Buna izin veremem.

Babamın bütün siyasal yaşamı boyunca hizipleşmeye karşı çıktığını söylemeliyim. Sanırım her zaman bunu meşru mücadele ya da oyunun kurallarına uyma anlayışına aykırı bir tutum olarak görmüştür. Örneğin, *Hatıralar*'ında 1922 yılında konferans arasında Lozan'dan döndüğünde bazı önde gelen siyasetçilerin, Atatürk'ün girişimlerini önlemek için ortak tavır alma önerilerini bir hizip hareketi olarak gördüğü için hemen reddettiğini anlatır. Daha sonra iktidarda olsun, muhalefette olsun, partisi içindeki muhaliflerin sürekli bir grup halinde hareket etmelerini hep önlemeye çalışmıştır. Kendisi de genel başkanlıktan ayrıldığında bir hizip kurmaya girişmemiştir.

CHP'nin aday göstermediği 18 Haziran'da ki ara seçimde milletvekilliğini kazananlardan birisi, soframızda yeni görmeye başladığımız Profesör Nihat Erim oldu. Babam kendisini hukuk fakültesinde dış ilişkiler konusundaki bir sınavda görmüş, konuşmasını, fikirlerini beğenmiş ve ondan sonra eve çağırmaya başlamıştı. Görüşmeleri o günlerde toplanacak olan San Francisco konferansı ve kurulmakta olan Birleşmiş Milletler örgütü konularında başlamış, kısa zamanda demokratik gelişmenin bütün alanlarını kapsar olmuştu. Profesör Erim milletvekili olarak soframıza geldiği gün, "'Paşam ben parti adayı değildim, ama seçilir seçilmez doğru gittim, CHP'ye kaydımı yaptırdım" demişti. Metin Toker o dönemi ayrıntılarıyla anlatan kitabında, Nihat Erim'in günü gününe tutmuş olduğu notlardan yararlanarak babamın demokratik açılımlara ne gibi bir düşünceyle yöneldiğini kendi ağzından aktarıyor. Daha 19 Mayıs'taki konuşmasının akşamında Çankaya'da köşke çağırıp konuşması hakkında fikrini sorduğu Nihat Erim'e özetle şunları söyler:

Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleriyle idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz.

Ben ömrümü tek parti rejimiyle geçirebilirim ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.[79]

Babamın Nihat Erim'e 1945'te söylediği bu sözler Atıf Esenbel'den birkaç yıl önce duyduğum, Cumhuriyet rejiminin sürekliliği sorununa çözüm getiriyordu. Böylece çok partili sistemin, en az ülkenin bütün işlerinde ciddi bir denetim sağlama amacı kadar önemli ikinci amacı ortaya çıkıyordu: Halk katında süresi dolan iktidarın ihtilalsiz, kansız bir şekilde yeni gelenlere devredilmesiyle rejimin sürekliliğinin sağlanması. Geçen yarım yüzyıla, 1945'ten bu yana baktığımızda bu amaca büyük ölçüde varılmış olduğunu sanırım söyleyebiliriz. Gerçi bazı darbeler, müdahaleler, hatta siyasal idamlar yaşandı, anarşiyle teröre kurbanlar verdik, hâlâ da veriyoruz, ama iktidar değişikliklerinin sonunda Cumhuriyet'in temel yapısı hep korundu. Demokratik çerçeveye her zaman dönüldü.

---

79) Metin Toker, *age*., s. 59.

Babam o günlerde ve daha sonra özellikle demokratik anlayışla bağdaşmayan gelişmeleri tekrar demokrasi rayına oturtmaya çalışırken biz çocuklarına hep şu sözleri söylemiştir:

Ülkemizde demokrasinin yerleşmesini, oturmasını sizin için istiyorum. Bütün bu sıkıntılara onun için katlanıyorum. Sizin bu sorunlarla artık uğraşmamanızı istiyorum.

Bu amacında da büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Bugün elli yıllık bir demokrasi geçmişine sahibiz. Öte yandan bu sürenin bile demokrasinin tam oturması için yetmediğini, bizim de bu yolda çaba harcamamız gerektiğini gördük. Bu da işin bir başka yanı.

İlk Muhalif Parti: Milli Kalkınma Partisi

Gazetelerde 8 Temmuz'da çıkan bir haber, ilk muhalif partinin kurulmak üzere olduğunu haber verdi. Bu, Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi idi. Nuri Demirağ tanınmış bir iş adamı ve sanayiciydi. Birçok girişimi yanında bir de uçak fabrikası kurmuştu. Ayrıca uçak pilotluğunu öğretmek için Yeşilköy'de bir okul açmıştı. Ağabeyim ilk uçuş derslerini bu okulda almıştı.[80]

Nuri Demirağ partisini kurmak için 8 Temmuz'da İstanbul Valiliği'ne başvurmuştu. O zamanlar bu konuda uygulanabilecek tek yasa, dernekler yasası idi. Bu yasaya göre parti kurulabilirdi. Yalnız Demirağ'ın başvurusuna partilerinin tüzüğü eklenmemişti. Tüzükle birlikte ikinci başvuru yapıldı ve 22 Eylül'de Milli Kalkınma Partisi'ne hükümetçe izin verildi. Böylece mevcut yasalarla da birden fazla siyasal parti kurulabileceği ortaya çıkmış, çok partinin yolu açılmıştı. Yalnız Milli Kalkınma Partisi, kurucusunun büyük iddialarına karşın, ciddi bir iktidar adayı görünümünü bir türlü kazanamadı. Nuri Demirağ'ın korusunda, gazetecilere ve konuklara sık sık kuzu ziyafetleri verilmesinden dolayı daha çok Kuzu Partisi olarak anıldı.

Bu arada yurt dışında yaşanan birkaç önemli olayı hatırlatayım. İngiltere'de 27 Temmuz'da yapılan seçimleri İşçi Partisi'nin kazanması üzerine Churchill başbakanlığı bıraktı. Attlee başbakan oldu. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi teslim olmaktan kurtarıp zafere götüren insan diye bilinmesine karşın Churchill barışın ardından adaletli bir refah devleti kurulmasını bekleyen İngiliz seçmenlerin desteğini yitirdi. Seçmenler İşçi Partisi'ni iktidara getirdiler.

---

80) *age.*, s. 40.

Japonya'ya 7 Ağustos'ta ilk atom bombası atıldı, 15 Ağustos'ta Japonya Müttefiklere teslim oldu. Dünya savaşı sona erdi. Fakat Türkiye'ye karşı ileri sürülen Sovyet istekleri güvenliğimiz açısından yeni bir tehdit doğurmuştu. Bu tehlike karşısında silahlı kuvvetlerimiz gene hazır tutulurken, dostumuz olan büyük devletler de her fırsatta, her kademede yapılan girişimlerle uyarılıyordu.

Demokratik açılımlarla beraber basınımızda ciddi tartışmalar başlamıştı. CHP'nin sözcülüğünü yapan *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay, *Vatan* ve *Tan* gibi İstanbul gazetelerinin başyazarları olan Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel ile ya da o gazetelerde yazıları çıkan muhalif milletvekilleri Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ile polemiklere girişmişti. Bu dönemde CHP içindeki muhalefetin nasıl yeni bir parti kurma çalışmalarına başladığını Metin Toker yukarıda adını andığım kitabında ayrıntılı olarak anlatıyor. Ben o sırada Fen Fakültesi'nde okuyordum. Siyasal gelişmeleri yalnız sofradaki konuşmalardan ve gazetelerden izliyordum. Babamın konukları, onun çok partili düzene geçmeye kararlı olduğunu fark ediyorlardı. Sık sık dile getirdikleri bir soru şu idi: "Siz böyle bir gelişmeyi istiyorsunuz. Ama görüyoruz ki, bir türlü ciddi bir ikinci parti ortaya çıkamıyor. Niçin siz bir arkadaşınızı çağırıp ona bu muhalif partiyi kurma görevini vermiyorsunuz?" Babamın yanıtı şöyle oluyordu:

Böyle bir şey yapmak istemiyorum, çünkü bu hareket ciddi olmaz, inandırıcı olmaz. Gerçek bir muhalefet partisi böyle ısmarlama kurulamaz. Yoksa ben bir an önce kurulmasını istiyorum, ama sabırsızlık göstermenin faydası yoktur. Biraz beklersek elbet doğru şekilde bir muhalefet partisinin kurulduğunu göreceğiz.

Böyle bir gelişmeyi beklerken, babamın arkadaşlarına tavsiyesi parti içinde sürekli muhalefet yapan milletvekillerini ayrılıp başka bir parti kurmaya özendirilmeleri idi. CHP divanı 21 Eylül'de, basında partiyi ve hükümeti açıktan eleştiren yazılar yayınladıkları ve bu yazılar üzerine parti genel merkezinin yaptığı yazılı uyarıya uymadıkları için Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP ile ilişkilerinin kesilmesine oybirliğiyle karar verdi. Celâl Bayar 29 Eylül'de İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğini Meclis başkanlığına bildirdi. Dörtlü önergeyi verenlerin birlikte bir parti kurmaya doğru yavaş yavaş ilerledikleri görülüyordu. Babamın "muhalifler başka partiye geçip açıktan bizimle mücadele etsinler" şeklinde özetlediğim tutumu kuşkusuz bu gelişmeyi destekliyordu. Ama rahmetli Bayar'ı çağırıp ona doğrudan doğruya bir parti kurması önerisinde bulunduğu gibi bir sözü hiçbir zaman söylemedi. Tersine, hep böyle bir yönlendirmenin geçerli olmayacağını, iyi karşılanmayacağını söyledi.

Metin Toker kitabında General Kâzım Özalp'in bir araştırma yapan Sabahattin Selek'e babamın böyle bir önerisini Bayar'a götürmekle görevlendirildiğini anlattığını, ama Bayar'ın da İnönü'nün de böyle bir şey hatırlamadıklarını yazıyor. Benim de sofradaki konuşmalardan aldığım izlenim doğrudan doğruya böyle bir öneri yapılmadığı şeklindedir. Öte yandan babam Bayar'ın bir parti kurmaya girişmesinden memnun olacağını da gizlemiyordu. İstifanın duyulduğu günlerde yemeğe gelen ve Bayar'ın eski arkadaşlarından olduğu bilinen Muammer Eriş'le konuşurken Bayar'ın bu istifasından ülkenin zararına olabilecek bir anlam çıkarmadığını belirtmiş ve "Herhalde, sükûnetle bundan sonra ne yapacağına karar vermek için biraz düşünmeye ihtiyacı var," gibi sözler söylemişti. Hatta Eriş belki aksini beklerken duyduğu bu anlayışlı yorumdan çok duygulanmış ve "Büyüksünüz paşam, gerçekten böyle düşünerek büyük bir insan olduğunuzu gösteriyorsunuz," demişti.

Meclis'i Açış Nutku: 1 Kasım 1945

Bu başlığı yazdıktan sonra düşündüm. O zamanlar böyle Meclis ya da kurultay açılışı gibi önemli toplantılarda önceden hazırlanıp metni yazılan konuşmalara nutuk derdik. Böylece bunun her fırsatta yapılan konuşmalardan farklı bir seslenme olduğu belirirdi. Artık nutuk sözcüğünü kullanmıyoruz. Nutuk yerine söylev desek de hemen her türlü seslenme eylemine konuşma diyoruz. Ama bu arada bir anlam farkını da kaçırmış oluyoruz.

Babam 1 Kasım 1945'te Meclis'i açarken söylediği nutukta çok partili demokratik bir düzene geçmeye kararlı olduğunu, bu defa hiçbir kuşkuya, tereddüde yer vermeyecek şekilde gösterdi. Metin Toker'in anısına göre, Celâl Bayar da babamın bu 1 Kasım nutkundan sonra demokrasiye geçileceğine inanarak parti kurmaya karar vermişti.

Nutukta önce Cumhuriyet yönetiminin başlangıçta çağdaşlaşma devrimlerinin yapılabilmesi için zorunlu olarak otoriter bir tutuma başvurduğunu, ama demokratik bir gelişmeyi hep özlediğini anlatırken şöyle söylüyor:

Her manasıyla bir ortaçağ kurumu olan imparatorluktan modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir cumhuriyet kurulmuştur. Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için, devrimci olması zaruridir. İlk devirlerde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir Cumhuriyet olmasını ve Latin harflerini, bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insaflı hiç kimse bekleyemezdi.

Türkiye'de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken bütün büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır. Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.

Sonra, evde arkadaşlarına hep söylediği hedefini Meclis'te açıklıyor:

Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse geçilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.

Meclis'teki nutkunda başarısızlıklarını talihsizlik olarak nitelediği iki girişimden ikincisi Serbest Fırka'ydı. Babam iktidar olarak Serbest Fırka deneyine dayanamamış olmalarını hep "yaptığımız bir hata" diye nitelerdi. "Eğer o zaman yapılacağını düşündüğümüz eleştirileri göze alabilseydik, 1930'dan bugüne kadar çok partili rejim içinde yaşamış, bir hayli deneyim kazanmış, bu ileri yaşam biçimine alışmış olacaktık," derdi. *Hatıralar*'ında bu konuda, daha etraflı düşüncelerini şöyle açıklıyor ve bugün de geçerli olan çok ilginç görüşler belirtiyor:

Fethi Bey (Okyar) Serbest Fırka'yı kapatacağını söylediği zaman ben itiraz ettim. Fethi Beye karşı ısrar ettim ve bunu yapamazsınız dedim. Atatürk bana, 'Ne yapayım elimde değil, istemiyorlar, işte görüyorsun,' diyordu. Serbest Fırka teşebbüsü bu suretle bitmiş oldu. Bunun neticesi olarak, birden fazla parti ile demokratik rejim ümidini Atatürk hemen hemen kaybetti. Sonra, biz demokratik rejime geçtiğimiz zaman, yabancılar bana sormuşlardır: Serbest Fırka tecrübesinden sonra, şimdi Atatürk sağ olsaydı bu rejime geçer miydi? Benim kanaatimce Atatürk, hale göre, zamana göre tedbir bulmasını ve tatbik etmesini bilen insandı. Tahmin olunduğu gibi, sabit fikirleri olan insan değildi. Serbest Fırka tecrübesinde neticeye vardıktan sonra, nihayet bizim ihtiyaç gördüğümüz zamanlarda sağ bulunsaydı, onun da aynı ihtiyacı göreceği kanaatindeyim.

Bir defa Serbest Fırka kurulmuş olduktan sonra bunun kaldırılmasının iyi olacağını da hiçbir zaman düşünmedim. Güçlükleri vardı. Fakat bu güçlükleri biz, Atatürk'le beraber yenebilirdik. Fethi Bey devam etseydi, güçlükleri yenerdik ve karşı karşıya iki parti o zaman yerleşmiş olurdu. Ben bu kanaati muhafaza ettim.[81]

Düşünceleri bu şekilde devam ediyor. Hepsini buraya almak *Hatıralar*'ın tamamını okumak isteyeceklere haksızlık olur. Yalnız, bugün de geçerli olan iki düşüncesini daha o kitaptan olduğu gibi almak istiyorum:

Böyle teşebbüsler yapıldığı zaman salim işlemesini sağlamak lazımdır. Salim işlemesi temin olduktan sonra iktidar değişmesi, endişe duyulacak, şaşılacak bir şey değildir. Böyle kabul etmeden teşebbüse geçmek yanlıştır.

Tek parti üzerinde tecrübe yapıldıktan sonra, bizde demokratik rejim olmaz, olmayacaktır kanaatine varmamak lazımdır. Bütün mahzurları meydana çıktıktan sonra bile tereddüt gösterilmemelidir. Esas mesele, daha başlarken, doğacak neticelere katlanacağız diye karar vermektedir.

Bu nutkunda babam bazı yasalarda değişiklik yapılacağını haber veriyor ve son olarak bir karşı parti kurulmasını özendirecek görüşler ifade ediyor:

Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığımızdan sonra yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devresi olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulup kurulamayacağını ve kurulursa bunun Meclis içinde mi, dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurum içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi oluşumuğu için daha yapıcı bir tutumdur.

Sonunda Demokrat Parti Kuruluyor

Bu konuşma siyasal gelişmenin yönünü açıkça belirlemişti. Refik Koraltan 28 Kasım'da CHP'den çıkarıldı. Celâl Bayar 4 Aralık'ta CHP'den istifa ettiğini

81) İsmet İnönü, *Hatıralar*, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 230-231.

açıkladı. Gazeteler 8 Ocak'ta Demokrat Parti adında yeni bir partinin kurulduğunu ve programını 7 Ocak'ta hükümete sunduğunu haber verdiler. Kurucular Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dı. Celâl Bayar ilk demecinde, "Türk milletine karşı büyük bir mesuliyet aldığımızı biliyoruz," dedi.

Partisinin kurulmasından önce Celâl Bayar babamla bir görüşme yaptı ve programları hakkında bilgi verdi. Görüşme sonunda öğle yemeğini beraber yediler. O yemekte ben de vardım. Konuşulanlardan aklımda bir şey kalmadı. Yalnız dostça konuşmalarla geçen sakin bir yemek olduğunu, Bayar'in babama çok saygılı davrandığını hatırlıyorum. Asıl konuşmaları yemekten önce kütüphanede olmuştu.

İnönü ve Bayar'dan aldığı bilgilere dayanarak bu görüşmede babamın, programın üç noktadaki tutumu üzerinde durduğunu, laikliğe karşı olup olmadıklarını, köy enstitüleri ve ilköğretim seferberliği girişimiyle uğraşıp uğraşmayacaklarını, dış politikada ayrılık olup olmayacağını sorduğunu ve bu üç konuda Bayar'ın verdiği yanıtları yeterli bularak, "öyleyse tamam" dediğini anlatıyor. Yemekten sonra babamın isteği üzerine Bayar'ı köşkün kapısına kadar geçirdim. Bir araba çağıralım mı diye sorduğumda yürümek istediğini söyledi ve öylece ayrıldı.

Demokrat Parti kurucuları bu defa genel idare kurulu olarak yaptıkları ilk toplantıda parti başkanlığına Celâl Bayar'ı seçtiler. Çok geçmeden genel idare kuruluna iki milletvekilini, evlerinde toplantı yaptıkları Cemal Tunca ile Refik Şevket İnce'yi ve onlarla birlikte hareket etmiş olan eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'i aldılar. Gene ilk günlerde Demokrat Parti'ye katılan genç matematikçi Osman Bölükbaşı, eşsiz konuşma yeteneği ile sonradan ünlü siyasetçilerimiz ve özgürlük savaşçılarımız arasına girdi.

"Ne Yaptığınızın Farkında mısınız?"

Demokrat Parti kurulup hızla gelişmeye başlayınca, sofrada babamı konuklarından bazılarının böyle bir gelişmeye izin vermenin doğru olup olmadığını sorguladıkları oldu. Babam bu kaygı gösterilerine hep kesin kararlılıkla yanıt verir, her türlü eleştiriyi, sıkıntıyı göze aldığını, hiçbir şeyden korkmadığını, çok partili yaşamın eninde sonunda memleketin hayrına olacağına inandığını söylerdi. Bir iki konuşmayı iyi hatırlıyorum.

Babamın amcasının oğlu Malatya Milletvekili Tevfik Temelli, bir gün, aklından geçenleri iyice ortaya koydu:

"Paşam, karşınıza geçenlerin neler yapacaklarını biliyor musunuz? Bu insanlar köy köy, kasaba kasaba dolaşacaklar, her gittikleri yerde sizin aleyhinizde ağızlarına geleni söyleyecekler. Harp esnasında sizi aç bıraktı, pahalılığı getirdi, size zulüm yaptı, daha bilmem neler uyduracaklar. Siz bu sözlerin yalan olduğunu, yanlış olduğunu herkese nasıl anlatacaksınız? Halkonlara inanırsa ne yapacaksınız?"

Babamın yanıtı ise şu oldu:

"Biliyorum, bütün bunları yapacaklar. Olsun, yapsınlar! Ben de her yere giderim. Her yerde halka, vatandaşlarıma kendi yaptıklarımızı açıkaçık anlatırım. Ondan sonra vatandaşların kararını görürüz. Ne karar verirlerse makbulümdür. Burada zorla oturmuyoruz."

Tevfik Bey'in yüzündeki ifadeden böyle bir söz düellosunu o günkü koşullarda babamın kazanacağını hiç sanmadığı anlaşılıyordu. Ama babamın kararlılığı karşısında başka söz söylemedi. Gene pratik açıdan benzer bir uyarıyı bir başka gün, amcam Hasan Rıza Temelli yaptı. Amcam iş adamı olduğu için, Demokrat Parti'yi kuranların iş çevrelerinde güçlü dostları olduğunu biliyordu ve ufukta görünen bir demokratik mücadelede parasal yönden büyük bir üstünlük sağlayacaklarını tahmin ediyordu. "Bu üstünlüğe karşı kendinizi nasıl koruyacaksınız?" diye soruyordu.

Bir kuramsal itirazı da Yakup Kadri Karaosmanoğlu yaptı:

"Paşam, devrimlerimizi koruyacağız diyorsunuz ama demokrasiye geçmek istiyorsunuz. Devrimler demokraside nasıl korunur? Bu ikisi birbiriyle nasıl bağdaşır? Nasıl olacak bu?" İdeoloji konularına hep değer vermiş olan Karaosmanoğlu'nun bu sorusunu babam gülerek geçiştirdi. *"Olur olur, her ikisini de yapacağız,"* demekle yetindi.

Bir seçimde iktidarı kaybedebileceği mutlaka babamın da aklından geçiyordu ki birkaç kez şu itirafı yaptı:

"Bugüne kadar devlet yaşamında erişilebilecek bütün mevkilere geldim. Bir eksiğim kalmıştı: Muhalefet liderliği. Belki bundan sonra bu görevi de yapma olanağı bulurum." Tabii bu sözleri duyan konuklar, *"Aman paşam o da eksik olsun!"* derlerdi. Ama sonunda olaylar babamın bu eksiğini fazlasıyla kapatmasını sağladı.

Babamın, muhalefet liderliğinden söz ederken, bu olasılığı gerçekten ciddi olarak düşünüp düşünmediği merak edilebilir. Metin Toker onun halkın gerçek duygularından haberi olmadığını, ülkeyi savaştan koruma başarısını gösterdiği için iktidarını sürdüreceğinden emin olduğunu yazıyor.[82] Bu teşhiste önemli bir gerçek payı olduğuna inanıyorum. Öyle olması da gayet doğal. Demek istiyorum ki. başka ülkelerde derin acı ve yıkıntıya yol açan bu büyük dünya savaşının dışında kalabileceğimizi kimse ummazken, birçok kez sınırlarımıza gelmiş tehlikeleri göğüsleyerek altı yıllık savaş dönemini burnumuzu kanatmadan aşmayı başarmış bir parti liderinin, herkesin kalbinde taht kurduğunu ve seçimi büyük farkla kazanacağını düşünmesi normaldir. Babam *Hatıralar*'ın önsözünde, ülkenin geçirdiği savaşları ima ederek, "hesapsız şehitler ve felakete uğrayanlar arasında, yaşayarak çıkmak gibi bir umulmadık olay başımdan geçti," der. İşte bu defa, İkinci Dünya Savaşı'nda o, ülkesine aynı umulmadık talihi kazandırdığının bilincindeydi. Bunun kendisine getirdiği itibarın seçimlerde rol oynamasını beklemesi doğaldı. Gerçi kısa zaman önce, İngiltere'de savaşın eşsiz lideri olarak ününün doruğuna erişmiş Churchill seçimleri büyük farkla kaybetmişti. Ama bu son derece öğretici olay o zaman bize bir gariplik olarak görünmüş, demokrasilerde halkın davranışı açısından gerekli dersi kimse çıkarmamıştı.

Babamın çevresindeki insanların çoğu da aynı iyimserlik içindeydiler. Savaşın bizim için kritik olan yeni bir aşamasından da sıyrılarak geçtiğimizde, "Paşam, sonuna kadar böyle götürebilirseniz, bu memleket sizin altından heykelinizi yapar," diyenler olduğunu hatırlıyorum. Tevfik Temelli ve Rıza amcam gibi gerçekçi insanların uyarılarını bir tarafa bırakırsam, çoğunlukla yorumlar hep muhalifleri küçümseme doğrultusundaydı. Bir akşam CHP'den çıkarılan milletvekillerinin şaşkın ve pişman bir durumda oldukları anlatılıyordu. Sofrada bulunan Falih Rıfkı Atay, "Paşam, içindeyken partiyi eleştirmek, küçük görmek kolaydır, ama dışına çıkılınca o eleştirilen parti birden bire insanın gözüne çok büyük görünmeye başlar," demişti. Katıldığım bir gezide yapılan bir söyleşiyi hatırlıyorum. Nurullah Ataç Demokrat Parti'nin kurucularıyla CHP'nin ileri gelenlerini babamdan başlayarak tek tek karşılaştırıyor, düşünsel yetenek ve kültürel birikim açılarından açıkça Demokrat Parti aleyhine sonuçlar çıkarıyordu. Yanındakilerin hepsi buna inanmış görünüyordu. Demokrasilerde seçimlerin nasıl kazanıldığı, seçmenlerin oy verirken hangi niteliklere daha çok değer verdikleri hakkında herkesin ne kadar bilgisiz

82) Metin Toker, age., s. 23, 57, 115.

olduğunu şimdi bu konuşmayı hatırlayınca görüyorum. Ama o zamanki havada bu fark edilmiyordu. Söylenenler hep akla mantığa uygun geliyordu. Vatandaşların devlet yönetimini bir hamlede babam ve arkadaşları gibi deneyimli insanların elinden alıp deneyimi de yeteneği de eksik olduğu açıkça görülen insanlara bırakması olmayacak şeydi.

Başka Neler Oluyor?

Babamın ve onunla birlikte pek çok kimsenin yaşam düzenini adamakıllı değiştirecek olan çok partili rejime böylece ilk adımlarımızı atıyorduk. Ancak henüz bu değişiklikler görünmüyor, eski yaşam ve çalışma düzeni sürüyordu. Babam, bütün savaş yıllarında yaptığı gibi her sabah bir saat kadar ata biniyor, sonra çalışmaya başlıyordu. Öğle yemeğinde her zaman bir ya da birkaç konuğu oluyor, yemekten sonra yarım saatlik öğle uykusunu ihmal etmiyor, sonra tekrar çalışmaya başlıyor ve akşam yemeğinde de başka konuklarla buluşuyordu. Arada fırsat buldukça bir arkadaşıyla ya da yalnız başına satranç oynuyordu. Hafta sonlarında ise cumartesi günü konservatuarda Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın konserini izliyor, pazar gününü de hipodromda at yarışlarını izlemeye ayırıyordu.

Uğraştığı konuların başında gene Sovyet tehdidinin etkisizleştirilmesi vardı, ama İngiltere ile ABD'nin bizim görüşümüze gelmeleriyle tehlikeli olasılıklar büyük ölçüde azalmış, güvenliğimizi koruyacak bir denge ufukta görünmüştü. Milli eğitim ve kültür alanındaki etkinlikler devam ediyordu. O günlerdeki yaşamımızın havasını vermek için *Ulus* gazetesinden bazı haberleri aktarayım:

Saraçoğlu Mahallesinin açılışıyla ilgili 31 Ekim tarihli gazetede yer alan haberi bende birçok anı uyandırıyor. Devlet memurlarını barındırmak için, 1944 yılında Meclis'in kabul ettiği bir yasa ile yapımına başlanan bu mahallenin mimarı ünlü Alman hoca Paul Bonatz idi. Bonatz 1942'de, önce Anıtkabir için açılan uluslararası proje yarışmasında jüri üyeliği yapmak, sonra bir Alman mimarlık sergisini açmak için iki kez Türkiye'ye gelmişti. Sonunda da ününü ve değerini fark eden Milli Eğitim Bakanlığı'nca teknik öğretim müsteşarlığı yapı dairesinde görevlendirilmişti. Burada sanat enstitülerinin projelerini yapmakla işe başlayan Bonatz, sonra Teknik Üniversite'ye geçmiş ve 1954'e kadar Türkiye'de kalarak mimarlık alanında çok hizmet vermiştir. Ben onun adını ilk kez Hasan Âli Yücel'den duymuştum. Hem güzel, hem kullanışlı binalar yapabilen çok iyi bir mimar olduğunu babama anlatmıştı. Saraçoğlu Mahallesi de bu ününü arttıran bir eser oldu. Saraçoğlu evleri ile tanışmam aşağı yukarı on

yıl sonra Fen Fakültesi'nde görev yaptığım 1953-57 yıllarında gerçekleşti. Bu evlerin birinde oturan Doçent Aydın Yalçın ile gazeteci eşi Nilüfer Yalçın'ı sık sık ziyarete giderdim. Ev sahiplerinin konukseverliği ve arkadaşcanlılığı, evin kullanışlı tasarımıyla birleşince, çoğu çeşitli fakültelerde öğretim üyesi olan bir grup genç aydının bir araya gelip sürekli söyleşiler yaptıkları bir ortam doğmuştu. Genellikle akşamları yapılan konuşmalarda Şerif Mardin, Osman Okyar, Metin And, Bilge Karasu, Turhan Feyzioğlu, Coşkun Kırca, Yaşar Karayalçın gibi değerli gençleri ilk önce o evde tanımıştım. Siyasal dergicilikte bir çığır açan *Form* dergisi, Ankara sanat yaşamında yeni ufuklar açan Helikon derneği ve galerisi bu konuşmalardan doğmuştu. Bunlarla ilgili anıları sonraya bırakarak öyküme devam edeyim.

Babamın bir gün önce konservatuarda Mithat Fenmen ile Orhan Boran'ın oda müziği konserini dinlediği ve konserden sonra Mithat Fenmen'in küçük bir kız çocuğunu sahneye çağırdığı, bu çocuğun Bach'tan iki, Beethoven'den bir parçayı kusursuz çaldığı 9 Aralık tarihli gazetede anlatılıyor. Dört yaşındaki İdil Biret ile işte o zaman tanışmıştık.[83]

Gazete 10 Aralık'ta, Londra'dan dönen Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in orada, UNESCO'nun kuruluş belgesini imzalamış olduğunu haber veriyor. Yücel özellikle UNESCO anayasasının ilk cümlesinin ne kadar anlamlı olduğunu belirtmiş. Sonradan UNESCO yürütme kurulunda çalışırken o sözü Amerikalı ünlü şair Archibald McLeish'in yazdırdığını öğrenmiştim. Bu söz Yücel'in çevirisiyle şöyle:

Madem ki harpler insanların zihinlerinde ve dimağlarında başlar, o halde sulhun korunma siperleri de önce insanların dimağlarında bina edilmelidir.

Yücel'in, UNESCO'nun kuruluş toplantısına katılmak için Londra'ya gitmesi, o zaman basında ilk muhalefet sataşmalarının çıkmasına beklenmedik bir şekilde fırsat vermişti. Londra'dan Türkiye'ye bilgi vermek için yaptığı radyo konuşmasının bir yerinde, Yücel bakan olarak çıktığı bu ilk uzak yol gezisinden duyduğu memnunluğu belirtmekten kaçınmamış, "Kuş gibi uçup birkaç saatte Londra'ya vardık," demişti. Tek partili düzendeyken hep büyük atılımların öncüsü diye gösterilen milli eğitim bakanının bu sözü üzerine gazetelerde birden bire alaya alındığını, karikatürlerde kuşa benzetildiğini gördük.

---

83) *Anılar*'ımın birinci cildinde (s. 104) bu konsere ve getirdiği yararlı sonuçlara değinmiştim.

General Kâzım Karabekir'in, 21 Aralık'ta Büyük Millet Meclisi'nde Boğazlar ve Kars üzerindeki Sovyet isteklerine coşkuyla karşı çıkan konuşmasının büyük alkış topladığını okuduk. Her gün yurdun başka bir yerinde Sovyet isteklerini reddeden toplantılar yapıldığı belirtiliyordu. Başbakan 7 Ocak'ta önemli bir demeçle Sovyet iddialarına açıkça yanıt verdi, hepsini reddetti.

Cumhurbaşkanı 29 Aralık'ta konservatuvara Necdet Remzi Atak ile öğrencisi Erdoğan Çaplı'nın solist oldukları konsere gitmiş. Okuyunca bu konseri ve değerli hoca-sanatçı Atak'ı hatırladım. Necdet Remzi Atak kemanda, kızkardeşi Ferhunde Erkin piyanoda Ankara Konservatuarı'nın ünlü ilk kuşak hocalarındandı. Bugünkü dünya çapındaki virtüozlarımızı o özverili, inançlı kuşağın oluşturduğu ortam yetiştirdi.

Cumhurbaşkanının 6-7 Ocak'ta arka arkaya iki akşam Halkevinde Madam Buıterfly operasını izlediğini öğreniyoruz. Bu opera ilk kez 1943 yılında oynanmıştı. Ondan sonra, operanın konusundan Amerikalılar aleyhine bir yorum çıkarılabileceğini düşünen babamın uyarısı üzerine savaşın sonuna kadar bir daha oynamamışlardı.

Adaletin Tarafsızlığı Ne Pahasına Sağlanıyor!

Gazetede 27 Ocak'ta önemli bir haber: "Yargıtay, Reşit ile Haşmet hakkındaki karan bozdu."

Yargıtay'ın bu kararının bir adli hatayı cesaretle düzelten bir davranış olduğu zamanla anlaşıldı. Haşmet, Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay'ın oğlu idi ve bir cinayet olayında sanıklardan biri olarak adı geçmişti. Bir yıl önce, Ankara'yı sarsan olay 16 Ekim 1945 günü tanınmış hekimlerden Dr. Nesel Naci Arzan'ın kendi muayenehanesinde tabanca ile öldürülmesi idi. Cinayetten sonra Reşit Mercan adında bir genç kendi itirafı üzerine sanık olarak yakalanmış, arkadaşı olan Haşmet Orbay'ın da ona yardım ettiği varsayılmış ve Ankara'da görülen dava 14 Kasım'da sonuçlanmıştı. Mahkeme, Dr. Neşet Naci'yi öldüren Reşit Mercan'ı yirmi, ona yardım eden Haşmet Orbay'ı da bir yıl hapse mahkûm etmişti. Yalnız cinayet nedeni iyi anlaşılamamıştı. Birtakım para ilişkilerinden söz edilmiş, fakat ortaya bir şey çıkmamıştı. Şimdi Yargıtay, doktoru öldürenin Reşit Mercan olduğuna inandıracak kanıtlar bulamamış vc kararı bozmuştu.

Dava tekrar ele alındı ve Bolu'daki ağır ceza mahkemesine verildi. Orada yapılan duruşma sonunda, bu defa mahkeme asıl katilin Haşmet olduğuna hükmederek onu idama, Reşit Mercan'ı da ağır hapse mahkûm etti. Daha

sonra Yargıtay dava tekrar önüne geldiğinde bu cezaları biraz hafifletti, ama kamuoyunda oluşan, Haşmet'in başlıca suçlu olduğu düşüncesi artık değişmedi. Babası genelkurmay başkanı olan bir insanın yargılanarak suçlu bulunması ve cezalandırılması, tek parti dönemindeki adalet işleyişinin gerçekten tarafsız olduğunu gösteren önemli bir işaret oldu. Dava son aşamasına gelince Başbakan Saraçoğlu, Kâzım Orbay'a, genelkurmay başkanlığından affını istemesini önerdi. O da bunu derhal kabul etti. Gazeteler 30 Temmuz 1946'da, Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay'ın Yüksek Askeri Şura üyeliğine geçirildiğini ve Orgeneral Salih Omurtak'ın genelkurmay başkanlığına getirildiğini duyurdular. Orbay Saraçoğlu'na gönderdiği mektupta şunları söylüyordu:

Bugün yüksek makamlarında yapılan görüşmede, Haşmet Orbay davasının Cumhuriyet ordusunun en yüksek emir ve komutasını da etkilemekten uzak kalmadığı ve bu nedenle benim yüksek askeri şura üyeliğine naklimin uygun düşünüldüğü söylenmiştir. Her türlü etkiden uzak ve üstün tutulması gerektiğine inandığım genelkurmay başkanlığından, yüksek tensiplerine uygun olarak yüksek askeri şura üyeliğine naklime ve genelkurmay başkanlığına uygun bulunacak zat'ın tayinine izin verilmesini saygıyla arz ve rica ederim.

Bu davanın beklenmedik bir sonucu da Ankara'nın on dokuz yıldır valiliğini yapan değerli yönetici Nevzat Tandoğan'ın, kendisine karşı basında yapılan suçlama ve eleştirilerden ve mahkemede bir müdahil avukatın suçlayıcı sorularından üzüntüye kapılarak, tabancayla intihar etmesi oldu. Haşmet Orbay'ı korumaya, mahkemeyi etkilemeye çalıştığı ve böylece görevini kötüye kullandığı şeklindeki imalara, özel yaşamına yönelik onur kırıcı eleştirilere dayanamamıştı. İntihar etmeden önce eşine söylediği son söz, "Ben şerefi ile oynanacak bir adam mıyım?" olmuştu. Tandoğan'ın demokrasimizin ilk kurbanlarından biri olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.[84] Babamın olaydan son derece üzüldüğünü hatırlıyorum. O sabah, Tandoğan'ın intihar ettiği haberini alınca ağabeyimi ve kendi doktoru Zeki Hakkı Pamir'i derhal evine göndermişti. Ağabeyim, cumhurbaşkanlığı genel sekreteri ve başyaveriyle birlikte cenaze törenine de katılmıştı.

Tek parti döneminin adalet konusundaki titizliğini gösteren başka bir olay da değerli siyaset adamı Suat Hayri Ürgüplü'nün uğradığı yolsuzluk suçlaması

84) Tandoğan'la ilgili başka anılar için bkz. *age*., s. 69.

ve sonrasıdır. İkinci Saraçoğlu Hükümeti 1943 Mart'ında kuruldu. Gümrük ve tekel bakanlığına getirilen Ürgüplü cesur, iş yapmasını bilen genç bir bakan olarak sivrilmişti. Soframızda zaman zaman kendisini görüyor, babamın da ona umut bağladığını fark ediyorduk. Sonra, 1946 Şubat'ının bir günü, 14 Şubat'ta birden bire görevinden çekildiğini duyduk. Başbakanın sofrada babama anlattıklarından, bir yolsuzluk kuşkusunun doğmuş olduğunu, bakanın açıklamalarının Başbakanı tatmin etmediğini, ciddi bir araştırma yapılmasına karar verildiğini ve onun için Ürgüplü'nün ayrıldığını öğrendik. Bu gelişmenin babamı çok şaşırttığını ve üzdüğünü söylemeliyim. Bir gün başka bir arkadaşına güvenilecek insan bulmanın ne kadar zor olduğunu anlatırken, "İşte Ürgüplü'yü görüyorsun, şeyhülislamın oğlunun böyle bir şey yapacağını kim tahmin ederdi!" demişti.

Söz konusu araştırma yapıldı ve sonuçlar Meclis'e sunuldu. Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu 16 Kasım 1946'da bir Meclis soruşturması yapılmasına karar verdi. Bu soruşturmanın da kuşkuları ortadan kaldırmaması üzerine Yüce Divana gidildi. Sonunda, Suat Hayri Ürgüplü Yüce Divan kararı ile aklandı ve tekrar siyasette yerini aldı. 1965'te ilk Adalet Partisi hükümetine başkanlık etti. Siyaset yaşamını böyle onurlu, başarılı bir şekilde tamamlarken babamla dostluğu da yeniden kurulmuştu.

"Otuz Beş Yaş, Yolun Yarısı Eder"

Tek parti döneminin devam eden geleneği içinde Halkevleri Bayramı'nın 24 Şubat 1946'da kutlandığını okuyoruz. 1932'den beri her yıl kutlanan bu günde yeni halkevleri, yeni halkodaları açılır, çeşitli sanat etkinlikleri düzenlenir, toplantılarda yapılan konuşmalarda Cumhuriyet hükümetlerinin başarıları belirtilirdi. Ben babamın bir resmi konuşmasını o zamanki deyimle, bir nutkunu ilk kez böyle bir törende dinlemiştim. Herhalde yedi sekiz yaşlarından fazla değildim. Halkevinde Atatürk'ün ortadaki büyük locasının yanında yer alan başbakan locasında annem ve kardeşlerimle oturmuş, babamın aşağıda sahnede yaptığı konuşmayı dinlemiştik. Nutuk süresi benim çocuk sabrımı aşınca sıkılmaya başlamıştım. Bir aralık babamın bir sayfayı çevirirken elindeki okunmamış sayfaları fark ederek, ağabeyime "ooo, daha ne kadar sayfa varmış!" dediğimi hatırlıyorum.

Halkevleri, imparatorluğun çeşitli eğilimlerle dolu kültür mirası içinden çağdaş bir ulus kültürü yaratılmasına en büyük katkıyı yapan öncü Cumhuriyet kuruluşlarıydı. Edebiyat, tiyatro ve plastik sanatlarda Türkiye'de ve dünyada ün yapan birçok yeteneğin ortaya çıkmasını sağladıkları gibi toplumu

Atatürk devrimleri tabanı üzerinde bütünleştirme ve kaynaştırma görevini de başarıyla gerçekleştirdiler. Bu eşsiz halk yuvalarının çok partili dönemde Demokrat Parti yönelimi tarafından kapatılması kültürümüz için onulmaz bir kayıp doğurdu.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Otuz Beş Yaş" şiirinin o gün verilen sanat ödülünü alması, 1946'daki bayramın en önemli özelliği oldu. Böylelikle Tarancı ve şiiri kamuoyunda en çok konuşulan konular arasına girdi. Bu ödül öteki genç şairlerimize de daha çok ilgi duyulmasını sağladı.

Churchill'in Fulton Konuşması, Demirperde Benzetmesi

Churchill'in ABD'nin Missouri eyaletindeki Fulton kentinde, Westminster kolejinde yaptığı bir konuşmanın haberini 6 Mart'taki gazete veriyor. Bu konuşmaya *Anılar*'ımın birinci cildinde de değinmiştim.[85] O zaman Churchill ülkesinde muhalefet lideri idi. Belki bu konumundan da yararlanarak, savaştan sonra ilk kez bu konuşmada Sovyetler Birliği'nin yayılmacı bir politika izlediğini, Avrupa'nın yarısının bir diktatörlüğün karanlığına düştüğünü, bu tehlikeye karşı İngiltere'yle ABD'nin yeni bir ittifak yapmaları gerektiğini açıkça söyledi. Soğuk savaş döneminin simgesi haline gelen demirperde deyimi de bu konuşmadan sonra ortaya çıkmıştı.

Churchill'in konuşmasını gazetede tekrar okurken, ağırlıklı olarak hava kuvvetlerine dayanacak bir Birleşmiş Milletler ordusunun derhal kurulmasını önerdiğini de gördüm. Bir ay sonra, genel kurul toplantısından önce bir araya gelen kurmay başkanları komitesi, dünyada barışı korumak için iki milyon askeri olacak bir dünya ordusu kurulmasını istemişler. Bu ordu aslında bir dünya polis gücü olarak görev yapacakmış ve kurucu beş büyük devlete karşı kullanılamayacakmış. Ama o zaman büyük devletler arasında anlaşma sağlanamadığı için, bu önerilerle ilgili herhangi bir somut karar alınamadı ve konu unutuldu.

Ben bunları bilmiyordum. Sadece Birleşmiş Milletler ana tüzüğünde bir dünya ordusu kurulmasını isteyen ve bunun için genci sekreterliğe görev veren bir madde olduğunu görmüştüm. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiğini duyduğumuz gün ben bu maddeye dayanarak ve muhalefet lideri niteliğimle, işgali ortadan kaldırmanın yolu olarak Birleşmiş Milletler'e bağlı bir dünya ordusu kurulmasını önermiştim. En başta başbakan olmak üzere, o zamanki iktidarın

85) *age*., s. 210.

sözcüleri benim bu önerimi alay konusu yapmışlardı. Oysa zamanında Churchill'in ve kurmay başkanları komitesinin önerileri doğrultusunda gerçekten tarafsız bir dünya polis gücü kurulabilseydi, ne Körfez Savaşı'nın Kuzey Irak'ta doğurduğu kargaşa ve terör ortamı, ne de Bosna Hersek'in başına gelen facialar yaşanırdı. Bütün bu denetimsiz ve olumsuz gelişmeler önlenebilirdi. Kuşkusuz, sorunun temelinde güven bunalımından kaynaklanan büyük bir zorluk var ve henüz bu engeli asabilecek noktaya gelmiş değiliz. Bosna Hersek'teki katliamı nasıl durdurabileceğimizi konuştuğumuz bir toplantıda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros Ghali'ye, "Tüzükte istenen Birleşmiş Milletler ordusunu niçin kurmuyorsunuz, Ruslar mı engel oluyor?" diye sormuştum. Yanıtı şu olmuştu: "Hayır, sadece onlar değil. Büyük devletlerin hiçbiri istemiyor. Hepsi kendi kontrollerinin, etkilerinin devamından yanalar."

Böyle olunca tabii tüzüğü işletmek, dünya ordusunu kurmaya girişmek olanaksızlaşıyor. Sanki, egemen devletlerin kurulmasından önceki toplumsal düzende güvenliklerini kendi güçleriyle sağlayan feodal beyliklerin bu güçlerinden vazgeçmek istememelerine benzeyen bir durum var. Hiçbir büyük devlet kendi gücüyle sağlayabildiği, kendi hakkı olduğuna inandığı çıkarlarının uluslararası bir güç tarafından korunacağına inanmıyor. Bütün devletleri zorla birleştirecek kadar güçlü bir devlet de yok. Dolayısıyla bir dünya ordusu ya da polisi henüz bu yoldan gerçeklenemiyor. Ama bu doğrultuda bazı adımlar olayların baskısıyla ve büyük bir dikkatle yavaş yavaş atılıyor. Sanırım yapılması gereken, bir taraftan Birleşmiş Milletlerde reform çerçevesi içinde konuyu tartışmaya devam ederken, öte taraftan uluslararası bunalımları, bu adımları gittikçe büyütecek birer fırsat olarak değerlendirmek.

Missouri'nin Gelişi

Gazetede 5 Nisan tarihinde büyük bir manşet var: "Missouri Zırhlısı Bu Sabah İstanbul'a Geliyor."

Missouri, Amerikan donanmasının en büyük, en gözde zırhlısı idi. Başkomutan MacArthur Japonya'yı teslim alan anlaşmayı bu zırhlıda imzalamıştı. Şimdi bu ünlü gemi Sovyetler'in baskıları karşısında Türkiye'nin yalnız bırakılmadığını göstermek için, ABD'de bir buçuk yıl önce ölmüş olan Washington büyükelçimiz Münir Ertegün'ün cenazesini İstanbul'a getiriyordu.

Münir Ertegün Washington'da on yıldan fazla kalarak en kıdemli büyükelçi durumuna gelmiş, çok saygın bir diplomattı. Öldüğü zaman Başkan Roosevelt alışılmış ölçülerin ötesine geçen demecinde şöyle söylemişti:

Türkiye büyükelçisi ve şahsi dostum Münir Ertegün'ün ölüm haberini almakla meyus oldum. Memleketimizde Türk çıkarları onun tarafından on yıldan fazla bir süre başarıyla temsil edilmiş ve bu süre içinde benim ve yüzlerce başkalarının fikri şu olmuştur: Münir Ertegün, kişisel namuskârlığıyla temayüz etmiş en yüksek derecede bir diplomattır. Cumhurbaşkanı İnönü'ye bu derece yetenekli bir devlet memurunun kaybından dolayı taziyelerimi gönderirken bizzat kendi hükümetimin de bu kaybı derinliğine duyduğunu ifade ederim.[86]

Bu sözlerle Başkan Roosevelt kuşkusuz hem rahmetli Ertegün'ün üstün diplomatlık değerini belirtiyor, hem de Türkiye'ye dostluğunu dile getiriyordu.

Bu defa ise Başkan Truman *Missouri*'yi yollayarak bir jest yapıyor ve bu jest doğrudan doğruya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açıkça ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığına artık dur dediklerini gösteriyordu. Stalin'in istila politikası savaş sonrasında Doğu Avrupa'da içeriden kandırma, dışarıdan baskı yollarıyla her amacına ulaşmış, yalnız Türkiye'den kesin ret yanıtı almıştı. Sonunda uyanan Batılı müttefikler, Türkiye'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün yanında olduklarını söylemeye başlamışlar ve bu kararlı tutumu yavaş yavaş politikalarının temel öğesi haline getirmişlerdi. Missouri'nin gelişi bu tutumu vurguluyordu. Bu nedenle de bütün Türkiye'de büyük memnunluk ve ferahlık uyandırmış, İstanbullular Amerikalı denizcileri çok candan karşılamışlardı. Konuk donanma komutanı Ankara'ya da gelmiş, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmişti. Missouri İstanbul'da beş gün kaldıktan sonra büyük dostluk gösterileri arasında ayrıldı. Bu ani ve yakın dostluğu doğuran, kuşkusuz, Sovyet tehdidinin büyüklüğüydü. Ama bu olay vesilesiyle Türkiye ile ABD arasında, gelip geçecek duygusal dalgalanmaları, hatalı davranışların doğuracağı gerginlikleri ve düş kırıklıklarını, hatta soğuk savaşın sonunu aşarak devam edecek stratejik bir çıkar ortaklığının kurulmuş olduğunu o günlerde fark edenler herhalde çok değildi.

Yurtiçinde ve dışında bütün bu değişik olaylar yaşanırken babamın milli eğitime özel ilgisi devam ediyordu. *Ulus*'un 17 Nisan tarihli başyazısının başlığı "İlköğretimdeki çalışmalarımız" ve yazarı İsmet İnönü'dür. Bu babamın ilköğretim konusunda dergi ve gazetelerde yayımladığı üçüncü yazısıdır. Gene geçen yılın muhasebesini yapıyor ve gelecek yıllar için planlan anlatıyor, talimatlarını veriyor. 18 Nisan gazetesinde de Hasanoğlan'da Köy Enstitüleri Bayramı'nın kutlanmasına katıldığı yazılıyor. *Anılar*'ımın birinci cildinde bu konuya geniş yer vermiştim. Burada tekrar çok partili düzen yolundaki gelişmelere dönüyorum.

---

86) *Ulus*, 13 Kasım 1945.

Demokrat Parti Hızla Gelişiyor

Celâl Bayar 7 Ocak 1947'de toplanan birinci büyük kongrede Demokrat Parti'nin başlangıçtaki gelişmesini şöyle anlatmıştı: "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşvikiyle karşılaşmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibiydiler." Bir danışıklı dövüşten kuşkulanılmasına yol açan bu durum çok sürmedi. DP'nin gelişmesi hızlanınca CHP kademeleri karşılarında beliren tehlikeyi fark ettiler. Anadolu Ajansı bültenlerinde, *Ulus* gazetesinde, DP'nin haberleri çıkmaz oldu. Celâl Bayar Mart ortalarında İstanbul'da basına yaptığı açıklamada, kuruluştan sonraki bir buçuk ay içinde DP'nin on altı il merkezi ve otuz altı ilçede örgütlendiğini anlattı. Partisinin büyümesinde iki zorlukla karşılaştıklarını da söyledi: Birisi "DP'nin de bir muvazaa (danışıklı dövüş) partisi olduğu ve eski Serbest Fırka gibi geçici olacağı yolundaki düşünceler", öteki de, ikinci ve üçüncü derecede bazı şahısların, "milli birliğe ihtiyaç vardır, ikinci partinin doğması memleket menfaatleri için zararlıdır, DP'ye girmek şahsen iyi akıbetler doğurmaz" tarzındaki propagandası. Bayar her iki güçlüğü aşacaklarından emindi. "Memleketin yüksek idaresini ellerinde tutanların bu gibi sakat zihniyetlerden uzak olduklarını şükran duygularıyla" belirtti. Muvazaadan bahsetmek ise ona göre her iki partiyi küçülten, asılsız bir suçlamaydı.

Şimdi, Bayar'ın işaret ettiği bu güçlükleri anlatırken bizim reform çabalarımızda karşılaştığımız güçlüklere ne kadar benzediklerini fark ediyorum. Genellikle soldaki partiler reform yapmaya giriştiklerinde hem reform projelerini yetersiz, bir çeşit örtülü sağcı düzenlemeler biçiminde algılayanların, hem de reformların getireceği değişikliklerin tümüne karşı olan tutucuların engellemeleriyle karşılaşırlar. İşte burada görüyorum ki Bayar'ı muvazaa ile suçlayanlar soldaki reformları sağcı makyaj diye küçümseyenlere, ulusal birlik bozulacak diye Bayar'ın partisini büyütmesini engellemeye çalışanlar da reformlara karşı olan tutuculara karşılık geliyorlar. Sonuç olarak solda olsun, sağda olsun, her toplumsal eylem bu iki çeşit direnmeyi aşmak zorunda: Böyle olması da doğal. Çünkü bu direnmeler, gerçek anlamda, girişilen toplumsal eylemin getireceği sosyal değişmenin sınırlarını belirliyor. O bakımdan, eylemin içindekiler öyle değerlendirmeseler de bu direnmeler eylemin hedefini şaşırmadan tam amaçladığı yere varmasına yardım ediyor. Tabii', eylemi yürütenlerin bu direnmeler karşısında umutsuzluğa kapılıp yarı yolda durmamaları koşuluyla.

Balayının Sonu, Belediye Seçimleri

Demokrat Parti'nin gelişme hızının tahminleri aştığını nisan sonlarında evde yaşadığımız dramatik bir sahne hepimize öğretti. Akşam yukarıda annem, büyükannem ve kızkardeşimle yemek yiyorduk. Babam aşağıdaki büyük yemek salonunda konuklarıyla beraberdi. Önce dikkatimizi çeken durmadan yeni konukların gelmesi oldu. Başbakanın, bazı bakanların, milletvekillerinin, parti önemli kişilerinin geldiklerini haber aldık. Hararetli konuşmalar, tartışmalar yapıldığını seslerden fark ediyorduk. Arada babamın heyecanlı ve yüksek bir sesle seçim yapılmasının gerekir olduğunu söylediğini duyduk. Tartışmaların bu konuda yoğunlaştığı anlaşılıyordu. Aşağıdaki yemek ve konuşmalar geç vakte kadar devam etti. Ben yatmaya giderken hâlâ dağılmamışlardı.

Ertesi sabah 26 Nisan tarihli gazetelerde CHP Büyük Kurul tayı'nın toplanacağı haberi görüldü. Genel Başkan İsmet İnönü kurultay üyelerini 10 Mayıs 1946 günü yapılacak toplantıya çağırıyordu. 27 Nisan tarihli *Ulus*, yeni milletvekili seçimlerine hazırlık olmak üzere belediye seçimlerinin normal zamanı olan eylülü beklemeden mayısta yapılacağını haber veriyordu. Başbakan CHP grubunda konuşmuş, düşünülen değişimleri anlatmış ve kurultayda bundan sonra bütün seçimlerin tek dereceli yapılmasını önereceklerini söylemişti. *Ulus* gazetesi 29 Nisan sayısında tek dereceli seçim yapılmasını sağlayacak yeni bir seçim yasasının hazırlandığını 30 Nisan'da da Büyük Millet Meclisi'nde Belediyeler Yasası'nın, seçimi öne almaya olanak verecek şekilde değiştirildiğini bildiriyordu. 29 Nisan'da yapılan Meclis toplantısında Adnan Menderes'in ileri sürdüğü itirazlara karşın, yasa değişikliği gerçekleşti.

Bütün bu gelişmeler 25 Nisan akşamında evde yapılan görüşmelerde varılan kararların uygulamalarıydı. O toplantıya yol açan vesile ise Bayar'ın 23 Nisan tarihli *Tasvir* gazetesinde çıkan bir demeciydi. Bu aslında demeç değil, gazete sahibi Ziyad Ebüzziya'nın Bayar'la yaptığı bir konuşmaydı. İçinde bir yerde Bayar seçimlerin tek dereceli olması ve resmi makamların müdahalesi gibi dürüstlüğe uymayacak işler olmaması halinde, seçimler normal zamanı olan gelecek yıldan önce de yapılsa, derhal katılabilecek durumda olduklarını övünerek söylüyordu.[87] Anlaşıldığına göre konuşmasında Bayar belediye ve milletvekili seçimlerinin üç aydan önce yapılmasının yanlış olacağını da söylemiş, ama konuşmayı yazan gazeteci bu görüşünü metne almamıştı. Bayar sonradan bu noktayı açıklamışsa da iş işten geçtiği için bir etkisi olmamıştı.

87) Metin Toker, *age*., s. 99.

Demeci okuyan babam ve halkın DP'ye ilgisinin gittikçe arttığını gören öbür CHP ileri gelenleri, bu fırsattan yararlanarak bir an önce seçime gitmeye karar vermişler ve kararlarını hızla uygulamaya koymuşlardı.

Demokrat Parti seçimlerin erken yapılmasına karşı çıkmayı sürdürerek belediye seçimlerine girmemeye karar verdi. Buna karşılık Milli Kalkınma Partisi gireceğini ilan etti. O günlerde, bu partinin başkanı Nuri Demirağ'ın verdiği bir demecin olay yarattığını hatırlıyorum. Milli Kalkınma Partisi'nin bu demeçten başka hiçbir girişimi de aklımda kalmadı. Demirağ Cumhurbaşkanının Eskişehir'de yaptığı konuşmada halka, "Ne pahasına olursa olsun bu seçimleri CHP'ye kazandırın" talimatını verdiğini iddia etmiş, sonra "gezilerinde günde bin lira (o zaman için büyük bir para) alan Cumhurbaşkanının karşı partiler aleyhine böyle propaganda yapmaması gerekir gibi bir şey söylemişti. Bu sözler henüz genel başkanların kıyasıya suçlanmasına alışmamış çevremizde büyük tepki uyandırmıştı. "Böyle şey olmaz, bu kadarı da olmaz," sözleri herkesin ağzındaydı. 18 Mayıs'ta Başbakanlıktan yayınlanan bir resmi bildiri Demirağ'ın iki iddiasını da yalanladı. İnönü'nün Eskişehir'de her ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanma talimatı vermediğini, Garp Cephesi Komutanı olduğu günden o güne kadar da hiçbir gezisinde bir lira bile harcırah almadığını bildirdi. O akşam Halkevinde bir opera temsiline gitmiştik. İki perde arasında babamın yanındaki bakan ve milletvekillerine gülerek bu konuyu anlattığını ve "Araştırdık, gördük ki ben bu güne kadar hiç harcırah almamışım," dediğini hatırlıyorum.

CHP'nin Büyük Kurultayı 10 Mayıs'ta toplandı. Açış nutkunda babam seçimleri erkene alma kararının gerekçesini anlattı: "Seçimi doğal olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. İçeride ve dışarıda hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez," diyerek seçimleri gecikmeden yapmaya karar verdiklerini söyledi. Önce belediye seçimlerini, arkadan da bir iki ay içinde genel seçimleri yapacaklarını ekledi. Öteki partilerin de seçime girmelerini beklediğini, tersine bir davranışın ülke yönetimini dışarıya karşı kötülemek anlamına geleceğine işaret etti. Konuşmasının sonunda da seçimleri kaybederlerse muhalefete geçerek fikirlerini savunmaya çalışacağını ve iktidara karşı dost kalarak onun başarılarını takdir etmekten zevk alacağını belirtti.

Kurultayda genel başkanın nutkunda önerilen bütün değişiklikler kabul edildi. Artık gereksinme kalmayan Müstakil Grup kaldırıldı. "Değişmez Genel Başkanlık" sıfatı da iptal edildi ve İnönü genel başkanlığa yeniden seçildi. Seçimlerin tek dereceli olması kararı verildi. Tüzükte yer alan sınıf esasına göre parti kurma yasağı da kaldırıldı.

Yeni Tip Geziler Başlıyor

Mayıs ayı boyunca babam yurtiçinde geziler yaptı. Her gittiği il merkezinde genellikle Halkevi'nde yapılan ve çağrılı vatandaşların katıldığı toplantılarda bir iki saat ülkenin iç ve dış sorunlarını içtenlikle anlattı. Dış sorun olarak, özellikle Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidin içeriğini ve nasıl etkisiz hale getirildiğini ayrıntılarıyla açıkladı. Bu tehdide birliğimizi koruyarak karşı çıkmaya devam ettikçe bir tehlikeye uğramayacağımızı belirtti. İç sorunlar olarak, savaş yılları boyunca görülen darlık ve pahalılığın nedenlerini anlattı. Üreticilerin askere alınmaları yüzünden üretimin düşmesi sonucunda azalan temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin karneyle dağıtılması işinin yeterince örgütlenemediğini, sıkıntıların buradan kaynaklandığını inandırıcı bir biçimde açıkladı. Konuşmasını artık çok partili yeni bir yaşam düzenine girdiğimizi, seçimlerde bütün vatandaşların oy vermesini beklediğini ve vatandaşların bu görevi ciddiyetle yapmalarıyla demokrasimizin sağlam bir gelişme göstereceğini söyleyerek bitirdi.

Bu gezilerden birine ben de katılmıştım ve böyle bir konuşmadan aklımda kalanları *Anılar*'ın birinci cildinde yazmıştım.[88] Haldun Derin'in kitabında[89] konuşmalardan birinin tamamını notlara dayanarak verdiğine de işaret etmiştim. Buraya konuşmayı tekrar almayacağım. Yalnız Derin'in notlarındaki son cümle üzerinde durmak istiyorum. Burada babam demokrasinin sağlıklı gelişmesi için, hemen iktidara gelmeye çalışmamak, sabırlı olmak gereğine işaret ettikten sonra, "Sabırlı bir politika hayatı inkişaf ederse, fikirler üzerine oturur," diyor. Gerçi o bu düşünceyi iktidar-muhalefet mücadelesi için öne sürüyor. Ama bakıyorum da partilerin kendi içlerinde sağlıklı bir gelişme gösterip ülke siyasetine olumlu katkılar yapabilmeleri için de bu tavsiye çok yararlı. Özellikle, 12 Eylül müdahalesinden sonra yeniden kurulan partilerde doyurucu bir düşünce yapısının oluşmadığından hep yakındık, yakınıyoruz. Bunun en önemli nedeni herhalde parti içindeki kadroların bulundukları yerlerde biraz beklemeden hemen yükselmek için uğraşmaları. İlk günden yükselme çabasına girişenler, fikirler üzerinde tartışmayı, derinliğine düşünmeyi zaman kaybı sayıyor ve birtakım karşılıklı hizip ilişkilerine girmeyi tercih ediyorlar. Bu açıdan, fikir yoğunluğunu artırabilmek için parti içinde yükselmeyi zorlaştırmak, birtakım zaman ya da kıdem sınırlamaları getirmek şart. Babamın sözünden çıkan sonucu şöyle de ifade edebiliriz:

---

88) *age*., s. 202-204.

89) Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.186.

"Sabırsız bir politika yaşamının fikirlerle uğraşacak vakti yoktur."

Belediye seçimleri 26 Mayıs'ta yapıldı. CHP'den başka Milli Kalkınma Partisi de seçimlere girdi, ama bir sonuç alamadı. Demokrat Parti ise girmedi ve taraftarlarını seçime girip girmemekte serbest bıraktığını ilan etti. El altından da seçime girilmemesi propagandasını yaptı ve bunda başarılı oldu. Seçimi, Demokrat Parti'nin desteklediği bazı bağımsız adayların bulunduğu yerler dışında her yerde CHP adayları kazandı. Belediye seçimlerinin hemen arkasından Mayıs'ın son günü tek dereceli seçim yasası Meclis'e geldi ve 5 Haziran'da kabul edildi. Meclis 10 Haziran'da seçimin yenilenmesine ve yeni seçimin 21 Temmuz'da yapılmasına karar verdi. Üniversitelere ilk kez özerklik veren yeni Üniversite Yasası 12 Haziran'da kabul edildi. Basın Yasası'nın 13 Haziran'da, gazetelerin hükümet tarafından kapatılmasına olanak veren 50. maddesi değiştirildi ve bu yetki mahkemelere bırakıldı. Aynı gün bilim ve sanat eserleri için İnönü Armağanı kabul edildi. Büyük Millet Meclisi'nin yedinci dönemi 14 Haziran'da sona erdi. Meclis yayın suçlarına ait bir af yasasını onayladıktan ve Emlak Kredi Bankası'nın kurulmasını kabul etti' ten sonra dağıldı.

İlk Kez Üniversite Özerkliği Geliyor

Geçmişe bakınca, o dönemdeki Meclis'in seçimlerle ilgili iktidara muhalefet tartışmalarının bütün çekişme ve taşkınlıklarını yaşarken, bazı önemli kalıcı düzenlemeler yapma iradesini ve zamanını da bulduğunu görüyoruz, üniversitelerin görevleri 12 Haziran 1946'da kabul edilen Üniversite Yasası ile çalışma şekilleri, öğretim kadrolarının nitelik ve sıralanışları ve mali hükümler ayrıntılı biçimde düzenlenirken, aynı zamanda bu kurumlara büyük ölçüde özerklik verildi. Ankara Üniversitesi de aynı gün kuruldu. Yasanın uzun süren hazırlığı sırasında bazı tartışmalar evimizde sofraya da yansımıştı. Bir gün babamın, "Şu fakültede bu fakültede kim dekan olacak, üniversitenin rektörü kim olacak, artık biz karışmayacağız. Geçmişte karıştık ve hep itirazlar duyduk. Bundan sonra dekanlarını, rektörlerini kendileri seçecekler, en iyi seçimi de yapacaklar," dediğini hatırlarım. Bu tutumunu yirmi beş yıl sonra, 12 Mart Müdahalesi sonunda kurulan ara rejimin üniversite özerkliğini ortadan kaldırma eğilimine karşı da sürdürmüştü. O zaman sofrada söyledikleri ise, "Üniversitelerdeki elemanlar Türkiye'nin en iyi eğitim görmüş, en iyi yetişmiş insanlarıdır. Onların kendilerini yönetemeyeceklerini nasıl kabul edebiliriz?" şeklinde idi.

Üniversiteye özerklik veren yasanın kabulü mevcut üç üniversitede öğretim üyelerinde büyük memnunluk uyandırdı. Ankara'da, İstanbul'da yaptıkları toplantılarla bu gelişmeyi kutladılar. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi'nin "Farabi" adını taşıyan büyük konferans salonunda düzenlenen, 15 Haziran'daki törene ben de bir Fen Fakültesi öğrencisi olarak katılmıştım. Yeni kurulan Ankara Üniversitesi'nin rektörü henüz seçilmemiş olduğu için yalnız dekanlar, Hukuk Fakültesi Dekanı Profesör Sabri Şakir Ansay ve Tıp Fakültesi Dekanı Profesör Abdülkadir Noyan ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Profesör Şevket Aziz Kansu konuştular. (Şevket Aziz Kansu birkaç gün sonra Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçildi.) Fen Fakültesi adına ise benim sınıfımdan bir kimya öğrencisi, Nazan Erkmen konuştu ve büyük ilgi topladı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ankara ve İstanbul'daki üç üniversiteden teşekkür için gelen heyetleri kabul ettiğini 18 Haziran tarihli gazetelerde okuyorum. Bu olayı bazı ayrıntıları ile buraya kaydetmek istedim. Çünkü bugün yapılmakla olan özerklik tartışmalarında genellikle 1960'lardan geriye gidilmiyor ve özerkliğe ileri demokrasi dönemimizin bir meyvesi diye bakılıyor. Oysa bu demokratik yöntem Türkiye'ye 1946'da gelmişti. Bu anlamda. 1980'den sonra bu yöntemden vazgeçenler ülkemizi aşağı yukarı kırk yıl geri götürdüler.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin konferans salonunda düzenlenmiş töreni anlatmak bende bu fakültenin konferans salonları ile ilgili birçok başka anı uyandırdı. Ankara'nın kültür yaşamında 1940'lı yıllarda önemli rol oynayan yerlerden biri gene bu fakültenin ikinci katındaki "Abdülhak Hâmit" salonu idi. Burada, her hafta ya da on beş günde bir verilen halk konferanslarında öğretim üyeleri kendi alanlarındaki ilginç bir konuyu bir saat içinde lise öğrencilerinin anlayabileceği bir düzeyde anlatırlardı. Böyle birçok konferansa gittim. Nusret Hızır'ı mantık ve lojistik, Necati Akder'i felsefe tarihi, Yavuz Abadan'ı hukuk felsefesi, Behice Boran'ı sosyoloji konularındaki konuşmalarıyla ilk defa bu konferanslarda tanımıştım. Behice Boran'ın bir konuşmasında dikkatimi çeken bir tutarsızlığın beni şaşırttığını hâlâ hatırlarım. Konuşmasının başında Durkheim'ın sosyoloji yaklaşımını anlatmış ve bazı fikirlerinin siyasal görüşlerin etkisi altında kaldığını söyleyerek bu tutumunu eleştirmişti. Konuşmasının sonunda ise sosyoloji ile uğraşan bilim adamının da toplumun haklı davalarını savunma görevi vardır gibi bir söz söylemişti. Ben de salondan çıkarken, canlı etkileyici bir konuşma dinlediğimi, yalnız başında bilim adamının siyasete girmesini eleştirirken sonunda bu yolu tavsiye etmesinin tutarsızlık olduğunu, bunun nereden çıktığını anlamadığımı düşünüyordum.

Aşağıdaki Farabi Salonu birçok unutulmayacak müzik olayına da sahne oldu. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası 'nın konserlerini, örneğin 7 Haziran akşamı Adnan Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu'nun tamamını ilk kez o salonda dinledik. Babamın yanında oturan Hasan Âli Yücel çok heyecanlanmış,

oratoryonun ona çocukken dinlediği ve öğrendiği ilahileri hatırlattığını söylemişti. İsviçreli orkestra şefi Dr. Hermann Scherchen, 1947 Mayıs'ında arka arkaya dört günlük bir dizi konserde Beethoven'in dokuz senfonisini çaldırmıştı. Her konserden önce bu senfoniler hakkında açıklamalar da yapmıştı. Ankara gençliğini Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde buluşturan bu konserlerin ilginç bir noktası da, Scherchen'in Almanca konuşmalarını kimin Türkçeye çevireceği sorunu olmuştu. Bir iki denemeden sonra bu işi en iyi yapacak kişinin felsefeci Nusret Hızır olduğuna karar verilmiş ve gerçekten o bu işi büyük bir zevkle ve başarıyla yapmış, yalnız Scherchen'in bazen dile getirdiği melodileri tekrar etmeye yeltenmemişti.

Ne kadar yazıktır ki sonradan kontrol edilemeyen öğrenci olayları yüzünden halk konferansları hem bu fakülteden, hem ötekilerden kaldırıldı. Bir daha da böyle düzenli bir dizi olarak hiçbir yerde başlatılmadı. Bence büyük bir eksiklik olarak bu yanlış uygulama hâlâ devam ediyor.

Kültür yaşamımız açısından önemli başka bir yasa da İnönü Armağanı idi. Bilim ve sanat dallarında en değerli yapıtları verecek vatandaşlarımıza her yıl dağıtılacak hatırı sayılır ödüller getirmişti. Bu ödüller, ülkemizin kültürünü geliştiren insanlara saygının bir ifadesi idi. CHP iktidardan düşünceye kadar birkaç yıl verilen bu ödüllerden yararlanan değerli bilim ve sanat adamlarımız oldu. Tanınmış matematikçimiz Cahit Arf bana mekanik dalındaki ünlü bir araştırması ile İnönü Armağanı'nı aldığında, ödülün parası ile Bebek'teki evini satın alabildiğini anlatmıştı. Bu tarihi evde Cahit Bey yıllarca matematiğe yeni katkılar yaptı ve dünyanın birçok ünlü matematikçisini de burada ağırladı. Demokrat Parti iktidara gelince herhalde karşı parti genel başkanının adını taşıdığı için İnönü Armağanı'nı kaldırdı. Ama yerine başka bir uygulama da koymadı. Ancak 1963'te Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu kurulduktan sonra, TÜBİTAK Bilim Ödülleri ortaya çıktı ve herhangi bir kimsenin adıyla anılmadığı için de umarım hep var olmaya devam edecek. Sanat dallarındaki ödüller ise Simavi Vakfı gibi özel kuruluşların ilgisi ile, TÜBİTAK ödüllerinden sonra başladı. Umarım onlar da sayıları artarak devam edecek. Yalnız bu ödüllerin hiçbiriyle artık bir ev alınabileceğini sanmıyorum.

Meclis İçin Yarışma Başlıyor

Demokrat Parti'nin 17 Haziran'da, 18 Haziran'da Milli Kalkınma Partisi'nin genel seçimlere girme kararları duyuldu ve seçim mücadelesi başladı. Ancak CHP adayları henüz halktan nasıl oy isteneceğini bilmiyor, tek partiden kalan alışkanlıkla halkın yararına yaptıkları işlerin nasıl olsa onlara oy

getireceği yanılgısı içinde davranıyorlardı. Sözün doğrusu, halktan oy istemek biraz ağırlarına gidiyordu. Hasan Âli Yücel'in bir gün sofrada bu duygusunu dile getirdiğini hatırlarım: "Yaptığımız işler meydanda. Bunların devamını istiyorlarsa bize oy verirler. Vermezlerse kendileri bilir. Yalvarıp oy dilenecek değilim," demişti. Vedit Uzgören de seçim bölgesi Kütahya'da dolaşırken konuşma yapmaya gittiği bir kahvede gördüğü Demokrat Parti afişlerini yırttığını ve oradakileri bir güzel azarladığını anlatmıştı. Böyle davranışlarla oy alınamayacağının anlaşılması için daha zaman geçmesi, bir dizi düş kırıklığına uğranması gerekecekti.

Buna karşılık, duyduğumuza göre Demokrat Parti sözcüleri yıllar boyunca devrimlerin yürütücüsü olmuş tek partiye karşı çeşitli kesimlerde ve yerlerde birikmiş tepkileri, kızgınlıkları partilerine oy akımı haline dönüştürmek için gizli, açık her türlü propagandayı yapıyorlardı. Herhalde herhangi bir halk topluluğunun hoşuna gitmeyecek sözlerden kaçınmaya özen gösteriyorlardı.

Sol ve Sağ Partilerin Propaganda Farkı

En başta Celâl Bayar'ın dikkatli ve kararlı demeçlerinde ve halkla yaptığı konuşmalarda açıkça belli olan bu tutum hem bütün Demokrat Partililerin, hem de ondan sonra DP'nin devamı olarak ortaya çıkan bütün partilerin en belirleyici tavırları olarak yerleşti. Kuşkusuz bu, temelde tarihsel gelişmenin bir sonucu idi. Demokrat Parti yıllanmış bir iktidara karşı birikmiş muhalefetin partisi olarak doğmuştu. Ama ben sanıyorum ki, burada sağdaki partilerle soldaki partiler arasındaki amaç farkından gelen bir etken de rol oynuyor. Sağdaki partilerin düzeni değiştirmek gibi bir iddiaları yok. Onlar yalnız yönetimi ellerine geçirmek ve bu güçle halkı daha mutlu kılmak iddiasındalar. Dolayısıyla yönetime gelmelerini sağlayacak oyları almak onlar için temel amaç oluyor. Bunun için de yönetime geldiklerinde halkın mevcut düzende beliren çıkarlarına daha iyi hizmet edeceklerini anlatmaları gerekiyor. Soldaki partiler için ise amaç mevcut düzeni şöyle ya da böyle değiştirmek, yönetime bunun için gelmek istiyorlar. Bu düzeni değiştirdikten sonra halkın çıkarlarına daha iyi hizmet edeceklerine inanıyorlar. Bu anlamda yönetime gelmek onlar için hem bir araç gibi gözüküyor, hem de amaçları daha önemli olduğu için bu aracı kazanmayı hak etmiş oldukları izlenimine kapılıyorlar. Bunun sonucu olarak da halktan oy almak için gerekli yöntemleri içtenlikle ve gereken enerjiyle uygulamıyorlar.

Öte yandan bu düşünce şekli başka bir noktaya da işaret ediyor. Seçmenlerin algılaması bakımından, iki kanattaki partilerin amaçları arasında belirli

bir mertebe farkı var. Sağdaki partilerin vaatleri seçmenlerin çıkarlarına doğrudan doğruya ya da bilimsel deyimle, birinci mertebede yönelik. "İktidara gelir gelmez ülkeyi sizin çıkarlarınıza göre yönelmeye başlayacağız," diyorlar. Soldaki partilerin vaatleri ise ancak dolaylı olarak ya da ikinci mertebede, seçmenlere yeni çıkarlar sağlayacağı izlenimini veriyor. Çünkü önce düzen değiştirilecek. Ne zaman ve nasıl biteceği iyice belli olmayan bu süreç tamamlandıktan sonra seçmenlerin durumu ele alınacak. Gerçi o zaman sağlanan çıkarlar daha büyük ve kalıcı olacak, ama bunun için seçmenlerin daha çok beklemesi gerekecek. Bu mertebe farkının sağdakilere açık bir propaganda üstünlüğü sağladığı meydanda. Bu üstünlüğü ortadan kaldıracak bir yol bulamayan bir sol parti seçimde ne yapsa başarı kazanamaz. Mertebe farkı ise partilerin ideolojilerinden gelen yapısal bir durum olduğundan, seçmenleri birinci mertebede manen tatmin edecek sloganlar, propaganda teknikleri bulmaya çalışılıyor. İşte iktidara gelen sol partilerin ya liderlerinin karizmatik kişiliğinden, ya iktidarın hatalarından ya da milliyetçilik, dincilik gibi duygusal yaklaşımlardan yararlanmalarının nedeni bu. Sağdaki partilerin maddi çıkarları birinci mertebede tatmin eden vaatlerini, soldakiler birinci mertebede manevi çıkarlara yönelik vaatlerle karşılayabiliyorlar.

Tekrar 1946 günlerine döneyim. Demokrat Parti adaylarının uyguladıkları kampanya biçiminin onlara eninde sonunda seçim başarısı getireceğini söyleyenler, babamın konukları arasında yok değildi. Ancak devam eden iki yanılgı seçim tahminlerini de sağlıksızlaştırıyordu: Bir tanesi, babamın ülkedeki büyük itibarının bütün bu aleyhteki etkenleri aşmaya yeteceği kanısıydı. İkincisi de, Demokrat Parti ileri gelenlerinin fikir ve kültür düzeylerinin devlet yönetiminin aradığı niteliklerden Uzak olduğu ve bu nedenle seçmenlerin onlara iktidarı teslim etmeyecekleri düşüncesi idi. Her iki yanılgı da çok partili bir demokraside yeteri kadar seçim deneyimi geçirmemiş olmaktan kaynaklanıyordu.

Gene seçim deneyiminin eksikliği yüzünden, aceleyle hazırlanan yeni seçim yasasında seçim yönteminin çok sakat bir şekilde belirlenmesi önlenememişti. Bu yasa oy vermenin herkesin gözü önünde olmasını, oyların ise kimsenin göremeyeceği bir yerde sayılmasını öngörüyordu. 1950'den beri Türkiye'de uygulanan ve dünyada da geçerli olan düzen bunun tam tersi; gizli oy, açık sayım şeklindedir. Güvenlikli oy verme ancak böyle sağlanabilmektedir.

O günlerin havasını verecek iki olaya değineyim:

29 Haziran tarihli gazetelerde Başbakan Saraçoğlu'nun Mareşal Fevzi Çakmak ile ilgili olarak, muhalefetin bir eleştirisine karşı açıklaması var. Saraçoğlu

diyor ki: "Celâl Bayar, *Vatan* gazetesinde 'Mareşalin işsiz güçsüz evde oturması yazık olur,' demişti. Bu taviz bana karşı haksızlıktır. Sayın Mareşale, emekliye ayrıldıktan sonra, muhtelif yerler açıldıkça kendisini milletvekili adayı göstermek için hiç olmazsa beş defa müracaat ve ricada bulunulmuştur. İtizar ettiler. Buna karşı adaylığını emrivaki yapacağımızı söyledim. 'Çok rica ederim böyle bir şey yapmayınız, gücenirim,' cevabını verdiler. Ricamı kesmeye mecbur oldum." Arkasından Mareşal Çakmak'ın, Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olacağı duyuldu.

CHP'nin ileri bir kademesindeyken ölmüş bir siyasetçinin, eski Genel Sekreter Fikri Tüzer'in eşi, Demokrat Parti'nin ateşli bir taraftan olarak ortaya çıktı ve bir konuşmasında söylediği, "Ne mutlu Türküm ve demokratım diyene," sözüyle büyük ün kazandı. Her iki olay da Demokrat Parti itibarının kamuoyunda ne kadar hızla yükseldiğini gösteriyordu. Ama CHP çevrelerinde, bizim eve yansıyan izlenimlere göre, böyle olaylar küçümseniyor, alay konusu oluyordu.

Başbakan 8 Temmuz akşamı radyoda uzun bir konuşma yapar; halka CHP'nin politikasını açıkladı, geçmiş başarıları anlattı ve "şimdi hüküm vermek sizindir," diyerek dolambaçlı bir şekilde halktan oy istedi. Aynı mütevazı yaklaşımı babamın 18 Temmuz'da yayınladığı seçim bildirgesinde de görüyoruz. "Bana ve başkanlık ettiğim şerefli partiye oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum," diyor. İlk tek dereceli seçim, bu çekingen yaklaşımların amaca ulaşamayacağını öğretmeye yetti.

IX.
Yeni Dönem Gergin Başlıyor

İlk Tek Dereceli Seçim

Seçim 21 Temmuz 1946 Pazar günü yapıldı. Ertesi gün *Ulus'ta* çıkan bir fotoğrafta babamı, annemi, büyükannemi ve ağabeyimi Çankaya seçim sandığının başında görüyoruz; babam oyunu atıyor. Ben yokum. O tarihte 20 yaşındayım ve yasaya göre oy kullanamıyorum. *Ulus*, aynı zamanda seçimlerin bütün yurtta düzen ve barış içinde yapıldığını ve sayımın bittiği illerde CHP'nin büyük çoğunlukla kazandığının anlaşıldığını yazıyor. 23 Temmuz'da da seçimi 46 ilde CHP'nin, buna karşılık Afyonkarahisar, Eskişehir ve İçel'de DP'nin kazandığını, İstanbul'da o zamana kadar gelen sonuçlara göre CHP'nin ileride olduğunu haber veriyor.

Bu sonuçlara DP ilk günden itiraz etti. Celâl Bayar'ın basına verdiği demeç, "iddia ve itham ediyorum ki," diye başlıyor ve seçimlere hile karıştırıldığını, sayım sırasında oyların değiştirilerek CHP kazanmış giderildiğini, aslında daha pek çok yerde DP'nin kazanmış olduğunu ileri sürüyordu. Hükümet bu iddiaları kabul etmedi ve 46 seçimleri üzerinde böyle başlayan tartışmalar yıllarca devam etti. Bu beklenmedik gelişmeden en çok üzülenlerden birinin babam olduğunu gördüm. "Seçimi her ne pahasına olursa olsun kazanınız!" şeklinde bir direktifin ne babam, ne de CHP Genel Merkezi tarafından verilmediğinden hiç kuşkum olmadı. Ama gazetelere yansıyan itirazlar ve değişik çevrelerde anlatılanlar, bazı işgüzar yerel yöneticilerin, özellikle sayımın gizli olmasından yararlanarak, birtakım marifetler yapmış oldukları izlenimini verdi. İddialara bazı yerlerde seçim sonuçlarını bildiren tutanaklar CHP'liler lehine değiştirilerek ya da yeniden yazılarak üst kurullara verilmişti.

Öte yandan, CHP'nin 1946 seçimlerini bu usulsüzlük ve tahrifler sayesinde kazanmış olduğunu düşünmek yanlış olur. CHP'ye seçimi kazandıran temel etken, seçimin erkene alınmasıydı ki, bu da her demokraside iktidarların kabul edilen bir kozudur. Demokrat Parti 16 ilde, aday göstermediği ya da örgütü olmadığı için seçime girememişti. Üstelik, partinin gelenlerinin seçilmelerini garantilemek için bu kişileri birkaç yerde birden aday göstermişti. Sonuçta DP 465 milletvekilliği için 351 adayla seçime girmişti. CHP ise tam listeyle seçime katıldığından daha başlangıçta 114 milletvekilliğini garanti etmiş oluyordu. Bu yüzden, Metin Toker'in de belirttiği gibi[90] Meclis çoğunluğunu elde etmek için CHP'nin yalnız 119 milletvekilliği daha alması gerekiyordu ki, bunu nasılsa kazanacak durumdaydı.

24 Temmuz'da hemen hemen kesin sonuç olarak, CHP'nin 391 DP'nin 47 milletvekilliği kazandığı ilan edildi. 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanlığının vatandaşlara bir bildirisi yayınlandı. Burada babam, seçimlerin yapıldığına, bu aşamanın artık bittiğine işaret ederek, "şimdi vatanda huzur, çalışma devresinin açılması ilk vazifedir," diyor, herkesi sükunete ve normal çalışma düzenine çağırıyordu. Evdeki konuşmalarda görüyorduk ki, şimdi babam için önemli olan, bu ilk tek dereceli seçim deneyimiyle varılan demokratik aşamayı, işlenmiş hatalar yüzünden kazaya uğratmamak, hataları yasal yollardan düzeltmeyi sonraya bırakarak, çok partili düzen içinde ilerlemeye devam etmekti. Bunun için ne gerekiyorsa yapmakta kararlıydı.

Demokrat Parti, önce haksızlığa uğradığı duygusu içinde İzmir'de, Bursa'da ve başka yerlerde protesto mitingleri yaptı. İstanbul'daki sıkıyönetim böyle bir gösteriye izin vermemişti. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ankara'ya gelişi büyük toplulukların sevgi gösterilerine vesile oldu. Meclis'i boykot etme düşüncesi de ortaya atıldı. Ama sonunda Bayar ve arkadaşlarının sağduyusu ve pratik yaklaşımı egemen oldu. Demokratlar Meclis'e girip orada meşru zeminde mücadeleyi sürdürmeye karar verdiler ve böylece yeni girilen çok partili rejimin yaşamasına önemli katkıda bulundular.

Dış Dünyadan Haberler

Türkiye'deki seçimler Batı Avrupa basınında olumlu yorumlara neden oldu. Ülkede ilk kez yapılan tek dereceli seçimle iktidarın yanı sıra önemli bir muhalefet temsilciliğinin de parlamentoya girmiş olması, genellikle, Türkiye'nin çok partili demokratik düzene geçmeye başladığı biçiminde değerlendirildi.

90) Metin Toker, *age.*, s. 124.

Bu adım, Avrupa'nın başka yerlerinde arka arkaya totaliter rejimlerin kurulmasıyla karşılaştırılarak övgülerle selamlanıyordu. Gerçekten Batı Avrupa'dan bakınca, o günlerde Türkiye'de yaşanan gelişmeler bir istisna, adeta bir mucize gibi görünüyordu. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin hepsi, Kızıl Ordu'nun tehdidi altında birer birer komünist diktatörlük yönetimlerini kabul ediyor. Batılı Müttefikler, İkinci Dünya Savaşı'nı Sovyetlerle birlikte kazanmış ve bunu demokrasinin zaferi diye ilan etmiş olmalarına karşın, diktatörlüğün Avrupa içinde böyle yaygınlaşmasına karşı koyamıyorlardı, Türkiye'nin Doğu ve Batı; komşuları, İran ve Yunanistan'da ise savaş sonrasında, dışarıdan tahrik edilen iç kargaşa bir türlü dinmemişti. Bunlara karşılık Türkiye istikrarlı yapısını ve bağımsızlığını koruyarak demokratik bir düzene geçiyordu. Bu görüntünün kazandırdığı saygınlık sayesinde Batı Avrupa'nın ABD ile birlikte kurduğu bütün yeni uluslararası kuruluşlarda rahatlıkla yerimizi alabildik.

Meclis 5 Ağustos'ta açıldı. Sekizinci dönemin bu ilk toplantısında İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına, General Kâzım Karabekir de Meclis başkanlığına seçildi. Demokrat Parti, cumhurbaşkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Meclis başkanlığına da Yusuf Kemal Tengirşenk'i aday gösterdi. Babam yemin etmek için Meclis'e geldiğinde, o zamana kadar görülmemiş bir olay yaşandı. Gelenek uyarınca, bütün milletvekilleri ve konukların cumhurbaşkanının gelişini ayakta karşılaması beklenirken Demokrat Partili milletvekilleri, oturdukları yerde hareketsiz kaldılar, ayağa kalkmadılar. Bu davranış, cumhurbaşkanı seçiminin meşruluğunu tanımamak anlamında algılanarak, CHP'lilerde büyük kızgınlık doğurdu. Sonradan DP milletvekilleri davranışlarının böyle bir anlam taşımadığını, sadece milli iradeyi temsil eden milletvekillerinin kimseye ayağa kalkarak selam vermemeleri gerektiğini göstermeye yönelik olduğunu söylediler. Böyle başlayan bir usulü de sonra gelenek haline getirdiler. 1950'den sonra Celâl Bayar cumhurbaşkanı olarak Meclis'e geldiğinde de ayağa kalkmadılar. Öte yandan, Celâl Bayar Meclis'e gelip babamı tebrik etti.

"Atla Keçiören"e - Recep Bey'e"

Meclisin açıldığı gün Saraçoğlu hükümeti istifasını verdi. Bu defa Recep Peker yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ertesi gün kurulan hükümet neredeyse tümüyle yeni bakanlardan oluşuyordu. Bu arada milli eğitimde geçmiş yıllarda büyük atılımlar yapmış olan Hasan Âli Yücel; bu atılımların doğurduğu tepkilerin bir sonucu olarak bakanlıktan ayrılmış, yerine gene bir eğitimci olan, yalnız daha çekingen ve tutucu bir yaklaşım gösteren Reşat Şemsettin Sirer getirilmişti.

Recep Peker Cumhuriyet'in kuruluşundan beri milletvekili olarak görev yapmış, askerlikten gelen devrimci siyasetçiler kuşağındandı. Atatürk döneminde uzun süre CHP'nin genel sekreteri olmuştu. Otoriter yapılı bir insandı. Birçok iyi politikacıda görülen tükenmez konuşma enerjisine sahipti. Daha önce savaş yıllarının en sıkıntılı günlerinde Saraçoğlu hükümetinde içişleri bakanlığını üstlenmiş, sonra başbakanla anlaşmazlığa düşerek ayrılmış ve o zamandan beri de Saraçoğlu hükümetlerine karşı tavır almıştı. Otoriter ve kararlı kişiliğiyle çok partili rejimin yerleşme kargaşasını dindirerek gelişmeyi normal kanalında sürdürebilecek bir insan olarak şimdi tekrar öne çıkıyordu.

Babamla Cumhuriyet'in ilk günlerinden gelen bir dostluğu, ideal ortaklığına dayanan arkadaşlığı vardı. Ailece görüşürlerdi. Çocukken zaman zaman Recep Beylerin, o zaman bağlık bir yer olan Keçiören'deki büyük bahçeli evlerine gittiğimizi, bahçede çocuklarıyla oynadığımızı hatırlarım. Yıllar sonra benim yaşlarımdaki Erdoğan ve Can ile lisede buluştuk. Geçenlerde babamın eski bir not defterinde ilginç bir kayıt gördüm. 1929 yılının 30 Haziran Pazar günü küçük defterine şunu yazmış: "Atla Keçi Ören'e Recep Bey'e." Benim hatırladığım yıllarda atla yaptığı sabah gezintilerinde Çankaya civarında Harp Okulu sırtlarına ya da Dikmen'e kadar gidiyordu. Demek daha öncesinde Çankaya'dan Keçiören'e kadar gidilebiliyormuş.

Başbakan olduktan sonra Recep Peker'i soframızda ilk gördüğümüz zamanki hali gözümün önüne geliyor. Çok iyimser, keyifli görünüyordu. Babamla, annemle konuşurken rahat, kendine güvenen bir ruh hali vardı. Anneme, "Eee, bazen herkesi kendine getirecek bir tutum gereklidir, şimdi öyle bir zamandayız!" gibi bir söz söyledi. "Merak etmeyin. Bu itiraz ve kargaşa ortamını birlikte toparlarız," havasındaydı. Babamla en yakın işbirliği içinde olacağının bir işaretini vermek ister gibi, "Özel kalem müdürü olarak Vedit'i alacağım. Araştırdım. İstanbul'da ajansta bir görevi varmış. Çağırdım, hemen gelip göreve başlayacak," dedi. Vedit dediği, babamın başbakanken yıllarca özel kalem müdürlüğünü yapmış ve bu defa milletvekili seçilmemiş olan Vedit Uzgören'di.

Durumlarla Karakterler Arasındaki İlişki

Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük bir hevesle genel sekreterlik görevi yaparken, Recep Bey'in tek parti anlayışını bütün devlet yönetimine egemen kılma eğilimi gösterdiği ve bu nedenle eleştirildiği anlatılır. Tek parti yönetiminin simgesi olarak görülmüş bir siyasetçinin, çok partili düzene geçişin başında yeniden öne çıkması talihin garip bir cilvesiydi. Toplumsal gelişmenin değişik aşamalarında, değişik karakterde siyasetçilere gereksinme duyuluyor.

Herhalde işin püf noktası, siyasetçinin karakteriyle toplumsal durumun etkileşmesinin nasıl bir sonuç vereceğinde saklı. Otoriter karakterli bir siyasetçi, tek parti yönetimini daha baskıcı davranışlara götürerek, olumsuz sonuçlar doğurabilir. Oysa, aynı karakter, çığırından çıkma eğilimi gösteren çok partili bir düzeni tekrar rayına oturtacak sonuçlar elde edebilir. Sanırım babamın beklentisi de buydu. Recep Bey bu beklentiyi boşa çıkarmadı. Seçimler üzerindeki bütün tartışmalara karşın, iktidar ve muhalefet partilerinin birlikte çalıştıkları bir meclis düzeni yavaş yavaş kuruldu.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda hükümetimize bir nota verdiği 13 Ağustos'ta duyuldu. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ağırlığını duyduğumuz Sovyet tehdidinde nota savaşları aşamasına gelmiştik. Tek başımıza kalmış olduğumuz koşullarda hükümetimizin bu tehdidi nasıl karşılamış ve ustalıklı, kararlı bir diplomasi ile dünyayı yanımıza alarak nasıl etkisiz hale getirmiş olduğumuzu başka yerde anlatmıştım.[91] Burada tekrar etmeyeceğim. Yalnız demokrasiye geçmemizin bu dış tehdide karşı ulusun direnme gücünü artıran bir etki yaptığına değinmek isterim. Demokrat Parti, 14 Ağustos'ta Sovyet talepleri dolayısıyla bir tebliğ yayınlayarak bu talepleri reddetti ve hükümetle tamamen aynı görüşte olduğunu bildirdi.

Meclis Düzenini Çok Partiye Uydurmak Kolay Olmuyor

Gene 14 Ağustos'ta Başbakan Peker, yeni hükümetin icraat programını Meclis'te okudu ve güvenoyu istedi. Demokrat Parti adına söz alan Fuat Köprülü, ilk defa dinledikleri programı inceleyebilmeleri için görüşmelere iki gün ara verilmesini istedi. Meclis bu isteği çoğunlukla reddetti. Aslında bir iki gün önce DP'liler başbakana başvurarak programın kendilerine gösterilmesini istemişlerdi, fakat Peker kabul etmemişti. Şimdi Meclis çoğunluğu da o zamana kadar yürürlükte olan usule göre, başbakanın programı sunmasından sonra, ara verilmeden görüşmelere geçilmesini uygun görüyordu. Ancak göz ardı edilen nokta, bu usulün tek parti döneminde benimsendiği ve o zaman Meclis'teki tek partinin grubunda programın zaten bir gün önce okunduğu idi. Normal olarak çok partili rejime geçince bu usulü değiştirmek gerekirdi. Nitekim sonradan bu değişiklik yapıldı. Bugünkü Meclis İç Tüzüğü, hükümet programının okunmasından itibaren 48 saat geçmeden program üzerinde görüşmelere başlanamayacağını açıkça belirtmektedir.

---

91) *age*., s. 209-214.

Çok partili düzenin gerektirdiği böyle bir usul o zaman henüz yerleşmemiş olduğundan anlaşmazlık kendini gösterdi. Meclis çoğunluğun isteklerini kabul etmeyince, muhalefet milletvekilleri görüşmeler yapılırken salondan çıktılar. Ancak görüşmeler bitince salona dönüp oylamada bulundular. Recep Peker hükümeti 53'e karşı 378 ile güvenoyu aldı.

İktidarın yanında muhalefet partilerinin de bulunduğu bir mecliste sağlıklı, verimli işleyecek bir çalışma düzeni ancak zamanla ve birçok olumsuz deneyim geçirdikten sonra kurulabiliyor. Bizim Meclisimizde program görüşmeleri nispeten kolayca ortak çalışma anlayışına uygun hale getirildi ama giderilmesi gereken başka haksızlıklar ya da boşluklar devam ediyor. Örneğin, Özal'ın başbakanlığında sık sık başvurulan bir korsan yöntem bulundu. Genel kurulda belirli bir yasa görüşülürken, o yasanın kanunlarıyla hiç ilgisi olmayan bir hükmü, birkaç milletvekilinin ortak önergesiyle sunarak, görüşülen yasanın bir parçası kabul ettirirlerdi. Çok tartışmalı birçok konudaki kararlarını böyle birer korsan madde halinde, yeterince görüşülmeden Meclis'e onaylatmışlardı. Ben o tarihlerde bir yurtdışı gezisinde Danimarka parlamentosuna uğramıştım ve Başbakana, "Böyle korsan maddeler sizde de oluyor mu?" diye sormuştum. Danimarkalı başkan önce bir süre ne dediğimi anlayamamıştı. Anladıktan sonra ise "Bizde böyle şey olamaz, çünkü tüzük ve teamüller izin vermez," demişti.

Öte yandan bir siyaset bilimcimizden, ABD'de bir anlamda korsan madde uygulamasının bulunduğunu, belki Özal'ın bu pratikten esinlenmiş olduğunu, yalnız orada görüşülen konu dışında bir madde tasarıya ekleneceği zaman, iktidar ile muhalefet arasında pazarlık yapılarak, tam bir anlaşmaya varıldığını öğrendim. Meclis'te iktidar-muhalefet yarışması, hem serbestçe yapılan hem de bazı kuralların gözetilmesini gerektiren bir mücadele. Biraz spor karşılaşmalarına benziyor. Kurallar içinde kalmak, faul yapmamak koşuluyla, hasmınızı yenmek için bütün kurnazlıklara, aldatmacalara, oyalamalara başvurabilirsiniz. Ama koşulların dışına çıkarsanız, alanda tek başınıza kalırsınız. O zaman da yarışma olmaz ya da Meclis'in işlevini tam yerine getirdiği söylenemez. Yalnız bütün zorluk şurada ki hangi hareketin faul olduğuna ya da ortak çalışma kurallarının dışına çıktığına birlikte karar vermek gerekiyor. Bu karara varmak, neyin hoşgörüleceği, hangi hareketin kuraldışı sayılacağı üzerinde anlaşmak hiç kolay değil. Örneğin, bazı tasarıların yasalaşmaması için muhalefetin engelleme yapmasına ve iktidarın da buna karşı çareler aramasına, kuralların izin vermesi bekleniyor. Ama bu eylemler de belirli bir ölçüyü kaçırıp Meclis'i çalışamaz, görevini yapamaz hale getirmemeli. İşte, ayarın

bulunması zor, zaman alıyor ve ancak birçok sıkıntılı, ıstıraplı dönemden geçirdikten sonra bu noktaya varılabiliyor. Özetle, bir demokraside meclisin iç düzeni, yaşam içinde kendi kendini oluşturuyor ve böyle olması bence Meclis'in saygınlığını artırıyor.

Ağabeyimin Amerika Yolculuğu

Bu olaylar sırasında ben Ankara Fen Fakültesi'nde Fizik okumaya devam ediyordum. Fakülteyi bitirince yurtdışında tanınmış bir üniversiteye gidip doktora çalışması yapmayı planlıyordum. Çünkü amacım üniversitede öğretim üyesi olmak, öğretim ve araştırma yapmaktı. 1946 Haziran'ında son sınıfa geçmiştim. Aynı tarihte ağabeyim İstanbul Teknik Üniversitesi'ni bitirerek yüksek makine mühendisi oldu. Mühendislik mesleğine başlamadan önce ABD'de bir-iki yıl daha ileri bir öğrenim görmek istedi. Babam da bu fikri uygun buldu. Türkiye'de üniversite öğrenimi bitirildikten sonra bir süre yurtdışında kalıp lisansüstü öğrenim görmenin ya da staj yoluyla çalışma yaşamında deneyim kazanmanın yararlı olacağı düşüncesindeydi. Bütün arkadaşlarına da aynı yolu öğütlerdi. Öğrencilerimizi lise ya da üniversite öğrenimi için yurtdışına göndermeye karşıydı. Bunun çocuklar için iki tehlikeyi gereksiz yere öne çıkardığını düşünürdü. Küçük yaşta büyük bir kentte yalnız kalmanın getirdiği tuzaklara kapılarak öğrenimde başarısız olmak ya da öğrenimde kendi başına başarı kazanmanın getirdiği güven duygusu ve ilerleme özlemlerinin etkisiyle yaşamını yurtdışında sürdürüp Türkiye'ye dönmemek. Her iki olasılığın gerçekleştiğini birçok arkadaşının çocuklarında görmüştü.

O yıllarda mühendislik alanında Türkiye'de en çok ünlenmiş iki Amerikan üniversitesi vardı: Kısaca MİT olarak bilinen Massachusetts Institute of Technology ve gene baş harfleriyle, CIT ya da Cal-Tech olarak anılan California Institute of Technology. Hatta bunlardan MİT daha çok biliniyordu. Ancak belki yer olarak California daha çekici göründüğü için ağabeyim CIT'yi tercih etti. Oraya başvurdu ve kabul edildi. Üç dört yıldır, İstanbul'da bulunan bir hocadan İngilizce dersleri almış ve bu dilde derdini anlatacak hale gelmişti. ABD'ye gittiğinde dil öğrenmek için zaman kaybetmedi.

2 Eylül'de Ömer uçakla ABD'ye gitti. Otomobille havaalanından eve dönerken babam anneme, "Kuşu uçurduk, haydi bakalım hayırlı olsun!" demişti. Ağabeyim daha önce de İstanbul'da Teknik Üniversite'ye giderek baba evinden ayrılmıştı. Ama bu kez yurtdışına, uzaklara gitmesi, tam bağımsızlık anlamı taşıyordu. Bu koşullar içinde de aile bağlarını canlı tutabilmek ve bir tür

denetim sağlamak için babam, ayrılmasından birkaç gün sonra ağabeyime mektup yazmaya başladı. California'da Pasadena kentinde kalacağı yer belli olur olmaz ilk mektubunu gönderdi ve bundan sonra her hafta Pasadena'ya en az iki mektup postaladı. ABD'ye gittiğim zaman bana da aynı şeyi yaptı. Bu mektupların bir bölümü kitap halinde yayımlandı.(92)

Ağabeyim Cal-Tech'te iki yıl kaldı ve *"professional degree"* dedikleri, "meslek diploması" diye nitelendirebileceğim bir yüksek öğrenim diploması aldı. Yüksek lisans ile doktora arasındaki bu derece için bir yıllık ders programının ardından bir araştırma yapılıyor ve bu araştırma sonuçlarını anlatan bir tezin kabul edilmesiyle diplomaya hak kazanılıyordu. Ömer, öngörülen iki yılda bütün bu aşamaları başarıyla geçerek meslek diplomasını aldı. Bu başarının ilginç bir yönü de onun İstanbul Teknik Üniversitesi'nden aldığı yüksek mühendis diplomasını. Amerikan üniversitelerinin yüksek lisans derecesine denk kabul etmeleri ve bir İTÜ mezununun, mühendislik eğitimi açısından bir eksiklik duymadan, orada daha yüksek bir eğitim görebilmiş olmasıydı. Ağabeyimle mektuplaşmalarımızdan Cal-Tech'te fizik araştırmalarının da çok gelişmiş olduğunu, aralarında Nobel Ödülü kazanmış insanlar da bulunan tanınmış kuramsal deneysel fizikçilerin orada ders verdiklerini öğrendim ve ben de Fen Fakültesi'nden mezun olunca oraya gitmeye karar verdim.

Enerjik Bir Hükümet: İlk Devalüasyon

Recep Peker hükümeti enerjik ve kararlı bir tutumla icraata girişti. 7 Eylül'de ithalat ve ihracatla ilgili önemli kararlar ilan edildi. En önemlisi, paramızın değerinin düşürülmesiydi. O güne kadar 1 ABD doları 1,30 Türk Lirası'na karşılık geliyorken o günden sonra 2,80 Türk Lirası ettiği duyuruldu. Bu işleme ekonomi dilinde devalüasyon dendiğini, bu önlemin ihracatı artırmaya yarayacağını o zaman öğrendik. 7 Eylül kararları olarak ünlenen bu önlemleri rahmetli Peker hep savundu, ama beklediği faydaların tam gerçekleştiğini sanmıyorum. 8 Eylül'de ekmek satışları serbest bırakıldı. 9 Eylül'de kabinede devlet bakanlıkları kurulması yasayla kabul edildi. Mümtaz Ökmen ve Abdülhalik Renda devlet bakanları oldular. Gene bir yasa ile kahvedeki devlet tekeli kaldırıldı. Basın yasasında da değişiklikler yapıldı.

Ekim başında babam güney illerinde bir geziye çıktı. Bu gezide ben de bulundum ve gördüm ki babam ülkede yeni başlayan, ama kısa zamanda kıyasıya bir mücadeleye dönüşen parti rekabetinin vatandaşları düşman kamplara

92) *Baba İnönü'den Oğul İnönü'ye Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

ayırmasını, elinden geldiğince önlemeye çalışıyordu. Bunun için her gittiği yerde yemeklere iki partiden temsilciler çağırıyor, onlara iktidar ve muhalefet üyeleri arasında uygarca ilişkiler sürdürmenin önemini anlatıyor, muhalefet temsilcilerinin çalışmalarını engellemeyeceği güvencesini veriyordu. Gezi Mersin, Adana, Hatay, Maraş ve Malatya'yı kapsadı ve genellikle olumlu geçti. Yalnız Antakya'da Demokrat Parti temsilcisinin akşam yemeğine çağrıldığı halde gelmediğini gördük. Babam peşini bırakmadı. Yemekten sonra, müteşebbis heyet başkanı diye bilinen temsilciyi vali konağına çağırdı. Kendisiyle görüştü. Ertesi günü de özel olarak (iğle yemeğine davet etti. Bu konuşmalarda Demokrat Partili başkan, iktidarın kendilerine baskı yaptığından, partiler arasında eşitlik bulunmadığından yakındı. Babam hem ona güvence, hem de hazır bulunan CHP parti müfettişine DP'lilere kolaylık gösterilmesi için talimat verdi. Ben bütün konuşmalarda yanlarında değildim, ancak yemekte vardım. Babam uygar ilişkiler sürdürmenin önemini anlatırken, "Demokrasiyi yerleştirebilmek için sabırlı olmak, küçük anlaşmazlıkları büyütmemek şarttır," diyordu. "Hepiniz benim kadar sabırlı olsanız hiç mesele kalmaz." diye görüşünü özetleyince, DP'li heyet başkanı hemen "Çok sabırlıyız paşam," diye yanıt verdi. Babam sonradan ün kazanan, "Bütün siyasi hayatındaki vazifelerin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir," değerlendirmesini o yemekte yaptı.

Güreşçilerimizin Sürprizi

26 Ekim'in gazetelerinde bizi şaşırtan bir başarı haberi okuduk. İsveç'in başkenti Stockholm'de yapılan 1946 Avrupa serbest güreş müsabakalarında Türk takımı birinci gelmişti. Gazanfer Bilge, Celal Atik ve Yaşar Doğu kendi sikletlerinde Avrupa şampiyonu olmuşlardı. Daha önceki çalışmaları, gelişmeleri bilmediğimiz için bu sonuç tam bir sürpriz yarattı. Bu başarılarda takımı yetiştiren ve kaptanlığını yapan Nuri Boytorun'un büyük katkısı vardı. Ciddi bir çalışma sonucu olduğu için bu üstünlük daha sonra da devam etti. 1948 Londra Olimpiyatları'nda serbest güreş takımımız olimpiyat birinciliğini kazandı. Birçok güreşçimiz, bu arada Nasuh Akar, Gazanfer Bilge, Celal Atik, Yaşar Doğu serbest güreşte Mehmet Oktav ve Mersinli Ahmet (Kireççi), grekoromende olimpiyat şampiyonu oldular. Güreşteki bu üstünlüğümüz, savaştan yorgun çıkan rakip devletler spora ve bu arada güreşe yeniden ağırlık verip bizim güreşçilerimizin oyunlarını, yöntemlerini öğreninceye kadar birkaç yıl devam etti, sonra kayboldu. Fakat bence tuhaf olan, bu çarpıcı

üstünlüğü nasıl elde ettiğimizin yeteri kadar değerlendirilmemiş olmasıdır. Oysa kamuoyumuz güreşe her zaman büyük ilgi gösterir. Pehlivan tefrikalarına meraklı bir okuyucu kitlemiz olmuştur. Kaldı ki, kazanılan başarı dünya çapındaydı ve birkaç yıl devam etmişti. Londra Olimpiyat Oyunları'ndan sonra zamanın en ünlü aktüalite dergisi Life'ta Mersinli Ahmet'in pürneşe, büyük boy bir resminin, "Mutlu Türk" altyazısıyla basıldığını görmüştüm. Tıpkı bugün Naim Süleymanoğlu'nun eşsiz olimpiyat başarılarını övdükleri gibi, o zaman adı geçen bütün güreşçilerimizin resimlerini, yaşamöykülerini dünya basınının spor sayfalarını dolduruyordu. Bütün bunların kendi spor yazınımızda kalıcı yapıtlara yol açması beklenirdi. Örneğin, 1930'lu yıllarda birkaç kez arka arkaya Davis Kupası'nı kazanan Fransız tenis takımının başarı destanını anlatan René Lacoste'un kitabı, zevkle okunan bir başyapıt olmuştur. Zararın neresinden dönülse kârdır. Bu eksiğimizi bir an önce giderecek insanların çıkacağını umalım.

Babamın İlk Kalp Rahatsızlığı

28 Ekim günü Harp Akademisi'ni ziyareti sırasında babam bir fenalık geçirdi. Midesi bulanmış, çıkarmış, bayağı rahatsız olmuş. Ben olayı akşam evdeki telaş havası içinde öğrendim. Babamın özel doktoru Zeki Hakkı Pamir'den başka Ankara ve İstanbul üniversitelerinden ünlü hekimler gelmişlerdi. Babam yatıyordu. Muayeneden sonra durumunda bir tehlike görmediler, birkaç gün dinlenmesini tavsiye ettiler. Basına da bunun bir vagotoni krizi olduğunu sonradan duyuruldu, ama aslında bir kalp rahatsızlığının başlangıcı olduğunu sonradan gördük. Geçmiş olsun demek için gelenleri doktor içeri almak istemiyordu. Yalnız Meclis Başkanı Karabekir gelince babamın yanına girdi. Gittikten sonra annemin, "Sizi rahatsız ediyorlar. Artık kimseyi almayalım," demesi üzerine babamın, şakayı elden bırakmayarak, "Eee, Karabekir tabii gelecek. Nasıl olduğumu yakından görmek ister. Ben ölürsem, Anayasa'ya göre cumhurbaşkanlığına o bakacak!" dediğini hatırlarım.

Bu ilk kalp rahatsızlığı çabuk geçti. Babam Cumhuriyet Bayramı'nı evde dinlenerek geçirdikten sonra 1 Kasım'da Meclis'in açılışına katıldı ve nutkunu söyledi. Ama ondan sonraki günlerde tekrar rahatsızlandı. Bu defaki bir enfarktüs idi ve evde birkaç hafta dinlenmesi gerekti.

Meclis'i açış nutkunda bir yandan Sovyetler'in Boğazlar konusundaki notasına kısa bir yanıt verirken, öte yandan içerideki gelişmeler üzerinde duruyordu. "Memleket idaresinde, iktidarın serbest seçimle tayin olunması ve karşı fikir ve kanaatlerin memleket hayatında serbestçe söylenmesi ve tesir

etmesiyle halk idaresinin ileri merhalesi muvaffakiyetle kurulmuştur," diyor ve günün sorunu olarak şunu söylüyordu: "Şimdi bütün gayretimiz, fikir ve parti ayrılıklarının vatandaşlar arasında düşmanlık yapmamasına yönelmiştir."(93)

Ünlü "Psikopat" Olayı

Gerçekten de bundan sonra babamın başlıca çabası partiler arasındaki ilişkileri uygar düzeye getirmek ve orada tutmak olmuştur. Bunun ilk sınavı Meclis'te bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıktı. 18 Aralık'ta Adnan Menderes bütçe üzerinde, birçok eleştiri getiren uzun bir konuşma yaptı. Arkasından Başbakan Recep Peker alışılmışın dışında bir davranışla hemen söz aldı. Eleştirileri yanıtlamaya başlarken ilk cümlesinde Adnan Menderes'ten "kötümser ve psikopat bir ruh" ve "mariz karanlıklar içinde" diye söz etmesi Demokrat Parti milletvekillerinin tepkisine yol açtı. Başta Celâl Bayar olmak üzere hepsi bu sözlere itiraz ederek salondan çıktılar. Bundan sonra Meclis'teki bütçe görüşmeleri muhalifler olmadan sürdürüldü.

Olay ertesi günü babamın sofrasında DP'lileri küçümseyen, haksız gören, alaycı bir hava içinde konuşuldu. Hatta psikopat kelimesini birçok kimsenin bilmediği, bunu "pis köpek" şeklinde anladıkları, onun için aşırı tepki gösterdikleri söylendi. Ama DP'liler izleyen günlerde de Meclis görüşmelerine katılmayınca, babamın bu durumdan rahatsız olduğunu fark ettik. Durumu düzeltmek için uğraşmaya başladı ve sonunda 27 Aralık'ta, Anadolu Ajansı'nın aşağıdaki duyurusu yayınlandı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü DP başkanı Celâl Bayar ve Meclis Grubu Başkan Vekili Fuat Köprülü'yü davet ederek, Büyük Meclis'teki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.

Cumhurbaşkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı şikayet tezahürünün kafi görülmesini ve Meclis'te normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir. (A.A)

93) *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1946

Aynı gün DP'liler tekrar Meclis çalışmalarına katıldılar.

İki parti arasında uygar ilişkileri devam ettirmek kolay olmuyor, siyasal mücadeleyi sertleştiren etkenler hep varlıklarını gösteriyordu. Cumhurbaşkanı ile her konuşmaları sonrasında Celâl Bayar ve arkadaşlarına danışıklı dövüş suçlamaları yöneltiliyor, daha çok sertliğe ve pervasızlığa iten, cumhurbaşkanına saldırarak bütün CHP'lileri, bu arada babamı da kızdıran demeçler veriliyordu. Böyle bir gelişme DP'nin 1947 Ocak ayının ilk haftasında yaptığı genel kongreden sonra yaşandı. DP'nin aşırı uç temsilcileri (o zamanki deyimle müfritleri) arasında en çok öne çıkan Emekli General Sadık Aldoğan, bu kongrede İnönü'ye çatarken ünlü benzetmesini yaptı: Tüm Cumhuriyet yönetimini padişahlık dönemiyle karşılaştırarak, "Eski tas, eski hamam, yalnız tellaklar değişti!" dedi.

Din Eğitimi Konusu İlk Defa Gündeme Geliyor

CHP divanı o ayın son iki haftasında, Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında ayrı ayrı günlerde altı kez toplanarak, çok partili düzenin getirdiği gelişmelere karşı CHP program ve tüzüğünde ne gibi değişiklikler yapmak gerektiğini görüştü. İleri sürülen düşüncelere uygun önerilerin hazırlanması genel sekreterlikten istendi. 27 Ocak'ta yayınlanan divan bildirisinde en dikkati çeken bölüm, din öğretimi için varılan karar. Şöyle deniyor:

Konuşmalar arasında din öğretimi konusu incelenirken, gizli öğretim veya Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan kanun yasağının bugün olduğu gibi kalması tabii görülerek, Cumhuriyet rejiminin esaslarından olan laikliği en küçük ölçüde dahi bozacak her türlü anlayıştan uzak kalınması noktası üstünde tam bir görüş birliği olduğu tespit edilmiştir. İhtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak ana şartları içinde her nevi hususi öğretimin tabi olduğu kanun yolundan, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak, Türkçe harflerle hususi mahiyette din öğretiminin düzenlenmesi hükümet yetkilileri arasında görüşülmüş ve hükümet, kendi yetkileri arasında bulunan bu işi düzenleyeceğini divana bildirmiştir.

Böylelikle CHP ilk kez din öğretiminin, laiklik ilkesini bozmayacak şekilde, düzenlenmesine izin vermiş olmaktadır. Metin Toker din konusunu divanın gündemine Hamdullah Suphi Tanrıöver'in getirmiş olduğunu

yazıyor.[94] Divanın bu kararı ile benimsenen yeni yaklaşım ancak iki yıl sonra somut sonuç verdi. Ben sofrada bir gün din öğretimi ihtiyacı konuşulurken, Şemsettin Günaltay'ın okullarda isteğe bağlı din dersleri vermenin yararlı olacağını, böyle bir gereksinme olduğunu söylediğini ve babamın da bu yaklaşımı onayladığını hatırlıyorum.

CHP Meclis grubunun kararı 14 Şubat 1948'de ortaya çıktı: "Çocuk velileri de razı olursa, ilkokulun son iki sınıfında ders zamanları dışında din dersleri de verilecek. Program ve kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayından geçecek." 25 Mayıs'ta gene CHP grubunda din hocalarının yetişmesini sağlamak üzerinde bir İslam İlahiyat Fakültesi kurulması kararlaştırıldı.

Yeniden 1947'ye döneyim. Şubat sonlarında, *Cumhuriyet* gazetesinde eski Muğla Milletvekili Halil Menteşe'nin cumhurbaşkanına bir açık mektubu yayınlandı. Halil Menteşe, Osmanlı döneminde Meclis başkanlığına kadar çıkmış eski bir İttihatçı olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de yıllarca milletvekilliği yapmıştı. Bu mektubunda halkın ülkedeki iki parti arasında kendini gösteren kıyasıya mücadele havasının düzeltilmesini istediğini anlatıyor ve şöyle diyordu:

"Emin olunuz ki, çoğunluğun ümidi halen de şahsınızda toplanmıştır. Anglo Saksonlarda olduğu gibi iki muntazam parti samimi dayanışma ve zaman zaman mevki değiştirme suretinde yüksek müzaheretinizle teessüz edebilirse – ki buna imkân da hasıl olmuştur – teminatlı bir hürriyet sistemi, emniyetli ve müstekar bir demokrasi kurulmuş olacaktır."

Deneyimli siyasetçinin bu önerisi o günlerde CHP çevrelerinde alay konusu oldu. Babamın sofrasında da Menteşe'den, olmayacak şeyler isteyen birisi diye bahsedildiğini duymuştum. Oysa esas gelişme bir yıl sonra onun dediği doğrultuda oldu ve herkesi de memnun etti.

Truman Doktrini

12 Mart'ta ABD Başkanı Truman, Kongre'de yaptığı konuşmada, hür dünyanın korunması için Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve mali yardımda bulunmak gerektiğini ve bu yardımı ABD'den başka yapabilecek bir kuruluş olmadığını anlattı. Kongre'den bu maksatla 400 milyon dolarlık ödenek istedi. Türkiye'nin dış baskılara, şimdiye kadar tek başına dayanmış olduğuna

94) Metin Toker, *age*., s. 175.

değinerek, "Türkiye'nin bağımsız olarak kalmasının önemi büyüktür." dedi. Sonradan Truman Doktrini diye ünlenen bu yaklaşım, ABD'nin artık Sovyet yayılmacılığına kesin olarak karşı çıkmaya karar verdiğini, Sovyetler Birliği'ni o güne kadar varmış olduğu sınırlar içinde alıkoymak politikasını bütün gücüyle uygulayacağını gösteren bir dönüm noktası oldu.

Truman'ın konuşması Türkiye'de büyük memnunluk ve rahatlık yarattı. Başbakan, verdiği demeçte "Başkan Truman'ın tam realist ve tam insani bir görüşten mülhem" olduğunu söyledi. Truman konuşmasında, dünyada, iktidarın serbest seçimlerle belirlendiğini demokrasilerle baskıcı totaliter rejimler arasında bir mücadele yaşandığını ve ABD'nin çok partili düzene geçmekle ne kadar doğru bir adım attığını gösterdiği gibi, bu yolda ilerlemeye devam etmenin de aynı derecede önemli olduğuna işaret ediyordu.

İstanbul'la birlikte 6 Nisan'da dört ilde milletvekili ara seçimi yapıldı. Demokrat Parti seçime girmedi. Yayınladığı bildiride, "Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare mekanizmasının tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi, Türk demokrasisine karşı ağır bir su sayıyoruz," deniyordu. Celal Bayar da verdiği demeçte "Yasalarda istediğimiz değişiklik yapılmazsa belki Meclis'ten çekilmek zorunda bile kalabiliriz," diye ekliyordu. Bu tutum partiler arasındaki ilişkileri yeniden bozdu, babamı da çok kızdırdı. Özellikle ağırına giden, muhalefetin rahat çalışması için kendisi bu kadar çaba gösterirken, Türkiye'nin güvenliğini sarsabilecek böyle bir eyleme gidilmesiydi. Çünkü o sırada Amerikan Kongresi'nde Truman'ın yardım programı görüşülüyor ve Türkiye'ye yardım yapılmasına geleneksel olarak karşı çıkan grupların kongredeki temsilcileri Türkiye'de gerçek bir demokrasiye geçiş iradesinin bulunmadığını iddia ediyorlardı. Muhalefetin seçimleri boykot etmesi bu iddialara haklılık kazandırabilecekti. Öte yandan Metin Toker'in de bahsettiği gibi, DP'nin tutumu doğrudan doğruya pratik bir düşünceden kaynaklanıyordu. Asıl hedefleri büyük seçim olduğu için ara seçimlere girip de kazanmamak riskini göze almak istemiyorlardı. Benzer bir tutuma yıllar sonra, 1995'te DSP'nin de başvurması, seçim taktiklerinin parti ideolojisinden bağımsız olduğunu gösteren çarpıcı bir örnek oldu.

Bir Münazara

Bu önemli iç politika olaylarını bir an bırakarak, benim katıldığım bir olayı anlatayım. 10 Nisan da Ankara'da Hukuk Fakültesi'nin konferans salonunda, İstanbul Milli Türk Talebe Birliği Edebiyat Fakültesi Öğrenci Derneği ile Ankara Yüksek Tahsil Talebe Birliği Fen Fakültesi Öğrenci Derneği arasında

bir "münazara" yapıldı. Münazara, o yıllarda çok kullanılan Arapça bir sözcüktü. Sözlük anlamı, kurala uygun olarak karşılıklı konuşma, tartışma. Pratikteki anlamı ise önceden belirlenmiş bir konunun iki takım arasında tartışılmasına dayanan bir yarışma. Böyle yarışmaların fakülte öğrenci dernekleri arasında yapılması o yıllarda moda olmuştu.

Münazaraya iki taraftan üçer kişi katılmıştı. Bizim ekipteki öğrenciler benden başka Özdemir Yarar ve Kısmet Buran idi. İstanbul ekibinde ise Muzaffer Akın, Necla Aşkın ve Ali İhsan Göğüs vardı. Sonradan, ekiplerdeki öğrencilerden Özdemir Yarar sanayide, Ali ihsan Göğüs de siyasette yaygın ün kazandılar. Münazaranın konusu ise şu idi: "İlmi ve teknik ilerleme bir ahlak buhranına yol açmış mıdır?" İstanbul'dan gelen edebiyatçı ve felsefeciler, "açmıştır" savını öne sürecekler, biz de "açmamıştır" diyerek bilimsel gelişmeyi savunacaktık. Bizim ekibin başı olan Özdemir Yarar beni bu münazaraya katılmaya çağırmış, bana ihtiyacı olduğunu kuvvetle belirtmişti. Savunacağımız konuyu söyleyince de bunun bir görev, hem de epey kolay bir görev olacağını düşünerek kabul etmiştim.

Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. İstanbullu ekip bizden daha iyi hazırlanmış, konuşmalarında birbirlerini tamamlayan bir senaryo planlamışlardı. Bilindiği gibi, "bilim ve sanattaki gelişmelerin toplumu yozlaştırdığı" savı, 18. yüzyılda Dijon Akademisi'nin açtığı benzer konulu yarışmada Jean-Jacques Rousseau'ya hem akademinin ödülünü kazandırmış, hem de genç bir felsefeci olarak ününü dünyaya yaymıştı. Münazaradaki rakiplerimiz Rousseau'nun fikirlerinden yararlanarak ve birçok yanıltıcı örnek bularak etkileyici bir konuşma demeti düzenlemişlerdi. Bizim ekipte ise her birimiz, kendimize fazla güvenerek ayrı ayrı biçimlerde iddiamızı savunduk. Ben en son konuşacaktım ve karşı ekibin iddialarına bir ölçüde yanıt verecektim. Bunu da epeyce iyi yaptım sanıyorum. Ama konuşmalar bittikten sonra toplanan öğretim üyeleri jürisi, yarışmayı İstanbul ekibinin kazandığını ilan etti. Bu kararı bize bildiren jüri başkanı Profesör Bülent Nuri Esen, aynı zamanda bana, "galip sayılır bu yolda mağlup," dedi. İyi de, kuşkusuz daha iyisi, yarışmayı kazanmak olurdu. Bu yenilgi, dinleyenleri etkilemek bakımından, konuşma üslubunun konuşma içeriğinden daha önemli olduğunu bana gösteren önemli bir ders oldu.

11 Nisan tarihli *Ulus'taki* münazara resimlerine ve haberlerine bakıyorum. Salon iyice dolmuş. Ön sırada o zaman henüz tanımadığım iki genç öğretim üyesi seçiyorum: Turhan Feyzioğlu ile Bedii Feyzioğlu. Resimlerde konuşmacıların hep önlerindeki metinlere baktıkları görülüyor. Resimlerde yalnız ben, karşıya doğru, dinleyenlere bakarak konuşuyorum. Herhalde bunun için

ertesi günü 19 Mayıs Stadyumu tenis kulübünde gördüğüm genç diplomat Mahmut Dikerdem bana, "Ooo, kırk yıllık bir parlamenter gibi çıkmışsın," demişti ve bu şakanın bir gün gerçek olacağını bilmeden ikimiz de gülmüştük. Gazetedeki haberde konuşmalar da özetlenmiş. Yalnız benim konuşmam anlaşılmaz hale getirilmiş. Bunu görünce olayın devamını hatırladım.

Münazaranın ertesi günü babam, yanında Nihat Erim'le beraber gazetedeki münazara haberine bakıyormuş. Benim konuşmamın özetini okuyup bir şey anlamayınca beni çağırıp sordu. Ben de haberdeki özetin yanlış olduğunu söyledim. Onun üzerine babam, "Haberi düzeltmek mümkün değil mi?" diye Nihat Erim'e sordu. O da tabii mümkün deyince, babam, doğru bir özet yazıp getirmemi istedi. Ben önce, "değmez, uğraşmayalım," dedim. Ama babam ısrar edince bir özet yazıp verdim ve ertesi günü 12 Nisan tarihli gazetede, "bir düzeltme" başlığı altında bu özet çıktı. Şimdi olayı düşününce, iyi ki babam ısrar etmiş, diyorum. Çünkü o sayede münazarada ne söylediğimi iyice hatırladım. Gazetedeki düzeltilmiş özetten bir bölümü buraya alayım:

Arkadaşlarımız fen ve tekniğin ilerlemesinin insanların ahlakını bozduğunu söylediler. O halde bugünkü insanların her zamandan daha kuvvetli, diri cemiyetler halinde yaşayabilmelerini nasıl açıklarlar? diye söze başlayan Erdal İnönü zamanımızda insanların manevi değerleri ihmal ettiklerinin kolayca söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Bir örnek olarak, fen ve tekniğin bir eseri olan havacılığı ileri götüren sayısız kahramanları hatırlatmıştır. Öte yandan, önce maddi ihtiyaçların tatminini aramanın mutlak ahlak buhranı doğurmayacağını, çünkü bugünkü ileri hayat seviyesinde yaşayabilmek için toplumda sıkı bir işbirliği gerektiğini söylemiştir. Bilimin ilerlemesinin manevi değerleri sevdireceğini ekleyerek, ahlakta gerçeklik ile bilimde gerçekliğe varma yolları arasındaki benzerliğe işaret etmiş ve 'Ahlaki gerçek ile bilimsel gerçekten birini sevenler ötekini de sevmemezlik edemezler,' demiştir.

Şimdi, (o zamanki) kendimi eleştiriyorum: Bu son söz biraz, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur," sözüne benziyor. Böyle olsa iyi olur ama öyle olması için bir zorunluluk yok. İşin doğrusu şu ki, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ahlak üzerinde doğrudan bir etkisi yok, çünkü aralarında ilişki yok Ancak dolaylı ilişkiler kurulabilir ve bu her iki doğrultuda yapılabilir. Onun için münazarayı kazanmak istenen doğrultudaki çarpıcı örnekleri bulmaya kalıyor.

X.

Cumhurbaşkanı Uzlaşmanın Yolunu Açıyor

12 Temmuz Bildirgesi

Altı Nisan ara seçiminden sonra dikkati çeken ve aslında bütün 1946-50 dönemine damgasını vuran başlıca gelişme, babamın 12 Temmuz bildirgesini yayınlamasıdır. DP'nin ara seçimlere girmemesi ile gerginleşen partiler arası ilişkilerin, haftalarca süren temaslar sonunda nasıl bu sonuca götürdüğünü Metin Toker ayrıntılı olarak anlatıyor.[95] Ben o günlerde Fen Fakültesi'nde son sınıf dersleri ile uğraştığım ve fakülte dışında da münazara Scherchen'in konserleri gibi kültür etkinliklerinde vakit geçirdiğim için bu siyasal gelişmeleri pek iyi hatırlamıyorum. Gene de evde edindiğim izlenim, babamın bir şekilde bu gerginlikleri aşıp demokratik gelişmeyi sürdürmenin yolunu bulacağı yönündeydi. Nihat Erim'le sık sık yemekte görüyorduk. Başbakan Peker de zaman zaman geliyor, büyük bir iştahla yemeğini yerken coşkulu konuşmalar yapıyordu. Onun yemek yemesini görmek bize de zevk veriyor, iştahımızı açıyordu. Bir gün yemeğin tadını artırmak için kırmızı soğan istedi. Getirilen soğanı parçalayarak bir iki lokmada bitirdiğini gören babam, "Nasıl beğendin mi?" diye sorduğunda, "Çok güzeldi paşam, süt gibi," demişti.

Radyoda 11 Temmuz akşamı cumhurbaşkanının bir bildirgesi okundu. 12 Temmuz Beyannamesi diye ünlenen bildirgede babam, bir süredir hükümet ve muhalefet başkanlarıyla yaptığı görüşmeler sonunda vardığı sonuçları, her iki tarafın da kabul ettiği görüşler olarak halka açıklıyordu. Önce, Haziran'ın ilk günlerinden başlayarak muhalefet lideri ve başbakanla yaptığı görüşmelerde iki tarafın şikayetlerini dinlediğini ve ilişkilerde bir ilerleme olması için iki tarafın da somut adımlar beklemekte olduğu kanısına vardığını anlatıyor; sonra bu düğümü çözmeye çalışacağını belirterek, hükümet başkanının

95) *age.*, s. 186-191.

"baskı yapmıyoruz" demesiyle, muhalefet liderinin "kanun dışı yollara başvurmuyoruz" demesini birer güvence olarak kabul ettiğini söylüyor. "Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metodları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli görürüm," cümleleri, o günkü koşullar göz önüne alınınca, devlet başkanının muhalefet tarafına büyük ağırlık koyduğunu gösteriyor. Bildirgenin sonunda hedefini ve hükümet ile muhalefetten beklediklerini açıkça ortaya koyuyor:

Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanuni haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidar bu partinin ve ya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir.

Bildirgenin yayınlanması siyasal ortamda büyük ferahlık uyandırdı. Kamuoyunun ve özellikle muhalefetin görüşlerini yansıtan İstanbul gazetelerinin başyazarları, *Son Posta*'da Selim Ragıp Emeç, *Vatan*'da Ahmet Emin Yalman, *Cumhuriyet*'te Nadir Nadi, *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın, koro halinde bildirgeye övgüler yağdırdılar. Örneğin Nadir Nadi, "Bir yıllık çetin tecrübelerden sonra sayın İnönü bize doğru yolu işaret etmek imkânını bulmuştur," diyordu. Genel kanı bunun muhalefetin beklediği güvence olduğu şeklinde idi. Başbakan ise, bildirgeyi yayınlamadan önce görmüş ve onaylamış olmasına karşın, bildirgenin yansıttığı havayı benimseyemedi ve bir süre sonra rahatsızlığı ortaya çıktı. Ama artık kamuoyu DP muhalefetine yapay zorluklar çıkarılmasını kabul etmeyen, demokratik gelişmenin ilerlemesini bekleyen bir kıvama gelmişti. Recep Peker'in otoriter ve tutucu bir tutum sürdürme eğilimine CHP içindeki gençler grubu karşı çıktı. Meclis grubundaki bir güven oylamasında otuz beş CHP'li milletvekili Peker hükümeti aleyhinde oy verdi. Birkaç gün sonra, CHP genel başkan vekili unvanını almak istemesine de karşı çıkılınca Recep Bey istifa etti ve 11 Eylül'de Dışişleri Bakanı Hasan Saka yeni kabineyi kurdu.

Bundan sonraki gelişmeleri çok kısa geçip 1950 seçimlerine geleceğim. Çünkü bu gelişmeler sırasında ben artık Türkiye'de değildim. Haziran'da Fen Fakültesi'nden fizik, matematik lisansı alarak mezun olmuştum. Ağustos sonunda da lisansüstü öğrenimime ABD'de devam etmek üzere Ankara'dan ayrılmıştım.

Amerika Yolculuğum

Geçen yıl ağabeyim Amerika'ya uçakla gitmişti. Sıra bana gelince babam, herhalde kendi yaptığı vapur seyahatlerinin olumlu izlenimlerini hatırlayarak, Atlas Okyanusu'nu gemiyle geçmemi önerdi ve ona göre plan yaptık. Londra'ya kadar uçakla gittim. Orada bir gece Büyükelçi Cevat Açıkalın'ın konuğu oldum. Ertesi günü büyükelçi müsteşan Sadi Kavur beni otomobiliyle Southampton'a götürdü. Bu liman kentinde *Mauretania* adlı gemiye bindim.

O yıllarda uzak yerlere uçak yolculuğu şimdiki gibi yaygınlaşmamıştı. Atlantik'i geçmenin en iyi yöntemi hâlâ deniz yolculuğu sayılıyordu ve İngilizlerin ünlü Cunard Line şirketinin gemileri, *Queen Mary*, *Queen Elizabeth* gibi büyük transatlantikler başta geliyordu. Benim bindiğim gemi bu şirketin daha ufak bir gemisi idi. Ama yolcuları rahat ettirecek bütün olanaklara sahipti. Benim için yolculuğun bir ilginç yanı da ilk defa kendi milletimden kimsenin olmadığı, yalnız İngilizce konuşulan bir ortama girmekte olmamdı. Bereket Ankara'dayken, evde üç yıl çalışarak öğrendiğim İngilizce sayesinde fazla yabancılık çekmedim. Usullerini de çabucak öğrendim. Geminin en önemli toplantı yeri yemek salonuydu. Akşamları herkes olabildiğince şıklaşarak oraya geliyordu. Ortada kaptanın masası vardı ve oraya ancak çağrılanlar oturabiliyordu. İlk akşam yolcuları yemeğe çağıran kampananın uyarısını ihmal ettim ve çok geç gittim. Gösterdikleri bir yerde de oturdum. Ama ertesi günü öğleye doğru bir görevli gelip beni kaptan masasına beklediklerini haber verdi ve bu defa oraya gittim. Kaptan sempatik, babacan görünüşlü, yaşlıca bir deniz kurdu idi. Masasında benden başka ikisi erkek, ikisi kadın olmak üzere dört kişi vardı. Hanımların İngiliz aristokrasisinden oldukları belli oluyordu. Asıl ilginç olan beylerdi. Çünkü ikisi de bilim adamı profesörlerdi. Birisi, adım hatırlıyorum Tizard, radar sistemleri uzmanı bir bilim yöneticisi, öteki de aerodinamik uzmanı bir fizikçi idi. Savaşın kazanılmasına yaptıkları katkılar bilim adamlarını artık toplumsal yaşamda da çok değer verilen bir grup haline getirmişti.

Beni kaptan masasına almaları ise elbet Türkiye'ye gösterilen saygının bir işareti idi.

Tizard, Meğer Neler Yapmış...

Sofradaki bilim adamlarından yalnız birinin adının aklımda kalmasının bir nedeni var. Tanıştığımızda, "Tizard" diye adını söyledikten sonra, "*Lizard* (kertenkele) gibi" demişti. Bu espri sayesinde adını unutmadım. Bu bölümü yazarken merak ettim, yaşamöyküsünü araştırdım[96] ve önemli bir başarısını öğrendim. İkinci Dünya Savaşı öncesinde radyo dalgalarıyla uçakları uzaktan fark edebilmenin yolunu bulmak için ileri Batı ülkeleri arasında bir yarış yaşandığını, bu bilim ve teknoloji müsabakasını İngilizlerin kazandığını *Anılar*'ımın birinci cildinde anlatmıştım.[97] Meğer bu başarıya, araştırmacı olarak değil, ama yönetici olarak, en büyük katkıyı yapan insan vapurda tanıştığım Tizard imiş.

Sir Henry Thomas Tizard gençliğinde fizik ve kimya alanlarında araştırmalar yapmış, içten patlamalı motorlardaki tepkimeleri aydınlatarak motorun gücünü artıran buluşlarıyla ün kazanmış, ama insan ilişkilerinde daha verimli olduğunu görerek yöneticiliğe geçmiş, yeni bilimsel buluşların sanayide, savunmada kullanılması için uğraşmaya başlamış. 1935 başlarında Havacılık Bakanlığı'na bağlı bir araştırma komisyonunun başkanıyken, değerli araştırmacı Robert Watson-Watt'tan uçakların radyo dalgalarıyla tanınabilme olanağının ortaya çıktığını duymuş ve konu ile ilgilenmiş. Hemen bir deneme yaparak bunun mümkün olduğunu görmüşler ve 10.000 sterlinlik bir ödenek ayırarak çalışmaları hızlandırmışlar. Haziran ayında uçakları 15 mil uzaktan fark edebilecek düzeye gelmişler. Aynı yılın Aralık ayında ilk beş radar istasyonunun kurulmasına karar verilmiş. Bundan sonraki aylarda Tizard hava kuvvetlerinin pilotları ve uzmanlarıyla toplantılar yaparak, bombardıman uçaklarına karşı savunmanın radar yardımıyla en iyi biçimde nasıl yapılabileceğini inceletmiş, birlikte yeni taktikler oluşturmuşlar. Aynı zamanda Tizard, o günlerde çekirdek fiziği araştırmaları yapan tanınmış fizikçilere de radar konusunun önemini anlatmış ve onların da katkılarını elde etmiş. Radar tekniğinde önemli bir ilerleme sağlayan *cavity magnetiron* kısa dalga vericisi bu sayede bulunmuş. Yeni radar istasyonlarını çalıştıracak personel de üniversitelerdeki genç bilim adamlarından sağlanmış. Bu çabalar sonunda, 1939'da savaş patladığında bütün radar istasyonları savunma görevini yapmaya hazır durumda bulunuyormuş. İşte bu sonuç, Tizard'ın bilimsel gelişmenin savunma için yararlı olacak sonuçların görerek bilim adamlarını, mühendisleri ve havacıları aynı amaç etrafında birleştirerek çalıştırması ve gerekli ödeneği zamanında sağlamasıyla elde edilebilmiş.

---

96) *Dictionary of National Biography, 1951-1960*, Oxford University Press, London, 1971.

97) *age.*, s. 128.

New York'tan İlk İzlenimler

Dört buçuk gün süren zevkli bir yolculuktan sonra New York'a vardık. Limanda ağabeyim ve New York'taki temsilcilerimizle birlikte Amerikalı gazeteciler beni karşıladı. Vapurdan çıkarken gazeteciler önümü kesti. Bir taraftan fotoğraf çekerken bir taraftan da, "Durun bakalım, öyle çabuk kaçamazsınız, söyleyin bize, Truman doktrini için ne düşünüyorsunuz," dediler. Ben de, *"very good"* dedim ve başka bir şey söylemeden çıktık. Zaten İngilizcem daha geniş bir demeç vermeye yeterli değildi.

New York'ta karaya çıkıp kent merkezine varınca burada bütün boyutların alıştığımız ölçüleri çok aştığını gördüm. İlk aklımda kalan izlenimler göklere yükselen binalar, sıra sıra otomobiller, sürekli hareket halinde insanlarda bunaltıcı sıcak oldu. Herald Square adlı meydandaki otelimizde klima düzeni yoktu. Gece uyumak hem sıcaktan, hem de meydanda hava matkapları ile tamirat yapan işçilerin çıkardığı gürültüden dolayı olanaksızdı. Sokağa çıkınca ilk tepkim başımı kaldırıp gökdelenlerin nerede bittiğini görmeye çalışmak oluyordu. Bu ise New York'a yeni geldiğimi gösteren bir işaretmiş. Çünkü orada yaşayanlar bu görüntülere alışmışlar. Hızlı hızlı yürüyerek hedeflerine varmaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Bu ilk gezilerimde bir yerde oturup dinlenerek etrafa bakacak bir kahve, bir açık hava lokantası bile bulamamak beni şaşırtmıştı. İlk izlenimleri aşıp, New York'un dünyanın hem iş, hem kültür anlamında en ileri merkezlerinden biri olduğunu fark etmem için tekrar gelip uzunca süre orada kalmam gerekmişti. O sefer New York'ta birkaç günden fazla kalmadık. Ağabeyimin otomobili içinde onun iki sınıf arkadaşı ile birlikte dört kişi California'ya doğru yola çıktık ve beş gün süren bir yolculukla Kuzey Amerika kıtasını bir baştan bir başa geçerek hedefimize vardık. Los Angeles yakınında küçük bir yerleşim merkezi olan Pasadena'ya, 529 South Madison Avenue adresinde, aşağı yukarı dört yılımı geçireceğim eve vardık. Evde babamın, annemin, kız kardeşimin bizi bekleyen mektuplarını ve *Ulus* gazetelerini bulduk. Düzenli olarak gelen bu mektuplarla gazetelerden Türkiye'deki gelişmeleri, çok partili düzene geçiş aşamalarını uzaktan da olsa izlemeye devam ettim.

Uzlaşma Meyvelerini Veriyor

Çok partili rejim artık normal gelişme yoluna girmişti. Şimdi hem kalkınma çabalarını sürdürecek, hem de uzlaşmacı bir hava içinde seçimleri hazırlayacak hükümetlere gereksinme vardı. Hasan Saka kabinesi, yeni bakanların da katılımıyla bu görevi yapmaya başladı. Faik Ahmet Barutçu başbakan

yardımcısı, Necmettin Sadak dışişleri bakanı olmuştu. Kasım Gülek de enerji dolu, kendisini göstermek için fırsat bekleyen bir bakan olarak yeni hükümete girmişti. Eylül ortalarında babam Doğu Anadolu'da bir gezi yaptı. Yanında her zamanki yol arkadaşı annemden başka Meclis Başkan Vekili Tevfik Fikret Sılay, CHP'li Nihat Erim ve DP'li Nuri Özsan da vardı. Her gittiği yerde her iki parti temsilcilerini kabul ederek onlara iyi geçinme mesajları verdi. Kars'ta halka hitap ederken özetle şunları söyledi:

İdare mekanizmasının, en küçük jandarma karakoluna kadar partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması ve öte yandan partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalması siyasi hayatta emniyetin ilk ve temel kanunudur."

Devam ederek, bu düşüncesini hiç aklından çıkmayan devlet güvenliği kaygısı ile de birleştiriyordu:

Bu suretle idare mekanizması, partiler içine karışacak şüpheli unsurları meydana çıkarmakta ve partileri onlara karşı masun bulundurmakta çok faydalı bir yardımcı olur.(98)

Partiler arasında karşılıklı anlayış havasının doğması, sert mücadele yanlılarının durumlarını gözden geçirmelerine de yol açtı. 3 Ekim'de Osman Bölükbaşı DP'den istifa etti. 3 Kasım'da Falih Rıfkı Atay kendi isteğiyle *Ulus* gazetesinden ayrıldı. 17 Kasım'da CHP kurultayı toplandı. On yedi gün boyunca sürekli çalıştı. Basın özgürlüğü, polis kanunu, seçim kanunu gibi yasalarda demokratik ilkelere daha uygun değişiklik önerilerini dikkatle inceledi. Kurultay İsmet İnönü'yü tekrar genel başkan, Hilmi Uran'ı genel başkan vekili seçti. Kurultaydan sonra toplanan parti divanı da genel sekreterliğe Tevfik Fikret Sılay'ı getirdi.

Bu kurultayın süresi dikkatimi çekti: On yedi gün. O yıllarda CHP'nin kurultayları ve parti divanı toplantıları hep böyle bir iki hafta sürüyormuş. Şimdi ise bütün toplantılar bir iki günde bitiyor. Beraber konuşma ve düşünme zamanının niye bu kadar kısaltılmış olduğunu bilmiyorum. Ama fikir üretme bakımından bir kayıp olduğuna kuşku yok. Bir yoruma göre, bugün partinin ileri gelenleri arasında görülen anlaşmazlıklar ve genel başkanlık çekişmeleri yüzünden toplantıları çabuk binime zorunluluğu doğuyor, oysa o zamanlar

98) *Ulus*, 18 Eylül 1947.

genel başkanın tarihten gelen prestiji görüşmeleri olumlu kanallarda tutmaya yeterliymiş. Belki bu yorum doğrudur, ama herhalde tarihsel kişilerin bulunmadığı dönemlerde de yeteri kadar fikir tartışması yapmanın yolunu bulmalıyız. Bulamamanın zararlarını çekiyoruz.

Kısa Kısa, Önemli Gelişmeler

22 Aralık'ta İstanbul'da yedi yıldan beri devam eden sıkıyönetim sona erdi.

26 Ocak'ta Meclis Başkanı General Kâzım Karabekir vefat etti. Yerine General Ali Fuat Cebesoy seçildi.

Ankara ve İstanbul'da valilik ile belediye başkanlığı ayrıldı ve böylece bu iki büyük kentimizde belediye başkanlığı seçimle belirlenmeye haşladı. 10 Şubat'ta Ankara Belediye Meclisi, belediye başkanlığına Dr. Ragıp Tüzün'ü seçti.

10 Mart'ta, Celâl Bayar ve arkadaşlarını fazla uzlaşmacı bir politika izlemekle suçlayan ve aralarında Sadık Aldoğan da bulunan beş milletvekili Demokrat Parti'den çıkarıldı.

4 Haziran'da Savunma Bakanı Münir Birsel, maliye teftiş heyetinin hazırladığı bir raporda kendisine dolaylı bir suçlama yapıldığını öne sürerek, soruşturmanın sağlıklı yürütülmesi için bakanlıktan istifa etti. Soruşturma sonunda hiçbir yanlış yapmadığı anlaşılan Birsel aklandı ve daha sonra kurulacak Günaltay kabinesinde tekrar yer aldı. Münir Birsel'in kamuoyuna saygı bakımından gösterdiği bu duyarlık, siyaset tarihimizin parlak örneklerinden birini oluşturdu.

Gerek bu istifa, gerek başka yıpranma nedenleri yüzünden Hasan Saka, hükümette değişiklik yapmak amacıyla istifa etti. Tekrar başbakanlık görevini aldı ve 10 Haziran'da ikinci kabinesini kurdu. Yeni kabinede yapılan değişiklikler içinde Kasım Gülek ulaştırma bakanlığına geçti. Nihat Erim bayındırlık bakanı oldu. 11 Ağustos tarihli *Ulus'la* Nihat Erim'in bir demeci var: 22.500 km uzunluğundaki karayolu ağının en geç dokuz yıl içinde tamamlanacağını müjdeliyor. Bayındırlık Bakanlığı'nda Kasım Gülek'in başlattığı ve Nihat Erim'in sürdürdüğü önemli atılım, karayollarımızın ABD'den alman yardımdan yararlanarak, çağdaş anlayışa uygun bir ulaşım ağına dönüştürülmesi oldu. Eski anlayıştan tamamen farklı ve ancak büyük iş makineleriyle yapılabilecek az virajlı geniş yollar, önce "stabilize" denen ham bir halde, daha sonra asfaltlanarak, yurdun her tarafında belirmeye başladı. Bu atılım o dönemde CHP hükümetlerinin gelecek kuşaklara yönelik en önemli ve kalıcı başarılarından biri oldu.

4 Temmuz'da ABD ile Türkiye arasında ekonomik işbirliği anlaşması imzalandı.

7 Temmuz'da İdil Biret ve Suna Kan adlarını taşıyan, üstün sanat yetenekli çocuklara yardım tasarısı yasalaştı.

9 Temmuz'da Meclis yeni seçim kanununu kabul etti. Hasan Saka hükümetinin getirdiği tasarıda gizli oy, açık tasnif (sayım) esası ve seçim kurullarında partilerin müşahit (tanık-gözlemci) bulundurmaları ilkesi kabul ediliyordu. Yalnız, DP'nin öne sürdüğü, seçim kurulu başkanının bir yargıç olması önerisi kabul edilmedi. Bu yüzden Demokrat Partililer yeni yasayı da yetersiz buldular ve yeni ara seçimlere de girmediler.

Kısaca belirttiğim bu gelişmelerin büyük bölümünde ben Türkiye'de bulunmuyordum. 1948 Haziran'ında Cal-Tech'ten fizik yüksek lisans diplomasını alınca Türkiye'ye döndüm ve 1948 yazını Türkiye'de geçirdim. 15 Temmuz tarihli *Ulus* gazetesinde Mısır Kralı Faruk'un kızkardeşi Prenses Faize'nin Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyareti sırasında çekilmiş bir resim var. Fotoğrafta Faize ve eşi, babam, annem, kızkardeşim ve ben görünüyoruz. Bu ziyaret sırasında babamın prensese ilginç bir şey söylediğini duymuştum onu anlatayım:

15 Mayıs'ta Filistin'de İngiltere'nin manda yönetimi sona ermişti. Daha önce Birleşmiş Milletler Filistin'de bir İsrail devletinin kurulmasına karar vermişti. İngilizler çekilince o bölgedeki Arap devletleri Mısır, Ürdün ve Suriye, varlığını kabul etmedikleri yeni İsrail devletini ortadan kaldırmak için savaş açtılar. Üç hafta süren çarpışmalarda Arap birlikleri önemli arazi kazançları elde ettiler, ama İsrailliler canlarını dişlerine takarak vatanlarını savundular. Arapların ilerlemelerini durdurdular ve yeni doğan devletlerinin yaşama hakkını kazandılar. Birleşmiş Milletler'in baskısıyla ateşkes imzalandı. İsrail devleti varlığını kanıtlamış oldu. Mısır prensesi babamla konuşurken, ordularının ilerleyişini büyük devletlerin durdurmasının yanlış olduğunu, bundan üzüntü duyduklarını sezdiren sözler söyledi. Bunun üzerine babam, "Üzülmeyin, siz elinizden geleni yaptınız, böyle uluslararası sorunlarda sonuna kadar gidilemez," dedi.

Fransızca ifadesi, ""*On ne peutpas aller jusqu'au bout*" idi. Bu sözle herhalde İsrail devletinin bölgede yaşama hakkını kabul etmeleri gerektiğini anlatmak istiyordu.

Celâl Bayar ve arkadaşlarını İsmet İnönü ile uzlaşmakla suçlayarak DP'den ayrılanların kurduğu ve fahri başkanlığını Mareşal Fevzi Çakmak'ın kabul ettiği Millet Partisi, 31 Temmuz'da ara seçimlere gireceğini ilan etti.

14 Eylül'de ben tekrar ABD'ye gitmek üzere ayrıldım ve Cal-Tech'te bu kez doktora öğrenimime başladım. Türkiye'de olan biteni babamın mektuplarından ve sürekli gönderilen gazetelerden izliyordum.

13 Ekim tarihli *Ulus*'ta babamın *Los Angeles Mirror* adlı Amerikan gazetesinin bir anketine verdiği ilginç bir yanıt var. Gazete, "yeni bir dünya savaşı tehlikesinin ne dereceye kadar mevcut olduğunu ve bunu önlemenin en iyi çaresinin ne olduğunu" sormuş. Babamın yanıtı şöyle:

"Her iki taraf karşılıklı olarak bu arzuyu gösterirlerse barış muhafaza edilebilir. Birleşmiş Milletler'in, açık kesin bir durum takınması halinde barışı korumak çareleri bulunabilir."

Bu sözler, Soğuk Savaş'ın başında iki büyük blokun çarpışma olasılığı karşısında söylenmişti ve o zaman için doğru bir saptama olduğu açıktı. Ama Soğuk Savaş bittikten sonra da yerel savaşların önlenmesinde Birleşmiş Milletler'in rolü bakımından doğru olmaya devam ettiğini gördük.

1 Kasım'da Meclis açıldı. Şükrü Saraçoğlu Meclis başkanı seçildi.

ABD'deki Seçimden Gözlemler

7 Kasım'da ABD'de başkanlık seçimleri yapıldı. Roosevelt'in ölümü ile başkanlığa geçmiş olan Truman, Demokrat Parti'nin adayı, New York'un eski savcısı olarak ün yapmış olan Dewey de Cumhuriyetçilerin adayı idi. Seçimi, basının ve kamuoyu yoklamalarının bütün tahminlerini alt üst eden bir şekilde, Truman açık farkla kazandı. Dewey, Truman'a göre daha iyi eğitim görmüş, geniş kültürlü, aydın çevrelerin güvenini kazanmış olan adaydı. Seçim kampanyasını da, kazanacağına çok güvenen bir hava içinde, Truman'ı küçümseyerek yürütmüş, politikasının ayrıntılarına girmeden, daha çok birlik ve beraberlik temaları üzerinde duran güzel konuşmalar yapmıştı. Truman ise bütün kampanya boyunca, kazanmak için canla başla uğraştığı izlenimini vermiş, Kongre'deki Cumhuriyetçi çoğunluğun yaptıklarını ve yapmadıklarını sürekli eleştirmiş, "şu, bir işe yaramayan Kongre" sözünü adeta herkese ezberletmişti. Bu canlı, hırslı mücadelesi sonunda da amacına erişmişti. Kendisi başkan seçildiği gibi, Kongre'de de Demokratlar rahat bir çoğunluk elde etmişlerdi. Dewey'nin, basının büyük ilgisine karşın böyle yenilmesi, bütün gücümüzle uğraşmadan ve rakibimizle dişe diş mücadele etmeden seçim kazanamayacağımızı gösteren unutulmayacak bir ders oldu.

Bu seçimin bir başka ilginç tarafını da üniversitedeki Amerikalı arkadaşlarımın davranışlarında gördüm. Hemen hepsi Dewey'yi tutuyorlardı. Seçim

sonucu belli olduğunda büyük bir kaygıya, üzüntüye kapıldılar. Truman'in kültür birikimini çok küçümsedikleri için, başkan olarak kalmasını Amerika için tehlikeli görüyorlar ve "Ne olacak şimdi Amerika'nın hali!" diyorlardı. Ama bir iki gün sonra, seçim atmosferinden çıkıp kendi çalışmalarına dönünce bu kaygılarını unuttular. Bir daha da gündeme getirdiklerini duymadım. Truman ise hiç de arkadaşlarımın sandığı gibi beceriksiz ve kısa görüşlü bir yönetici olmadığını, tam tersine, çok gerçekçi, kararlı ve uzak görüşlü bir başkan olduğunu kısa zamanda göstererek Amerikan demokrasisinin yüzünü ağarttı. Amerikan seçimlerinden sonra babamdan aldığım mektupta gördüm ki, o da Truman'ın başarısını kampanyada iyi çalışmış olmasına bağlıyordu.

Sonunda Seçimler

17 Ekim'de Türkiye'nin on üç ilinde ara seçimler yapıldı. Demokrat Parti ve Millet Partisi seçime girmedi. Dolayısıyla bu seçimleri de her yerde CHP adayları kazandılar. Demokrat Parti, seçim yasasının tam güvence verecek hale gelmesini istemeye devam ediyordu. Sonunda bu sonucu sağlayacak hükümet kuruldu.

Hasan Saka'nın istifası üzerine 16 Ocak 1949'da Profesör Şemsettin Günaltay başbakanlık görevini aldı. Kurduğu hükümette Nihat Erim başbakan yardımcısı olmuştu ve bu hükümet çok partili demokratik düzeni Türkiye'de tam anlamıyla yerleştirmek için elinden geleni yapmaya kararlıydı. Bu kararlılıklarını bütün tutumları ile gösterdiler. Son olarak, seçim yasasını yargı güvencesine bağlayan değişiklikleri de getirdiler ve seçim yasası Meclis'te, iktidar ve ana muhalefet partilerinin ortak oy desteği ile kabul edildi. Seçime tam huzurlu, güvenli bir yarışma havası içinde gidildi. Seçim kampanyası yürürken Cumhurbaşkanı İnönü, CHP seçimi kaybederse DP'nin iktidara geleceğini, CHP'nin muhalefette yer alacağını açıkça söyledi. DP lideri Celâl Bayar da, seçimi kazanırlarsa, CHP'nin geçmiş dönemlerdeki icraatından şimdiki CHP ileri gelenlerini sorumlu tutma yoluna gitmeyeceklerini, ünlü deyimle "devri sabık" (geçmiş dönem) yaratmayacaklarını, çünkü geçmiş dönemlerin iktidar sorumluluğunu CHP'lilerle birlikte paylaştıklarını söyledi. Gerçi bu söz 1950'den sonra pek tutulmadı, ama 1950 seçimlerinin huzurlu bir ortam içinde gerçekleşmesine katkı yaptı.

Sonunda genel seçim 14 Mayıs 1950'de yapıldı ve Demokrat Parti büyük farkla kazandı. Babamı iki yerden birden, Ankara ve Malatya'dan aday göstermişlerdi. Malatya'da kazandı, Ankara'da kaybetti. Amerika'da seçim haberlerini aldıktan sonra babama yazdığım 16 Mayıs 1950 tarihli mektup kaybolmamış. O günkü duygularımı tam anlamıyla yansıtabilmek için mektubu olduğu gibi buraya alıyorum:

16 Mayıs 1950 Salı

Sevgili Babacığım,

Dün sabah erkenden Ömer'in çoğunluğu kaybettiğimizi bildiren telgrafını aldım. Akşam gazetelerinde biraz havadis vardı. Malatya'dan seçildiğinizi, fakat genel sonucun 150'ye karşı 399 civarında olduğunu yazıyordu. Geçmiş olsun! Ne kadar ihtiyatlı beklenmiş olursa olsun gene bir şok tesiri yapmıştır herhalde. Umarım şimdiye kadar hepsi geçmiş, neşeniz yerine gelmiştir.

Tafsilattan haberim yok tabii. Bir haberde seçimlerin gayet muntazam geçtiğini, büyük bir çoğunluğun seçimlere katıldığını okudum, çok sevindim. Asıl başarı bu. Netice itibariyle memleketimizde demokrasi olduğunu dünyaya ispat edecek kesin olay, düzgün, hadisesiz bir iktidar partisi değişmesi geçirmekti. Bunu yapabilirsek, bu seçimlerin hakikatte en büyük zaferinizi ilan ettiği anlaşılacak. Gerisinin ne ehemmiyeti var, canınız sağ olsun.

Ankara'dan kaybettiğinize de (eğer doğruysa) hiç aldırmadım. Büyük şehirlerin iktidarı tutmadıkları umumi kaide aşağı yukarı, başka demokrasilerde liderlerin başşehirlerden seçildiklerini sanmıyorum.

Bir defa da muhalefet liderliğini tecrübe etmek mukaddermiş demek, bunun da başka bir tadı olacak herhalde. Memlekete hayırlı olsun. İnşallah Demokrat Parti iktidarı bir duraklama devresi olmaz, yürümekte olduğumuz ilerleme yolunda sendelemeyiz.

Yeni Kamutay ne zaman toplanıyor acaba; o zamana kadar sıkıntılarınız bitmeyecektir. Bir an evvel toplansa da dinlenecek hale gelseniz. Rahat rahat dinlendiğinizi, keyfinizin yerinde olduğunu duymaktan büyük sevinç duyacağım!

Sevgilerle, özleyişle ellerinizden öperim canım babacığım.

Erdal İnönü

Sonradan Kemal Satır'dan duymuştum. Bu mektubum geldiğinde babam konuklarıyla beraber sofradaymış ve seçim sonuçları üzerinde arkadaşlarının moralini düzeltecek sözler söylüyormuş. Mektubumu gözden geçirince memnun olmuş ve arkadaşlarına okumuş. Sonra "Gördünüz mü, gençler olayı nasıl değerlendiriyorlar," demiş. Kemal Satır, bunları anlattıktan sonra bana takılmış, "Zaten senin Amerika'dan yazdıkların seçimi kaybetmemize yardım etti!" demişti.

Babam, 14 Mayıs'tan bir hafta sonra annemin büyük çabası ve her zamanki özverili davranışı sayesinde Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nden kendi evi Pembe Köşk'e geçme işlemini tamamlamıştı. Şimdi yaşamında eksik kalmış muhalefet liderliği görevine başlıyordu. Demokrasi içindeki Türkiye, onu bu niteliği ile yeniden tanıyacaktı.

Bazı Değerlendirmeler

Bu bölümlerde anlatmaya çalıştığım çok partili düzene geçiş sürecini, siyasetin içinde olmadığım için dışarıdan izlemiştim. Ama iktidarın kudretli başının yanında yaşamış olduğum için de onun duygu ve düşüncelerini zaman zaman öğrenmiş birisi olarak bazı değerlendirmeler yapmak istiyorum:

a) Demokrasiye geçişimiz dışarıdan gelen bir zorlamanın sonucu mudur?

CHP'nin 1946'dan sonraki yıllarda, Türkiye'de demokrasi yolunu açan parti şeklinde görülmesinden hoşlanmayanların CHP'ye ve babama yönelttikleri başlıca eleştiri bu idi: "Çok partili düzene geçiş, Amerikalıların Batı Avrupalıların isteği ve zorlaması üzerine olmuştur," derlerdi. Bu iddia ile de toplumumuzun gerçekleştirdiği ilerlemeden İnönü'nün, kendisine pay çıkarmaya hakkı yoktur demeye getirirlerdi. Umarım burada anlattıklarım bu eleştirinin tümüyle yersiz olduğunu, hahamın cumhurbaşkanlığına geldiği günlerden itibaren çok partili, serbest seçimli bir Türkiye'ye varmayı başlıca amaç edindiğini yeteri kadar inandırıcı şekilde göstermiştir. Zaten zamanla bu eleştiriler gücünü kaybetti ve babamın içtenliğini muhalifleri de sonunda kabul etti. Bunun en örneğini Profesör Rıfkı Salim Burçak'ın bir yazısında gördüm.[99]

Demokrat Partili bir milletvekili ve bakan olarak görev yapmış olan Profesör Burçak bu yazısında, CHP'nin çok partili yaşam doğrultusunda harekete

99) Rıfkı Salim Burçak, "Çok Partili Hayata Geçiş Üzerinde İkinci Dünya Savaşı'nın Etkisi", *Parlamento*, Ekim 1996, Sayı: 144, s. 21.

geçmesini İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan iç ve dış etkenlere zorunlu bir yanıt verme şeklinde yorumluyor. Ama bu yorumu içinde üçüncü önemli etkenin, o zaman gücü elinde tutan insanın, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, bu geçişe yeşil ışık yakması olduğunu kabul ediyor. Şunu da ben ekleyeyim ki, günümüzde yaşadığımız olaylar, değişme zorunluluğunu ortaya koyan birçok iç ve dış etken olduğunda da siyasal irade yeterli ağırlık koymazsa değişmenin bir türlü gerçekleşemediğini gösterdi.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Batı dünyası Sovyetler Birliği ile ittifak halindeyken, bu durumdan yararlanan Stalin, batı sınırındaki ülkeleri, içeriden siyasal oyunlar ve dışarıdan askeri baskılarla, birer birer egemenliği altına alırken İngiltere ve ABD bu duruma seyirci kaldı. Dış baskı Türkiye'ye de yöneldiği zaman, "Demokrasiye geçin de biz de sizi bu tehdide karşı koruyalım," gibi bir söz söylemek akıllarından geçmedi. Ancak Türkiye'nin tek başına bu baskılara karşı koyması ve bir taraftan da kendi iradesiyle tek parti rejiminden ayrılıp çok partili yaşama adım atması onları uyandırdı ve yavaş yavaş Türkiye'nin yanında yer almalarını sağladı. Türkiye'nin kendiliğinden demokrasiye geçmesi ve bu yolda kararlılıkla ilerlemesi ülkemize büyük saygınlık kazandırdı. Bu sayede demirperdeye karşı yeni ortaya çıkan bütün Avrupa ve dünya kuruluşlarına katılma olanağı bulduk.

Bugün tam tersi bir durum yaşıyoruz. Yıllardır Batı Avrupa'dan bize "Demokrasinizin kusurlarını düzeltin, ondan sonra sizi Avrupa Topluluğu'na alırız," mesajları geliyor. Ama içeride güçlü bir siyasal irade olmadığı için dışarıdan gelen bu baskılar ülkede demokratikleşme yolunda ilerleme sağlamıyor. Hatta zaman zaman ters doğrultuda gelişmeler olduğunu görüyoruz.

b) Çok partili düzen, babamın umutlarını ne ölçüde gerçekleştirdi?

Serbest seçimli çok partili düzene geçiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkiler alanında Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarına çok büyük ölçüde hizmet etmiştir. Bunda kimsenin kuşkusu yok. Yalnız acaba bu geçiş, değişikliğe yol açanların, en başta babamın bütün umutlarını da gerçekleştirmiş midir? İlk önce Atıf Esenbel'den duyduğum, sonra babamın da sofra konuşmalarında üzerinde durduğu, Cumhuriyet rejiminin sürekliliği sorununu, baştaki insanlardan bağımsız olarak, çözmüş müdür? Babamın belki en büyük beklentisi olan, hükümetin daha iyi denetlenmesi sağlanmış ve iktidar partisine üye siyasetçilerin nüfuz ticareti yapmaları önlenebilmiş midir?

İlkesel düzeyde kuramsal açıdan her iki sorunun da yanıtı olumlu olacaktır. İktidarı serbest seçimle halkın belirlemesi, halk iradesi her zaman var olacağından, elbet rejimin sürekliliğini sağlar. Çok partili düzenin getirdiği düşünce özgürlüğü havası içinde her eleştiri serbestçe yapılabileceğine göre hükümetin denetimi her yolsuzluğun açığa çıkarılması, elbet, tek parti düzeninde olabileceğinden çok daha iyi sağlanabilmelidir. Yalnız sorun, bu kuramsal sonuçların pratikte, bizim toplumumuzun bugünkü kültür koşulları içinde ne ölçüde gerçekleşeceğinde toplanıyor.

Çok partili düzen içinde geçirdiğimiz elli yıla baktığımızda, demokrasi sayesinde Cumhuriyet rejiminin sürekliliği sorununun büyük ölçüde çözülmüş olduğunu görüyoruz. Gerçi iki kez, 1960 ve 1980'de meydana gelen askeri müdahaleler, cumhurbaşkanının seçimi şeklinde süreksizliklere neden olmuştur. Ama Cumhuriyet'in kendisi olduğu gibi devam etmiştir ve demokratik yapı sonunda dönülmüştür. Öte yandan demokratik denetimin henüz özlenen, beklenen düzeyde işlemediği bir gerçektir. Bunun geçici bir eksiklik olduğuna inanıyorum ve buradaki kusuru demokrasimizin henüz çok genç olmasına, yeteri kadar olgunlaşmamış bulunmasına bağlıyorum. Düşünce özgürlüğünün, serbest basının varlığı, yolsuzlukların er geç duyulmasını sağlıyor ve o zaman kamuoyunda, yolsuzlukları yapanların bulunup adalete teslim edilmeleri ve cezalarını görmeleri için büyük bir istek doğuyor. Yalnız bu isteğin yerine getirilmesi, ilgili hakanlıkların ve Büyük Millet Meclisi'nin denetim görevlerini tam bir sorumluluk içinde yapmalarına bağlı. İşte burada çok partili rejimin sürekli rekabeti kollayan havasından gelen bazı direnmelerle karşılaşılıyor. Adalet mekanizmasının tarafsız işleyişinin sağlıklı bir demokrasi için temel koşul olduğunu öğrenmek zaman alıyor. Henüz ülkemizdeki partilerde bu bilincin yerleşmesi için yeterli zaman geçmiş değil. O yüzden de denetim aygıtı iyi çalışmıyor, hatta zaman zaman tek parti dönemini aratan düş kırıklıkları yaşanıyor. Yapmamız gereken herhalde, çok partili düzenin yapısal üstünlüklerini ve denetim olanaklarını meydana çıkaracak, etkinleştirecek biçimde davranmak, kamuoyunun beklentilerini Meclis'e ve hükümete daha iyi yansıtmanın yollarını bulmak olmalı.

c) Çok partili düzen ülkenin güvenlikli gelişmesini tehlikeye atmış mıdır, atabilir mi?

Bu soruyu 1946 sıralarında CHP içinde çok kez ortaya atan, babama soran olmuştu. Demokratik düzen içinde on beş yirmi yıl yaşayıp da güvenlikli gelişme açısından ciddi bir tehlikeyle karşılaşmayınca soru ortadan kalkmıştı. Ama şimdi son bir iki yılda gene aynı sorunun ve kaygıların ortaya çıktığını

görüyoruz. Bölücü terörün devam etmesi ülke bütünlüğüne karşı, köktendinci yaklaşımın siyaset alanında güçlenmesi Cumhuriyet'in laik niteliğine karşı tehlikeler olarak belirdi. Siyasete ilk girdiğim yıllarda, çağrıldığım bir Taksim toplantısında konuşurken bu tehlikeler ile bir gün karşılaşabileceğimizi, ama demokratik düzen içinde onları yenebileceğimize inandığımı söylemiştim.(100) Bu inancımı koruyorum. Burada ele almak istediğim soru biraz değişik olarak şöyle ortaya çıktı: "Bölücülük ve yobazlık akımlarının Cumhuriyetimizi tehdit eder hale gelmeleri demokrasi yüzünden mi olmuştur?"

Soruyu böyle soranlardan bazılarının, "Evet, kusur demokrasidedir," diye yanıt verdiklerini de görüyorum. Ama soğukkanlılıkla düşünüldüğünde, sanıyorum, iki farklı yanıtın verilebileceği ve hangisinin doğru olduğuna da kolay kolay karar verilemeyeceği fark edilecektir. Birinci yanıt, "demokrasi içinde kaldıkça er veya geç bir gün bu tehlikelerle karşılaşacak olduğumuz, dolayısıyla bugünkü duruma şaşmamamız gerektiği"dir. İkinci yanıt ise, "bu tehlikeli durumların demokrasinin zorunlu bir sonucu olmadığı, ama biz demokratik düzen içinde yaşarken gerekli düzenlemeleri zamanında yapamadığımız için bugün bu sorunlarla karşılaşmış olduğumuz"dur. Benim daha doğru bulduğum, yeğlediğim yanıt ikincisidir. Çünkü bölücü terör de, köktendinci siyaset de bugünkü ürkütücü düzeyine, demokratik düzene geçmemizden aşağı yukarı elli yıl sonra gelmiştir. Bu düzeye gelirken dünyada, ülkemizin dışında meydana gelen birçok siyasal, ekonomik ve kültürel değişiklikten yararlanmışlardır. Demokratik rejim dünyaya açık bir rejimdir. Her türlü düşünce akımı ve malzeme yurda serbestçe girmekte, bulduğu alıcıları etkilemekle ve donatmaktadır. Bütün bu etkileşmelerin ülkenin güvenliğine karşı bir gün bir tehlike doğurmaması için, demokratik yoldan alınabilecek önlemler, gerektiğinde yapılabilecek yasal düzenlemeler, kültürel ayarlamalar vardır. Bütün yerleşmiş demokrasilerde siyaset mücadeleleri içinde bu düzenlemelerin yapıldığını görüyoruz. Yazık ki ülkemizde, sorumluluğu tek basına kimseye yüklenemeyecek toplumsal nedenlerle bu gerekli düzenlemeler geçen yarım yüzyılda yapılamamıştır. Bugün karşılaştığımız, tehlikeler onun için bu düzeye varmıştır.

Yukarıdaki soruya böyle yanıt verince, tehlikeleri aşmanın çaresi de kendiliğinden ortaya çıkıyor: Gereken yasal, toplumsal ve kültürel ayarlamaları bir an önce yapmak. Kuşkusuz böyle bir değişim ancak demokratik yapı içinde ele alınıp yararlı sonuçlara götürülebilir. Bu da çoğulcu demokrasinin, sözünü

100) *age*., s. 245-248.

ettiğimiz tehlikeleri yenebilecek tek toplumsal yaşam biçimi olduğunu, dolayısıyla, elli yıl önce çok partili düzene geçmekle doğru yaptığımızı bir daha gösterir. Elli yıl içinde demokrasimizin olgunlaşması ve bugün beliren tehlikeleri rahatça göğüsleyebilmesi için gerekli adamaların niçin yapılamadığı konusu üzerinde ayrıca durmak, siyasal kültürümüzün[101] eksiklerine işaret edip bunları tamamlama yollarını bulmak bugünkü kuşakların görevidir.

101) Siyasal bilimci, Akademi üyesi Metin Heper'in hu konudaki yazılarına işaret etmek isterim.

XI.
Anahtar Sözler II

Bir iki cümleyle dinleyenleri belirli bir karara vardıran ya da belirli bir davranışa götüren sözler söylenebiliyor. Bunlara *Anılar*'ımın birinci cildinde[102] anahtar sözler demiştim. Çoğu kendi yaşamımdan alınmış bazı örnekler vermiştim. Burada birkaç örnek öykü daha anlatmak ve sonunda bir değerlendirme yapmak istiyorum.

İnsan Memleketin Sahibi Olunca!

İlk örneği babamın anılarından alıyorum.[103] *Hatıralar*'ının birinci cildinde, 1916'da Birinci Dünya Savaşı içinde Kafkas cephesinde Ruslara karşı savaşan II. Ordu'nun kurmay başkanıyken ordunun eksiklerini tamamlamak için yaptığı bir girişimi şöyle anlatıyor:

İkinci ordu her bakımdan çok sıkıntı çekiyordu. İaşe sıkıntısı, nakliye sıkıntısı, yiyecek ve teçhizat sıkıntısı, tasavvur olunamayacak ölçülerde bulunuyordu. Kışa girmeden önce ordu kumandanı beni komşu dördüncü ordudan yardım istemek için Şam'a gönderdi. Hatırladığıma göre ya Eylül sonu veya Ekim başlarında Suriye'ye gittim.

Dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşa, Suriye'de adeta devlet içinde devlet gibi kudretli idi. Kurmay başkanı arkadaşım Ali Fuat (Erden) Bey'le beraber yanına çıktık. İkinci ordunun halini tasvir ettim. Hastanede hastaları yatıracak yatak, tedavi edecek ilaç bile bulunmadığını. İstanbul'dan isteklerimizi karşılayamadıklarını, gönderilebilenlerin de cepheye nakledilemediği için şimendifer istasyonunda yığılıp kaldığını anlattım. Dikkatle beni dinliyordu. Sözlerimi şöyle tamamladım: 'Bari gidip memleketin sahibine

---

102) *age*., s. 308-318.

103) İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 10.

haber vereyim, dedim ve geldim!' Cemal Paşa, kurmay başkanına emrini tebliğ etti: 'Ne vermek mümkünse veriniz!' Dördüncü ordudan ikinci orduya binlerce deve, yüzlerce araba, yüzlerce hayvan, binlerce kat elbise, kaput, çamaşır, ayakkabı, külliyetli eşya, teçhizat, çokça erzak, hastaneler için pek çok şilte, battaniye, malzeme, ilaç verildi.

Bu öyküde, "memleketin sahibine haber vereyim," sözünün ne kadar etkili olduğu görülüyor. Böyle bir söz söylenmeseydi de herhalde dördüncü ordudan yardım alınabilecekti. Ama "ne mümkünse verilmesi" kapısının açılmasında, kuşkum yok ki bu söz anahtar rolü oynamıştır. Babam da o kanıda olmalıydı ki, bu kadar yıl sonra anılarını yazdırırken, Cemal Paşa'ya ne söylediğini böyle açık seçik hatırlamıştı.

Ufuklar Açan Bir Soru

Anahtar sözlere ya da sorulara rastlanan başka bir alan, yeni bilimsel buluşların, bilimsel önerilerin anlatıldığı seminer, sempozyum gibi toplantılardır. Bu toplantıların temel amacı, belirli bir konuda ilk kez açıklanan fikirlere, önerilere karşı öteki bilim adamlarının, uzmanların tepkilerini görmektir. O bakımdan dinleyenlerin her sözü araştırmacılar için ayrı değer taşır. Öte yandan, az çok geliştirilmiş yeni bir kuramı ya da öneriyi duyar duymaz, hemen anlamlı bir eleştiri yapmak kolay bir şey değildir. Bunu ancak ünlü bilim adamları ya da o kadar ünlü olmasa da bağımsız karakter sahibi olan, düşüncelerini açıklamaktan çekinmeyen insanlar yapabilir.

Radyoaktiflik özelliğinin keşfinin böyle bir anahtar soru sayesinde gerçekleştiği bilinir. 1895 yılı sonlarında Alman fizikçi Röntgen, sonradan kendi adıyla Röntgen ışınları ya da X-ışınları diye anılan ışınları bulmuştu. Fotoğraf plağını karartan, birçok maddenin, bu arada insan vücudunun içinden geçebilen bu ışınların varlığı o zaman bilim çevrelerinde ve basında geniş yankılar uyandırmıştı. Fransız Akademisi'nin toplantılarında fizikçiler, Röntgen'in deneylerini anlatmışlar ve benzer ışınları kendi laboratuvarlarında elde ettiklerini söylemişler. Bu toplantılara katılan ve fizikteki önemli gelişmeleri de izleyip anlamaya çalışan ünlü matematikçi Henri Poincare, X-ışınları hakkında o zamana kadar öğrenilmiş bilgileri özetleyen bir makale yazmış.[104] Yazısının bir yerinde, bu ışınların deneyde kullanılan cam tüpün yeşilimsi bir ışıkla parıldayan "floresan" yüzeyinden çıktığının tahmin edildiğini söylemiş ve arkasından şu soruyu sormuş:

---

104) Henri Poincaré. "Les rayons cathodiques et les rayons Röntgen", *Revue Générale des Sciences pures et appliguées*, 30 Ocak 1896.

"Acaba, yeterince yoğun parıltı gösteren 'floresan' her madde, görünür ışınlara ek olarak X-ışınları da yayınlar mı?"

Poincare'nin bu yazısını gören deneysel fizikçiler, bu sorunun yanıtını bulmaya çalışmışlar ve birçok floresan maddeyi denemişler, ama sonuç alamamışlar. İçlerinde yalnız Henri Becquerel, kimyacı olan babasının yıllar önce laboratuvarına getirtmiş olduğu bir uranyum tuzunun Röntgen'in ışınlan gibi fotoğraf plağını karartan ışınlar çıkardığını gözlemiş ve böylelikle, farkında olmadan, yepyeni bir olayı, radyoaktifliği keşfetmiştir. Poincare'nin yerinde sorusu, yıllardır yanımızda durduğundan haberimiz olmayan yeni bir dünyanın kapısını açan anahtar olmuştur.

Hayaller Yıkan Bir Soru

Benim bulunduğum seminerlerde de zaman zaman böyle aydınlatıcı anlar yaşadığımız oldu. Fen Fakültesi'nde öğrenciyken tanık olduğum bir olayı anlatayım.

Fakültenin üçüncü sınıfındaydım. 1946 yılı başlarındaydı. İskoçyalı konuk Profesör Strang'ın, "matematik fiziğin diferansiyel denklemleri" konusundaki dersini dinliyorduk. Kapı açıldı, matematik bölümü başkanımız, üç yıldır bize ders vermekte olan matematik profesörümüz Orhan Alisbah, yanında asistanı ile beraber içeriye girdi. Hayretle bakan Profesör Strang'a, "Özür dilerim, dersinizde sizi rahatsız ettim, ama ivedi ve önemli bir konu ortaya çıktı. Ünlü Fermat teoremini bilirsiniz. Bugüne kadar kimse doğruluğunu kanıtlayamamıştır. Ben sanıyorum dün gece bu kanıtı buldum. Doğru olduğuna güveniyorum. Ama kuşkusuz, başkalarının ne diyecekleri önemli. Bir an önce bu tepkiyi görmek, benim için dayanılmaz bir gereksinme haline geldi. Şimdi size ve öğrencilere anlatmak istiyorum. İzin verir misiniz?" Strang, Orhan Bey'in heyecanlı halini görünce, "Tabii, buyurun," dedi. Dersi kestik. İçerideki odadan öteki matematik hocalarımızı da çağırdık ve Orhan Bey kanıtını anlatmaya başladı.

Burada bir an durup, kısa bir açıklama yapayım. Fermat teoremi, ifadesi çok kolay, ama ispatı çok zor bir matematik problemidir. 2'den büyük bir n tam sayısı alındığında, herhangi iki tam sayının n'yinci üslerinin toplamının başka hiçbir tam sayının n'yinci üssü olarak yazılamayacağını söyler, n, 1'e ya da 2'ye eşit olduğu zaman bu mümkündür, n, 1'e eşitse, iki tam sayının toplamı her zaman başka bir tam sayı verir, n, 2'ye eşitse, karelerinin toplamı başka bir tam sayının karesine eşit olan sayılar bulunabilir. Örneğin,

$3^2+4^2=5^2$ (9+16=25) iyi bilinen bir eşitliktir. Ama

$a^3+b^3=c^3$

eşliliğini doğrulayan *a, b, c* tam sayıları bulunamaz. Daha genel olarak, eğer *n*, 2'den büyükse, $a^n+b^n=c^n$ eşitliğini sağlayacak *a, b, c* tam sayıları bulunamaz. Fermat bu iddiasını 1637 yılında okuduğu bir matematik kitabının (eski Yunan matematikçilerinden Diophantos'un *Arithmetika* kitabı) bir sayfa kenarına yazmış. Yanına da, "Bu teoremin çok güzel bir ispatını buldum, ama uzun olduğu için buraya sığmaz," demiş. Sonra kanıtı bir yere de yazmamış. Üç yüz yıldan fazla bir zamandır, aralarında ünlüler de bulunan birçok matematikçi ve matematiğe hevesli sayısız kişi bu teoremi kanıtlamaya uğraşmışlar, ama başaramamışlardır. Orhan Bey de bir gün odasında bana Almanya'da üniversite öğrenciliğinden beri Fermat teoremini kanıtlamak istediğini söylemişti. İşte şimdi bize bu teoremi nasıl kanıtladığını anlatmaya girişiyordu.

Önce teoremin ne olduğunu söyledi. Sonra kanıtına geçti. Kendisini büyük bir dikkatle dinledik. Yarım saat içinde bitirdi. Bize dönüp hem meraklı, hem muzaffer bir edayla fikrimizi sordu. Kendimden biliyorum, biz öğrenciler kanıtı tam anlamamıştık. Fakat hiçbirimiz bunu söylemek ve neresini anlamadığımızı sormak cesaretini gösteremedik. Sesimizi çıkarmadık. Orhan Bey bunu olumlu yorumladı. Öteki Türk hocalarımız kendisini kutladılar, hatta biri bu ispatı sayesinde büyük matematikçiler arasına girmiş olduğunu söyledi. Orhan Bey bu kadarını kabul etmedi, ama mutluluğu belliydi. O sırada Profesör Strang söz aldı ve bir noktayı anlamadığını söyledi. Tahtaya giderek, "Şuradan şuraya nasıl geçtiniz?" diye sordu. Orhan Bey hemen bir daha anlattı. Strang bu açıklamayı da yeterli bulmadığını söyledi ve nedenini gösterdi. Onun üzerine öbür hocalarımız da usavurmanın bu noktasına daha dikkatli baktılar ve sonunda, "Evet burada bir pürüz var, ama nasıl olsa onu da aşarsın," diyerek tekrar Alisbah'ı kutladılar. Bu hava içinde sınıftan çıkarken, Orhan Bey bir iki gün sonra bize tekrar bir konuşma yapacağını ve bu defa herkesin inanacağını söyledi. Sonradan öğrendiğime göre, bizden ayrılınca dekan Hayri Bey'e gidip bir an önce kanıtın bulunduğunun basına haber verilmesini önermiş, çünkü o günkü gazetede İstanbul'da bir Fransız mühendisin Fermat teoremini kanıtladığı yazılıymış. Ama Hayri Bey her zamanki tem kinliliğiyle biraz bekleyelim diyerek konuyu ertelemiş. Ertesi günü bir ses çıkmadı. Daha sonra da Orhan Bey o pürüzü aşamadı. Kanıt gene bulunamamıştı.

Burada Orhan Bey'e kanıtının eksikliğini gösteren, dolayısıyla onu girdiği büyük hayal dünyasından kurtaran anahtar soruyu Strang sormuştu. Biz

öğrenciler, cesaretimiz yetmediği için, öğretim üyesi arkadaşlara da herhalde onu üzmek istemedikleri için bu basit soruyu sormamıştık ve aslında hocamıza yardım fırsatını kaçırmıştık. Yanlış bir dostluk anlayışı göstermiştik. Strang'in anahtar sorusu bu bakımdan hepimize bir ders olmuştu.

Orhan Bey'in başından geçen bu deneyim, uzun çabalar sonunda varılan büyük bir coşku ve arkasından daha büyük bir düş kırıklığı, birçok matematikçinin ortak kaderi olmuştur. Anlattığım olaydan birkaç yıl sonra Türkiye'ye kısa bir süre için gelmiş ünlü Alman matematikçi Hasse'nin sayılar kuramı konusunda bir konferansını dinlemiştim.[105] Hasse, sözünü ettiğim Fermat teoreminden de bahsetmiş ve ilginç açıklamalar yapmıştı: 1911'de bir Alman fabrikatör bu teoremin kanıtını bulacak insana verilmek üzere 100 bin marklık ödül koymuş ve bundan sonra matematik enstitülerine sözde çözümler yağmaya başlamış. Gerçi savaş sonrası enflasyonu ödülün değerini çok azaltmış, ama gene çözüm denemeleri devam ediyormuş. Bu amatör arayıcılara "Fermatist" adını takmışlar ve sonunda bu konuyla uğraşmak için Fermatistler özel fonunu kurmuşlar. Gönderilen sözde çözümlerin yanlışlığını gösterecek asistanlara bu fondan para veriyorlarmış. Herhalde Fermat teoremi, ne dediği çok kolay anlaşıldığı için herkesin ilgisini çekiyor ve onları kanıtı aramaya çağırıyor.

Öyküyü tamamlamak için söyleyeyim. Fermat teoremi sonunda 1995 yılı içinde, yani iddianın ortaya atılışından 358 yıl sonra, Wiles adlı İngiliz matematikçi tarafından kanıtlandı. İlginçtir ki, bu gerçek kanıt da iki aşamada elde edildi. Önce Wiles'in teoremi kanıtladığını ve yakında bir bilimsel dergide yayımlayacağını Batının büyük haber ajansları dünyaya duyurdu. Birkaç ay geçti. Ama kanıt yayımlanmadı. Gene bir pürüz çıktığı duyuldu. Ama bu defa Wiles, arkadaşı Taylor'ın yardımıyla bu pürüzü aşmanın yolunu buldu ve sonunda kanıt yayımlandı. Görünüşe göre de herkes bu kanıtın doğruluğunu kabul etti.

Kekemelik Ne Zaman İşe Yarar?

Üçüncü örneğimde benim söylediğim bir söz, dinleyenlerden çok kendimi ikna etmeye yaradı. 1965 sıralarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Fen Edebiyat Fakültesi'nin dekanlığını yaptığım dönemdeydi. Öğretim yılı sonunda fakülte kurulu benim başkanlığımda toplanmıştı. Gündemdeki maddeleri bir bir ele alıyorduk. Son madde, bir iki sınava girmemiş ve not toplamının düşüklüğü nedeniyle üniversiteden çıkarılma noktasına gelmiş bir öğrencinin

105) "Üç Güzel Konferans." *Akış*, 23 Nisan 1955.

durumuyla ilgiliydi. Öğrenci verdiği dilekçesinde sinir rahatsızlığı dolayısıyla sınavlara girememiş olduğunu iddia ediyor ve bu nedenle kendisine bir yarıyıl daha üniversiteye devam hakkı verilmesini istiyordu. Üniversite yönetmeliğine göre çıkarılma ya da bir süre daha devam etme kararını ancak fakülte kurulu verebilirdi.

Öğrencinin dilekçesine eklenen doktor raporu, sinir rahatsızlığının kekemelik biçiminde kendini gösterdiğini anlatıyor ve çocuğun bir bunalım geçirmekte olduğu sonucuna varıyordu. Yalnız doktor raporları, insancıl nedenlerle, genellikle öğrencilerin üniversiteden atılmamalarını sağlama doğrultusunda düzenlendiği için, bu raporun öğretim üyelerini pek tatmin etmediğini görüyordum. Öğrenciyi tanıyan bazı öğretim üyeleri söz aldılar. Kimisi öğrencinin bunalım filan geçirmediğini, sadece kekeme taklidi yaptığını, sınavlara girmemesinin tembellikten başka nedeni olmadığını söyledi. Kimisi de öteki notlarının fena olmadığını, kendisine bir şans daha verilmesinin uygun olacağını belirtti. Ben, fakülte kurulu karar versin diye tartışmaya karışmadım. Konuşmalar bitti ve bir hak daha verilsin mi, verilmesin mi konusunu oylamaya geçtik. Kendim oy vermeden sonucun ortaya çıkacağını umarak oyları saydım. Bir de baktık. Salonda yüzden fazla öğretim elemanı olmasına karşın, bir hak daha verelim diyenlerle vermeyelim diyenlerin sayısı tam eşit çıktı. İnanamadım, bir daha, bir daha saydım, hep eşit çıktı. O zaman sonuç benim vereceğim oya kalmıştı. Ne dersem o olacaktı. Herkes de bana bakıyordu. Onun üzerine, "Ben," dedim, "bu çocuğun kekeme taklidi yaptığına inanıyorum. Ama bu yola başvurması için ciddi nedenleri olması gerektiğini düşünüyorum ve oyumu, bir hak daha verme doğrultusunda kullanıyorum."

Daha çok kendimi ikna etmek için söylediğim bu anahtar sözlerle konu karara bağlanmış oldu. Yanlış bir karar vermediğimizi de sonra gördüm. O öğrenci daha iyi çalışmanın yolunu buldu ve üniversiteden, doğru dürüst konuşarak başarıyla mezun oldu.

Bir Ödül Öyküsü

Şimdi anlatacaklarım 1995 yılında dışişleri bakanlığı yaptığım döneme ait bazı öyküler, ama devlet sırları değil. Bazı toplantılarda yerinde söylenmiş bir sözün nasıl sonuca götürdüğünü gösteren örnekler olarak ele alıyorum. Böyle örnekler özellikle uluslararası toplantılarda çok görülür. Burada ilk anlatacağım olay Türkiye içindeki bir toplantıda geçti.

Atatürk Uluslararası Barış Ödülü'nün jürisi olarak toplanmıştık. Dışişlerini temsilen benim katıldığım bu ilk toplantıda başbakan, benden başka birkaç bakan, üniversiteden, genelkurmaydan ve bazı bakanlıklardan temsilciler bulunuyordu. Devletin en büyük ödüllerinden biri olduğu için böyle yüksek düzeyli bir jüri karar veriyordu. Geçmiş yıllarda bu ödül, örneğin, Japon imparatorunun kardeşi, Türkiye'de ilginç kazılar yapmış olan arkeolog Prens Mikasa'ya, sonra NATO'nun eski genel sekreteri Luns'a verilmişti. Güney Afrika Cumhurbaşkanı Mandela'ya da verilmek istenmişti, ama o kabul etmemişti. Ödülü alacak kişinin Türkiye'ye karşı iyi niyetli bir tutumu olmasının önemi de böylelikle anlaşılmıştı.

Toplantıya gitmeden önce adaylara bakmıştım. Aralarında hem kişiler, hem kurumlar vardı. Gördüklerim arasında öne çıkanlar iki kurum, Kızılay ile UNICEF idi. UNICEF çocuklarla ilgilenen tanınmış bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olarak bugüne kadar zaten birçok ödül almıştı. Onlara bir de bizim ödül vermemiz, daha çok bizim ödülün uluslararası düzeyini perçinlemeye yarardı. Öte yandan Kızılay, bir Türk kuruluşu olmakla beraber son yıllarda uluslararası alanda önemli etkinlikler yapmıştı. Hem dünyanın her yerinde meydana gelen doğal felaketlerde, hem de Somali ya da Bosna Hersek gibi savaş bölgelerinde zor duruma düşen insanlara yardım götürmüştü. Son defa bir Kızılay ekibi Kuzey Irak'ta sıkıntı çeken Kürt topluluklarına yiyecek dağıtırken bir saldırıya uğramış ve kayıp vermişti. Bütün bunları düşününce, uluslararası barış ödülünü Kızılay'a vermemiz bana en doğru davranış olarak göründü ve bu kararla toplantıya girdim.

Toplantıyı açan Başbakan Çiller adayları tek tek saydı, içlerinde özellikle dikkati çekenlerin Kızılay ile UNICEF olduğuna işaret etti ve kendisi daha fazla bir değerlendirme yapmadan önce üyelerin görüşlerini duymak istediğini söyledi. O zaman hayretle gördüm ki, söz alan bakanlık ve üniversite temsilcilerinin çoğu ödülün UNICEF'e verilmesini önerdiler. Benimle beraber sadece iki üç üye Kızılay üzerinde durdu. Anlaşılan UNICEF'in Türkiye'deki temsilcileri iyi bir seçim kampanyası yürütmüşler ve üyelerin çoğunluğunu etkilemişlerdi. Ödül yönetmeliğini okuyanlar, uluslararası barışa katkının esas alındığına işaret ettiler ve UNICEF'in böyle bir örgüt olduğunu ima ettiler. Yalnız UNICEF'in adaylığı açısından ileri sürülen bir sakınca ortaya çıktı. UNICEF Genel Direktörlüğü makamı boştu. Eski başkan ölmüş, Birleşmiş Milletler'ce yerine yenisi henüz atanmamıştı. Eğer kısa zamanda bir atama yapılmazsa, ödül töreninde bir boşluk olabilirdi. Bu eksikliğin önemli olup olmadığı ve zamanında kapatılma olanağı bulunup bulunmadığı üzerinde kısa

bir görüşme yapıldı. Ama kesin bir sonuç çıkmadı. Son olarak ben söz aldım. Kızılay'ın adaylığını tekrar öne sürdüm ve şunu söyledim:

Arkadaşlarımız UNICEF'i öneriyorlar. Çocukları hepimiz severiz. Çocuklara yardım eden bu kuruluş da her türlü desteğe layıktır. Yalnız bu ödül barışa katkı yapanlara veriliyor. Çocuklar ise asıl büyüdükten sonra barışa katkı yapabilirler. Onun için şimdi ödülü Kızılay'a vermek bence daha uygundur.

Bu sözlerim herkesi güldürdü ve galiba Kızılay üzerinde birleşmelerini sağladı. Başbakanın bu yılki ödülün Kızılay'a verilmesi önerisi oybirliğiyle kabul edildi ve toplantı bitti.

Taksi Şoförünün Gösterdiği Gerçek

1995 yılının Ekim ayı içinde, milletvekilliğimin son günlerinde, sabah meclise gitmek için bir taksiye bindim. Şoför hemen konuşmaya başladı. Önce, "Nasıl gidiyor CHP?" diye sordu. ""İyi gidiyor, toparlanıyoruz, genel başkan, arkadaşlar büyük gayretle çalışıyor!" dedim. Pek inanmış görünmedi. "Ne yapacağız seçimde bilemiyorum. İSKİ olayı bütün güvenimizi sarstı!" dedi. Oyunuzu gene CHP'ye verin, merak etmeyin, İSKİ olayını da abartmayın. Olay, o zaman yazıldığı, gösterildiği kadar vahim değildi. Zaten mahkemeye verildi. Artık bitti. Maneviyatınızı bozmayın," dedim. O zaman çok ilginç, çarpıcı bir söz söyledi:

Öyle ama biz sosyal demokratların en küçük bir yolsuzluk yapmayacaklarına inanıyorduk. Şimdi bu inancımız sarsıldı. Onun için ne yapacağımızı bilmiyoruz.

Taksicinin bu içtenlikli itirafı beni düşündürdü ve önemli bir gerçeği görmeme de yol açtı. Sosyal demokratları hiçbir insanlık zaafı göstermeyecek, hiç hata yapmayacak, adeta insanüstü varlıklar gibi bellemişti. Böyle zaaflara düşülmesini önleme yolunu her zaman bulacağımıza kesin güvenmişti. Bir olay bu inancın doğru olmadığını ortaya koyunca, büyük bir şaşkınlığa uğramış ve kırılmıştı. Olay açığa çıkınca partinin hiçbir şeyi saklamaya çalışmadan mahkemeye gitmesi, adalet mekanizmasını harekete geçirmesi, cezalar verilmesi gibi yolsuzlukla mücadelede asıl önemli olan davranışlar üzerinde hiç durmuyordu. Sadece bir inancının sarsılmasından duyduğu üzüntüyü, o güne kadar bağlandığı partiye kızarak, darılarak gidermeye çalışıyordu. O halde, böyle bir

imajın varlığının çeşitli durumlarda ne gibi sonuçlar verebileceğini derinlemesine düşünmek ve parti politikalarını ona göre belirlemek gerekiyordu. Bu yapılmaz, olağan tepkiler göstermekle yetinilirse, hiç hesapta olmayan, hak edilmemiş tersliklerle karşılaşılabiliyordu.

Benzer bir durum başka ülkelerdeki sosyal demokrat partiler için de geçerli. Geçenlerde Belçikalı bir sosyal demokrat liderle konuşuyordum. O da seçmenlerin yolsuzlukla mücadele konularında partilerine haksızlık ettikleri görüşündeydi. "Bir sağ partinin bakanı ya da belediye başkanı bir yolsuzluğa karışsa, buna sadece kişisel bir suç diye bakarlar. Konu mahkemeye intikal edince unutulur gider. Oysa bizim bir yüksek görevlimizin adı böyle bir olaya karışırsa, olaydan yalnız o değil bütün parti sorumlu tutulur ve çok itibar kaybederiz," diyordu. Sanıyorum bu sosyal demokrat partilerin geleneksel propagandalarında somut ekonomik konulardan çok soyut insanlık ilkelerini dile getirmelerinden kaynaklanan bir sonuç.

Akdeniz'de Uzlaşma Örnekleri: Tabarka'daki Forum

Anahtar sözlerin asıl uluslararası toplantılarda uzlaşma sağlanmasına çok yardımcı olduğunu söylemiştim. Genellikle taraflar, içerikli bir bildiriyi ortaklaşa imzalayarak toplantıyı bitirmek isterler. Ama bunu başarabilmek, karşılıklı iyi niyete ek olarak farklı kaygılardan kaynaklanan görüşleri bir arada dile getirirken çelişki yaratmayacak sözleri bulma becerisine bağlıdır. Gerçi yeteri kadar zaman bırakılırsa uygun ifade şekli hemen her zaman bulunur. Ancak bu kadar zaman ayrılamayabilir ve o takdirde, içeriği olmayan bir bildiri ile yetinmek zorunda kalınır. Bu söylediklerimin örnekleri hemen her uluslararası toplantıda ortaya çıkar. Ben burada dışişleri bakanıyken katıldığım küçük bir toplantıdan bazı örnekler vereceğim. Okurlarımın toplantının havasına girebilmeleri için de biraz uzun anlatacağım.

Söz konusu toplantı, 28-29 Temmuz 1995 tarihlerinde Tunus'un Tabarka adındaki turistik kıyı kentinde yapılan Akdeniz Forumu oturumlarıydı. Bu forum Akdeniz ülkelerinin hemen hepsinin dışişleri bakanları ya temsilcilerinin zaman zaman bir araya gelerek bölge ülkelerinin sorunlarını, gereksinmelerini bir söyleşi havası içinde, gündemsiz olarak gözden geçirdikleri, bir yıl önce başlamış bir toplantı dizisi idi. Ben ilk defa birkaç ay önce. Mart içinde Fransa'nın güneyinde gene bir turistik merkez olan St. Maxime'de yapılan toplantıya katılmıştım. Bu defaki çağrıyı Tunus yapıyordu ve toplantıdaki ev sahibimiz, Dışişleri Bakanı Ben Yahya idi.

Asıl amaç Avrupa Birliği'nin Akdeniz ülkeleriyle işbirliği konularını ele almak ve uzun erimli bir program oluşturmak üzere, Kasım'da Barcelona'da yapacağı büyük toplantının hazırlıkları sırasında kendi görüşlerimizi duyurmaktı. Başka güncel konular üzerinde de kuşkusuz durulacaktı. Her zaman izlenen yöntem şu idi: Dışişleri bakanlarından bir gün önce yardımcıları bir araya gelerek güncel konular üzerinde bir bildiri taslağı hazırlıyorlardı. Bakanlar, makul bir süre birlikte görüştükten sonra, bu taslağı ele alıp uygun gördükleri düzeltmeleri yapıyorlar ve sonunda uzlaştıkları metni ortaklaşa imzalayarak basına açıklıyorlardı.

Yolculuk Macerası

Tunus'a gideceğim 28 Temmuz Cuma günü İstanbul'daki evimde, sabah saat 4'te uyandım, çabucak hazirlandım ve Yeşilköy Atatürk Havalimanı'na yöneldim. Saat 6:45'te kalkan bir uçak özel kalem müdürümle beni Frankfurt'a götürdü. Meydanda iki saat kalıp PKK'lilerin bir gün önce Almanya'da giriştikleri şiddet hareketlerini gazetelerde okuduktan sonra Tunus'a uçtuk. Büyükelçimiz bizi alanda karşıladı. Hiç durmadan, Tunus Dışişleri Bakanlığı'nın bize ayırmış olduğu bir otomobile bindik ve iki buçuk saat sonra varacağımızı söyledikleri Tabarka'ya hareket ettik. Çünkü forum o akşam başlayacaktı.

Yolculuk biraz maceralı geçti. Tunuslu ev sahiplerimiz her zaman nezaketleri ile bizi taşımak görevini yeni ve büyük bir Mercedes arabaya vermişlerdi. Önümüzde de bir polis otomobili yolu açmak için bekliyordu. Yalnız temmuz ayının öğle vakti idi ve hava çok sıcaktı. Siyah, resmi Mercedes bizi beklerken güneşten adamakıllı ısınmıştı. Büyükelçimiz ve özel kalem müdürümle içine girip oturduğumuzda benim tedirginliğimi fark eden şoför, "Merak etmeyin klimayı çalıştırıyorum, hemen serinler!" dedi. Yola çıktık. Önümüzdeki polis arabasıyla, görkemli bir şekilde kentte ilerliyoruz.

Klima düzeneği son hızda çalışıyor. Üzerimize, özellikle alnıma doğru çok şiddetli bir sıcak hava akımı üflüyor. Büyükelçiyle birbirimize bakıyoruz. "Şimdi serinleyecekmiş!" diyor. Kentte ilerledikçe sıcak azalmıyor, artıyor. Şoföre "Ne haber?" diye soruyorum. Bana bir şey söylemeden önündeki tabloda klima cihazının düğmeleri ile oynuyor, birini sağa öbürünü sola götürüyor, açıyor, kapatıyor. Hiçbir fark yok. Sıcak hava, aynı şiddetle gelmeye devam ediyor. Başka şeyler düşünerek vakit geçirmek istiyorum, olmuyor. Önde oturan ve sesi çıkmayan özel kalem müdürüme baktım. Boncuk boncuk terlemeye başlamış. Böyle giderse herhalde bayılacağım. İki saat bu fırın sıcağına

dayanmak mümkün değil. Toplantıya hasta gideceğim. Büyükelçimize döndüm: "Arkadan sizin araba geliyor, onun içi acaba daha serin olur mu?" diye sordum. "Sanırım evet!" yanıtını alınca da, "Öyleyse" dedim, "kentten protokole uygun şekilde geçip araziye çıkınca duralım ve arkadaki arabaya geçelim." Şoförümüz önce bu öneriden rahatsız oldu. Sesini çıkarmadan klima düğmeleriyle biraz daha oynadı. Ama sonuç alamayınca o da durumu kabul etti. Arabayı durdurdu. Biz de arkadaki otomobile geçtik. Büyükelçiliğin küçük, ama serin aracına girince bir "oh" çektik. Sonra rahat rahat, iki saatlik yolculuğu tamamladık.

Tabarka'da kalacağımız tatil köyünde de dayanılmaz bir sıcak hüküm sürüyordu. Bir küçük yamaçta, resmi elbiselerimizle, bitip tükenmeyen basamakları çıkıp odalarımıza giderken toplantıyı bu mevsimde burada yapmak iyi akıl değilmiş diye düşünüyordum. Bereket, bu rahatsızlığı, unutturacak şekilde ev sahibimiz bakan, serinletilmiş odasında beni hemen kabul etti. Ben Yahya iyi yetişmiş, iyi konuşan, deneyimli, kültürlü bir siyasetçi idi. İçtenlikli bir anlayış havası içinde ortak konularımızı gözden geçirdik. Avrupa Birliği'nin üyelerine karşı Akdeniz ülkelerinin çıkarlarını, bir ortak Akdeniz uygarlığı çerçevesinde savunmak istiyordu. Bu doğrultuda doğal olarak işbirliği yapacağımızı söyledim.

Herkesin yerleşip kendine gelmesini bekledikten sonra, bir saat gecikmeyle toplantıya başladık. Daha önce, görevli arkadaşlarımızdan toplantı öncesi yapılan çalışmalar hakkında bilgi almıştım. Salona girince Cezayir, Fransa, İspanya, İtalya, Malta, Mısır, Portekiz ve Tunus'tan dışişleri bakanlarının, Fas ile Yunanistan'dan ise bakan temsilcilerinin gelmiş olduğunu gördüm. Oturum içtenlikti bir havada doğaçlama konuşmalarla ilerledi. Ben söz aldığımda Barcelona toplantısındaki konular üzerinde görüşlerimizi anlattım. Ortak Akdeniz kültürümüzü vurgulamanın önemine de değindim. Konuşmalar akşam yemeğinde sürdürüldü. Özellikle Bosna olayları konusunda düşüncelerimizi, yakınmalarımızı açıkladık. Paylaşılan yaklaşım, barış gücünün, Birleşmiş Milletler'in ve öteki uluslararası kuruluşların katliamı durdurma yolunda daha etkin, daha kararlı bir tutum almalarını istemekti. Küçük bir anlaşmazlık, Bosna'ya uygulanmakta olan silah ambargosunda çıkıyordu. Bazı bakanlar ambargonun kaldırılmasını öneriyor, bazıları ise çarpışmalarda can kayıplarının daha çok artacağı gerekçesiyle buna karşı çıkıyorlardı. Gece saat ikiye kadar konuştuk.

Ertesi sabah kahvaltıda buluştuk ve yardımcılarımızın hazırladığı bildiri taslağını incelemeye koyulduk. Birçok paragraf tartışmasız kabul edildi. Yalnız aşağıdaki üç konuda itirazlar oldu ve tartışmaya girildi.

1. Hazırlanan metinde öngörülen siyasal işbirliği konularına ayrılmış bir bölüm vardı. Burada terörizmle mücadelede işbirliği yapılacağı, iyi komşuluk ilişkileri için bir davranış çerçevesi *(Code of Conduct)* düzenleneceği, güven artırıcı önlemler uygulanacağı, silahsızlanmanın özendirileceği ve nükleer silahların yayılmasının önleneceği gibi fikirler ayrı ayrı maddeler halinde sıralanmıştı. Avrupa Birliği'nden bir bakan, "Böyle ayrı ayrı öneriler yapılması Barcelona toplantısında alınacak kararlara önceden müdahale etmek biçiminde yorumlanabilir," diyerek bu bölümün çıkarılması ya da çok kısaltılmasını önerdi. Gene AB'den bir başkası da onu destekledi. AB dışından bir bakan ise her konunun ayrı ayrı önemi olduğu için bölümün olduğu gibi kalmasını istedi.

   Ben söz aldım ve "Bu bölümü çıkaramayız, konular burada konuşuldu ve hepsi destek gördü. Ama ayrı ayrı maddeler halinde değil, birlikte ve biraz kısaltarak yazabiliriz," dedim. Sonunda bu yöntem kabul edildi. Fransız bakan bu görüşe uyan bir taslağı hemen hazırladı. Bu arada, bizim özellikle üzerinde durduğumuz, terörizmle mücadele ilkelerini ortaya koyan bir metin hazırlanması konusunun gelecek toplantıda ele alınması önerime de kimse itiraz etmedi.

2. Mısırlı bakan, silahsızlanmanın özendirilmesine ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin hükümlerin Ortadoğu bölgesi için metinde açıkça söylenmesini istedi. Fransız bakan silahsızlanma önerisini kabul etti, ama nükleer silahlardan söz edilmesine itiraz etti. Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip tek ülke İsrail idi. Fransız bakanın bildiriye İsrail'i örseleyecek bir ifade koyulmasını istemediği anlaşılıyordu. Mısırlı bakan da kendi politikası bakımından bunun söylenmesini önemli görüyor, ısrar ediyordu. İkişer defa söz alıp aynı tutumlarını değişik sözlerle sürdürdüler. Ev sahibi bakan Ben Yahya bir uzlaşmaya varılmasını rica etti. Gene bir sonuç alınamadı. Zaman ilerliyor, hiçbir tarafta yumuşama görülmüyordu. Öğleyin toplantının biteceği ilan edilmişti. Aklıma başka bir ifade şekli geldi. Söz alıp anlattım: "Nükleer silahlar yerine kitle imha silahları diyelim. Sanırım fikrimizi daha iyi ifade ederiz, hiçbir devleti de karşımıza almış olmayız!" dedim. Biraz düşündükten sonra bu deyimi ikisi de kabul etti. Çünkü asıl sorun, silahların nasıl patladığında değil, patlayınca ne yapacağındaydı. Bu sonuca yönelik deyim, uzlaşmayı sağlayan bir anahtar söz rolünü oynadı.

3. Bosna'yla ilgili bölümde iki noktaya, "Bosno-Sırplar'ın saldırganlığını durduralım" deyimi ile Avrupa Birliği'nin görevlendirdiği Cari Bildt'in arabuluculuk çabalarını "barışı sağlayacağını umarak desteklediğimizi" bildiren

ifadeye itiraz edildi. Bir bakan "Bosno-Sırplar yerine doğrudan doğruya Sırplar demeliyiz," derken, başka bir bakan, "Sadece Sırp diyemeyiz, çünkü Belgrad'daki Sırp hükümetinin barışa katkı yapmasını sağlamaya uğraşıyoruz," dedi. Gene bir bakan, "Bildt'in neler önerdiğini iyice bilmeden çabalarını tümüyle desteklediğimizi söyleyemeyiz," derken bir başkası, "Bildt'in tüm çabası elbet barış içindir, onu tamamen desteklemeliyiz," dedi. Tartışma devam ederken söz aldım ve iki basit öneri yaptım: "Bosno-Sırp deyimini yeni duyuyoruz ve ne demek istediğini iyi anlamıyoruz. Sanki Boşnaklar ve Sırplar bir arada söyleniyormuş gibi geliyor. Herhalde maksadımız bu değil. Böyle bir karışıklığa gerek yok. Sadece 'Bosnalı Sırplar' diyelim. Cari Bildt'in görevine gelince, 'onun barış çabalarını, bütün tarafların kabul edeceği adil bir çözüme varacağı umuduyla' desteklediğimizi söyleyelim. Biz Türkiye'de böyle yapıyoruz." Bu önerilerimi herkes kabul etti ve sorun kalmadı.

Toplantı böylece bitti. Kalkarken yanımda oturan Maltalı bakan, "Önerileriniz bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı," dedi. Ben de, "Sizin yanınızda oturuyordum da onun için!" diye yanıt verdim. Hoşuna gitti. Uçakla Tabarka'dan Tunus'a dönerken Fransız bakan Herve de Charette ile yan yana oturduk ve yol boyunca konuştuk. Gümrük Birliği'ne götüren yoldaki zorlukları gözden geçirdik. Ayrılırken o da, "Toplantıdaki müdahaleleriniz çok yararlı oldu," dedi. Anahtar sözler bir kez daha işe yaramıştı.

Açık Konuşmanın Yararları

Bazen bir sözün söyleniş şekli ve yeri o sözün etkisini çok artırıyor, basit bir cümleyi bir anahtar söz haline getiriyor. Aşağıda anlatacağım birbirinden çok farklı yer ve koşullarda meydana gelmiş üç olayda böyle etkiler görülebilir.

I. Çocukluk Anısı

Birinci olay aşağı yukarı altmış yıl önce, çocukluğumda geçmişti.

12-13 yaşlarındaydım. Ev işlerinde anneme yardım eden bir kadın vardı. Birçok işinin arasında her sabah ağabeyimle benim kahvaltımızı hazırlardı. Çalışkan, yalnız, oldukça alıngan bir insandı. Evdeki başka yardımcılarla kavga eder ya da annemin bir sözünü yanlış anlar, üzülür, zaman zaman evi bırakıp gitmeye kalkardı. Beni severdi, aramız hep iyi olmuştu. Bir akşam gene bir şeye kızmış, ayrılmaya karar vermiş ve sabahleyin erkenden anneme söylemiş.

Kalmasını sağlamak için annemin uğraşması sonuç vermemiş. Benim bunlardan hiç haberim yoktu. Kahvaltı masasına annemle beraber gittiğimde, masayı boş bulduk. O sırada bize veda etmek için karşımıza çıktı. Bana, "Allahaısmarladık, ben gidiyorum." derken, ben sözünü kestim. "Dur, nereye gidiyorsun, kahvaltımızı getir," dedim. Birden durakladı. Anneme baktı. Başını salladı. "Peki, haydi bu sefer de sesimi çıkarmayayım, çocuğu kırmayayım," dedi ve ayrılmaktan vazgeçerek kahvaltımızı getirmeye gitti. Beklemediği anda gelen bir çağrı, istemeyerek verdiği kararın yanlışlığını birden göstermiş, bir anahtar rolü oynamıştı.

II. İlişkiler Bazen Nasıl Bozulur, Nasıl Düzelir?

Gene dışişleri bakanıyken Hollanda'da Noordwyck'te yapılan genişletilmiş bir NATO toplantısına katılmıştım. Genişletilmiş sözü Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen temsilcileri de içine almasından kaynaklanıyordu. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Varşova Paktı'mn dağılmasından sonra, bu paktın eski üyelerinin hemen hepsi NATO ile ilişki kurmak istediklerinden böyle toplantılar düzenleniyor ve bütün Avrupa'yı ilgilendiren güvenlik konuları bu forumlarda görüşülüyordu.

Ben ilk kez katıldığım için gelen dışişleri bakanlarının çoğunu tanımıyordum. Toplantı öncesi verilen kokteylde mümkün olduğu kadar çok kimseyi görüp konuşmaya çalışıyordum. Bir aralık yanıma gelen gene bir adam elimi sıkarken, "Ben Belarus dışişleri bakanıyım," dedi. Birden hatırladım ve kendimi tutamadan, gülerek, "Haa, aramızda saçma bir anlaşmazlık konusu olmuş, o ülkesiniz, değil mi?" dedim.

Olayı bir süre önce bakanlıkta, danışman arkadaşım anlatmıştı. Belarus devleti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerden biri. Başkenti Minsk. Genel politikasında Rusya Federasyonu'na büyük yakınlık gösteriyor. Hatta bazı yöneticilerin Rusya'yla tekrar birleşmek istedikleri söyleniyor. Buna karşılık dış dünya ile bir an önce ilişki kurmak isteyenler de çok. Benden önceki bakanın döneminde bir aksilik olmuş. Minsk'te yeni açılan büyükelçiliğimiz büyük bir hevesle ülkelerimiz arasında her alanda ilişkiler kurulmasına çalışırken ve iyi sonuçlar alırken, birdenbire iki elçilik mensubunun casusluk yaptıkları suçlamasıyla karşı karşıya kalmışız. Olay bir Belarus vatandaşından bir harita alınmasını güvenlik görevlilerinin böyle yorumlamasından çıkmış ve büyükelçiliğimiz olaya müdahale edemeden iki görevlimizi sınırdışı etmişler.

Olayı öğrenince bakanlığımız casusluk suçlamasını reddetmiş ve bu davranışı protesto etmiş, ama Belarus makamları tavırlarını değiştirmemişler ve iki ülke arasındaki ilişkiler donmuş. Bu bilgiyi bana veren deneyimli danışmanım, olayın yeni bir devlet bürokrasisinin uluslararası ilişkiler alanındaki acemiliğinden kaynaklandığına inanıyordu. "İşini bilen görevliler olsaydı, önce büyükelçiliğimizle temas kurarak memurlarımızın bilgi toplama yöntemini eleştirir, bunu casusluk sayacaklarını söyleyerek durumun düzeltilmesini isterlerdi. Ancak bu yoldan sonuç alınmazsa yaptırım uygulamasına giderlerdi. Çünkü yapılan şey açıktan bilgi alma işleminden başka bir şey değil," demişti. "Sanırım onlar da sonradan bu tutumun yanlışlığını fark ettiler ve şimdi bir yolunu bulup ilişkilerimizi normalleştirmek istiyorlar," diye eklemişti. Bu bilgi ve düşünceler aklımda olduğu için, Belarus dışişleri bakanını görür görmez, aramızdaki anlaşmazlığın saçma bir nedenden çıkmış olduğunu söyleyiverdim.

Ben olayı, böyle, dostlar arasında önemsenmemesi gereken bir konu şeklinde gösterince karşımdaki bakan rahatladı: O da aynı şekilde yaklaşmayı uygun buldu ve gülerek, "Evet, o ülke!" dedi. Onun üzerine ben devam ettim: "Gördüğüme göre, bu anlaşmazlık, ilk günlerin acemiliği içinde yapılan bir yanlışlıktan başka bir şey değil. Üzerinde durmamalıyız. Benim sizin ülkenizi ziyaret etmem planlanıyormuş. Bu olay çıkınca kalmış, bize uygun bir şekilde, 'Bir yanlışlık oldu, geçti,' deyin, ilişkilerimizi yeniden canlandıralım," dedim. Bakan hemen kabul etti. İçtenliği belli olan bir tavırla, "tamam" dedi. "Bunu yaparız ve ziyaretinizi bekleriz."

Konuşmamız bu kadarla bitti. Ama yeterli olduğu meydana çıktı. Bu sonuca varılmasında karşımdaki bakanın kendiliğinden bir çözüm arayışı içinde olması, kuşkusuz önemli rol oynamıştı. Zaten böyle bir düşüncesi olmasa, benimle tanışmak için ortaya çıkmazdı. Ama benim başlangıçtaki dolaysız yaklaşımım da herhalde, özür dileme işlemini çok kolaylaştırmıştı.

Belarus dışişleri bakanı dediğini yaptı. Büyükelçiliğimizi arayarak bir yanlışlık olduğunu resmen ifade ettiler. İki ay sonra ben Minsk'i ziyaret ettim ve cumhurbaşkanı dahil bütün yetkililerle yararlı, verimli görüşmeler yaptım. Yanından ayrılırken, başbakan orada bulunan gazetecilerimize çok dostça açıklamalar yaptı. Gözüpek bir kadın muhabirimiz Lale Sarıbrahimoğlu bu fırsattan yararlanarak, başbakana doğrudan doğruya şöyle bir soru yöneltti: "Türkiye'yle sıcak, verimli ilişkiler kurulduğundan söz ediyorsunuz. Oysa yakın geçmişte bir anlaşmazlık yaşanmıştı. O durum nasıl düzeldi. Hata sizde miydi?" dedi. Başbakan bir an durduktan sonra, "Evet, hata bizdeydi, ama önemi yok, artık bu durum geçti!" diye cesaretle yanıt verdi.

Beklenmedik bir içtenlikle, zamanında ve yerinde söylenmiş bir söz, aylardır devam eden bir anlaşmazlığı ortadan kaldırmıştı.

III. Kıbrıs'ta Üç Gün

Anılar'ımın birinci cildinde, kalıcı uzlaşmaların bir dinamik model çerçevesi içinde sağlanabildiğini iddia ederken, örnek olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bunalım yaratan bir seçim anlaşmazlığının nasıl çözüldüğüne kısaca işaret etmiştim. Burada gene bu dinamik model içinde, bir anahtar sözün süreci nasıl etkilediğini göstermek amacıyla olayı daha ayrıntılı olarak anlatacağım.

1993 Eylül'ünde toplanacak SHP Olağan Kurultayı'nda genel başkanlığa yeniden adaylığımı koymayacağımı Haziran ayında ilan etmiştim. Üç ay kadar süren bir yarışma sonunda kurultayda Ankara Belediye Başkanı Murat Karayalçın SHP genel başkanı seçildi. Ben parti başkanlığıyla birlikte hükümetteki görevlerimden, başbakan yardımcılığı ve devlet bakanlığından da ayrıldım. Yeni seçimlere kadar yalnız milletvekili olarak meclisteki görevime devam ettim.

Ekim başında İstanbul'daki evimizde eşimle birlikte hafta sonunu geçirirken, pazar akşamı telefon çaldı. Cumhurbaşkanlığından arandığımı söylediler. Telefonu alan cumhurbaşkanı, bana birkaç gün sürecek geçici bir görev vermeyi düşündüklerini anlattı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde muhalefet partileri ilan edilmiş erken seçimlere girmeyeceklerini duyurmuşlardı. Seçim yasasının çok adaletsiz olduğunu iddia ediyorlardı. Zaten önceki seçimlerdeki adaletsizliğe itiraz ederek meclisten çıkmışlardı. Şimdi bu seçimden sonra da parlamentoda temsil edilmemeleri tehlikesi ortaya çıkmıştı. Böyle bir durum KKTC'nin demokratik görünümünü yaralayacaktı. Onlar için de, bizim için de, Kıbrıs'ta savunduğumuz haklar bakımından uygun olmayan siyasal sonuçlar doğacaktı. Bu nedenle cumhurbaşkanı, benim adaya gidip bütün parti liderleriyle konuşmamı, hepsinin birlikte seçime girmelerine olanak verecek bir uzlaşma sağlanmasına uğraşmamı öneriyordu.

Konunun önceki gelişmelerinden haberim vardı. Hatta bir kurultayımızda, genel başkan olarak açış konuşmasını yaparken, Kuzey Kıbrıs'taki siyasal duruma da değinmiş ve muhalefetin, seçim adaletsizliğini öne sürerek, parlamentoyu terk etmesini eleştirmiştim. O yüzden şimdi aynı hatanın tekrarlanmaması için çalışma önerisini olumlu karşıladım. Uzlaşma sağlanmasının kolay olmayacağını bilmeme karşın, cumhurbaşkanına, görev verilirse elimden geleni yapacağımı söyledim. Cumhurbaşkanı memnun oldu ve başbakanın da beni arayacağını söyleyerek konuşmayı bitirdi.

Gerçekten biraz sonra Başbakan Çiller de aradı ve aynı görevi önerdi. Aynı yanıtı vererek teşekkür ettim. Dışişleri Bakanı Çetin'le daha uzun boylu olarak, ne zaman gideceğimi, nasıl çalışacağımı konuştuk. KKTC parlamentosu yeni seçim yasasını kabul etmiş ve Kasım sonunda seçim yapılacağı, bu yasa gereği, ilan edilmiş olduğu için, eğer yeni bir yasa üzerinde uzlaşma bekleniyorsa hiç vakit geçirmeden görüşmelere başlanması gerekiyordu. Bu konuşma üzerine ertesi gün Ankara'ya gitmeye ve orada Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi aldıktan sonra hemen Kıbrıs'a hareket etmeye karar verdim.

İstanbul'dan ayrılmadan son telefon konuşmasını SHP'nin yeni genel başkanı ve Başbakan Yardımcısı Karayalçın ile yaptım. Fark ettim ki, bana yapılan öneriyi genel başkana danışmadan kabul etmeme biraz şaşırmış. Ayrıca görevin kendisi de onu kaygılandırmış. Hiçbir başarı sağlamadan Kıbrıs'tan dönersem, böyle bir sonucun partiye ve bana gereksiz itibar kaybı getireceğini düşünüyor. Dinlerken haklı olduğunu gördüm. Öyle ya, sırf ben istiyorum diye KKTC hükümetinin, meclisinin, daha önce kabul etlikleri seçim yasasını ve ilan ettikleri seçim tarihini değiştirmelerini beklemek aşırı safdillik değil miydi? O zaman ben niye gidiyordum? Galiba, verilen görevi reddetmeyeyim derken gene acele davranmıştım. Genel başkana, "Size sormadan evet dediğim için özür dilerim. Aklımdan geçen, Kıbrıs'ta bütün parti liderleriyle görüşüp uzlaşmalarını niye istediğimizi hepsine anlatmak ve dönmek. Uzlaşıp uzlaşmamak onlara kalmış bir iş. Ama eğer kesin sakınca görüyorsanız gitmeyeyim," dedim. Karayalçın, "Yok yok gidin, iyi şanslar, başarılar dilerim," diyerek konuyu kapattı.

Pazartesi sabahı, yeni kaybettiğimiz ünlü sanayici Nejat Eczacıbaşı'nın, Levent'teki fabrikasında yapılan cenaze törenine katıldıktan sonra otomobille Ankara'ya hareket ettim ve akşama doğru Dışişleri'ne vardım. Kıbrıs'taki gelişmeleri izleyen uzmanlarla bir toplantı yaptık. Bana durumu anlattılar: KKTCde 1990'da genel seçimlerden sonra muhalefet partileri seçim yasası üzerinde çıkan anlaşmazlık yüzünden meclisi terk etmişti ve o zamandan beri hep yeni ve daha adaletli bir seçim yasası ile erken seçim yapılmasını istemekteydiler, iktidarda olan Ulusal Birlik Partisi (UBP) uzun süre bu isteklere aldırmamıştı. Ancak zamanla, mecliste iktidar partisinden başka partinin bulunmaması, ekonomik zorluklar, dış baskılar bir araya gelince ülkede huzursuzluk doğmuştu. Belki bu nedenlerle, belki başka nedenlerle beklenmedik bir gelişme ortaya çıkmış, cumhurbaşkanı ile başbakanın arası fena halde açılmıştı. Önemli siyasal konularda birbirlerini eleştiren demeçler verme noktasına gelmişlerdi. Bu rahatsızlıklar iktidar partisini de etkilemiş, aralarında

meclis başkanı da bulunan bir grup milletvekili UBP'den ayrılarak Demokrat Parti (DP) adında başka bir parti kurmuş ve seçim isteğine katılmışlardı. Sonunda iktidar partisi de başka çare bulamamış ve erken seçim yapmayı kabul etmişti. Yalnız, muhalefet partileri ile anlaşmadan, yeni bir seçim yasasını meclisten geçirmiş ve seçimin 28 Kasım'da yapılacağı yolunda meclisten karar almıştı. Muhalefet partileri yeni seçim yasasının eskisinden daha adaletsiz hükümler içerdiğine işaret ederek bu seçime katılmayacaklarını ilan etmişti. Böylece sorun çözülmüyor, daha da zorlaşıyordu. Dış dünyanın, kendi çıkarlarına uygun bir çözüm elde etme yolundaki baskıları artarak devam ederken, üst yönetimin bu kadar dağınıklık göstermesi başarı şansını iyice azaltıyordu. Anlaşmazlıklar öylesine ileri düzeye varmıştı ki Cumhurbaşkanı Denktaş bu durumda KKTC'nin temsilcisi olarak Birleşmiş Milletler'in yürüttüğü görüşmelere katılamayacağını duyurmuştu.

Seçim yasası ilke olarak orantılı (nisbi) sistemi kabul ediyordu. Yalnız bir noktada bu sistemi bozup çoğunluk sistemine geçiyor, her seçim bölgesinde en fazla oyu alan partiye o bölgedeki milletvekilliklerinin yüzde 19'unu ek olarak veriyordu. Böylece bütün bölgelerde en fazla oyu alabilen parti 10 tane milletvekilini fazladan kazanmış oluyordu. Muhalefet partileri bu hükme itiraz ediyorlardı. Adaletsiz gördükleri önceki yasada yüzde 34'ün üzerinde oy alan bir partiye her yüzde 1 oy fazlası için bir ek milletvekilliği veriliyordu. Şimdi yüzde 34'lük tavan ortadan kaldırılarak, en çok oy alan partiye bütün ek milletvekillerinin ayrılmasını daha da adaletsiz buluyorlardı. Bu sistemle iktidar partisinin örneğin sadece yüzde 30 oyla tek başına iktidar olabileceğine işaret ediyorlardı. İktidar partisi ise böyle bir hükmü koymaktaki amacının uyumlu ve güçlü bir yönetim sağlamak olduğunu, böyle hükümlerin birçok demokraside bulunduğunu iddia ediyordu.

Bir uzlaşmaya varmak için harcanan çeşitli çabalar o güne kadar bir sonuç vermemişti. Seçim yasaları üzerinde geniş ve derin bilgisi olan Profesör Hikmet Sami Türk ile de konuştum. Değişik bir yaklaşımla iki tarafı da tatmin edebilecek bir yasa taslağı önermiş olduğunu, ama ilgi görmediğini öğrendim. Ayrıca benim bulunduğum koalisyon içinde Kıbrıs sorunlarıyla ilgilenmiş olan eski bakan Orhan Kilercioğlu'yla görüştüm. Bana başarılar dilerken, onun da benim Kıbrıs'a gitmemin bir sonuç vermeyeceğini düşündüğünü fark ettim.

Yola çıkmadan Cumhurbaşkanı Denktaş ve Başbakan Eroğlu ile telefonda görüştüm ve ne maksatla geldiğimi anlattım, yardımlarını diledim. Bir söz vermeden, beni beklediklerini söylediler.

Birinci Gün

KKTC'de Ercan Havaalanı'na 12 Ekim Salı günü öğleden sonra ulaştım. Cumhurbaşkanlığının ve hükümetin temsilcileri, bazı muhalefet partileri başkanları ve büyükelçimiz beni karşıladılar. Alanda gazetecilerin sorularına yanıt verirken, arabuluculuk yapmak için değil, bir iyi niyet elçisi olarak geldiğimi, parti başkanlarına cumhurbaşkanımızın ve başbakanımızın iyi dileklerini ve seçimlere bütün partilerin katıldığını görme umutlarını ileteceğimi söyledim. Bu görevi tamamladıktan sonra dönerken basına daha çok bilgi vereceğimi de ekledim.

Alandan doğru büyükelçiliğimize gittik. Ankara valiliğinden tanıdığını Büyükelçi Cahit Bayar ile durumu bir daha gözden geçirdik ve görüşmeleri nasıl yürüteceğimi, parti başkanları ile nerede buluşacağımı konuştuk. Zaman sıkışıklığı yüzünden, kolaylık olsun diye, parti başkanlarını büyükelçiliğe davet etmemiz önerildi. Ama bunun pek hoş olmayacağım düşündüm. Görüşmeleri mümkün olduğu kadar parti genel merkezlerinde yürütmeye karar verdik.

İlk olarak Cumhurbaşkanı Denktaş'ı ziyarete gittim. Her zamanki nezaketi, yakınlığı ve içtenlikli davranışlarıyla beni kabul etti. Görüşmemiz bir saate yakın sürdü. Saygılarımı sunduktan ve Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Çiller'in selamlarını ilettikten sonra, KKTC'deki siyasal bunalımın Türkiye'de büyük rahatsızlık doğurduğunu, devlet ve hükümet başkanlarımızın bu durumdan üzüntü duyduklarını anlattım. "Bu hususu size iletmemi, sizinle ve siyasal parti liderleriyle görüşerek soruna bir çare aramamı istediler," dedim.

Sayın Denktaş kendi görüşünü geniş bir şekilde açıkladı. Hükümet partisi ve özellikle başbakan ile arasındaki anlaşmazlığın kişisel bir kavga olmadığını, görev anlayışının bir sonucu olduğunu belirtti. 1990 seçimlerinde halka karşı bir anlamda UBP'ye kefil olduğunu, "Ombudsman" yasasının çıkarılacağını vaad etttiğini, ama sonra bu sözlerin tutulmadığını anlattı. Hükümetin uygulamalarını eleştirdi. Sonra seçim yasası konusuna değindi ve uzlaşmayı kolaylaştıracak bir seçim yasası hazırla madıklarını söyledi. Şimdiki yasanın eski rahatsızlığı daha da artıran hükümlerine işaret etti. Tasarının düzeltilmesi için uğraştığını, Türkiye'den bir uzman çağırdığını, bakanlar kuruluna başkanlık ederek, ek milletvekillikleri alma olanağının ancak yüzde 38'lik bir oy tavanını aşabilen partiye verilmesini önerdiğini, ama başbakanın, yasada değişiklik yapılmasını grubuna kabul ettiremeyeceğini söylediğini ve böylece bütün çabalarının sonuçsuz kaldığını anlattı.

Son olarak: "Artık hükümete ne iç, ne dış sorunlarda güven duyabiliyorum. Sizin babanız bize muhalefeti de öğretti. Ben de bu işi bir son görev şeklinde görüyorum ve gerekirse yapacağım," dedi.

Denktaş babamdan söz edince, bunu fırsat bilerek ben de söze girdim:

Sayın cumhurbaşkanı, babamdan örnek verdiniz, onun örnek alınacak başka davranışları da vardır. Örneğin, 1946 seçimlerinden sonra iktidarla muhalefet arasında çıkan tartışmalar gergin bir ortam doğurmuştu. Başbakan Recep Peker ile muhalefet lideri Celâl Bayar birbirlerini suçlayan demeçler veriyorlardı. O ortamda babam her ikisiyle birkaç kez konuştuktan sonra, '12 Temmuz beyannamesi' diye bilinen ünlü bildirisini yayınladı. Tarafsız bir cumhurbaşkanı olarak, kimseye haklı, haksız demeden, iki tarafın da rahat çalışmasına ülkenin ihtiyacı olduğunu vurgulayarak bir uzlaşma havası yarattı ve ondan sonra demokratik gelişme yolu tekrar açıldı. Burada da size böyle önemli bir görev düşüyor: İki tarafı uzlaştırıp bütün partilerin seçimlere girmesini sağlamak. Engin deneyiminiz ve yüksek siyasal becerinizle bunu yapabilirsiniz. Başbakanın da sorumluluğunun gereğini yerine getireceğine inanırım.

Denktaş elinden geleni yaptığını, ama bir uzlaşma yolu bulamadığını bir daha anlattı. Bir kez daha karşılıklı olarak fikirlerimizi söyledik. Son olarak, "Bu aşamada bir uzlaşma sağlanabilir mi?" şeklindeki soruma, "İstenirse bir uzlaşma yolu bulunabilir ve uygun bir yasayla, 28 Kasım'dan birkaç hafta sonra seçim yapılabilir," yanıtını aldım.

Cumhurbaşkanlığı'ndan çıktıktan sonra Başbakanlık'a gittim. Başbakan Eroğlu ile de bir saate yakın görüştük. Başlarken ona da Demirel'in ve Çiller'in selamlarıyla birlikte, bütün partilerin seçime katılmasını görme arzularını ilettim. KKTC'deki bu bunalımın ve başbakan ile cumhurbaşkanı arasındaki anlaşmazlığın Türkiye'de huzursuzluk yarattığını, ortak ulusal davamız açısından kaygılar uyandırdığını anlattım.

Eroğlu, Denktaş ile arasındaki sorunun kişisel nedenlerden kaynaklandığını, kendisinin bu sorundan kaçınma çabalarının sonuç vermediğini belirtti. Erken seçim kararının muhalefetle uzlaşmak için önemli bir adım olduğunu, ama muhalefet partilerinin seçim yasası tartışmalarında uzlaşmaz bir tutum takındıklarını, yüzde 40'lık bir üst barajı bile kabul etmeyeceklerini söyledi. Yasayı muhalefetin istediği doğrultuda biraz değiştirmek için yaptığı önerileri grubunun benimsemediğini, tasarının mecliste usulüne göre görüşüldükten

sonra kabul edildiğini, artık bu konuda bir şey yapmasına olanak kalmadığını ekledi. Muhalefetin Denktaş'tan destek aldığını, örneğin, cumhurbaşkanının yeni kurulan DP'nin seçimi kazanması için uğraştığını da şikayet yollu belirtti.

Ben seçimleri hangi partinin kazanacağına KKTC halkının karar vereceğine, Türkiye'deki hükümetin bu konuda bir tercihi olamayacağına işaret ettim. "Bizim için önemli olan, seçimlerin düzen içinde yapılması ve bütün partilerin katılmasıdır. Bu konuda sorumluluk öncelikle hükümete düşer," dedim. Seçimlere bir tek partinin katılması sonucunda hükümetin ve iktidar partisinin görevini yapmamakla, demokratik gelişmeyi önlemekle suçlanmasının kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla bu gibi durumlarda ödün vererek uzlaşmayı sağlamaya uğraşmanın iktidar partisinden beklendiğini belirttim. Denktaş'la bir araya gelerek soruna çözüm bulmalarını önerdim. Ama Eroğlu yasanın kabul edildiğini tekrarlayarak geri dönmenin yanlış bir gelenek başlatacağını, zaten muhalefetin Denktaş'ın yüzde 38'lik tavan önerisini bile kabul etmediğini vurguladı. Bir sonuca varamadan Başbakanlık'tan ayrıldım.

Büyükelçiliğe döndüm. Büyükelçimize görüşmeler hakkında bilgi verdim ve durumu oldukça umutsuz gördüğümü anlattım. "Benim sözlerim iki tarafın da tutumunda hiçbir değişiklik yapmadı. Galiba boşuna geldim," dedim. Büyükelçi ertesi günü iktidar partisiyle yapılacak görüşmeden bir sonuç çıkabileceği umudunu belirtti. Akşam büyükelçilik'te düzenlenen yemeği cumhurbaşkanı, başbakan ve komutanlar onurlandırdılar. Durumu değiştirecek bir konuşma olmadı. Geceyi Jasmin Court otelinde geçirdim.

İkinci Gün

İkinci gün bütün partilerin yetkilileriyle görüşecektim. Programa sabah erkenden Ulusal Birlik Partisi genel merkezini ziyaret ederek başladım. Parti başkanı olan Başbakan Eroğlu ile birlikte, aralarında bakanlar da bulunan on kadar parti ileri geleni ile geniş bir fikir alışverişi yaptık. Başlarken onlara da Kıbrıs'a geliş nedenimi anlattım ve özellikle bütün partilerin seçime girmelerini sağlamakta iktidar partisine büyük görev ve sorumluluk düştüğünü belirtmeye çalıştım. Hem parti başkanı, hem söz alan bir iki arkadaşı UBP olarak ellerinden geleni fazlasıyla yaptıklarını, hiçbir yasal zorunluluk yokken, sırf uzlaşma sağlamak için erken seçim kararı aldıklarını, seçim yasasının çağdaş, demokratik görüşlere uygun biçimde hazırlandığını, ama bir türlü muhalefeti tatmin edemediklerini, meclisin seçim kararı aldığını ve seçim hazırlıklarının,

aday belirlenmesinin başladığını, iktidarın artık yapabilecek bir şeyi kalmadığını, Birleşmiş Milletler'in yürüttüğü Kıbrıs görüşmelerinin gecikmemesi için de seçimlerin 28 Kasım'da yapılmasının gerekli olduğunu anlattılar.

Bu sözlere yanıt olarak, "Bugüne kadar çok şey yaptığınızı görüyorum. Ama muhalefet partileri seçime katılmazlarsa, sonunda gene siz suçlanırsınız. İktidar olarak bir adım daha atmanız gerekir düşüncesindeyim. Seçim yasası üzerinde bir uzlaşma sağlanabilirse, seçimlerin bir iki hafta ertelenmesi Kıbrıs görüşmelerini aksatmaz. Tersine, seçime bütün partilerin girmesi sizin müzakere gücünüzü artırır," gibi sözler söyledim. Bunun üzerine onlar, cumhurbaşkanının da tarafsızlığını bozarak UBP'ye karşı davranışlara girdiğini ve bu nedenle de muhalefetin hiçbir makul teklifi kabul etmez duruma geldiğini vurgulayarak, "Bu uzlaşmaz tutumu bırakıp seçimlere katılmalarını bekliyoruz," dediler. Bu konuşmalarla bir yere varamadığımızı görüyor, son umutlarımı da kaybediyordum. Birden bakanlardan biri, Maliye Bakanı Salih Coşar bir söz söyledi ve bu anahtar söz durumu değiştirdi: "Peki, varsayalım ki biz sizi dinledik ve bir adım attık. Sanıyor musunuz ki muhalefet partileri bu hareketimize yanıt verecek, görüşmeye geleceklerdir?" dedi.

Bunun üzerine ben derhal, "Bunu kolayca anlarız," dedim. "Sizin bir adım atacağınızı muhalefet partilerine şimdi söylerim ve onların yanıtını da size getiririm." Bir sessizlik oldu ve bu sözüme kimse itiraz etmedi. Bu dakikaya kadar yaptığım konuşmalar durumu hiç değiştirmez görünürken, aniden bir umut ışığı doğmuş, uzlaşmaya götürecek bir yol Coşar'ın sorusuyla açılmıştı. Böylece toplantıdan olumlu bir izlenimle ayrıldım. Kapıda bekleyen gazeteciler benden görüşmelerim hakkında bilgi sordular. Bütün görüşmelerim bitmeden bilgi veremeyeceğimi, ama sonunda açıklama yapacağımı belirterek ayrıldım.

Sonra sırasıyla, Hakkı Atun başkanlığındaki Demokrat Parti'nin, Kotak başkanlığındaki Hür Demokrat Parti'nin, Özker Özgür başkanlığındaki Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin ve Mustafa Akıncı başkanlığındaki Toplumcu Kurtuluş Partisi'nin Lefkoşa içinde ilginç tarihi mekânlarda yer alan genel merkezlerine uğradım. Bütün genel başkanlara ve arkadaşlarına Demirel ve Çiller'in selamlarını, iyi dileklerini sunduktan sonra bizim için seçimleri şu ya da bu partinin kazanmasının değil, bütün partilerin seçimlere girmesinin önemli olduğunu, bu nedenle, özveri gösterecek iktidar partisiyle seçim yasası üzerinde bir uzlaşmaya varmalarını beklediğimizi anlattım. Onların iktidar partisine yönelik eleştirilerini dikkatle dinledim. Sonunda, "Ben iktidar partisi yetkilileriyle görüştüm, uzlaşma yolunda yeni bir adım atacaklarına inanıyorum,

ama buna muhalefetin olumlu yanıt verip vermeyeceğini bilmek istiyorlar," dedim. Hepsi seçim yasasında adaletsiz buldukları hükümleri belirtmekle birlikte, böyle bir adım atılırsa olumlu tavır takınacaklarını söylediler. Benim için önemli olan buydu. Öğleden sonra büyükelçilikte Yeni Kıbrıs Partisi, Vatan Partisi, Birlik ve Egemenlik Partisi genel başkanları ile de görüştüm. Onların da büyük partilerin tutumlarına uyacakları izlenimini aldım.

İktidar partisi genel merkezinde konuşurken söz verdiğim gibi, muhalefetin yanıtını anlatmak için akşama doğru tekrar Başbakan Eroğlu ile büyükelçiliğimizde buluştuk. Ben, ciddi bir uzlaşma isteği izlenimi aldığımı vurgulayarak nasıl bir yaklaşım düşündüklerini sordum. Eroğlu'nun parti başkanı olarak yanıtı, nisbi sistemden çoğunluk sistemine geçiş için yasada bulunan en çok oy alma koşulunu değiştirip, yüzde 35'lik bir üst sınır, bir baraj önereceklerini söylemek oldu. Bu benim muhalefette gördüğüm beklentilere göre yetersiz kalırdı. Bir parti başkanı ancak yüzde 40, öteki yüzde 38 tavanını kabul edebileceğini söylemişti. Ama UBP'nin yüzde 35 önerisi yasadaki yaklaşıma göre gene epey bir ilerlemeydi. Başbakana özverisi için teşekkür ettim. "Yetmeyeceği kanısındayım, ama bu önerinizi muhalefete ileteceğim," dedim. Anahtar sözün açtığı yoldan yavaş yavaş ilerliyorduk.

Akşam büyükelçiyle beraber Cumhurbaşkanı Denktaş'ın evinde yemekteydik. Konuklar arasında Denktaş'ın eski arkadaşları, güngörmüş siyasetçiler ve hukukçular vardı. Onlar da muhalefetle bir uzlaşmaya varılmasını Kıbrıs davası açısından yaşamsal önemde görüyorlardı. Yemeğin başlarında, ben daha o günkü görüşmelerimin sonucunu anlatmadan, seçim konusunu konuşmaya başladık. Denktaş, iktidarın yasa önerisindeki en çok oy sözü yerine belirli bir tavan koyulabilse ve örneğin, yüzde 34-35'lere çıkılabilse, uzlaşma sağlanabileceği umudunu belirtti. Bunun üzerine başbakanın böyle bir öneri yaptığını haber verdim. Denktaş'ın yanıtı, "Öyleyse bir taş oynamış, arkasını getiririz," oldu.

Üçüncü Gün

Bu güne daha umutlu başladım. Uzlaşma yolu açılmış görünüyordu. Başlatılan dinamik süreç içinde tarafların sağduyusu artık kendini gösterebilir ve gerekeni yapar diye düşünüyordum. Sabah önce Denktaş'la, sonra Eroğlu ile büyükelçilikte buluştuk. Görüşme sırasında başbakan muhalefetin yüzde 35'lik barajdan tatmin olmadığını fark edince, son bir özveri olarak yüzde 36'ya çıkmayı parti grubuna önereceğini söyledi. Bu değişikliğin yapılabilmesi için

seçimleri iki hafta ertelemeyi de kabul etmiş görünüyordu. Denktaş bu gelişmelerden sonra bütün parti liderlerini öğleden sonra Cumhurbaşkanlığı'nda bir toplantıya çağırdı. Öğle yemeğini muhalefet liderlerinin ortak düzenlemesiyle hep birlikte bir lokantada yedik. Başbakan da yemeğe katıldı. Ancak henüz ortak bir noktaya varılmamış olduğu anlaşılıyordu.

Cumhurbaşkanlığı'nda yapılan toplantı belirli bir sonuç vermedi. Onun üzerine benim kaldığım Jasmin Court otelinde bu defa benim başkanlığımda, muhalefet partilerinin liderleri ve iktidar partisi temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Gene kesin sonuç çıkmadı. Hatta görüşler daha da ayrılmış gibi bir izlenim doğdu. Muhalefet sözcüleri yüzde 36'lık üst sınırı yeterli bulmuyor, ayrıca yüzde 36 oy alan bir partiye yüzde 19 oranında ek milletvekilliği verilmesini kabul etmiyor, değişik öneriler yapıyorlardı. İktidarınkine en yakın öneri, yüzde 38 üst sınır ve yüzde 10 ek milletvekilliği idi. Ama ana muhalefet partisi daha zor sağlanacak koşullar öneriyordu. Uzlaşma için en çok özveri gösteren siyasal parti, SHP'nin görüşlerine en yakın olan Toplumcu Kurtuluş Partisi'ydi. Toplantının sonuçsuz bitmesinden sonra akşam yemeği için bu kez iktidar partisinin davetlisi olarak büyükelçiyle beraber Girne yakınında sahildeki bir lokantaya gittik. Benim açımdan artık yapılacak bir şey kalmadığını düşünüyordum. Ertesi gün Başbakan Eroğlu Türkiye'de bir toplantıya gidiyordu. Ben de zaten dönecektim. Yemekten sonra büyükelçiyle son bir durum değerlendirmesi yaptık. Yemekte çeşitli iktidar mensuplarıyla ayrı ayrı yaptığımız konuşmaları da göz önüne alarak, yüzde 37'lik üst sınır üzerinde iktidarla muhalefetin uzlaşabilecekleri görüşüne vardık.

Ayrılış

Sabah cumhurbaşkanını ziyaret ederek veda ettim. Yüzde 37'lik baraj üzerinde uzlaşmaya dayanacak yeni seçim yasasıyla bütün partilerin seçime girebileceklerini umduğumu söyledim. Benimle görüşmesinden sonra basına yaptığı açıklamada Denktaş, iktidarın tutumunda bir yumuşama olduğunu, barajı yüzde 36'ya çıkaracaklarını öğrendiğini, muhalefetin ise yüzde 37'lik baraj ve yüzde 10'luk ek milletvekilliği olmasını istediğini anlattıktan sonra, "Neticede öyle sanıyorum ki, bir seçim yapılacağına göre, bunun dünyanın ve Türkiye'nin de beklentisi doğrultusunda yapılması gerekir. Yani muhalefet de artık bu seçimlere katılmalıdır," şeklinde düşüncesini özetledi.

Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra büyükelçiliğimizde bir basın toplantısı yaptım. Üç gündür her görüşmemden sonra karşıma çıkan ve o

zamana kadar kendilerine dişe dokunur bilgi vermediğim basın ve televizyon muhabirlerine bu defa, yaptığım bütün temasların sonucunu açık açık anlattım. İktidar ile muhalefet partileri arasında bir uzlaşma ortamının doğmuş olduğunu söyledim. Başbakanın, seçimlerin iki hafta ertelenebileceğini ve meclisin toplanarak seçim yasasında değişiklik yapılması için uğraşacağını, ondan sonra seçime gidileceğini söylediğini, öte yandan muhalefet partileri liderlerinin de seçim yasası değişikliğinde uzlaşmaya varılmasına çalışacaklarını ifade ettiklerini belirttim. "Böylece bütün partilerin seçime katılması yolunun açılmış olduğunu düşünüyorum, bu umutla Türkiye'ye, görevimi yapmış olmanın mutluluğuyla dönüyorum. Kıbrıs'taki görüşmelerimi yürütürken bana yardımcı olan cumhurbaşkanı, başbakan ve bütün parti liderlerine, yöneticilerine ve çalışmalarımızı izleyen basın mensuplarına teşekkür ediyorum," dedim. Yasanın son şekli nasıl olacak diye sorduklarında da onu bilemeyeceğimi, bunu belirlemenin KKTC'deki partilerin işi olduğunu ekledim.

Basın toplantısı bitince doğru Ercan Havaalanı'na gittik. Beni geçirmeye gelmiş ev sahibi siyasetçilere veda ederek ayrıldım. Uçağa binerken beni özellikle mutlu kılan durum bütün partilerin temsilcilerinin ve çoğunun liderlerinin alana gelmiş olmalarıydı. Demek ki iktidar da, muhalefet de tarafsız görev yaptığıma inanmışlardı. Dolayısıyla ne ben, ne partim bu ziyaret yüzünden gereksiz eleştiriye uğrayıp itibar kaybedecektik. Tam tersine itibarımız artacaktı. Tahmin ettiğim gibi de oldu. Ertesi gün bir Kıbrıs gazetesinde, "Geldi, çözdü, gitti" şeklinde bir haber çıktı.

Basına söylediğim gibi, görevimi yaptığımı düşünerek Kıbrıs'tan ayrılıyordum. Önce umutsuz gibi görünen uzlaşmanın yolu bir anahtar soruyla açılmış ve tarafların birbirine tam uymayan, ama bir ortak yanları olan isteklerinin serbestçe etkileşmesine yeniden olanak verilirken, cumhurbaşkanı da anlaşmaya varılmasını özendiren tarafsız bir baskı uygulayınca, olayın dinamiği bir uzlaşma dengesine doğru gitmişti. Gerçi uzlaşmanın kesinleşmesi için birkaç gün daha uğraşılması gerekti. Ama artık ben arada yoktum ve sonunda çıkan seçim yasası ile bütün partiler seçime gireceklerini ilan ettiler. Seçimler bütün partilerin katılmasıyla 15 Aralık'ta yapıldı. Hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamadı. Ama demokratik süreç işledi ve bir koalisyon hükümeti kuruldu. Uzun süre de başarıyla görev yaptı. Bu koalisyon bozulunca, CTP'nin yerine UBP'nin girmesiyle yeni bir koalisyon kuruldu. Böylece uzlaşma sonunda hükümete giremeyen tek parti TKP (Toplumcu Kurtuluş Partisi) olarak kaldı. Oysa temaslarım sırasında bana en fazla yardımcı olan o partinin lideriydi. Uzlaşma için en büyük özveriyi o göstermiş, buna

karşılık koalisyondaki dağıtımda ona bir pay verilmemişti. Ne yazık ki, bu da uzlaşmalarda sık sık görülen bir olaydır. Toplumsal olayların dinamiği, gerçekleşen olumlu değişmelerin bedelini hemen her zaman sessiz kahramanlara ödetir.

Bir Değerlendirme

Gerek *Anılar*'ımın birinci cildinde, gerek burada anlattığım yaşanmış öykülerdeki anahtar sözler dinleyenlerin kararlarını nasıl etkilemiş? Acaba bu örneklerin incelenmesinden bazı basit sonuçlar çıkarılabilir mi? Kendi kendime bu soruyu sorduğumda hemen şunu görüyorum:

Örneklerin hepsinde anahtar sözlerin önce beklenmedik olma, sonra bir biçimde kuralları zorlayan ya da beklentilerin dışına çıkan bir eyleme götürme özelliği var. İlk etkileri dinleyenleri şaşırtmak, böylece ilgi çekerek o zamana kadar geçerli olan bir davranışa yönelmeyi durdurmak. Buradaki şaşırtma, sürpriz öğesi çok önemli. Çünkü günlük yaşantının alışılmış kararlarını ifade eden sözlere, talimatlara anahtar sözler demiyoruz. Ancak alışılmışın dışına çıkan kararları etkileyen sözler, anahtar olarak dikkatimizi çekiyor. Zihnimizi kalıplaşmış bir düşünce zincirinden çıkarıp yeni bir fikre götürmenin ilk adımı ise onu şaşırtmak oluyor.

Yalnız, bu ilk adım yetmiyor. Dinleyenleri şaşırtarak yeni bir biçimde düşünmeye zorladıktan sonra ikinci adımı atarak eskisinden daha yararlı ya da makul görecekleri bir eylem şeklini de söylemek gerekiyor.

Başarı, birinci adımdaki sürpriz etkisiyle birlikte ikinci adımın kendi başına inandırıcı olmasına bağlı. Bu iki adımı bir arada attırabilen sözler yeni bir kapıyı açan anahtar rolünü oynayabiliyor.

XII.
Günlerin Getirdikleri II

Siyasete Işık Tutan İki Basit Olay

Toplumsal olaylarda karşılaştığımız zor durumları ya da insan ilişkilerindeki incelikleri daha iyi anlatmak için bazı benzetmelere başvururuz. Kuşkusuz bu iyi bir yöntemdir ve belirtmek istediğimiz durumu, dinleyenlerin gözünde daha somut bir şekilde canlandırabilir. Yalnız aynı benzetmeler sık sık kullanıldığı için birkaç kez duyulduktan sonra artık anlatımımızı güçlendirmez. Öte yandan bazen günlük yaşam içinde karşılaştığımız bir olaydan ya da özel bir durumda kendi davranışımızdan esinlenerek toplumsal olaylara ışık tutan yeni benzetmeler bulabiliriz. Burada kendi yaşamımdan iki örnek vermek istiyorum.

Bir Otomobil Manevrasının Düşündürdükleri

İstanbul'da 1995 yılının Aralık ayı sonunda bir akşam, Tanova sitesindeki apartman dairemize döndüm. Otomobilimi apartmanın aşağıdaki garajında her zamanki yerine bırakmak için garajın kapısına yanaştım. Kapıyı açtım, baktım garaj iyice dolmuş, yalnız benim otomobilin yeri açık kalmış. O güne kadar yaz ve sonbahar boyunca hemen hemen boştu. Şimdi kış bastırınca herkes otomobilini garaja koymuş. Eskiden boş garajda geri geri gidip otomobili yerine koymaya çalışırken zorluk çekiyordum. Duvarın birinden uzaklaşırken ötekine çarpmamak için birkaç kez durup, ileri geri manevra yapıyordum. Şimdi bu kadar doluyken otomobili yerine götürmek çok daha zor olacak diye aklımdan geçti.

Çare yok, hareket ettim. Hiçbir otomobile çarpmamaya dikkat ederek geri geri gitmeye başladım. Bir de baktım, tek bir fazla manevra yapmadan otomobili doğru kendi yerime götürmüşüm. Garajın boş olmaması işimi aksatmamış, tam tersine, dikkatimi artırarak ve engellerin nerede olduğunu önceden göstererek sonuca varmamı kolaylaştırmıştı. Gereksiz adımları da ortadan kaldırmıştı.

Bu beklemediğim sonuç bende birdenbire, parti politikalarının oluşturulmasıyla ilgili bir çağrışım doğurdu. Bir siyasal parti muhalefetteyken, hele yeni kurulmuş, deneyimsiz bir partiyse, özlediği amaçlara varacak politikaları büyük bir serbestlik içinde, sanki her düşündüğü gerçekleşebilirmiş gibi düzenliyor. Bunu yaparken kendini çok rahat hissettiği için en iyi politikaları oluşturduğuna inanıyor. Oysa iktidara gelince, hatta toplumda önemli bir yer tutmaya başlayınca, karşısına çıkan yerleşmiş güçlerin çeşitli doğrultulardaki direnmesi yüzünden bu politikaları ilk öngördüğü biçimde uygulayamayacağını, böyle davranmaya kalkarsa partinin büyük zarara uğrayacağını görüyor. Sonuçta, uygulayabileceği bir politika demetine erişinceye kadar birçok düzeltme, politika değişikliği yapmak zorunda kalıyor.

Öte yandan parti iktidardayken bir politika oluşturduğunda, bu defa karşıdaki dirençleri iyi gördüğü için, uygulayabileceği bir düzenlemeyi başından beri tutturabiliyor. Tıpkı otomobilimi garaja sokarken karşıma çıkan öteki otomobillerin beni hiç durmadan devam edebileceğim ve sonunda istediğim yere varabileceğim bir yolda tutmaları gibi. Her zaman sorulan, "'Muhalefette oluşturulan politikalarla iktidarda uygulananlar arasındaki fark nereden geliyor?" sorusuna verilen yanıtı somutlaştıracak bir benzetme, böylece günün yaşamı içinde kendiliğinden ortaya çıkmıştı.

"Bu Macun Başka Macun!"

Ankara'da 4 Şubat 1997 akşamı bir milletvekili arkadaşımla Atlı Spor Kulübü'nün lokantasında ailece yemek yiyoruz. Hep birlikte şuradan buradan konuşurken konu, bir gün önce Sincan'da tankların yaptığı motorlu eğitim yürüyüşüne geldi. Ben, "Akşam televizyondaki haberleri pek kulağıma girmeden dinlerken, tankların geçişini görünce birden gözüm açıldı," diye anlattım. Arkadaşım güldü. "Yalnız ben kaygılıyım, işler iyi gitmiyor. Durum kontrolden çıkabilir," dedi ve devam etti: "Babanızın bir sözü vardı, bilirsiniz. 27 Mayıs ihtilalinden sonra ordu ile siyaset ilişkileri hakkında düşüncesini şöyle belirtmişti: 'Diş macunu, tüpünden bir defa çıkarsa onu tekrar içeriye sokamazsınız.

Bütün yapabileceğiniz, dışarı çıkmış bölümü kesip atmaktır.' Şimdi o noktaya mı geldik diye merak etmeye başladım." Ben, "Merak etme, daha oraya gelmedik. Bu bir uyarıdan ibaret. Çeşitli kesimlerden gelecek böyle uyarılar sayesinde söylediğin noktaya hiç gelmeyeceğiz," dedim. Ama arkadaşımı ikna edebildim mi, bilmiyorum.

Üç gün sonra İstanbul'daydık. Sabahleyin banyoda dişimi fırçalamak için diş macunu tüpünü elime aldım. Baktım, içinde çok az kalmış ve plastik tüp daha da esnek hale gelmiş. Tüpü sıktım, kalan biraz macun çıktı. Ama nasıl olduysa, bu macunu fırçanın üzerine koyamadan tüpü gevşettim ve macun tekrar tüpün içine girdi. Tüpün esnekliği bu beklenmedik sonucu sağlamıştı. O anda birkaç gün önce arkadaşımın söylediklerini hatırladım. İşte buradaki örnekte tüpten biraz çıkmış olan macun, tüp dikkatle gevşetildiğinde tekrar içine girebiliyordu. Adeta bir uyarı görevi yaptıktan sonra tekrar eski durumuna dönmüş oluyordu. Dolayısıyla bu, bugünkü aşamada Sincan'daki geçiş olayını anlatmak için arkadaşımın verdiğinden daha iyi, daha doğru bir örnekti. 1960'tan beri geçirdiğimiz deneyimlerle demokratik yapımızın kazandığı esnekliği daha iyi yansıtabiliyordu.

Babamla İlgili Bazı Anılar

Siyasete girdikten sonra karşılaştığım birçok kimse babamla ilgili anılarını dile getirdiler. Bunların pek çoğu bildiğim olaylara ve durumlara aitti. Ama bazılarını ilk defa duyuyordum. Böyle birkaç tanesini buraya alıyorum. İlk beş öyküyü 22 Ocak 1997 akşamı Birleşmiş Milletlerin gıda ve tarım örgütü FAO'daki büyükelçimiz Erdil Akay anlattı. Sosyalist Enternasyonal'in konsey toplantısına katılmak için Roma'ya gitmiştim ve o akşam büyükelçimiz Umut Arık'ın evinde toplanmıştık. Bu anıları Akay'dan duyduğum gibi yazıyorum.

Kennedy'nin Cenaze Töreninde

Babam koalisyon hükümetinin başbakanı olarak 1963 Kasım ayı sonunda, Kennedy'nin cenaze törenine katılmak için Washington'a gitmişti. O tarihte Erdil Akay Washington Büyükelçiliği'nde ikinci kâtip olarak çalışıyormuş. Büyükelçi Turgut Menemencioğlu onu babamın emrine vermiş. Herkesin endişesi babamın sağlığının o günlerde Washington'da hüküm süren şiddetli soğuklardan olumsuz etkilenmesiymiş. Büyükelçiliğe gelindiğinde babam, "Yarın cenaze töreninde *jacquette â taille* giyilecek. Üzerine palto giyilecek mi?" diye sormuş. Kendisine Amerikalıların, özellikle Başkan Johnson'un ve

Kennedy ailesi erkeklerinin palto giymeyeceklerinin tahmin edildiği, ama palto giymenin de aykırı kaçmayacağı gibi gerçekle çelişmeyen, ama babamı da korumaya çalışan bir yanıt vermişler. Bunu duyan babam derhal, "Öyleyse ben de giymem!" diye kestirip atmış.

Sonra tekrar sormuş: "Peki, üşümemek için ne yapacağım?" Akay bir an düşünmüş ve "Paşam, ben askerdeyken içime yünlü, uzun kollu ve paçalı bir faniladon giyerdim. Arkama da gazete kâğıtları koyardım. İsterseniz mağazalardan size de böyle bir iç çamaşırı alalım," demiş. Babamın aklı yatmış. İyi bir mağazaya telefon edip haber vermişler. Sonra babamla beraber mağazaya gitmişler, çıkardıkları çamaşırlara bakmışlar. Babam hepsinin fiyatlarını sorduktan sonra, bazılarını pahalı diye kenara bırakmış ve bir tanesini beğenmiş. Alıp dönmüşler. Ama bu defa babamın doktoru Paykoç itiraz etmiş. Bunun üzerine babam, "Akay'ın askerde yaptığını yaparım," demiş. (Burada ben de bir ekleme yapayım. Çocukluğumuzda, Ankara'nın soğuk kış günlerinde dışarıda uzun süre kalmamız gerektiği zaman içimize gazete koymak, bizim evde çok kullanılan bir yöntemdi.)

Ertesi gün babam resmi kıyafetin içine bu uzun kollu-paçalı fanila donu giyerek ve sırtına birkaç kat gazete koyarak hazırlanmış ve törene katılmış. Resmi cenaze yürüyüşünü yapmış. Erdil Akay töreni televizyondan izlemiş. Gördüklerini şöyle anlattı:

"Yürüyüşe katılan hemen herkes paltoluydu. Palto giymemiş yalnızca birkaç kişi vardı. Tabutun arkasından yürüyen Johnson, Kennedy'ler, hemen arkalarındaki sırada da de Gaulle ve katılanlar arasında bir görülüp bir kaybolan İnönü. Televizyon hepsini teker teker gösterdi ve spiker, paltosuz olanlar arasında de Gaulle'ü ve rahmetli İsmet Paşa'yı ayrıca özenle belirtti. Bu arada paşanın kim olduğunu spikerlerin önce anlamadığını, öğrendikten sonra da kameraların uzun uzun İsmet Paşa üzerinde odaklandığını fark ettim."

Akşam bunları gören babam, Büyükelçi Menemencioğlu'na ve doktoruna, "Gördünüz mü, palto giyseydim, televizyonda böyle uzun uzun göstermeyeceklerdi!" demiş.

Genç Venizelos'la Görüşme

Cenaze töreni için Washington'a geldiğinde Yunan Dışişleri Bakanı Venizelos, büyükelçiliğimize uğrayarak babamla bir görüşme yapmış. Babamın Lozan Konferansı'nda dostluk kurduğu ünlü Venizelos'un torunuymuş.

Salona girip oturulduktan sonra babam konuğuna bir ikramda bulunmak istemiş: "Kahve içer misiniz? Ben Yunanistan'a gelince sizin kahvenizi içerim.

Size de burada bir Türk kahvesi içireyim!" demiş. Venizelos teşekkür etmiş, istememiş. Babam, "Peki, Nescafe içer misiniz?" diye sormuş. Onu da nezaketle reddetmiş. "Öyleyse, bir küçük kadeh Metaxas konyağına ne dersiniz? Hem öyle gösteriş için içilen beş yıldızlı değil, gerçekten iyi olan üç yıldızlı bir Metaxas içmez misiniz?" demiş. Venizelos ona da hayır deyince, babam bu defa ellerini kaldırmış ve "Haa, hatırladım, öyle ya senin büyükbabana da bir şey içiremezdim. Sen de onun gibi inatçısın!" demiş. Lozan'daki Venizelos o sıralarda ak sakallı, yaşı epey ilerlemiş bir kişiydi. Babam böylece genç Venizelos'a sanki "Ben senin dedenle müzakere ettim," demek istemiş. Bunları aktaran Erdil Akay diyor ki: "Paşa'nın karşısındakini mat edeceğine inandığında, gözlerinin içinin pırıl pırıl parladığım okumuştum veya duymuştum. İşte o an, İsmet Paşa'nın gözlerinin içinin pırıl pırıl parladığım gördüm."

Erdil Akay ekliyor: "Venizelos bu yaklaşımdan ve bu sözden o kadar rahatsız oldu ki, görüşme sırasında paşa, her istediğimizi ona kabul ettirdi. Görüşme bizim açımızdan tam bir başarıyla sonuçlandı. Ama bakan Yunanistan'a dönünce sözünden döndü. Açıklanan hükümleri, 'biz hükümet olarak kabul etmedik,' dediler."

ABD Başkanını Şaşırtan Bir Belge

Aynı dönemde babamın ikinci bir Washington ziyareti olmuştu. ABD başkanı Johnson, talihsiz mektubunun Türkiye'de uyandırdığı tepkileri yatıştırmak amacıyla, babamı Washington'da görüşme yapmaya çağırmıştı. Bu ziyaret sırasında basına yansımayan ilginç bir olay yaşanmış.

Arşivlere meraklı olan Erdil Akay, o günlerde büyükelçilik arşivini elden geçirip düzenlemek görevini de üstlenmiş. Bunu yaparken gözüne çarpan bir belge dikkatini çekmiş. Başkan Grant'ın kızı evlendiğinde, Padişah Abdülaziz armağan olarak ona nadide bir Buhara halısı göndermiş. Saray Buharası diye anılan, klasik Buhara haklarındaki kırmızıların yerine beyazın, beyazların yerine kırmızının kullanıldığı değişik renkli bir halıymış. Grant bu armağanı o kadar beğenmiş ki, kalkmış büyükelçiliğe gelmiş. Büyükelçiye en güzel hediyeyi Osmanlı sultanının göndermiş olduğunu söyleyerek, teşekkürlerinin saraya özel olarak iletilmesini istemiş. İtalyan asıllı olan Büyükelçi Blacque Bey, Grant'ın mesajını saraya bildirmiş. Sultandan gelen yanıt mektubunda Grant'ın bu lütufkâr davranışından[106] padişahın duyduğu memnuniyet ifade

106) Belgedeki Fransızca cümleyi buraya olduğu gibi alayım: "Le Gouvernement Imperial a été trés sensible à cette faveur speciale dont son Representant a ete l'objet de la part du General Grant."

ediliyormuş. İşte Erdil Akay arşivde 28 Ağustos 1872 tarihini taşıyan bu yanıt mektubunu bulmuş. Olayın ilginçliğinden başka, belgenin özel önemi şurada ki, ABD başkanlarının bizim büyükelçiliğe hiç gelmedikleri şeklinde yaygın bir kanı varmış. Bu belge hiç değilse bir kez böyle bir ziyaretin gerçekleşmiş olduğunu göstermiş.

Babam Washington'a çağrıldığında, Johnson'un onu büyükelçilikte ziyarete gelip gelmeyeceği tartışma konusu olmuş. Sonunda protokolden, teamülde olmamakla beraber, sırf Türkiye'ye verilen değeri göstermek için Johnson'un bu ziyareti yapacağını söylemişler. Bu arada Erdil Akay bir fırsat bulup, Grant'ın daha önce büyükelçiliğimize gelmiş olduğunu söyleyince babam ilgilenmiş. İstanbul'dan gönderilen ve "Başkan Grant'ın ziyareti" başlığını taşıyan yanıtın kopyasını almış, cebine koymuş. O zamanlar Osmanlı Hariciye Vekâleti, Osmanlı sefaretleriyle Fransızca yazıştığından bu yanıt da Fransızca imiş.

ABD başkanı büyükelçiliğe geldiğinde, konuşma sırasında Akay da not tutmak için odada bulunmuş. Johnson Türkiye'ye ne kadar değer verdiğini anlatarak söze başlamış. Yüksekten bir edayla, görülmemiş bir davranışta bulunarak büyükelçiliğimize geldiğine işaret ediyormuş ki, babam sözünü kesmiş, "Durun, durun, size bir şey söyleyeceğim. Siz buraya ilk gelen ABD başkanı değilsiniz. Bakın, elimdeki belge sizden önce General Grant'ın geldiğini gösteriyor," dedikten sonra belgenin fotokopisini Johnson'a vermiş. Johnson şaşkın bir halde belgeye bakarken de, "Okuyun okuyun *(read it, read it)*" diye ısrar etmiş. Johnson belgeyi okuduktan sonra hiçbir şey söylememiş. O yüksekten alan tutumunu değiştirerek gündemdeki konulara geçmiş.

Uygun Olmayan Bir İstek Nasıl Geri Çevrilmiş

Washington'da savunma bakanıyla yaptığı toplantıda babamdan, nükleer füzeler taşıyacak gemilerle ilgili bir NATO projesine destek vermesini istemişler. Öteki NATO ülkelerinden yalnız İtalya bu izni vermiş. Babam anlaşılan isteği uygun görmemiş, ama hemen yanıt vermemiş. "Ankara'ya, Genelkurmay'a sorayım, 24 saat içinde size yanıtımı gönderirim," demiş. Büyükelçiliğe gelince Amerikalıların sorusunu telgrafla Ankara'ya bildirmelerini istemiş. Erdil Akay diyor ki: "Telgrafı yazdık götürdük, okudu, bazı yerlerini değiştirdi. Tekrar yazdık, götürdük. Bu defa başka sözcükleri değiştirdi. Böylece birçok defa değişiklik yapıldı ve yeniden yazıldı. Sonunda kabul ettiği metni kendi yazdı, verdi. Ama şunu belirteyim ki, her sözcük düzeltmesi anlamlıydı ve sonunda çıkan metin, Ankara'dan istediği yanıtı alacak şekle gelmişti. Nitekim hemen gelen yanıt da öyle oldu ve sorun kalmadı."

Eski Yazı Konusu

Babam Ankara'da bir toplantıda başbakan olarak konuşurken, dinleyiciler arasında bir general de not tutuyormuş. Orada bulunan Erdil Akay, generalin eski harflerle yazdığını fark etmiş. Toplantı bittikten sonra çıkarlarken, babam generalin yanına gitmiş. "Dikkat ettim, not tutarken sağdan sola yazıyordun, nasıl şey bu!" diye sormuş. General bir şey söyleyemeyince de, "Sen böyle yapmakla, omuzundaki apoletlere ihanet ettin! Yazdıklarını yeni yazıyla tekrar yaz ve bana getir," diyerek ayrılmış. Erdil Akay, "O kadar üzüldüm ki, orada bulunduğuma pişman oldum," dedi.

Babamın hâlâ eski yazı kullananlara ne kadar kızdığını gösteren ve evde geçen bir olayı *Anılarımın* birinci cildinde anlatmıştım. Başka bir ilginç örneği babamın denizci yaveri emekli albay Ulvi Tekeş, bana yazdığı 25 Şubat 1997 tarihli mektubunda şöyle dile getiriyor:

Bir gün Başbakan Şükrü Saraçoğlu telefonla aradı: Bana, 'Evlat, Meclis toplantı halinde, vakit çok dar, şimdi sana okuyacağım söylevin paşa tarafından tasvip edilip edilmediğini, kendilerinden öğrenerek bana bildir,' dedi ve arkasından yazıyı okumaya başladı. Bütün gayretime rağmen başbakanın istediği çabuklukla yazmayı beceremedim. 'Yahu sen ne biçim yaversin. Eski Türkçe bilmiyor musun?' deyince, bu defa metni eski Türkçeyle çabucak yazıp bitirdim. Durumu paşaya anlattım ve hızlı hızlı okumaya başladım. Paşa, 'Bana ver bakayım o kağıdı,' dedi. Eline alınca suratıma attı. 'Maskaralar!' dedi.

Paşanın en büyük tepki sözü 'maskara' idi. Başka hiçbir kötü lakırdısını işitmedim. Ben yazıya başlarken, paşa görürse çok kızar diye direnmiştim. Ancak başbakan, 'sorumluluğu ben alıyorum' deyince akan sular durdu. Sonuçta, 'maskaralar'ı başbakanla birlikte kırıştık ve benim için tatlı bir anı oldu. Tabii ben başbakanı arayıp 'paşa tasvip ediyor' demeyi de unutmadım.

Şaşırtıcı Bir Dikkat

Ulvi Tekeş'in mektubunda anlattığı ve babamın bilinen dikkatini gösteren iki anıyı da buraya alayım:

Bir pazar günü al yarışlarından dönerken, isteği üzerine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne uğradık. Orada İngilizlerin tarih boyu açmış oldukları üniversite ve eğitim merkezlerinin resimleri sergilenmişti. Her üniversite resminin altında,

hangi tarihte ve hangi kralın zamanında yapılmış olduğu yazılı idi. Gezerken paşa bana 'Kaptan, Süreyya'yı çağır,' dedi. Hemen yanlarına getirdim. Özel kalem müdürü Süreyya Anderiman'a, bir resmin altındaki tarihle kralın ismini not etmesini söyledi ve şöyle dedi: 'O kral bu ise, tarih bu değildir. Tarih doğru ise kral bu olamaz. Bana öyle geliyor.' Köşkte durum incelenince, paşanın doğru söylediği meydana çıktı ve İngiliz elçiliğini uyardık. Paşa at yarışına giderken herhalde İngiliz tarihini tekrar okumamıştı. Ama eskiden öğrendikleriyle bu hatayı fark etti.

Bir başka sefer yurtiçinde gezide olduğumuz bir dönemde Sivas'a uğradık. Yeni çimento fabrikası yapılmıştı. Fabrikayı gezerken, genel kontrol sisteminin bulunduğu yerde bir mühendis tevzi tablosundaki bütün göstergelerin görevlerini bir bir anlattı. Paşa büyük bir dikkatle dinledikten sonra, mühendise sordu: 'Her şey tamam, ama şu en üstte yanan küçük ışık hakkında bir şey söylemedin.' Bu soru üzerine mühendis büyük bir şaşkınlığa kapıldı. Hiçbir şey söyleyemedi.

Unutulmayan, Ama Hatırlanmak da İstenmeyen Bir Eylül Gecesi

İstanbul'dayım. 1994 yılı sonbaharı. Eşimle beraber bir taksi içinde Maçka'dan yukarı, Şişli'ye doğru gidiyoruz. Güncel konuları konuşurken etrafa bakıyorum. Teşvikiye kavşağı gözüme ilişiyor ve birden, yıllarca önce burada bir evden başlayan ürkütücü gece yolculuğumuz aklıma geliyor. Kırk yıldır unuttuğum sahneler hayalimde canlanıyor.

6 Eylül 1955 akşamı, amcamın kızı Mutlu ile eşi Erdem İlmenin Teşvikiye'deki evlerinde ailece yemekteyiz. Evliliklerinin yıldönümünü bir hafta gecikmeyle kutluyoruz. O zaman evli değilim. Yemekte benden başka ağabeyimle eşi Engin, kızkardeşimle eşi Metin ve birkaç da aile dostu bulunuyor. Uyumlu bir aile yuvası ve dostluk ortamının sıcaklığı içinde, Erdem'in ilginç öykülerini dinleyerek, şakalarına gülerek, Mutlu'nun hazırladığı nefis yemekleri zevkle yiyoruz. Yemeğin sonuna gelmişken telefon çaldı. Metin Toker'i gazeteden arıyorlardı. Tuhaf bir haber verdiler. İstanbul'un bazı yerlerinde kapalı dükkânlara saldırılar olmuş, camlar kırılmış, yağmalamalar görülmüş. Çok önem vermedik. Yemek bitti. Ayrılırken telefon tekrar çaldı. Bu defa başka bir kaynak olayların devam ettiğini ve büyüdüğünü haber verdi. Bunun üzerine Metin'in gazeteciliği tuttu. "Haydi gidip görelim, ne oluyor," dedi. Hiç düşünmeden "peki" dedim ve kızkardeşimle birlikte üçümüz benim otomobile atlayarak, saat 23 sıralarında, Taksim'e doğru yola çıktık. Otomobilim, birkaç yıldır kullandığım küçük bir Citroen idi. Pek öyle görünmemesine karşın, dayanıklı bir arabaydı. Yurtiçinde ve dışında yaptığım gezilerde bunu görmüştüm.

Osmanbey'e çıktık, Cumhuriyet Caddesi'nden Taksim'e doğru gidiyoruz. Birkaç dükkânın camı kırılmış, onun dışında fazla bir şey görmedik. Ama Taksim'e gelip İstiklal Caddesi'ne girince iş değişti. Gözlerimize inanamadığımız bir manzarayla karşılaştık. Bütün cadde, boylu boyunca, yere atılmış kumaş parçaları, şeritler, bezlerle kaplıydı. Çevredeki dükkânların camları kırılmış, içleri sokağa boşaltılmış, her çeşit malzeme, makine, buzdolabı perişan halde kaldırımlarda ya da yol kenarında yayılmış, devrilmiş duruyor. Etrafta serseri kılıklı, güven vermeyen görünümlü bazı insanlar, gruplar halinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyorlar. Araba yolda güçlükle ilerliyor, sarsıla, sarsıla kumaşları çiğneyerek, cam kırıklarının üzerinden yavaş yavaş geçiyoruz. Bir ihtiyatsızlık yaptığımızı o zaman fark ediyorum. Lastiklerimiz patlasa yolda kalır, çok zor bir duruma düşebiliriz diye aklımdan geçiriyorum. Ama geri dönmeye olanak yok. Devam ediyoruz. Derken askerleri de sağda solda görmeye başladık. Demek güvenlik güçleri egemen olmuş diye düşünüyoruz. Metin Vilayet binasına kadar gidip valiyle konuşmak istedi. Birkaç kez duracak gibi olduktan sonra köprüye kadar geldik ve karşıya geçtik. Karşı taraf daha normal görünümdeydi. Vilayet konağına vardık. Metin indi ve binaya girdi. Beş on dakika sonra söylenerek döndü. "Olacak şey değil!" diyordu. Vali Fahrettin Kerim Gökay'ın yanına girmiş. Güvenlik görevlileri ile birlikle konuşuyorlarmış. Metin'i görünce daha "Nedir bu olanlar, ne oluyor?" demesine olanak vermeden sitem etmeye başlamış: "Neydi geçen günkü yazın? Niye aleyhimde yazdın? O iş senin yazdığın gibi değil!" Metin bu sitem dışında bir bilgi edinememiş. "Valiye bak yahu," diyor, "İstanbul ne halde, o neyi düşünüyor!"

Vilayet binasından ayrıldıktan sonra eve dönmek daha kolay oldu. Gene bazı yerlerde tahribat vardı. Yol üzerindeki engelleri aşmak zorunda kaldık. Ama sonunda sağ salim Maçka'da babamın evine vardık ve bizi yolda bırakmadığı için arabamıza teşekkür ettik. Ertesi sabah kalktığımda otomobilin iki lastiğinin patlamış olduğunu gördüm.

Biz bu tehlikeli yolculuğu bir arızaya uğramadan geçirdik. Ama Demokrat Parti iktidarı 6-7 Eylül yağmalamasının getirdiği itibar kaybından kurtulamadı. Yönetimin hataları yüzünden o kadar büyüyen ve ülkemizin dünyadaki saygınlığını zedeleyen o olaylar iktidar için sonun başlangıcı oklu.

Başka Otomobil Maceralarım

6-7 Eylül gecesi bizi hiç aksamadan, yolda bırakmadan dolaştıran Citroen, benim satın aldığım ilk otomobildir. Doktoradan sonra Türkiye'ye dönüp Ankara Fen Fakültesi'ne asistan olarak girdiğimde bir araç gereksinimi ortaya çıkmıştı. Epey araştırdıktan sonra o zaman ülkemizde yeni yeni tanınmakla

birlikte görece ucuz, güvenilir ve bayiliğini de bir aile dostumuzun yaptığı bu Fransız markası üzerinde karar kılmıştım. Asistan maaşı tabii yetmeyeceğinden para istemek için babama gittiğimde, babaların gözünde hiç büyümeyen çocuklarını koruma içgüdüsü onu kaygılandırmıştı. "Riskli bir iş yapıyorsun, gerçekten gerekli mi?" diye sormuştu. Ben de bilgiç bir tavırla, "Evet, gerekli. Bazı riskleri almak lazım!" demiştim ve kaygısı aşılmıştı.

Böylece aldığını Citroen araba bana çok hizmet etti. Birçok ilk yolculuğu onunla yaptım. Motoru, karoserisi, her parçası basit yapıda olduğu için kullanması rahat, tamiri kolaydı. Kaçınılmaz kazalarda başkalarına verdiği zarar da sınırlı kalıyordu. 1953 yazında yaptığım ilk Batı Avrupa yolculuğunda, Meriç sınırını aşıp Yunanistan'da, Batı Trakya'nın geniş ve ıssız bir ovasında ilerlerken, bir benzin kokusu duydum, önce geçer diye aldırmadım. Yoluma devam ettim. Ama koku geçmedi, arttı. Onun üzerine durdum. Otomobilde, benimle yolculuk yapmakta olan ünlü fizikçimiz Sait Akpınar'la beraberdik. Birlikte aşağı indik ve baktık. Görünürde bir sızıntı yoktu. Motor bölümünün kapağını açtım. Sait Bey eğildi, baktı ve "Aaa" dedi, "boru delinmiş, oradan benzin akıyor, hemen tamir ederiz." O zaman ben de gördüm. Karbüratöre benzin getiren lastik borunun sonuna yakın bir noktasından dışarıya benzin akıyordu. Hemen motoru susturdum. Sait Bey cebinden çakısını çıkarıp lastiğin delinen kısmını kesti ve kalan sağlam boruyu tekrar karbüratöre geçirdi. "Tamam, oldu!" dedi. Motoru çalıştırdım ve yolumuza devam ettik. Bütün gidiş geliş boyunca başka bir arıza da çıkmadı. Sait Bey'in pratik becerisi motorun basitliğiyle birleşince, çevrede kimsenin görünmediği ıssız bir ovada çaresiz beklemekten çabucak kurtulmuştuk.

Benim Citroen'imin bir kusuru, elektrik donanımının sık sık arıza yapmasıydı. Akümülatörü kolay zayıflar, motoru çalıştıracak marş düğmesi işlemez hale gelirdi. Bereket, otomobili tasarlayanlar bunu öngörmüşler, motoru dışarıdan çalıştıracak bir çevirme kolunu arabanın arka bagajına koymuşlardı. Bu sayede zaman zaman eğlenceli sahneler yaşadım. Birkaç arkadaş ilk kez Antalya'ya bir gezi yapmıştık. O zaman siyasetle ilgim olmamasına karşın CHP'nin Antalya'daki ileri gelenleri bizi ağırlamışlar, büyük yakınlık göstermişlerdi. Ayrılırken, bizi geçirmeye gelen bu nazik insanlarla törensel bir hava içinde el sıkışıp vedalaştıktan sonra direksiyonun başına geçtiğimde, marşa bastığım halde motoru çalıştıramıyordum. Onun üzerine otomobilden iniyor, arkaya gidip çevirme kolunu alıyor ve bizi izleyen grubun şaşkın bakışları arasında, kolu önde radyatörün altındaki deliğe sokuyor, bir iki defa kuvvetle çeviriyordum. Motorun çalıştığını duyunca hiç istifimi bozmadan tekrar arabaya biniyor, otomobili hareket ettiriyor ve ayrılma törenini böyle bitirebiliyordum.

Otomobille ilk İstanbul-Ankara yolculuğumu bu Citroen ile 1952 sonbaharında yapmıştım. O zamanlar Ankara-İstanbul arasını otomobille geçmek macera sayılır, ancak gedikli turizm meraklıları böyle bir yolculuğa girişirlerdi. Ben arabayı İstanbul'da teslim aldıktan birkaç gün sonra Ankara'ya gitmek üzere zorunlu olarak bu yolculuğu göze aldım. Sabah erkenden Maçka'da babamın evinden hareket ettim. Araba vapuru ile karşıya geçtikten sonra, araya araya Ankara yolunu buldum. Şimdiki gibi kıyı yakınından değil, içeriden tepeler üzerinden giden, zaman zaman orman içinden geçen toprak bir yoldu. Yoğun bir toz bulutu kaldırıyordu. Etraftaki ağaçlar bembeyaz kesilmişti. Bilmiyorum, üç saat sonra mı, dört saat sonra mı İzmit'e vardım ve tarihi saat kulesini ilk kez gördüm. Ondan sonra zemini sürekli değişen, kâh toprak, kâh parke, kah asfalt olan yolda Ankara'ya doğru devam ettim. Sapanca Gölü, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Kızılcahamam gibi adını bildiğim her yere geldiğimde, bir önemli aşamayı daha geride bıraktığıma seviniyordum. Sonunda gece karanlığında, küçük bir zafer kazanmış olmanın kıvancı içinde Ankara'ya, Çankaya'ya vardım.

Sonraları bu yolu birçok kez geçtim. Bir sefer Ankara yakınında geniş bir düzlükte orta bir hızla gidiyordum. Bir tarlanın yanından geçerken, orada çalışan köylünün yanındaki bir tay aniden yolu geçmek istedi ve önüme çıktı. Fren yaptım, ama duruncaya kadar tay otomobilin altında kayboldu. Tayı öldürdüğümü sanarak büyük bir üzüntüyle arabadan indim. Ama daha ben eğilip bakmadan, tayın otomobilin altından çıktığını ve koşarak uzaklaştığını gördüm. Sıyrıklardan başka yara almadan sağ salim kurtulmuştu.

Başka bir kez de İstanbul'da, kent içinde giderken, karşıdan yanlış yoldan gelip önüme çıkan bir bisikletle çarpıştık. Bisikletteki gencin ve benim şansımızla birlikte otomobilin yapısı gene yardım etti. Bisikletin didonu ile otomobilin çamurluğu eğrildi, ama insanlara bir şey olmadı.

Bu örneklerden çıkardığım bir sonucu söylemek istiyorum. Çok kullanılan bir aracın basit olması önemli bir üstünlük sağlıyor. Teknolojinin gelişmesi araçlarımıza yeni olanaklar katıyor, ama aynı zamanda onları daha karmaşık hale getiriyor. Bu nedenle bence, aracı yalnızca sürekli artan yeteneklerle donatmaya çalışmak yeterli değil. Aracın karmaşıklığını da ölçülü bir düzeyde tutmak gerekiyor. Yoksa araç rahatça kullanılamaz hale geliyor. O zaman ya aracın tüm olanaklarından yararlanamıyorsunuz ve boş yere masraf edip gereksiz ağırlıklar taşıyorsunuz, ya da aracınız başlı başına bir amaç oluyor. Araçtan yararlanma maksadınızı unutuyorsunuz ve aracın bütün olanaklarını değerlendirmek artık asıl amaç yerine geçiyor.

Ama tıpkı bir amacı araca dönüştürmek gibi, aracı amaç edinmek de yanlış. Amacı araç yaparsanız onu küçültmüş, zedelemiş olursunuz. Aracı amaç yaparsanız da kendinize haksızlık edersiniz.

Geçerken şuna da işaret edeyim: Tüm olanaklarından yararlanamadığımız en önemli araç, doğrudan doğruya kendi vücudumuz. Organlarımızın yeteneklerini, bize sağladıkları olanakları iyice öğrenip değerlendirmek için normal bir ömür yetmiyor. Fırsat ve zaman bulup da herhangi bir organımızı, günlük gereksinmeler dışında, özel olarak çalıştırdığımızda yeni yetenekler ve üstünlükler kazandığımızı görüyoruz. Sporcuların, sanatçıların, bilim adamlarının, teknisyenlerin olağanüstü başarıları böyle ortaya çıkıyor. Herhalde insan ömrü uzadıkça, geliştirdiği yetenek ortalaması da yükselecektir.

İyi Bir Konuşma Nasıl Olmalı?

SODEP döneminde basın danışmanı göreviyle genel merkeze yardım eden arkadaşımız Metin Genç, anılarını derlediği kitabı[107] bana da göndermiş. İlgiyle karıştırırken bir bölümdeki sözleri dikkatimi çekti. Parti genel başkanı olarak ilk kez Malatya'yı ziyaret etmemi anlatıyor ve orada, sinemada toplanan vatandaşlar karşısında "hayatımın en kötü konuşmasını" yaptığımı söylüyor. O günü hatırladım ve Genç'in niye böyle bir sonuca vardığını tahmin ettim. Ben de o konuşmadan memnun olmamıştım.

Topluluk karşısında yapılan bir konuşma, söyleyenle dinleyenler arasında bir etkileşim doğuruyor. Bu etkileşme sonucunun tarafları memnun edip etmemesi, onların kendi beklentilerine yanıt verip vermemesine bağlı. Ben yeni işe başlamış bir siyasetçi olarak vatandaşlarımın ve özellikle Malatyalı hemşerilerimin benden ne beklediklerini anlamak istiyordum. Üniversitede kazandığım alışkanlıkla bunun en sağlam yolunun da isteklerini doğrudan doğruya kendilerinden duymak olduğunu düşünüyordum. Onun için konuşmayı daha çok soru-yanıt biçiminde götürmek istedim. Ama salonda kimse benim sorularıma yanıt vermiyor, ortaya çıkıp isteklerini serbestçe anlatmaya girişmiyordu. Dolayısıyla hiçbir sonuç alamıyordum. Malatyalı eski partililer ise oraya CHP'nin yerine kurulan yeni partiye ve genel başkanına bağlanmalarını sağlayacak, umut ve güven verici sözleri benden duymak için gelmişlerdi. Sorulara yanıt vermek gibi düşündürücü bir çabaya girmek değil, yeniden doğacak bir coşku havasını paylaşmak istiyorlardı. Bunun yolu da onlardan bilgi edinmeye çalışan değil, tersine, sorunların ve çözümlerin doğru-

107) Metin Genç, *Çöküş*, Odak Ofset, Ankara, 1995.

sunu zaten bilen, hepsinin üstesinden gelebileceğine güvenen ve birlikte yeni başarılar kazanmak için onlara görev veren bir lider havasında konuşmamdı. Böyle bir konuşma duymayınca düş kırıklığına uğramış ve seslerini çıkarmamışlardı. İki taraf da aradığını bulamamıştı. Bereket eski partililer, görmüş geçirmiş insanlar oldukları için, bu konuşmanın bir acemilikten kaynaklandığını anlamışlar, umutlarını korumuşlar ve daha sonra genel başkanları deneyim kazandıkça, coşkularını artırmışlar, güvenlerini tazelemişlerdi.

Bunları hatırlayınca, "İyi bir konuşma nasıl olmalı?" konusu üzerinde biraz düşündüm. İyi kötü geçmiş konuşmalarımı gözümün önünden geçirdim, karşılaştırdım. Aklıma gelenleri ve vardığım sonuçları yazıyorum.

Soruyu, "İyi bir konuşmanın özellikleri nelerdir?" diye somutlaştıralım. O zaman şunu görüyorum. Bazı özellikler, konuşma hangi toplulukta yapılırsa yapılsın, ister küçük bir gruba, ister bir mitinge seslensin, geçerli olabilir. Bazı özellikler ise topluluğun yerine, türüne ve büyüklüğüne göre değişecektir. Önce birinci tipe bakalım. Her topluluk için geçerli olan özellikler olarak konuşanın kişisel yetenekleri ile konuşmanın genel nitelikleri akla geliyor.

İyi konuşan insanlarda gördüğüm bir ortak özellik, kendilerine güvenen, söylediklerinin önemine inanan ve adeta kendi sözlerini işitmekten hoşlanan bir havada konuşmalarıdır. Bu insanlar fikirlerini başkalarına duyurmak ve kabul ettirmek için içlerinden gelen dayanılmaz bir isteğin, güçlü bir dürtünün etkisiyle konuştukları izlenimini doğuruyorlar. Herhalde bu tutum özel bir karakter yapısından kaynaklanıyor ve genellikle çekingen-atak şeklindeki ikili sınıflandırmadan bağımsız olarak ortaya çıkıyor. Örneğin bazı tanınmış siyasetçiler mesleklerinin başında, hatta meslekleri boyunca, insanlarla ilişkilerinde çekingen tavırlar gösteriyorlar. Ama bu tutum konuşmalarında, halkı etkileme arzularının gittikçe daha ileri ölçülerde meydana çıkmasını engellemiyor. Adnan Menderes, Bülent Ecevit bu davranışın çarpıcı örnekleri olarak görünüyor.

İkinci olarak, konuşmacının fiziksel yeteneğinin yerinde olması da iyi sonuç almada önemli rol oynuyor. Konuşanın sözleri anlaşılabilir olmalı. Ne kadar kolay ve rahat anlaşılırsa o kadar iyi. Gereğinden fazla hızlı ya da yavaş konuşmak olumlu davranışlar değil. Tane tane, ama gene de akıcı bir tonla konuşmak en iyisi. Böyle bir yetenek eğer doğal olarak bulunmuyorsa, uğraşarak, alıştırmalar yaparak zaman içinde kazanılabilir. Tarihteki ünlü örnek, Demostenes'in, ağzına çakıl taşları doldurarak dalgalara karşı konuşma talimleri yapmasıdır. Günümüzde uzmanlardan diksiyon dersleri alarak bu yöndeki eksiklikler kapatılabilir. Ayrıca konuşmacının televizyonda ya da toplantı kürsüsündeki görünümünün ve jestlerinin dinleyenleri olumlu etkilemesi

için alınacak önlemler, halkla ilişkiler uzmanlarının yardımıyla bulunabilir. Buna karşılık konuşmacının ses tonu iyi değilse, onu değiştirmeye hemen hemen olanak yok. Bazı sesler, madeni tınlamaları ile ya da çok ince çıkmalarıyla, dinleyenleri iten ya da güldüren etkiler yapıyor. Bu zorluk ancak konuşma içeriğinin gücüyle aşılabilir.

Üçüncü olarak, konuşmacının iyi hazırlanması belki en önemli koşul. Her başarının temel etkeni olan çalışmanın değeri burada da geçerli. Yalnız konuşma hazırlığının iki türlü olabileceğini de hatırlatayım. Normal yaklaşım, her konuşmadan önce belirli bir süre düşünmek ve konuşmayı hazırlamaktır. Ancak bazı konuşmalar, çeşitli zamanlarda oluşturulmuş ve zihne iyice yerleşmiş fikirleri dışa vurarak görünüşte doğaçlama, ama aslında bilinçte ya da bilinçaltında eski hazırlıkların sonucu olarak çok etkileyici bir şekilde yapılabilir. Sonuç aynıdır. İyi bir konuşma her zaman önemli bir çabanın ürünüdür.

Konuşmacının yetenek ve çabası dışında, iyi bir konuşma için genel olarak geçerli biçimsel bir yapı da düşünülebilir mi? Konuşmanın bütün içeriği ile ilginç ve etkileyici olması, dinleyenlere bir ya da birkaç mesaj vermesi, bu mesajların hiç olmazsa bir süre hatırda kalmasının sağlanması gibi genel nitelikler hemen akla geliyor. Konuşmanın bu nitelikleri hem içeriğinin, hem de yapısının uygunluğuna bağlı. Konuşmayı bir bütün olarak ele alırsak, insanı etkileyen sanat yapıtlarıyla, özellikle, en yakın görünen müzik parçalarıyla karşılaştırabiliriz. Örneğin bir sonat ya da bir senfoninin yapısı, hızlı ve yavaş bölümlerin birbirini izlemesiyle oluşur. Her zaman değilse bile, çoğu kez önce hızlı ve canlı bir bölüm dinleyenlerin ilgisini uyandırır, sonra sakin bir bölüm duyguları, düşünceleri yavaş yavaş harekete geçirir ve arkasından heyecanı doruğa çıkaran bir şiddetle parça sona erer. Bazen senfonilerde yavaş bölümle final arasına bir neşeli bölüm *(scherzo)* eklenir.

Konuşmalarda da aşağı yukarı aynı tekniği değişik şekillerde kullanırız. İlgi çekecek bir hitapla, bir öyküyle, çarpıcı bir olayla başlanır; sonra düşündüren, araya güldürücü espriler de katarak mesajlar veren bölüm gelir ve sonunda coşkulu bir hava içinde fikirlerin çok kısa özeti verilerek konuşma tamamlanır. Yalnız konuşmayı dinleyenler, müzik parçasını dinleyenler kadar sabırlı değildir. Bu yüzden konuşmanın ikinci, düşündürücü bölümünü fazla uzatamazsınız. Bir iki mesaj verdikten sonra tekrar coşku uyandıracak bir bölüme geçmeniz gerekir. Bu nedenle iyi bir konuşmanın yapısı, genel olarak, "hızlı, yavaş, hızlı, yavaş, ... hızlı, yavaş, hızlı" ya da "çarpıcı, düşündürücü, güldürücü, ... çarpıcı, düşündürücü, güldürücü, çarpıcı" biçiminde hızlı ve yavaş bölümlerin birçok kez arka arkaya gelmesini gerektirir.

Müzik parçasıyla benzerlik, özellikle konuşmanın başlangıç ve sonumla iyice belli oluyor. İlgi çekerek başlamazsanız, dinleyenleri arkanızdan sürükleyemiyorsunuz. Coşkuyla bitirmezseniz, herkeste bir tatminsizlik yaratıyorsunuz. Alkışların cılızlığı da bunu ortaya koyar. Öte yandan, konuşmanın müzik parçasından bir farkı, arada alkışlamaya olanak vermesidir. Yukarıda işaret ettiğim çarpıcı bölümlerden geçilmesi gerektiğini aradaki alkışlar da gösterir.

Müzik parçalarıyla başka bir benzerlik, bir fikrin çeşitli şekillerde ifade edilmesinde kendisini gösteriyor. Nasıl bir sonatta, bir melodi tekrar tekrar ve ufak tefek süslemeler ya da değişikliklerle duyulursa, etkili bir konuşmada da aynı mesajın değişik sözcüklerle tekrar tekrar iletildiğini fark ederiz.

Son olarak, küçük bir grup karşısında yapılan konuşmayla büyük bir salonda ya da bir açıkhava mitinginde büyük topluluklara hitap eden konuşmaların arasındaki yapı farkına işaret etmeliyim. Topluluk büyüdükçe, ilgiyi canlı tutmak için, konuşmadaki çarpıcılık öğesini artırmak gerekir. Özellikle açık havada yapılan siyasal toplantılarda, mitinglerde bu şarttır. Zor hava koşulları içinde bir meydanda saatlerce beklemiş bir vatandaş kitlesinin ilgisini en iyi çekecek, en çarpıcı yaklaşım ise birilerine ya da bir ideolojiye çatmaktır. Bu yüzden basın ve medyanın iyi konuşmacı diye övdüğü siyasetçiler, her konuşmalarında muhaliflerine sürekli çatarlar. Miting alanına girip uzun süre beklemek zahmetine katlanan taraftarların ancak böyle memnun olmaları, herhalde fiziksel yorgunluklarını ancak böyle şiddetli bir tepkiyle unutabilmelerinden kaynaklanıyor.

"Peki, bu özelliklerin ne kadar faydası oluyor?" sorusuna yanıt vermek için kendi siyasal deneyimime döneyim. Yukarıda belirttiğim koşulları olabildiğince yerine getirerek yaptığım konuşmaların iyi etki yarattığını, basında da başarılı sayıldığını gördüm. Yeterli hazırlık yapılırsa koşulların çoğu sağlanabiliyor. Bu arada bana zor gelen bir davranışın sürekli çatma havasını vermek olduğuna işaret edeyim. İnsancıl bir felsefeye yatkın olduğum için, sırf etki uyandırmak amacıyla karşımdakilere çatmak, doğama aykırı geliyordu. O zaman da iyi konuşamadığım eleştirisini duyuyordum. Yalnız bazen, tam konuşmayı yapmadan önce, karşı taraftan birisinin beni kızdıran, haksız, gerçekdışı bir eleştiri ya da suçlamasını haber alırdım ve o zaman bu haberin doğurduğu kızgınlıkla daha iyi çattığım, dolayısıyla da beğenilen bir konuşma yaptığım olurdu. Hatta böyle bir konuşmadan hoşlanan bir arkadaşım, "Sizi galiba her konuşmadan önce kızdırmak lazım," diye takılmıştı.

İki Törenden İki Karşılaştırma

Bilim Ödülü Töreni

Ankara'da 15 Ekim 1996 Salı günü Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) birlikte düzenledikleri bilim ödülleri törenine katıldım. TÜBİTAK'ın büyük toplantı salonu iyice dolmuştu. Devlet büyükleri, yüksek bürokratlar ve genç yaşlı, kadın erkek bilim insanları töreni onurlandırmışlardı. İstiklal Marşı'ndan sonra Bilkent Oda Orkestrası'ndan kısa bir konser dinledik. TÜBİTAK başkanı, akademi başkanı, devlet bakanı ve en sonda cumhurbaşkanı açış konuşmaları yaptılar. Devlet bakanı dışındaki bütün konuşmacılar TÜBİTAK gibi bilimsel kuruluşların özerkliğinin korunmasının önemini belirttiler. Devlet bakanı ise hükümet olarak araştırma geliştirmeye daha çok ödenek ayırmayı vaad etti. Konuşmalar bitince TRT sunucusu ödül alanların adlarını, alma nedenleriyle birlikte okudu ve hepsini sahneye çağırdı. Ödüller verildi ve törenin ilk bölümü bitti. Cumhurbaşkanı ve öteki devlet görevlileri konukların çoğuyla birlikte ayrıldılar. Ondan sonra başlayan ikinci bölümde, ödül alanlar kısa konuşmalarla çalışmalarının özetini salonda kalan az sayıdaki dinleyici bilim adamına anlattılar.

Güzel bir tören olmuştu. Yalnız ben yıllarca önce 1966'da katıldığım ve TÜBİTAK başkan vekili olarak yönettiğim ilk ödül töreniyle zihnimde ister istemez bir karşılaştırma yapınca şu ilginç sonuçları gördüm: O zamanki törende İstiklal Marşı'ndan sonra yalnız cumhurbaşkanı ile TÜBİTAK başkan vekili konuşmuşlardı. Konser de yoktu. Ama ödül alanlar daha uzun boylu tanıtılmış, geniş özgeçmişleri okunmuştu. Sonra ara verilmeden ödül alanların açıklamalarına geçilmişti ve bu konuşmaları da herkes dinlemişti. Zaman içinde ödül törenine katılan yöneticilerin konuşmaları artmış, bir konser eklenmiş, bilim ödülü ve teşvik ödülü alanların sayısı çoğalmış, ama ödül alanların tanıtılmasına ayrılan zaman azalmış. Devlet büyükleri, ikinci bölüme alınan ödül konuşmalarını dinlemeden ayrılmak yolunu tutmuşlar. Başka bir deyişle, bilim ödülü törenlerinin tören tarafı artmış, bilim tarafı azalmıştı. Bu yanlış gelişmeyi tersine çevirmek gerektiğini düşündüm. Bunun yolu, cumhurbaşkanlarının ödül konuşmalarını dinlemeden törenden ayrılmamalarını sağlamaktır. Törenin gerçek anlamı ancak böyle ortaya koyulabilir. Çünkü ödül alanların yaptığı buluşlar eğer değerliyse, bu buluşların sonuçlarından en sada vatandaşından devlet başkanına kadar herkes yararlanacaktır. Törende dikkati-

mi çeken başka önemli, önemsiz iki ayrıntıya da değineyim. Devlet bakanı konuşmasında TÜBİTAK'a verecekleri desteği belirtirken, hep teknoloji deyimini kullandı. Bilimden hiç söz etmedi. Oysa doğrusu bilim ve teknoloji demesiydi. Zaten TÜBİTAK kısaltması da açık adıyla Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nu anlatır.

Ödül alanları tanıtan ve çok güzel konuşan TRT sunucusu hanım, her birinin adından önce "profesör doktor, sayın" şeklinde bir başlangıç yapıyordu. Bunu yadırgadım. Hitap sözcüklerinin en az bir tanesi fazlaydı. "Profesör doktor" dedikten sonra "sayın" demeye gerek yoktu. Ya da sadece" sayın" demek yeterli olurdu. "Profesör doktor"dan sonra "sayın" demek ilk unvanın yeteri kadar saygınlık uyandırmadığı izlenimini doğuruyordu. Bu itirazımı sonradan sunucuya söyledim. Bana, "TRT müdürlüğünün talimatı böyle," diye yanıt verdi. Ben de "ama yanlış talimat vermişler," dedim.

Fizik Derneği Toplantısı

Siyasete 1983 yılında girdiğimde, Fizik Derneği başkanlığından ayrılmıştım ve yıllardır genel kurul toplantılarına gitmiyordum. 11 Ocak 1997 Cumartesi günü Türk Fizik Derneği İstanbul Şubesi Genel Kurulu'na katıldım. İstanbul'daki hemen bütün fizikçilerin hazır bulunduğu büyük bir toplantı oldu. Boğaziçi Üniversitesi'nden Ömür Akyüz'ün divan başkanı seçilmesiyle oturum başladı. Şube başkanı, Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'nden Ergun Gültekin yönetim kurulu raporunu okudu. Eleştiriler yapıldı, dilekler söylendi. Eski yönetim kurulu ibra edildi, yeni yönetici ve delegelerin seçimine geçildi. Boğaziçi Üniversitesi'nden Metin Arık'ın derneğin yeni başkanı olacağı anlaşıldı.

Başarılı bir toplantı olmuştu. Yalnız ben gene zihnimde 13-14 yıl önceki genel kurullarla karşılaştırdığımda önemli bir fark gördüm. O zamanki genel kurullarda okunan yönetim kurulu raporlarında fizik konusunda yapılmış etkinlikler büyük bir yer tutardı. Bu defa okunan raporda ise sadece yönetimle ilgili konulardan söz ediliyordu. Zaman içinde Türk Fizik Derneği'nin dernek tarafı öne çıkmış, fizik tarafı geri kalmıştı. Gerçi buna işaret ettiğimde yönetim kurulundaki arkadaşım, şubenin yeni kurulmuş olması gibi, makul görünen bir gerekçe söyledi. Ama bu gerekçe sonucu değiştirmiyordu.

Demek ki, bilimsel çalışmaları desteklemekle görevli, biri devlete bağlı, öteki sivil toplum örgütü, iki kuruluşta da benzer bir eğilim, araç olduklarını unutup amaç olmaya yöneliş ortaya çıkmıştı. Parkinson'un işaret ettiği,

bürokratik mekanizmaların kendilerini sürdürme ve büyütme eğilimlerinin yeni bir örneğini görüyorduk. Kuşkusuz, fark edilince önlenebilecek olan bir eğilimdi bu. Onun için durum henüz vahim değildir, ama ciddi olduğuna işaret ediyorum.

Fizik Derneği toplantısında başka bir olay bana ilginç bir anıyı hatırlattı. Metin Arık bir aralık bana bir yazı getirdi. Genç arkadaşlarının hazırladığı bir basın bildirisi idi. Okuyup fikrimi söylememi istedi. Ben bilim dışı bir mücadele havası veren bir cümleye itiraz ettim. Arık, "Tamam, çıkarırız," dedi. O zaman kendisine bir öğüt vermek içimden geldi. "Yeni başkan olarak senden çok şey bekliyoruz. Onun için söylüyorum. Zaman zaman sana başkaları böyle yazılar hazırlayıp getirecekler, imzanı isteyeceklerdir. Ya da beklemediğin zamanlarda bazı öneriler yapacaklardır. Sen inanmadığın şeyi kabul etme!" dedim.

Bu sözleri söylerken birden, ilk siyasete girdiğimde bana da deneyimli kişilerin verdiği başlıca öğüdün bu olduğunu hatırladım ve düşündüm ki, bu basit öğüdü her zaman tutabilseydim bazı zorluklar hiç karşıma çıkmazdı. Öğüt çok basit görünüyor, ama uygulanması hiç kolay değil. Etraftan gelen önerileri tümüyle uygun bulmadığınızda da arkadaşlarınızı kırmamak, isteklerini hep geri çevirmemek ya da onları üzmemek gibi duygular sizi tam katılmadığınız fikirleri de desteklemek, önerileri, belki biraz değiştirerek, kabul etmek gibi yollara sürüklüyor. Oysa başarının şartı, burada hiç duygusal davranmamak, sadece kendi aklınızın gösterdiği yolda ısrar etmekte toplanıyor. Bunu hiç unutmamak gerekiyor.

Basına Yönelik Bir Eleştiri

Büyük gazetelerden birinin ilk sayfasında 30 Mart 1997 Pazar günü bir manşet gördüm ve şaşırdım. Şöyle yazılmıştı: "İnönü: Motive için söyledim!"

Yazı, birkaç gün önce bir üniversitede yaptığım konuşma sırasında, tecinin sorularına verdiğim yanıtları anlatıyordu. Ama ben orada etteki sözü söylememiştim. "Motive için" diye bir deyim kullanmamıştım. Bu, gazetecinin kendi üslubuydu.

Haberin böyle verilmesini iki bakımdan, biraz uzunca eleştirmek istiyorum. Çünkü hem bir dil yanlışı var, hem de, demokrasiye içtenlikle bağlı olduğunu bildiğim yazar kusuruma bakmasın, önemli bir sahtecilik olayı var.

Önce dil konusunu ele alayım. "Motive için" demekle yazar, bir süredir kullanıla kullanıla artık yerleşmiş görünen yanlış bir uygulamanın yeni bir

örneğini vermiş. "Motive" sözcüğü, Fransızca *motiver* fiilinin Türkçe yazılmış şekli. "Motive için" diyerek bunu Türkçe bir isim gibi kullanmış. Kuşkusuz bu bir dil yanlışı. Ne zamandan beri böyle yanlışlar yapılıyor diye düşününce aklıma şunlar geliyor:

Çocukluğumda, Fransızca bilenlerin Türkçe konuşmalarında bazı fiilleri ya da sıfatları, o dilden alınmış sözcüklerle ifade ettiklerini duyardım. Yalnız yazılarda bu sözcükler geçtikçe yabancı köken belirtilirdi. Örneğin, *coordiner* etmek, *abandonner* etmek şeklinde yazılırdı. Zaman geçtikçe önce bu yazım Türkçeleştirilerek "koordine" etmek, "abandone" etmek haline dönüştü. Sonra, sanıyorum ilk defa spor yazarları, abandone etmek mastarını sadece "abandone" ile belirtmek kolaylığını fark ettiler. "Maçı abandone ile kazandı" denmeye, yazılmaya başladı. Bu yanlış bir uygulamaydı. Çünkü fiilden isim ne Türkçede, ne Fransızcada böyle yapılıyordu. Ama bu yanlış uygulama, kolaylığı yüzünden tuttu. Sonra galiba ikinci olarak, "koordine etmek" deyiminden "koordine" ismi benzer biçimde yaratıldı ve Fransızcadaki "koordinasyon" yerine kullanılmaya başlandı. "Koordineli hareketler" ya da "koordinesi eksik" gibi deyimler ortaya çıktı ve böylece yanlış kullanma epey yaygınlaştı. Yalnız inanıyorum ki, benim gibi birçok kişi bu deyimleri duydukça hâlâ rahatsız oluyor ve yanlış kullanmanın, doğurduğu tepkiler yüzünden, bir yerde sınırlanarak kendiliğinden duracağını umuyor. Yukarıdaki manşet yanlış kullanımı yaygınlaştıran bir hareket olduğu için karşı çıkıyorum. Özellikle gazete muhabirlerini, köşe yazarlarını bu konuda dikkatli olmaya çağırıyorum.

Sahtecilik konusu ise daha önemli. Çünkü gazete yazarı benim söylemediğim bir sözü bana atfederek, sanki söylemişim gibi manşette herkese duyuruyor. Böyle bir davranışla ilk defa karşılaşmadığımı da belirteyim. Siyasete girdiğim günden beri birçok kez hem kendimin, hem başkalarının konuşmalarının basında bu şekilde, bazı sözler değiştirilerek yansıtıldığını gördüm. İlk örneklerden birinin eğlenceli bir öyküsü de vardır:

Genel başkanlığımın başlangıcında, bir akşam eşimin doğum gününü kutlamak üzere tanınmış bir lokantada yemek yiyorduk. Bizi gören bir gazeteci yanımıza geldi, resmimizi çekti, sorular sordu. İlgisine teşekkür ettim, sorularını kendime göre yanıtladım. Ertesi günü gazetede güzel bir resmimizle beraber çıkan kısa yazıda, benim "eşimin şuyuncu doğum gününü kutlamak için" orada bulunduğumuzu belirttiğimi yazmıştı. Tırnak içinde gösterdiğinden, yazıyı okuyanlar benim ağzımdan çıktığı gibi yazıldığına inanacaklardı. Oysa ben eşimin yaşından söz etmemiştim. Hanımların yaşlarını açıklamaktan hoşlanmadıklarını daha çocukken öğrenmiştim. Gazete muhabiri kendisi bir

tahmin yapmış, sonra bu tahmin ettiği yaşı, tırnak içinde "şuyuncu" doğum günü diyerek bana söyletmişti. Tahmini gerçeğin üstündeydi. Ama gerçeğe uysa da uymasa da yaptığı sahtecilikti. Söylemediğim bir şeyi söylemişim gibi göstermişti. Böyle bir olay ilk defa başıma geldiği için çok kızmıştım ve hemen gazetenin yazı işleri müdürünü aramıştım. Müdür o anda yerinde yoktu. Sonradan beni aradı. Kendisine şikayetimi söyledim. İlgilenmiş göründü, ama pek ciddiye almadığını sezdim. Birkaç gün sonra çıkan pazar yazısında bu olaya değindi. Koskoca muhalefet liderinin ülkenin önemli sorunlarını bir tarafa bırakıp, böyle ufak bir konu için büyük bir gazetenin yazı işleri müdürünü aramasına şaştığım belirtiyor, olayı bir özür dileme değil, eleştiri havası içinde anlatıyordu.

O yazı işleri müdürü de, "motive için" deyimini kullanan yazar da sevdiğim, takdir ettiğim kişilerdir. Tümüyle gereksiz, affedilemeyecek bir sahtecilik yaklaşımını nasıl benimsediklerini anlayamadığım için burada konunun üzerinde duruyorum. Gereksiz, çünkü yazarların, kendi yorumlarını doğal olarak verirken bunu konuşana atfetmeye gereksinmeleri yok. İsterlerse konuşanın adını da kullanarak, ama sahteciliğe girmeden yorumlarını yazabilirler. Örneğin yukarıdaki manşette, "İnönü, motive için söylemiş!" denebilirdi. Deyim, Türkçe bakımından gene yanlış olurdu, ama o sözü benim söylemediğim, bunun yazarın bir yorumu olduğu, hiç olmazsa dikkatli okuyanlarca anlaşılırdı. Ya da doğum günü haberini yazan gazeteci, "İnönü, eşinin şuyuncu doğum yıldönümünü orada kutladı," diyerek kendi tahminini gene belirtebilirdi. Böyle yazsaydı benim söylemediğim anlaşılırdı.

Lisede edebiyat derslerinde bize "üslub-u beyan ayniyle insandır," ya da "deyiş biçimi, insanın ta kendisidir" diye öğretmişlerdi. Gerçekten insan fikirlerini açığa vururken, özellikle başkalarına anlatırken kullandığı sözcükleri, küçüklüğünden beri kazandığı kültür birikiminin, eğitiminin hatta yaşam felsefesinin bir sonucu olarak seçiyor. Üslubu onun kimliğinin bir göstergesi oluyor. Farklı kimseler aynı anlama gelen bir düşünceyi farklı biçimlerde dile getiriyorlar. Bu yüzden, anlamı değiştirmiyorum diye bir insanı başkasının sözleriyle konuşmuş gibi göstermek, başkasının sözlerini ona atfetmek, onun kimliğini değiştirmekten başka bir değil. Tıpkı başka birisinin imzasını taklit etmek, bir sınava başkasının yerine girmek ya da başka bir yazarın yapıtını kendi yapıtı olarak göstermek gibi bir sahtecilik. Burada bir insanı kendi kişiliğiyle değil, yazarın uygun gördüğü başka bir kimlikle halka tanıtma çabasının iyi ya da kötü niyetle yapılması, işin sahtecilik karakterini değiştirmez. Böyle bir tutumun benimsenmesi şöyle dursun, affedilecek tarafı yok.

Şunu da ekleyeyim. Siyasal amaçlarla bir siyasetçiyi halka olduğundan başka türlü göstermek için basında bazı çabalara girişilmesi, demokrasilerde geçerli olan bir yöntemdir. Ama bunu yaparken oyunun kurallarına uymak, sahteciliğe düşmemek gerekir. Siyasetçinin söylediklerini istediğiniz gibi yorumlamak, aklından geçmemiş amaçları, planları ona atfetmek mümkündür ve oyunun kuralları böyle yorumları engellemez. Ama bu kurallar gazeteciye, siyasetçinin söylemediği bir sözü söylemiş gibi gösterme izni vermez. Basın konseyinin ya da köşe yazarları gibi basının ortak anlayışını temsil edebilen kişilerin, yakın gelecekte bu sahteciliği ortadan kaldıracak girişimler yapmasını umutla bekliyorum.

Emre Kongar'ın Uyarısının Öğrettikleri

Anılar'ımın birinci cildi yayımlandığında aldığım eleştiriler içinde, değerli sosyal bilimcimiz Emre Kongar'ın bir uyarısı bende ilginç çağrışımlar uyandırdı. Kitabın ikinci bölümünde 35. sayfada Ankara'nın o zamanki ünlü lokantası Karpiç'ten söz ederken, babamla birlikte her gidişimizde, Karpiç'in bizi karşıladığını ve lokantanın en güzel bir yerine oturttuğunu anlatıyordum. Dil konusunda da büyük duyarlılığı olan Kongar, haklı olarak, "en güzel ya da en iyi bir yer" denemeyeceğine işaret etti. En iyi yer ancak bir tane olduğu için en iyi yere oturturdu" demek gerektiğini belirtti.

Arkadaşımın bu eleştirisi kuşkusuz haklıydı. Yalnız, bunu duyduktan sonra, niye bu hatayı yaptım diye düşününce sorunun başka bir yönünü gördüm. Benim amacım, Karpiç'in bizi bir tane olması gereken en iyi yere oturttuğunu söylemek değildi. Çünkü o lokantanın iyice belirli bir en iyi yeri yoktu. Hemen etrafındaki yerlerin hepsine ya da çoğuna göre daha iyi konumda görünen yerler vardı. Onların birine otururduk. Bu bakımdan, doğru yazmış olmak için, "nispeten ya da görece iyi bir yere oturturdu," demem gerekirdi. Ama bu da hayalimdeki imgeyi yeterince dile getirmiş olmazdı. Nispeten ya da görece iyi yer deyince, başka bir yere göre daha iyi olduğu anlaşılıyor, ama başka birçok yere göre daha iyi yer anlamı çıkmıyor ve zihnimdeki imge yansıtılmış olmuyor. Burada gerekli olan, matematikteki "maksimum" sözcüğünün karşılığı. Bir yüzeyin maksimum noktası, komşu noktaların hepsinden daha yüksek olan tepe noktası demektir. Aynı yüzey üzerinde biraz uzağa gidildiğinde başka maksimum ya da tepe noktaları bulunabilir. Bu tepe noktaları içinde bir tanesi hepsinden daha yüksek olabilir ve işte o nokta yüzeyin en yüksek noktasıdır. Ötekiler sadece komşularından yüksek olan tepe noktalarıdır. Tıpkı bir dağ silsilesi içinde birçok tepe bulunması ve genellikle bir tanesinin hepsinden daha yüksek doruk olması gibi. Lokantada böyle birden fazla "tepe" yerleri vardı ve bizi onlardan birine oturturlardı.

"Uzun Yıllar" Ne Demek?

Yanlış anlaşılmasın. "En iyi bir yer" demenin doğru olmadığını, böyle söylemekle bir anlatım kuralının dışına çıktığımı kabul ediyorum. Yalnız bu zorlamanın arkasında, bir imgeyi yansıtma gereksinmesinin bulunduğunu belirtmek istiyorum. Böyle zorlamalara başka örnekler de bulunabilir. Hemen aklıma gelen bir tanesi "uzun yıllar" deyimi.

Mutlak anlamını düşünürsek, "uzun yıllar" sözü, dört yılda bir gelen ve Şubat'ın 29 çekmesiyle uzayan, 366 günlük yılları kastetmeli, ama pratikte o anlamda kullanılmıyor. Bir süredir yerleşmiş olan kullanma şeklinde örneğin, "uzun yıllar uğraştık" deyiminde, sadece "birçok yıl" ya da "yıllarca" anlamına geliyor. Öyleyse niye örneğin yıllarca demiyoruz da uzun yıllar diyoruz? İşte burada da imgenin duygusal ağırlığı mantık kuralının önüne geçiyor. Ya da bir fikirle bir imgeyi birlikte yansıtmak isterken, mantık kuralını ihmal etmekten çekinmiyoruz.

"Uzun yıllar" deyimi herhalde "uzun süre" ya da "uzun zaman" gibi deyimlerle "birçok yıl" ya da "yıllarca" gibi deyimlerin karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Birinci tip deyimlerde örneğin, "uzun süre uğraştık" dendiğinde, zaman içinde sürüp giden uzun bir süre canlanıyor. İkinci tip deyimler ise sadece, geçen zamanın birden fazla yılı kapsadığını söylüyor. Şimdi, hem bize çok uzun zaman sürdüğü izlenimini vermiş, hem de birçok yılı içine almış bir uğraşı anlatmak isteyince, önce zihnimizdeki uzun süren uğraş imgesini yansıtmak için "uzun" diye söze başlıyoruz. Arkasından, geçen zamanın büyüklüğü hakkında fikir vermek için, yıllar sözcüsünü ekliyoruz ve ağzımızdan "uzun yıllar" diye mantık açısından yanlış, ama gözümüzdeki imge ile fikri bir arada dile getiren bir deyim çıkıyor. Bu şekilde imgenin çok iyi canlandırıldığını görüyoruz. Burada "uzun" sıfatı önemli rol oynuyor. Sanırım o yüzden, "yıllarca uğraştık" demeyi yeterli bulmuyoruz ve yanlışlığına aldırmadan, "uzun yıllar" deyimini yavaş yavaş benimsiyoruz. Sonunda kimse bu yanlışı görmez hale geliyor. Dilbilimcilerin deyişiyle, kullanışın türeyişe üstün olduğu bir daha ortaya çıkıyor.

Hoşa Giden Bazı Basit Sözler

1. Büyük Millet Meclis'inde, 1994 yılında, Dışişleri Komisyonu'nun bir oturumundaydık. Ben komisyon başkanı olarak oturumu yönetiyordum. Geleneğine uygun bir şekilde komisyonda uyumlu bir hava içinde çalışıyorduk. Yalnız, uyum bu kez, görüşülen yasa tasarısına bütün üyelerin itiraz

etmeleri biçiminde ortaya çıkmıştı. Hatta tasarının bazı üyeleri kızdırdığını da görüyordum. Tasarıyı Meclis Başkanlık Divanı'ndaki milletvekilleri getirmişlerdi. Herhangi bir görevle yurtdışına gönderilecek her milletvekili grubuna başkanlık divanından bir üyenin katılmasını öneriyorlardı. Gerekçe olarak, şimdi uygulanan seçme sisteminde kendilerine hiç sıra gelmeyeceğine işaret ediyor ve bu haksızlığın önlenmesi için böyle bir özel usul koyulmasını istiyorlardı. "Bilgi ve görgü artırmak" için bu seyahatlere katılmalarının gerekli olduğunu ileri sürüyorlardı.

Komisyon üyeleri ise böyle bir özel tutumun savunulamayacağını söylüyor ve özellikle bilgi, görgü artırma gerekçesine itiraz ederek, milletvekili olduktan sonra ancak bir görev yapmak için yurtdışına gidilebileceğini belirtiyorlardı. Tartışma uzadıkça tasarıyı savunan divan üyesi milletvekilinin bu itirazlardan üzüntü duyduğunu, tasarıyı geri çekmeye hazırlandığını ve sorunun da böylece ortadan kalkacağını fark ettim. Daha doğrusu, kendisi bu eğilimini dile getirdi. Onun üzerine havayı yumuşatmak için bir şey söylemek istedim. Düşünürken birden, yıllarca önce üniversite öğrenciliğim sırasında, kız erkek bir arkadaş topluluğu içinde söylediğim bir söz aklıma geldi:

O gün şuradan buradan konuşurken, bir kız arkadaşımız, "Bugün gazetede bir şey okudum, istatistikler gösteriyormuş ki erkekler, beraber gezip ahbaplık ettikleri kız arkadaşlarıyla evlenmiyorlarmış," dedi. Baktım, bu söz üzerine oradaki kızların hepsi üzüldü, keyifleri kaçtı ve bir sessizlik oldu. Onun üzerine, "Üzülmeyin, başkalarının ahbaplık ettiği kızlarla evlenirler," dedim. Derhal rahatladılar ve konuşma yeniden canlandı.

Bunu hatırlayınca, komisyon başkanı olarak söz aldım. "Öneriyi yapan arkadaşlarımızın gerekçesini yanlış anladınız," dedim. "Bilgi ve görgü artırmak için geziye çıkmalarına haklı olarak itiraz ediyorsunuz, ama onlar kendilerinin değil, gidecekleri yerlerde konuşacakları milletvekillerinin bilgi ve görgülerini artıracaklarını düşünüyorlar." Herkes güldü ve yumuşamış, bir hava içinde divan üyesi önerisini geri aldığını açıkladı.

2. İstanbul'da 9 Mart 1997 akşamı bir arkadaşımızın evinde yemekteyiz, iştah açan bir sofrada sıcak bir dostluk havası içinde ev sahibimiz hazırladığı lezzetli yemekleri ikram ediyor. Hepsinden seve seve alıyoruz. Sonuna doğru bir yemek daha geldi. Ben artık durmam gerektiğini düşünerek,

Şişmanlıyorum, izin verin bunu yemeyeyim," diye itiraz ettim. Ev sahibesi "Aaa, bu çok hafif!" dedi. Ben dayanamadım: "Ağırlık, hafif şeylerin bir

araya gelmesiyle oluşur!" dedim ve hepsini güldürdüm. Doğru olan bir şeyi, birdenbire, basit bir şekilde ifade etmek, nedense insanları eğlendiriyor.

3. Başka bir arkadaş grubunun evinde, 25 Ağustos 1996 Pazar günü bu defa öğle zamanında toplanmıştık. Orada ev sahibimizin davetlisi olarak bulunan bir aile ile tanıştım. Karı-koca ikisi de değerli uzmanlardı. Birisi psikolog, öbürü eğitimci idi. Eğitimci olan koca, yeni bir özel lisede kurucu müdür olarak görev almış, heyecanla onu anlatıyordu. Yaz içinde olduğumuz aklıma geldi ve "Tatil yapmayacak mısınız?" diye sordum. "Fethiye'ye gidecektik, ama okul yeni başlıyor. Bu esnada ayrılmam doğru olmaz diye düşündüm ve gitmekten vazgeçtik," yanıtını verdi. O zaman "Hayat her gün yeniden başlıyor, siz tatilinizi ihmal etmeyin!" dedim. Eğitimcinin eşi, psikolog hanım bu sözümden çok hoşlandı ve bir süre konuştuk. Bu basit söz, aramızda dostluk kurulmasına yol açan bir anahtar rolünü oynamıştı.

4. Stuttgart'ta 7 Mayıs 1996 günü Türk-Alman Dostluk Derneği'nin davetlisi olarak akşam yemeğinden sonra bir konuşma yaptım. Konuşmanın başında beni tanıtan dernek başkanı, özgeçmişimi yukarıdan aşağı okudu. Ben de mecburen dinlerken, "6 Haziran 1926'da İsmet İnönü'nün oğlu olarak doğdu," demesi dikkatimi çekti.

   Bana sıra gelince, "Önce sayın dernek başkanının izniyle bir cümleyi düzeltmek istiyorum," dedim ve devam ettim:

   "6 Haziran 1926'da İsmet İnönü'nün oğlu olarak doğduğumu söyledi. Oysa ki ben, 6 Haziran 1926'da İsmet İnönü'nün ve Mevhibe İnönü'nün oğlu olarak doğdum." Bunu söyleyince salonda gülüşmelerle beraber bir alkış koptu. Ben de ekledim: "Zaten normali de budur."

XIII.

Siyasete İlk Adım: SODEP'in Kuruluşu

Kurucuların Seçimi

Anılar'ımın birinci cildinde siyasete nasıl girdiğimi anlatmıştım. Yaşamımdaki bu yeni dönemin öyküsünü 18 Mayıs 1983 tarihinde Ankara'da, Pembe Köşk'teki basın toplantısı ile, "Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurulmasına katkı yapmaya karar verdiğimi," kamuoyuna duyurduğum noktaya kadar getirmiştim.[108] Şimdi kaldığım yerden siyaset öyküme devam edeceğim.

Sosyal demokrasi partisinin doğduğunun ilan edilebilmesi ve 18 Mayıs'ta başladığımız parti kurma girişiminin sonucuna varması için on sekiz gün hemen hemen aralıksız çalışmak gerekti. Benim için yepyeni olan bu alanda nasıl ilerlediğimizi iyice ortaya koymak amacıyla bu on sekiz gün boyunca yaptıklarımı günü gününe açıklamak istiyorum.

18 Mayıs 1983, Çarşamba

Basın toplantısı bitti. Önce gazeteciler, sonra kurucu arkadaşlarım ayrıldılar. Ortalık sakinleşti. Benim Boğaziçi Üniversitesi'nden emekliliğimi istemek için İstanbul'a gitmem gerekiyordu. Ama önce bankaya uğrayıp biraz para almalıydım. Hemen yakında Farabi Sokağı'ndaki İş Bankası şubesine yürüyerek gitmek üzere evden çıktım. İlk adımı atar atmaz da artık yeni bir yaşama girmiş olduğumu, bundan sonra hiçbir yerde kolay kolay yalnız kalamayacağımı fark ettim. Kapıda bekleyen birkaç foto muhabiri arkama takılmışlar, her hareketimi gözlüyor, ikide bir resmimi çekiyorlardı.

---

108) Erdal İnönü, *age*., s. 237.

Bankadaki hesabımdan para alıp, havaalanına götürecek otomobile binmeme kadar bu izleme sürdü. Her gün, herkes gibi hiç düşünmeden yaptığım en basit hareketlerin, şimdi sırf siyasete girmiş olduğum için birdenbire, resmi çekilecek kadar ilginç davranışlar haline gelmiş olmasına şaştım. Bu şaşkınlığım zamanla azaldı, ama tümüyle geçmedi. Bu kadar çok sayıda resim almaya gerek olmadığını, bu davranışın teknolojinin zorladığı yersiz bir rekabet sonucu olduğunu düşünmeye devam ediyorum.

Uçakta giderken çantamdan bir kağıt çıkarıp, üniversite rektörlüğüne bir dilekçe yazdım. Siyasete girmeye karar verdiğim için emekliye ayrılmak istediğimi söyledim. Yıllarca çalıştığım bu üniversitede geçirdiğim günleri her zaman kıvançla hatırlayacağımı belirttim. Bana her zaman iyi niyetle yardımcı olmuş yönetici ve öğretim üyesi arkadaşlarıma teşekkür ederek, kendilerine tüm çalışmalarında başarılar diledim. Yakınımda genç bir gazete muhabiri oturuyordu. Elime kağıt alıp bir şeyler yazdığımı görünce ne yaptığımı merak etti. Emeklilik dilekçemi yazdığımı söyledim, ama henüz rektörlüğe vermemiş olduğum için metni göstermedim. Deneyimli bir siyasetçi olsaydım belki metni verir, bir de resmini çektirirdim.

İstanbul'a varınca doğru Boğaziçi Üniversitesi'ne gittim ve dilekçemi verdim. Rektörlük binasından çıkarken eğlenceli bir şey oldu. Kıdemli bir profesörümüze rastladım. Orada ne işim olduğunu sordu. Siyasete girmeye karar verdiğimi söyledim. Memnun oldu. "Aaa, çok iyi, herhalde MDP'ye giriyorsunuz, değil mi!" diyerek, yanıtımı beklemeye gerek duymadan yoluna devam ediyordu ki, ben, "Yok, sosyal demokrat bir parti kuracağız," deyince çok şaşırdı. O günlerde birçok bürokrat, yakın geleceğin iktidar partisi diye gördükleri Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin saflarında yer almak için görevlerinden istifa ediyorlardı. Bu yaklaşımı olağan karşılayan profesörümüz benim de furyaya katıldığımı sanmıştı.

Fizik Bölümü'ndeki arkadaşlarım ise benim bu kararımdan pek memnun olmadılar. Sonu belli olmayan bir maceraya atıldığımı düşünerek kaygılandıklarını görüyordum. Gene de "sen bilirsin" diyerek başarı dileklerini esirgemediler. Üniversitede dolaşırken hep gazetecilerle beraberdik. Yaptıklarımı izliyor, sorular soruyorlardı. En çok merak ettikleri konu, önceki çağrıları kabul etmediğim halde sonra nasıl ve niçin fikir değiştirdiğimdi. Benim, "Karar vermeden önce, bana gerçekten gereksinme olup olmadığını görmek istedim," ya da "Sevdiğim üniversite ortamından ayrılma kararını vermek kolay olmadı," gibi yanıtlarımı tatmin edici bulmuyorlar, söylemek istemediğim bir gizli neden arıyorlardı. Belki yüksek bir yerden talimat aldıktan sonra ya da

bir yerlerde belirli bir ışık görerek böyle bir karara vardığımı sandıklarını seziyordum. Oysa böyle bir durum yoktu. Onun için benden bekledikleri gibi bir şey öğrenemediler.

Ama ben ertesi günü gazetelerde siyasette ilk günümün izlenimlerini okurken, sağcı bir gazetenin beni az çok eleştiren yazısından bir şey öğrendim. Konuşurken, "Siyasete girmemin gerekli olduğu konusunda beni ikna etmeye çalıştılar. Önce ikna olmamıştım, sonra oldum," gibi bir deyim kullanmışım. Dikkatli yazar Rauf Tamer, bu deyimi yanlış kullandığıma değiniyor, "İkna etmek denir, ama ikna olmak denmez, kani olmak denir," diyordu. Yazıyı okuyunca, lisede edebiyat dersinde öğrendiklerimi hatırladım ve eleştiriyi haklı buldum. O günden beri de yeri geldiğinde hep, "kani oldum" demeye dikkat ettim. Ama şunu da fark ettim ki, hemen herkes "ikna oldum" demeye devam ediyor. Galiba o yazar bu konuda uyarı yapmaktan vazgeçti ya da kimse uyarıları ciddiye almıyor.

Böyle bir iki küçük eleştiri dışında basındaki yorumlar hep olumluydu. Yeni bir sosyal demokrat parti kurma girişimimiz ciddi destek görmüş, siyaset dünyamızda toparlanmaya, sağlıklı bir gelişmeye yol açacak bir hareket olarak algılanmıştı.

Üniversiteden dönerken de peşimde olan gazeteciler beni ancak evimizin kapısında bıraktılar. Bu durum eşime, daha önce ileri sürdüğü itirazlarında haklı olduğunu gösteren bir kanıt verdi. "Hayatımız kayacak diyordum, inanmıyordun. İşte görüyorsun, artık sürekli bizi rahatsız edecekler, buna nasıl dayanacağız!" diyerek, telefondaki üzüntüsünün geçmediğini, kolay kolay da geçmeyeceğini ortaya koydu. Sevgili eşimi yatıştırmaya çalıştım. Bu görevi kabul etmeyi bir vicdan borcu gördüğümü, kendini üzmemesini, zaten fazla sürmeyeceğini tekrar tekrar söyledim. Ama yararı olmadı. Siyasete girme kararımla eşimi üzüntülü bir döneme sokmuş olduğum açıktı. Artık yapabileceğim kendisini sürekli yatıştırmaya çalışmaktan ibaretti.

19 Mayıs, Perşembe

Sabah erkenden uçakla Ankara'ya hareket ettim. Bundan sonra yıllarca, her hafta yapacağım Ankara-İstanbul uçak yolculuklarına başlamıştım. Esenboğa'da beni kurucu arkadaşım Atila Sav karşıladı. Onu 12 Mart döneminde rahmetli Nihat Erim'in kurduğu reformcu hükümetin bir bakanı ve demokrasiye, hukuk devleti ilkelerine içtenlikle bağlı bir insan olarak tanıyordum. Ayrıca, bakanlıktan ayrıldıktan sonra o dönemde sıkıyönetim savcısının Orta

Doğu Teknik Üniversitesi rektörüyken görevimi ihmal ettiğim iddiasıyla açtığı davada savunmamı yapmıştı.

Beraber doğru Pembe Köşk'e gittik. Kapıda karşılayan gazetecilerle kısa bir görüşme yaptık. Özellikle merak ettikleri konular, cumhurbaşkanı ile görüşüp görüşmeyeceğim, Danışma Meclisi üyelerinden kurucu alıp almayacağımız, Halkçı Parti ile temaslarımız olup olmayacağı idi. Zamanı gelince cumhurbaşkanı ile görüşme fırsatı arayacağımı, Halkçı Parti kurucuları ile konuşmamın ise doğal olduğunu söyledikten sonra gazetecilerden ayrıldım. Bu arada, ilk toplantımızdan itibaren sözcülüğümüzü üstlenmiş olan Atila Sav bir soru üzerine, partinin sosyal demokrat içeriğinin herhalde adında belirtileceğini söyledi.

Pembe Köşk'teki basın toplantısında beraber görünmemizi saymazsam, altı kurucu o gün ilk defa çalışmak üzere bir araya geldik. Basının hemen çekirdek kadro diye adlandırdığı bu kurucuları hatırlatayım: Emekli vali ve CHP'nin 12 Eylül'den sonraki kayyımlarından biri olan Cezmi Kartay, Askeri Yargıtay eski başkanı General Rafet Tüzün, Danıştay 12. Daire eski başkanı Kâzım Yenice, Yol İş Federasyonu eski başkanı Muzaffer Saraç, Barolar Birliği başkanı Atila Sav ve ben, eski öğretim üyesi ve üniversite yöneticisi Erdal İnönü. Aralarında yalnız Atila Sav'ı daha önceden tanıdığım bu beş kişiden hepsi kendi alanlarında sevilmiş, yıllarca ülkemize ve halkımıza değerli hizmetler vererek toplumda saygınlık kazanmış insanlardı. Geçmişte CHP içinde görev almamışlardı. Beni göreve çağıran Mustafa Üstündağ, Necdet Uğur gibi CHP'liler, kurucu kadro olarak bu kişileri seçerken, sosyal demokratları toparlamaya çalışan çeşitli grupların fikrini almışlar ve herkesin kabul edeceği isimler olmalarına dikkat etmişlerdi.

Birlikte yukarı çıktık. Çalışma yerimiz olarak babamın kütüphanesini seçmiştik. Çocukluğumun birçok zevkli ve aydınlatıcı saatini geçirdiğim odada büyük masanın etrafında oturduk. Bu tarihi mekân hepimizde filizlenen, ülke için önemli bir göreve başladığımız duygusunu güçlendiriyordu. Arkadaşlarım benim başkanlık yapmamı istediler. Hemen yapacağımız işleri gözden geçirmeye ve görüşmeye başladık. Partinin kurulması için ilk iş olarak en az otuz kişilik bir kurucu heyet belirlememiz, sonra tüzük ve programı hazırlamamız gerekiyordu.

Elimde CHP ileri gelenlerinin düzenlemiş oldukları ve kırktan fazla isim içeren bir kurucu adayları listesi vardı. Necdet Uğur ve arkadaşları listeyi bana verirken bunun bir öneri olduğunu, bizim istediğimiz insanları seçmekte özgür olduğumuzu, zaten tüm kararların sorumluluğunun bize ait olacağını

iyice vurgulamışlardı. Parti kurmak gibi önemli bir girişimde insanın dava arkadaşlarını kendisinin seçmesi ve bunun için yeteri kadar zaman ayırarak güvendiği kişilerden bilgi toplaması normal yoldur. Yalnız bizim için durum farklıydı. Eski CHP'lilerin büyük çoğunluğunu toparlayacak bir partinin kurulması çok gecikmişti. İlk toplantıyı yaptığımız 19 Mayıs gününde, eski Adalet Partilileri bir araya getireceği anlaşılan Büyük Türkiye Partisi, Turgut Özal'ın çalışma arkadaşları ve eski tanıdıklarıyla oluşturduğu Anavatan Partisi ve eski CHP'lilerin bir bölümünü bir araya getiren, Necdet Calp'ın Halkçı Partisi kurucu listelerini, tüzük ve programlarını içeren dilekçelerle İçişleri Bakanlığı'na başvurmuşlar ve resmen kurulmuşlardı. Biz ise o gün daha yeni başlıyorduk. Aramızda CHP'nin çeşitli kademelerinde yıllarca hizmet vererek herkesi tanımış kimse de yoktu. Bu koşullarda eski CHP ileri gelenlerinin bize verdikleri listeden büyük ölçüde yararlanmamız doğal bir davranış olacaktı. Ayrıca şükranla belirtmeliyim ki, listeyi hazırlayanlar kendi zengin deneyimlerinin ışığında, günlerce süren bir ortak çalışma sonunda bu kişiler üzerinde anlaşmışlar ve işimizi kolaylaştırmışlardı. Bu deneyimli insanların dikkat ettikleri önemli bir nokta da eski CHP'de zamanla ortaya çıkmış hiziplerin önde gelen adlarını kurucu adaylan arasına almamak, daha kuruluşunda yeni partiye bir hizipler koalisyonu görüntüsü vermemeye çalışmak olmuştu. Bizim de bu konuda uyanık olmamızı ayrıca istemişlerdi.

Arkadaşlarımızla seçim yöntemi üzerinde konuşurken şöyle bir yaklaşımı benimsedik: Liste içinden ya da dışından kimi almayı düşünürsek, önce ben o kişiyle bir öngörüşme yapacaktım. Ondan sonra bu görüşmenin izlenimlerini değerlendirerek kuruculuk önerecektim. Listedeki kişilerin hemen hepsi böyle bir öneri bekliyorlardı. Bu yöntemi titizlikle uyguladık ve faydasını da gördük.

İlk üzerinde durduğumuz kişiler Ahmet Durakoğlu, Türkân Akyol ve Halil Tunç oldu. Durakoğlu başbakanlık müsteşarlığına kadar yükselmiş parlak bir bürokrasi deneyiminin yanı sıra belediye başkanlığı ve milletvekilliğini de içeren bir siyasal geçmişi olan, CHP'yi iyi tanıyan bir insandı. Evde konuşup kendisini tanıdıktan sonra kuruculuk önerdiğimde olumlu karşıladı, yalnız görevinden istifa etmek için bir günlük süre istedi.

Aynı gün Türkân Akyol'la telefonla görüştüm. Profesör Akyol 12 Mart döneminde sağlık bakanlığı yaparak kamuoyunun iyi tanıdığı bir insan haline gelmiş, sonra Ankara Üniversitesi rektörlüğünde de yönetim başarısını kanıtlamış, hem bilim insanı, hem yönetici olarak öne çıkmıştı. Kuruculuk önerdiğimde heyecanlandığını ve kabul etme eğilimi duyduğunu sezdim. Ancak

hemen evet demedi, biraz düşünmek ve arkadaşlarına danışmak için zaman istedi. İlk defa konuştuğum Türk İş eski başkanı ve eski senato üyesi Halil Tunç ise görüşmek üzere ertesi gün eve gelmeli kabul etti.

Pembe Köşk'teki ilk toplantımızda tüzük ve program konulan üzerinde de durduk. Hukukçu arkadaşlarımızın Cezmi Kartay'la birlikte tüzüğümüzü hazırlamaya hemen başlamalarını kararlaştırdık. Program çalışmasına ise çok daha önceden, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki iki değerli uzmanın, tanınmış sosyal bilimci İlhan Tekeli ile yerel yönetim uzmanı, Ecevit hükümetinin Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı müsteşarı mimar Yiğit Gülöksüz'ün kendi istekleriyle girişmiş olduklarını öğrendik. İkisi CHP'nin son programında yerel yönetim bölümünü hazırlamışlar. Gülöksüz'ün sonradan bana anlattığına göre, parti kurma çalışmalarının başlamasından birkaç ay önce, gelişmeleri önceden tahmin edip yakında işe yarayacağını düşünerek, bir sosyal demokrat parti programı hazırlamaya girişmişler ve bu amaçla Batı ve Kuzey Avrupa'nın tanınmış sosyal demokrat partilerinin programlarını incelemişler. Sonradan CHP'yi canlandırmak için yola çıkan gruplar, bu arada belediye ve il başkanlarının oluşturduğu sosyal demokrat güç, ardından Necdet Uğur ve arkadaşları, ayrı ayrı bu program hazırlığını tamamlamalarını onlardan istemişler. Biz de bu çalışmadan yararlanmaya karar verdik.

Akşam Tekeli ile Gülöksüz beni görmeye geldiler. İlhan Tekeli'yi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde çalıştığım günlerden tanıyordum.

Mühendislikten başlayıp sosyal bilimlere geçmiş parlak bir araştırmacı olduğunu biliyordum. Gülöksüz'le yeni tanıştım. Müsteşarlığındaki başarılı çalışmalarını zevkle ve kıvançla hatırladığını, topluma yeni hizmetler yapmasına fırsat verecek yeni bir partinin kurulmasına katkı yapmaya hazır olduğunu gördüm. Program hazırlığını bir an önce tamamlayarak metni bana getirmelerini isledim.

Kurucularla bu ilk bir araya gelişte, aramızda CHP konusunda en çok bilgi sahibi olanın Cezmi Kartay olduğunu fark ettim. 12 Eylül müdahalesinin arkasından Milli Güvenlik Konseyi'nin yedi numaralı bildirisiyle, bütün partiler gibi CHP'nin de siyasal etkinlikleri durdurulmuş, Ankara 3. Sulh Hukuk Mahkemesi'nin 24 Ekim 1984 tarihli kararıyla partinin idari ve mali işlerini yürütmek üzere üç kişilik bir sorumlular heyeti (kayyım) atanmıştı.[109] Bu tarihten 16 Ekim 1981'de partiler kapatılıncaya kadar geçen bir yıl içinde,

---

109) Cezmi Kartay, *12 Eylül 1980'den Günümüze Siyasal Anılar ve Sosyal Demokrasinin Öyküsü*, Sanem Matbaacılık A.Ş., Ankara, 1997, s. 30.

kayyımların biri olarak Sayın Kartay CHPnin merkezdeki ve illerdeki yöneticileriyle birçok kez görüşme fırsatı bulmuştu. Bu vesileyle edindiği bilgi, önerilerine ayrı bir ağırlık getiriyordu. Şunu da söyleyeyim ki, toplantılarımızda her arkadaşımızın yaptığı öneriyi iyice tartışıyor, ancak hep birlikte kabul edersek uygulamaya geçiyorduk. Fikirlerimizde, olaylara yaklaşımımızda, kısa zamanda büyük bir uyum ortaya çıkmıştı.

20 Mayıs, Cuma

Sabah, sosyal demokrat güç diye bilinen, eski belediye ve il başkanlarının temsilcileriyle görüştüm. Aralarında yalnız Vedat Dalokay'ı, Ankara belediye başkanlığı günlerinden tanıyordum. Birlikte eve gelmekle bir anlamda bizi desteklediklerini göstermiş oluyorlardı. Bu çerçevede olumlu bir görüşme yaptık. Bir ilginç nokta hatırlıyorum. Başkanlardan birisi, "Amaçlarımız aynı, sizin de bize katılmanızdan memnun olduk," gibi bir şey söyleyince ben, yanlış anlamaları baştan önlemek için, "Ben mi size geliyorum, siz mi bana geliyorsunuz?" diye sordum. Onun üzerine yanılmıyorsam Dalokay, "Biz size geliyoruz," dedi. Kimse de itiraz etmedi.

Daha sonra Halil Tunç'la görüştüm ve kuruculuk önerdim. Konuşmamız içtenlikli, olumlu bir havada geçti. Ama Tunç hemen kabul edemeyeceğini, bir iki gün düşüneceğini ve sonra bana kararını bildireceğini söyledi.

Öğleden sonra çekirdek kadro olarak kütüphanede çalışmaya devam ettik. Ahmet Durakoğlu geldi. Danıştay'daki görevinden istifa ettiğini söyledi ve kurucumuz olmayı kabul etti. Aramıza katılan bütün arkadaşlarımız istifa konusunda aynı duyarlılığı gösterdiler. Kurucu olunca, Cezmi Kartay Ankara Ticaret Borsası genel sekreterliğinden, Atila Sav Barolar Birliği başkanlığından istifa ettiler.

Çekirdek kadro ile toplantımızda amblem konusu üzerinde durduk. CHP'nin altı okunu olduğu gibi alamazdık. Yeni bir simge düşünmek geçekiyordu. Bu yeni tasarımı ancak bir sanatçı bulabilirdi. Ailece dostluğumuz olan ve siyasal hareketimize sempati gösterdiğini tahmin ettiğim tanınmış grafik sanatçısı Mengü Ertel'e başvurmamızı önerdim. Arkadaşlarını kabul ettiler.

Akşama doğru, randevu isteyip eve gelen bir grup eski CHP'li parlamenterle görüştüm. Onlar da hareketimizi desteklediklerini belirttiler. Yalnız, bu ve sonraki bazı görüşmelerde fark ettiğim bir başka özellik şu oldu: Bize verilen listede adları bulunmayanlar bizi desteklediklerini söyleyerek kurucu olabileceklerini ima ederken, hemen kabul edilmesi zor, hatta olanaksız bazı koşullar da ileri sürüyorlar ve kurucu olma şanslarını kendiliğinden ortadan kaldırı-

yorlardı. Bu durum, bize verilen listeyi hazırlayanların eski arkadaşlarını iyi tanıdıklarını gösteriyordu.

İstanbul'dan gelen bir başka heyetle de görüştüm. Bir süredir sosyal demokrat bir hareket başlatmak için uğraştıklarını anlattılar. Önemli bir taraftar kitlesi topladıklarını söyleyerek liderlerinin kurucumuz olmasını önerdiler. İlgilerine teşekkür ettim. Çalışmalarında başarılar diledim. Yalnız isteklerini kabul doğrultusunda bir söz söyleyemedim. Anlaşılabilir nedenlerle, kuruculuk önereceğim insanları ya bize verilen listedekiler arasından ya da önceden başka vesilelerle tanıyıp fikir ve karakterlerine güvendiğim kişiler arasından seçiyordum. Bu iki yolun dışına çıkamazdım ve akmadım.

Öte yandan, eskiden tanıdığım insanlar içinde öneri götürdüklerimin hepsinin de kurucumuz olmayı kabul etmesi beklenemezdi. Batı Avrupa'nın bir başkentindeki makamından telefonla arayıp konuştuğum bir büyükelçimiz de, Ankara'daki evinde bulduğum, hastaları tarafından çok sevilen ünlü bir hekimimiz de önerimden memnun olmakla birlikte şimdi siyasete girmeye düşünmediklerini söylediler. Ailece tanıdığımız iki aydın hanımdan birisinin benzer biçimde çekingenlik göstermesine karşılık ötekinin, Bayan Şükran Nasuhoğlu'nun kurucumuz olmayı hemen kabul etmesi beni ve arkadaşlarımı sevindirdi. Fizikçilerimizin ve öğretmenlerimizin iyi tanıdığı Profesör Rauf Nasuhoğlu'nun eşi olan Şükran Hanım, önce değerli bir öğretmen, sonra sosyal amaçlı derneklerde başarılı bir yönetici nitelikleriyle, özellikle genç kesimlere candan hizmet vermiş bir insan olarak, SODEP kurucuları arasında onurlu bir yer aldı. Telefonla yaptığım öneriyi kabul eden başka bir arkadaşım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin eski rektörlerinden Profesör Mehmet Kıcıman oldu. O sırada bir araştırma yapmak için ABD'de bulunmasına karşın, her şeyi bırakıp parti kurucusu olmayı göze aldı ve bir hafta içinde Türkiye'ye dönüp gerekli bütün formaliteleri zamanında tamamladı.

21 Mayıs, Cumartesi - 22 Mayıs, Pazar

Eşimi daha fazla yalnız bırakmamak için hafta sonunu İstanbul'da geçirdim. Orada da kurucu adaylarıyla temaslarıma devam ettim. Profesör Öztin Akgüç, Profesör Gülten Kazgan, İsmail Cem gibi sosyaldemokrat eğilimleri bilinen değerli bilim insanları ve yazarlarla görüştüm. Giriştiğimiz parti kuruluşunu candan destekliyorlardı. Ama hiç değilse şimdilik etkin olarak katılmaya, kurucu rol oynamaya hazır olmadıklarını belirtiyorlardı. Anladım ki buradaki asıl engel, İstanbul'da kurulmuş olan yaşayış düzenlerini bozup Ankara'ya gelmekteki zorluktu.

Zaman zaman ailece bir araya geldiğimiz eski arkadaşım, sanayici Vecdi Çapa ile cumartesi akşamı konuşurken, partimize kurucu olmasından büyük yarar sağlayacağımızı anlattım. Gıda sanayimizin ünlü firması Çapamarka'nın vârislerinden biri olan Vecdi, hem babasından kalan kuruluşu kardeşleriyle beraber yürütüyor, hem de kendi kurduğu Tam Gıda firmasını yönetiyordu. Gençliğinde Beşiktaş'ın ünlü bir futbolcusu olarak, sonraları dürüst, enerjik ve çalışma yaşamında barış ve uyum arayan bir sanayici olarak toplumun her kesiminde sevilen, sayılan bir iş adamıydı. Eşi Rabia Çapa'nın (evlenmeden önceki soyadıyla Sadıkoğlu) eşimin kuzeni ve çocukluk arkadaşı olması nedeniyle başlayan dostluğumuz, yirmi yıldır Ankara'da ve İstanbul'da buluşmalarımızla, ortak yurt gezileriyle devam ediyordu. Vecdi'nin siyasete girmeyi düşünmediğini biliyordum. Babasının kendisine iş adamı olarak siyasetten uzak durma öğüdünü verdiğini bir gün söylemişti. Buna karşın, kurucu olmasını önerdiğimde bir süre düşündükten sonra, herhalde bana destek olmak için, kabul etti.

Bu arada eski senato başkanı ve dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile birlikte 143 eski Adalet Partili parlamenterin görkemli bir törenle Büyük Türkiye Partisi'ne katıldıkları duyuldu. Böylece hangi partinin Adalet Partisi'nin devamı olduğu, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ilan edilmiş oluyordu.

İstanbul'da geçirdiğim iki gün boyunca basının sürekli soruşturup izlediği konu, CHP örgütünün İstanbul eski belediye başkanı Aytekin Kotil gibi bazı ünlü kişileriyle ne zaman görüşeceğim oldu. Ama ben, bize verilen, "Eski tanınmış hiziplerden uzak durun," öğütlerine uyarak bu ilk gelişimde bir görüşme fırsatı aramadım.

Hafta sonunda partiye önemli bir destek işçi kesiminden geldi. Türk İş'e bağlı sendikalardan sosyal demokrat eğilimli dört tanesinin başkanları, kurucu üye olmak için sendikadaki görevlerinden ayrılacaklarını açıkladılar.

23 Mayıs, Pazartesi

Sabah uçakla Ankara'ya döneceğimi tahmin eden *Hürriyet* muhabiri Artun Ünsal, aynı uçağa bindi ve yol boyunca konuşarak benimle ilk mülakatı yapan gazeteci oldu. Hakkımdaki izlenimi, "sorularına dikkatli yanıtlar verdiğim" şeklindeydi.[110] Manşete çıkardığı sözüm ise, "Babam başka ben başkayım!" cümlesi oldu. Bunu Ünsal'ın, "bir siyasal hareket yalnız bir isimle yürümez."

110) Artun Ünsal. "Babam Başka Ben Başkayım". *Hürriyet*, 24 Mayıs 1983.

gözlemine bir yanıt olarak söylemiştim. "Tabii yürümez, ama uyarıyı başkalarına yapmak gerekir. Bazı iyi niyetli kişiler 'sizi görünce babanızı hatırlıyoruz,' diye yanıma yaklaşıyorlar. Herkesin değişik beklentileri oluyor. Bu konuda kimseyi hayal kırıklığına uğratmak istemem. Babam başka ben başkayım," demiştim. Ama bu sözlerimin önemli bir etki yaptığını sanmıyorum. Siyasette kaldığım sürece eylemlerimi beğenmeyenler, "Babanız olsaydı böyle yapmazdı," diye eleştirmeye, beğenenler de "babasının oğlu" diye övmeye devam ettiler. Ben de her zaman birincilere, "Babam başka ben başka," dedim. İkincilere de, "Hepiniz babanızın oğlusunuz," diye karşılık verdim.

Ankara'da ilk aldığım haber olumsuz çıktı. Halil Tunç telefon etti. Hareketimize yakınlık duymakla beraber kurucu olamayacağını söyledi, bize haşarılar diledi. Anlaşılan. Bülent Ecevit'e danışması sonucunda bu karara varmıştı. İkinci haber olumluydu. Yiğit Gülöksüz ve İlhan Tekeli uğradılar. Yiğit kuruculuk önerimi kabul etti. İlhan ise üniversiteyi bırakamıyor. Ancak bize fikir yönünden yardımcı olmaya devam edecek.

Program taslağını bitirmek üzere olduklarını, bir-iki gün içinde getireceklerini söylediler. Ayrıca, Ankara'daki üniversitelerden başka hangi genç uzmanlara kuruculuk önerebileceğimizi birlikte düşündük, bazı yeni adlar ortaya çıktı.

Öğleden sonra çekirdek kadro toplandı. Durumumuzu gözden geçirdik. Arkadaşlarım kamuoyundan ve eski CHP kadrolarından büyük destek gördüğümüzü memnunlukla anlattılar. Cumhurbaşkanı ile görüşme zamanının gelip gelmediğini tartıştık. Daha fazla gecikmeden bir randevu istenmesine karar verdik. Ben, öteki parti kurucularının yaptığı gibi, parti kurmaya girişmeden önce Evren'i ziyaret etmek istememiştim. Çünkü böyle bir görüşme, ne kadar tersini söylemeye çalışsam da, kamuoyunda "izin almak" ya da klasik deyimiyle "icazet almak" şeklinde yorumlanırdı. Ama kurucu olarak ortaya çıktıktan sonra hiç görüşmemek de Cumhurbaşkanlığı ile olağan ilişkiler istememek anlamına gelirdi ki, bu da sağlıklı demokrasiye geçişi sağlamak açısından yanlış olurdu.

Kurucu arkadaşlarımız tüzük çalışmasına devam ettiklerini, çalışmalarına Ahmet Durakoğlu'nun da katıldığını haber verdiler. Partinin adının ne olacağı üzerinde görüş alışverişi yaptık. Eski partinin adını almak yasaklanmıştı. Ancak "CHP"yi anımsatacak bir ad bulunabilirdi. Calp ve arkadaşları bizden daha önce kurulmuş olmanın avantajından yararlanarak CHP'deki halk sözcüğünü kullanmışlar, Halkçı Parti adını almışlardı. Durakoğlu "Ulusal Egemenlik Partisi" demeyi önerdi. Buna karşılık bazı arkadaşlarımız adımızda

sosyal demokrat sözcüğünün bulunmasını istediler. Ben de bu ikinci görüşe katıldım. Gerekçem basitti: Parti adının ideolojimizi olabildiğince açıklıkla belirtmesi yararlı olacaktı. Böylece, vaktiyle CHP'de yaşanmış olan, "Parti ne kadar solda?" tartışmalarının baştan önlenebileceğini, Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti olduğumuzun ve komünistlikle ilişkimiz bulunmadığının kesin olarak anlaşılacağını düşünüyordum. Atilla Sav da görüşümü destekledi. Sonunda Türkiye Sosyal Demokrasi Partisi ya da kısaca Sosyal Demokrasi Partisi adlarından birinin uygun olacağı üzerinde anlaştık.

İlk günlerde Necdet Uğur'un tavsiyesi ile İstanbul'da oturan değerli siyaset uzmanı, eski CHP'li parlamenter Tarhan Erdem'den de tüzük konusunda yardım istemiştim. Sayın Erdem birkaç gün içinde bana yeni bir tüzük taslağı gönderdi. Sonraları da her danışmamızda hep yararlı fikirler ileri sürdü. Yalnız Ankara'daki arkadaşlar gönderdiği taslaktan yararlanamadan çalışmalarını tamamladılar. Bu olay bir bakıma, uzaktan sağlanan katkıların parti içinde kolay kolay etkinlik kazanamadığını bana gösteren ilk örnek oldu.

Basında iki önemli yorum çıktı. Eski senato başkanı Sırrı Atalay "sosyal demokrat görüşü paylaşanların Erdal İnönü'ye katılacakları" umudunu taşıdığını bildirdi. Aytekin Kotil ise daha ihtiyatlı bir yaklaşımla, İnönü'nün kadrosunu ve programını beğenirse bu harekete katılacağını, tersi durumda kamuoyuna görüşlerini açıklayacağını söyledi.

24 Mayıs, Salı

Sabah sosyal demokrat sendikacılar Muzaffer Saraç'la birlikte eve geldiler. Bir saat boyunca içtenlikli, olumlu bir görüşme yaptık. Çıkarken Tez Büro-İş Federasyonu başkanı Uğur Batmaz, Ağaç-İş Federasyonu başkanı Kemal Sarısoy ve Petrol-İş Federasyonu başkanı Cevdet Selvi kurucu üye olmayı kabul ettiklerini basına açıkladılar.

Benden randevu isteyerek gelen bir heyetle çok ilginç ve öğretici bir görüşmem oldu. Onu biraz ayrıntılı anlatayım. Aralarında bize verilen listede adı bulunan bazı eski CHP milletvekilleri, emekli valiler ve başka mesleklerden saygın kişiler vardı. Ama benden istedikleri, belirli bir iki kişinin kurucular arasına alınması değil, listede özel bir denge oluşmasının sağlanmasıydı. Ben amaçlarının ne olduğunu kolay kolay anlayamadım, çünkü açık söylemiyorlardı. Yalnız ülkemiz için bu özel dengenin çok önemli olduğunu, geçmişte CHP'nin ve babamın buna hep dikkat ettiğini belirtiyorlar, benden de aynı davranışı beklediklerini vurguluyorlardı. Ben dikkatle dinliyordum. CHP'nin

devamı olan ve çağdaş bir sosyal demokrat parti yapısı kazanmaya çalışan partimizde, çeşitli kesimlerin kurucular arasında temsil edilmesine özen göstereceğimi söylüyordum. Ama bu sözlerimin tatmin edici olmadığını fark ediyordum. Çünkü amaçlarını anlamadığımı seziyorlardı. Ancak konuşmanın sonuna doğru konuklarımın birisi, "Laikliğe bu kadar candan bağlı olan Alevi inançlı arkadaşlarımızdan en az şu kadarını listeye almanızı bekliyoruz," deyince konunun ne olduğunu anladım. Onun üzerine konuklarıma merak etmemelerini, bu alandaki dengeyi korumak için elimden geleni yapacağımı söyledim. Aynı zamanda o güne kadar, ülkemiz siyasetinde böyle bir kamplaşma eğilimi olduğunu fark etmemiş olduğuma da şaştım.

Ülkemizin geleneklerini iyi bilen bir sosyal bilimcimiz, konuyu konuşma fırsatı bulduğum bir gün bana şöyle bir değerlendirme yaptı:

Bir toplumda çoğunluk kültüründen herhangi bir açıdan farklı bir alt-kültüre mensup olanlar, kendilerini hep baskı altında tutulan bir grup olarak algılıyorlarsa, parti yöneticileri onların bu duyarlılıklarını anlamalı ve yönetimlerden dışlanmamalarına dikkat etmelidir. Bu konuda anlayış görmek haklarıdır ve partinin başarısı için de gereklidir. Öte yandan bu yaklaşım, her istediklerini yapmak şeklinde abartılmamalıdır. Çünkü tüm önerilerini kabul etmek, insanın doğası gereği, bu kez çoğunluğun dışlanması sonucunu verir.

Ben bir defa konuyu öğrendikten sonra, genel merkezde hiçbir tarafa haksızlık yapmayacak bir doğal denge kurulmasına dikkat ettim. Ama il ve ilçe örgütlerinde zaman zaman, sosyal bilimcimizin her iki doğrultuda işaret ettiği hatalara düşüldüğü oldu ve bu dengesizlikler her sefer o yöredeki seçim şansımızı azalttı. İnsanları toplum içinde farklı gruplara bölen temel etkenlerin başında çocukken kendi iradeleri dışında kazandıkları dil ve din eğitimleri geliyor. Düşünmeden edindikleri bu bağlılıkların sınırlayıcı etkisinden düşünce yoluyla sıyrılmaları çok zor, hatta imkânsız oluyor. Bu durumda, her seçmenin bir oyu olduğuna göre, iç dengeleri eksik olan bir aday takımının istenen sonucu veremeyeceği belli. Gene de seçim ortamının kabarttığı umutlar bazen bu açık gerçeği bile göz ardı ettirebiliyor.

Öğleden sonraki toplantımızda altı kişilik çekirdek kadroya yeni kurucu üyeler, Durakoğlu ve Akyol da katıldılar. Toplantıyı ilk defa Pembe Köşk dışında bir yerde, bize çok yakınlık gösteren, Karadenizli iş adamı Süleyman Sarıalioğlu'nun Selanik Caddesi 25 numaradaki yazıhanesinde yaptık. Sayın Sarıalioğlu CHP'ye, babama içtenlikli bağlılığı ve büyük iyi niyetiyle bürosunu

ve o kattaki dairesini hizmetimize vermişti. Bu lütfundan, Konur Sokak'taki binayı kiralayıncaya kadar, üç hafta boyunca yararlandık. Kendisini tanıdıktan sonra kurucularımız arasına katılmasını önermekten kıvanç duydum.

25 Mayıs, Çarşamba

Bu sabah 9:15'te Cumhurbaşkanı Evren beni kabul etti. Görüşmemiz yarım saatten az sürdü. Bana karşı tavırları dostça idi, nazik davrandı. Annemin sağlığını sordu. İyi dileklerini ifade etti. Yalnız bütün bu sıcak yaklaşım içinde, benim bir sosyal demokrat parti kurmak için ortaya çıkmamdan hiç memnun olmadığı belli oluyordu. İma ettiği nedeni bana güvenememesiydi. Bana sorduklarından, dile getirdiği olasılıklardan anladım ki, partide gerekli bir egemenlik, yeterli bir denetim sağlayamayacağımı düşünüyor, ortanın solunda ilan ettiğimiz partimize aşırı sol elemanların gireceğini ve bizi ülke için tehlikeli maceralara sürükleyeceklerini tahmin ediyordu. Hatır sorma faslı bittikten sonra bana ilk söylediği, parti kurmanın serbest olduğu, her isteyenin bunu yapabileceği, ancak ben tanınmış bir kimsenin oğlu olduğum için bu durumdan, adımdan yararlanmak isteyenler çıkabileceği oldu. "Bu ismin değerini, onurunu düşünmelisiniz!" dedi.

Cumhurbaşkanlığından çıkarken merakla bekleyen gazetecilere konuşmanın içeriği hakkında bir şey söylemedim. Sadece parti kurma çalışmalarımız hakkında bilgi verdiğimizi belirttim. Ama gazeteciler, öteki liderlerin yaptıkları görüşmelere göre kısa görünen bu kabulün pek olumlu geçmediğini tahmin ettiler.

Evren'in cesaret vermeyen tutumu bende tam tersi bir kamçılama etkisi yaptı. Eve dönünce arkadaşlarıma, "İşlemlerimizi hızlandırmalıyız, bir an önce kuruluşu tamamlamalıyız!" dedim. Kendim de daha kararlı bir havaya girdim. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeyken bizim fakültenin dekanlık sekreterliğini başarıyla yönetmiş ve yürütmüş olan ve şimdi emekli olan Bayan Sevgi Göçer'i aradım. Eve gelip birkaç gün bana yardım edip edemeyeceğini sordum. Hemen kabul etti ve derhal gelip evde etkin çalışan bir sekreterlik düzeni kurdu. Telefon konuşmaları ve dolayısıyla temaslar daha çabuk sonuç vermeye başladı.

Aynı gün birkaç değerli insanla olumlu sonuç veren görüşmeler yaptım. İstanbul'dan gelen *Hürriyet* gazetesi başyazarı, kurucu meclis üyesi, kıdemli gazeteci Oktay Ekşi'yle yarım saat konuştum. Hareketimizin doğruluğuna inanıyordu ve katılmak eğilimindeydi. Kuruculuk önerimi iyi karşıladı. *Hürriyet* gazetesindeki yöneticilerle görüştükten sonra kararını bildireceğini söyledi.

Gene İstanbul'dan gelen, CHP'nin ileri gelen siyasetçilerinden, her zaman ilkelerine bağlı, hukuka saygılı davranmasıyla ün kazanmış olan İsmail

Hakkı Birlerle iki defa görüştüm. Akşam yaptığımız ikinci görüşmeden sonra kurucu olmayı kabul etti. O gün bana olumlu yanıt veren öteki iki saygın kişi, emekli büyükelçi, havacı korgeneral Seyfi Turagay ile eski Ankara valisi Tekin Alp oldu. Öte yandan, kendisi bir sosyal demokrat parti kurmak için çalışmakta olan CHP'nin eski gençlik kolu başkanlarından Dr. Çağlar Kırçak ile yaptığım görüşme, karşılıklı iyi niyet ifadeleri dışında somut bir sonuç vermedi. Davetim üzerine gelen, Ankara Hukuk Fakültesi'nin sevilen hocalarından Profesör Münci Kapani de cesaret verici sözler söylemekle beraber, üniversiteden ayrılıp siyasete girmek gibi bir niyeti olmadığını belirtti. Buna karşılık başka bir değerli hukukçu, Anayasa Mahkemesi eski üyelerinden Ahmet Salih Çebi'yle akşam yaptığım görüşmede kuruculuğa hazır olduğunu gördüm.

26 Mayıs, Perşembe

Sabah olumlu başladı. Oktay Ekşi geldi, gerekli danışmaları yaptığını ve kurucu olacağını haber verdi. Arkasından ağabeyimin ve benim gençlik arkadaşımız, yüksek inşaat mühendisi Gündüz Pamuk geldi ve aramıza katılmayı düşündüğünü söyledi. Hem özel sektörde, hem devlet kesiminde genel müdürlük gibi önemli yöneticilik görevleri yapmış, birçok alanda başarı kazanmış, üstün yetenekli bir insan olduğunu bildiğim için memnunlukla kurucu olmasını önerdim. Eski valilerden İbrahim Önen'le görüştüm ve kuruculuk önerdim. Kabul etti ve hemen emeklilik işlemine girişti. Daha sonra Vedat Dalokay'la bana zor gelen bir görüşme yaptım. Çünkü daha önceki konuşmamızda hemen aramıza katılarak etkin rol oynamak istediğini, doğal olarak kuruculuğu düşündüğünü fark etmiştim. Ancak çekirdek kadro içinde bu konuyu konuştuğumuzda, o günkü hava içinde Dalokay'ın Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi olasılığı yüksek görülmüş ve kendisine bu aşamada kuruculuk önermenin doğru olmayacağı düşüncesi ağır basmıştı. Ben de bu görüşü kabul ettiğim için, sevdiğim ve saydığım bir insan olan Dalokay'a bahane uydurma yoluna gitmeden durumu açıkça söyledim ve bu olumsuzluğu abartmamasını, parti kurulur kurulmaz kendisiyle birlikte çalışmak istediğimize inanmasını diledim. Rahmetli Dalokay büyük bir anlayış gösterdi ve çaresizlikten doğan bu ters davranışımızı dargınlık vesilesi yapmadı, Evden çıkarken, gazetecilerin, "Kurucu oluyor musunuz?" sorusuna da, "Gerekli mi? Parti kuruculuğu ile üyeliği arasındaki fark bir gündür," diye örnek bir yanıt verdi. Sonradan birçoğumuzun veto edildiğini düşününce bu konuda gereksiz bir çekingenlik göstermiş olduğumuz aklıma geliyor. Bir yandan da böyle davranmakla Dalokay'ı veto edilmiş olmaktan kurtardığımızı görüyorum.

Öğleden sonra Selanik Caddesi'nde toplandık. Yiğit Gülöksüz de üniversitedeki görevinden istifa etmiş olarak aramıza katıldı. Çekirdek kadro böylece dokuzu buldu. Kuruluş çalışmalarımız başlayalı bir haftaya yakın süre geçmişti. Daha fazla gecikmeden, en az otuz kişiyi bulması gereken kurucular listemizi bir iki gün içinde tamamlayarak kamuoyuna açıklamaya karar verdik. Evren'in sözlerinden de acele etmemiz gerektiği sonucunu çıkardığıma değinmiştim. Her şey basının yakın gözetimi alımda cereyan ettiği için kamuoyunda sabırsızlık işaretleri belirmekle olduğunu, özellikle partimizde kurucu olmayı umanların rahatsız olmadı başladıklarını görüyordum. Örneğin listemizde adı olan Ahmet Salih Çebi'yle önceki akşam yaptığım görüşmede hâlâ kendisine kuruculuk önermemiş olmamızı eleştiren bir yaklaşım sezmiştim. Bu nedenlerle, toplantıya başlarken kısa bir açıklama yaptım: "Partimizin daha kurulmadan bütün yurtta büyük ve sıcak bir ilgi gördüğünü," söyledim ve "gerek kurucu kadrosunda, gerekse il örgütlerinde siyasal deneyimi ve birikimi olan arkadaşlarımızdan muhakkak yararlanacağımızı duyurmak isterim," dedim.

Bu arada İstanbul'dan Mengü Ertel parti amblemi için düşündüğü birkaç taslağı bize gönderdi. Bir tanesi, bir daire içinde altı zeytini ve altı yaprağı olan ve biraz da dairenin dışına çıkan bir zeytin dalı tasarımı hepimizin hoşuna gitti. Değerli sanatçı hem anlamlı, hem sade ve güzel görünüşlü bir amblemi, bizden sadece, "Altı oku anımsatan bir simge olsun."' öğüdünü alarak yaratmıştı. Basında resmi yayınlandığında da genel olarak beğenildi. Zeytin dalı ve taneleri hem üretimi, hem barışı, daha doğrusu emeğiyle üreten ve barış içinde paylaşan bir sosyal demokrat toplum anlayışını çarpıcı bir basitlikle simgeliyordu. Zeytin dalının daire dışına taşması da kabına sığamayan bir atılımcı ruhun varlığını haber veriyordu.

27 Mayıs, Cuma

Uyguladığımız yöntemi hızlandırdım. Bütün günümü bu işe ayırarak çeşitli meslek ve kuruluşlardan on altı değerli insanı evime çağırdım ve her biriyle on beşer dakika görüştüm. Bu arkadaşlarımızın hepsi, isimlerini yazayım, eski Milli Birlik Komitesi üyesi ve senatör Kâmil Karavelioğlu, Ankara Ziraat Fakültesi öğretim üyelerinden, toprak reformu konusunda deneyimli Profesör Dr. Saim Kendir, Tarım Bakanlığı eski müsteşar yardımcısı Doçent Dr. Metin Şahin, Türk Dil Kurumu genel yazmanı, cana yakın şiirlerini çok sevdiğim ünlü şair ve öğretmen Cahit Külebi, CHP'nin tanınmış siyaset ve devlet adamlarından eski enerji bakanı Hüdai Oral, gene CHP'nin eski parlamenterlerinden Erzincan milletvekili Hasan Çetinkaya, Ordu senatörü Şevket

Köksal, Milli Eğitim Bakanlığı eski hukuk danışmanı ve orta öğretim eski genel müdürü Güler Tanyolaç, ODTÜ'nün genç öğretim üyelerinden, siyaset bilimci, yerel yönetimlerde] deneyim sahibi Doçent Dr. Korel Göymen, yüksek elektrik mühendisi Dr. Kemal İnan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinin ünlü hocalarından, eski çalışma bakanı Profesör Dr. Cahit Talas, aynı fakültenin bir genç üyesi Doçent Dr. Türker Alkan, Ürgüp eski belediye başkanı Cemal Seymen, Sakarya eski belediye başkanı Ünal Ozan, İzmit eski belediye başkanı Erol Köse, Gaziantep eski CHP il başkanı ve baro başkanı Zihni Kutlar ve Trabzon eski CHP il başkanı, diş hekimi Halil Akyüz kuruculuk önerimi kabul ettiler. Basında, İsmail Cem ile Aytekin Kotil'in İstanbul'da bir araya gelerek Ankara'daki görüşmeleri değerlendirdikleri, bizde kurucu olmayı kabul etmeyen Halil Tunç'un ise başka bir parti kurmayı düşünmediği haberleri yayınlandı.

28 Mayıs, Cumartesi

Toplantılarımızın bazılarını Pembe Köşk'te, bazılarını Süleyman Sarıalioğlu'nun Selanik Caddesi'ndeki bürosunda yaparken, parti genel merkezi olacak bir bina arayışına da girmiştik. Bu arada varlıklı sanayici dostlarımızdan karşılık beklemeden bize bir bina ayırmak isteyenler oldu. Bu çeşit önerileri kabul etmekten çekindik. Cezmi Kartay ile Süleyman Sarıalioğlu'nun birlikte yürüttükleri bir arama sonunda Konur Sokakta yeni yapılmış büyük bir bina bulundu. Bu sabah arkadaşlarımla beraber o binayı gezdik ve kiralamaya karar verdik.

Pembe Köşk'te kurucular listesi için son çalışmaları yaptım. Öneri götürdüğüm son üç kişiden birisi kabul etti, öteki ikisi özür diledi. Kabul eden, eski enerji ve tabii kaynaklar bakanı, maliyeci Erhan Işıl oldu. Girişimimizi desteklemekle beraber şimdi katılamayacaklarını söyleyenler ise İstanbul Üniversitesi iktisat profesörlerinden Asaf Savaş Akat ile Kent Koop genel başkanı ve eski Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı müsteşar yardımcısı Murat Karayalçın oldu. Karayalçın, büyük çaba ve umutlarla geliştirilen Batı Kent projesindeki önemli yürütücülük görevi ile parti kuruculuğunu bir arada götüremeyeceğini söyleyerek, yakın gelecekte partimize önemli katkılar yapmayı umduğunu belirtti. İstanbul'dan Aytekin Kotil'i telefonla aradım ve görüşmek üzere Ankara'ya davet ettim, kabul etti.

CHP'li eski belediye ve il başkanlarını temsil eden heyetten İhsan Alyanak, Ümit Gürtuna, Erol Köse, Tufan Doğu, Fevzi Ciritçi ve Halil Akyüz'le bir kez daha görüştüm. Aralarından dört kişiyi kurucular kurulumuza almamızdan

dolayı memnunluklarını belirttiler. Çıkarken, İhsan Alyanak gazetecilere "Sosyal demokrat güç olarak görevi teslim ettik," dedi.

Genişlemiş çekirdek kadroyla yaptığımız toplantıda kırk ikiyi bulmuş olan kurucular listesinin artık tamamlanmış olduğuna karar verdik. Yarın basın toplantısı ile listeyi kamuoyuna açıklayacağız. Oktay Ekşi ile çalışarak bir basın açıklaması hazırladık. Daha doğrusu, ne söylememiz gerektiğini birlikte kararlaştırdıktan sonra Ekşi, yazarlığını göstererek güzel bir metin hazırladı. Ben de bir iki sözcüğü değiştirmekle yetindim.

29 Mayıs, Pazar

Pembe Köşk'te, 18 Mayıs'ta bir çekirdek kadro olarak Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurma kararımızı duyurduğumuzdan on bir gün sonra, bu defa Selanik Caddesi'ndeki geçici merkezde birçok kurucumuzun katılmasıyla ikinci önemli basın toplantımızı yaptık. Önce partimizin ana ilkelerini kısaca anlattım. Konuşmamın başlangıcındaki şu cümleler, sanırım o günlerde kamuoyuna egemen olan havayı iyi yansıtıyordu:

12 Eylül 1980 öncesinde siyasal, ekonomik ve toplumsal bir bunalım içine düşmüş olan ülkemiz, kardeş kavgasından ve iç savaş eşiğine varan anarşi ve terör ortamından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime zorunlu olarak el koymasıyla kurtulmuştur. Şimdi hepimize düşen sorumluluk, sayın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Eylül hareketinin hemen arkasından belirttikleri gibi, demokratik sistemi yeniden kurduktan sonra, her zamanki vakar ve vazife aşkıyla eski görevi olan vatan savunmasına döneceğini açıklamış olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne, görevini tamamlamasında yardımcı olmaktır.

Bu başlangıcın ilk cümlesindeki "zorunlu" sözcüğünü bugünkü anlayışımızla yadırgıyorum. Askeri müdahaleyi bir anlamda haklı göstermeye çalışmayı yanlış buluyorum. O gün de bu sözcük üzerinde tereddüt geçirdiğimi, sonunda günün havasına uyarak kullanmaya karar verdiğimi hatırlıyorum. Kuşkusuz bu kararımda, demokrasiye dönüş yoluna giren askeri rejimi karşımıza almamak, duygusal tepkiler doğurarak yeni kurulan partinin oluşumunu ve gelişmesini zorlaştırmamak kaygısı da rol oynamıştı. Yalnız, bir egemen gücü kızdırmamak, onun kendi amaçları doğrultusunda daha önceden kararlaştırdığı politikaları uygulamasına engel olamıyor. Bu gerçeği vetolar başlayınca görecektik. Konuşmamda partimizin temel amaçlarını şöyle özetliyordum:

Kurmakta olduğumuz parti, Türkiye'nin yeniden 12 Eylül öncesinin çalkantılarına düşmesine, ülke bütünlüğünün ve ulusal birliğimizin tehlikeye uğramasına, demokratik düzen ile sosyal hukuk devletinin işlemekten alıkoyulmasına kesinlikle karşı çıkacaktır. İnancımıza göre bu tür tehlikeleri önlemenin en sağlam yolu, kısıtlayıcı değil düzenleyici olmaktır.

Partimiz hukuka bağlılığı varlığının temeli saymaktadır. Bu nedenle başta anayasa olmak üzere yasalara saygı ve bağlılık çalışmalarımızın temel ilkesi olacaktır. Partimiz, bir yasada sakıncalı yönler veya kurallar meydana çıkarsa ona gene saygı gösterecek, fakat değiştirilmesi için öngörülen hukuki yolları arayacaktır.

Partimiz, Atatürk ilkeleri olan Cumhuriyetçiliğin, Ulusçuluğun, Devrimciliğin, Halkçılığın, Laiklik ve Devletçiliğin tam bilincindedir. İnsan haklarına saygılıdır. Ekonomik kalkınmayı, çağdaş teknolojik gelişme içinde üretimi çoğaltmada görmektedir. Sürekli artırılması gereken ulusal gelirin kişiler, bölge ve yöreler açısından dengeli ve adaletli dağılması gereğine inanmaktadır. Toplumumuzun en önemli sorunlarından birinin istihdam olduğunu bilmektedir. İşsizlikle savaşta kesin ve sürekli çözümler bulmak amacındadır. Partimiz, bütün çalışanların haklarını koruyan, sosyal güvenliğini sağlayan, emeği yücelten, maddi ve manevi kalkınmayı amaçlayan sosyal hukuk devleti ilkelerine bağlı, özgürlükçü, eşitlikçi bir siyasal kuruluş olacaktır.

Son olarak, sosyal demokrat anlayışımızın bir anlamda kısa bir özetini yapıyordum:

Amacımız olan sosyal refah devletine varabilmek için öncelikle üretimin artırılması zorunludur. Aynı zamanda üretimin hakça paylaşılması sağlanmalıdır. Programımız, bu amaca ulaşmak için özgürlükçü demokratik sistemi benimsemiştir. Böylece Batılı anlamda bir sosyal demokrat partinin programıyla temelde benzerlikler taşıyacak, fakat ülkemizin gerçeklerini de göz önünde tutacaktır.

Bu açıklamadan sonra partinin kırk iki kişiden oluşan kurucular listesini aşağıdaki şekilde okudum:

1. Erdal İnönü (Boğaziçi Üniversitesi eski öğretim üyesi)
2. Prof. Dr. Türkân Akyol (A. Ü. eski rektörü, eski sağlık bakanı)
3. Halil Akyüz (Diş hekimi)
4. Doç. Dr. Türker Alkan (A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi)
5. Tekin Alp (Ankara eski valisi)
6. Uğur Batmaz (Tez Büro-İş eski genel başkanı)

7. İsmail Hakkı Birler (Eski parlamenter, devlet eski bakanı)
8. Vecdi Çapa (Sanayici)
9. Ahmet Salih Cebi (Anayasa Mahkemesi emekli üyesi)
10. Hasan Çetinkaya (Erzincan eski milletvekili)
11. Ahmet Durakoğlu (Başbakanlık eski müsteşarı, eski parlamenter)
12. Oktay Ekşi (Gazeteci, yazar, Kurucu Meclis eski üyesi)
13. Prof. Dr. Hicri Fişek (A. Ü. öğretim üyesi, eski rektörü)
14. Doç. Dr. Korel Göymen (ODTÜ öğretim üyesi)
15. Yiğit Gülöksüz (ODTÜ öğretim üyesi)
16. Erhan Işıl (Maliyeci, Enerji ve Tabii Kaynaklar eski bakanı)
17. Doç. Dr. Kemal İnan (ODTÜ öğretim üyesi)
18. Kamil Karavelioğlu (Milli Birlik Komitesi eski üyesi ve senatör)
19. Cezmi Kartay (Emekli vali)
20. Prof. Dr. Saim Kendir (A. Ü. Ziraat Fakültesi öğretim üyesi)
21. Prof. Dr. Mehmet Kıcıman (ODTÜ öğretim üyesi, eski rektör vekili)
22. Dr. Şevket Köksal (Ordu eski senatörü)
23. Erol Köse (İzmit eski belediye başkanı)
24. Zihni Kutlar (Avukat, Gaziantep Barosu başkanı)
25. Cahit Külebi (Türk Dil Kurumu eski yazmanı, şair, öğretmen)
26. Şükran Nasuhoğlu (Öğretmen)
27. Hüdai Oral (Enerji ve Tabii Kaynaklar eski bakanı)
28. Ünal Ozan (Adapazarı eski belediye başkanı)
29. İbrahim Önen (Emekli vali)
30. Gündüz Pamuk (Petkim eski genel müdürü)
31. Muzaffer Saraç (Yol-İş Federasyonu başkanı)
32. Süleyman Sarıalioğlu (İş adamı)
33. Kemal Sarısoy (Ağaç-İş Sendikası genel başkanı)
34. Atila Sav (Barolar Birliği eski başkanı, devlet eski bakanı)
35. Cevdet Selvi (Petrol-İş Sendikası genel başkanı)
36. Cemal Seymen (Ürgüp eski belediye başkanı)
37. Doç. Dr. Metin Şahin (Tarım Bakanlığı eski müsteşar yardımcısı, Ziraat Fakültesi öğretim üyesi)
38. Prof. Dr. Cahit Talas (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi, Çalışma eski bakanı)
39. Güler Tanyolaç (Ortaöğretim eski genel müdürü)
40. Seyfi Turagay (Emekli korgeneral, büyükelçi)
41. Rafet Tüzün (Askeri Yargıtay eski başkanı)
42. Kâzım Yenice (Danıştay 12. Daire eski başkanı)

Bu kurucularımızın önümüzdeki birkaç gün içinde yapacakları toplantılarla tüzük ve program taslaklarına son şekillerini vereceklerini ve herhalde bir hafta içinde partinin kuruluş bildirgesini İçişleri Bakanlığı'na sunacağımızı söyleyerek basın toplantımızı bitirdik.

On gün uğraşarak belirlediğimiz kurucular heyeti bence hayli dengeli bir gruptu. İçinde hemen her meslek grubundan, her kesimden ve her kuşaktan temsilci vardı. Basın da genellikle öyle değerlendirdi. On tane öğretim üyesi bulunduğuna işaret ederek fazla akademik bir heyet diye eleştirenler oldu. Yalnız bu öğretim üyelerinin uzmanlık alanları farklıydı. Sendikacıların, hukukçuların, eğitimcilerin, belediye başkanlarının ve kadınların yer almış olması bence partinin sosyal demokrat karakterini yeterince ortaya koyuyordu. Yalnız iktisatçıların azlığı dikkati çeken bir eksiklikti. Öneri yaptığımız birkaç iktisatçıdan bu aşamada olumlu yanıt alamamıştık.

Kurucularımıza öneri götürmeden önce hepsi ile en az birer kez görüşmeye önem vermiştim. Bu da kurucu belirleme süresini uzatmıştı. Ama sanıyorum ki yöntemim doğruydu. On beş dakikalık bir görüşme bile insanlara birbirleri hakkında çok şey öğretebiliyor.

XIV.
SODEP'in Kuruluşu

II. TÜZÜK VE PROGRAMIN BELİRLENMESİ

30 Mayıs, Pazartesi

Bugün partimizin kuruluşunda yeni bir aşamanın hazırlıklarıyla geçti. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen kurucular komisyonların yazdığı tüzük ve program taslaklarını genel merkezden aldılar. Yarın bütün kurucular bir araya gelip bu belgelere kesin şekillerini vermek için çalışmaya başlayacağız.

31 Mayıs, Salı

Saat 10'da Pembe Köşk'te yemek odasındaki masanın etrafında hemen bütün kurucular toplandık. Sanırım dört kişi dışında herkes gelmişti. Ben kurucularımıza "hoşgeldiniz" dedim, ülke için çok önemli yeni görevlerinde başarılar dileyerek toplantıyı açtım ve hemen tüzüğü incelemece başlamamızı önerdim. Şimdi düşünüyorum da, belki o zaman aramızdaki bir iki deneyimli siyasetçi, benim böyle çok kısa açış konuşması yaptıktan sonra derhal konuya girmemi yadırgamıştır. Çünkü sonraları gördüm, ülkemizdeki siyaset pratiğinde böyle yapılmıyor. Genel başkanlar bir toplantıyı açarken, basın bulunsa da, bulunmasa da, uzun bir konuşmayla arkadaşlarının güvenini tazeleyecek bir coşku havası yaratmadan konuya girmiyorlar.

Biz hemen çalışmaya başladık. İlk olarak partinin adı üstünde duruldu. Daha önce anlattığım şekilde, farklı kimselerin önermiş olduğu Ulusal Egemenlik Partisi ve Türkiye Sosyal Demokrasi Partisi adlarından ikincisi kabul edildi. Türkiye sözcüğünün kullanılması için izin alınması gereği hatırlanarak bu konuda girişim yapılmasına karar verildi.

Tüzük taslağı CHP'nin tüzüğü örnek alınarak hazırlanmıştı. Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK), eski partilerin devamı olma yasağıyla çatışmaya düşmemeye dikkat edilirken, CHP ile bağımızı hissettiren cümleler de koyulmuştu. Tüzüğün birinci maddesinde partinin insan haklarına saygılı, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devrimcilik, Devletçilik şeklinde belirlenen Atatürk ilkelerine bağlı bir kuruluş olduğu belirtilmişti.

Partinin yönetim kurulu (yeni yasadaki adıyla merkez karar yönetim kurulu) genel başkan, dört genel başkan yardımcısı, genel sekreter, üç genel sekreter yardımcısı, genel sayman ve on bir üyeden oluşuyordu. Burada CHP tüzüğünden önemli bir fark vardı. CHP'nin genel başkan-genel sekreter şeklindeki alışılmış ikili yönetim yapısı dört genel başkan yardımcısı eklenerek değiştirilmiş, yürütme sorumluluğu daha geniş bir çevreye yayılmıştı. Genel başkan, yardımcılarını ve genel sekreteri, merkez karar ve yönetim kurulunun üyeleri arasından seçecekti. Bu değişikliği öneren Cezmi Kartay, çekirdek kadro olarak toplandığımızda bize gerekçesini de anlatmıştı. Böylelikle, Atatürk döneminden sonra CHP'de hep yaşanmış olan genel başkan-genel sekreter rekabetinin zararlı etkilerinden kurtulabileceğimizi düşünmüş ve bizi ikna etmişti. Büyük toplantıda bazı üyeler, bu yeni şekli onaylamakla birlikte, eski biçimde örgütün tüm sorunlarına muhatap olan bir genel sekreterlik makamına alışmış olan üyelerimizin, önümüzdeki kurultaylarda gene eski şekle dönmek için uğraşacaklarını söylediler. Bu tahminlerinde de haklı çıktılar.

Ara rejimin getirdiği siyaset yasakları halkoylaması ile kaldırıldıktan sonra yapılan ilk kurultayda tüzük değişikliği gündeme geldi. Genel başkan yardımcılıkları kaldırıldı ve CHP'nin ikili düzenine dönüldü. Ama Cezmi Bey de haklı çıktı. Çünkü bu defa genel başkan-genel sekreter rekabeti yeniden parti içinde huzursuzluk doğurdu. Bu konu üzerinde kendi anılarında daha geniş çe duran Kartay[111] yeni CHP tüzüğünde tekrar dört genel başkan yardımcılığı uygulamasına geçildiğine işaret ediyor. Bu modelin iyice benimsenmiş olduğu ve artık parti içinde genel başkan-genel sekreter çekişmesi de kalmadığı sonucuna varıyor. Kuşkusuz, böyle iktidar çekişmelerinin ortaya çıkmasında kişilerin karakter yapıları önemli rol oynar. Ancak tüzüğün ikili yapısının da böyle bir rekabeti özendirdiği herhalde doğrudur.

Toplantımızda tüzük taslağının maddelerini okuyarak hemen hiç değişiklik yapmadan onaylayarak ilerliyorduk. Bir aralık bir arkadaşımız, MGK'nin bir bildirisi olduğunu söyleyerek, radyoyu dinlememizi önerdi. Radyoyu açtık

111) Cezmi Kartay, *age*., s. 151.

ve MGK'nin 79 numaralı bildirisi, Kartay'ın deyimiyle[112] odaya bomba gibi düştü. MGK'nin kararına göre, Büyük Türkiye Partisi 12 Eylül öncesindeki siyasal yapıyı devam ettirmeye çalıştığı gerekçesiyle kapatılıyordu. Aralarında geçmiş dönemin AP'li, CHP'li önde gelen devlet adamları da bulunan on altı ünlü siyasetçi, Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Hüsamettin Cindoruk, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhun, Saadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, Mehmet Gölen, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç ve Yüksel Çakmur, Çanakkale'de Zincirbozan mevkiindeki bir askeri tesiste oturmaya mecbur ediliyorlardı. Siyasal partilerin 11 Eylül 1980'deki il ve ilçe başkanları ile 12 Eylül'den sonra görevden alınan belediye başkanlarının yeni kurulan partilerde kurucu ya da yönetici olarak görev almaları yasaklanıyordu.

Yeni kurulan en iddialı partilerden birini kapatıp, ünlü siyasetçileri sürgüne gönderen bu kararın doğurduğu ilk şaşkınlık geçip de bizi doğrudan doğruya ilgilendiren taraf üzerinde düşünmeye başlayınca, CHP'de il ve belediye başkanlığı yapmış arkadaşlarımız söz aldılar. İlk önce Zihni Kutlar getirilen yeni yasağın haksız, kolay kabul edilemeyecek bir işlem olduğunu, demokrasiye geçiş anlayışıyla bağdaşmadığını belirtti. Erol Köse görevimizin her şeye rağmen demokrasiye erişmek için uğraşmak olduğuna işaret etti. Şimdi bu görevin yerine getirilmesinde kurucu olmadan bize yardım edeceklerini söyledi. Karara karşı çıkmanın bir faydası olmayacağına inandığını da ekledi. Başka konuşanlar da bu görüşe katıldılar. Bu görüş alışverişinden sonra orada bulunan eski il ya da belediye başkanı dört arkadaşımız, Erol Köse, Ünal Ozan, Halil Akyüz, Zihni Kutlar ve ertesi gün Ankara'ya gelerek onlara katılan Cemal Seymen kuruculuktan çekildiklerini açıkladılar.

Arkadaşlarımızın ayrılmasıyla sayımız otuz yediye düşmüştü. Bu sayı da yeterliydi. Ayrılanların yerine başka kurucu aramadan çalışmaya devam etmeye karar verdik. MGK'nin bildirisi yakın gelecek hakkında hepimizde karamsar düşünceler uyandırmıştı. Gerçi biz Büyük Türkiye Partisi kurucularının yaptığı gibi geçen dönem milletvekillerini büyük bir gösteri ile aramıza katarak askeri rejime meydan okuma havasına girmemiştik. Belki bu yüzden partimizi kapatmamışlardı. Ama CHP'nin birçok ileri gelen siyasetçisini sürgüne göndermişler ve il başkanlarımızın, belediye başkanlarımızın aramıza katılmasını yasaklamışlardı. Bu görünüşe göre yarın, bizim partimizi de kapatma kararını pekâlâ verebilirlerdi. Acaba boşuna uğraşmıyor muyduk?

---

112) Cezmi Kartay, *age.*, s. 142.

Öte yandan, MGK'nin bu hareketleri güdümlü bir demokrasi istediklerini açıkça göstermiyor muydu ve biz zaten bu yanlış anlayışın egemen olmaması için siyasete girmemiş miydik? Sanırım hepimiz böyle düşünerek, başarı şansı çok az görünse de partiyi kurma uğraşımıza devam kararına katıldık. Akşama kadar çalışarak tüzük taslağına son şeklini verdik. Partinin amblemi olarak da Mengü Ertel'in hazırladığı zeytin dalı simgesini kabul ettik.

Öğle yemeği için ara verdiğimiz sırada, İstanbul'dan gelen Aytekin Kotil ile olumlu, yararlı bir görüşme yaptım. Sanırım, davranışlarımızı içtenliğine ve sosyal demokratları toparlayabilecek bir yolda olduğumuza inanarak ayrıldı.

1 Haziran, Çarşamba: Program Çalışmasının İlk Bölümü

Sabah, bütün kurucular gene Pembe Köşk'te toplandık ve bu kez programı ele aldık. Yalnız hemen fark ettim ki, arkadaşlarımızın çoğu kendilerine verdiğimiz taslağı henüz okuma fırsatı bulamamışlardı. Bunun üzerine kısa bir tanıtımdan sonra görüşmeleri ertesi güne bırakmaya karar verdik.

Program taslağını ODTÜ'den İlhan Tekeli ile Yiğit Gülöksüz'ün akademik denebilecek bir çalışma sonunda nasıl hazırladıklarını yukarıda anlatmıştım. Elimizdeki bu metin sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri ile CHP programının, günün gereksinmelerini de göz önüne alan bir karışımı görünümündeydi. İki yaklaşımın sentezi, ilkeleri sosyal demokrasiden, ayrıntılı politikaları ise CHP programından alarak sağlanmıştı. Böyle bir birleştirmenin çelişkilere düşmeden yapılabilmesine CHP'nin zaman içinde geçirdiği doğal evrimle temel ilkelerini bırakmadan sosyal demokrat bir parti haline gelmesi olanak vermişti.

Tekeli ile Gülöksüz'ün hazırladıkları program taslağını, bir iki sözcük dışında, metni hiç değiştirmeden kurucu arkadaşlarımızın incelemesine sunmuştum. Yalnız programın başına koydukları giriş bölümünü çok kısaltmıştım. İlk metin geçmiş demokratik deneyimimizin geniş bir özetini veriyor, değerlendirmesini yapıyor ve 12 Eylül müdahalesine nasıl gelindiğini, eleştirisini eksik etmeden anlatıyordu. Söylenenler doğruydu. Yalnız o günkü ortamda böyle bir metni programın başına almak, bizi yakın geçmişle ilgili tartışmalar içine sokar, programın ve partinin yakın gelecekle ilgili yapıcı planlarını göz ardı ettirerek hem bize zaman kaybettirebilir, hem de partiye katılmayı düşünenlere yanlış beklentiler verebilirdi. Onun için bu bölümü yeniden yazdım ve esas olarak, kurucular listesini açıkladığım basın toplantısında söylediklerimin tekrarı ile yetindim. Yalnız giriş bölümünün sonuna, Tekeli ile Gülöksüz'ün metninde bulunan şu cümleyi ekledim:

Türk ulusunun, Türkiye gerçekleri içinde yoğrularak ve geçmiş deneylerden yararlanarak benimsediği çoğulcu demokrasiyi koruma ve geliştirme kararlılığından kaynaklanan Sosyal Demokrasi Partisi,

İnsana en üstün değeri veren,

Gücünü halktan alan,

İnsan haklarına ve özgürlüklerine saygılı,

Demokratik bir yönetim içinde bunalımlara düşmeyen,

Üretimi artırırken sosyal adaleti birlikte gerçekleştiren,

Sosyal dayanışmaya öncelik tanıyan.

Ulusun bütünlüğünü ve bağımsızlığını güçlendirirken,

Dünya barışına ve tüm insanlığa kat ıda bulunan bir düzene

ulaşmayı amaçlayacaktır.

Programın İlkeleri

Programın başında kabul edilen ilkeler özgürlük, eşitlik, çalışmanın değeri, demokratiklik, halkçılık, bağımsızlık ve üreticilik şeklinde ifade ediliyor ve her biri için açıklama yapılıyordu. Bu açıklamaları kısaca vereyim.

ÖZGÜRLÜK: "Özgürlük insan kişiliğinin, yeteneklerinin ve yaratıcılığının gelişimi için gerekli önkoşuldur.

Kişilerin özgürlüğü ancak devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla sınırlandırılabilir. Parti, bu sınırlamaların özgürlüklerin özüne dokunulmaksızın yapılabileceğine inanır.

Özgürlüklerin gerçekleştirilmesinin temel koşullarından biri, örgütlenme özgürlüğüdür"

EŞİTLİK: "Özgürlükler toplumda ancak eşit kişilerce kullanıldığında kardeşliğin, dayanışmanın kaynağı olur. Toplumda kişiler arasında özgürlükleri kullanma, haklar ve siyasal katılma olanakları açısından hiçbir ayrım bulunmamalıdır.

Parti, toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesi amacına ekonomik, toplumsal, siyasal ve bölgesel bütün boyutları içeren bir açıdan yaklaşır."

Burada şuna işaret edeyim: Batıdaki sosyal demokrat partiler, 1789 Fransız Devrimi'nden esinlenerek genellikle özgürlük, eşitlik ve dayanışmayı (kardeşlik yerine) üç temel ilke alır. Bizim programda ilk ikisi alınıyor, üçüncüsüne de, "Özgürlük ancak eşitlik ortamında kullanıldığı zaman kardeşliğin ve dayanışmanın kaynağı olur," diye dolaylı yoldan sahip çıkılıyordu.

ÇALIŞMANIN DEĞERİ: "Yaratıcılığın ve üreticiliğin temel kaynağı çalışmadır. İnsana saygı çalışmaya saygıyı gerektirir. Beden ve fikir çalışması ayrımı gözetmeden çalışmanın saygı görmesi, toplumda eşitliğin ve dayanışmanın sağlanmasında en önemli etkenlerden biridir."

Bu ilkedeki evrensel yaklaşım sonradan, alışılmış ifadesiyle, "emeğe saygı" ve "emek, en yüce değerdir," şekillerinde toplantılarımızda sloganlaştı. Gene o günkü yanlış anlaşılma kaygılarımızın etkisiyle programda emek yerine çalışma sözcüğünün kullanılmasını istemiştim.

DEMOKRATİKLİK: "İnsanların özgür olduğu, eşitlikçi, çalışmanın saygınlık kazandığı bir toplumun oluşması için, halkın, halk tarafından ve halk için yönetilmesi olan demokrasi gerçekleştirilecektir. Devlet, toplumun gereksinim duyduğu başlıca işlevleri görmek için halkın oluşturduğu bir örgüttür.

Toplumsal yaşamın her anında ve her kesiminde demokrasinin gerçekleştirilmesi gerekir.

Demokrasi pratiğini yaygınlaştırmak için, olanaklar ölçüsünde, merkeziyetçi yönetim anlayışından uzaklaşılarak, yerel yönetimlere önem verilecektir. Yalnız çoğunluğun değil, çoğunluğu sağlayamayanların da sesini duyurmasına olanak veren çoğulcu, hoşgörülü bir demokrasi anlayışı egemen olacaktır. Demokratik yönetim, çoğulcu niteliğini değiştirmeden, demokratik hak ve özgürlüklerin demokrasiyi ortadan kaldıracak biçimde kötüye kullanılmasını önlemek göreviyle de yükümlü olacaktır."

HALKÇILIK: "Sosyal demokrasi anlayışında halkçılık ilkesi demokrasinin ekonomik boyutuna öz ve içerik kazandırır. Ekonomik güç tekellerde toplandığında, dolaylı yollarla da olsa demokratik süreci olumsuz etkileyebilmektedir. Sağlıklı bir demokrasinin oluşmasında, tekelleşmiş özel kesimin dışında kalan bütün grupların, özellikle küçük üretici ve girişimcilerin, esnaf ve sanatkârlar ile memur ve işçilerin ekonomik gücünün geliştirilmesi gereklidir. Parti, toplumun güçsüz kesimlerinin siyasal etkinliğini artırması için çaba göstermek gerektiğine inandığından, halkçıdır."

BAĞIMSIZLIK: "Sosyal demokrasi partisinin milliyetçiliği, bağımsızlık anlayışı ile bütünleşmiştir. Parti, halkçı bir demokratik düzenin kurulabilmesini, Türkiye'nin bağımsızlığının güçlendirilmesine bağlı görür. Partinin bağımsızlık anlayışı, içine dönük bir yalnızlık politikası anlamında değildir. Gerek kendi ulusuna, gerek insanlığa yararlı olmayı, sürekli uluslararası ilişkiler içinde bulunmayı, ama bu ilişkilerde kendi ulusunun çıkarlarını korumak için bağımsız karar verme olanağını elinde tutabilmeyi amaçlayan bir bağımsızlık anlayışıdır.

Parti, Türk ulusunun bireylerini kaderde ve kıvançta ortak, bölünmez bu bütünün parçaları sayar. Bu bütünlüğün sağlanmasında demokratikliği önkoşul bilir. Türk milliyetçiliği barışçıdır. Ulusların sorunlarını uzlaşarak çözebileceklerine inanır."

ÜRETİCİLİK: "Halkçılık ve bağımsızlık ilkelerinin gerçekleştirilebilmesi, uygulanabilmesi için parti programında üreticiliğe ön planda yer verilmiştir. Partinin öngördüğü üretimin gelişimi sırasında, emeğin teknik donatımının, dolayısıyla veriminin artırılması amaçlanacaktır. Hem emekçilerin yaşam koşullarının geliştirilmesi, hem de ülke üretiminin uluslararası alanda rekabet edebilmesi için bu gereklidir."

Özetlerini buraya aldığım bu ilke açıklamaları, yetişme şeklimin bana kazandırdığı dünya görüşüne tamamen uyuyordu. Aynı durum büyük ölçüde öteki kurucular için de doğru olmalıydı ki bu ilkeleri, yazıldığı şekilde, hemen hemen itirazsız kabul ettiler. Aslında önemli bir iş yapılmıştı. Çünkü bu soyut ilkeler, Batılı anlamda bir sosyal demokrat partiyi yasama geçirecek güce sahipti. Kendi hesabıma ben, on iki yılı bulan siyasal yaşamımda her zaman bu ilkeler doğrultusunda hareket ettim. Zaman zaman yadırganan bazı davranışlarım, örneğin, bakan otomobillerinin de kırmızı ışıkta durmalarını istemem, fikir özgürlüğünü sınırlayan hükümlerin yasalardan çıkarılması için uğraşmam, devletimizin tekil (üniter) yapısını korurken Türkçe dışındaki ana dillerin konuşulması yasağına karşı çıkmam vb. eylemler, hep bu ilkelerden kaynaklanıyordu.

Program üzerinde bu ilk ortak çalışmada ilkeleri kabul ettikten sonra dağılırken, cumhurbaşkanının o sabah Çorum'da yaptığı konuşmanın haberi geldi. Evren bu konuşmasında bir gün önce aldıkları kararların gerekçelerini açıklamıştı. Büyük Türkiye Partisi'nin eski bir siyasal partinin gövde gösterisi şeklinde sahneye çıkarılması yüzünden kapatıldığını, kurulmuş ya da kurulmakta olan öteki partiler de aynı tutumu gösterdikleri takdirde onlara da

aynı işlemin çekinmeden uygulanacağını söylemişti. Her istediğini yapabilecek güce sahip devlet başkanının bu tehditleri ister istemez hepimizi etkiledi. Bu koşullarda, partinin daha kurulurken kapatılmaması için, hoşumuza gitse de gitmese de, en büyük dikkati göstermemiz gerektiği açıktı. Bazı arkadaşlar bir gün önce görüp beğendikleri parti amblemindeki zeytin dalının altı yaprak ve altı taneli olmasının CHP'nin altı okunu hatırlatacağına değindiler ve "Aman," dediler, "bu sayıları ya azaltalım, ya çoğaltalım, herhalde MGK'ye bir kapatma bahanesi vermeyelim!" Bu isteği sanatçımıza duyurduk. O da yaprak sayısını yediye çıkarırken zeytin sayısını beşe indirdi. Ortalama gene altı olarak kaldı, ama bir sakınca yaratmadı.

2 Haziran, Perşembe

Sabah 9'da toplandık ve bütün gün programın politikalar bölümünde çalıştık. Bu defa kurucularımız hazırlıklı gelmişti ve her paragrafı okuduktan sonra tartışıyorduk. Bu tartışmalar o kadar uzun sürdü ki, acaba makul bir zamanda sonuca varabilecek miyiz diye kuşkuya düştüğüm anlar oldu. Çünkü arkadaşlarımızın her biri, kendi uzmanlık alanında yararına inandığı politikaları kabul ettirmek için içtenlikle uğraşıyordu. Yalnız, basının gözü önünde yapılan bu parti kurma çalışmasını çok uzatırsak, kamuoyunun ilgisini kaybetmemiz, "Boşuna umutlanmayalım, bu insanlar aralarında anlaşıp da bizim dertlerimize el atamazlar!" gibi değerlendirmelere yol açmamız tehlikesi vardı. Çareyi üzerinde anlaşma olmayan noktaları küçük bir yazım komisyonuna havale etmekte bulduk. Böylece bütün metni akşama kadar inceleyebildik. Komisyona, gece çalışarak pürüzleri ortadan kaldırma görevini verdik ve dağıldık.

3 Haziran, Cuma: Program Çalışması Tamamlandı

Ahmet Durakoğlu, Saim Kendir, Oktay Ekşi, Korel Göymen ve Yiğit Gülöksüz'den oluşan yazım komisyonu görevini yaptı. Programa kesin şeklini verdi. Son defa toplanan kurucularımız bu metni onayladılar. Pazartesi günü partinin kuruluş bildirgesini İçişleri Bakanlığı'na vereceğiz.

Partinin adında Türkiye sözcüğünün bulunması için izin almaya çalışan kurucumuz İsmail Hakkı Birler, kısa zamanda bu iznin alınamayacağı kanısına vardığını bildirdi. Bunun üzerine adımızın sadece "Sosyal Demokrasi Partisi" olmasında karar kıldık. Bunun kısaltılmış şekli SDP olabilirdi. Atila Sav, kulağa daha hoş gelen bir deyiş buldu: "SODEP". Herkesin kısa zamanda benimseyip kullanmaya başladığı bu kısaltmanın yaşama geçmesine sayın

Birler'in pek bilinmeyen bir katkısı oldu. O günlerde MGK, seçim yasası üzerinde uğraşıyordu. Birler, devlet bakanı İlhan Öztrak'la konuşurken, siyasal partilerin ya tam adlarıyla ya da adındaki kelimelerin baş harfleriyle anılabilecekleri şeklinde bir hüküm koyulacağını öğrenmiş ve bu durumda kapatılmış partilere benzeme yasağı yüzünden güçlük çıkacağını tahmin ederek söz konusu cümleye "ya da kısaltmalar kullanabilecekleri" sözünün eklenmesini önermiş. Yasa baş harfler yerine kısaltmalar deyimiyle çıktı ve o sayede SODEP kısaltmasını kullanabildik. Her ayrıntıyı yasalarda gösterme tutkusu işte hep böyle gereksiz zorluklar çıkarır ve onları aşmak her zaman yeni çabalar, ustalıklar ister.

Programın Öteki Bölümleri

Kurucuların onayladığı program, yukarıda anlattığım ilkelerden sonra, toplumun örgütlenmesi ve kurumlaşması ile uygulama politikaları diye iki büyük bölümden oluşmaktaydı. Bu bölümler hakkında da kısaca bilgi vermek istiyorum.

Toplumun Örgütlenmesi ve Kurumlaşması

Burada önce ekonomik kurumlaşma üzerinde duruluyor, partinin mülkiyet ve miras haklarına saygılı olduğu belirtiliyor, piyasa mekanizmasının ekonomide temel görevler yaptığı kabul ediliyor, ancak gelir bölüşümünde adaletsizlikler doğurması gibi sakıncalardan toplumu korumak için etkin planlama gereğine işaret ediliyordu. Halkçılık ilkesinin ışığında geniş bir katılımla gerçekleştirilecek demokratik, ulusal planlamanın devlet kesimi için zorunlu, özel kesim için yol gösterici nitelikte olması öngörülüyordu.

Parti karma ekonomi düzenine bağlıydı. Özel girişimciliğin yapıcı gücüyle toplumun gelişmesine olumlu katkılar yapacağına inanırken, devletin de bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi, stratejik nitelikli mal ve hizmetlerin üretilmesi ve doğal kaynakların işletilmesi gibi bazı belirli amaçlarla doğrudan üretim alanına girebileceğini kabul ediyordu.

Dış ödemeler dengesini sağlamak için ihracata (program "dışsatım" diyordu) önem verileceği belirtiliyordu.

Partinin, kamu ve özel kesimin yanı sıra kooperatifçilik kesiminin gelişmesi üzerinde duracağı ifade ediliyor, demokratik bir kooperatif yönetimi öngörülüyordu.

Devletin örgütlenmesinde SODEP demokratiklik, hukuka saygı, laiklik ve sosyal devlet niteliklerini öne çıkarıyordu. Demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi için haber ve fikirlerin serbestçe yayılması ve alınıp verilmesinin gereğine inanıyor, basın özgürlüğünü demokratik yapımızın vazgeçilmez bir öğesi sayıyordu.

SODEP'e göre radyo ve televizyon devletçe kurulmalı ve işletilmeliydi. Öte yandan, basın, radyo, televizyon gibi iletişim kurumlarının tam bir özgürlük içinde, hiçbir bağımlılık ve engelle karşılaşmadan haber toplama, yayınlama ve kendi sorumlulukları altında yorumlama hakkına sahip olmaları gereği vurgulanıyordu.

Program hukuk devletini, hukuka bağlı, hukukun üstünlüğünü kabul eden devlet diye tanımlayarak şu ilkeleri vazgeçilmez ilan ediyordu:

Temel hak ve özgürlükler güvence altında olmalıdır.

Yönetenlerin yöneticilerle ilişkilerinde hukuka bağlılık esas alınmalı ve idarenin yargısal denetimi sağlanmış bulunmalıdır.

Yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sağlanmış olmalıdır.

Yargının bağımsızlığı ilkesine bağlılık şarttır.

Ayrıca, hukuk devletinin yaşama geçirilmesini, hızlı çalışan, halkın kolayca ulaşabildiği bağımsız bir adalet mekanizmasının kurulmasında gördüğümüzü söylüyorduk.

Din ve devlet işlerinin ayrı tutulması gereğine inandığımızı söylerken, din ve inanç özgürlüğünün kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkı olduğunu ve kişilerin dinsel özgürlüklerinin korunmasını devletin görevi saydığımızı ifade ediyorduk.

Devletin sosyal olma niteliğinin gerçekleşmesinde, sosyal adaletli bir kalkınmanın önkoşul olduğuna inanıyorduk. Bu doğrultuda sosyal güvenlik kurumlarının önemini belirtiyorduk. Sosyal güvenliğin tüm halkımızı kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasını ve kurumların yönetiminde, bu güvenlikten yararlanacakların da söz sahibi olmasını gerekli görüyorduk.

Partinin kamu yönetimi anlayışının esası, vatandaşı devletin hizmetinde değil, devleti vatandaşın hizmetinde görmekti.

Sosyal Demokrasi Partisi sivil toplumun örgütlenmesini çok önemli gördüğü için bu konuya ayrı bir bölüm ayırmıştı. Eğitimin yaygınlaştığı, haberleşmenin çok hızlı ve etkin hale geldiği günümüzde, demokrasinin temsil ve vekâlet esasına dayanan eski anlayışı bırakılmakta, daha çok katılıma dayanan,

genişletilmiş ve somutlaştırılmış bir demokrasi anlayışı doğmaktadır SODEP olarak bu yolda partiler, sendikalar, meslek kuruluşları, dernekler, kooperatifler gibi sivil toplum kurumlarının vazgeçilmez olumlu işlevleri olduğuna inanıyorduk.

Burada bu sivil toplum kuruluşları için söylediklerimiz sonraki yıllarda çeşitli kuruluşlarca hep dile getirilen özlemler, hederler oldu. Partiler için, siyasal süreçte yaratıcı olmayan, kısır, hoşgörüsüz çekişmeleri sakıncalı bulduğumuzu vurguluyor, yaratıcı, yeni seçenekler öneren, pragmatik, toplum yararı gerektirdiğinde uzlaşabilen bir yaklaşımı benimsiyorduk. Sendikaların hakları ve özgürlükleri için çoğulcu demokratik ülkelerde kabul edilmiş ölçütlere ulaşmayı amaç sayıyorduk. Meslek kuruluşlarının örgütlenmelerini gene sivil toplumun oluşmasına katkı yapan temel öğelerden biri olarak görüyorduk ve bu örgütlenmeden o mesleklerin ülkede gelişmesi için yarar bekliyorduk. Benzer şekilde kişilerin özgür iradeleri ile dernekler kurarak topluma katkıda bulunmaları çoğulculuk anlayışımızın gereğiydi.

Toplumun örgütlenmesi için o zaman programa aldığımız bu ilkeler, bir iki değişiklikle, bugün de gerçekleşmesini beklediğimiz hedefler olarak karşımızda duruyor. Önemli bir değişiklik, radyo televizyon yayınlarındaki devlet tekelini kaldırmak oldu. Uydu teknolojisi aracılığıyla uluslararası özel televizyon yayınları serbestçe ülkemize girmeye başlayınca, bu alanda devlet tekelinin anlamı kalmadığını gören partimiz, kurultayında kendi özgür iradesi ile programdaki bu maddede gerekli değişikliği yaptı. Birkaç yıl sonra Büyük Millet Meclisi, bütün partilerin ortak önerisiyle anayasayı bu yönde değiştirdi. Radyo televizyon yayınlarından devlet tekeli kaldırıldı.

Üslupla ilgili ikinci bir değişiklik de karma ekonomi sözünü bırakıp onun yerine sosyal piyasa ekonomisi demeye başlamamız oldu. Günümüzün terminolojisine daha iyi uyan bu yaklaşım, programın içeriğini değiştirmedi. Çünkü program, piyasanın ekonomik süreçlerdeki belirleyici rolünü zaten kabul etmiş ve sosyal adaleti bozan sakıncaları önlemek için demokratik sistemin öteki mekanizmalarından ve yasal düzenlemelerden yararlanmayı önermişti. Sosyal piyasa ekonomisi deyimi de özünde bunları ifade ediyor.

Programın son bölümünde yer alan ve özetlerini aşağıda belirttiğim uygulama politikaları, CHP'nin geleneksel tutumlarının birer yansımasıydı.

Uygulama Politikaları

DIŞ İLİŞKİLER: Temel, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesidir. Parti, başta sınır komşularımız ve bölge ülkeleri olmak üzere, tüm ülkelerle dostluk, karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama esaslarına dayanan dinamik bir dış politikayı, bu arada ortak savunma örgütü NATO'nun güvenliğimizi artırmadaki rolünü benimser. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmaktan yanadır. Ekonomik ilişkilerin aşamalı olarak, ulusal ekonomimizin gelişmesini engellemeyecek biçimde kurulmasında gereklilik görür. Ayrıca ülkede yönetimin demokratikleşmesinin Türkiye'nin dış ilişkilerinde saygınlığını ve yetkinliğini artıracağına inanır.

GÜVENLİK: Parti, ulusun güvenliğini bir yandan silahlı kuvvetlerin gelişen teknolojinin gereklerine uygun bir vurucu güce sahip olarak örgütlenmesinde bulurken, öte yandan barışçı bir dış politika izlenmesinde görür. Bu anlamda dış politika ile güvenlik bir bütündür. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yeterli güce kavuşması için ulusal savunma sanayinin geliştirilmesi başta olmak üzere bütün önlemlerin alınmasını ister.

EKONOMİ: Demokrasi ile ekonomik gelişme ve bunalım arasında bağlar olduğuna inanıyoruz. Ekonomik büyümenin olmadığı, işsizliğin sürekli arttığı bir ortamda demokrasiyi yaşatmak zor olur.

Partinin kalkınma anlayışı, üretimin artışı ile birlikte işgücü verimliliğinin yükselmesini, gelir dağılımında denge kurulmasını, değer yargılarında değişme ve yeni bir kurumsal gayeyi içermektedir.

Parti, kalkınma stratejisi olarak, bugünkü bunalımdan çıkmada, ilk aşamada yatırım oranını belli bir düzeyin altına düşürmeme, iç talebi artırıcı bir ücret politikası izleme, KİT'lerde yönetimde esneklikler sağlayan yeniden düzenlemelere giderek KİT yatırımlarını hızlandırma ve dışsatım ile dış müteahhitlik hizmetleri üzerindeki çabaları sürdürme gereğine inanır.

Parti, bu geçiş aşamasında Türkiye'de büyük projeler esasına dayalı bir yeniden inşa planı hazırlayarak hemen uygulamaya geçilmesini öngörmektedir. Bu bağlamda her alanda üretici güçlerin geliştirilmesi esas alınacaktır. Bunalım ve dış ticaret gerekçeleri ile bir ülkenin kurulu üretim güçlerinin geri sindeki bir yapıya itilmesini benimseyemez.

MALİYE: Parti, enflasyonist ortam, dar ve sabit gelirliler aleyhine eşitsizliği artırıcı sonuçlar doğurduğu için böyle bir politika izlenmesini doğru bulmaz.

Buna karşılık istikrar sağlanacak diye alınan mali önlemlerin büyümeyi engeller hale gelmesini de uygun görmez. Çok boyutlu bir istikrar kavramına sahip olan parti, büyüme olmadan gerçek bir istikrarın sağlanamayacağına inanır.

TARIM: Parti, tarımın geliştirilmesi ve modernleştirilmesi gereğine inanır. Tarımsal üretimin artırılması yanında tarımsal gelirin adil dağılmasına önem verir. Bu nedenle tarımda ekonomik gelişmeyi ve sosyal adaleti birlikte gerçekleştirme konusunda kooperatif sektörünün etkinliğinin artırılması gereğine inanır. Topraksız ve az topraklı çiftçilerin yeterli toprağa kavuşturulmasını ve kooperatifleşmesini sağlamak için etkin ve seçici bir toprak reformu uygulamayı öngörür.

SANAYİ: Parti, Türkiye gibi büyük bir nüfusu ve iç pazarı olan bir ülkenin, ciddi bir sanayileşmeye dayanmadan ne bağımsızlığını koruyabileceğine, ne de kalkınmasını gerçekleştirebileceğine inanır. Geçmişte korumacılıktan yararlanarak sanayi üretim alanlarını ithal ikamesiyle genişletmiş olmasını ülke için önemli bir fırsat sayar. Varılan aşamada sanayi bir yandan dışa açılırken öte yandan çeşitlenecektir. Sanayi kuruluşlarımızın artık dışta da yarışabilecek ölçek ve verimlilikte kurulması özellikle önemlidir. Dünya pazarlarına açılabilmek için, ekonomiye yük olucu, verimliliğe geçişi önleyici desteklemeler yerine, yapısal ve teknolojik değişiklikleri gerçekleştiren teşvikler sağlanacaktır. Yabancı sermayeden, ileri teknoloji getirmesi, sanayi gelişmemizi hızlandırması, ihracata olanak vermesi, ödemeler dengemize olumlu etki yapması gibi ölçütler gözönünde tutularak yararlanılacaktır.

ENERJİ VE DOĞAL KAYNAKLAR: Parti, öz kaynaklara dayanan enerji politikasının geliştirilmesinde, linyit kullanan termik santrallarla hidroelektrik santrallara önem verir. Uzun dönemde güneş enerjisinden, doğal gazlardan, jeotermal enerji kaynaklarından yararlanmak için geliştirme çabalarına ağırlık verecektir. Ulusal nükleer enerji santrallarının da, güvenlik önlemleri ve nükleer atıkların saklanması sorunlarını ihmal etmeden, kurulmasını gerekli görür.

Parti, stratejik önem taşıyan maden alanlarıyla, uluslararası tekellerce verimli işletilmeyen ya da ulusal çıkarlarla bağdaşan biçimde değerlendirilmeyen maden alanlarında devlet işletmeciliğini esas alacaktır. Bunlar dışında kalan alanların özel kesimce işletilmesine izin verilecektir. Kıta sahanlığındaki ve denizlerdeki ulusal haklarımız korunacaktır.

TURİZM: İçe ve dışa dengeli bir yönelimin sağlanması için kitle turizminin geliştirilmesi ilkesine önem verilecektir. Turizm ve dinlenme tesislerinde yatırım ve işletme için kamu, özel kesim ve yabancı sermayeden yararlanılacaktır.

TOPLUMSAL POLİTİKALAR: Parti, herkesin sosyal güvenlik kapsamına alınmasını amaçlar. Tüm sosyal güvenlik kurumlarının bir araya getirilmesine ve bu kurumların sağladıkları hak ve yükümlülükler arasındaki farklılıkların giderilmesine çalışılacaktır.

Nüfus konusunda, inanmaktadır ki, Türk halkı iyi koşullarda yetiştirebileceği kadar çocuğa sahip olmak istemektedir. Dolayısıyla aile planlamasına talep yaygınlaşmaktadır. Parti, isteyen ailelere aile planlamasının ulaşmasını kolaylaştıracak bir örgütlenmeye gidecektir.

Parti, sağlık sorunlarına dar kapsamlı biçimde, sadece tedavi edici hizmetler açısından yaklaşmaz. Koruyucu toplum hekimliği hizmetlerinin yurt düzeyinde dengeli olarak yaygınlaşmasını öngörür.

Çalışma barışının ancak işçi ve işveren arasında demokratik bir diyalogun kurulmasıyla doğabileceğine inanır. Bu nedenle, çalışanların sendikalaşmasını önleyici kurum ve kuralların kaldırılmasını gerekli bulur.

Özgür ve eşitlikçi bir düzenin, kadın erkek ayrımı gözetmeksizin, tüm bireylerin eşit haklara sahip olmasıyla gerçekleşebileceğinin bilincindedir. Kadınların daha iyi yetişmelerini ve haklarına sahip çıkmalarını sağlayıcı genel ve özel eğitim programlarına ağırlık verecektir.

Genç insanı anlayarak ona yardımcı olmaya, yol göstermeye çalışan tutumları yeğler. Amatör sporu özellikle teşvik eder ve bunun için gerekli tesis, araç ve olanakları sağlar.

Türk kültürünün tarihsel derinliğini, zenginliğini ve çeşitliliğini göz önünde tutarak bir bütün halinde korumaya ve geliştirmeye özen gösterir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmenin gerisinde kalan ve bunları üretmeyen ülkelerin bağımsızlıklarını koruyamayacaklarını bilir. Türkiye, hem temel bilimler, hem uygulamalı bilimler alanlarında, ekonomik olanaklarının elverdiği ölçüde araştırma ve geliştirmeye yönelmelidir. Toplumsal bilimlerin geliştirilmesine özellikle önem verilmelidir.

Eğitimin zaman içinde sürekliliği ile örgün ve yaygın eğitimin bütünlüğü ilkelerini benimser. Eğitimin her yaşta herkese açık olmasına, eğitimin bedelinin, bundan yararlanmak isteyenlerin ekonomik olanaklarını aşmamasına özen gösterilecektir. Mesleki ve teknik eğitimin eğitim sistemi içindeki ağırlığı önemli ölçüde artırılacaktır.

Parti, yükseköğretim işlevinin özerk üniversiteler eli ile yerine getirilmesini öngörür. Sanat ve yazını kapsayan bütün etkinlikleri, insanı özgür kılmada etkin bir araç olarak görür. Sanatların geliştirilmesinde devletin desteğine

önem verirken, bu desteğin sağlanmasında çok dikkatli olmak gereğine inanır. Fikir ve sanat adamının özgürlüğü esastır.

Türk dilinin özleşmesi, sanat ve bilimin her alanında yeterli hale gelmesi yolunda, Atatürk'ün başlattığı ve halka dayanan kaynaktan güç alan gelişimin sürmesini destekler.

YERLEŞME DÜZENİ POLİTİKALARI: Parti, kentleşmenin, kalkınmanın hızlanmasına, demokrasinin yaygınlaşmasına katkıda bulunduğuna inanır. Ancak kentleşmenin yurt düzeyinde dengeli dağılımını öngörür. Kentlerin konut, ulaşım, içme suyu, kanalizasyon, yeşil alanlar, çevre, kamu hizmetleri gibi sorunlarının çözümü için, devletten yeterince mali destek görecek, demokratik, üretici, kaynak yaratıcı, birlikçi ve bütünlükçü bir belediye yönetimini gerekli görür.

Kırsal yerleşme sorununa, "köy, merkezi köy, kasaba"dan oluşan yerleşme kademelenmesi çerçevesinde yaklaşır.

Konut sorununun çözümünü, bir yandan konut gereksinmesinin karşılanması, öte yandan ekonominin canlandırılması açısından önemli görür. Toplu konut girişimlerine özellikle ağırlık verir. Konut yapımında özel kesim, kooperatif kesimi ve kamu kesiminin girişimciliğinden birlikte yararlanılmasından yanadır. Gecekondulara toplumsal ve ekonomik bir olgu olarak bakar. Gecekondu alanlarında iyileştirme ve sağlıklılaştırma önlemlerinin alınmasını gerekli görür.

Her türlü üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevresel dengeyi bozmamasına özen gösteren bir tutum içinde olacaktır. Çevre sorunlarına karşı en etkin önlemi kaynağında denetim olarak görür.

Program, şöyle bir çağrı ile son buluyor:

Bu programda öngörülen,
İnsanın özgürlüğünü temel alan,
Demokratik,
Halkçı,
Bağımsız,
Üretici,
Sosyal adalete dayalı
toplumun kurulması için

Program ilkelerini benimseyen
Her Türk vatandaşını
partimizin çatısı altında
toplanmaya çağırıyoruz.

Program Hakkında Birkaç Söz

Üniversiteli iki arkadaşımızın Batıdaki sosyal demokrat partilerin programlarını inceledikten sonra hazırladıkları bu programın kuramsal yapısı çok sağlamdı. Ayrıca, tüm kurucularla birlikte iki gün boyunca her paragraf, her cümle üzerinde dikkatle durduk ve tartıştık. Kurucu arkadaşlarımızın hepsi, geçmişte kamu kuruluşlarında ya da özel sektörde önemli görevler yapmış, toplumumuzun uygarlık ve mutluluk düzeyini yükseltmek için nelerin gerektiği konusunda belirli görüşlere varmış insanlardı. CHP geleneğine genel olarak uymakla birlikte, önemli gördükleri ayrıntılar üzerinde ısrarla durarak değişiklikler istemişlerdi. Örneğin Cahit Külebi bir şairden beklenmeyecek bir inatla, programda teknik öğretime daha çok ağırlık verilmesi için uğraştı ve sonunda da başardı. Burada, bu anıları yazdığım günlerde, bir şiirinde tahmin ettiği gibi, haziran ayı içinde kaybettiğimiz değerli ozanımızı saygıyla anmak isterim. Türk dilinin, iki basit sözcükle bütün bir duygu dünyasını yansıtabilen bu büyük ustasının ilk günlerde aramıza katılması, SODEP'lileri çok onurlandırmış ve yazınımıza sanatımıza verilmesini istediğimiz değeri gösteren en güzel simge olmuştu.

Sağlam kuramsal yapısı ve kurucuların dikkatli süzgecinden geçmiş uygulama politikaları ile bu program yıllarca partimize yol gösterdi. Gerek muhalefette, gerek koalisyon içindeki iktidarımızda hep bu programdaki soyut ilkeleri yaşama geçirmek için uğraştık. Bu yolda önemli başarılar kazandık. Muhalefetteyken, ANAP iktidarını bazı demokratik açılımlar konusunda ikna edebildik. Koalisyon iktidarında, bakanlarımız program doğrultusunda önemli icraat üstünlükleri gösterdiler. Bunlara ileride değineceğim. Burada zaman zaman parti içinden ve dışından bize yöneltilen "programınızdan ayrılıyorsunuz" suçlamasında gerçek payı olmadığına inandığımı belirtmek istiyorum.

İkinci bir eleştiri olarak ileri sürülen, SODEP'in sosyal demokrat programının Atatürk'ün altı ilkesi ile bağdaşamayacağı görüşünün de gerçeğe uymadığına inanıyorum. Bu inancımın doğru olduğunu, Halkçı Parti ile birleşip Sosyal Demokrat Halkçı Parti adını aldığımız zaman, programa altı ilkenin

açıkça koyulmasının SODEP'ten gelen bölümlerde önemli değişikliklere yol açmaması da kanıtlamıştır. CHP'nin zaman içinde geçirdiği evrim zaten altı ilkenin sosyal demokrat çerçevede yorumlanmasına olanak vermiştir. Ben, bazen aşılmaz güçlüklerle dolu olduğu söylenen bu konuya başından beri çok rahat yaklaştım. Atatürk devrimleri toplumumuzun tümüne çağdaş uygarlığın kapısını açmak için gerçekleştirilmiş reformlardı. Bu kapı açıldıktan sonra, demokratik siyasal mücadele başlayınca, CHP'nin gene toplumumuzun tümünün refah düzeyini yükseltecek bir toplumsal düzenleme arayışına girmesi, onun Atatürk dönemindeki yaklaşımlarının doğal uzantısı idi. Bu bakımdan CHP'nin sosyal demokrat bir parti haline geçmesi doğal bir evrimdi. Babam bunu bir gün, "CHP her zaman ortanın solunda olmuştur!" diye ifade etmişti.

4-5 Haziran Hafta Sonu

Tüzük ve programın onaylanması ile partinin kuruluş çalışmaları tamamlanmıştı. Hafta sonunu, dinlenirken kuruluş belgelerine sayısız imza atmakla geçirdim. Pazar günü tüm kurucular, bu defa Selanik Caddesi'ndeki büroda toplandı ve herkes kuruluş bildirgesi ile tüzük ve programı imzaladı. Bu arada Cezmi Bey İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner'den pazartesi günü için randevu aldı.

XV.

SODEP Ortaya Çıkıyor ve Engelleniyor

6 Haziran 1983

Hoş bir rastlantıyla SODEP'in kuruluş başvurusunu yaptığımız gün, benim doğum günümle çakıştı. Sanki isteyerek bu günü kolladığımız akla gelebilir, ama aslında hiç böyle olmadı. Başlangıçta tüzük ve program hazırlığını çabuk tamamlayıp daha önce başvurabileceğimizi sanmış, hatta basına ve kamuoyuna böyle yanlış umutlar vermiştik. Ama her ciddi çalışmada olduğu gibi, sonuca varmak tahminimizden çok daha uzun sürdü ve doğum günüm, kendiliğinden SODEP'in de resmi doğum günü haline geldi. Bu sözlerimle yanlış bir izlenim de vermiş olmayayım. O gün kamuoyunun ilgisi SODEP'in doğuşu üzerinde toplanmıştı.

Randevu saati olan 9:00'dan beş dakika önce ilk kurucu arkadaşlarımız Türkân Akyol, Cezmi Kartay, Muzaffer Saraç, Atila Sav, Rafet Tüzün ve Kâzım Yenice ile birlikte İçişleri Bakanlığı'na geldim. Bakan Çetiner bizi bakanlık makamının kapısında karşıladı. Selamlaştık ve siyaset dünyamızın âdetine uyarak öpüştük. Saat tam 9'da başvuru dilekçemizi bir iki cümleyle bakana sundum. Söylediğim, "yeni bir parti kurduğumuz, adının Sosyal Demokrasi Partisi olduğu ve sağlıklı bir demokrasiye geçişin bu son aşamasında üzerimize düşen görevi dikkatle yapacağımız"dan ibaretti.

Bakan partimizin bu anda tüzel kişilik kazandığını ilan etti. Bizi kutladı ve partinin ülkeye hayırlı olmasını diledi. Bütün kurucular ayrı ayrı bakana teşekkür ettik. Bakan bizi kapıdan uğurlarken, genel sekreterliğe uğrayıp "alındı" belgesini edinmemizi hatırlattı. Bu işi de yaptıktan sonra bakanlıktan ayrıldık. Bakanlığın kapısında topluca bir fotoğraf çektirmeyi de unutmadık. Daha doğrusu, bizi izleyen gazeteciler bunu bize hatırlattılar. Basın ile siyasi partilerin halkı etkilemek konusunda bir ortaklıkları olduğunu ve birbirlerini uyararak hep daha çok ilgi çekecek davranışlar, görünümler aradıklarını öğrenmeye başlıyordum.

İçişleri Bakanlığı'ndaki başvuru töreni 10 dakikada bitmişti. Bundan sonra yapılacak Anıtkabir ziyareti için 9:30'a izin alınmıştı. Gazeteciler de arkamızda olmak üzere, otomobille Orman Çiftliği'nde bir gezinti yaptıktan sonra, tam vaktinde Anıtkabir'e, Aslanlı Yol'un başına geldik ve orada bekleyen öteki kurucularla birlikte yürümeye başladık. Atatürk'ün simgesel kabrine "Sosyal Demokrasi Partisi" yazılı çelengi koydum. Saygı duruşundan sonra mozoleden çıkarken anıtsal merdivenlerde hep birlikte çektirdiğimiz fotoğraf ertesi günkü gazetelerde baş sayfada çıktı.

Şimdi bu resme bakarken, birbirinden değerli arkadaşlarımı bir arada görmek, bir vatanseverlik ve uygarlık görevi yapmak için ortaya atılan bu demokrasi kahramanlarına bağlılık ve minnet duygularımı canlandırıyor. Aynı zamanda, ülkenin büyük gereksinme duyduğu bir sosyal demokrat partiyi, o günün koşulları içinde en iyi geliştireceklerine inanarak dikkatle seçilmiş bu insanların hemen yarısını hoyratça veto etmekle Milli Güvenlik Konseyi'nin ne büyük, ne affedilmez bir hata yapmış olduğunu bir daha algılıyorum.

Misak-ı Milli Kulesi'ndeki özel defteri imzalarken, Cumhuriyetimizin kurucusu eşsiz kahraman Atatürk'ün manevi huzurunda saygıyla eğildiğimizi, Sosyal Demokrasi Partisi kurucuları olarak büyük Atatürk'ün ilkelerine ve devrimlerine sarsılmaz bağlılığımızı, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve demokrasisini sonsuza kadar güvenlik ve mutluluk içinde yaşatma azmimizi ifade ettim. Buradaki "sonsuza kadar" sözüyle, belki de bilinçaltından gelen bir esinle, vetolar gibi geçici engellerin bizi yolumuzdan alıkoyamayacağını herkese duyurmaya çalışıyordum.

Basının dikkatinden kaçan basit bir noktaya işaret etmek istiyorum. Ben o gün de, daha sonra başka fırsatlarla Anıtkabir'i ziyaret ettiğimde de deftere duygularımı yazarken, "Atam" ya da "büyük Atam" gibi bir sözle başlayarak Atatürk'e doğrudan doğruya hitap eden bir üslup kullanmadım. Birçok kimsenin böyle yaptığını biliyorum. Ama artık hayatta olmadığı için söylediklerimize itiraz olanağı bulunmayan bir lidere böyle seslenerek, sanki her yaptığımızı onun da onayladığı izlenimini uyandırmayı o büyük insanın anısına saygısızlık gibi görüyorum.

Anıtkabir'den ayrılmadan önce, arkadaşlarımın beni yalnız bırakmalarını isteyerek, babamın simgesel kabri önünde de saygı duruşunda bulundum. Belki bir gün aklından geçirdiği, fakat bana hiçbir zaman önermediği bir görevi yüklendiğim bu günde, onun anılarıyla bir an başbaşa kaldım. Aslanlı Yol'da arkadaşlarımın önünde yürürken, Atatürk'ün kabrine çelengimizi bırakırken ve defteri imzalarken gittikçe artan ölçüde beni saran sorumluluk

duygusu o anda doruğa ulaşmış, adeta elle tutulur hale gelmişti. O kadar ki, ayrılırken, "Şu anda ne hissediyorsunuz?" diye soran gazetecilere, hiç tereddüt etmeden, "Sorumluluğumun önemini hissediyorum," karşılığını verdim. Daha önce de bir defa, Cumhurbaşkanı Evren'le görüşmeden çıkarken, giriştiğim işin ne kadar ciddi ve kendi geleceğim açısından da ne kadar risklerle dolu olduğunun bilincine varmıştım. Ama o günkü duygularımda küçümsenmeye karşı bir tepki de vardı. Bu kez ise araya hiçbir olumsuzluk karışmadan, doğrudan doğruya tarih bir yer almanın sorumluluğunu duyuyordum.

Anıtkabir'den hep birlikte Konur Sokak no. 22'deki genel merkezimize geldik. Kurban kesildi. Sonra arkadaşlarımız adına, partimizin millete hayırlı olmasını dileyerek, kurdeleyi kestim. Birçok yılımızı, partinin en heyecanlı gelişme, ilerleme dönemini geçireceğimiz binaya girdik, birlikte dolaştık. O günlerin darlık koşullarına karşın, Kartay, Önen ve tuttuğunu koparan öbür arkadaşlarımızın çabalan sonucunda bina çok kısa zamanda bir genel merkez yapısı kazanmıştı. Bu sayede, ilan ettiğimiz gibi saat 11 'de Kurucular Kurulu olarak ilk resmi toplantımıza başladık.

Oturuma en yaşlı üyemiz olan General Seyfi Turagay başkanlık etti. Önce yoklama yaptı. Elindeki listeden üyelerin adlarını okumaya başlarken alfabe sırasına göre ilk karşısına çıkan Türkân Akyol'u, ünlü sinema sanatçısı Türkân Şoray'la karıştırması toplantıya neşeli bir hava getirdi. Yoklamadan sonra herhangi bir konuşma olmadan genel başkan seçimine geçtik. Otuz yedi üyenin katıldığı gizli oylama sonunda 36 oy alarak genel başkan seçildim. Bir oy, benim oyum, Türkân Akyol'a verilmişti. Arkadaşlarıma gösterdikleri güven için teşekkür ettim. Bu güvene layık olmayı amaç bildiğimi söyledim ve hepsine başarılar diledim.

Kısa bir aradan sonra öteki genel merkez görevlilerimizi belirlemek için bu defa benim başkanlığımda toplandık. Önce Merkez Karar ve Yürütme Kurulu (MKYK) üyelikleri için seçim yapıldı. Gizli oylama sonunda Türkân Akyol, Tekin Alp, Ahmet Durakoğlu, Oktay Ekşi, Hicri Fişek, Korel Göymen, Yiğit Gülöksüz, Erhan Işıl, Kemal İnan, Kâmil Karavelioğlu, Cezmi Kartay, Saim Kendir, İbrahim Önen, Gündüz Pamuk, Muzaffer Saraç, Atila Sav, Cevdet Selvi, Cahit Talas, Rafet Tüzün, Kâzım Yenice MKYK üyeliğine seçildiler. Merkez Disiplin Kurulu üyeleri ise geçimle Ahmet Salih Cebi, Güler Tanyolaç, Mehmet Kıcıman, Türker Alkan. Hasan Çetinkaya ve Kemal Sarısoy olarak belirlendi. Sonra, tüzüğe göre MKYK içinden genel sayman seçimi yapıldı ve İbrahim Önen ilk saymanımız oldu. Arkasından ben, tüzüğün verdiği yetkiyi kullanarak, MKYK içinden Türkân Akyol, Cezmi Kartay, Muzaffer Saraç ve Atila

Sav'ı genel başkan yardımcılarımız, Ahmet Durakoğlu'nu da genel sekreterimiz olarak seçtim. Genel Sekreter Durakoğlu, bana danışarak yardımcılarını Oktay Ekşi, Yiğit Gülöksüz ve Cevdet Selvi olarak belirledi. Böylece, herhalde yeniliğin verdiği rahatlık içinde, hiçbir sürtüşme olmadan, uzun boylu kulis faaliyeti yürütülmeden partinin genel merkez organları hızla meydana çıktı.

Akşam Dedeman Oteli'nde basına bir kokteyl vererek partinin kurulmasını ve benim doğum günümü neşe içinde kutladık. Ertesi gün de bir basın toplantısı yaparak programımızı kamuoyuna açıkladım. Partinin kısa sürede kurulması, programının yapısı basında olumlu karşılandı. Daha önce günlerce sürmüş olan dağınıklık havası ortadan kalktı. Büyük bir umut dalgası doğdu. Bir eleştiri olarak, siyasete yeni giren arkadaşlarımızın henüz kendi yetkilerinin ve güçlerinin farkında olmadıkları yazılmıştı.

SODEP'in İlk Etkinlikleri, Rakip Parti Ziyaretleri

O günlerde Ankara'da, Pembe Koşk'te kalıyordum. Akşamları yemekte annem, kızkardeşim, eniştem Toker ve bazen konuklar, beraber oluyorduk. Sanırım 6 Haziran'dan birkaç gün önce, bir akşam Metin Toker, parti kurulduktan sonra nasıl işe başlamayı düşündüğümüzü sordu. Ben, "Daha toplanıp bu konuda karar almaya vakit olmadı!" gibi bir yanıt verince, Metin, "İlk iş olarak öteki parti merkezlerini ziyaret etsenize, böyle bir hareket kamuoyunun ilgisini çeker!" diye bir öneri yapmıştı. Bu öneriyi arkadaşlarımıza açtım. Uygun ve yararlı buldular. Bunun üzerine, 6 Haziran'da yönetim oluşur oluşmaz, gerekli randevular alındı ve 8 Haziran Çarşamba günü üç partinin genel merkezini ziyaret ettim. Metin'in tahmin ettiği gibi bu davranışımız basında çok iyi karşılandı. "İyi başladılar!" "Partiler arasında bahar havası!" "Özlediğimiz manzaralar!" gibi manşetler ve liderlerin el sıkışan resimleri ile birlikte ayrıntılı haberler yayınlandı. Bundan sonra da parti liderleri ya da genel merkez temsilcileri arasında çeşitli vesilelerle nezaket ziyaretleri yapılması, girdiğimiz yeni dönemin olumlu bir geleneği haline geldi.

Benim açımdan bu ziyaretlerin önceden tahmin etmediğim önemli bir yararı oldu. Sadece iyi dileklerimizi belirtmek gibi biçimsel bir amaçla uğradığımız parti merkezlerinin genel havaları, tutumları hakkında değerli bilgiler edindim. Burada özellikle o açıdan bu ziyaretleri anlatmak istiyorum.

İlk uğrağımız Milliyetçi Demokrasi Partisi oldu. Sabah saat 9 için sözleşmiştik. Biz, Genel Sekreter Durakoğlu ve ben, bir arkadaşımızın otomobiliyle

9'dan bir iki dakika önce MDP genel merkezine vardığımızda, Genel Başkan Turgut Sunalp'ın yeni gelmekte olduğunu fark ettik. Otomobilden çıkıp binaya yönelmekte acele etmedik; yavaşlatılmış hareketlerle, sağa sola bakarak ilerleyip, genel başkanın binada yerini almasına zaman bıraktık. Tam zamanında içeri girdiğimizde sayın Sunalp bizi kapıda karşıladı. Eski deyimle, mükellef döşenmiş bir salon olan genel başkanlık odasına aldı. Yanında Genel Başkan Yardımcısı Musa Öğün, Genel Sekreter Doğan Kasaroğlu ve yardımcısı Ertan Karasu vardı. Yirmi dakika kadar süren ve nezaket sözleri ile dolu bir konuşma yaptık. Turgut Sunalp'ın tavırları açıkça yakında iktidara gelmeyi beklediğini gösteriyordu. Hatta ondan da öte, devlet yönetimi gibi ciddi bir işi ancak kendisinin ve çevresinin yürütebileceğine içtenlikle inanmış bir ruh hali içinde, bizim gibi amatörleri lütfen kabul etmekte olduğunu, her hali ve özellikle yüksekten konuşma üslubu ile açığa vuruyordu. İçinde bulundukları binanın şimdiden küçük geldiğini anlattı. Yapacak çok işleri olduğunu, kaybedecek zamanı bulunmadığını vurguladı. Başarılar dileyerek kalktık. Çıkarken gazetecilere, "sağlıklı bir demokrasi için siyasal partiler arasında uygar ilişkiler bulunmasına özen gösterdiğimizi" söyledim.

"Sağlıklı demokrasi" sözü o günlerde benim de, başka birçok yeni siyasetçinin de ağzından düşmeyen bir deyimdi. Sadece demokrasi istemenin yeterli olmadığını, demokratik sistemi halkın yararına kesintisiz işletebilmek için ayrı bir özen gerektiğini, yakın geçmişimizin acı deneyimleri ortaya koymuştu. Bu acılar henüz taze olduğu için de bu deyim uygun karşılanıyordu. Zamanla bu nitelemenin gerekliliği unutuldu. Ama bu satırları yazdığım günlerde ortaya çıkan yeni olaylar bu gerekliliği gene hatırlattı. Varlık nedenini insanların ya da doğanın yapısından alan nitelendirmeler hiçbir zaman tamamen unutulmuyor, dönüp dolaşıp karşımıza çıkıyor.

İkinci durağımız Halkçı Parti oldu. Saat 10'da HP Genel Merkezi'nin kapısında sayın Necdet Calp'la buluştuk. Etrafımız gazetecilerle sarılıydı. Ben bu çarpıcı manzaraya değinmeden duramadım. "Bugün gazeteciler bayram yapıyor!" dedim. Necdet Calp, herhalde bu durumdan pek memnun olmamıştı ki, "Onlara her gün bayram!" dedi. Bu defa ben bu sözden ve ima ettiği nitelemeden rahatsız oldum ve "Çok çalışıyorlar!" diyerek konuşmanın vardığı yanlış sonuçtan kurtulmaya çalıştım.

Genel başkanın odasına girdik. Genel merkez yetkililerinden Niyazi Araz, Rahmi Tuncagil, Kemal Aydar ve Genel Sekreter Özer Gürbüz de bize katıldılar. Gene 20 dakikalık ve daha çok nezaket sözleriyle süslenmiş bir konuşma yaptık. Yalnız, arka arkaya uğradığımız iki genel merkez arasında görünüm ve

tutum bakımlarından dağlar kadar fark olduğu hemen meydana çıkıyordu. Küçük bir apartman dairesine sıkışmış HP Genel Merkezi'nde başkanlık odası son derece mütevazı ölçülerde döşenmişti. Genel başkanın ve arkadaşlarının tavırlarında, belki birkaç HP kurucusunun MGK tarafından yeni veto edilmiş olmasından ileri gelen bir şaşkınlık, başlarına ne geldiğini anlamamış ve bundan sonrasına da pek umutlu bakamayan bir ruh hali seziliyordu. Karşılaştıkları mali güçlükleri anlattılar. Konuşmaları hiçbir şekilde geçmişin güçlü CHP'sini yeniden canlandırma iddiasını taşıdıkları izlenimini vermiyordu. Sonradan seçim kampanyasında bu havalarının önemli ölçüde değiştiğini biliyorum. Ama o zamanki görünüm bu idi. Çıkarken gazetecilerin, "Birleşme konusu görüşüldü mü?" sorusuna ikimiz de, "Hayır, bu bir iyi niyet ziyaretinden ibaretti," biçiminde yanıt verdik.

En son, saat 11'de Anavatan Partisi'ne gittik. ANAP'ın merkezi önceki iki merkezin arasında bir düzeyde, daha çok MDP'ninkine yakın bir biçimde döşenmişti. Rahat çalışma olanakları olan ve iyi işleyen bir yazıhane izlenimi uyandırıyordu. Genel Başkan Turgut Özal'ın konuşmasında, o gün kendi partisinden de birkaç kurucu arkadaşını saf dışı bırakan vetoların doğurduğu üzüntü ve kızgınlık belli oluyordu. Ama bu olay kendine güvenen ve sonunda nasıl olsa başarı kazanacağına inanan havasını değiştirmemişti. Tamamen pratiğe yönelik bir yaklaşımı olduğu hemen fark ediliyordu. Görüşmemizde sonradan üçü de bakan olan Veysel Atasoy, Necat Eldem ve Mükerrem Taşçıoğlu hazır bulundular. Özal o kadar rahat bir hava içindeydi ki, hemen bütün konuşmamızı, odaya bizimle beraber giren gazeteciler içerideyken yaptık. Önce nasıl tanıştığımıza değindi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde aynı fakültede görev yaptığımızı, 1960-62 arasında kendisi yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak (o, *"part time"* diyordu) ders verirken benim profesör olduğumu söyledi. Ben, sonradan TÜBİTAK'ın kuruluşunda da birlikte çalıştığımızı hatırlattım. O da kabul etti ve ikimizin de iyi tanıdığı Profesör Cahit Arf'tan söz etti. "Eski dostluğumuz şimdi bozulmayacak," diye ekledi. Ben de katıldım. "Ayrı partilerde olmanın bu dostluğu bozmayacağına inandığımı" söyledim. Özal, "Arada hemşerilik de var," diyerek sözü Malatya'ya getirdi. "Malatya'ya gittiniz mi?" diye hemen beni zor durumda bırakmaya girişince, birçok kez gittiğimi söyledim. Arkasından, "İnşallah hep beraber Malatya'ya büyük hizmet yaparız!" diye özel bir mesaj daha yolladı. Ben de, "Bütün ülkeye!" diyerek mesajı genelleştirmek istedim. Ama kuşkusuz, böyle mesajların genel değil, özel adresli olduğunda asıl etkilerini gösterdiğini Özal benden daha iyi biliyordu ve hiç fırsat kaçırmayacağını daha ilk konuşmamızda ortaya koyuyordu.

Gazetecileri, "Haydi artık yalnız konuşmamıza izin verin," diyerek yolcu ettikten sonra biraz daha konuştuk. Özal, veto yoluyla Adnan Kahveci gibi değerli arkadaşlarının hizmetinden yoksun bırakılmayı yanlış, Kahveci ve ötekiler için de haksız bulduğunu söyleyerek MGK'yi eleştirdi. Başarılar dileyerek ayrıldık.

Partiye dönüşümüzde genel merkezdeki arkadaşlarımıza da anlatmıştım. Bu üç basit ziyaret, üç parti ve üç liderin yakın gelecekteki olası tutum ve davranışları hakkında bize şaşılacak derecede doğru bilgiler verdi.

Vetoların Belirsizliğinde Yürüyen Gelişme

Genel başkan yardımcılarımız ve genel sekreterle her sabah parti merkezinde bir araya gelmeye başladık. Böylece oluşan başkanlık divanı tüzükte ayrı bir organ olarak gösterilmemişti, ama bu kişilerin yürütmeden sorumlu olduğu söylenmişti. Pratikte bu kurul benim ve hepimizin her gün ne yapacağımıza karar vermemizde en etkili danışma organı rolünü oynuyordu.

Genel başkan yardımcıları arasında görev dağılımı yaptık. Zaten Atila Sav'ın hukuk işlerinde, Muzaffer Saraç'ın çalışma yaşamında, Türkân Akyol'un eğitim ve tıp alanlarında, Kartay'ın da kamu yönetiminde bilinen uzmanlıkları doğal bir işbölümü yaratmıştı. Ek olarak, partinin oluşmasında en önemli rolü oynayan örgütlenmenin sorumluluğunu, yürütme işi Genel Sekreter Durakoğlu'da olmak üzere Cezmi Kartay'a verdik.

Hafta sonunu İstanbul'da eşimle beraber biraz dinlenerek geçirmeyi düşünüyordum. Ama henüz uzun boylu dinlenmeye vaktimiz olmadığı için, İstanbul'da basınımızın belli başlı temsilcilerini ziyaret etmem planlandı. Cumartesi günü boyunca Oktay Ekşi ile beraber hemen bütün büyük gazetelerin yönetim merkezlerine uğradık. Yazarlarının eğilimleri hangi doğrultuda olursa olsun, her gittiğimiz yerde sıcak bir ilgiyle karşılandık. Ben geçmişte yazılarını zevkle, hayranlıkla okuduğum birçok ünlü yazarımızla tanışıp konuşmaktan büyük mutluluk duydum. Onlarsa partimizin sosyal demokrat karakteri ile birlikte gerçek bir demokratik düzene kavuşma amacı taşıdığına inanmış görünüyorlardı. Herhalde asıl teşhis koymak istedikleri nokta benim bu işte ne kadar ciddi olduğumdu. Ama nezaket gösterdiler. Bu konuda beni sıkıştırmadılar.

Ankara'ya döndüğümde başkanlık divanı olarak partinin yurt çapında örgütlenmesi işine giriştik. Hedef bütün il ve ilçelerde yerel örgütler kurmaktı. Bu kolayca gerçekleşecek bir hedef değildi. Yeni bir partinin bir ilde ya da ilçede üyeler kazanarak yaşayabilmesinde, birtakım hastalıklara yakalanmadan

büyüyebilmesinde, o yöredeki parti başkanının belirleyici rolü vardı. Yasaya göre, kuruluş halindeki partide bütün bu başkanları yönetimin önerisiyle kurucular kurulu seçecekti. Her yerde dikkatli bir inceleme yaparak en uygun adayları bulmak zorundaydık. Gerçi CHP'nin eski örgütlerinden pek çok kişinin, eğer yasaklı değillerse, SODEP'te görev almaya hazır olduklarını görüyor ve duyuyorduk. Ama bir de CHP ileri gelenlerinden birçok kişinin bize uyarı yollu dile getirdikleri bir konu vardı. CHP'nin son döneminde parti içinde birçok gruplaşma, hizipleşme ortaya çıktığını, bu yüzden genel başkanın ve genel merkezin programını yürütemez, hatta çalışamaz hale geldiğini anlatmışlar ve bu eski hiziplerde militan rol oynamış kimselere yeni kurulan SODEP yönetiminde yer vermememizi öğütlemişlerdi. İl başkanlarını seçerken bu uyarıyı da dikkate alınca tercihimiz, geçmişte CHP ilkelerine eğilim göstermiş, ama örgütlerde ön safta görev yapmamış ya da hiç örgütte çalışmamış kimselere yöneliyor ve sonuca varmak zorlaşıyordu. Bu arada, CHP'nin yerel örgütlerindeki çabalarıyla tanınmış kimselere görev vermekte çekingen davranmamızın bazı yanlış anlamalara yol açtığını, CHP'lilere haksızlık yapacağımız izleniminin doğduğunu gördük. Bu yanlış izlenimleri ortadan kaldırmak için basına bir açıklama yaparak, programımızı benimseyen herkesin bize yardım etme isteklerini ciddi olarak değerlendirdiğimizi, herhangi bir kuruluş ve kişiye karşı önyargımız bulunmadığını söyledim.

Yeni seçim yasası 13 Haziran'da yürürlüğe girdi. Yasada MGK'nin adayları veto etme hakkı olduğu da yazılıydı. Listeler ilan edildikten sonra 12 gün içinde adayları inceleyerek kararını bildirecekti.

Bu arada İngiltere'de yapılan seçimde Bayan Margaret Thatcher'in başkanlığındaki Muhafazakâr Parti gene tek başına çoğunluğu kazandı. İşçi Partisi'nin 309, Sosyal Demokrat ve Liberal Parti ittifakının 23 milletvekiline karşı 397 milletvekilliği elde etti.

Halkçı Parti genel başkanı Calp ve genel sekreteri Gürbüz 15 Haziran günü, bizim ziyaretimize karşılık olarak genel merkeze geldiler. Onları Akyol, Kartay ve Durakoğlu'yla birlikte karşıladık ve dostluk havası içinde bir söyleşi yaptık. Birleşme konusu görüşülmedi. Calp gazetecilere yaptığı açıklamada, Cezmi Kartay ve Türkân Akyol'la eski dostlukları olduğunu anlattı.

İllerde örgütlenme incelemelerini yapmak üzere, bütün yurdu on beş bölgeye ayırıp bu bölgelerden sorumlu olacak kurucu üyelerimizi belirledik. Üyelerimiz kendi bölgelerine gidip bilgi toplayacaklardı ve bu bilgilere göre MKYK illerde atamalar yapacaktı. İlçe başkanı adaylarının belirlenmesini il başkanlarına bırakacaktık. Yalnız bütün bu örgütlenme çabalarının ciddiye

alınması için önce partinin üzerindeki veto belirsizliğinin kalkması gerekiyordu. MGK, çıkardığı yasada, parti kurucularının adları bildirildikten sonra 20 gün içinde adayları inceleyip kurucu olmaya devam edip etmeyeceklerine karar vereceği hükmünü getirmişti. Bizden önce kurulmuş olan MDP, HP ve ANAP'tan birçok kurucu veto edildi. Bu durum karşısında kurucu arkadaşlarımız, veto edilip edilmeyeceklerini bilmeden, yurda dağılıp örgütlenme çalışmalarına girişemiyorlardı. Ayrıca, kaç kişinin veto edileceğini, vetoların partimizi ne ölçüde etkileyeceğini de kimsenin bilmemesi, ister istemez, herkesi bir bekleme havasına soktu. Gerçi çoğumuz iyimser tahminler yapıyorduk. Partinin kuruluş çalışmaları sırasında MGK kararlarına saygılı davrandığımız gibi, ara rejimin bilinen duyarlıklarını, örneğin Büyük Türkiye Partisi'nin yaptığı gibi tahrik etmemeye dikkat etmiştik. Hem bu tutumumuza, hem kendi iyi niyetimize ve kurucu arkadaşlarımızın seçkin, bilgili, erdemli kişiliklerine güvenerek, olsa olsa bir iki kurbanla veto fırtınasını atlatabileceğimizi düşünüyorduk. Aramızda kötümser tahminler yapanlar, hatta pek çoğumuzun veto edileceğini söyleyenler de vardı. Ama onları ciddiye almıyorduk. Bir yandan da geleceğimizi aydınlatacak ipuçları arıyorduk.

Genel sekreterimiz Durakoğlu ilan edilen seçim takvimini olumlu karşıladığımızı 18 Haziran'da bildirdi. 19 Haziran'da Evren bir konuşma yaptı ve "Fazla parti değil, az ve öz parti istiyoruz," dedi; partilerin birleşerek sayılarını azaltmalarının iyi olacağını söyledi. Ama hiçbir parti bu yola gitmedi. Yalnız çeşitli parti sözcüleri bu öğüdü olumlu yorumladılar. Cezmi Kartay da, "Cumhurbaşkanımızın yaptığı konuşmalardan herkesin gereken uyarıyı alması doğru olur," dedi.

Başbakan Ulusu'dan bana ve genel başkan yardımcılarımıza 21 Haziran'da birer kutlama mesajı geldi. Yeni görevlerimiz dolayısıyla gelen bu mesajları da vetolar açısından olumlu anlamda değerlendirdik. Başbakanın kutladığı görevlerin üç gün sonra aynı iktidar tarafından elimizden alınması pek tutarsız, tuhaf olur diye düşündük. Ama kararlı bir kötü politika, tutarsızlıklardan, tuhaflıklardan yılmıyormuş.

Ulusu'nun telgraflarının hemen arkasından, birbirini tam tutmayan, ama gittikçe daha karamsar haberler gelmeye başladı. Oktay Ekşi'nin, İbrahim Cevahir'in değişik kaynaklardan öğrendikleri, 18 kadar kurucumuzun veto edileceği, aralarında belki benim de bulunacağım yolundaydı. 22 Haziran akşamı Cüneyt Arcayürek telefonla aradı ve benimle beraber pek çok kişinin veto edildiğini duyduğunu söyledi. Ben bu haberlerin doğru olup olmadığını anlamak için herhangi bir çabaya girişmeden beklemeye devam ettim. Bu tavrımı

o zaman da, daha sonra da eleştirenler oldu. Ama veto edilmemek gibi kişisel bir istek için MGK ile ilişki kurmayı doğru bulmamıştım. Biz özel izinle değil, herkese aynı hakkı veren yasaların gücüyle yaşamalıydık.

Öğleden sonra saat 4 sıralarında, savcılıktan genel merkezi telefonla arayarak bir yazı gönderdiklerini 23 Haziran Perşembe günü bildirdiler. Bunun vetolarla ilgili olduğunu tahmin ederek, Kartay'la birlikte başkanlık odasında beklemeye başladık. Biraz sonra Ahmet Durakoğlu ile Oktay Ekşi odaya girdiler. Durakoğlu'nun elinde bir kâğıt vardı. "Karar geldi," dedi ve bakışıma yanıt olarak ekledi: "Fena, başta siz olmak üzere 21 kişi veto edilmiş!" Kâğıdı alıp okudum. Başsavcı Firuz Çilingiroğlu'nun imzasını taşıyan resmi yazı şunları söylüyordu:

2820 sayılı siyasi partiler kanununun geçici 4. maddesi hükmüne göre yapılan inceleme sonunda aşağıda adları yazılı kişilerin parti kurucusu olmalarının uygun görülmediğine MGK'nin örneği ekli 22 Haziran 1983 gün ve 85 sayılı kararı ile karar verilmiştir. Siyasi partiler kanununun geçici 4. maddesi son fıkrası hükmü gereğince, bu yazımızın tebliği tarihinden itibaren beş gün içinde MGK'nin kararının yerine getirilmesi ve sözü edilen kanunun 8/1 ve geçici 4. maddesinin 2. fıkrası son cümlesi hükümleri de göz önünde bulundurularak yapılan işlem sonucunun bildirilmesi rica olunur. Uygun görülmeyen kişiler:

Erdal İnönü, Türkân Akyol, Atila Sav, Muzaffer Saraç, Yiğit Gülöksüz, Cevdet Selvi, İbrahim Önen, Tekin Alp, Hicri Fişek, Korel Göymen, Erhan Işıl, Kemal İnan, Kâmil Karavelioğlu, Kâzım Yenice, Cahit Talas, Türker Alkan, Hasan Çetinkaya, Cahit Külebi, Şükran Nasuhoğlu, Güler Tanyolaç, Halil Akyüz.

Yazıyı okuduktan sonra ne söylediğimi hatırlamıyorum. Cezmi Kartay kitabının bu noktasında, "Demek öyle uygun görmüşler!" demekle yetindiğimi söylüyor. Sonraki konuşmaları da benden daha iyi hatırlayarak ayrıntılı olarak kitabına almış. Hem onun yazdıklarından, hem belleğimden yararlanarak, yaşadığımız dramatik sahneleri kısaca canlandırmaya çalışayım.

Basına açıklama yapması için yazıyı Oktay Ekşi'ye verdim. Bu arada haberi duyan arkadaşlarım, genel başkan ve genel sekreter yardımcıları, MKYK üyeleri, odaya doldular. Teselli sözleri ile tepkili çıkışlar, "olacak şey değil!", "inanamıyorum!", "bu kadar haksızlık olmaz!" sesleri birbirine karışıyordu. İyimser beklentilerimize hiç uymayan, bütün kötümser tahminlerimizi aşan bir sonuçla karşılaşmıştık. Uğradığımız darbenin etkisi altında bazı arkadaşlarımız

söz alarak hayal kırıklıklarıyla birlikte tepkilerini dile getirdiler. En serinkanlı konuşmalan Cezmi Kartay ile Ahmet Durakoğlu yaptılar. Kartay toparlamaya çalıştığımız sosyal demokrat kesimin bu haksızlığı kabul etmeyeceğini, bizim SODEP'i kurma ve yaşatma davamıza devam etmemizi bekleyeceğini belirtti. Durakoğlu görünüşe göre, MGK'nin stratejik bir kararının uygulanmasıyla karşı karşıya olduğumuza inandığını söyledi. Bence her iki deneyimli arkadaşımızın tanıları doğruydu. Yapılacak iş, veto edilmemiş arkadaşlarla mücadeleye devam etmekti. Ama artık buna karar verecek olanlar biz değil, veto edilmemiş kuruculardı.

Konuşmalar devam etti. Mehmet Kıcıman duygularını, "Arkadaşlar, sanıyorum, bizim tek hatamız, bugüne kadar hiç hata yapmamış olmamızdır!" diye ifade etti. Duygusallığın giderek yükseldiği bu ortamda, iki arkadaşımızın konuşmaları amaçlarının tam tersi yorumlara yol açtı. İsmail Hakkı Birler'in, "Hep veto edilmeyenler konuşuyor. Bırakalım, biraz da veto edilen arkadaşlar duygularını, düşüncelerini ifade etsinler. Çünkü bundan sonra genel başkan dahi bize yol gösterecek şeyler söyleyemeyecek. Hatta artık burada bulunması bile doğru değildir!" demesi sanki, "Genel başkanın artık burada işi kalmadı. Bir an önce bırakıp gitsin!" demek istiyormuş gibi yorumlanarak eleştiri konusu oldu. Her zaman ilkelere bağlılığıyla öne çıkan Saim Kendir'in ise, "MGK bu hareketiyle SODEP'i yaşatmak istemediğini gösteriyor. Bu durumda SODEP'i sürdürmeye çalışmak, bizi ilkelerimizden sürekli ödün vermeye zorlar. Böyle bir yola girmektense, bugün onurlu bir davranışla, partiyi bizim feshetmemiz daha uygun olur!" demesi, sanki zorluk karşısında mücadeleden kaçıyormuş gibi bir izlenim doğurdu.

Bu duygusal konuşmaları daha fazla uzatmanın yararı yoktu. "Bana izin verin, gideyim!" diyerek kalktım. Veto edilmeyen kurucuların ertesi gün saat 10'da toplanacakları söylendi. Ben tek tek kurucularımıza veda ederek odadan çıktım. Atila Sav'ın otomobilinde, yanımıza Türkân Akyol'u da alarak, parti kuruculuğu uygun görülmeyen üç kişi kurduğumuz partinin genel merkezinden ayrıldık.

O akşam bir grup gazeteciyi yemeğe çağırmıştım. Lokantanın bahçesinde buluştuk. Ankara'nın güzel bir yaz akşamının tadını çıkarırken, vetoların anlamını, bundan sonra ne yapılması gerektiğini konuştuk. Tahmin edilebileceği gibi, basın muhabirlerinin ve yorumcuların ortak düşüncesi ve öğüdü, yeni girmiş olduğum siyaset alanını bırakmamam, vetoya geçici bir arıza diye bakıp, gerçek demokrasi için mücadeleyi sürdürmem şeklindeydi.

Veto edildiğimizi öğrendiğimiz 23 Haziran'da meydana gelen bir başka önemli siyasal olaya da işaret edeyim. O gün sağ kanatta yeni bir parti kuruldu. Adı Doğru Yol Partisi, kurucu genel başkanı, eski parlamenterlerden Ahmet Nusret Tuna idi. Kurucular arasında sonradan adlarını çok duyacağımız Yıldırım Avcı, Vefa Tanır gibi eski, yeni siyasetçiler vardı.

Veto edilmemiş kurucular 24 Haziran'da Cezmi Kartay'ın başkanlığında toplandılar. Geniş ve heyecanlı bir görüşme sonunda partiyi yaşatma kararlarını kesinleştirerek bir bildiriyle açıkladılar. Bildiride Saim Kendir'in kendi arzusuyla kuruculuktan ayrıldığı söylendikten sonra, kurucular kurulunun, yasanın tanıdığı süre içinde eksik üyelikleri tamamlama çabasına başladığı vurgulanıyor ve şu kararlı sözlerle kamuoyuna güvence veriliyordu:

Kurucular kurulu, SODEP'e umut bağlayanların beklentilerine ve güvenlerine layık olmak için bütün gücü ile görevini yapma azminde olduğunu oybirliğiyle karara bağlamıştır.

Ben 26 Haziran'da Ankara'dan ayrıldım. İstanbul'a, evime dönüyordum. Esenboğa Havalimanı'nda beni geçirmeye gelen arkadaşlarıma ve gazetecilere teşekkür ettim ve sorular üzerine de, "Bundan sonra, sadece bir üyesi olarak, SODEP'in başarısı için düşünmeye ve yasal olanaklar içinde çalışmaya devam edeceğimi," söyledim.

Niye Veto Edilmiştik?

Ne o zaman, ne daha sonra bizi veto etmiş olan MGK üyelerine bu kararlarının nedenlerini sordum. Veto edilmeyi kişisel onurlarım yaralayan bir olay diye görerek açık, kapalı mektup ve başvurularla MGK'yi bu davranışının gerekçelerini açıklamaya zorlayanlar oldu. Hiçbirinin doyurucu bir yanıt aldığını duymadım.

Öte yandan Kenan Evren'in yayınladığı anılarda genel gerekçelerini büyük bir açıklıkla anlattığını gördüm. Özel gerekçeler olarak da bazı bahaneler ileri sürmüş. Hepsine kısaca değinmek istiyorum. Yeni bir veto müdahalesi yaptıkları gün için anılarında şunları söylüyor:

Bugün SODEP'ten 8 ve DYP'den 15 üyeyi yeniden veto ettik. Daha evvel de belirttiğim gibi, MDP, ANAP ve HP'den başka kurulan bütün partileri seçimlere sokmamaya kararlı olduğumuzdan son güne kadar vetolarımız devam edecek.[113]

113) *Kenan Evren'in Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, c. 4, s. 294.

Bu üç partiye izin verme aşamasına nasıl geldiklerini ise daha önceki bölümlerde açıklamış. Sayfa 137'de, MDP'yi kurması için Turgut Sunalp'ı kendisinin bulduğunu söylüyor. Sonra başka yerlerde, Turgut Özal ve Necdet Calp'in parti kurmak istediklerinde kendisini ziyaret ederek fikrini sorduklarını, her ikisini de çeşitli vesilelerle tanımış olduğu için bir sakınca görmediğini ve kendilerine bazı öğütler verdiğini anlatıyor. Sayfa 150'de bu konudaki temel yaklaşımını şöyle belirtiyor:

Parti kurmak isteyenler, faaliyete geçmeden evvel bizden müsaade alıyorlardı. Bizden müsaade alınmadan kurulacak partinin tarafımızdan alınacak bir kararla kapatılabileceğini tahmin ediyorlardı.

Sonra, o güne kadar üç kişiye, Sunalp, Özal ve Calp'a izin verdiklerine değinerek sonuca varıyor:

Böylece sağda iki partiye, solda bir partiye müsaade etmiş oluyorduk. Zaten bizim istediğimiz seçimlere üç partinin girmesi idi. Bundan sonra hiç birine müsaade etmeme taraftarıyız.

Sayın Evren'in bu itiraflarını okuyunca, vaktiyle beni siyasete çağıran CHP ileri gelenlerinin söyledikleri, MGK'nin güdümlü bir demokrasi peşinde olduğu gerekçesinin bir tahminden öte, gerçeğin ta kendisi olduğunu gördüm. Demek ki, o zaman siyasete girmekle doğru yapmışım ve arkadaşlarımla beraber yılmadan yürüttüğümüz çabalar, MGK'nin bu ilkel planının bozulmasında etkin rol oynamış.

Kendi dar bakış açılan içinde Kenan Evren, bizim parti kurma girişimimize olumsuz yaklaşıyor ve nedenlerimizi hiç anlamak istemiyor. Sayfa 151 'de, "Ancak bu arada enteresan bir gelişme oldu," diyerek benim ortaya çıkma ihtimalimden bahsedildiğini söylüyor ve "vazgeçmiş görünüyor, ama belli olmaz, gene çıkabilir ya da sokabilirler" sözleriyle girişimi tamamen kişisel bir heves ya da kandırılma şeklinde gösteriyor. Arkasından, benim ODTÜ'deki rektörlüğümün başlangıcı ve sonu ile ilgili bazı eksik bilgiler vererek aleyhimde bir izlenim uyandırıyor. Pembe Köşk'teki ilk basın açıklamamız üzerine sayfa 196'da düştüğü not çok; öğretici: "Bu konuda bize gelip danışma lüzumunu da duymamış," diyor. Gene sayfa 305'te SODEP'i nasıl seçimlere sokmadıklarını anlatırken, vetolara bir başka gerekçe daha gösteriyor. Açıkladığına

göre, Halkçı Parti'nin genel başkanı Necdet Calp, partiyi kurduktan bir süre sonra SODEP ortaya çıkınca Evren'e gitmiş ve "SODEP'in seçimlere katılmasına müsaade edecek olursanız, ben bu işi bırakırım!" demiş.

İşte, bence Evren'in gerek benim rektörlüğümle, gerek Calp'ın uyarısıyla ilgili sözleri birer bahaneden ibaret. Asıl gerekçeyi açıkça belirttikten sonra bu bahaneleri niçin ileri sürdüğünü de doğrusu anlayamıyorum. Yaşamımın her zaman zevkle ve kıvançla hatırladığım ODTÜ dönemini ileride geniş olarak anlatacağım. Burada yalnız Evren'in eksik bıraktıklarını tamamlayayım. Benim ODTÜ rektörlüğüne getirilmemin öğrencilerin gösteri ve baskıları sonunda olduğunu söylüyor, ama öğretim üyelerinin de beni istediğini ve rektörlük atamasını bağımsız bir mütevelli heyetinin yaptığını söylemiyor. Sonra, rektörlük yetkilerini kötüye kullanma suçlaması üzerine yetkili savcılığın 1974 yılına kadar işlem yapmadığını ve nihayet 1974'de çıkan af yasasıyla dosyanın işlemden kaldırıldığını ileri sürüyor. Bu da eksik bilgi ile yanıltan bir iddia. Gerçekte, savcılık işlemlerini zamanında yürüttü. Dava açıldı. Duruşmalar yürürken af çıkacağı söylentisi duyulunca, ben avukatım Atila Sav'dan af yasası kapsamına sokulmamak için başvuru yapmamızı istedim. Çünkü beraat edeceğime inanıyordum. Ama çıkan yasa böyle başvurulara olanak tanımadı.

Calp'ın sözlerinin de bir gerekçe olamayacağı, biraz düşününce görülüyor. MGK, SODEP'in ya da DYP'nin seçime girmeye hakkı olduğunu, normal demokrasi anlayışı içinde kabul etseydi, başka parti sözcülerinin, "Aman, onları seçime sokmayın!" demeleri, bu yüce kurulun kararını etkileyebilir miydi? Karar verme yetkisine sahip olan kişi ya da kurullar, verdikleri kararın sorumluluğunu da kabul etmek durumundadırlar. Bu kararın başkalarının etkisiyle verildiğini söylemek, o karardaki sorumluluklarını ne ortadan kaldırır, ne de hafifletir.

Bahaneleri bir yana bırakarak, uygulanan politikanın yanlışlığını gösteren başka bir yana dikkat çekmek istiyorum. MGK, SODEP'i seçimlere sokmamak için 30 kurucu bulmasını engellemeye çalışırken, özellikle üniversitelerden, sendikalardan, barodan gelen kurucularla kadınları yasaklamış ve böyle yapmakla Batılı anlamda gerçek bir sosyal demokrat partinin kurulmasına karşı olduğunu ortaya koymuştu. Ama olayın bir boyutu daha var. O zaman özenle siyaset dışına itilmeye çalışılan bu çevreler çok değil, sadece on dört yıl sonra, Cumhuriyetimiz köktendinci bir siyasal akımın tek başına iktidara gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, harekete geçmişler ve laikliğin korunmasında destek alınacak başlıca demokratik dayanaklar haline gelmişlerdir. Bu gelişmenin verdiği dersi kimsenin unutmamasını dilerim.

XVI.

Cezmi Kartay'ın Vetolarla Savaşı

İyi Niyet Kötü Politikaya Karşı

Bu bölüme Cezmi Kartay'ın SODEP'te genel başkanlık yaptığı döneme ait *Siyasal Anılar*'ından[114] büyük ölçüde yararlandığımı söyleyerek başlamak istiyorum. Yayınlanmış belgelere, zamanında alınmış notlara dayanan bu bilgiler, bir avuç azimli insanın nasıl dağ gibi engelleri aşarak SODEP'i ölümden kurtardığını ve hızla gelişen sağlam bir kuruluş haline getirdiğini gösteriyor. Kartay, Durakoğlu, Ekşi, Birler ve öteki kurucular en büyük iyi niyet ve vatanseverlikle hep birlikte, temelinden yanlış bir politikayı tüm yetkilerle donanmış bir inatla uygulayan Milli Güvenlik Konseyi'ne (MGK) karşı örnek bir demokrasi mücadelesi yapmışlardır. Üniversite yıllarımda bir münazarayı kaybettiğim zaman Profesör Bülent Nuri Esen'in beni teselli etmek için söylediği, "Galip sayılır bu yolda mağlup!" sözü bu demokrasi savaşçıları için tam anlamında doğru bir nitelemedir.

MGK'nin 21 kurucumuzu veto etme kararı genel merkeze 23 Haziran Perşembe günü gelmişti. Veto edilmeyen kurucular ertesi gün toplanıp partiyi yaşatma kararı almışlardı. Ama bunun için beş gün içinde yeni kurucuların seçilip bildirilmesi gerekiyordu ve şimdi bu görev, yönetimdeki veto edilmemiş kuruculara, Genel Başkan Yardımcısı Cezmi Kartay, Genel Sekreter Ahmet Durakoğlu ve Genel Sekreter Yardımcısı Oktay Ekşi'ye düşüyordu. Arkadaşlarımız İsmail Hakkı Birler'i de aralarına alarak hemen bir kurucuları belirleme komitesi kurdular ve hızlı bir arama çalışmasına giriştiler. İki üç gün içinde 21 kurucu belirlemek zorundaydılar.

---

114) Cezmi Kartay, *age.*

Kartay anılarında öteki kurucuların da yardımıyla kısa sürede 40 kişilik bir listenin oluştuğunu, ama partinin sosyal karakterinin korunması gereğinin seçim yapmakta titizlik istediğini, öte yandan, genel başkanla birlikte bu kadar çok kişinin veto edilmiş olmasının doğurduğu çekingenliğin zorluk çıkardığını anlatıyor. Bu güçlüklere karşın, dört kişilik seçici kurul her ad üzerinde ayrı ayrı durarak ve ancak oybirliğiyle üzerinde anlaştığı kişileri alarak, yasal süre bitmeden yeni listeyi hazırladı. Pazartesi günü Kartay ile Durakoğlu yeni 21 kurucuyu gösteren listeyi, bütün kişisel dosyalar da eklenmiş olarak Cumhuriyet Başsavcısı Firuz Çilingiroğluna sundular.

İkinci Grup Kurucular

Liste, soyadı alfabe sırasına göre şöyleydi:

Dr. Akbulut Alatan (Ankara eski sağlık müdürü)

Yaşar Alıçlı (Makine mühendisi, basımevi sahibi)

Orhan Asena (Oyun yazarı)

Selahattin Canbay (Emekli ağır ceza mahkemesi başkanı)

Nail Güreli (Gazeteci, yazar, Türkiye Gazeteciler Sendikası başkanı)

Ferruh Güven (Emekli vali, Kurucu Meclis üyesi)

İsmail İnan (Türk-İş eski genel başkanı, Kurucu Meclis üyesi)

Doğan Könel (Hukukçu, iş adamı)

Prof. Baki Kuru (Hukukçu, öğretim üyesi)

Üstün Küsefoğlu (Eğitimci, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Vakfı başkanı)

Doğan Okdemir (Veteriner hekim)

Övün Önder (Eczacı)

Haydar Özkın (Emekli vali, emniyet eski genel müdürü)

Çetin Soyak (Harp-İş Sendikası genel başkan yardımcısı)

Dr. Ziya Tinel (Tıp doktoru, cerrah)

Haluk Türksoy (Sanayici)

Ertuğrul Ünlüer (Emekli vali, eski belediye başkanı)

Vahit Yılmaz (Eğitimci, Talim Terbiye Heyeti eski başkanı)

Ekrem Yurdakoş (Yargıtay eski üyesi)

Çetin Remzi Yüreğir (Gazeteci, yazar, Yeni Adana gazetesi sahibi)

İsmail Hakkı Zarakol (Yüksek mühendis, sanayici)

Aynı gün 36 kişilik yeni kurucular kurulu toplandı ve hiçbir ayrılığa düşmeden yeni yönetimi belirledi. Genel başkanlığa, tek aday olarak gösterilen Cezmi Kartay, bir oy dışında oybirliğiyle seçildi. Merkez Karar ve Yürütme Kurulu'nun (MKYK) yeni üyelerinin belirlenmesinden sonra, Genel Başkan Kartay genel başkan yardımcılıklarına Rafet Tüzün, Mehmet Kıcıman, Oktay Ekşi ve Kemal Sarısoy'u, genel sekreterliğe de tekrar Ahmet Durakoğlu'nu seçti. Ertuğrul Ünlüer, Selahattin Canbay, Vahit Yılmaz genel sekreter yardımcıları oldular. Kurul, genel sayman olarak da Uğur Batmaz'ı seçti. Ben İstanbul'dan bir telgraf çekerek yeni genel başkanı kutladım, kendisine ve yeni yönetime başarılar diledim.

Yeni yönetimin karşılaştığı ilk sorun, insafsız veto darbesinin yol açtığı mali bunalım oldu. Kartay anılarında[115] partiye o güne kadar akan yardımların bu ilk vetolardan sonra nasıl durduğunu, hatta bir bağışçının hemen telefon ederek parasını geri istediğini, genel merkezi veresiye döşemiş olan esnafın nasıl derhal alacaklarını istemeye geldiklerini, 30 Haziran günü kasada yalnız 1 10 bin lira kalmış olduğunu ve bütün bu sıkıntıları, darlıkları, başta genel başkan, genel sekreter olmak üzere kurucuların ve İbrahim Cevahir gibi bir iki taraftarın kişisel yardımlarıyla nasıl aştıklarını açıklıkla anlatıyor. Bu arada partide çalışan idari personel ve sekreterlerin bir süre hiç ücret almadan çalışmayı kabul ettiklerini de vurguluyor. Bütün bu özverili çabalarla kısa sürede durumun normale, daha doğrusu, yaşanabilir bir düzeye getirildiğini söylüyor.

Zoraki Dinlenme Dönemi

İstanbul'a döndükten sonra kendimi garip bir ortamda bulmuştum. Üniversitedeki ya da başka kamu kuruluşlarındaki görevlerinden istifa ederek ya da emekli olarak ayrılıp kuruculuğa giriştikten sonra veto edilip zorla kuruculuktan uzaklaştırılmış öteki arkadaşlarım da aynı durumdaydılar. Ülkeye önemli bir hizmet yapacağımıza inanarak işimizi bırakmış, alıştığımız çevreden ayrılmış, yaşamımıza yeni bir yön vermiştik. Sonra birdenbire bu yeni yönde önümüze aşamayacağımız bir engel çıkarılmıştı. Hiç olmazsa bir süre yeni yönde ilerleyemezdik. Yalnız, MGK'nin karşımıza çıkardığı engel, siyasetin doğasında bulunmayan bir dış müdahale ürünü olduğu için insanlar kendilerini bu yeni duruma uyduramıyorlar, eski beklentileri doğrultusundaki davranışlarını sürdürüyorlardı. Benim ve arkadaşlarımın SODEP'i kurmak için ortaya çıkmamız üzerine bize güvenerek umut bağlamış taraftarlarımızın

115) Cezmi Kartay, *age.*, s. 219-220.

bu umutlan devam ediyor ve bizleri hâlâ aynı hareket içinde görüyorlardı. İnsan olarak vetolardan önce neysek, vetolardan sonra da oyduk. Bizi daha önce sevenler gene seviyorlar, kızanlar gene kızıyorlardı. Böyle olunca da bizden ve özellikle eski genel başkan olarak benden, SODEP'i desteklemeye devam etmemiz bekleniyordu.

Kendi bakımımızdan da bir doyumsuzluk duygusu içine düşmüştük. Büyük hizmet ve başarı umutlarıyla girdiğimiz siyaset alanında daha başlangıçta bir yasakla karşılaşmıştık. Ama bu yasak geçiciydi. Beş ay sonra seçimler yapılınca vetoların geçerliliği kalmayacaktı. Şimdi kendiliğimizden siyasetten tümüyle ayrılma kararı verirsek, kendimizi gösterecek bir fırsat bulamadan, başarı kazanıp kazanamayacağımızı hiç anlamadan, 6 Haziran'da başlattığımız önemli girişimi yarıda bırakmış olacaktık. Bu da bize ömrümüzün sonuna kadar pişmanlık duyacağımız bir davranış gibi görünüyordu.

Bütün bu nedenlerle eski yerimize hemen dönemiyorduk. Bir anlamda ortada kalmıştık. Ben bu zoraki bekleme dönemini bir dinlenme, düşünme ve izleme zamanı olarak geçirmeye başladım. Evde yılların biriktirdiği kâğıtları, belgeleri düzenliyor, kitap okuyor, kayınbiraderimin yazıhanesine gidiyor, ailece yıllardır uğraştıkları deniz taşımacılığı işini biraz öğrenmeye çalışıyordum.

Arada Kartay'la telefonla konuşuyor, partinin gelişmesi hakkında bilgi alıyordum. Yönetime karıştığım izlenimini verecek hiçbir şey söylememeye ve yapmamaya da dikkat ediyordum. Öte yandan, Ankara'da bulunan öteki veto edilmiş kurucular, yeni yönetimi daha yakından izliyorlar ve partide varlıklarını hissettirmeye çalışıyorlardı. Yönetimdeki arkadaşlarımızın da bize karşı zor durumda kaldıklarını söylemeliyim. Yasa gereği, kurucuların yapabileceği görevleri veto edilenlere veremiyorlar, düne kadar birlikte çalıştıkları arkadaşlarını şimdi partiden dışlıyor gibi görünmek de istemiyorlar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

SODEP Örgütlenmeye Başlıyor

Kartay yönetimi ilk günlerinde mali bunalımı aşmak için uğraşırken, zaten başlamış olan örgütlenme çalışmalarını da yeniden ele almıştı. Eski yönetim Haziran ayının ortalarında MKYK'de bir örgütlenme planı hazırlamıştı. Buna göre ülke on beş bölgeye ayrılmış ve her bölgeye üçer kişilik kurucu kurulların gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kurullar, gittikleri yerlerde geniş ve tarafsız bir inceleme yaparak kurucu il örgütlerine kimlerin atanabileceğini belirleyecek ve önerilerini genel merkeze getireceklerdi. Bu uygulama yeni başlamışken vetolar gelince durmuştu.

Yeni yönetim yeni kurullar oluşturdu ve vakit geçirmeden bu kurulları illere gönderdi. Kurullardaki üyeler ilk kez karşılaştıkları bu örgüt kurma işini büyük bir dikkatle ve tahminlerin üstünde bir başarıyla yaptılar. Seçtikleri insanların ne kadar iyi niyetli, özverili ve sosyal demokrasi ilkelerine candan bağlı olduklarını, ben sonradan genel başkan olarak yurdu gezdiğimde gördüm ve arkadaşlarımızın becerisine hayran oldum. Burada tuhaf görülebilecek bir gözlem yapayım. Düşününce görüyorum ki, ben ilk başından başlayarak tüm siyaset yaşamımda hiçbir il başkanını, genel başkan olarak doğrudan kendim belirlememişim. Bütün il başkanlarını ya başlangıçta olduğu gibi kurucu kurullar, ya istisnai görevden alma durumlarında MKYK üyeleri ya da en çok rastlanan olağan durumda il kongrelerindeki delegeler seçtiler. Ama hepsiyle saygılı bir uyum içinde beraber çalışma olanağını buldum.

30 Haziran'da hepimizi üzen bir kaza oldu. CHP'nin eski genel sekreteri, milli eğitim ve kültür eski bakanlarından Mustafa Üstündağ, Niğde-Ulukışla yolunda bir çocuğa çarpmamak için manevra yaparken otomobilinin şarampola yuvarlanmasıyla yaşamını yitirdi. Üstündağ çok sevilen, sayılan genç bir siyaset ve devlet adamıydı. Ecevit'in istifasından sonra, CHP'nin genel başkanlığını fiilen yürütmüş ve partinin sahipsiz kalmış göründüğü bu zor dönemde, iyi niyetli, taraf gözetmeyen çabalarıyla örgütü bir arada tutma becerisini göstermişti. Bu başarı da SODEP'in doğuşuna yol açmıştı. Yaşayabilseydi, dağılmaktan kurtardığı sevgili örgütünün ülkeye daha birçok hizmet yapmasına öncülük edebilirdi. Üstündağ'ın Konya'da yapılan cenaze törenine CHP örgütünün bütün ileri gelenleri ile birlikte SODEP genel başkanı Kartay da katıldı. Ben de burada kendisini bir kez daha rahmet ve saygıyla anıyorum.

SODEP'in ilk il örgütü 5 Temmuz Salı günü Eskişehir'de açıldı. Genel Başkan Kartay, yardımcısı Ekşi ve beraberindeki gazeteciler il örgütü binasında çiçekler ve bayraklarla karşılandılar. Kartay heyecanlı bir konuşma yaptı[116] ve "SODEP'in ilk il örgütünün Eskişehir'de açılmasının bir rastlantı olmadığını, bu açılışın, Kurtuluş Savaşı'mızda olduğu gibi, demokrasi savaşımızda da başarılara ilk ışık ve öncü olacağına inandığını" vurguladı.

Bu açılıştaki coşkudan korkmuş gibi, MGK ertesi gün yayınladığı 31 sayılı bildiriyle kuruluş aşamasındaki partilerin her türlü tören ve toplantı düzenlemelerini yasakladı. Bundan sonra birçok ilde SODEP örgütleri törensiz açıldı. Kuşkusuz MGK'nin yeni bildirisi, izin verdiği üç parti dışında ortaya çıkan partilerden halkın ilgisini kesmeye yönelik yeni bir baskı unsuruydu. Birkaç

116) Cezmi Kartay, *age.*, s. 237-238.

gün önce, 2 Temmuz'da Evren, genelkurmay başkanlığını Orgeneral Ersin'e devrederek sivil yaşama geçmesinden sonra Bolu'da yaptığı konuşmada, "biz koltuk heveslisi değiliz!" temasını işlemişti. Bu da MGK'nin, demokrasinin halk tarafından yönetim olduğunu hiç anlamak istemediğini gösteren yeni bir örnekti. MGK üyeleri halkın geçmişteki ilişkileriyle tanıyıp güvendiği partilerin yeniden kurulmasını istediğini görmüyor, görmek istemiyor ve planlarına uymayan gelişmelerin sadece eski siyasetçilerin yeniden önemli mevkilere gelmek arzularından kaynaklandığını sanıyorlardı. Halkın özlemlerini karşılamak partileri yeniden örgütlemeye çalışanların, tıpkı kendileri gibi, vatana ve millete hizmet ettiklerine inandıklarını da algılamıyorlardı.

İnönü Vakfı'nın Ortaya Çıkışı

Ankara'da, 6 Temmuz'da Pembe Köşk'te annem ve kardeşlerimle beraber siyaset dışı bir basın toplantısı yaptık. İnönü Vakfı'nın kurulduğunu kamuoyuna duyurduk. *Anılar*'ımın birinci cildinde, İsmet İnönü'nün anısını yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla ailece bir vakıf kurmaya karar verdiğimizi ve bizim açımızdan kuruluş çalışmalarının mayıs ortalarında tamamlandığını anlatmıştım.[117] Son işlem olan vakıf senedinin yargı organınca onaylanmasından sonra bu basın toplantısını yaptık. Siyasete girdiğim için vakıftaki yönetim görevimden ayrıldığımı, benim yerime kızkardeşim Özden Toker'in fiilen vakıf başkanlığı yapacağını da bu toplantıda açıkladık.

Annemin babamdan kalan tüm mal varlığını bu vakfa bağışlaması, o toplantıdan sonra basında manşetlere çıkan haber oldu. Aradan 14 yıl geçtikten sonra, İnönü Vakfı'nın, en başta annem ve başkanlığı yürüten kızkardeşim olmak üzere tüm aile bireylerinin candan destekleriyle, amaçları doğrultusunda birçok başarılı etkinliğe imzasını atmış ve yakın tarihimizin daha iyi bilinmesine katkı yapmış olduğunu görmekle mutlu oluyorum. Vakfın bazı etkinliklerinden çeşitli vesilelerle, örneğin Lozan Konferansı'nın 70. yıldönümünde[118] düzenlenen uluslararası konferans, babamın bana yazdığı mektuplar[119] ya da İsmet İnönü'nün bir anıt-heykelini ısmarladığımız heykeltıraşın geçirdiği kaza[120] nedenleriyle daha önce söz etmiştim. Mina Sunar'ın yaptığı ve babamı alışılmış resmi pozların dışında, vatandaşlarına bir şeyler anlatma-

117) age., s. 216-217.

118) *age.*, s. 108.

119) *age.*, s. 59.

120) *age.*, s. 155.

ya çalışan bir siyaset adamı olarak gösteren heykel bugün Pembe Köşk'ün karşısındaki parkta, her sabah kendisini selamlayan okul çocuklarının ve tüm Ankaralıların selamlarını almaya devam ediyor.

İki İlginç Olay

Zaman geçtikçe İnönü Vakfı'nda toplanan bilgilerin değerinin daha çok artacağına inanıyorum. Yeni bir örnek vereyim. 1997 yılı Mayıs ayında vakıf Ankara'da, Posta İşletmeleri İdaresi ve Ankaralı filatelistlerin işbirliği ile bir Atatürk-İnönü pulları sergisi açmıştı. Serginin açılışında benden de bir konuşma yapmamı istediler. Elbet, o dönem pullarının canlandırdığı anılardan ve çağrışımlardan söz etmeliydim. Bu serginin benzeri birkaç ay önce İstanbul'da düzenlenmişti. Oradaki açılışta da konuşmuş ve sergilenen pullarda, zarflarda gözüme çarpan bazı ilginç noktalara değinmiştim. Ankara'da da böyle ilginçlikler bulmak umuduyla açılış arifesinde sergiyi dolaştım.

Önce, İstanbul'da işaret ettiğim örneği gördüm. Bu, babamın Harp Okulu'ndan arkadaşı olan Kâzım Karabekir'in Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında babama gönderdiği mektupların zarflarından oluşan ve şimdi İnönü Vakfı'nda saklanan koleksiyondan bir parçaydı: O zaman Edirne'de bulunan Karabekir'in Yemen'de görev yapmakta olan babama, Hudeyde'ye gönderdiği mektubun zarfı. Zarfın üzerinde mektubun Edirne'de postaya veriliş tarihi ile Hudeyde'deki merkeze varış tarihleri var. Arada geçen zamanı hesaplayınca 20 gün çıkıyor. Uçakların uçmadığı, tren yolunun herhalde tüm uzaklığı kapsamadığı o dönemde bir mektup, Edirne'den Yemen'e 20 günde gidebilmiş. Ertesi günkü konuşmamda bu örneği bir daha anlatarak posta yönetiminin o zamanki başarısını kutlarken, Atatürk'ün, "Ben, Kurtuluş Savaşı'nı telgrafçılarımızın sayesinde kazandım," şeklindeki değerlendirmesini de hatırlattım.

Sergide ilgimi çeken başka bir şey, 1929 yılına ait pullar oldu. Koleksiyoncu bunların yeni harflerle basılmış ilk dizi olduğunu belirtmişti. Bu yıl ve sözler bende çağrışımlar uyandırdı. Vakıftaki belgeler arasında babamın 1929 yılında tuttuğu günlük notları içeren bir hatıra defteri var. Babam yaşamı boyunca, vakit buldukça her gün yaptıklarını ve kısa izlenimlerini küçük cep defterleri şeklinde "ajanda"lara yazmış. Cumhurbaşkanlığına ilk seçildiği 1938 yılına ait ajandadan bazı bölümleri, ölümünden sonra, Metin Toker *Hürriyet* gazetesinde yayınlamıştı. Ben de o notlardan bu ciltte yararlandım. 1929 yılındaki defterin, yeni yazıyla tutulan ilk defter olmak gibi bir özelliği var. Defterde Recep Peker'in evine atla gittiğini kaydeden nota daha Önce 119. sayfada değinmiştim.

Ankara'daki pul sergisinin açılışında yaptığım konuşmada, aynı defterde gördüğüm başka bir bölümden, "Takrir-i Sükûn" yasasının yenilenmemesi için TBMM'de yaptığı konuşma öncesindeki hazırlıkla ilgili notları okudum. Hem tarihsel, hem güncel değeri olan bu notlan buraya almak istiyorum.

Konu, şu notla başlıyor:

23 Şubat Cumartesi: Gündüz akşama doğru, evinde yatak odasında, Gazi ile dahili durumu gözden geçirdik. Aleyhimizde çalışma var, gizli; teşkilat belli değil. Orduyu korumak lazım. Çaresi: Takrir-i Sükûn kanununu yenilememek. Kendisini, bu kararından, yani bir mücadeleyi açıkça göze almasından, hararetle tebrik ettim. Tevfik, kararımızdan şaşkın bir halde, memnun.(121)

Takrir-i Sükûn Kanunu, 1925'te patlak veren Şeyh Sait isyanımdan sonra ülkede güvenliği sağlamaya yardımcı olması için çıkarılan ve özgürlüğü sınırlayıcı önlemler getiren bir yasaydı. Mecliste iki yıl için kabul edilmiş, 1927'de geçerliği iki yıl daha uzatılmıştı. 4 Mart 1929'da ilk uzatılma süresi dolduğu için ya tekrar uzatılması, ya da kaldırılması gerekiyordu.

Babamın notları şöyle devam ediyor:

"24, Pazar: Mecliste Takrir-i Sükûn'u Saraçoğlu'na, Mahmut Esat'a söyledim.

4 Mart 1929: Takrir-i Sükûn Kanunu için nutuk projesi."

Burada, mecliste yapacağı konuşma için hazırlanmış ve cep defterinin birkaç sayfasını kaplayan bir taslak metin var. Bunu görünce merak ettim. Babamın TBMM'deki bütün konuşmaları, birkaç yıl önce Meclis Başkanlığı tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştı. Birinci ciltte 4 Mart 1929'da yapılan konuşmayı buldum ve gördüm ki defterdeki taslağın hemen hemen aynı.(122) Not halinde bırakılan bir iki yer daha geniş açıklanmış, ama taslaktaki cümleler pek az değişiklikle söylenmiş. Demek ki babam 23 Şubat'ta yasayı yenilememeye karar verdikten sonra meclis konuşmasını zihninde o kadar iyi tasarlamış ki, cep defterine hemen söyleyeceği şekilde yazabilmiş. Taslaktan bir iki örnek vereyim. Şöyle başlıyor:

---

121) Açılıştaki konuşmamda, burada adı geçen kişinin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olabileceğini söylemiştim. Ama dinleyenler arasında bulunan Ali İhsan Göğüş bu kişinin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu olduğunu tahmin etti. Bu tahminin doğru olma olasılığı daha yüksek.

122) *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973*, Ankara, 1992, c.I, s. 298-302.

Müddet[123] *bitti. Hükümet yenilenmesini istemiyor. Aksine, yenilenmemesini istiyor. Bu kararda Hükümet, Devletin reisi büyük Reisicumhurun irşat ve tavsiyesiyle karar vermiştir. Büyük Reisicumhurun, bu memlekette Cumhuriyet vatandaşlığının arızasız, pürüzsüz tekarrür etmesi, ideali olduğunu çok defa söylemiştik. Bu fiili hareketi o idealin şüphe götürmez bir delilidir.*

Cumhuriyet'e kadar, bu memleketi idare edenlerin muvakkaten toplanan askerleri sayısız seneler tutmak, muvakkaten konulan kanunları öz hükümlerini süreklendiren bir tutum gibi kullanmak için daima tekrar ettikleri hilelerin endişesine de tarih karşısında cevap vermiş oluyoruz.

İçeride ve dışarıda Cumhuriyet düşmanlarının çeşitli propaganda silahları kullandığına değindikten sonra şöyle söylüyor:

Hiç birinden korkmuyoruz. Bilakis milletin kendini idare etmesini, serbest şerait (şartlar) içinde bulunmasını, basacağı yeri tayin etmesi için daha iyi münebbih (uyarıcı) sayıyoruz. Dışarının telkinlerine karşı Cumhuriyet mahkemelerine güveniyoruz. Nihayet milletin intihap (seçim) hakkına güveniyoruz. Samimi veya isabetsiz, türlü sebeplerle iktidar mevkiini elde etmek isteyenlere intihabatın milletten rey almak yolunu gösteriyoruz. İktidar mevkiine çıkmak için Büyük Meclisin ekseriyetini almaktan başka çare olmadığını bir daha hatırlatmak isterim.

Politika ile uğraşanlara bir noktayı tekrar edeyim. Bu Memlekette, bu Meclisten büyük kuvvet yoktur. Bu Meclisin bir kararına karşı çıkmak isteyen, hakimin her halde kendini aciz bırakan hükmüne mahkûm olacaktır.

Konuşmasını şöyle bitiriyor:

Bu Büyük Meclis, memleketi nasıl sayısı bulunmaz, harici dahili düşmanların pençesinden zorla kurtardı ise,

Bu Büyük Meclis, yüzlerce senenin ezgilerini, göreneklerini yenerek, bu milletle Cumhuriyet'i kurdu ise,

Bu Meclis, Cumhuriyet'i görünür görünmez bin kötü niyete ve kurda karşı müdafaa etti ise,

---

123) Defterdeki taslağı nutuk haline getirirken, bazı sözcükleri Türkçe karşılıkları ile değiştirmiş. Örneğin, "tavsiyesi" yerine "öğüdü", "arızasız" yerine "engelsiz", "tekarrür etmesi" yerine "yerleşmesi" demiş.

Büyük Millet Meclisi, gelecekte de yine Cumhuriyet'i, vatanı, kanunları kendi iradesi ile, hale ve ihtiyaca göre, içeriden ve dışarıdan derhal alacağı tedbirlerle yine muhafaza ve müdafaa etmeye muvaffak olacaktır.

Konuyla ilgili son bir not var:
4 Mart 1929: Mecliste Takrir-i Sükûn'un ilgası nutku. Büyük muvaffakiyet.

Pul sergisinin açılışında babamdan ilginç bir anı olarak bu notları okudum. Toplantıda bulunanlar 1929'da yapılmış bu konuşmayı günümüz açısından da anlamlı buldular ve böylece hatırlanan bu metin kamuoyunda yeniden gündem konusu oldu.

Vetolulararası Dayanışma

1983 yılının Temmuz ayının başlarına döneyim. Ankara'da bulunduğum bir gün, arkadaşlarımızın isteği üzerine veto edilmiş bütün kurucular Pembe Köşk'te bir çay sohbetinde bir araya geldik. Olağandışı bir müdahale olan ve nedenleri açıklanmayan vetoların bir sonucu, insanları veto edilenler, edilmeyenler diye yapay gruplara ayırmak olmuştu. Veto edilenler, "Biz gerçek sosyal demokratlar olduğumuz için bizden korkanlar bizi istemediler!" şeklinde bir üstünlük kompleksine kapılarak yönetimdeki arkadaşlarımızın her kararını eleştirmeye yöneliyor, veto edilmeyenler de, "Sizler geçmişte birtakım yanlış işler yapmışsınız ki kuruculuğunuz uygun görülmedi!" biçimindeki yanlış değerlendirmelere ister istemez kendilerini kaptırıyor ve veto edilenlerden gelen her öneriye kuşkuyla bakıyorlardı. Böyle bir ortamda bir sohbet toplantısı yapmamız, dışlanmışlık duygusunu ortadan kaldırarak dayanışma yaratacak bir davranış olarak önerilmişti. Gerçekten faydalı oldu, birlikte olayları değerlendirmek maneviyatımızı güçlendirdi. Zaman zaman böyle toplantılarda bir araya gelmeyi kararlaştırdık ve bu kararımızı vetoların hükmü geçinceye kadar uyguladık.

İkinci Veto Darbesi

İkinci vetolar 8 Temmuz'da geldi. MGK'nin 83 sayılı kararıyla SODEP'in yeni önerdiği 21 kurucudan 13'ünün veto edildiğini öğrendik. Bu defa uygun görülmeyen arkadaşlarımız Akbulut Alatan, Selahattin Canbay, Ferruh Güven, Doğan Könel, Üstün Küsefoğlu, Ziya Tinel, Yaşar Alıçlı, Nail Güreli, İsmail İnan, Baki Kuru, Çetin Soyak, Vahit Yılmaz ve Orhan Asena idi.

Cezmi Kartay'ın kitabında ikinci veto olayı ele alınıyor.[124] Burada Oktay Ekşi savcılıktan gelen tebliğ yazısını ilk okuyan Ahmet Durakoğlu'nun önce, yanlış görerek, sadece altı kişinin veto edildiğini söylemesi üzerine nasıl sevinip coştuklarını, birbirlerine yemekler ısmarladıklarını, arkasından gerçeği öğrenince nasıl düş kırıklığına uğradıklarını; coşkulu bir konuşma yapan İsmail İnan'ın partinin kuruluşu aşamasında görev almış olmaktan büyük onur duyduklarını, vetonun onları yaralamadığını, asıl MGK'yi yaraladığının ileride görüleceğini, şimdi ayrılacaklarını, ama her zaman partinin emrinde olacaklarını vurguladığını; sonra da veto edilenlere nasıl tek tek veda ettiklerini çok güzel anlatıyor. İyi niyetli insanlarda umudun şaşılacak bir yaşam gücü var. Her öldürücü darbeden sonra yeniden dirilmenin yolunu buluyor. Oysa ki, MGK'nin yanlış yoldaki kararlılığının devam ettiği belli oluyordu. Bu kez de üniversitelileri, eğitimcileri, sanatçıları, sendikacıları ve kadınları dışlamışlar, Batılı anlamda br sosyal demokrat parti istemediklerini gene göstermişlerdi.

MGK bu arada Doğru Yol Partisi'ni de istemediğini ortaya koyuyordu. 7 Temmuz'da DYP'nin, Genel Başkan Ahmet Nusret Tuna dahil, 30 kurucusu veto edilmişti.

Cezmi Kartay ve arkadaşları umutlarını kesmediler. Gene hızlı bir çalışma yürüterek yeni kurucuları belirlediler. 11 Temmuz'da aşağıdaki 13 kişilik yeni liste başsavcılığa sunuldu:

Nuri Aslantaş (Emekli general, Türk Hava Kurumu genel başkanı)

Turgut Atalay (Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu başkan yardımcısı)

Mustafa Balcı (Avukat)

Hüsnü Rıza Çimen (Avukat, öğretmen)

Adil Esmer (Anayasa Mahkemesi eski üyesi)

Taner Gücüyener (İş adamı)

Aslan Kaya (İş adamı)

Birgen Keleş (İktisatçı, DPT uzmanı)

Refik Oral (Yüksek mühendis, ERDEMİR eski genel müdürü)

Prof. Tolga Yarman (Anadolu Üniversitesi öğretim üyesi, nükleer mühendis)

Kemalettin Ungan (Orman yüksek mühendisi)

Şerafettin Uzuner (Yüksek mühendis, Kara Yolları eski genel müdürü)

Özkal Yici (İşçi, sendikacı)

---

124) Cezmi Kartay, *age*., s. 185-188.

Bu değerli kurucular arasında tek tanıdığım olan Profesör Tolga Yarman, üniversitedeyken atom enerjisi alanındaki çalışmalarını takdir ettiğim ve yüksek insanlık niteliklerini fark ettiğim bir arkadaşımdı. Kurucu olmayı düşünüp düşünmeyeceğinin sorulmasını, yönetime ben önermiştim. Yarman'ın ve öteki kurucu adaylarının kendilerine yapılan önerileri derhal kabul etmeleri, partimizin doğurduğu umutların devam etmekte olduğunu göstererek bizi sevindirdi.

Biz Türkiye'de demokrasiyi yeniden yerleştirmek için birbirimizle uğraşırken, dış dünya ile ilişkiler, kendi geleneği ve etkenleri doğrultusunda gelişmeler göstermekteydi.

Paris'in Orly Havaalanı'nda, 15 Temmuz da Asala terör örgütünün patlattığı bir bomba altı kişinin ölümüne, aralarında değerli fotoğraf sanatçımız Ergun Çağatay'ın da bulunduğu 56 kişinin yaralanmasına yol açtı. Aynı zamanda da Fransız kamuoyunda teröristlere karşı büyük bir tepki oluşturdu. Cumhurbaşkanı Mitterrand, "Olay dehşet verici," dedi. Başbakan Mauroy, Ulusu'ya gönderdiği mesajda, "duyduğu büyük infiali iletmek istediğini" söyledi. Sonuçta Orly katliamı, Fransızların Asala terörüne karşı o zamana kadarki yumuşak ve hoşgörülü tutumunu değiştiren bir dönüm noktası oldu. Katliamı düzenleyen terörist yakalandı ve mahkûm oldu. Arkasından, Fransa'da terör eylemlerini caydıracak etkin önlemler alınmaya başladı.

Refah Partisi (RP) 19 Temmuz'da kuruldu. Genel başkan, Ali Türkmen adında bir avukattı. Kurucuların tanınmamış kişiler olması bir koruma sağlamadı. İlk kurucuların hemen hepsi veto edildiler. Yeni kurucular seçildi ve Ahmet Tekdal genel başkan oldu.

SODEP illerde hızla örgütleniyordu. Temmuz ayı içinde birçok ilde örgüt kuruldu ve törensiz açıldı. En büyük zorluk, siyasal açıdan en önemli yer olan İstanbul'da yaşandı. Örgütün şekillenebilmesi için Genel Başkan Kartay'ın, Oktay Ekşi ile beraber İstanbul'a gidip orada birkaç gün uğraşması gerekti. Çünkü eski CHP örgütünün içindekiler, Ecevit'in hemen parti kurulmasına karşı olan tutumunun etkisiyle uzak duruyor, üniversite, basın, özel sektör gibi bağımsız çevrelerdeki insanlar da siyasete girmeyi göze akmıyorlardı. Genel başkanlığım sırasında İstanbul'da geçirdiğim bir hafta sonunda, ben de birkaç tanınmış kişiye il başkanlığı önerisi yapmış, ama olumlu yanıt alamamıştım. Kartay sonunda Aytekin Kotil'e başvurdu ve onun yardımıyla başarıya erişti. İktisatçı, eski plancı, sosyal demokrasiye içtenlikle bağlı bir insan olan Algan Hacaloğlu'nun başkanlığında yeni ve etkin bir örgüt kuruldu.[125]

125) Cezmi Kartay, *age.*, s. 241-242.

MGK'nin 99 sayılı bildirisi 26 Temmuz'da yayınlandı. Burada, 24 Ağustos günü saat 17'ye kadar, en az 30 kurucu üyesi MGK tarafından uygun görülmüş olan partilerin seçime katılabileceği, bunu sağlayamayan partilerin katılamayacağı, yalnız tüzel kişiliklerinin devam edeceği, karar olarak, ilan ediliyordu. Bu durumda yedi kişilik eksiği tamamlamak için SODEP'e bir aydan az zaman kalıyordu ve bu zamanı istediği gibi kullanmak MGK'nin elindeydi.

Üçüncü Veto, Ama Hâlâ Umut Var

MGK'nin 103 sayılı kararıyla 24 Temmuz'da Turgut Atalay, Mustafa Balcı, Hüsnü Rıza Çimen, Birgen Keleş, Refik Oral, Kemalettin Ungan, Şerafettin Uzuner ve Özkal Yici veto edildiler. MGK'nin tutumunun özünde değişmediği görülüyordu. Ama bir ilerleme gene de sağlanmış, SODEP yönetiminin yılmadan uğraşması sayesinde kurucuların sayısı 28'e kadar yükseltilebilmişti. İki kurucu adayı daha onaylansa, baraj aşılmış olacak, seçime girilebilecekti.

Bu umutla Kartay ve arkadaşları sekiz yeni kurucu adayı daha önerdiler. Özellikle, kimlerin veto edilmesi en az olasıdır diye düşünülerek bulunan bu adaylar şunlardı:

Dr. Necmettin Erkan (Spor fizyolojisi uzmanı, ODTÜ eski rektör yardımcısı ve öğretim görevlisi)

Hatice Demet Işık (Hukuk doktoru)

Faruk Marşan (Askeri Yargıtay 4. daire eski başkanı)

Lütfü Ömerbaş (Anayasa Mahkemesi eski başkan vekili)

Yaşar Özal (Yüksek mühendis, atom enerjisi uzmanı)

Mehmet Saraçoğlu (Emekli vali)

Cevdet Tolgay (Emekli subay, Cumhurbaşkanlığı eski başyaveri)

Enis Tütüncü (DPT uzmanı)

Aralarında yıllarca Atatürk'ün yaverliğini ve İnönü'nün başyaverliğini yapmış, hiç siyasete karışmamış Cevdet Tolgay ve Anayasa Mahkemesi eski üyesi ve başkan vekili Lütfü Ömerbaş gibi veto edilmesi için hiçbir bahane uydurulamayacak insanlar da bulunan bu yeni grup içinden en az iki kişinin kuruculuğunun uygun görülmesini, doğrusu, birçok kimse bekliyordu.

MGK - Kartay Görüşmesi

Cezmi Kartay kitabında,[126] 30 Temmuz akşamı MGK'de görevli bir albayın kendisini telefonla arayarak bir çağrı ilettiğini ve bunun üzerine ertesi günü, 1 Ağustos'ta MGK ile bir görüşme yaptığını, kendisinden görüşmenin gizli tutulması istendiğinden uzun süre, yardımcıları dışında kimseye bir şey söylemediğini, ancak çok sonra, Temmuz 1987'de, siyaset yasaklarının kaldırılması için yapılan halkoylaması öncesinde kamuoyuna açıkladığını anlatıyor. Bu açıklamasına hiçbir yalanlama gelmediğini de belirtiyor.

Kartay'ın yazdıklarına göre, MGK üyelerinin karşısına çıkarıldığında, Kenan Evren iki konuda sorular sormuş, üçüncü bir konuda da bir öneri yapmış. Sorular, SODEP'e aşırı solcuların ve bölücülerin alındığı iddialarına karşı ne diyeceğine ilişkinmiş. Kartay, "SODEP'in Atatürk ilkelerine yürekten inandığını, bu ilkeleri savunmayı ve özgürlükçü, çoğulcu demokrasiyi gerçekleştirmeyi amaçladığını" açıklamış. "Geçmiş yıllarda CHP'nin yazgısı olmuş aşırı solculuk iddialarının, şimdi aynı ilkeleri benimseyen SODEP'e yöneltilmesinden üzüntü duyduğunu" belirtmiş. Aslında, "sosyal demokrat partilerin komünizme karşı siyasal güvence olduğunu, parti üst yönetim kadrosunun Doğu illerimiz halkının sorunlarını çok yakından bildiklerini," örnekler vererek vurgulamış. Sonunda, bu konudaki yanıtlarının doyurucu olduğu izlenimini edinmiş.

Üçüncü konudaki öneriyi ise saklayamadığı bir tepki göstererek, anında reddetmiş. Çünkü kendisinden, Erdal İnönü başta olmak üzere, veto edilmiş tüm kurucuların, ilk yapılacak seçimde milletvekili adayı gösterilmemesi ve bu önerinin MKYK'ye götürülmesi istenmiş. Kartay, vetoların nedeni ve hukuki dayanağı hakkında bilgi sahibi olmadığı gibi, demokrasi, insan hakları ve hukuk anlayışı içinde bu kararlara katılmaya kesinlikle karşı olduğunu ve inanmadığı bir öneriyi MKYK gündemine alamayacağını belirtmiş. Bundan sonra görüşme olumsuz bir hava içinde sona ermiş. Kartay ayrılmadan önce Evren'e, SODEP'in seçimlere katılmak için bütün yasal koşulları yerine getirmiş olduğunu söylemiş, "Demokrasi için, Atatürk ilkelerini yürekten ve eylem içinde savunmak için bunu istiyoruz!" demiş, ama hiçbir yanıt alamamış.

Kartay 25 Temmuz 1987'de yayınladığı açıklamasında, "Belki ben ve o gün yönetimde bulunan arkadaşlarım, veto edilen kurucu üyelerin aday gösterilmemesine ilişkin haksız isteğe boyun eğmiş olsaydık, seçime katılma yolumuz açık tutulabilir, bizler de seçilebilirdik. Partimiz büyük bir çoğunlukla Parlamentoya girme olanağı bulabilirdi. Ancak kesinlikle inanıyorum ki, o

126) Cezmi Kartay, *age*., s. 188-195.

günkü arkadaşlarım da, beraber yola çıktıkları dava arkadaşlarını ve inançlarını çiğneyerek yapılacak bir yolculuğun yolcusu olmayacak yüce onura sahiptiler," şeklinde içtenlikli bir değerlendirme yapıyor.

Evren Ne Diyor?

Kenan Evren de anılarında bu görüşmeye değiniyor.[127] Yalnız o bunu MGK'nin o hafta içinde dört parti lideri ile yaptığı olağan bilgi alma görüşmelerinden biri olarak gösteriyor. Konuşmaların içeriğine gelince, önce o da SODEP'e aşırı uçların sızması konusundaki bilgilerini Kartay'a anlatıp aldığı yanıtları aşağı yukarı Kartay gibi açıkladıktan sonra, şunları söylüyor:

Benim, 'eski sendikacılara dikkat ediniz. Veto edilenleri herhalde milletvekili adayı göstermezsiniz. Gösterecek olursanız, müşkül durumda kalabilirsiniz!' sözlerime, Cezmi Kartay, 'Veto edilenlerin parti üyelik hakları devam ediyor. Bundan dolayı onlardan istifade etmeyi düşünüyoruz. Bu nedenle, bir sıkıntı yaratabilir. Bugün siyasi faaliyetimizi engelleyen bir husus oluyor. Partiyi biz kurmuştuk, veto ile bizi attırdınız! diyorlar ve bizim dışımızdaki fikirlerle birleşiyorlar. Sebepsiz olarak onları karşımıza almak istemeyiz,' cevabını verince, ben: 'Bu konuda bütün sorumlulukları Konseye bırakmayın. Bu gibi konuları aranızda halletmeniz daha uygun olur' dedim. Cezmi Kartay, bunun üzerine, 'Geleceğe dönük olarak, gelişecek yeni Türkiye'de sizlerin tarihi görevleriniz var. Biz de buna çok dikkat ediyoruz, İnönü ismi saygın bir isim. Ben şimdi onun yerine geçmiş biri olarak nasıl onu aday gösteremem. Çok zor bir durum!' dediğinde, ben: 'Kanaatime göre, İnönü kısa bir süre bu mevkiini koruyacak, sonra esas kötü fikir sahiplerinden biri yerine geçecektir' dedim.

Konuşmanın anlatılması bittikten sonra, Kenan Evren, o zamanki düşüncelerini şöyle açıklıyor:

Cezmi Kartay'ı Gaziantep Valisi iken tanıyorduk. Kendisi, itimat edilecek saygın bir kişiliğe sahip. Ama partiye girenlerin içinde bir hayli aşırı uçta olanlar var. Onun için bu partinin seçimlere katılmasına bir türlü içimiz razı olmuyor. Ben zaman zaman müsaade etmeyi kendi kendime düşündüm. Konsey üyesi arkadaşlarımın bu konuda fikirlerini almak istediğimde onların müspet düşünmediklerini anladım.

---

127) Kenan Evren, *age.*, s. 287-289.

Dört gündür her gece bir parti lideri ile yaptığımız bu görüşmelerden bir maksadımız da acaba bu partiler seçime hazır mıydılar, yoksa zamana ihtiyaçları var mıydı? Bunları öğrenmek, gerekirse zaman vermek, veya seçimleri 1984 ilkbaharına atmak şıkkını düşünmekti. Şimdi anladık ki, dört parti de seçime hazırdı. Mesele kalmamıştı.

Kartay'ın ve Evren'in 1 Ağustos'taki görüşme hakkındaki bu açıklamalarını okuyunca, MGK'nin niçin benim ve veto edilmiş arkadaşlarımın aday gösterilmememizi istediğini doğrusu anlayamıyorum. Çünkü MGK'nin kendi çıkardığı seçim yasasına göre zaten partilerin hazırladığı listelerden uygun görmediği milletvekili adaylarını çıkarma yetkisi vardı ve bu veto yetkisini de kullandıkları görüldü. Öyleyse niye Evren, Kartay'a, "Bütün sorumlulukları Konsey'e bırakmayın, bu konuyu aranızda halledin!" demiş olabilir? Bir neden akla geliyor: Demek ki, bu kişileri daha önce veto etmiş olmalarının toplumda hoş karşılanmadığını fark etmişler ve tekrar üstüne gitmek istemiyorlar. Ama yaptıklarının yanlış olduğunu da kabul etmiyorlar ve şimdi toplumca doğru görülmeyen bu hareketi tekrar ederken bedelini başkalarına ödetmek istiyorlar.

Evren'in SODEP liderleri hakkındaki düşünceleri de çok ilginç. Öyle görünüyor ki, geçmişteki değerli hizmetlerini bildiği için Kartay'a güveniyor ve bu bakımdan SODEP'in seçimlere katılmasına izin vermeyi düşünüyor. Ama aşırı uçların benim soyadımdan yararlanarak partiye egemen olacağı korkusu baskın çıkıyor ve daha önce vermiş oldukları karar doğrultusunda SODEP veto barajına takılıyor. Buradan şöyle bir sonuç da çıkıyor: Anlaşılan, sosyal demokratları toparlamak için beni siyasete çağıranlar yanlış bir seçim yapmışlar. Eğer adı benim soyadım kadar tanınmayan birisini bulsalarmış, parti seçimlere katılabilecekmiş. Yalnız, o zaman Halkçı Parti'dekinden daha fazla bir toparlanma olur muydu, onu bilmem. Başka bir tuhaflık da şu: Evren, bir taraftan benim varlığımın partiyi hızla büyüteceğine inanıyor, öte taraftan bu varlığın parti tarafından kısa zamanda genel başkanlıktan uzaklaştırılmasını bekliyor. Bu beklenti gerçekleşmedi. Sayın Evren cumhurbaşkanlığı dönemini tamamlayıp ayrılırken partimize bir veda ziyareti yaptığında, kendisini genel başkan olarak ben karşılamıştım.

Bütün bu yanlış görüşlerin, çelişkilerin ve anlaşılmaz davranışların bence bir tek nedeni var: Evren'in ve arkadaşlarının, soldaki fikirleri iyi anlamamaktan, toplumun gelişme özlemleri ile arada ortaya çıkan aşırılıkları birbirinden ayıramamaktan kaynaklanan gereksiz korkusu. Korkunun en yanlış yol

gösterici olduğunu burada da görüyoruz. Ne istediğini bilmedikleri için soldan korkuyorlar, nasıl işlediğini bilmedikleri için demokrasiden korkuyorlar. Evren'in hep üzerinde durduğu az parti, çok parti konusundaki yanlış değerlendirme de bu bilgisizliğin başka bir örneği. Önce, yılların demokratik evrimi sonunda siyaset alanına yerleşmiş iki büyük partiyi kapatıyorlar. Sonra çıkıp, "Az parti istiyoruz, başka türlü istikrar olmaz, onun için seçimlere girecek partileri vetolarla sınırlıyoruz," diyorlar. Az parti elde etmenin doğal yolu, eski iki büyük partinin taraftarlarının rahatça örgütlenmelerine izin vermek iken tam tersini yapıyorlar, sonra da niye bu kadar çok parti oldu diye şaşıyorlar.

Kartay'ın Çabaları Devam Ediyor

MGK ile yapılan görüşmeden sonra durumu değerlendiren Kartay ve arkadaşları Ekşi ile Durakoğlu, MGK'nin niyetlerini olumlu görmemekle beraber, SODEP'in seçim hakkını korumak için mücadeleye devam ettiler. Görüşmeden önce Kartay'ın haftalık bir derginin sorusuna vermiş olduğu yanıt, "Yasalara uyan SODEP niçin seçime katılmasın?" şeklinde 1 Ağustos'ta gazetelerde yayınlandı. Aynı demeçte, "Veto edilmiş kurucuların, yasaya göre, sade kuruculuk nitelikleri kaldırılmıştır. Elbet bu gerçeğin gerekleri yerine getirilecektir," diye belirttiği tutum, MGK önerisinden sonra değişmedi. Aynı günlerde İzmir il örgütü kuruldu. İl başkanı Ekrem Bulgun'un ısrarla çağırması üzerine, istisnai olarak, genel başkan açılışta bulundu. Ankara'dan Oktay Ekşi'nin emektar Volkswagen otomobili içinde ve Durakoğlu ile beraber yola çıkan Kartay'ı, İzmirliler tören yasağına aldırmadan büyük bir konvoyla karşıladılar.[128] İl merkezinde ve sonra birçok ilçede açış konuşmaları yapıldı. Arkasından da yeni bir baskı unsuru olarak, Kartay ve arkadaşları hakkında konuşmalarından dolayı soruşturmalar başladı.

SODEP'in 52 il, 219 ilçede örgütlendiği haberi 12 Ağustos'ta veriliyor ve genel başkan, "seçimlerde 9 milyon oy beklediklerini" söylüyordu. 13 Ağustos'taki demecinde ise Kartay, daha açıkça, "Gözlemlerimiz odur ki, SODEP seçimlere girecek ve iktidar olacaktır!" dedi.

Israrla hakkını arayan bu çıkışlara karşı bir yanıt, cumhurbaşkanının 12 Ağustos'ta Yozgat'ta yaptığı konuşma ile geldi. Evren orada eskilerin devamı partilere ve benzer tutumdaki kişilere fırsat verilmeyeceğini, vetoların kimseyi töhmet altına sokmak için yapılmadığını söyledi. "İki üç partili seçimlerden itibarlı, uzun ömürlü hükümetler çıkar," dedi.

---

128) Cezmi Kartay, *age*., s. 239.

Az parti ile daha uzun süren hükümetler kurulabildiği savı genellikle doğruydu, ama bu iki üç partinin hangileri olduğuna kim karar verecekti? Halk mı, yoksa MGK mı? Sorun buradaydı. MGK kendisi karar veriyor ve bu kararı herkese kabul ettirmek için değerli insanları kuruculuğu uygunsuz kişiler diye ilan ederken, bu vetoların namus, haysiyet meselesi yapılmamasını istiyordu.

Seçime girebilmek için kurucuların tamamlanması gereken son gün olan 24 Ağustos yaklaşırken, basında da halkın desteği ile örgütlenebilmiş SODEP ve DYP gibi partilerin seçimlere katılmasına izin verilmemesinin yanlış ve haksız bir uygulama olacağını vurgulayan yazılar çıktı. Ama bu yorumlara da MGK derhal tepki gösterdi. Metin Toker'in yazısı yüzünden, *Milliyet*, Nazlı Ilıcak'ın yazısı yüzünden *Tercüman* kısa sürelerle kapatıldı. 19 Ağustos'ta iki yazar hakkında soruşturma açıldı.

Bütün bunlar MGK'nin kararının ne olduğunu gösteriyordu. 19 Ağustos'ta SODEP'in son önerdiği sekiz kurucunun hepsinin, Atatürk'ün yaveri dahil, veto edildiğini öğrendik. O gün ben de Ankara'daydım. MGK'nin bu kararından sonra, SODEP'in seçime sokulmayacağı hiçbir tereddüte yer bırakmayan açıklıkla belli olmuştu. Bu durum beni çok rahatsız etti. Kuruluşuna öncülük ettiğim partiye büyük haksızlık ediliyor, bana ve arkadaşlarıma güvenerek SODEP'te toplanmış, demokrasiye bağlı sayısız iyi niyetli insanın hakları yeniyordu. Ayrıca, bu koşullarda yapılacak bir seçimin, sağlıklı bir demokrasiye geçişi çok zorlaştıracağını, siyasal yaşama getireceği ayrılıklardan, kırgınlıklardan yıllarca kurtulamayacağımızı düşünüyordum. Bu kaygılarımı, tepkimi bir şekilde açıklamak, kamuoyuna duyurmak zorunlu hale gelmişti. MGK kararlarına karşı her türlü itirazın bir kovuşturma ve dava konusu olabileceğini biliyordum. Ama böyle bir durumda sessiz kalmak, fikirlerine değer veren bir insan için olanaksızdı. Atila Sav'a danışarak, kışkırtıcı olmayan, ama düşüncemi açıkça ortaya koyan kısa bir metin hazırladım ve basına gönderdim. Metin şöyleydi:

Son vetolar, Partimizin seçimlere girmesine izin verilmeyeceğini gösteriyor. Bir vatandaş olarak bu durumdan çok rahatsız olduğumu söylemek zorundayım. Seçimlerde oyumla desteklemeyi düşündüğüm bir parti, yasalarca gerekli örgütlenmeyi tamamlamış olduğu halde, iki aydan fazla süredir 30 kurucu onaylatamadığı için seçim pusulasında yer almayacaktır. Şimdi ben ve benim gibi düşünenler seçimde ne yapacağız?

Anlaşılıyor ki sağlıklı bir demokrasiye geçiş, ilan edilmiş olan tarihte gerçekleşemeyecek, bir gecikme meydana gelecektir. Demokrasiyi benimsemiş olan Milletimize bu gecikmenin nedenlerini anlatmak zor olacaktır. Bu güçlüğün Silahlı Kuvvetlerimizin büyük özverisiyle kavuştuğumuz huzur ortamına olumsuz etkiler yapmasından ciddi endişeler duyuyorum.

Demokrasi, uzlaşmalarla yürüyen bir rejimdir. Yakın geçmişte iki defa daha, içine düştüğümüz bunalımlardan Silahlı Kuvvetlerimizin müdahalesiyle kurtulmuş ve tekrar demokrasiye dönebilmiş olduğumuzu hatırlarsınız. Her iki dönüş, bütün yasal siyasi partilerin katıldığı geniş kapsamlı uzlaşmalar sayesinde gerçekleşmişti. Bu defa yurt çapında örgütlenebilmiş bütün partileri içine alan bir uzlaşmanın henüz sağlanamamış olması önümüzdeki başlıca engel olarak görünüyor. Herkesin katkısıyla bu engeli aşmadıkça huzur içinde gelişme yoluna giremeyiz inancındayım.[129]

Açıklama basının büyük ilgisini çekti. Bazı köşe yazarları hemen telefon ederek ya da Pembe Köşk'e gelerek düşüncelerimi daha iyi anlamak istediler. Ertesi gün de Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan bir görevli aradı ve ifademin alınması için komutanlığa gelmemi istedi. Oraya gittiğimde konu ile ilgili bir subay bana basın açıklamamı gösterdi ve bunun MGK'nin 76 sayılı kararına aykırı görüşler taşıdığını bildirerek, açıklamanın bana ait olup olmadığını sordu. Ben de, "Açıklamayı ben yaptım, ama 76 sayılı bildiriye karşı çıkmış olduğumu sanmıyorum," dedim. İfade alınma işlemi bundan ibaretti. Bundan sonra soruşturma açılıp açılmayacağına savcılığın önümüzdeki günlerde karar vereceğini öğrendim ve İstanbul'a döndüm. Karar çabuk verildi. 23 Ağustos'ta, 76 sayılı bildiriye ve 1402 sayılı Sıkıyönetim yasasının 16. maddesine aykırı davrandığım iddiasıyla hakkımda soruşturma açıldığı ilan edildi.

Bu arada SODEP yönetimi, gene umutsuzluğa kapılmayarak, sekiz cesur, özverili insan daha buldu. Kurucular kurulu, 22 Ağustos'taki toplantısında aşağıdaki listeyi onayladı ve yeni kurucu adayları olarak önerdi:

Nevin Dağlı (Eğitimci, emekli)

Dr. Ali Emiroğlu (Çorum Devlet Hastanesi emekli uzmanı)

Mustafa Günaydın (İş adamı, Trabzonspor eski başkanı)

Rüstem Kaptan (Orman yüksek mühendisi)

---

129) Zaman içinde kaybettiğim bu metni kendi dosyalarından çıkarıp bana getiren sayın Sav'a şükran borçluyum.

Özgen Karayeğen (Eğitimci ve iktisatçı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Gençlik İşleri eski genel müdürü)

Hasan Basri Kurdoğlu (Emekli Danıştay daire başkanı)

Olcay Mis (Emekli hakim, Milli Savunma Bakanlığı eski danışmanı)

Mehmet Güneş Topsal (Maliyeci)

Ne yazık ki, MGK bu liste hakkında hiçbir karar almadan 24 Ağustos geldi. O gün, MGK'den hâlâ hiçbir haber çıkmaması üzerine SODEP yönetimi bir bildiri yayınlayarak durumu kamuoyuna açıkladı. Bildiride SODEP'in varlığının anayasal bir hak olmaktan öte, toplumun özlemlerinden kaynaklandığı, 66 il ve 448 ilçede örgütlenmiş olduğu, partinin artık Türk siyasal yaşamının vazgeçilmez bir unsuru ve sosyal demokrasi anlayışının güvencesi haline geldiği belirtildikten sonra, MGK'nin yapacağı incelemenin sonucunun 24 Ağustos, saat 17'ye kadar açıklanmasının beklendiği hatırlatılıyor ve bu beklentimizin kişisel arzulardan değil, Türk toplumunun, layık olduğu özgürlükçü demokrasiye ulaşmasına yardımcı olmak azim ve kararımızdan kaynaklandığı vurgulanıyordu. Bu bildiri de bir sonuç vermedi ve 25 Ağustos günü Yüksek Seçim Kurulu, 265 sayılı karan ile, seçime girme hakkını kazanmış partilerin adlarını açıkladı. Bunlar sadece MDP, HP ve ANAP idi. İyi niyet, kötü politikayı aşamamıştı.

SODEP yönetimi hukuk dışı keyfi bir kararla seçimlerin dışında bırakılmayı kabul edemiyordu. Bir sonuç alınamayacağını bilmelerine karşın, Yüksek Seçim Kurulu'nun 25 Ağustos tarihli kararına itiraz ettiler. Durakoğlu'nun hazırladığı ve Kartay'ın imzasıyla 26 Ağustos'ta kurula gönderilen etraflı bir başvuru yazısında, SODEP'in bütün yurtta örgütlenmesini tamamlamış olduğu halde, seçimlere giremeyeceği yolunda verilen kararın Anayasa'ya, Siyasal Partiler Yasası'na ve Seçim Yasası'na aykırı olduğu gösterilerek kararın yeniden incelenmesi ve sonuçta SODEP'in seçimlere katılabileceğinin ilan edilmesi istendi. Yüksek Seçim Kurulu'nun bu başvuruya verdiği yanıt çok ilginçtir. SODEP'in başvuru yazısındaki yasalara aykırılık iddialarını özetledikten sonra, bunlara hiç dokunmadan, sadece, "ülke yönetiminin gerekleri ve özellikleri karşısında uyulması zorunlu olan ve düzenleyici nitelikte bulunan Milli Güvenlik Konseyi'nin 99 sayılı kararının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir" cümlesini gerekçe göstererek, 99 sayılı karara göre SODEP'in 24 Ağustos, saat 17'ye kadar 30 kurucuyu onaylatamadığı için seçimlere giremeyeceğini söylemekte ve itirazı reddetmektedir. Benzer şekilde DYP ve RP'nin de itirazları reddedildi.

Kartay ile Durakoğlu'nun bu son çabası da SODEP'i seçimlere sokamadı, ama siyasal tarihimize ve dünya hukuk yazınına eşi az bulunur bir ibret belgesi sağladı. Arkasında fiziksel güç olmazsa, hukuk ilkelerinin de uygulanamayacağının çarpıcı bir kanıtını verdi. Böyle açık örneklerin bu konulan kuramsal olarak inceleyenler için faydası var. Her zaman iyi görülemeyen ilişkileri aydınlığa çıkarıyor, herkesin gözü önüne seriyorlar. Burada söz konusu olan, hukuk ilkelerinin uygulanması ile onların arkasında, onlara destek olan fiziksel güç arasındaki ilişki. Bu ilişki ya da etkileşme her zaman var ve hukuk ilkelerinin yorumlanma, uygulanma şeklini muhakkak etkiliyor. Ama bazen gözden uzak kalabiliyor ve ilkelerin uygulanmasında niçin eşitlik sağlanamadığı, niye çifte standart kullanıldığı bir türlü anlaşılamıyor. Özellikle uluslararası anlaşmazlıklarda, tarafsız bir büyük fiziksel güçle desteklenmediği için evrensel hukuk ilkeleri, istisnai haller dışında hiç uygulanamıyor. İstisnai haller, destekleyici fiziksel gücün, kendine özgü nedenlerle tarafsız kalmayı yeğlediği nadir zamanlarda ortaya çıkıyor. Kuşkusuz, buradaki fiziksel güç birtakım çıkarların temsilcisi ve asıl zorluk, özel çıkarlarla genel ilkeler arasındaki çelişkilerden doğuyor. Ama işte bu karmaşık ilişki demetini açıklamaya çalışırken, Kartay'la Durakoğlu'nun sağladığı örnek, basitliği sayesinde yol gösterici olabilir.

Kartay'ın vetolarla savaşı ancak 8 Eylül'de, son önerilen sekiz kurucudan beşinin onaylanmasıyla bitti. Böylece SODEP, seçimlere giremeyeceği anlaşıldıktan sonra, kabul edilen 33 kurucu ile tüzel kişiliğini kazanmış oluyordu. Son gruptan veto edilenler Mustafa Günaydın, Hasan Basri Kurdoğlu ve Mehmet Güneş Topsal idi. Onaylanan 33 kişiye karşılık, 59 kişi veto edilmişti. 8 Eylül günü DYP' de benzer şekilde veto barajını aştı.

Seçim Öncesi Bazı Gelişmeler

O günlerde meydana gelen öteki gelişmelere de kısaca değineyim.

26 Ağustos'ta değerli yazar Oktay Akbal, *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir yazısı dolayısıyla üç aylık ceza süresini geçirmek üzere cezaevine girdi.

2 Eylül'de seçime katılan üç partinin aday listeleri Yüksek Seçim Kurulu'na verildi.

6 Eylül'de MGK demokratik gelişmeyi daha da zorlaştıracak bir gi rişimde bulundu. Konsey üyesi Nejat Tümer'in Danışma Meclisi'ne sunduğu bir tasarı, genel seçimlerden sonra yapılacak yerel seçimlere de bi linen üç partiden başkasının katılamayacağı şeklinde bir hükmün Siyasal Partiler Yasası'na eklenmesini öneriyordu. Görülüyordu ki amaç halkın başka partilerden iyice umut kesmesini sağlamaktı.

Kartay 7 Eylül'de yaptığı basın açıklamasıyla bu önerinin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirterek karşı çıktı. Açıklamasında "Demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsuru, bazı partiler değil, tüm siyasal partilerdir," cümlesiyle MGK'nin neden korktuğunu açıkça ortaya koyuyordu. Demokrasi anlayışına böylesine aykırı olan bir tasarıyı Danışma Meclisi de kabul etmedi. Anayasa Komisyonu tasarıyı Anayasa'ya aykırı buldu.

7 Eylül'de Danışma Meclisi önemli bir tasarıyı yasalaştırdı. Sekiz yıllık temel eğitimi kabul etti. Ama uygulanabilmesi için aradan 15 yıl ve başka bunalımlar geçmesi gerekti. Çünkü yasaya yerleştirilmiş olan orta okulların tamamlanması önkoşulu, istenirse, sekiz yıllık temel eğitime geçmeyi önleyebiliyordu.

SODEP yönetimi üç gruba ayırdığı il başkanlarıyla 8 Eylül'den başlayarak Ankara'da ayrı ayrı toplantılar yaptı. İl başkanlarının düşünce ve duygularını özgürce açıkladıkları bu danışma toplantıları, seçimlere sokulmamasına karşın, partinin yaşamaya ve gelişmeye devam edecek güce sahip olduğunu gösterdi. Toplantılar sonunda genel başkan, yayınladığı bir açıklamayla Yüksek Seçim Kurulu'nun Anayasa'ya ve Siyasal Partiler Yasası'na uymayan kararı ile SODEP'in seçim dışı bırakıldığını ve bunun büyük bir siyasal boşluk doğurduğunu bildirdi. Demecin basında manşet olan iki cümlesi şunlardı:

"6 Kasım seçimleri için kurulmadık. Demokrasinin güvencesi SODEP dimdik görevinin başındadır."

14 Eylül'de, hakkımda dava açıldığını öğrendim. SODEP'in sekiz kurucu üyesinin veto edilmesi nedeniyle 20 Ağustos'ta yaptığım açıklama ile ilgili olarak başlatılan soruşturma sonunda ceza davası açılması kararlaştırılmış. Üç aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasına çarptırılmam isteniyor.

15 Eylül'de, Metin Toker'in *Milliyet*'te yayınlanan, "Uygulanırsa mutlaka mutsuz sonla bitecek bir senaryo" başlıklı yazısı dolayısıyla başlayan dava sonuçlandı. Yazar Toker ve yazı işleri müdürü Heper üçer aya mahkûm oldular.

16 Eylül'de Nazlı Ilıcak yargılandı.

İki Aylık UNESCO Molası

Eylül ortalarında girilen seçim dönemini ve sonunu yakından izleyemedim. Eylül sonundan başlayarak 1983'ün Ekim, Kasım aylarını yurtdışında geçirdim. Paris'te UNESCO'nun Yürütme Kurulu ve Genel Konferans toplantılarına katıldım. Bu gelişme şöyle oldu:

Ben 1978 Ekim ayında Paris'teki Genel Konferans'ta UNESCO'nun Yürütme Kurulu'na (ya da çok kullanılan deyimle Konseyi'ne) seçilmiştim. O zamanki usule göre konseydeki görevim 1983're toplanacak Genel Konferans'ın sonuna kadar sürecekti. Seçildikten sonra Yürütme Kurulu'nun yılda iki kez, ilkbahar ve sonbaharda yaptığı toplantılara hiçbirini aksatmadan katılmıştım. Kasım 1980'den beri de konseyin önemli bir alt komisyonu olan Program Komisyonu'na başkanlık ediyordum. Son defa Mayıs-Haziran içinde yapılan oturumlara, SODEP'i kurma çalışmaları yüzünden, konsey başkanından izin isteyerek katılmamıştım. Ancak kurul üyeliğinden istifa etmemiştim. Çünkü UNESCO'daki uygulamada konsey üyeleri devlet kuruluşlarında ya da siyasal partilerde görev alabiliyorlardı. Şimdi, görevim devam ettiği için Ekim-Kasım'da yapılacak toplantılara, özellikle Genel Konferans'a katılmamı bekliyorlardı.

MGK tarafından veto edildiğim, UNESCO genel merkezinde duyulmuş ve biraz yanlış anlaşılmıştı. İktidar tarafından güvenilmez bir kişi olarak ilan edildiğimi öğrenmişlerdi. Bu durumun UNESCO'da üye olan birçok üçüncü dünya ülkesinde sık sık görüldüğü gibi göz hapsinde ya da cezaevinde tutulmama, birtakım baskılara uğramama yol açacağı ya da açtığı yorumları ortaya çıkmıştı. Herhalde gerçekte nerede ve nasıl olduğumu anlamak için, genel direktör ve konsey başkanı usulden olmadığı halde UNESCO'daki büyükelçimizi arayarak, beni Genel Konferans'a çağırdılar. Bu durumda, zaten evimde gelişmeleri izlemekten başka bir iş yapmadığım için Genel Konferans'a katılmamın iyi olacağını düşündüm. UNESCO'daki görevimle ilgili olarak temas halinde olduğum Dışişleri Bakanlığı Kültür Dairesi'ne danıştım. Bürokrasi deneyimi eksik olmayan genel müdür bana, "Katılmanız çok iyi olur, ama bir kere bakanlığa soralım!" dedi. Kısa bir süre sonra bakanlıktan olumlu yanıt geldi.

Böylece, bir bakıma kara mizah öğesi olabilecek bir durum ortaya çıkmıştı. Benim siyasal parti kurucusu olmamı uygun görmeyen egemen güçler, ülkeyi yurtdışında temsil etmemde hiçbir sakınca görmüyorlardı. Bundan yurtdışında güvenilir, yurtiçinde güvenilmez bir kişi olduğum gibi tutarsız ve anlamsız bir sonuç çıkıyordu. İşin doğrusu ise gerekçesi yanlış olan bir eylemden çıkarılacak sonuçların da yanlış olacağı idi. Onun için bu düşünceleri bir tarafa bıraktım ve Eylül sonunda eşimle beraber Paris'e gittik.

Önce Yürütme Kurulu'nun Genel Konferans öncesi hazırlık toplantılarına katıldım. Konsey üyeleri beni memnunlukla karşıladılar. İlk oturumda, başımdan geçenler hakkında bir şeyler söylememi beklediklerini fark ettim. Topu onlara attım: "Yıllardır bu konseyde demokrasinin erdemleri, insan haklarının yüceliği ve demokrasiyi geliştirmek için özveri ile uğraşma gerekliliği

hakkında birbirinden güzel konuşmalar dinledim. Bu sözler geldi geçti, ama ben onları ciddiye aldım. Ülkemde olağanüstü bir anarşi döneminden kurtulup demokrasiyi daha sağlam temellere oturtmaya çalıştığımız sırada yeni insanlara gereksinim duyulunca, ben de, buradaki konuşmaları hatırlayarak, demokrasi yolunda bana düşen görevi yapmak için siyasete atıldım. Arkasından, siyasetin doğasındaki bazı zorluklarla karşılaştım, ama bu yüce ideallerin gerçekleşmesi için uğraşmaya devam edeceğim!" dedim.

Genel direktörü ziyaret ettiğimde, merak ettiğini gördüğüm için Türkiye'deki gelişmeleri daha etraflıca anlattım. Parti kuruculuğundan veto yoluyla ayrılmak zorunda kaldığımı, nedenlerini bilmediğimi, öte yandan ülkemi UNESCO'da temsil yetkimin tam olduğunu söyledim. O zaman ilginç bir gözlem yaptı: "Askeri rejimler, bağımsız insanlardan hoşlanmazlar. Siz üniversiteden geliyorsunuz. Onların anlayışında fazla bağımsız görünmüş olabilirsiniz," dedi. MGK'nin seçim sonrasına yönelik senaryosundan kendisine söz etmemiş olduğum halde, deneyimli bir Afrikalı politikacı olan genel direktör, bence asıl nedeni yakalamıştı.

UNESCO'daki görev dönemimi, yaşamımda az gördüğüm şekilde, normal şartlarda tamamladım. Genel Konferans'ta tüm üye devlet temsilcilerinin katıldığı komisyonlardan biri olan Bilim Komisyonu'na başkanlık ettim. Konferans sonunda genel direktörün dönemini tamamlayan Konsey üyelerine verdiği veda yemeğinde eşimle beraber bulundum. Bilim bölümü başkanı Profesör Kaddura da benim için bir veda kokteyli düzenledi ve ayrılırken, artık siyasete girdiğim için, ünlü Fransız politika yazarı Raymond Aron'un anılar kitabını hediye etti. 3 Aralık'ta eşimle birlikte döndük.

Seçim Sonrası Yurda Dönüş

Ben yurtdışındayken 6 Kasım'da seçimler yapılmış, izin verilen üç parti boy ölçüşmüş ve Anavatan Partisi yarışı büyük farkla kazanmıştı. Şimdi yüzde 45,1 oya ve 211 milletvekiline sahip olarak tek başına iktidarda idi. Halkçı Parti yüzde 30,5 oy ve 117 milletvekili ile ana muhalefet partisi olmuştu. MGK'nin planına göre seçimi kazanması gereken ve Başbakan Ulusu ile dört bakanı da bağımsız niteliği ile saflarına almış olan Milliyetçi Demokrasi Partisi ise yüzde 23,3 oy ve 71 milletvekili ile üçüncü parti durumundaydı. MGK'nin başlangıçtaki hesapları alt üst olmuş, Evren seçim kampanyasının son günlerindeki konuşmasıyla halkın Turgut Özal'ın partisine oy vermemesini istediği halde, sonuç tam tersi olmuştu. Gerçi, kampanya ilerledikçe duru-

mun değiştiğini fark eden MGK'nin çaresizlikten ANAP'ı da desteklemeye başladığını ileri sürenler vardır.[130] Ancak Evren'in verdiği izlenim hep MDP lehindeydi. Bilinçsizce uygulanan vetolar siyasal yaşamı yapay cenderelere sokmasa, doğal eğilimler serbest bırakılsaydı, herhalde sonuç bambaşka olurdu. Öte yandan, seçimi Anavatan Partisi'nin kazanmasının bir faydası, girebilen partiler arasındaki yarışmanın dürüst geçtiği mesajını dünyaya vermek oldu. Çünkü seçimden önce dış basında da MGK'nin seçimi MDP'nin kazanmasını istediği yazılmıştı.

SODEP'in sokulmaması üzerine, genel merkez seçimlerde hiçbir partiyi ve hiçbir bağımsız adayı desteklememe kararı almıştı. Bunun fiili sonucu bazı seçmenlerin geçersiz oy vermesi olmuş. Ama seçimlerin sonucunu belirleyen en önemli etken, yorumlardan anladığım kadar, vatandaşları en çok inandıran konuşmaları Turgut Özal'ın yapmış olması.

Yurda döner dönmez, gazeteciler artık vetoların hükmü kalmadığına göre SODEP'te tekrar yönetime girip girmeyeceğimi sordular. "Hiçbir zaman bana verilen görevlerden kaçmadım!" dedim. Ertesi akşam, İstanbul il örgütünün Çakıl gazinosunda verdiği büyük bir dayanışma yemeğine katıldım. İyice kalabalık, canlı bir topluluk vardı. Baştaki masada Genel Başkan Kartay, eski belediye başkanı Kotil, yeni il başkanımız Hacaloğlu ve başka ünlü partililerle birlikte oturduk. Deneyimli siyasetçiler, böyle yemeklerde liderlere karşı takınılan tavırlardan hemen siyasal anlam çıkarırlar. Bana gösterilen ilgiyi görünce Kotil, "İyi başlıyorsunuz!" dedi. İl başkanının açış sözlerinden sonra Kartay sahneye çıkarak güzel, coşkulu bir konuşma yaptı. Hep birlikte candan alkışladık. Onun böyle heyecanlı bir konuşmasını ilk defa duyuyordum. Kartay'dan sonra beni de konuşma yapmaya çağırdıklarında, buna değinmeden geçemedim. "Ben seçimlerde yoktum. Onun için sayın genel başkan gibi coşkulu konuşma becerisini elde edemedim, ama ilk günü size söylediğim amaca hâlâ bağlıyım. Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti kurulmasına katkı yapmaya devam edeceğim," dedim, ilgilerine teşekkür ettim. İyi niyetle beni de alkışladılar. Masaya dönünce Kartay hem konuşmamı övdü, hem de "Beni harcadınız," diye takıldı.

130) Yalçın Doğan, *Dar Sokakla Siyaset, 1980-1983*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 411-419.

Duruşmaya Çıkıyorum

Şimdi önümdeki ilk önemli konu, sıkıyönetim makamlarının aleyhimde açtığı davaydı. Ben yurtdışındayken mahkeme başlamış, ben olmadığım için duruşma iki defa ertelenmiş ve 10 Aralık gününe bırakılmıştı. Bu defa Ankara'da mahkemeye gidecektim ve sonucu görecektik. Arkadaşlarım ters bir sonuç beklemiyorlardı, ama kuşkusuz kötü bir sürpriz de olabilirdi.

Duruşma günü Atila Sav ve başka hukukçu kurucularımızla beraber Mamak'a, sıkıyönetim mahkemesinin çalıştığı yere gittik. Kapıda otomobillerimizden indik ve duruşmaya giden sanık, tanık ve avukatları taşıyan minibüse bindik. O şekilde mahkeme binasına vardık. Biraz bekledikten sonra mahkeme salonuna alındık. Ben, sanık olarak ortada tek başıma durdum. Avukatlar arkada ve yanda yer aldılar. Karşımda yargıçlar, öteki yanımda savcı ve zabıt kâtipleri var. Kendimi bir dram tiyatrosunda gibi hissettim. Duruşmanın mekân düzenlemesi, yargıçların tavırları, konuşmaların şekli, hepsi, sanıkları etkilemek amacıyla tasarlanmış bir oyunun öğelerini andırıyordu. Bu düzen beni de ister istemez heyecanlandırdı.

İddianame okunduktan sonra yargıç bana ne diyeceğimi sordu. Avukatlarımın tavsiyesine uyarak kısa bir savunma yaptım. Özetle, kurulmasına emek verdiğim SODEP'te vetoların devam etmesinin, sağlıklı bir demokratik yaşama geçmek için uğraşan bir insan olarak beni üzdüğünü ve kaygılandırdığını anlattım. Temel hedefim demokrasiye geçişin gerçekleşmesi olduğu için, bu açıdan duygularımı açıklamak gereği ile karşı karşıya kaldığımı, yoksa MGK kararına aykırı davranmak gibi bir niyet ve kastım olmadığını söyledim.

Savcı söz aldı. Önce açıklamanın MGK kararına aykırı olduğunu belirtti. Bunun arkasından hangi cezanın verilmesini önerecek diye beklerken, bir sürprizle karşılaştık. Konuşmasının sonunda savcı, MGK'ye karşı gelme kastının bulunmadığına, açıklamanın üzüntüden kaynaklanan bir davranış olduğuna inandığı için beraatimi istedi. Kısa bir aradan sonra yargıç heyeti kararı açıkladı. Kararın gerekçesi, aşağı yukarı savcının konuşması gibiydi. Yalnız, benim sözlerimin 76 sayılı MGK bildirisine aykırı

gözükmekle beraber, aslında varmak istediğim hedefin MGK'nin demokrasiye geçiş amacına koşut olduğunu daha geniş bir şekilde ortaya koyuyordu. Sonuçta verilen karar beraat oldu.

O zaman gördüm ki, insan yaptığı işin doğruluğundan ne kadar emin olsa, başkalarının değerlendirmelerinin önemi olmadığını ne kadar düşünse, küçüklükten beri saygı duymaya koşullandığımız mahkeme gibi önemli bir

toplumsal kurumun kendisini suçlamasından kaygı duymamazlık edemiyor ve beraat kararını öğrenince büyük bir yükten kurtulduğunu fark ediyor. Akşam telefonda eşime beraat ettiğimi söylerken heyecanımı saklayamadım.

Partinin Büyük Kaybı: Durakoğlu'nun Ölümü

Evde olduğumuz 12 Aralık akşamı telefon çaldı, açtım. Genel Başkan Kartay, üzüntüsünü ele veren bir sesle, genel sekreterimiz Ahmet Durakoğlu'nu kaybettiğimiz haberini verdi. Bolu'da bir bölge toplantısında bulunuyorlarmış. Durakoğlu konuşmasını yaparken fenalaştığını hissetmiş, ama devam etmiş. Konuşma bitince kenarda oturmuş, fakat şiddetlenen kalp krizi, bir müdahale yapmalarına olanak vermeden yaşamına son vermiş. Olaya ben de çok üzüldüm. Ahmet Durakoğlu kurucumuz olmayı kabul ettiği ilk günlerden beri partinin temel dayanağı olmuş bir insandı. SODEP'in kısa zamanda bütün yurtta örgütlenmesi, başlıca onun yol göstericiliği ile gerçekleşmişti. Ölümüyle partide yeri doldurulamayacak bir boşluk bıraktı.

Ertesi gün tekrar Ankara'da idim. Durakoğlu'nun cenaze törenine katıldım. Parti önünde yapılan saygı duruşunda Kartay etraflı bir konuşma yaparak merhumun unutulmaz hizmetlerini, Atatürkçü Cumhuriyet'e ve demokrasiye bağlılığını anlattı. Ben de anısına saygılarımı sundum ve "Durakoğlu'nun demokrasi yolunda hayatını kaybettiği bir gerçektir!" dedim.

Cezmi Kartay'in Ayrılması: Yeniden Genel Başkanlık Dönemi Başlıyor

Meclis Başkanlık Divanı'nın oluşmasıyla 7 Aralık'ta Anayasa tümüyle yürürlüğe girmiş, Milli Güvenlik Konseyi'nin hukuki varlığı sona ermiş, sivil yaşama geçilmişti. Vetoların hükmü kalmayınca arkadaşlarımız arasında bir beklenti ile birlikte yeni bir huzursuzluk ortaya çıktı. Veto edilerek haksız yere yönetimin dışında bırakılmış olmak, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci vetolu gruplar diye yapay ayrımlar içine düşmek, bütün bunlar süregelen kırgınlıklar, küskünlükler yaratmıştı. Şimdi bu rahatsızlıktan ortadan kaldırmak için bir yönetim değişikliğinin gerekli olduğunu düşünenler vardı. Ben, tekrar genel başkanlığa getirilmem için herhangi bir eyleme girişmedim, bu yolda baskı yapmak aklımdan geçmedi. Sayın Kartay anılarında, böyle bir gereksinmeyi hukuka bağlılık anlayışının bir sonucu olarak kabul ettiğini ve kendiliğinden gereğini yapmaya giriştiğini

anlatıyor.[131] Bu tutumunu ilk önce yukarıda sözünü ettiğim Çakıl gazinosundaki yemekte yaptığı konuşmada örtülü bir şekilde açıklamış ve "Günü geldiğinde konseyin partimiz için ve vetolarla kişiler için aldığı tüm kararlar sona erecek, yapılan haksız uygulamalar kalkacak, herkes kendi yerini alacaktır!" demişti. Anlattığına göre, ölümünden kısa bir süre önce Genel Sekreter Durakoğlu'na, genel başkanlıktan ayrılma düşüncesini açıklamış, Durakoğlu da, "Siz tabii başarılı oldunuz, ama size yakışan budur!" yanıtını vermiş.

Kartay kararını verdikten sonra kurucular kurulunu toplantıya çağırdı ve bana da niyetini açıkladı. Ben itiraz ettim: "En başarılı şekilde partiyi yönetiyor, büyütüyor, geliştiriyorsunuz. Ayrılmayın, benim genel başkan olmak gibi bir isteğim yok!" dedim. Kartay kararının kesin olduğunu, kurucular kurulu toplantısında açıklayacağını ve beni aday göstereceğini söyledi. Onun üzerine, "Böyle kesin karar verdiyseniz, pekâlâ, yapabileceğim başka bir şey kalmıyor. Yalnız benim tekrar genel başkan olmam, tek başına yeterli bir değişiklik olmaz. Çeşitli zamanlarda veto edilmiş kurucularımızdan 10 kişiyi de MKYK'ye almalıyız," dedim. Daha önce arkadaşlarım kendi aralarında konuşup anlaştıktan sonra bana bu öneriyi getirmişler, ben de makul bulmuştum.

Kartay bu öneriyi yönetimdeki kuruculara ilettiğinde önce bir itirazla karşılaşmış. "Biz İnönü'ye güveniyoruz, ama o bizlere güvenmiyor mu?" demişler. Kartay böyle düşünmemelerini dileyerek, itirazı ortadan kaldırmış. Bu olay da dışarıdan veto etmek gibi olağandışı bir uygulamanın yalnız siyasal değil, sosyal ilişkileri de ne kadar zedelediğini ve insanları nasıl mantıklı düşünceden uzaklaştırarak birtakım yersiz, ama etkileyici kırgınlıklara, komplekslere düşürdüğünü gösteriyor. Sağlıklı bir demokrasiye geçmeyi amaçlayan güçler, vetolarla hep sağlıksız gelişmelere yol açtılar. Amacın iyi olması, o amaca götürecek bilgi ve beceri yoksa, yetmiyor.

Kurucular kurulu 17 Aralık'ta toplandı. Kartay, anılarında söylediğine göre, toplantıyı açtıktan sonra, SODEP'in kuruluşundan itibaren meydana gelen önemli olayları, genel başkan seçildikten sonraki çalışmalarını ve tüm kurucuların ortak çabaları sonucunda partinin bugün 66 il ve 530 ilçede örgütlenmiş olduğunu anlatan bir konuşma yapmış. Kuruculara, gösterdikleri beraberlik ve işbirliği anlayışı için teşekkür etmiş ve sonunda, vetoların hükmü kalmaması üzerine, kuruculara yeni bir yönetim kurma fırsatı vermek için genel başkanlıktan ayrıldığını açıklamış.

131) Cezmi Kartay, *age.*, s. 266-269.

Ben toplantı sırasında başka bir odada bekliyordum. Kartay yeni seçim yapıldıktan sonra yanıma geldi ve oybirliğiyle genel başkan seçildiğimi haber verdi. Toplantı odasına gittim. Beni onurlu bir göreve getiren kuruculara teşekkür ederken, bu değişikliğin partimizde kişilerin değil, ilkelerin önemli olduğunu gösterdiğini belirten ve Sayın Kartay'ın partiyi en zor günlerden başarıyla geçirerek bugünkü gelişmiş durumuna getiren unutulmaz hizmetlerini öven kısa bir konuşma yaptım. Bana gösterdikleri güvene layık olmak için bütün gücümle çalışacağımı söyledim.

Aslında gene vetolar dolayısıyla olağandışı bir başkanlık değişmesi yaşıyorduk. Cezmi Kartay ölüm kalım mücadelesi verilen bir dönemde, yönetimi hayran olunacak bir kararlılıkla yürütmüş, en başta mali sorunlar olmak üzere maddi, manevi sayısız engeli büyük cesaret ve azimle aşmış ve partiyi, ilkeleri doğrultusunda, bütünlüğünü koruyarak büyütmüş, tüm yurtta örgütlenmesini gerçekleştirmişti. Olağan koşullar içinde, bu kadar başarılı bir genel başkanın görevini bırakması söz konusu olamazdı. Ama genel başkanlığa vetolar sonucunda gelmiş olması herkesin bakış açısını etkiliyor, "Önce başlangıçtaki duruma dönelim, ondan sonra gelişmeleri görelim!" yaklaşımı egemen oluyordu.

Bu devir teslim töreninde yaptığım konuşmamın da beklentileri karşılayamayacak ölçüde kısa görülmüş olduğunu, Kartay'ın anılarını okuyunca fark ettim. Özellikle Kartay'ın büyük özverisinin anlamını ve genel başkan değişiminin vetolardan kaynaklanan nedenini yeteri kadar belirtmeden, "durup dururken ayrıldı" şeklinde basit bir ifade kullanmam yanlış bir yoruma neden olmuş. Ne yapalım ki, insan, yaşamında yeni bir döneme girdi diye, eski dönemde kazandığı alışkanlıklardan kolay kolay kurtulamıyor.

Kurucular kurulunu 18 Aralık'ta tekrar topladık. Tüzükte değişiklik yapıldı ve Merkez Karar ve Yürütme Kurulu'nun üye sayısı 20'den 30'a çıkarıldı. Kurucu olmayanların da MKYK'ye üye olabilecekleri, yeni bir madde olarak kabul edildi. Sonra, çeşitli gruplarda veto edilmiş kurucular arasından, aşağıdaki 10 arkadaşımız MKYK'ye üye seçildi:

Birinci gruptan: Türkân Akyol, İbrahim Önen, Muzaffer Saraç, Atila Sav, Kâzım Yenice.

İkinci gruptan: Yaşar Alıçlı, Selahattin Canbay, Ziya Tinel.

Üçüncü gruptan: Şerafettin Uzuner.

Dördüncü gruptan: Enis Tütüncü.

Daha sonra ben, başlangıçtaki duruma olabildiğince uyan biçimde, dört genel başkan yardımcısı olarak Türkân Akyol, Cezmi Kartay, Gündüz Pamuk ve Muzaffer Saraç'ı, genel sekreter olarak da Atila Sav'ı seçtim. Kurul, genel saymanlığa tekrar Uğur Batmaz'ı getirdi. Atila Sav, benimle konuştuktan sonra, genel sekreter yardımcılarını Yiğit Gülöksüz, İbrahim Önen ve Güler Tanyolaç olarak belirledi.

Böylelikle vetolu dönem kapatılmış, hiç olmazsa kâğıt üzerinde olağan görünen koşullarda, SODEP'in gelişme dönemi başlamıştı. Önümüzdeki günler benim için de siyasal alanda kendimi gösterme, beni siyasete çağıranların ve partililerimin benden bekledikleri görevi yerine getirme fırsatını verecekti. Bu anlayışla yeniden genel başkan olmayı kabul etmiş tim. Önümüzdeki ilk sınav, yasaya göre, bir yıl geçmeden yapılması gereken yerel seçimlerdi. Bu seçimler hem ANAP'in rakipsiz ortamda kazandığı itibarın ne ölçüde devam ettiğini gösterecek, hem de halk arasındaki sosyal demokrat tabanın gerçekte hangi partiyi desteklediğini ortaya koyacaktı. SODEP açısından yaşamsal önem taşıyan bu sınav, bir yıla kalmadan, yeniden genel başkanlığa başlamamdan biraz sonra karşımıza çıktı.

XVII.
İlk Sınav: Yerel Seçimler Karşımızda

Yeni Bir Döneme Başlarken

SODEP'e, 1983 yılı içinde iki kez genel başkan seçilmiştim. İki seçim arasında ülkenin siyasal durumunda büyük değişiklik olmuştu. Siyasete ilk başladığım 1983'ün Haziran ayında önümüzde Kasım'da yapılacağı ilan edilmiş olan bir genel seçim vardı. Halkın desteğini alan bütün partilerin, askeri yönetime açıkça karşı çıkmadıkça, seçime katılması bekleniyordu. SODEP olarak eski CHP'lilerin ve sosyal demokrat eğilimli vatandaşlarımızın oylarını bir araya getirerek parlamentoda önemli bir yer alacağımızı umuyorduk. Böylece MGK'nin güdümlü bir demokrasiye seçimle varma senaryosunu bozabilecektik. Ne yazık ki bu umutlar gerçekleşmedi. Hukuk ilkeleri bir tarafa bırakıldı. Halkın desteğini kazandığımız açıkça belli iken seçime sokulmadık. Yalnız izin verilen üç parti girdi. Gene de MGK'nin başlangıçtaki planı tümüyle gerçekleşmedi. Muhalefet kanadında istedikleri oldu. Ama iktidar kanadında ANAP'ın kazanması güdümlü senaryonun bozulması anlamına geliyordu. Bu durumda, demokrasinin yerleşmesi ve sosyal demokratların toparlanması bakımlarından SODEP'in hâlâ önemli bir rol oynama olanağı var mıydı? Aralık ayında yeniden genel başkan olduğumda ilk yanıtlamam gereken soru buydu.

Başkanlık Kurulu'nun, Merkez Karar ve Yürütme Kurulu'nun ilk toplantılarında bu durumu gözden geçirdik ve hemen şu karara vardık: SODEP'in var olması ve gelişmesi yeniden kendini bulmaya çalışan demokrasimizin önemli güvencelerinden biridir. Parlamentoda bulunmamamız taraftarlarımızın ilgisini azaltmamıştır. Halkın gerçek sıkıntılarının ve özlemlerinin içtenlikle dile getirilmesi gene bizden beklenmektedir. MKYK'deki deneyimli

arkadaşlarımızın hemen hepsi, siyaset mücadelesinin bir maraton yarışına benzediğini, yıllar boyu hiç yılmadan, usanmadan koşmayı göze alanların başarıya erişebileceklerini vurguladılar. Birkaç aylık uğraşların verdiği olumsuz sonuçları doğal karşılamak gerekir dediler.

MGK'nin partimizin hakkını yemiş olmasının doğurduğu kızgınlık ve hakkımızı arama içgüdüsü de elbet MKYK üyelerinin değerlendirmelerini etkiliyordu. Ama kamuoyunun önemli bir bölümünün bize desteğini sürdürdüğü bir gerçekti. Bunun kanıtlarını her gün görüyordum. Örneğin, genel başkanlığa geldiğimin haftasında katıldığım Türk-İş Genel Kurulu'nda konuşan bütün parti liderleri arasında en büyük ilginin bana gösterildiğini fark etmiştim. Bu ayrıcalığı, çalışma yaşamımızın sorunlarını en iyi bilen uzmanlardan biri olan Cahit Talas'ın konuşmamı hazırlamış olmasına borçlu olduğumu biliyordum. Ama önemli olan, böyle bir konuşma hazırlayabilecek insanın başka partilere değil, bizim partimize yardım etmeyi yeğlemesiydi. Hem aydınlar, hem büyük bir halk kesimi bizden bu yeni dönemde de görev bekliyordu.

SODEP'teki Kurullar Nasıl Çalışıyordu?

Burada, SODEP'i beraber yönetmeye başladığımız iki kurul, Başkanlık Divanı ya da Kurulu ile, Merkez Karar ve Yürütme Kurulu çalışma biçimi hakkında bazı gözlemlerimi dile getirmek istiyorum. Genel başkanlığım sırasında her iki kurulun toplantılarından büyük yarar sağladım.

Genel başkanla yardımcıları ve genel sekreterden oluşan Başkanlık Kurulu, ilk günlerde bir araya gelen çekirdek kadroyu andırıyordu. Kartay, Saraç ve Sav o kadrodan geliyorlardı. Akyol da hemen başlangıçta katılmıştı. Şimdi bu kadroya Pamuk eklenmişti. Başkanlık Kurulu ile her sabah toplanıyor, o gün yapmamız gerekenleri gözden geçiriyor, kararlara varıyorduk. Kurul üyeleri arasında, çekirdek kadro günlerinde kurulmuş olan içtenlikli işbirliği anlayışı devam ediyordu ve bu sayede partinin gelişmesini sağlayacak kararlar alabiliyorduk. Bir eksiğimiz basınla ilişkilerde kendini gösteriyordu. Kamuoyuna mesajlarımızın gününde yayınlanabilmesi için metinlerin saat 11 'den önce basın muhabirlerine verilmesi gerekiyordu. Başkanlık Kurulu'nda bir konunun görüşülüp karara varılması ise genellikle 12'yi buluyordu. Zamanında duyurulan mesajlar benim ya da genel sekreterin basına kendiliğimizden iletiklerimizdi. Bunu her zaman yapmak istemediğimiz ve daha önce Başkanlık Kurulu'nda görüşmeyi yeğlediğimiz için genellikle olayların gerisinde

kalıyorduk. Çare, Başkanlık Kurulu'nu erkenden, örneğin saat 9'da toplamaktı. Birkaç kez buna karar vermemize karşın, bu yöntemi sürekli uygulamayı başaramadık. En başta benim çok erken kalkmak gibi bir âdetim yoktu.

Merkez Karar ve Yürütme Kurulu ya da kısaltılmış adıyla MKYK, tüzüğe uygun olarak her ay toplanıyordu. Üyeler her toplantıda bulunmaya özen gösteriyorlardı. Ben, basının huzurunda, güncel gelişmeleri değerlendiren, iktidarın davranışlarını eleştiren kısa bir konuşmayla toplantıyı açıyordum. Sonra basın muhabirleri ayrılıyorlar ve görüşmelere geçiyorduk. Başkanlık Kurulu üyeleri pek söz almıyor, MKYK üyelerinin istedikleri kadar geniş ölçüde ve özgürce fikirlerini söylemelerine fırsat veriyorlardı. Bu konuşmalar benim için son derece yararlı, öğretici ve yol gösterici oluyordu. Gündem dışında ve içinde her üye, bazen kendi uzmanlık alanına giren konularda, bazen genel politika üzerinde özgün yorumlar yapıyordu.ve bu yorumlar, hepsine tümüyle katılmasam da, kararlarımızı önemli ölçüde belirliyordu. Erhan Işıl'ın ekonomik analizlerini, Kâmil Karavelioğlu'nun iktidarın davranışları hakkında tahminlerini, Gündüz Pamuk'un partimizin etkinliklerini yönetim bilimi açısından değerlendirmesini, Kâzım Yenice, Rafet Tüzün gibi değerli hukukçuların özlediğimiz hukuk devleti anlayışı içinde iktidarı eleştirmelerini, Süleyman Sarıalioğlu'nun çiftçinin, esnafın beklentilerini dile getiren ve hep gerçekçi bir sağduyuyu yansıtan sözlerini, Hüdai Oral'ın zengin deneyimli geçmişinden çıkardığı dersleri, Güler Tanyolaç'ın eğitim konusundaki uyarılarını, üniversiteden gelmiş arkadaşlarımızın etkinliklerimizi bilimsel açıdan incelemelerini ve daha birçok konuşmayı MKYK toplantılarının özgün katkıları olarak hâlâ hatırlıyorum.

İlginçtir ki, bu toplantılar partinin sağlıklı ve verimli yönetimi için başkanlığa bu kadar yardımcı olurken, üyelerin birçoğunun yeterince yararlı ya da etkili olmadıkları kanısına kapılarak huzursuzluğa düştüklerini görüyordum. Daha önceki yaşamlarında önemli sorumluluklar yüklenmiş ve durmadan, çaba harcamaya alışmış insanlar şimdi ancak ayda bir fikirlerini söyleme olanağı veren bu çalışma şeklini yadırgıyorlardı. MKYK üyelerine toplantılar dışında da örgütleri denetlemek, belirli konularda çalışma yaparak kurula öneriler getirmek gibi görevler veriyorduk. Ama bunlar da bazı üyelerin tatmin olmasına yetmiyordu. Oysa bu durum siyaset yaşamının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkıyordu. Partiler arasındaki siyaset yarışında öne geçebilmek için her üyenin genel merkeze ve özellikle genel başkana yardımcı olması şarttı. Bu yardımın ne zaman isteneceği ise belli değildi. Onun için her üyenin kendi uzmanlık dalındaki yeni gelişmeleri izleyerek hep hazır olması ve bir gün başkana yardım için çağrıldığında bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirebilmesi gerekiyordu.

Kapalı Toplantılar ve Basın

MKYK toplantılarının basının büyük ilgisini çektiğini gördük. Her toplantı sonunda genel sekreter, alınan kararları hemen orada, gerekçeleriyle birlikte açıklamaya başladı ve bu uygulamayı hep sürdürdü. Bazı olağandışı durumlarda açıklamayı genel başkan olarak ben yaptım. Bu şekilde kamuoyuna yeterli bilgi verdiğimizi düşünüyorduk. Ama birkaç toplantı sonunda bu bilgilerin basın muhabirlerini doyurmadığını fark ettik. Onlar yalnız hangi sonuca niçin varıldığını değil, aynı zamanda bu sonuca nasıl varıldığını, hangi üyelerin kararın lehinde, hangilerinin aleyhte konuşmuş olduklarını öğrenmek ve okurlarına duyurmak istiyorlardı. Biz ise toplantının kararlarını uygulayacak parti yönetimi olarak, üyelerimizi bu kapalı toplantılar hakkında basına bilgi vermemeleri yolunda uyarıyorduk. Çünkü toplantıdaki davranışlar ve tartışmalar hakkında basında çıkan haberler, kararların uygulanmasını her zaman olumsuz etkiliyor, az ya da çok zorlaştırıyordu.

Kapalı toplantılardaki görüşmelerden haber sızdırma konusunda basınla aramızda yıllar boyu süren bu çekişmede üstünlük hemen her zaman basında kaldı. Bazı arkadaşlarımızın toplantıda yaptıkları güzel konuşmaları kamuoyuna duyurma eğilimleri, becerikli muhabirlerin kurnazca soruları ve daha sonraları, partide yönetime karşı bir grubun ortaya çıkmasıyla birleşince, bizim uyarılarımızın engeli kolayca aşılabildi. Bazen bir üye konuşmasının metnini olduğu gibi basına dağıtıyordu. Ama çok kez muhabirler, gündemi ve tartışma konularını bildikleri için her üyenin ne söylemiş olacağını tahmin ederek üyelerin hoşuna gidecek ya da onları kızdıracak sorularla bu tahminlerini doğrulayacak ipuçlarını yakalayabiliyorlardı.

Örneğin, çok kullanılan bir taktik, muhabirin bir üyeye, "Sizin toplantıda şöyle bir konuşma yaptığınızı öteki üyelerden öğrendik. Bunu yazacağız, ama önce size sormak istiyoruz, doğru mu?" diye sormasıydı. Bu soru karşısında üyemiz, eğer gerçekten konuşmuşsa, kendisine gösterilen hayali konuşmayı düzeltiyor, gerçeğe yakın hale getiriyor, yok hiç konuşmamışsa onu söylüyor ve her iki halde muhabire kapalı toplantı hakkında bilgi vermiş oluyordu. Böyle birkaç sorudan sonra uyanık muhabirler, toplantının nasıl geçtiğini imgelemlerinde canlandırabiliyorlardı ve bu hayali konuşmalar bir defa yayınlanınca artık kamuoyunda gerçeklerin yerini alıyordu. Bunu önlemenin tek yolu üyelerin muhabirlere hiçbir şey söylememeleriydi, ama bu da siyaset yapan insanlar için olanaksız denecek kadar güçtü.

Anılar'ımın birinci cildinde bu konuya değinmiştim.[132] Kapalı bir toplantıdaki görüşmelerin, toplantıyı yönetenlerin onayı olmadan kamuoyuna duyurulması, alman kararların uygulanma sürecine muhakkak zarar verir. Basın ise konuyu böyle değerlendirmiyor. Kapalı toplantıdaki görüşmeleri kamuoyuna yansıtmayı görev biliyor. Bu şekilde halkın çıkarlarını koruduğuna inanıyor. O kadar ki, böyle bir toplantıda görüşülmek üzere hazırlanmış ve kamuoyuna henüz açıklanmamış bir rapor ya da tasarı bile bir gazetemizde yayınlanıyor ve gazetenin yazı işleri, bu davranışı, "Gizli raporu elimize geçirdik!" diye bir gazetecilik başarısı olarak gösteriyor.

Biraz daha düşününce, bu konuya, toplantıyı düzenleyen kurulun amacı, basının haber verme özgürlüğü ve toplum yaran gibi üç farklı açıdan yaklaşılabileceğini görüyorum. Kurul açısından yukarıda değindiğim kural durumu özetliyor: Kapalı toplantıdaki görüşmeler hakkında haber sızdırmak kurulun o toplantıdaki amacına varmasını her zaman zorlaştırıyor. Basın açısından hedef, her yola başvurarak toplantıdaki görüşmelerden bazı haberler ve bilgiler üretmek oluyor. Hatta bu yaklaşımda, "Yanlış haber vermek, hiç haber vermemekten iyidir" gibi, açıkça söylenmeyen bir kuralın yürürlükte olduğu seziliyor. Toplum yararı açısından bakıldığındaysa toplantının, daha doğrusu kurulun amacının toplum için yararlı olup olmamasına göre farklı sonuçlar çıkıyor. Amaç yararlıysa, toplantıda alınan kararların uygulanmasını güçleştirecek her davranış toplumun zararınadır. Dolayısıyla, bu durumda basının toplantıdan haber üretmeye çalışması toplum için faydalı olmuyor. Öte yandan, kurulun amacı zararlı ise, bu amaca varılmasını zorlaştıran her hareket faydalıdır ve bu durumda basının haber yayınlaması da toplum yararına bir davranış olur. Demek istiyorum ki, "engelleme kuralı" her zaman geçerli. Ama bu kuralın toplum yararı açısından sonuçları iyice farklı olabiliyor.

Daha da değişik bir durumu 1997 yılı içinde yaşadık. Milli Güvenlik Kurulu, 8 yıllık temel eğitim yasasının çıkarılmasını hükümete öneren bir karar verdi ve bu karar, çoğunluğun düşüncesine göre, toplumun yararınaydı. Arkasından, iyice kapalı olması gereken Milli Güvenlik Kurulu toplantısı hakkında çeşitli haberler, konuşma metinleri basında yer almaya başladı. Anlaşıldı ki, kurulun yürütücü öğesini oluşturan hükümetin asıl amacı, kararı uygulamak değil, kamuoyunu oyalamaktır. Dolayısıyla, kararın kendisi toplumun yararına olmakla birlikte, arkadaki amaç öyle değildi. Bu durumda, basının haber vermesiyle engelleme kuralı işleyince, oyalama eylemi amacına varamadı ve başka etkenlerin de yardımıyla kararı uygulayacak bir hükümetin kurulmasıyla, toplumun yararına bir sonuç elde edildi.

---

132) *age.*, s. 406-408.

Geleceğe Bakış

Yeniden genel başkanlığa geldiğimin haftasında, 25 Aralık Pazar günü, *Milliyet* gazetesinde Tarhan Erdem'le yaptığımız bir söyleşi yayımlandı. SODEP'in kuruluşundaki yardımlarına on üçüncü bölümde değindiğim Erdem, siyaset deneyimli bir araştırmacı yazar olarak bana sorduğu sorularla, SODEP'in yeni dönemdeki hedeflerini ve bu hedeflere varmak için düşündüğüm yöntemleri açıklama fırsatı verdi. Aradan on dört yıl geçtikten sonra o gün neler söylediğime ve bunların ne kadarının gerçekleşmiş olduğuna göz atmak öğretici olabilir.

İlk izlenimim şu: Konuşmaya bütünüyle baktığımda, düşüncelerimi içtenlikle, hiçbir şekilde değiştirme gereksinmesi duymadan belirtmişim ve olabildiğince gerçekçi değerlendirmeler yapmışım. Erdem'in ilk sorusu, parlamento seçimlerine kadar SODEP'in muhalefet stratejisinin ne olacağı şeklinde. Yanıtım, bu dönemde SODEP'in muhalefet partisi olarak kendini göstereceğidir. Bunu söylediğimde TBMM'de iki tane muhalefet partisi, HP ile MDP, dışarıda da DYP ve RP vardı. Fakat ben, halkın desteği açısından hepsinin önünde olduğumuza inanıyordum. Gerçek durumun da böyle olduğunu yerel seçimler üç ay sonra gösterdi. Erdem'in ilk sorusunu yanıtlarken, TRT'nin SODEP'in varlığını görmezlikten gelerek, Türk-İş kongresindeki konuşmamı hiç yansıtmamasını eleştiriyorum. Bu eleştirilerimiz sonra tüm muhalefet dönemimizde devam etti.

Erdem'in, "Önümüzdeki dönemde SODEP'in başarısını nasıl tanımlıyorsunuz?" sorusuna verdiğim yanıt da aynı doğrultuda. Yerel seçimlerin, tüm partilerin katılmasına olanak vererek, Mayıs ya da Haziran içinde uygun bir tarihte yapılmasını istediğimizi ve seçim sonucunda halk katındaki üstün varlığımızı kanıtlamayı başarı olarak gördüğümü söylüyorum. Arkasından, Halkçı Parti'yi nasıl değerlendirdiğimiz ve kurulacağı söylenen üçüncü parti için ne düşündüğümüz soruları geliyor. Birinci soruya, "Halkçı Parti olayının, artık bitmekte olan geçiş dönemimize has bir olgu olduğu ve bunu hislerden uzak, gerçekçi biçimde değerlendirmek gerektiği" yanıtını veriyorum. Şöyle bir genel gözlem de ekliyorum:

İnancım şu ki, ortanın solunda politikalar savunan HP ve SODEP gibi partilerin bir süre sonra vardıkları yer o zamana kadar uyguladıkları politikaların tutarlılığı ve memleket ihtiyaçlarına karşılık vermeleri ölçüsünde meydana çıkacaktır. Hangi parti bu alanlarda daha iyi izlenim uyandırırsa, bütün sosyal demokrat seçmenlerin bir süre sonra bu parti etrafında toplandıklarını göreceğiz. Ben, politika olarak HP ile iyi ilişkiler içerisinde olmamız gerektiğine inanıyorum.

Üçüncü parti sorusuna yanıtımda gerçekçi bir değerlendirme var. Diyorum ki:

Üçüncü partinin programı daha ortaya çıkmış değil. Dolayısıyla, bizim programımızla ne kadar aynı olacak, bilmiyorum. Şimdi kesin bir şey söylemek doğru olmaz, fakat genel olarak ortanın solu diye tanımlanacak çizgideyse, o zaman seçmenlerimizin bu dağılıklığı istemediklerini belli edeceklerini sanıyorum. Ama çizgide iyice belirli bir fark olursa o zaman tabii farklı seçmen gruplarına hitap edebilirler.

Bu değerlendirmeler içinde o günlerde iyi algılamadığım bir nokta var. Halkın sosyal demokrat partilerden birini ötekilerden daha çok desteklediğinin ortaya çıkması parti sayısını kendiliğinden azaltmıyor. Bir birleşmenin gerçekleşmesi için partileri yönetenlerin, daha doğrusu genel başkanların bu doğrultuda karar almaları ve bu kararı yürütecek becerilerinin de bulunması şart. Şunu da söyleyeyim ki, o günlerde sol kanattaki gelişmeleri değerlendiren tüm yorumcular aynı görüş hatasını yaptılar. Hepsi yerel seçimlerin bir partiyi öne çıkararak birleşme sorununu kendiliğinden çözeceğini varsaydılar. Gerçeğin böyle olmadığını hep birlikte öğrendik.

Tarhan Erdem daha sonra ekonomi politikamızla ilgili sorular sordu: Bunlara programımızdan bölümler okuyarak yanıt verdim. Kamu yatırımlarına ağırlık vereceğimizi söyledim. Programımızda çerçevesi çizilmiş temel politikanın ayrıntılarını belirlemek için uzmanlarımızı çalıştırmaya başladığımızı anlattım. Şimdi, burada da gerçeğe tam uymayan bir beklenti içinde konuşmuş olduğumu görüyorum. Muhalefette olduğumuz sürede, ekonomi uzmanlarımızın ayrıntılı politikalar üzerinde anlaşmaları hiçbir zaman gerçekleşmedi. Ben o konuşmada ekonomi uzmanlarını ortanın solunda ya da sağında eğilimli olanlar diye ikiye ayırmıştım ve ortanın solunda olanlar arasında artık anlaşmazlık kalmayacağını öngörmüştüm. Ama bu doğru değilmiş. Aynı hedefe nasıl varılacağı konusunda görüş farkları hep kalıyor ve sonunda kararı veren sorumlu mevkideki siyasetçi oluyor.

Öte yandan Özal'ın ekonomi politikası konusunda gerçeğe bir ölçüde uyan bir değerlendirme yapmıştım: "Özal'ın programı, bütün gereksinmelerimizi özel sektörün karşılayabileceği görüşüne dayanıyor. Bu, yanlıştır. Dolayısıyla bu politika belirli bir süre uygulanınca, yanlışlığı meydana çıkacak ve o zaman bu politika seçmenlerin oyuyla değiştirilebilecektir," demiştim. "Bu süre ne kadar olur?" sorusuna da, "İki üç yıl," diye yanıt vermiştim. Değerlendirmem, politikaların tümü değilse de bir bölümü ve ANAP iktidarı bakımından

doğru çıktı, yalnız değişme zamanını erken söylemişim. Beş yıl sonra, 1989'daki yerel seçimlerde Özal'ın sosyal ve ekonomik politikalarına karşı çıkan seçmenler ANAP'ı üçüncü partiliğe düşürdüler. Özal'ın ekonomi politikası ise bazı düzeltmelerle hâla yürürlükte.

Dış politika ile ilgili soru, genel tutumuza yönelikti: "Türkiye'nin iki süper gücün kurduğu denge içinde zaman zaman değişen bir yeri var. Süper güçlerin bugünlerde iyice ortaya çıkan istekleri karşısında Türkiye nasıl davranmalıdır?" Bu soruya ben de genel planda yanıt vermiştim: "Atatürk'ün 'yurtta barış, dünyada barış' ilkesiyle belirlediği, macera aramayan, yeni topraklar peşinde koşmayan, sınırlarımız içinde kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışan barışçı politikayı yürütmek, karşımıza çıkabilecek her sorunu çözmeye yeterlidir," demiştim. Yıllar sonra, dışişleri bakanlığı yaptığım dönemde de aynı politikayı izledim.

Tarhan Erdem, bir de kişisel soru sormuştu: "Politikaya neler düşünerek girdiniz? Umutlarınız nelerdir?" Bu soruyu yanıtlarken beni siyasete sokan etkenlerin yalnız bir bölümü üzerinde durmuştum. Düşünce özgürlüğü ile üniversite özerkliğini yeniden gerçekleştirmek amaçlarına değinmiştim. Yanıt yanlış değil, ama eksik. Nedenlerin tümünü ve siyasetteki beklentilerimi, *Anılar*'ımın birinci cildinde anlatmıştım.[133] Ancak Erdem'e o zaman eksik yanıt vermemin sakıncası hemen belirdi. Söyleşiyi okuyanlardan bazıları benim siyasetle ilgimin sadece üniversite sorunlarında toplandığı gibi yanlış bir kanıya vardılar ve partim aleyhine etki yapabilecek bu kanıyı düzeltmek epey zaman aldı.

Söyleşi şu ilginç soruyla bitiyor: "Politikanın karmaşası insanları yutar, eskitir derler. Bu özelliklere karşı tedbirleriniz var mı?" Buna karşı iki önlem söylemişim: Bir tanesi, her fırsatta dinlenerek sağlığımı, sinirlerimi korumaya çalışmak, öteki de, görevimi esas itibariyle yaptığıma inandığım zaman politikayı bırakmak. Bu önlemleri gerçekten de uyguladım.

Özetle, Tarhan Erdem'le yaptığımız söyleşi SODEP'in ileriki yıllarda izleyeceği politikaların açık işaretlerini veriyor. Bu arada, kuvvetli tarafımızın demokrasiye içtenlikli bağlılık, zayıf tarafımızın ise ekonomi politikamızın henüz ilkeler düzeyinde kalması olduğu görülüyor. Zamanla demokrasimizi kusurlarından arındırma uğraşımız hep sürerken, ekonomi politikamızı somutlaştırmak için de durmadan çaba harcadık.

---

133) *age*., s. 232-234.

Yerel Seçimler Ne Zaman Yapılacak? Biz de Girebilecek miyiz?

Kamuoyunun SODEP'e duyduğu ilginin arttığını, basından gelen görüşme isteklerinden anlıyorduk. *Nokta* dergisinin sorularına verdiğim yanıtlar, 2 Ocak tarihli gazetelerde geniş biçimde yayımlandı. Orada da temel muhalefet görevini SODEP'in yerine getireceğinin 1984 yılı bitmeden iyice ortaya çıkacağını, ortanın solunda eğilimleri olan bütün seçmenlerin bir çatı altında birleşmelerinin sevindirici olacağını söylüyordum ve örgütlenmesini tamamlamış bütün partilerin yerel seçimlere katılmaması durumunu düşünmek bile istemediğimi belirtiyordum.

Yerel seçimlerle ilgili böyle olumsuz bir yaklaşım birdenbire kendini göstermişti. Seçim yasasının olağan durumlar için getirdiği koşulları henüz sağlamamış olduğumuz için SODEP'in ve aynı durumdaki DYP ile RP'nin önümüzdeki yerel seçimlere giremeyecekleri savı ortaya atılmıştı. Henüz olağanüstü bir dönemden olağan dönemlere geçiş sürecinde olduğumuz için biz bu söylentilere itibar etmiyorduk. Ancak Özal'ın, 5 Ocak'ta gazetelere yansıyan bir konuşmada,[134] "falanca, filanca parti seçimlere girecek diye bekleyemeyiz, Ağustos sonundan itibaren kongrelerini yapsalardı," dediğinin yazılması durumu ciddileştirdi. Ben bir demeç verdim ve "Başbakan, bütün partilerin seçime katılacağını ilan etmelidir. Demokrasimizi yeniden bunalımlara sürüklemeyecek davranış budur," dedim.[135] DYP genel başkanı Yıldırım Avcı da, "Başbakan kanunları bilmiyor. Millet önünde hesaplaşmaktan kaçmamalı," diyerek bu olumsuz yaklaşıma karşı çıktı.

Bu demeçlerden başka, seçime girmemizi sağlamak için ne yapabileceğimizi Başkanlık Kurulu'nda görüştük. Başbakanla doğrudan doğruya benim konuşmamın faydalı olabileceği üzerinde duruldu. Onun üzerine hem başbakandan, hem meclis başkanından acele görüşmek için randevu istedim. Her ikisi de 6 Ocak'ta gelebileceğimi söylediler. Ancak daha önce şaşırtıcı bir gelişme oldu. ANAP Sakarya milletvekili Nihat Akpak ve dokuz arkadaşının, yerel seçimlerin 25 Mart'ta yapılmasını öneren ve parlamentoda temsil edilmeyen SODEP, DYP ve RP'nin de seçimlere katılmasına ayrı bir madde ile olanak veren bir yasa teklifi 5 Ocak'ta Meclis Genel Kurulu'nda ele alındı. Aynı gün büyük bir hızla görüşüldü ve kabul edildi. Meclisteki muhalefet partileri, tasarının bu kadar ivedi biçimde görüşülmesini protesto etmek için oturumu terk ettiler. Ben bu sonuçtan memnun olduğumuzu, demokratik yaşam için bek-

134) *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1984.

135) *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1984.

lenen durumun gerçekleştiğini belirttim. SODEP'in seçimlerde gerçek gücünü göstereceğini söyledim. DYP ve RP genel başkanları da sonucu olumlu karşıladılar.

Ertesi gün basındaki manşetler, "Özal, DYP ve SODEP'e hodri meydan! dedi" şeklindeydi. ANAP grubunun toplantısından ayrılırken, gazetecilerin "daha önceki demeçlerinizde, biz siyasi rakibiz demiştiniz. Şimdi nasıl öteki partilerin seçime girmesine yardım ediyorsunuz?" sorusuna, Özal, "Önce bir ortalığı karıştıralım," dedik yanıtını verdi.(136)

Bir Özal Taktiği

Böylece, Turgut Özal'ın sonraları sürekli uygulayacağı bir taktikle ilk kez karşılaşmış oluyorduk. Önce, muhalefetin Anayasa'dan ya da demokrasinin yerleşmiş geleneklerinden kaynaklanan bir hakkını kabul etmeyen bir havaya giriyor. Böyle bir yanlış yapmayacağını belirten demeçler vererek muhalefeti, "ne yapsak da bu engeli aşsak!" kaygısına düşürüyor. Sonra bu hakkın, kendi uygun gördüğü biçimde kullanılmasına olanak veren bir tasarıyı birdenbire getirdiğinde, muhalefet, önemli bir hakkını geri aldığı izlenimi içinde, gelen tasarıyı eksiklerine aldırmadan kabul ediyor.

Ben böyle bir taktiği yadırgıyordum. Demokrasi ve hukuk devleti anlayışıma aykırı buluyordum. Anayasa ile zaten kabul edilmiş hakların kullanılması için pazarlıklara girmek belki ahlaksızlık sayılmazdı, ama dürüst siyaset açısından yanlıştı. Böyle bir yola hiçbir zaman girmedim. Ama Özal'ın bu taktiği birçok kez başarıyla uyguladığı bir gerçektir. Siyasette, başarıya götüren taktiklerin, kısa vadede, ahlaki görüşlerden daha yararlı olduğunu bir daha gördük. Şu da var ki, bir iktidarın yerleşmiş demokrasi anlayışına uymayan davranışları, yalnız ahlaki değerlere değil, toplumun somut çıkarlarına da sonunda zarar veriyor. Çünkü böyle bir tutum, demokrasilerde iktidarla muhalefet arasında her zaman bulunması gereken güven ortamını zedeliyor. "Bu iktidar, kendi çıkarı için her şeyi yapabilir!" düşüncesinin kök salmasına yol açarak, toplumun bunalımlara karşı direncini zayıflatıyor. Sıkıştıklarında, iktidarların dilinden düşmeyen "ulusal birlik" ve beraberlik yaklaşımını etkisizleştiriyor.

TBMM'de yerel seçime karar verilmesinden sonra, benim 6 Ocak'ta başbakan ve meclis başkanı ile yaptığım görüşmeler birer nezaket ziyaretine dönüştü. Başbakanın kabulünde on beşinci bölümde anlattığım ilk buluşmamızda

136) *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1984.

olduğu gibi, gene basın önünde birbirimize güzel sözler söyledik. Ben seçimlere bütün partilerin katılmasından memnun olduğumu söyledim. Özal bana teşekkür etti ve "demokratik düzene geçişte herhangi bir şüpheye yol açmamayı, seçimi kazanıp kaybetmenin önünde gördüklerini," belirtti. Ben de, "Bu sözleri, yaklaşan seçimlerde bütün partilere eşit işlem yapılacağının güvencesi olarak kabul ediyorum," diye ekledim. Böylece ayrıldık. Özal, sonradan bu ziyaretimi seçim propagandasında kullandı. Benim "saf saf kendisini kutlamaya geldiğimi" anlattı. Seçim sırasında da hükümet, iktidar ve muhalefet partilerine karşı hiçbir şekilde eşit davranmadı.

Seçime Hazır mıyız?

7 Ocak tarihli gazetelerde, benim başbakanla görüşmeden çıkarken, "seçime hazırız!" dediğim yazılı. Gene bizi seçime sokmamak için bir bahane bulmasınlar diye böyle konuşmuştum. Aslında hiç de hazır değildik. Bu durum, hemen 6 Ocak'ta toplantıya çağırdığımız MKYK'nin oturumunda açıkça görüldü. Örgütümüz ilçe kongrelerini yapmaya yeni başlamıştı. Kurucuların atadığı yöneticilerin yerini alacak yönetimler şimdi üyelerin özgür iradesiyle ortaya çıkacaktı. Eski yöneticiler herhalde bazı yerlerde yeniden seçilecek, ama birçok yerde görevi bırakmak zorunda kalacaklardı. Durumları açıklığa kavuşmadıkça ilçe yönetimlerimizin seçimlere eğilmesine olanak yoktu. Bu yüzden MKYK, ilçe kongrelerinin ilan edilen tarihlerde yapılarak bu sürecin tamamlanmasına, ondan sonra gelen il kongreleri ile büyük kurultayın seçim sonrasına bırakılmasına karar verdi.

Sonra MKYK'de seçim stratejimizi görüştük. Haziranda yapılması beklenen seçimleri üç ay önceye almak, iktidara bir başlangıç üstünlüğü sağlamıştı. Biz daha bir süre ilçe kongreleriyle uğraşırken onlar kendi adaylarını belirleyecek ve seçim propagandasına girişeceklerdi. Gerçi bizim ilçe kongrelerindeki konuşmalarımız da partiyi ve üyeleri halka tanıtmaya yarayacaktı, ama bu yetmeyecek, iktidar partisi öne geçecekti. Arayı, seçim kampanyasında kapatmak zorundaydık.

Erken seçim taktiğinin iktidara kazandırdığı ikinci bir üstünlük, muhalefetteki iki sosyal demokrat partinin herhangi bir uzlaşmaya varmalarına fırsat vermeden onları seçimde karşı karşıya getirmek oluyordu. Milli Güvenlik Konseyi'nin yanlış politikasından kaynaklanmış bu durumun aleyhimize sonuç vermesini önleyecek bir yol, bir olanak bulamıyorduk. Tanınmış eski CHP'lilerin katılmasıyla, sosyal demokrat eğilimli seçmenlerin

bize yönelmelerini sağlamaya çalışırken, Halkçı Parti yöneticilerine kişisel hücumlar yapmamak, hem kısa, hem uzun erimde yararlı görünen tek yaklaşımdı.

Öte yandan, ANAP'a üstünlük sağlayacağına inandığımız bir özelliğimiz vardı. CHP son on yılda yerel yönetimlerde öncü atılımlarla kalıcı hizmetler yapmış ünlü belediye başkanları yetiştirmişti. Bu tanınmış belediyecilerin hemen hepsi şimdi SODEP saflarındaydılar ve yeniden hizmete hazır görünüyorlardı. Çoğumuz onların varlığının kamuoyunu etkileyeceğini, bilgi ve becerilerinin de bize yol göstereceğini varsayıyorduk. Bu konuda başka bir görüş, CHP'yi geçmiş anarşi döneminin sorumlularından biri gibi göstermiş ara dönem propagandasının hâlâ etkisini kaybetmediğini ileri sürüyor ve CHP'nin tanınmış belediye başkanlarının her yerde aday olmasının aleyhimize sonuç vermesinden korkuyordu. Bütün bu düşünceler MKYK'de dile getirildi ve sonunda, hepsini olabildiğince dikkate alan dengeli bir liste ve tutumla seçime gidilmesi kararlaştırıldı. Genel Sekreterlik seçimlerde örgütümüzün ve adaylarımızın gereksinme duyacağı hukuk bilgilerini toparlamak ve seçim bildirgesi taslağını hazırlamakla görevlendirildi.

Geçerken söyleyeyim. 7 Ocak tarihli gazetelerde bir başka manşet gözüme çarptı: "Halil Tunç yeni parti işinden çekilmiş!"[137] Bülent Ecevit'in partisi olacağı anlaşılan ve şimdiden adı Demokratik Sol Parti diye bilinen yeni oluşumun önde gelen sözcüleri olarak, İzmir'den Dr. Sedat Akman, İstanbul'dan sanayici Murtaza Çelikel, Ankara'dan Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç bir süredir basında yer alıyorlardı. Yeni haber, rahatsızlığı nedeniyle Halil Tunç'un Demokratik Sol Parti çalışmalarından ayrıldığını söylüyordu. Bunu okurken, ister istemez, Tunç'un, SODEP'e kurucu olma önerimizi, herhalde bu yeni oluşumda yer almak için kabul etmemiş olduğunu düşündüm.

MKYK toplantımızdan sonra, adaylarımızın nasıl belirleneceğini düşünmeye devam ediyordum. Bu sorunun seçimi kazanmada önemli rol oynayacağına inanıyordum. Ama MKYK'de ileri sürülmüş birbirine zıt görüşler karşısında hangi yolu tutmamızın daha doğru olacağını göremiyordum. Genel merkezdeki üniversiteli arkadaşlarımla görüşürken bu konuda bir bilimsel yaklaşıma başvurmak aklımıza geldi. Kamuoyu araştırmaları yapan bir iki kuruluş, son seçimlerin sonucunu önceden gerçeğe yakın biçimde tahmin edebilmişlerdi. Bir topluluğun herhangi bir konudaki eğilimini, aralarından seçilmiş küçük bir gruba sorulan sorularla gerçeğe çok yakın biçimde meydana çıkarma olanağının varlığı biliniyordu. Örneğin ülkemizdeki bazı ticaret

137) *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1984.

ve sanayi kuruluşları yeni bir girişime başlamadan önce ya da devam eden bir girişimin başarısını ölçmek için bu çeşit araştırmalardan yararlanıyorlardı. Bunları düşünerek, başarılarını duyduğum kamuoyu araştırma kuruluşlarından biri olan PİAR'in kurucularından Bülent Tanla'yı çağırdım. Parti merkezinde bir görüşme yaptık.

İlk aklıma gelen, her ildeki seçmenlerimize tüm adayların adlarını vererek kimi tercih ettiklerini sormak oldu. Ancak böyle bir yöntem uygulamanın partinin mali gücünü aşacak kadar masraflı olacağı, ayrıca, çok yetenekli olan, ama henüz iyi tanınmayan adaylara seçilme fırsatı vermeyeceği için yeterli bir yöntem olmayacağı meydana çıktı. Tanla ile bir süre görüştükten sonra aşağıdaki yöntemi uygulamaya karar verdik. **PİAR** bizim için iki araştırma yapacaktı. Birincisiyle genel olarak seçmenlerin adayların hangi özelliklerine en çok değer verdiklerini bulacak, ikincisiyle de üç büyük ilimiz Ankara, İstanbul, İzmir'de tanınmış bir aday mı, yoksa yeni bir aday mı istediklerini ortaya çıkaracaktı.

PİAR hemen bu araştırmalara girişti. Birincisi çabuk bitti. Sonuç oldukça makul ve basitti. Seçmenlerin belediye başkanı adaylarında aradıkları en önemli özellik dürüstlüktü. Sonra çalışkanlık ve başka yetenekler geliyordu. İkinci araştırma ise ilginç biçimde, İstanbullu seçmenlerin yeni bir adayı, Ankaralı ve İzmirlilerin ise eskiden tanıdıkları bir kişiyi yeğlediklerini gösteriyordu. MKYK'de adayları belirlerken her iki araştırmanın sonuçlarından yararlandık. Seçim kampanyasında adaylarımızı seçmenlere tanıtırken de dürüstlüklerini, çalışkanlıklarını örneklerle ortaya koymaya çabaladım. Seçimlerde istediğimiz kadar başarılı olamadık. Ama bu, yararlandığımız kamuoyu araştırmalarının yanlış olduğu anlamına gelmez. Adayları başka türlü belirleseydik, herhalde daha kötü bir sonuçla karşılaşırdık.

Seçim Kampanyası Öncesindeki Gelişmeler

Evren'in, 12 Ocak'ta yerel seçim yasasını bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderdiğini öğrendik. Yeni dönemde, Anayasa'da cumhurbaşkanına verilmiş bir yetkinin ilk kullanılışını görüyorduk. Herhalde tasarı mecliste, muhalefetin protestosunu doğuracak derecede hızla görüşülmüş olduğu için, Evren bu yola gitti diye düşündük. Ancak gene Anayasa'ya göre, meclis tasarıyı tekrar aynen kabul ederse, cumhurbaşkanına, yasayı imzalayıp *Resmi Gazete*'de yayımlatmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Böyle de oldu. ANAP çoğunluğunun oylarıyla 12 Ocak'ta yerel seçim tasarısı olduğu

gibi kabul edilerek yasa haline geldi. Ertesi günü de, Evren yurtdışında Fas'ta, İslam Konferansı'nda bulunduğu için, cumhurbaşkanına vekalet eden Meclis Başkanı Karaduman tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Daha sonra Halkçı Parti Anayasa'ya aykırılık olduğunu iddia ederek yasayı Anayasa Mahkemesine götürdü, ama bir sonuç alamadı.

Bu arada basını en çok ilgilendiren iki konudan biri iktidarın arka arkaya gelen yeni uygulamaları, öteki de sosyal demokrat kanattaki gelişmeler ve dile getirilen umutlardı. Ocak ayı içinde gazetelerde mevcut iki sosyal demokrat parti ve kurulması beklenen üçüncü partinin sözcüleriyle yapılmış konuşma dizileri (örneğin Erbil Tuşalp[138] ve Yalçın Doğan'ınkiler[139]) yayımlandı. Ben Tarhan Erdem'le yaptığımız söyleşide açıkladığım düşüncelerimi söylemeye devam ettim. Halkçı Partililer de yerel seçimler sonunda bir toparlanma olacağını öngörüyorlar, yalnız bunun SODEP'in ortadan kalkması biçiminde gerçekleşeceğini ileri sürüyorlardı. Calp 9 Ocak'ta yayımlanan bir demecinde, "Sosyal demokrat kesim, yerel seçimden güçlü çıkan sol partinin etrafında toplanır," dedi.[140] 11 Ocak tarihli *Cumhuriyette* HP kurucularından Engin Aydın'ın başka bir sözü var: "SODEP'teki dostlarımız bir gün HP'nin güneşiyle aydınlanacak!" demiş.

Demokratik Sol Parti sözcüleri ise kuracakları partinin tüm demokratik üstünlükleri taşıyacağını, halkın çıkarlarını en iyi şekilde koruyacağını iddia ederek, seçmenlerin öteki partileri yaşatmasını önlemeye çabalıyorlar. Dr. Sedat Akman, "DSP, temelinden çatısına kadar halkın katılımıyla oluşacak," diyor. Başka bir sözcü, Şahin Mengü, DSP'nin SODEP ve HP'den daha solda olacağını öne sürüyor.[141]

SODEP'e Katılanlar ve Bekleyenler

Karşılıklı bu demeçler verilirken SODEP yeni katılımlarla güçlenmekteydi. 8 Ocak'ta Ege bölgesinde birçok ilçe kongresi yapıldı. Hepsine gönderdiğim mesajlarda; "Atatürk ilkelerinin bilinci içinde, ülkemizde sağlıklı, sosyal devlet anlayışına uyan, insana, çalışmaya en yüksek değerleri veren bir demokrasinin kurulması için uğraşıyoruz. Yerel seçimler, partimizin önündeki en

138) Erbil Tuşalp, "'84 Türkiye'sinde Sosyal Demokrasi", *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1984.

139) Erdal İnönü-Yalçın Doğan görüşmesi, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1984. Necdet Calp-Yalçın Doğan görüşmesi, *Cumhuriyet*, *15* Ocak 1984.

140) *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1984.

141) *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1984.

önemli aşamadır. Mutlu sonuca sizin çabalarınızla ulaşacağız," diyordum. O günlerde, eski Birlik Partisi genel başkanı Mustafa Timisi ve arkadaşlarının partimize katılmak istediklerini Cezmi Kartay'dan Öğrendim ve öneriyi memnunlukla kabul ettim. Sayın Timisi'yi demokrasi ideallerine içtenlikle bağlı bir insan olarak tanıyordum. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde üniversitenin özerkliği ve düşünce özgürlüğü için mücadele ettiğimiz günlerde, genç bir parti başkanıydı. Beni Rektörlük'te ziyaret etmiş ve uğraşımızı güzel sözlerle desteklemişti. 11 Ocak'ta genel merkezde yaptığımız küçük bir törenle arkadaşlarıyla birlikte SODEP'e katıldı. Törende benim kısa takdim konuşmamdan sonra, kapsamlı, güzel bir konuşmayla "siyasal yaşamına bundan sonra SODEP'te devam etmeye karar verdiğini" açıkladı ve konuşmasının metnini basın muhabirlerine dağıttı. Ben de güzel sözlerine teşekkür ederken, "Genel başkanların nasıl davranması gerektiğini de gösterdiniz," diye takıldım.

10 Ocak'ta, savcılığın daha önce haklarında soruşturma açtığı kurucularımız Kartay, Karavelioğlu ve Oral için kovuşturmaya gerek olmadığına karar verdiğini duyduk. Aynı gün ilginç bir görüşme yaptım. Enerji ve doğal kaynaklar eski bakanı, CHP'nin son döneminde Ecevit'e muhalefet etmiş iki önemli parti içi gruptan birinin başkanı diye bilinen, ara dönemde MGK'nin emriyle bir süre Zincirbozan'da oturmaya zorlanmış ünlü siyasetçi Deniz Baykal beni parti merkezinde ziyaret etti. Henüz SODEP'e girmemişti. Benden önce Halkçı Parti genel başkanı Necdet Calp'i ziyaret ederek, sosyal demokrat hareketin bütünleşmesi gereğini belirtmiş ve arkasından SODEP genel başkanına da aynı görüşü ifade edeceğini basına duyurmuştu.

Ziyaret saatinde, parti merkezinde odamın kapısını açtığımda karşımda Baykal'la birlikte içeri girmeye davranan foto muhabirlerini gördüm ve birdenbire, bir propaganda senaryosunda bana ayrılmış bir rolü, haberim olmadan oynamak üzere olduğumu fark ettim. Bu durumu yadırgadım ve fotoğrafçıları içeriye almadım. Böyle bir ters havada başlayan görüşmemizde sayın Baykal, bana önce sosyal demokratların birleşmesinin niçin gerekli olduğunu anlattı. Bu gerekliliği kabul ettiğimi belirttim. Sonra Baykal SODEP için güzel sözler söyleyerek partimize katılmak istediğini açıkladı. Bundan büyük memnunluk duyacağımı bildirdim. Gerçek de buydu. Eski CHP'lileri ve genç sosyal demokratları bir araya toplamaya çalışan bir insan olarak, ben istekli tüm CHP'lilerin ve özellikle kamuoyunda tanınmış olanların SODEP'e alınmasına taraftardım. Tek dikkat ettiğim nokta, bize kuruluşta verilmiş öğüde uyarak eski hizip başlarının gene aynı biçim örgütlenmeyi SODEP'te kurmalarını olabildiğince önlemeye çalışmaktı. Benden olumlu bir yanıt aldıktan sonra

Baykal, "Yalnız bir şartım var," dedi. "Benimle beraber SODEP'e katılmayı bekleyen arkadaşlarım var. İlan edeceğiniz günde bir tören yaparak hep birlikte partiye girelim." Bu şart ileri sürülünce tutumum değişti. İstediğini yaparsak bu katılım gene bir hizbin SODEP'te yerini alması görüntüsünü verecekti. Böyle bir şartı kabul edemeyeceğimi, ama tek tek hiçbir eski CHP'linin girmesine itirazım olmadığını söyledim. "O zaman tekrar düşünmemiz gerekir," diyerek ayrıldı. Basına da, sadece birleşmenin gerekliliği hakkında düşüncelerini Calp'ten sonra İnönü'ye de aktardığını belirtti.

13 Ocak'taki gazetelerde İsmail Cem'in bir demecini gördüm. O da bölünmüşlüğün olağanüstü dönemin bir sonucu olduğuna işaret ediyor ve "Üç siyasal grupta yer alanlar suçlayıcı olmaktan, birbirlerine düşmanlık göstermekten, aralarındaki köprüleri dinamitlemekten kaçınmak zorundadırlar," diyordu. Dediği de doğruydu. Yalnız bu çeşit demeçler, henüz üç oluşumun hiçbirinde yer almamış bir sosyal demokrat siyasetçinin ağzından çıkınca daha önce partilerden birine girmiş olanlara karşı üstünlük sağlamak amacıyla söylendiği izlenimini veriyor ve partiler üzerindeki etkisi az oluyordu. Geçici bir durumda takınılmış geçici bir tutum olarak kalıyordu.

14 Ocak günü basın, eski CHP'li 76 parlamenterin SODEP'e kaydolduğunu bildirdi. Bu önemli bir olaydı. Eski CHP'nin büyük ölçüde SODEP'te toplandığını gösteriyordu. Genel merkezde güzel bir tören yaptık. Aralarında Hikmet Çetin, Ziya Müezzinoğlu, Hasan Fehmi Güneş, Lütfü Doğan, Sırrı Atalay, Muammer Aksoy gibi iyi tanıdıklarım olan, ama birçoğunu yeni tanıdığım bu değerli milletvekili ve senatörlerin partimize katılmaktan mutluluk duyduklarını görmek beni de mutlu etti. Benden beklenen bir görevi yapmış olmanın vicdan huzurunu duydum.

XVIII.

Kongrelerle Başlayan Seçim Kampanyası

İktidarın Tutumu

Ankara'da 15 Ocak Pazar günü SODEP'in Altındağ ilçe kongresine katıldım. Konuşmamda Özal'ın ana hatları ortaya çıkan ekonomi politikasını eleştirdim. Bu politikanın, para işlemlerine ağırlık vererek kamuoyunda ilgi uyandırdığını, ama tasarrufları, yatırımları ve dolayısıyla üretimi artırmadığı için bir süre sonra vatandaşın büyük tepkisini çekeceğini anlattım. Özal'ın yeni ortaya attığı bir iddiayı, "Politikamızın alternatifi yoktur!" sözünü ciddiye almadığımı söyledim. "Herhalde bir şaka yapıyor. Böyle şey olur mu! Politikasının tabii alternatifi var. Alternatif, bizim politikamızdır," dedim.

O zaman hiç önem vermediğim bu propaganda yaklaşımı zamanla çok etkili oldu. Öyle anlaşılıyor ki Özal, siyasete atılmadan önce halkla ilişkiler uzmanlarından bazı öğütler almış ya da kendisi bu konuyu incelemiş. "Alternatifimiz yok!" sözünün durmadan söylenmesiyle basın ve kamuoyu adeta büyülendi. Birkaç yıl boyunca muhabirlerin ya da köşe yazarlarının her basın toplantımızda bize yönelttikleri soru, "Alternatifiniz nedir?" oldu. Önerilerimizi her sefer yeni baştan anlatıyor, ama gene bu soruyu ortadan kaldıramıyorduk. Kamuoyunun bu soruyla ne kadar şartlandığını gösteren eğlenceli bir olayı *Anılar*'ımın birinci cildinde anlatmıştım.[142] Bu soru ancak halkın, Özal'ın politikalarına artık güveni kalmadığı zaman gündemden çıktı.

YÖK'ün yayımladığı bir beyaz kitap dolayısıyla, 19 Ocak'ta YÖK'ün uygulamalarını eleştiren bir demeç verdim. Kuruluşundan bu yana en az 525 elemanın ya yönetimin kararıyla, ya da istifa ve emeklilik yoluyla üniversitelerden ayrılmış olduğunu açıkladım.

---

142) *age.*, s. 385.

İstanbul'daki ilçe kongrelerine 22 Ocak'ta katıldım. Kadıköy, Kartal, Şişli ve Eyüp'teki toplantılarda konuştum. Önce gene ANAP'ın zamlara dayanan ekonomi politikasını ele aldım: "Özal'ın söylediğine göre zamlar, enflasyonu durdurmakta başlıca araç olarak kullanılıyor. Sürekli zam yapılacak, sonunda kimsede yeni eşya alacak para kalmayınca enflasyon durmuş olacak. Bu, hastayı tedavi etmek değil, öldürmektir," dedim. Bu benzetmeyi o günlerde SODEP'e katılmış olan Profesör Onur Kumbaracıbaşı'dan öğrenmiştim. Sonra, PİAR araştırmasından elde ettiğim bilgiyi ilk kez kullandım ve seçimde vatandaşlarımızın karşısına onların istediği gibi dürüst ve çalışkan başkan adayları çıkarmayı vaad ettim.

Bir bakanın Batı Anadolu'daki seçim gezisi sırasında yaptığı konuşmada, "Yerel seçimlerde bize oy vermezseniz bizden hizmet beklemeyin!" dediği, gazetelerde yazılmış ve bakan bu haberi yalanlamıştı. Bu yaklaşımı eleştirdim. Yerel seçimleri muhalefet kazanırsa halkın daha büyük yarar sağlayacağına, yerel yönetimlerle merkezdeki iktidar ayrı ayrı partilerin elinde olursa, halka daha iyi hizmet verileceğine inandığımı anlattım. Ama benim karşı çıkmam fark etmedi ve bir bakanın (yanılmıyorsam İsmail Özdağlar'ın) başlattığı bu pazarlıkçı yaklaşım bütün seçim kampanyası boyunca ve daha sonra devam ederek Özal iktidarının belirleyici özelliklerinden biri haline geldi. Daha önceki seçim kampanyalarında da kuşkusuz, hükümetlerin kendi partilerini kayırdıkları görülmüştü. Yalnız, çok partili rejime yeni geçtiğimiz yıllarda belirgin biçimde ortaya çıkan bu davranış zamanla ortadan kaybolmasa bile, açıkça gösterilemez hale gelmişti.

Çok yazıktır ki, Özal'ın, "Halka hizmet, alınan oy karşılığında yapılır!" şeklinde açıkça ifade etmekten çekinmediği, siyaseti bir çeşit ticaret gibi gören yaklaşımı, yıllarca süren çabaların yerleştirmekte olduğu sağlıklı bir geleneği yaraladı ve yanlış doğrultuda gelişmelere yol açtı. Parti sözcülerinin seçim kampanyasını, "Oy verin de hizmet getirelim!" biçiminde basit bir alışverişe indirgemeleri, seçmenleri de "şu isteğimizi yapmayı vaat edin de öyle oy verelim" konumuna getirdi. Örneğin, hemen her ilçenin il olma dileği ve buna yönelik vaatler bu yaklaşımın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktı. Böylece kamu yönetiminde sağlıklı gelişme olanakları da fena halde hırpalandı.

İstanbul kongrelerindeki konuşmalarımdan söz eden gazete, başka bir yerinde, Ankara'da yalnız iki bakanın kaldığını, bütün öteki bakanların seçim için yurdu dolaşmakta olduklarını haber veriyor ve dolaylı yoldan, muhalefetin geciktiği uyarısını yapıyordu. Örgütümüz 22 Ocak'ta ilçe kongrelerini tamamladı ve tüm gücünü seçim çalışmalarına ayırabilecek hale geldi. İlk olarak, Ankara'da bütün il başkanlarının katıldığı bir toplantı yaptık. Seçim hazırlığının ve kampanyanın neleri içermesi gerektiğini ayrıntılı biçimde

konuştuk. Ben toplantıyı açarken seçimden birinci parti olarak çıkacağımıza inandığımı söylemiştim. Bu hedefe götürecek stratejimizi ele aldık, ama il başkanlarımızın ilgisi daha çok teknik ayrıntılar üzerinde ve bir de adayların nasıl belirleneceği konusunda odaklanıyordu. Genel merkez ve il yöneticilerinin büyük çoğunluğu böyle bir seçime ilk kez giriyorlardı. O yüzden de teknik ayrıntıların üzerine çıkarak seçimi kazandıracak bir genel stratejinin belirlenmesi zorunluluğunu ve tüm kampanyanın kararlı biçimde bu çerçevede yürütülmesi gereğini düşünen pek yoktu. Açıkça dile getirilmeyen, ama paylaşılan kanı, SODEP'in öteki üç parti gibi askeri yönetimin izniyle kurulmamış, eski CHP'nin demokrasi yolundaki mücadelesini sürdüren parti olduğunun halka anlatılması ve genel başkanın mümkün olduğu kadar çok yere giderek bu doğrultuda konuşmalar yapmasının oyları getireceği şeklindeydi. Toplantı, genel merkezin Anadolu Kulübü'nde düzenlediği bir kokteylle bitti ve il başkanları iyimser bir hava içinde ayrıldılar.

Eski CHP milletvekillerinin birer, ikişer partiye katılımları devam ediyordu. Bu arada 26 Ocak'ta değerli siyaset bilimci ve yazarTevfik Çavdar'ın da SODEP'e girmesi düşünen kesimin partimize yöneldiğini gösteren güzel bir işaret oldu.

Yüksek Seçim Kurulu seçim takvimini ilan etti. Aday listelerinin en geç 2 Şubat'a kadar verilmesi gerekiyor. Yasaya göre adayları genel merkez belirleyecek. Ama daha önce il örgütleri aday önerilerini genel merkeze gönderecekler. Bu durumda, benim önerilerin gelmesini beklemeden yurt gezilerine başlamamın doğru olacağına karar verdik. Doğal olarak da ilk önce Malatya'ya gitmem akla geldi. Geziye çıkmadan, 27 Ocak'ta bir basın toplantısı ile iktidarın zam politikasını bir daha eleştirdim. Halkçı Parti'yle birleşmenin artık seçim sonrasına kaldığına işaret ettim. TRT'yi tarafsız olmaya çağırdım. Kendiliğinden ortaya çıkan bu temaları tüm seçim kampanyası boyunca dile getirecektim.

Gezilere Malatya'dan Başlıyorum

Türk Hava Yolları'nın olağan seferini yapan uçak ilk yurt gezisine çıkmış olan SODEP genel başkanı ve arkadaşlarını 28 Ocak'ta öğleye doğru Malatya havaalanına indirdi. Malatya'da valilik yapmış olan genel başkan yardımcısı Cezmi Kartay, Malatya'yı iyi bilen genel sekreter yardımcısı İbrahim Önen, yerel yönetimlerle ilgilenen kurucumuz Yiğit Gülöksiiz ve partide yeni göreve başlamış basın danışmanımız Metin Genç benimle beraber gelmişlerdi. Birçok gazetenin muhabirleri de ilk gezide nasıl davranacağımızı ve halk üzerinde nasıl etki yapacağımızı görmek için yanımızdaydılar.

Babamın yurdu olarak bilinen Malatya, onun siyasal yaşamında önemli yer tutmuş bir ildi. Demokrasimizin ilk yıllarında, CHP'nin muhalefete geçtiği 1950-60 döneminde Demokrat Parti militanları il halkını babamdan ve CHP'den uzaklaştırmak için çok uğraşmışlar, fakat bütün baskılar ve tertipler boşa çıkmıştı. Malatya yıllarca CHP'nin en sağlam kalelerinden biri olarak kalmış, adeta bütün Türkiye'de CHP'li olmanın simgesi haline gelmişti. Ancak daha sonra, CHP içinde beliren fikir ayrılıkları, babamın ve bazı arkadaşlarının ayrılması, demokrasinin gelişen ortamında din sömürüsünün ve mezhepçiliğin yol alması, terör eylemlerinin doğurduğu tepkiler bu durumu yavaş yavaş değiştirmişti. Gene de son seçimlerde CHP'nin olumlu mirası, HP'ye iki milletvekilliği kazandırmıştı.

Ben çocukluğumda birkaç kez babamla beraber Malatya'ya gitmiştim. Son defa da bir üniversite mensubu olarak, İnönü Üniversitesi'nin açılış törenine katılmış, ilk dersi vermiştim. O gezide şehirde dolaşırken, siyasette olmadığım halde sıcak bir ilgiyle karşılandığımı görerek şaşırmıştım. Bu kez siyasetçi kimliğiyle gelince, Malatyalılar beni ve arkadaşlarımı çok daha büyük ilgi göstererek bağırlarına bastılar. Uçağın indiği yer askeri alandı. Orada yalnız SODEP il başkanı Ahmet Ragıp Özalp ve bir iki arkadaşı bizi karşıladılar. Ama askeri alanın dış kapısına geldiğimizde büyük bir kalabalığın bizi beklediğini gördüm. Onlar da bizi görünce coşkuyla alkışlamaya başladılar. Birkaç kişi beni omuzlarına almak istedi, ama çabuk indim. Beni hemşerileri sayan vatandaşlarımı selamlayarak güçlükle ilerledim, il başkanı ile beraber bir otomobile bindik ve Malatya'ya doğru hareket ettik. Karşılayan partililer, biz yanlarından geçtikten sonra koşarak kendi otomobillerine atlıyorlar ve arkamızdan yola çıkıyorlardı. Böylece kısa zamanda oluşan bir otomobil konvoyuyla kente vardık. Hep birlikte bir şehir turu yaparak, yollarda, apartmanların balkonlarında, pencerelerinde bizi merakla izleyen Malatyalıları selamladıktan sonra geceyi geçireceğimiz otele vardık.

Otele yerleşir yerleşmez tekrar yola çıktık. Hep birlikte yürüyerek konuşmanın yapılacağı Büyük Sinema'ya vardık. Eski filmlerin afişleriyle dolu holden ve koridorlardan geçerek sahneye çıktık. Bizi ayakta alkışlayan dinleyicileri selamladık. Üzerinde Atatürk'ün küçük bir büstü bulunan bir masanın arkasındaki birkaç iskemleye yerleştik. Salon tıklım tıklım doluydu. İl başkanı kısa bir açış konuşması yaptı. Ankara'dan gelen genel merkez yetkililerini tanıttı. Cezmi Kartay ve İbrahim Önen kısa konuşmalarla Malatyalıları selamladılar. Arkasından il başkanı bana söz verdi.

Malatya'ya gelirken ben burada partimize ilgi gösteren vatandaşlarla yapacağımız ilk toplantının bir tanışma söyleşisi şeklinde geçeceğini varsayarak uzun bir propaganda konuşması hazırlamamıştım. SODEP'in niçin ve nasıl kurulduğunu kısaca anlattıktan sonra önümüzdeki seçimlere yönelik bir mesaj vermeyi ve kalan zamanda, doğacağını umduğum söyleşi havası içinde partililerin benden ne beklediklerini, ne istediklerini sorularla ortaya çıkarmayı düşünmüştüm. Bu plana göre konuşmaya başladım.

Önce salonda bulunanların sevgi gösterilerine teşekkür ettim. Baba ocağımız Malatya'da bulunmaktan çok mutlu olduğumu, hemşerisi sayılabileceğim bu ilin babamın ve bütün ailemizin yaşamında önemli yer tuttuğunu belirttim. Sonra SODEP'in kuruluşunu ve amaçlarını kısaca anlattım ve sözü belediye seçimlerine getirdim. İlk defa seçmenlerin karşısına çıkacağımızı, en iyi adayları bulmak zorunda olduğumuzu, bu seçimleri kazanınca belediyelerde hizmet fırsatı bulacağımızı ve iktidar yolunun böyle açılacağını anlattım. Bu fikirler doyurucu bir konuşmanın belkemiğini oluşturmak için yeterliydi. Yalnız ben aklımdakileri birtakım benzetmelerle süsleyerek, eklemeler, tekrarlarla bir saate yaymadan, en yalın biçimde on beş yirmi dakikada söyleyip bitirdim. Arkasından seçimle ilgili olarak ya da partinin yapmasını beklediğiniz hizmetler konusunda, ne istiyorsunuz bana söyleyin diye sordum. Salondan hiç yanıt çıkmadı. Bir iki defa daha sordum. Gene kimse bir dilek belirtmedi. Yalnız bir hemşerim, "babanızın Malatyalı olduğunu söylüyorsunuz, niye Malatya'dan aday olmuyorsunuz?" diye sordu. Ben de, "Malatyalılar isterse tabii olurum!" diye yanıtladım. Onun üzerine salondakiler, gazetecilerin deyimiyle, "tempolu alkışlarla isteriz, isteriz! diye bağırdılar." Bir dinleyicimiz "Halkçı Parti ile birleşecek misiniz?" sorusunu yöneltti. Seçimlerden önce iki partinin bir araya gelerek, birlikte davranmayı kararlaştırmasına yasanın engel olduğuna işaret ettim. Bu durumda, sosyal demokratların yapması gerekenin, seçimde SODEP'ı desteklemek olduğunu söyledim.

Salondan başka bir tepki çıkmayacağını görünce, biraz daha konuşmam gerektiğini anladım. Partimizin amaçlarını, özellikle demokrasi anlayışını tekrar açıkladım. Belediye seçimlerinden zaferle çıkacağımıza güvenimi bir daha ifade ettim. Başarılar dileyerek, hemşerilerimi selamlayarak sözlerimi bitirdim. Yanlış planladığım için beklenenden kısa ve partilileri doyurmayan bir konuşma olmuştu. On ikinci bölümde[143] anlattığım gibi, basın danışmanımız Metin Genç, Malatya'da o gün "siyaset mesleğimdeki en kötü konuşmayı yaptığımı" yazıyor. Basın muhabirleri de konuşmamı, "tutuk" diye nitelendirdiler.

---

143) Bu kitapta s. 274.

Sinemadan ayrıldık ve gene yürüyerek il başkanlığına geldik. Orada ilçelerden gelen partililerle tanıştım. Sonra, büyükbabamın kabrini ziyaret etmek için, otomobille eski Malatya tarafındaki mezarlığa gittik. Yanımda Malatya'nın tanınmış kişilerinden, Muhtarlar Derneği başkanı, aynı zamanda hısmımız olan Abdülhadi Çekirdek vardı. Babamın amca oğlu Tevfik Temelli'nin Malatya belediye başkanlığı ve milletvekilliği yapmış olduğunu anlatmıştım.(144) Onun oğlu Turgut Temelli de bu kentte belediye başkanı olmuş, büyük başarıyla hizmet ederken genç yaşta yakalandığı ölümcül bir hastalık onu aramızdan ayırmıştı. Turgut'un kızı, Çekirdek'in oğlu ile evlenmiş ve böylece hısım olmuştuk.

Malatya'nın kabristanında yolun hemen yakınındaki bir bölümde, yan yana iki mezarda, babamın babası Hacı Reşit Bey ile çok küçük yaşta kaybettiğimiz büyük ağabeyim İzzet yatıyorlar. Yanlarındaki bölümde de Tevfik Temelli ile Turgut Temelli'nin mezarları var. Ben hepsini ziyaret ettim. Bizimle beraber gelmiş olan foto muhabirleri dua ederken bol bol resimlerimi çektiler. Tam ayrılacakken, Abdülhadi Bey kulağıma eğilip, "Baban buraya geldiğinde hem dua eder, hem de büyükbabanın mezar taşına yüzünü sürerdi," dedi. Onun üzerine ben de aynı şeyi yaptım ve böyle bir resmim gazetelerde çıktı. Sonradan resmi görünce belki gereksiz bir jest yapmış olduğumu düşündüm. Babamın kendi babasının mezar taşına yüzünü sürmesi duygusal bir davranış olarak anlaşılabilir, ama benim bu hareketi tekrar etmem herhalde ancak bir gösteriş olarak yorumlanacaktı. Bir başkasının iyi niyetle verdiği öğütler her zaman uygun olmayabiliyor. Çünkü bakış açısı ister istemez farklı. Öğüt veren insanın kendini tamamen başkasının yerine koyarak düşünmesiyse olanaksız değilse bile son derece güç bir eylem.

Kabristan dönüşü bir lokantada il başkanı ve yönetim kurulu üyeleriyle yemek yedik. Sofradaki konuşmalar hep olası adaylar üzerinde toplanmıştı. Malatya belediye başkanlığı için henüz hiçbir aday üzerinde birleşilmemiş olduğunu gördüm. 12 Eylül 1980 öncesinde CHP'de ortaya çıkmış olan ve parti kapatıldıktan sonra daha genişleyip derinleşen dağınıklık Malatya il örgütünü de fena halde hırpalamıştı. Halkın güvenini kazanmış olan eski Halk Partili politikacılar örgütten uzaklaşmışlar, bazıları siyasetten ayrılmışlardı. Babamın milletvekili arkadaşlarından Ahmet Fırat'ın yeğeni Ayhan Fırat, Halkçı Parti'den milletvekili seçilmişti. İyi niyetli il başkanının çabaları eski günlerdekine benzeyen bir ortak mücadele havası yaratamıyordu. Gene de kendi-

144) Bu kitapta s. 176.

sinden ve arkadaşlarından önümüzdeki iki hafta içinde tek bir aday üzerinde birleşmelerini istedik. Ertesi sabah kahvaltı etmek üzere Çekirdek'in evine uğradık. Orada bir sürprizle karşılaştık. Yeni doğmuş olan torunun isim babası olmamı istediler. Foto muhabirlerinin ve bütün ailenin huzurunda bebeğin kulağına üç kez "Mevhibe" diye seslenerek bu zevkli görevi yerine getirdim. Sonra Elazığ'a doğru yola çıktık. Otomobile binerken, artık ayrılıyoruz diye Malatya örgütüne veda etmeye davrandım. Ama il başkanımız ve arkadaşları, sizi yalnız gönderemeyiz diyerek bizimle beraber gelmekte ısrar ettiler. Ancak bir saatlik bir yolculuktan sonra Elazığ il sınırında bizi bekleyen Elazığlı SODEP'lilerle karşılaştığımızda bizi bırakıp geri döndüler.

Elazığ

Elazığ il başkanımız Mustafa Kutluğ, CHP örgütünde de görev yapmış deneyimli bir politikacıydı. Yolda giderken Elazığ'daki genel durum hakkında değerli bilgiler verdi. Yeni bir kuruluş olarak karşılaştığımız güçlükleri gerçekçi bir yaklaşımla dile getirirken yönetimden gelen baskıların, solda bir partinin örgütlenmesini caydırma girişimlerinin devam ettiğini anlattı. *Anılar*'mın birinci cildinde yer verdiğim "politikacının karısı dul, parası pul olur!" nitelemesini bu yolculuk sırasında Kutluğ'dan duydum.(145)

Elazığ'da Malatya'dakine benzeyen bir program uyguladık. İl başkanlığını ziyaretten sonra Köşk sinemasındaki toplantıda konuştum. Akşam örgüt elemanlarıyla birlikte yemek yedik. Geceyi otelde geçirdim. Halkın ilgisi Malatyalılarınkinden daha azdı. Bu defa konuşmamı söyleşiye döndürmeye çalışmadım. Bir önceki gün söylediklerimi biraz daha genişleterek anlattım. Atila Sav'dan öğrendiğimiz güzel deyimle, amacımızın demokrasiyi ülkemizde tüm kurum ve kurallarıyla gerçekleştirmek olduğunu iyice vurguladım. Özal ekonomisinin alternatifinin planlı ekonomi olduğunu anlattım. Gerçi muhabirler konuşmamı gene tutuk buldular, ama söylediklerimi ciddiye almaya başlayanlar olduğunu fark ettim. Örneğin, akşam otelin salonunda arkadaşlarla söyleşirken, biraz uzakta oturan tanımadığım bir kişi kalkıp yanımıza geldi ve bana şu soruyu yöneltti: "Tam anlamda demokrasi kuracağınızı, baskılara son verdireceğinizi söylüyorsunuz. Bugünkü rejimi destekleyen büyük güçler var. Onların engellemesini nasıl aşacaksınız? İddialarınızı gerçekleştirecek gücü nereden bulacaksınız?" Yanıt olarak, halkın gücünün bütün engelleri aşacağını, onun karşısında kimsenin duramayacağını söyledim.

145) *age*., s. 244.

Otelde ilçelerden gelen örgüt elemanlarıyla tanışıp konuştum. İki ilçe, Maden ve Sivrice, belediye başkan adaylarını şimdiden belirleme becerisini göstermişti. Sonradan aynı beceriyi seçimde de ortaya koydular ve her iki aday, Sivrice'de Metin Öztürk, Maden'de Hasan Demir, belediye başkanı seçildiler. Başka ilginç bir olay da Halkçı Parti il yönetim kurulundan istifa eden beş kişinin SODEP'e kaydolması oldu. Halkçı Parti genel başkanı basına verdiği demeçlerde SODEP'in HP'yi tutan vatandaşlardan hiç oy alamayacağını hep söylüyorsa da, gittiğim yerlerde çok farklı bir gelişme görüyordum. Ancak il örgütlerindeki bu parti değiştirmeleri Halkçı Parti'yi ortadan kaldırmadığı için adaylarımızın seçim şansını fazla artırmadığını sonra görecektik.

Diyarbakır

Elazığ'dan sonraki durağımız Diyarbakır'dı. Gazeteler sınırda 100 otomobillik bir konvoyla karşılandığımızı yazdılar. O kadar olduğunu sanmıyorum. Böyle gezilerde kimse konvoydaki otomobilleri iyice saymak için gerekli zamana sahip değildir. Ama il örgütümüz gerçekten, Diyarbakır'ın geçmişte sosyal demokrasiye gösterdiği bağlılığı hatırlatmak istercesine, büyük bir konvoy ve folklor ekiplerinin öncülük ettiği coşkulu bir grupla bizi karşıladı. İl başkanı Talat İnanç Robert Kolej mezunu genç bir mühendisti. Demokrasinin yerleşmesi ve ilinin gelişmesi için tüm enerjisiyle uğraştığı belli oluyordu. Konvoyla birlikte doğru toplantı salonuna geldik. Örgütteki canlılığın etkisiyle, gene kısa ama heyecanlı bir konuşma yaptım. Gördüğümüz ilgi umut vericiydi. Yeni olmasına karşın, örgütün iyi çalışmış olduğu belliydi. Belediye başkanlığı adaylığı için kurucu üyelerimizden Turgut Atalay üzerinde hemen hemen anlaşmış görünüyorlardı.

Gezi sırasında Necdet Calp'ın yeni bir demeci gazetelerde yayımlandı:. HP'nin hiçbir düzeyde, hiçbir il ve ilçede SODEP ile işbirliği yapmayacağını ilan ediyordu. Öte yandan DSP'nin sözcülüğünü yapan Sedat Akman da "DSP'nin kurulması için gün sayıyoruz," diyerek taraftar toplamaya çalışıyordu. İşte, CHP'nin kapatılmasının verdiği sonuç buydu. Ortaya çıkan her parça, kendi küçük varlığını korumak için ortak amaca aykırı davranışlarda bulunmayı marifet sayıyordu.

Mardin

Diyarbakır'dan sonra geldiğimiz Mardin'i ilk defa görüyordum. Bir tepenin yamacına kurulmuş tarihi şehir, özgün yerleşim biçimiyle, eski ama gösterişli yapılan, değişik görünümlü sokaklarıyla çok etkileyiciydi. Gördüğümüz ilgi

de memnunluk vericiydi. Örgütümüz iyi bir toplantı düzenlemesi yapmıştı. Gene aynı fikirleri dile getirdim, ama bu çeşit konuşmalara alışkanlığım artmış olacak ki basındaki izlenim bu kez daha olumluydu. *Cumhuriyet* muhabiri Işık Kansu, tutukluğumun geçtiğini yazdı. Mardin'de bulunduğumuz sürede ev sahipliğini, il başkanı Yavuz Satana ile birlikte yöreyi iyi bilen bir arkadaşımız, eski CHP il başkanı Edip Servet Devrimci yaptılar. Devrimci, Mardin belediye başkanlığı için de en kuvvetli aday görünüyordu. Mardin'den dönerken geceyi Nusaybin yakınında büyük karayolu üzerindeki bir motelde geçirdik. Orada bir basın toplantısı yaptım. Beraberimizdeki muhabirlerin sorularını yanıtladım. *Cumhuriyet*'te bu toplantı haberi, "İnönü, Calp'e duygusal, Özal'a şakacı dedi," manşetiyle verildi.[146]

Şanlıurfa

Geri kalmış diye bilinen yörede, havuzlu geniş bir bahçe içinde kurulmuş ve ABD'de gördüğüm motellere benzeyen bu güzel tesiste iyice dinlendikten sonra sabah, Şanlıurfa'ya doğru yola çıktık. Ülke siyasetinde her zaman önemli roller oynamış Kızıltepe ve Viranşehir ilçelerinden geçerek Şanlıurfa'ya vardık. Orta boyda bir partili konvoyu bizi karşıladı. Bu konvoylar önce tuhafıma gitmiş, gereksiz bir çaba olarak yorumlamıştım. Ama artık partinin o yöredeki gücünü gösteren bir eylem olduğunu kabul ediyordum. Bölgenin tanınmış bir çiftçi ailesine mensup olan il başkanımız Melik, hemen bütün başkanlarımız gibi, siyasette ilk kez böyle etkin bir görev almıştı. Bana il hakkında bilgi verirken gerçekçi olmaya özen gösteriyordu. Şanlıurfa'da 12 Mart döneminde yapılan toprak ve tarım reformu denemelerinin başarılı olmadığını anlattı ve böyle bir reform uygulanırken sonuçların bütünüyle nereye götüreceğinin iyi düşünülmesi gerektiğini vurguladı.

Konuşmamı gene bir sinema salonunda (Özer sinemasında) yaptım. Öteki illerde verdiğim mesajlara ek olarak burada, Şanlıurfa için yaşamsal önemi olan GAP projesinin bir an önce bitirilmesini istediğimizi anlattım. Yeniden bir toprak ve tarım reformuna gereksinme olduğunu, ama bunun dikkatle, çiftçilerin gerçekten yararına olacak şekilde yapılması gerektiğini söyledim.

146) *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1984.

Gaziantep

Şanlıurfa'dan öğleden sonra çıktık ve gezimizin son durağı Gaziantep'e akşama doğru vardık. Burada bizi karşılayan konvoy, hiç kuşkusuz, gezinin en büyük konvoyuydu. Şehirde dolaşırken, sokaklarda bekleyenlerin, evlerin pencerelerinden bakanların ilgisi de gezdiğimiz her şehirdekinden daha fazlaydı. Anlaşılıyordu ki, bütün bu iller içinde CHP geleneğini en fazla sürdüren yer Gaziantep'ti.

İl başkanı Mehmet Arıca genç bir iş adamı ve sanayiciydi. Antep'in son yıllarda öne çıkan atılımcı ruhunu temsil eden bir insandı. Particiliği yeni öğreniyordu. Örneğin, toplantı için gerekli izni vaktinde almamışlardı. Ama iyi niyeti ve özverili çalışmalarıyla SODEP'i orada geliştireceğine güvenilebilirdi. Zaten Gaziantep'te kendisine yardımcı olacak, örneğin kurucumuz Zihni Kutlar gibi deneyimli sosyal demokratlar vardı. Toplantı izni olmadığı için konuşmamı il başkanlığında küçük bir topluluğa karşı yaptım. Bu konuşma hakkında *Cumhuriyet*'te çıkan haberde Calp'ın bir sataşmasına yanıt verdiğim yazılmış. HP genel başkanı, iktidarı eleştirirken bir yerde, "Hükümetin yanlış icraatından SODEP sorumludur," gibi bir söz söylemiş. Ben de, "Bu nereden çıktı. Bu kadar tuhaf bir söz duymadım. HP parlamentoda olduğu halde hükümetin yanlış icraatına engel olamıyorsa bunda bizim ne sorumluluğumuz var. Bunlar komik sözler. Gülüp geçmeli ve herkes yerel seçimlerde SODEP'i desteklemeli," demiştim.

Siyaset yaşamım boyunca öteki liderlerin suçlamalarına verdiğim yanıtlarda hep bu örnekteki üslubu kullandım. Alışılmış karşı suçlamalara girmeden, bana yöneltilen suçlamanın mantıksızlığını, saçmalığını göstermeye çalıştım. Bu yöntem benim mantığa bağlılığımın bir yansımasıydı. Ama karşı suçlamalar kadar etkili oluyor muydu? Orası belli değildi.

Ankara'ya 1 Şubat gecesi döndük. Altı ile uğramış, seçim çalışmalarını hareketlendirmiş, acemiliğimizin doğurduğu göze çarpan kusurlara karşın, kamuoyunda gittikçe artan bir ilgi uyandırmıştık. Genel merkezdeki değerlendirme bu gezilere umutla devam etmek gerektiği şeklindeydi. Bundan sonrakinin Ege bölgesinde yapılmasına karar verdik. Gezi sırasında ne kadar acemilik yaptığımızı, basın danışmanımız Genç, *Çöküş* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatıyor.[147] En büyük zorluk basınla ilişkilerde kendini göstermişti. Bizimle beraber gelen muhabirleri taşıyacak otomobilleri hazır bulundurmak, otellerde, lokantalarda yer ayırmak gibi işlemleri il örgütlerimizin yapmaları

147) Metin Genç, *Çöküş*. Ankara. 1995.

gerektiğini, yeni göreve gelmiş partililerimize öğretmek epey zaman almıştı. Öğrettikten sonra da eksiksiz uygulama, gezinin telaşı içinde mümkün olmamıştı. Birlikte gidişin güvenceye alınması için bir otobüse kesin gereksinme olduğu böyle ortaya çıktı.

Hükümetin meclise bir imar yasası tasarısı getirdiğini 4 Şubat'ta öğrendik. Bu tasarıyla tapusu olmayan kaçak yapılara tapu verilmesi öngörülüyordu. Bütün gecekonduların ve imar mevzuatına aykırı yapılmış binaların sahipleri iki aşamalı bir süreç sonunda tapu alabileceklerdi. İlk aşamada başvuru yapmış kaçak ev sahibine tapu tahsis belgesi diye bir belge verilerek bir taahhüt altına girilecek, sonra ikinci aşamada, imar planı yapıldıktan sonra, tahsis belgesindeki vaatler esas alınarak gerçek tapu verilecekti. Açıkça görülüyordu ki, tasarı yerel seçimlere yönelik bir girişimdi. Nasıl uygulanacağı, hatta herhangi bir yararlı sonuç verip veremeyeceği hiç belli değildi. Ama eninde sonunda gecekondu sahiplerine birer tapu vaat ettiği için karşı çıkılmasına olanak yoktu. Ancak uygulamadaki belirsizliklere işaret ederek tasarıyı eleştirebilirdik. Biz de öyle yaptık. Ama bu eleştiriler, uyanan büyük umutların yanında etkisiz kaldı ve tasarı, Özal'ın seçimi kazanmasında en büyük etken oldu.

5 Şubat tarihli gazete manşetleri liderlerin yollarda oldukları haberini veriyor. Özal Karadeniz'de, Calp Trakya'da, ben de Ege'deyim. İzmir havaalanında il başkanı Ekrem Bulgun, kalabalık bir grupla bizi karşıladı. Aralarında Şeref Bakşık, İhsan Alyanak gibi CHP'nin ünlü siyasetçileri vardı. Havalimanında il başkanımızın bana gösterdiği program, bir günde İzmir'in hemen bütün ilçelerini dolaşarak, kahvelerde kısa konuşmalar yapmayı içeriyordu. İtiraz etmeden kabul ettim ve derhal yola çıktık.

Ekrem Bulgun siyasette ilk kez böylesine etkin bir rol almış, başarılı bir mühendis ve iş adamı, çevresinde sevilen, sayılan bir değerli insandı. Yeni görevinde başarı kazanmak için canla başla uğraşıyordu. Alandan hareket edip. ilk konuşma yapacağımız yer olan Cumaovası'na giderken bana yerel sorunlar hakkında bilgi verdi. Gittiğimiz yer İzmir'de en iyi tütünün yetiştirildiği bölge içindeydi. Onun için tütün üreticisinin sorunlarından söz etmemi önerdi ve bazı ipuçları verdi.

Dediği gibi yaptım. Vardığımız kahvede konuşurken, tütün üreticisinin bütün ailesiyle birlikte bu işte çalıştığını, ona göre çalışma yılının on iki ay değil, on dört ay olduğunu, bu denli uzun ve zahmetli çabaların hak ettiği karşılığı almasının hükümetin iyi bir baş fiyat ilan etmesine bağlı olduğunu anlattım. Muhalefet partisi olarak, iyi baş fiyat verilmesi, Tekel'in kaliteli tütün alması gibi konuların takipçisi olacağımızı söyledim. Bu sözler bitince, hiç

olmazsa kahvede bir söyleşi yapabilir miyiz düşüncesiyle, "üretici olarak bir de siz dertlerinizi, isteklerinizi söyleyin!" dedim, ama gene bir yanıt gelmedi. Anlaşılan daha bana ısınmamış, benden bir yarar beklemek aşamasına varmamışlardı. Ertesi günü bir gazete muhabiri, "konuşmamın tutukluğunun, politik konuşmalarda deneyimli Cumaovalı tütüncülerin dikkatinden kaçmadığını" yazdı.(148)

Sonradan Menderes adı verilen Cumaovası'nda başlayan gezimiz, Gümüldür, Değirmendere, Torbalı, Selçuk, Kiraz, Ödemiş ve Kemalpaşa'ya uğrayarak ve her birinde il başkanından öğrendiğim yerel sorunlar üzerinde konuşarak devam etti. Akşam geç vakit, Kültür Park'ta Göl gazinosundaki yemekte bitti. Kalabalık bir partili grubu Göl gazinosuna gelmişti. Beni coşkuyla, "Halkçı İnönü" nidalarıyla karşıladılar. Masada il başkanı ile beraber, belediye başkanı adaylıklarını ilan etmiş iki arkadaş, Kemal Karataş ile Saim Katırcıoğlu oturuyorlardı. İl başkanının da aday olmak istediğini seziyordum, ama o henüz açıklamamıştı. Ayrıca akla gelen bir aday, eski CHP'nin ünlü belediye başkanlarından İhsan Alyanak, başka bir masada oturuyordu ve o da henüz adaylığını resmen duyulmamıştı. Gezi sırasında ve gazinoya girerken işçi ya da çiftçi gruplarından birçok kişi kimseye göstermemeye çalışarak, elime bir kağıt parçası tutuşturmuşlardı. Fırsat bulup baktığımda bütün bu kağıtlarda aynı mesajın verildiğini, en iyi adayın İhsan Alyanak olduğunun çeşitli şekillerde yazıldığını gördüm.

İl başkanı, yemekte yaptığı konuşmayla seçim başarımıza güvenini ifade etti. "İzmir'in belediye başkanlıklarının yüzde 80'ini biz alacağız. İzmir şehrinin bu yüzde 80'indeki beldelerini içeren anahtarını size veriyorum." diyerek bana, altın görünümlü büyük, sarı bir anahtar uzattı. Ben de, "gerçekten ince bir buluş olan bu yüzde 80 anahtara teşekkür ederim," diyerek anahtarı aldım. "Yüzde yüz, yüzde yüz" diye bağrışmalar olunca da, "önümüze kesin sonuç gelsin, ondan sonra kutlayalım!" uyarısını yaptım. Ancak İzmirli partililerin, daha önce gittiğim yerlerdekilere göre daha umutlu oldukları görülüyordu. Ertesi günü Karşıyaka'dan başlayarak Bakırçay bölgesini dolaştık. Menemen'de ilçe merkezinde, yarım saate yakın konuşarak ekonomik konular üzerinde durdum. İşsizlik sorununun planlı bir kalkınmayla çözüleceğini belirttim. Foça, Aliağa, Dikili, Bergama'da daha çok işçi sorunlarına değindim. Toplu sözleşme ve grev haklarına getirilmiş kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini söyledim. Sonuçta İzmir'den umutlu bir hava içinde ayrıldım. Ege gezim

148) *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1984.

ertesi gün Aydın ve Muğla ziyaretleriyle sona erdi. Bu il merkezlerindeki konuşmalarımda da hükümetin zam politikasını eleştirdim ve bu politikadan memnun olmayanları yerel seçimde SODEP'e oy vermeye çağırdım.

Önemli iki yeni tasarının meclise sunulduğu 7 Şubat'ta duyuldu. Biri toplu konut fonu kurulmasını öneriyordu; öteki ise 6 Kasım seçimleri öncesinde Özal'ın yaptığı vaat doğrultusunda köprü, baraj gibi ulusal altyapı tesislerinin gelirlerini "gelir ortaklığı" yoluyla halka dağıtmaya olanak veriyordu. Öyle görünüyordu ki, Turgut Özal, iktidara gelince yapacaklarını, seçimler öncesinde belirli proje taslakları biçiminde zihninde oluşturmuş ve şimdi bunları hızla yürürlüğe koyuyordu. Yıllarca önce, TÜBİTAK'ın kuruluş yasası üzerinde çalışırken bize öğütlediği şekilde, bürokrasinin alışılmış çerçevesini bir yana bırakarak, aklındaki hedeflere götürecek projeleri arka arkaya yaşama geçiriyordu. Konuşmalarımda iktidarın halkın aleyhine sonuç verecek politikalarını eleştirirken, zaman zaman bu canlılığı takdir etmekten de çekinmiyordum.

Bu ilk geziler, genel başkanın acemice hareketlerine karşın, CHP'nin büyük kitlesini su yüzüne çıkarma görevini yapıyordu. Bunun bir sonucu Halkçı Parti sözcülerini ve liderini telaşlandırmak oldu. Necdet Calp'in bu kaygı içinde beklenmeyecek bir ihtiyatsızlık yaptığını duyduk. Trakya gezisinde bir yerde SODEP'e çatarken, yerel seçimde başarısız olursa genel başkanlıktan çekileceğini söyledi. Bu söz, seçim sonrasında, kendisini parti başkanlığından ayıran süreci başlatacaktı.

En Zor İş: Adayların Belirlenmesi

Ankara'ya dönüşümde genel merkezde aday belirleme sürecini başlattık. Bana en zor gelen işlem bu oldu. Çünkü kazanmada en büyük etken olacağını tahmin ettiğim "en iyi adayları" nasıl bulacağımızı bilemiyordum. TBMM'de ANAP'ın desteğiyle kabul edilen seçim yasasının geçici üçüncü maddesi bu seçimde adayların belirlenmesi için şu yöntemi getirmişti: Ön seçim yapılmayacaktı. Onun yerine illerde il ve merkez ilçe yönetim kurulları, ilçelerde ise yalnız ilçe yönetim kurulları toplanarak adayları önerecek ve genel merkezde MKYK'nin onayına sunacaktı (yasa "tensip ve tasdikine" diyordu). MKYK'nin bu listeyi aynen kabulü ya da değiştirerek onaylamasıyla adaylar saptanmış olacaktı. Yalnız büyükşehir belediye başkanları doğrudan doğruya MKYK tarafından belirlenecekti. Böylece yasa genel merkeze tam yetki vermişti. Dolayısıyla bütün sorumluluk da bizdeydi.

Türkiye'nin her tarafına dağılmış seçim bölgelerindeki yerel seçmenlerin hangi adayları daha çok tutacağını bizim uzaktan bilmemize olanak yoktu. Kaldı ki, içinde yaşadığımız kentte bile seçmenlerin nasıl davranacağını önceden görerek en uygun adayı bulmak kolay değildi. Yerel örgütlerimizin gönderdikleri aday listelerine ve bize verdikleri ek bilgilere inanmak zorundaydık. Yalnız birçok yerde örgütün başı, il ya da ilçe başkanı, belediye başkanı olmak istiyor ve yönetim kurulu da kendisini aday göstermekte tereddüt etmiyordu. Böyle durumlarda yerel yönetimlerin gerçek bir seçim yapmış olduğuna güvenmiyorduk ve önerileri başka kaynaklardan, eski CHP milletvekillerinden ya da yöreyi bilen MKYK üyelerinden aldığımız bilgilere dayanarak değerlendiriyorduk. Ama bütün bunlarda, kaçınılmaz biçimde kişisel sempatiler ya da kırgınlıklar rol oynuyordu. Seçmenlerin tercihi ise başka nedenlerle oluşacaktı.

Bu tercihi önceden bize gösterebilecek tek objektif yöntem, kamuoyu yoklaması olabilirdi. Bu yüzden ben, PİAR'ın iki araştırmasından çıkan sonuçlara ağılıklı biçimde değer verdim. Üç büyük kentimizde ad vermeden, belediye başkanında aranan nitelikler üzerinde yapılan araştırma, seçmenlerin Ankara ve İzmir'de tanınmış bir aday, İstanbul'daysa yeni bir aday istediklerini gösteriyordu. Gerçi anket sorularında adayların isimleri geçmemişti ama birçok kentimizde 12 Eylül müdahalesinden önce görev yapmış ünlü CHP'li belediye başkanları vardı ve basında hemen hepsinin bu seçimde adaylıkları söz konusu edildiği için, "tanınmış aday mı, yeni aday mı" sorusu, "bu ilde daha önce başkanlık yapmış bir ünlü kişiyi mi, yoksa yeni ortaya çıkan bir adayı mı istersiniz?" anlamına geliyordu. PİAR'ın anketine inanırsak, Ankara ve İzmir'de eski başkanlar, İstanbul'daysa yeni bir başkan isteniyordu. Ben tek objektif kriter diye bildiğim bu ankete inandım ve MKYK'deki seçim tercihimi bu yönde kullandım. Dolayısıyla, Ankara'da Vedat Dalokay'ın, İzmir'de İhsan Alyanak'ın ve İstanbul'da Korel Göymen'in adaylıkları doğrudan doğruya seçmenlerin eğilimleri doğrultusunda belirlenmiş oldu. Bunu bilmeyenler, benim bu tercihleri kişisel nedenlerle yapmış olduğumu sandılar. Öteki değerli adaylardan Murat Karayalçın büyük anlayış gösterdi, tercihimizi kabul etti, kendi sırasının daha sonra geleceğine güvenerek, partiyi içtenlikle desteklemeye devam etti. Buna karşılık İzmir'de Ekrem Bulgun ve İstanbul'da Aytekin Kotil beklemedikleri sonuçtan üzüldüler ve kısa ya da uzun süren kırgınlıklar görüldü. Benzer sıkıntılı anları hepimiz MKYK'de bazı kararları verirken, değerli iki aday arasında tercih yaparken yaşadık.

MKYK 11 Şubat'tan 18 Şubat'a kadar hemen her gün toplanarak adaylarımızı saptadı. Bu hafta içinde başka bir önemli gelişme, ilk kez televizyonda bir propaganda konuşması yapmamdı. Yurtiçindeki gezilerimizde ya da katıldığım başka toplantılarda, bizi gösteren sahneler televizyonda görülmüyordu. TRT SODEP'i parlamentoda temsil edilmeyen parti diye sınıflandırıyor ve bütün itirazlarımıza karşın görüntülemiyordu. Şimdi seçim yasası, büyük bir lütuf olarak, 10 dakika televizyonda görünmemize ve bu kısa sürede yerel yönetimlerde neler yapmayı düşündüğümüzü anlatmamıza fırsat vermişti. Bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmeliydik. Seçmenleri etkileyecek televizyon konuşmaları hazırlama konusunda bir deneyimimiz olmamıştı. Bize yol gösterecek uzman danışmanlarımız da henüz yoktu. Özal'ın bir reklam ajansından yararlandığını duymuştuk, ama bizim için böyle bir davranış gereksiz bir lüks gibi görünüyordu. Sonuçta konuşmamı, Yiğit Gülöksüz gibi yerel yönetim uzmanlarımızın önerilerinden yararlanarak, kendim hazırladım.

Konuşmaya olabildiğince pratiğe, günlük yaşama yönelik bir hava vermeye çalıştım. Bir kentte yaşayan insanların belediyeden neler beklediklerini düşünerek bu sorunları çözecek dürüst, çalışkan adaylarımız bulunduğu mesajını vermek istedim. Yerel yönetimlerin başarısının büyük ölçüde halkla iyi ilişkiler kurmaya bağlı olduğuna işaret ederek SODEP'in insana en üstün değeri veren, insanca yaşamanın bütün koşullarını gerçekleştirmeye çalışan bir parti olduğunu vurguladım. Yeni yasaların belediyelerin mali kaynaklarını artırdığına değindim ve geçmişte büyük zorluklara karşın önemli atılımlar ve başarılarla ün kazanmış sosyal demokrat belediyeciliğin bugünkü koşullarda neler yapabileceğini somut örneklerle anlattım. Sonunda iktidarın, "iyi hizmet için yerel yönetimlerde de ANAP bulunmalıdır" propagandasına yanıt verdim. "Yerel yönetimlerin muhalefetteyken daha gerçekçi projeler hazırlayarak daha yararlı ve kalıcı hizmetler yaptıklarını geçmiş deneyimler göstermektedir," diyerek sözlerimi bitirdim.

Bu ilk konuşmamı, yazdığım metni okuyarak ve sık sık başımı kaldırıp beni televizyonda izleyenlerin görmesi için karşıya bakmaya çalışarak yaptım. TRT'den dönerken hiç iyi bir konuşma yapmadığım izlenimi içindeydim. Akşam, televizyon izleyenlerin konuşmamı beğendiklerini söylemesiyle rahatladım. Ancak ertesi gün *Hürriyet*'te çıkan değerlendirme, "çok kısa zamanda çok şey söylemeye çalışarak tam açıklayıcı olamadığım" şeklindeydi. Hatta, neden bilmem, "başkası tarafından hazırlanmış bir metni okuduğum izlenimini verdiğim" sonucuna varmıştı.

Aday belirleme konusuna döneyim. Genel merkezden önce illerde yönetim kurulları toplanmış, adaylar için öneriler belirlemiş ve il başkanları bu önerileri Ankara'ya getirmişlerdi. MKYK genellikle bu önerileri kabul etti. Ama önerilerden bağımsız karar verdiği haller de oldu. Bir iki yerde il ve merkez ilçe yönetim kurullarının birlikte yaptıkları aday belirleme toplantısında oylar, 10'a 10 eşit çıkmış ve açık bir öneri belirlenememişti. Örneğin Gaziantep'te böyle bir durum vardı. Yerel kurullar iki değerli aday arasında bir tercih yapamamışlardı. Böyle bir ayrım yapmak bizim için de zordu. Bu nedenle MKYK üçüncü bir aday, geçmişte başarılı hizmetler yapmış eski belediye başkanı Esat Turgay üzerinde karar kıldı. Malatya'da da benzer bir durum ortaya çıkmıştı. Orada MKYK ilçenin önerdiği adayı kabul etti. Bu karardan rahatsız olan il başkanı ve yönetim kurulu istifa ettiler.

Seçimi kazanma şansımızın yüksek görüldüğü yörelerde beklentiler de yüksek olduğu için serinkanlı düşünmek ve il yönetimiyle anlaşmak daha zor oluyordu. Örneğin Adana'da il yönetiminin önerdiği il başkanıyla, geçmişteki başarılarıyla ün yapmış eski belediye başkanı arasında seçim yapabilmek için MKYK bir hayli uğraştı. Sonunda, Adana'da kaba kuvvet gösterisiyle seçimi etkileme girişimleri yapılmış olduğu haberlerine duyulan tepki düğümü çözdü ve il başkanının adaylığı kabul edildi. MKYK'nin kararını etkileme yolunda en büyük girişimi Kırşehir konusunda yaşadık. İl başkanından başka bir adayın MKYK'de belirlenmesi üzerine, Kırşehir'den otobüslerle gelen bir partili grubu kararı değiştirmek için genel merkezde uğraştı, ama sonuç alamadan döndü. Bu çeşit baskılarla MKYK kararlarının değiştirilemeyeceğini de herkes görmüş oldu. Üç büyük kentimiz üyelerin en iyi bildiği yerler olduğu için MKYK'de uzun değerlendirmelere yol açtı. Görüşmeler sonunda söz genel başkana bırakıldı ve benim yukarıda anlattığım şekilde, kamuoyu yoklamasına dayanarak yaptığım öneriler kabul edildi.

MKYK 18 Şubat Cumartesi akşamı adaylan belirleme görevini tamamladı. 19 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te SODEP'in bütün illerde adaylarını belirlediği, buna karşılık HP'nin 58, DYP'nin 36 ilde belediye başkan adaylarını kesinleştirdiği yazılıydı. Bu basit haber, bence bizim partimizde her kararın lidere bağlı olmadığım, parti organlarının ve bu arada MKYK'nin en ciddi şekilde görev yaptığım gösteren bir işaretti.

Belirlenen adayların duyulması bazı il yönetimlerinde kırgınlıkları hatta istifalar yarattı. Deneyimli arkadaşlarımız böyle tepkilerin her seçimde

görüldüğünü, üzerinde durmamak gerektiğini söylediler. Gerçekten bu çalkantılar birkaç günde duruldu. İstifa eden il başkanlarının yerine yenileri geldiler ve bütün ilgi artık seçim gezilerine, propaganda mitinglerine yöneldi. Ünlü başkan adaylanmızın haberleri basında görülmeye başladı.

En renkli adaylarımızdan Vedat Dalokay'la yapılan bir röportaj "Hasibe ananın suyunun akması için yeniden aday oldum!" manşetiyle yayımlandı. İstanbul adayı Korel Göymen eski başkan Aytekin Kotil'i ziyaret etti. Murat Karayalçın'ın da bulunduğu görüşme sonunda Kotil, basma "Göymen'in seçilmesi için elinden geleni yapacağını" söyledi.[149] Basının adaylarımıza gösterdiği ilgi hızla artıyordu. Seçim kampanyalarının getirdiği iyimserlik havası hepimizi sarmaya başlamıştı.

149) *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1984.

XIX.
"Zeytin Gözlüm" Yollarda

Trakya Gezisi

Genel Sekreterliğimiz benim için geniş bir gezi programı hazırladı. Bir ay içinde 36 il ve 76 ilçeye gidecektim. Programı başkanlık kurulunda gözden geçirdik. Hiçbir deneyimim ya da önyargım olmadığı için arkadaşlarımın hazırladığı programı olduğu gibi uygulamayı görev kabul ettim.

İstanbul'da 23 Şubat'ta bütün il ve ilçe belediye başkan adaylarımızı basına tanıtan bir toplantı yaptık. Ertesi günü de erkenden Trakya gezisine bu kez otobüsle başladık. Evden bir arkadaşımın otomobiliyle hareket ettim. Şehrin çıkışına yakın bir yerde bizi bekleyen konvoyun önündeki otobüse bindim. Genel başkan yardımcıları Cezmi Kartay ve Gündüz Pamuk, kurucu üyelerimiz Rafet Tüzün, Hicri Fişek, Ertuğrul Ünlüer, Haydar Özkın, Doğan Okdemir, İstanbul adayımız Korel Göymen ve basın muhabirleri otobüste bekliyorlardı. Konvoyla birlikte yola çıktık. Ben önde oturuyorum. Neşeli bir hava içinde yolda gördüğümüz vatandaşları Göymen 'le birlikte selamlayarak gidiyoruz. İlk konuşmayı İstanbul'un sınırdaki ilçesinde yol kenarında hazırlanmış bir kürsüden yaptım. Göymen'i ve ilçe adayımızı öven sözler söyledim. Sonra alkışlarla uğurlandık ve Tekirdağ'a doğru yolumuza devam ettik.

Yanımızda bulunan gazetecilerden Füsun Özbilgen, bu geziyi değerlendiren bir yazısında şehiriçi yolcu taşımasında kullanılan bir halk otobüsünün rahatsız koşullarından söz etti.[150] Dediği doğruydu. Bu otobüsü bize, taşımacılıkla uğraşan kurucu üyemiz Mustafa Günaydın sağlamıştı. Ses yükseltmek için bir aygıt da koyulmuştu. Ama rahatlık bakımından bir özelliği yoktu. O günkü koşullarda başka türlüsü olamazdı. Sonraki seçimlerde kavuştuğumuz özel gezi otobüsünü alma olanağımız yoktu.

---

150) Füsun Özbilgen, "Bir Gezinin Ardından", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1984.

Şunu söyleyeyim ki, bu konunun fark edilmeyen başka bir yanı da var. Genel başkanın rahatı için ne kadar özen gösterilirse gösterilsin, eğer görevini gereği gibi yaparsa, bu özen boşa çıkıyor. En konforlu otobüsün içinde de en rahatsız yer, genel başkanm oturduğu yer oluyor. Çünkü önde olmak ve görünmek zorundasınız. Dolayısıyla güneş ışınlarının tüm gücü ya da açık pencereden giren rüzgârın tüm esintisi üzerinize gelecektir. Başka yerlerde de benzer bir durum var. Örneğin örgütün düzenlediği yemeklerde genel başkan sofranın en itibarlı yerine, tam ortasına oturtuluyor. Ama yeteri kadar geniş bir sofra elde etmek için iki büyük masa yan yana getirildiğinden, ortaya oturduğunuzda bacaklarınızın karşısına iki masanın ayakları duvar gibi dikiliyor ve çok rahatsız bir durumda kalıyorsunuz.

Neşeli, umutlu başlayan Trakya gezimiz, giderek artan bir coşkuyla devam etti. Yol üzerindeki ilçelerde durarak adayları tanıtan konuşmalar yaptım. Tekirdağ'da deneyimli ve çalışkan il başkanımız Güneş Gürseler bir kapalı salon toplantısı düzenlemişti. İyice dolu salonda, önce geçmişte yöreye hizmet vermiş arkadaşlarımız Cezmi Kartay ve Ertuğrul Ünlüer, Tekirdağlıların anılarını tazeleyen konuşmalar yaptılar. Sonra ben söz aldım, SODEP'in amaçlarını anlattım ve hükümetin uygulamalarını, özellikle çiftçimizi yeterince desteklememesini eleştirdim. Özal'ın "buğdaya gerekirse 275 kuruş fark veririz" demesinin ciddi görünmeyen bir davranış olduğunu söyledim. Dış politikaya değinerek, İran-Irak savaşı ve Lübnan'daki iç savaş kıvılcımlarının Türkiye'ye sıçramaması için dikkat etmek gerektiğine işaret ettim. Hükümetin bu konulardaki tutumu hakkında TBMM'de bulunan ve bulunmayan partilere bilgi vermesini istedim. Kuşkusuz bu eleştiriler siyaset geleneğimize göre çok hafif ve etkisiz karşı çıkışlar gibi görülebilir. Ama ben yakın geçmişin sert mücadelelerinin verdiği sonuçları hep hatırladığım ve o günlere dönmemek için kendi payıma düşeni yapmaya karar verdiğim için eleştirilerimi daima bir gülmece çerçevesi içinde tutmaya çalışıyordum. Bu tutumu bütün seçim kampanyası boyunca sürdürdüm.

Yolda uğradığımız Malkara'da konuşurken, Halkçı Parti ile birleşme konusu soruldu. Seçimler öncesi birleşmenin, istesek de yasal bakımdan olanaksız olduğunu anlattım. Seçimde sosyal demokrat oyların çoğunluğu SODEP'te toplanınca, seçimden sonra HP ile birleşmenin kolaylaşacağını belirttim. Edirne'de büyük bir topluluğa seslendim. Gene çiftçinin sorunlarına değindikten sonra demokrasimizi 12 Eylül rejiminin getirdiği kısıtlamalardan kurtarmak için uğraşacağımızı ve bu uğraşı seçimle güçlenerek yasal yollardan başarıya götüreceğimizi vurguladım. Akşam örgütümüzün düzenlediği yemekte

keyifli saatler geçirdik. İyimser il başkanımız Fuat Erçetin bana bir sürpriz yaptı. Yemeğin başında küçük bir kispet armağan ederek artık başa güreştiğimizi ilan etmemi istedi. Bu özgün yaklaşım çok hoşuma gitti ve kendisine candan teşekkür ettim. Yalnız ertesi günü şehirde dolaşırken dükkân vitrinlerinde turistler için hatıra eşyası olarak hazırlanmış benzer kispetleri görünce fikrin nereden çıktığını anladım ve il başkanına takıldım.

Dönüş yolunda gene ilçelere uğrayarak Kırklareli'ne geldik. Orada da kalabalık bir grupla toplantı yaptık. Deneyimli, başarılı eski CHP'li belediye başkanının yeniden adayımız olduğunu görmekten memnun oldum. Genç il başkanımız Kadir Gökçe'yi kutladım. Daha önce başarıyla hizmet yapmış ya da şimdi tüm enerjisiyle hizmete hazır değerli insanları halka takdim etmekten, onlar için oy istemekten gerçek bir mutluluk duyuyordum. Örneğin Babaeski'de eski belediye başkanı Gündüz Onat'ın adaylığını destekleyen vatandaş coşkusunun beni ne kadar sevindirip heyecanlandırdığını yanımızdaki muhabirler de fark ettiler ve yazılarında belirttiler. Benzer coşkulu karşılamaları Uzunköprü, Lüleburgaz, Çorlu gibi ilçelerde de gördük.

Gezi sırasında otobüste gazetecilerle konuşma fırsatı buluyordum. Güncel bir konu, hükümetin, Türk-İş'in istediği yüzde 43'lük ücret artışını kabul etmeyerek yüzde 25'lik bir zam önermesi üzerine, yasa uyarınca Yüksek Hakem Kurulu'na gidilmiş olması ve bu kurulun, hükümetin önerisine yakın bir kararla pazarlığı sonuçlandırmış olmasıydı. Gazetecilerle konuşurken bu uygulamaya karşı çıktım. Ekonominin yürütülmesinde serbest rekabetin ateşli bir taraftarı olan başbakanın, ücretlerin de toplu pazarlıkla belirlenmesine yer vermesi gerektiğini söyledim. Bize büyük ilgi gösterildiğine işaret ettim ve "İktidar partisi, genel seçimde aldığı oylan kaybedeceğini fark ederek korkuya kapıldı. Ama korkunun ecele faydası yoktur. SODEP, birinci parti olacaktır," dedim. Bu sözlerim Özal'a iletildiğinde o da benim için, "Başlangıçta ikinci parti olacağız diyordu, ikaz ettiler, şimdi böyle konuşuyor, öğreniyor, öğreniyor!" gibi eğlenceli bir yanıt verdi.

Muhabirlerin bir kişisel sorusu, bana gösterilen ilginin soyadımdan mı kaynaklandığı şeklindeydi. Ben, babamın büyük ününe sığındığım izlenimini vermemek için konuşmalarımda ondan yerli yersiz söz etmemeye dikkat ediyordum. Ancak kuşkusuz, eski partililer beni görünce babamı hatırlıyorlardı. Onun için bu soruyu, "Siyasette bulunan insanlar, iyi kötü tüm özellikleri ve nitelikleri ile kamuoyunun karşısına çıkmışlardır. Onların bir özelliğini, örneğin soyadını yok sayarak değerlendirme yapmak anlamsız bir çabadır," biçiminde yanıtladım.

Öyle değil midir! Siyasette, hele demokratik düzenlerde yürütülen siyasette halkın karşısına çıktığınızda insanlar sizi dış görünüşünüz, davranışlarınız, yetenekleriniz ve tüm geçmişinizle birlikte değerlendiriyorlar. Birçoğunu değiştirmek ya da denetlemek elinizde olmayan bu özellikler içinde halkın hoşuna gidenler var, gitmeyenler var. Başarılı siyasetçiler, olumlu özellikleri olumsuzların önüne geçirebilenlerdir. Bu sonuç da ancak o insanda kendini gösteren bir özel etkileşme ile elde edilebilmektedir. Bu yüzden bence hiçbir siyasetçinin belirli bir özelliğini yok sayarak onun hakkında hüküm vermeye kalkmanın anlamı yoktur.

Trakya gezisinden büyük umutla, aramızın kapanacağı izlenimiyle döndük. Gazetelerde yayınlanan ilk kamuoyu yoklamaları, seçim kampanyasının başında bizi ikinci parti olarak ANAP'ın 15-20 puan gerisinde göstermişti. Bu kadar büyük bir farkın bir ayda kapatılıp kapatılamayacağı hakkında bir fikrimiz yoktu, ama iyimserliğimiz sürekli artıyordu. Basındaki yorumlar da olumluydu. Örneğin Füsun Özbilgen, *Cumhuriyet* gazetesindeki değerlendirmesinde, SODEP genel başkanının Trakya'da gördüğü ilginin HP liderinin gezisinde görülenden kat kat fazla olduğunu yazdı.[151]

Güneyin Sıcak Havası

Ankara'da bir gün dinlendikten sonra 28 Şubat'ta Antalya yöresine yöneldik. Üç gün içinde Antalya, Burdur, İsparta, Denizli, Uşak ve Afyonkarahisar ile bazı ilçelerine uğradık. Her yerde adayları tanıtan, hükümet uygulamalarını eleştiren ve SODEP'in amaçlarını, demokrasi anlayışını vurgulayan konuşmalar yaptım. Halktan gene büyük ilgi gördük. Örneğin Antalya'daki sinema salonunun bine yakın koltuğu doluydu. O toplantıda genel merkez yöneticisi arkadaşlarım Kamil Karavelioğlu, Uğur Batmaz, Kâzım Yenice de söz aldılar ve iktidara çatan konuşmalarla SODEP'in iddialarını dile getirdiler. Amacımız, vatandaşları 12 Eylül ara rejiminin getirdiği "politikadan uzak durma" tutumundan kurtarmak, eskiden olduğu gibi, herkesin fikirlerini, eleştirilerini rahatça söyleyebileceği bir ortama kavuşmaktı.

Seçim gezisinin bu yolda önemli bir ilerleme sağladığını memnunlukla görüyorduk. Gezide yanımızda bulunan köşe yazarlarından Yalçın Doğan'ın yorumları da bu doğrultudaydı.[152] Yazısının bir yerinde "6 Kasım öncesinin durgunluğu, donukluğu, bekleyişi şimdi namluya sürülmeye hazır coşkuya dönüşmek üzere," diyor ve yazısını da "Görünürdeki dalga kuşkusuz SODEP," diye bitiriyor.

---

151) *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1984.

152) Yalçın Doğan, "İnönü'nün Gezisinden İzlenimler", *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1984 ve 1 Mart 1984.

Yalçın Doğan aynı yazısında benim, konuşmalarımda bir polemik adamı gibi değil, bir mantık adamı gibi göründüğüme de işaret ediyor. Gerçekten ben ilk günden itibaren hükümeti ya da iktidarı eleştirirken bu eleştirinin hangi nedenlere dayandığını, yapılanların niçin yanlış olduğunu anlatmaya çalıştım. Bu tutum yıllarca ders vermekten gelen bir alışkanlık olarak yorumlanabilir. Ama benim için bu davranış önce vatandaşlarıma duyduğum saygının ifadesiydi, sonra da bu yöntemin siyasette de en kalıcı etkileri doğuracağına inanıyordum. İnsanlar iktidarın getirmek istediği düzenlemelerin niçin kendi aleyhlerine sonuçlar vereceğini bir defa anlarlarsa, artık hiçbir propaganda çabasının onları kandıramayacağını düşünüyordum.

Ayrıca seçilmek için giriştiğimiz bu kıyasıya mücadele içinde de hakarete varan kişisel suçlamalar yapmamaya çalışıyor ve kendimi savunmam gerektiğinde gülmece yolunu yeğliyordum. Bir gün Özal tarım politikasında taban fiyatlarını düşük tutmasını eleştirmeme kızarak benim için, "Gözün kör olmasın, işi bilmeyen insanlar parti lideri olursa böyle olur!" dedi.[153] Bu söze karşı tepkimi soran gazetecilere, "Kendisi de açıkgözlük yapmasın!" diye yanıt verdim.

Seçim kampanyası bir yandan yürürken iktidar, mecliste bazı önemli tasarıları büyük bir hızla yasalaştırmayı ihmal etmiyordu. 29 Şubat günü ve gecesi, köprü-baraj satışı diye bilinen ve aslında devlet tesislerini paylaşma umudunu vererek halktan para toplamayı amaçlayan tasarı mecliste 15 saat boyunca aralıksız görüşüldükten sonra HP'nin muhalefetine karşın ANAP'ın oylarıyla kabul edildi. Ertesi günü, genel kurulda okunan başbakanlık tezkeresinin isteğine herkesin katılmasıyla sıkıyönetim 13 ilden kaldırıldı, 54 ilde 4 ay daha uzatıldı. Sekiz ilde olağanüstü hal ilan edildi. Anayasa Mahkemesi HP ve MDP'nin, yerel seçim yasasının bazı maddelerinin iptali için açtıkları davayı karara bağladı, itirazları haklı bulmadı ve böylece seçimlerin ANAP'in getirdiği yasa uyarınca 25 Mart'ta yapılması kesinleşmiş oldu.

Erzurum ve Kars

Ankara'da bir gün kaldık ve ertesi gün doğuya uçtuk. Yanımda o yöreyi bilen iki kurucu üyemiz, eski Erzincan milletvekili Hasan Çetinkaya ile Profesör Saim Kendir vardı. Erzurum'da uçaktan indik ve otomobillerle Kars'a hareket ettik. Yolda Horasan ilçesine uğradığımızı, deprem geçirmiş bu bölgede vatandaşlarımızın sorunlarıyla ilgilendiğimizi hatırlıyorum. Arkadaşlarım bana bu çevrenin yakın geçmişte CHP'ye karşı tutum almış ve militanca

153) *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1984.

gösteriler yapmış olduğunu anlattılar. Bu kez hiçbir aleyhte davranış görmedik ve bu durum arkadaşlarımı umutlandırdı. Siyasetle uğraşan insanlar ne kadar çabuk hayallere kapılıyorlar. İnsanları aleyhte davranıştan lehte davranışa geçiren uzun bir yol olduğunu ve bu yol üzerinde birçok durak bulunduğunu hep unutuyorlar.

Konuşmalarımda 12 Eylül öncesi kavgalarını canlandıracak sözler söylememeye dikkat ediyordum. Demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla yerleşmesi amacımızın herkesin çıkarına uygun geleceğini anlatmaya çalışıyordum. Halkın ilgisi Kars'ta belirgin biçimde arttı. Şehir karla kaplıydı. Sokaklarda zor yürünüyordu. Ama il başkanlığına geldiğimizde büyük ve coşkulu bir kalabalığın bizi beklemekte olduğunu gördük. Hep birlikte yürüyerek sinema salonuna geçtik. Bu sırada, beni selamlayanlardan bazıları birkaç kez beni omuzlarına almak istediler. Engellemek için uğraştım ve bu, uzaktan bakılınca ne olduğu anlaşılmayacak bir çekişmeye yol açtı. Sanırım bu yüzden, Kars'taki gezimizden söz eden bir gazete, yolda üç kez düştüğümü yazdı.(154)

İnsanları omuza almak ve birkaç adım böyle taşımak toplumumuzun alışık olduğu bir saygı, sevgi gösterisidir. Bunu biliyordum. Ama bu hareket bana, topluma yol göstermek durumundaki kişilere insanüstü özellikler atfeden ilkel yaklaşımın bir kalıntısı gibi görünüyordu. Haklar açısından tüm insanların eşit olduğuna inanan bir parti liderinin başkalarının omuzlarında taşınmayı kabul etmesi bir çelişki olurdu. Yalnız, partideki heyecanlı gençler, bu düşüncemi paylaşmıyorlar ve bir fırsat bulunca beni omuzlarına almaya girişiyorlardı. Benden daha güçlü oldukları için de onlara kollarımın gücü ile engel olamıyor ve sonunda kendimi havada buluyordum. Sanırım ilk defa Kars'ta beni sırtlamaya çalışan gençlere engel olmak için uğraşırken yere düştüm ve o zaman beni yerden kaldıramadıklarını fark ettim. Ayakta iken bacaklarımdan yakalayıp bütün vücudumu yükseltebiliyorlardı. Ama yerde uzanmışsam, bacaklarımdan tutup kaldırmak yetmiyor, başım yerde kalıyor ve bütün güçlerine karşın omuzlama çabaları başarısız oluyordu. Böylece Kars gezisinde omuza alınmayı önleyecek etkili bir yol buldum ve daha sonraki gezilerimde gerektikçe bu yöntemi başarı ile kullandım.

Buluşumun başka bir ilginç yönü olduğunu şimdi olayı anlatırken fark ediyorum. Önceleri, beni omuzlarına almasınlar diye gençleri ellerimle kollarımla itmeye çalışırken meğer onların amacına hizmet ediyormuşum. Çünkü bütün kuvvetimi harcayarak onları iterken ayakta duruyordum ve bu onlara

154) *Cumhuriyet*, 3 Mart 1984.

yetiyordu. Beni kolaylıkla kayırabiliyorlardı. Hoşlanmadığım hareketi önlemek, bütün gücümü tepkisel biçimde kullanmakla değil, bir süre düşündükten sonra, hiç kuvvet harcamadan durumumu değiştiren yatmakla mümkün oldu. İstemediğimiz bir sonucu önlemek için elimizden geleni yaparken, davranışımızın, gerçekten engel mi olduğunu, yoksa o sonuca katkı mı yaptığını iyice düşünmekte yarar var.

Kars'taki sinema salonunda konuşurken, doğunun kalkınma sorunu üzerinde durdum. Bu yöre için devlet yatırımlarının önemine inandığımızı ve planlı, dengeli bir kalkınma politikası izleyeceğimizi anlattım. Kars'tan çok umutlu olarak ayrıldım. Orada yıllarca Et-Balık Kurumu yöneticiliği yapmış, Karslıların iyi tanıdıkları bir insan, Selahattin Yıldırım başkan adayımızdı ve örgüt kendisini destekliyordu. Seçimi kazanmak için gerekli her koşul sağlanmıştı. Nitekim kazandık da.

Geceyi Kars'ta geçirdik ve ertesi sabah Erzurum'a yollandık. Erzurum'da daha sakin bir ortamda konuştum, benzer fikirler söyledim. Seçim şansımız yüksek görünmüyordu. Ama il başkanımız Kenan Gürel umutla uğraşıyordu.

Yolda gazetecilerle konuşurken gene Halkçı Parti ile birleşme söz konusu oldu. Muhabirler bir iki gün önce HP Meclis Grubu'nun SODEP ile birleşmeme kararı aldığını söyleyerek fikrimi sordular. Ben de, "Seçimden önce alınan bu çeşit kararların kalıcı değeri yoktur, buz üzerine yazı yazılmaz, seçimden sonra buzlar eriyecek, birleşme olanağı ortaya çıkacaktır," dedim. Bu birleşmenin ne kadar uygun ve gerekli olacağını gösteren bir örneği Kars'tan dönüşte uğradığımız Sarıkamış'ta gördük. Orada Halkçı Parti'den aday olan bir öğretmenle tanıştım. Halk tarafından sevilen, seçim şansı yüksek bir aday görünümündeydi ve SODEP'in siyasal tutumunu da benimsediğini anlıyordum. Ama başka bir sosyal demokrat partinin adayı olduğu için, geçmişte CHP'li adayları desteklemiş olan bu ilçede şimdi kendisi de, SODEP adayı da seçilmeyebilirdi. Seçimlerden önce bu durumu değiştirme olanağımız da yoktu.

Öğle Uykusunun Yararı ve Sakıncası

Sarıkamış'tan ayrılıp Erzurum yoluna girdiğimizde vakit öğle üzeri olmuştu. Otomobilde yanımda oturan il başkanı Faik Dereci'yle konuşarak giderken, bir alışkanlığım etkisini gösterdi. İl başkanına, "ben biraz dinleneceğim" dedikten sonra başımı koltuğun arkasına dayadım ve onbeş yirmi dakika "kestirdim". Önce babamdan görüp benimsediğim bu kısa öğle uykusunun ne kadar dinlendirici ve güç tazeleyici bir etkisi olduğunu deneyenler bilirler.

İnsan sanki sabaha dönmüş gibi olur. Rahmetli Koç da anılarında[155] buna değiniyor ve herkese hararetle aynı şeyi yapmalarını öğütlüyor. Yalnız, alışkanlık haline geldiğinde bir sakıncası olduğunu da söyleyeyim. Bu kısa dinlenmeyi uygulama fırsatı bulamazsanız, "biraz dinlenebilseydim çok daha iyi olacaktım" düşüncesi bir iki saat aklınızdan çıkmıyor ve ek bir yorgunluk duygusu uyandırıyor. Onun için ben gezilerimde bile bu yöntemi uygulamaya çalışıyordum ve basın danışmanımız Genç benim otobüste uyuklarken resmimi çekmesinler diye iyi niyetle çırpınıyordu.

Erzurum'a giderken otomobilde bu yöntemi uyguladım. Yanımdaki il başkanının bana şaşkınlıkla baktığını da fark ettim. Epey sonra bir bölge toplantısında konuşurken bu duruma değindi. "Maşallah genel başkanımız çok canlanmış, adeta gençleşmiş. İlk günlerde böyle değildi. Kars'a geldiğinde, sabah toplantılarından sonra yorgunluktan otomobilde uyuyakalmıştı!" biçiminde bir yorum yaptı. Bunu duyunca hem güldüm, hem de babamın bir sözünü hatırladım. İleri yaşında katıldığı bir büyük toplantıdan döndüğünde, "Tuhaf şey, beni böyle canlı görmekten çok memnun oldular, insanlar başlarındaki kişinin sadece fikirlerinin doğru olmasıyla tatmin olmuyorlar, onun fiziksel gücünün de yüksek olmasını bekliyorlar," demişti.

Bu konuda başka bir gözlemimi de söyleyeyim. Beni eskiden tanıyan ve hiçbir hazırlığım olmadığını bilen birçok kimse, seçim kampanyasının gece gündüz bilmeyen çılgın temposuna nasıl dayanabildiğimi, yarı yolda kalmadan sonuna kadar nasıl götürebildiğimi merak ettiler. Sırrımın ne olduğunu sordular. Onlara özel bir sır olmadığını, bu enerji kaynağının her sağlıklı insanda bulunan, yalnız fırsat ve gerek olmadıkça meydana çıkmayan saklı güç olduğunu söyledim. İnsan önemli bir görev aldığında, ciddi sorumluluklar yüklendiğinde, bu görevin gerektirdiği enerjiyi de buluyor, hatta sağlığını da daha iyi koruyor. Bunun örneklerini, yaşamımın çeşitli dönemlerinde değişik alanlarda gördüm. Bir tanesine değineyim.

Bir Dağcılık Anısı

Mamak Muhabere Okulu'nda geçirdiğim yedek subaylık dönemimde iki arkadaşımın özendirmesiyle dağcılığa başlamıştım. Arkadaşlarım İsmail Sakarya ile İsmail Şükrü Yanardağ, değerli iki mühendis, İsviçre'deki öğrencilik yıllarında Alp Dağlarına çıkmışlar, epey beceri ve deneyim kazanmışlardı. Onlarla birlikte 1955 yılının bir yaz günü Erciyes Dağına tırmandık. Yayladaki

155) Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s. 189.

kayak evinden sabah karanlığında yola çıktık. Bütün gün yürüyerek, değişik yapıda zeminleri yavaş yavaş, ama hep ileriye doğru geçerek doruğa eriştik. En üstteki bir kayaya yerleştirilmiş olan defteri imzaladık. Aşağıda kalan tepelerin ve tüm yörenin manzarasını kısa bir süre hayranlıkla izledikten ve birkaç resim çektikten sonra geriye döndük. Daha hızlı, ama gene dikkatle yürüyerek kayak evine vardığımızda saatime baktım ve yaptığım hesaba inanamadım. Tam 18 saat hemen hiç durmadan yürümüştük ve bir şey de olmamıştı. Böyle bir dayanıklılık gösterebileceğimi önceden hiç düşünemezdim. Ama işte kesin gereksinim karşısında vücudum bana bu hizmeti sağlamıştı. Tüm yeteneklerimizi bilmediğimizi bir kez daha öğrendim.

Genel Politika Sorunlarına Yaklaşım Nasıldı?

Biz gezideyken genel merkezdeki arkadaşlarımız seçim bildirgemizi hazırladılar. Bildirge hem yerel yönetimlerde neler yapacağımızı anlatıyor, hem de demokrasimizin güncel sorunlarına çözümler öneriyordu. Örneğin, olağanüstü dönemde çıkarılmış yasaların getirdiği sınırlamaların kaldırılması gerektiğini savunuyorduk. Basın, YÖK, siyasal partiler, dernekler, toplantı gösteri ve yürüyüşler, sendikalar, toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarının çağın gereklerine ve ulusumuzun beklentilerine uygun olacak biçimde yeniden düzenlenmesini istiyorduk. İktidar partisiyle aramızda bu konuda önemli bir yaklaşım farkı vardı. Özal, "Yerel seçimleri genel seçim havasına sokmaya çalışıyorlar," diyerek demokratikleşme alanına girmekten kaçınıyor, bu alandaki eleştirilerimize ve önerilerimize, "Bunlar 12 Eylül öncesine dönmek istiyorlar!" şeklinde bir suçlamayla yanıt veriyordu. Genel politikaya değindiği zaman ise köprü, baraj satışı gibi işlemlerle yeni kaynak yaratarak işsizliğe çare bulacağı izlenimini doğuruyordu. Bir de sık sık, halka daha iyi hizmet götürebilmek için merkezi yönetimle yerel yönetimler aynı partinin elinde olmalıdır fikrini dile getiriyor, seçmenleri bu yolda koşullandırmaya uğraşıyordu.

Benim için ve bizim için, demokrasinin temel ilkelerini bu yerel seçimler dolayısıyla da dile getirmek gözardı edemeyeceğimiz bir gereksinmeydi. Hemen her gün birçok vatandaşımızın ve partilimizin, 12 Eylül müdahalesiyle başlayan ara dönemde, fikirleri yüzünden çektiği sıkıntıların, uğradığı haksızlıkların ve devam eden baskıların öykülerini dinliyorduk. Bu insanların bütün "suçu" siyasal yelpazenin solundaki düşüncelere sahip olmaları ya da sadece öyle sanılmalarıydı. Örneğin Kars'ta bana anlatıldığına göre, bir arkadaşımızın üniversite mezunu kızı hiçbir devlet dairesinde göreve alınmıyormuş. Çünkü güvenlik soruşturması olumsuz sonuç vermiş. İl başkanı bu

olumsuzluğun nedenini sormuş ve inanılmaz bir yanıtla karşılaşmış! Kızın amcası yıllarca önce İşçi Partisi'nde bir süre görev yapmış ve şimdi sadece bu neden iyi öğrenim görmüş bu kızın devlette çalışmasını önlüyormuş. Böyle birçok gencin çalışma hakkı güvenlik soruşturmasıyla engellenirken ve birçok masum vatandaşımız sırf solcu bilindikleri için 1402 sayılı yasa ile görevlerinden uzaklaştırılmışken, bu konularda sessiz kalamazdık. Bütün bu haksızlıklara karşı çıkmayı, bir an önce düzeltme istemeyi partimizin birinci görevi görüyorduk ve bu yolda arka arkaya demeçler veriyorduk. İktidar partisi ve Özal ise bu çabalarımızla ya hiç ilgilenmiyor ya da demeçlerimizi 12 Eylül öncesi dönemdeki kavgaları tahrik eden davranışlar diye suçluyor ve böylelikle ara rejimin ülkede yerleştirdiği sol korkusu ve sol düşmanlığından yararlanarak oy sağlamayı deniyordu.

Orta Anadolu Gezisi

Ankara'ya 3 Mart öğleden sonra döndük. "Seçim kampanyasında genel başkan bir an boş durmamalıdır" ilkesini uygulayan arkadaşlarımın planı uyarınca Gölbaşı ilçe merkezinin açılışına katıldım ve nadir hanım adaylarımızdan birini büyük memnunlukla seçmenlere tanıttım. (Yazık ki seçilemedi.) Ertesi sabah erkenden, otobüsle Orta Anadolu gezisine başladık. Üç gün sürecek geniş kapsamlı bu gezide sekiz ile ve birçok ilçeye uğramamız planlanmıştı.

İlk günkü duraklarımız sırasıyla Şereflikoçhisar, Aksaray, Bor, Niğde, Yeşilhisar, İncesu ve son olarak Kayseri oldu. İkinci gün programı bizi Boğazlıyan, Sorgun üzerinden geçerek Yozgat ve sonra Akdağmadeni, Yıldızeli üzerinden de Sivas'a götürdü. Üçüncü gün Tokat, Turhal, Amasya, Suluova, Kayadüzü, Havza, Gümüşhacıköy, Merzifon, Mecitözü, Çorum ve Kırıkkale'ye uğradıktan sonra Ankara'ya döndük. Bu kadar kısa zamanda bu kadar çok yerden geçince görülen beldelerden akılda fazla bir şey kalmıyor. Başka yerlere de uğramış olabiliriz. Gazetelerde çıkan haberlerden de yararlanarak hatırladığım gibi yazıyorum.

"Zeytin Gözlüm" Simgemiz Oldu

Gezi aracımız gene ayrı bir yapısal özelliği olmayan bir otobüstü. Ama iki ayrıcalığı vardı. Birisi, CHP den gelmiş olan kıdemli, deneyimli sürücümüz Yalçın Bozkurt'un varlığıydı. Ötekini ise gezi sırasında kazandık. Uzun yolda seyrederken otobüstekileri eğlendirmek için yanımızdaki kasetlerden çeşitli müzik parçaları çalınıyordu. Bu parçalardan bir tanesi, o günlerde popüler

olmuş "Zeytin Gözlüm"[156] şarkısı giderek daha sık çalınmaya başladı ve sonunda kendiliğinden bizim otobüsün ve dolayısıyla partinin seçim kampanyasındaki simgesi haline geldi. Her yerleşim yerine girerken bu parçayı çalmayı âdet edindik. Sonraki yıllarda seçim kampanyalarına başlarken partilerin kendilerini tanıtıcı bir şarkı seçmeleri usulü iyice yerleşti. Biz 1984 seçiminde bu usulü farkında olmadan uyguladık ve yararını da gördük. Bir başka sonucu da şarkının belleklerimize belirli imgelerle yerleşmesi oldu. Bugün ne zaman "Zeytin Gözlüm" şarkısını duysam Anadolu kentlerinin, kasabalarının sokakları ve bizi pencerelerinden selamlayan iyi niyetli insanların yüzleri gözümün önüne gelir.

Otobüsteki Yaşamdan İzlenimler

Yolculuğun nasıl geçtiğini biraz anlatayım. Her geziye çıkarken geziyi yürütecek genel merkez yetkilisiyle birlikte gideceğimiz yörelerle ilgili kuruculanımız ve eski CHP milletvekillerinden birkaçını ve basın temsilcilerini yanımıza alıyorduk. Bir ilçeye yaklaşırken partililerimiz küçük, büyük bir konvoyla bizi karşılıyorlar; otobüsü durdurup iniyorum, onları selamlıyorum, sonra il ve ilçe başkanını ve belediye başkan adaylarını otobüse alarak yola devam ediyoruz. Otobüste oturulacak yerler zaten dolu olduğu için görevliler dışında kimseyi otobüse almamaya çalışıyoruz. Bir ilçeden geçtikten sonra, o ilçedeki görevlilerin inmesi gerekiyor. Başlangıçta bu kuralı titizlikle uyguluyoruz, ama konuşmalar başlayınca kural unutuluyor ve otobüs tıka basa doluyor.

Kent merkezine varıncaya kadar geçen beş on dakika içinde il başkanından kentin sorunları ve adayımızın kişiliği hakkında bilgi alıyorum. Bu arada kente giriyoruz. Sokakların iki yanında durmuş ya da evlerinin pencerelerinden bakarak bizi karşılayan taraftarlarımızı selamlayarak ilerliyoruz. Çoğu kez bir sinema salonu olan toplantı yerinin yanında, bazen daha önceden otobüsten iniyoruz. Yürüyerek salona gidiyoruz. Salonu dolduran partililerden, taraftarlardan ve meraklılardan oluşan ve genellikle canlı, hareketli görünen bir topluluğa karşı konuşmamı yapıyorum. Bir saati bulan bu toplantıdan sonra ayrılıyoruz ve yolumuza devam ediyoruz. Bu sırada otobüsteki muhabirlerin hepsinin otobüse dönmüş olmasına dikkat ediyoruz. Bizimle beraber SODEP seçim gezisinin bütün zorluklarına göğüs geren, sıkıntılarına katlanan bu genç muhabirler, büyük seçmen kitlesiyle tek bağımızı oluşturuyor.

156) Bu şarkının söz yazarının Hüceste Aksavrın, bestecisinin ise Selahattin İçli olduğunu Huriye Anlıç'ın araştırması sayesinde yeni öğrendim.

TRT bizden söz etmiyor. Başbakan, bakanlar devlet görevi yapıyorlar diyerek onları seçim dönemi sırasında da ekranda gösteriyor, demeçlerini veriyor. Ama bizi görmezlikten geliyor. Basın ise tarafsız davranıyor. Hem iktidarın, hem muhalefetin gezilerini, liderlerin demeçlerini duyuruyor, bu arada sempati duyduğu siyasetçilere de biraz daha fazla ilgi gösteriyor.

Yolculuğumuz sırasında Metin Genç'in yardımıyla her gün bir fırsat ve yer bulup yanımızdaki muhabirlerle basın toplantısı yapıyordum. Erbil Tuşalp'ın böyle bir toplantıdan izlenimlerini anlatan yazısındaki[157] iki konuya değineyim. "Ara seçim sonuçları yakın gelecekte bir erken seçim getirir mi?" şeklinde birkaç soru soruldu. Ben de bunların hepsine verdiğim yanıtlarda, "şimdi erken seçimin söz konusu olmadığını, bunun yerel seçim olduğunu, ama vatandaşların elbette bu fırsattan yararlanarak, iktidara karşı tepkilerini göstereceklerini," anlattım. Bu sorularda ima edilen erken seçim olasılığı seçim şansımıza olumsuz etkiler yapabilirdi. 12 Eylül ara rejiminin yakın geçmişi tümüyle bir anarşi dönemi gibi gösteren yoğun propagandası kamuoyunda olağanüstü bir istikrar tutkusu yaratmıştı. Bu yüzden daha yeni sonuçlanmış ve bir hükümet getirmiş bir genel seçimden hemen sonra yeni bir seçime gitme zorunluğu doğuracak gelişmeler istenmiyordu.

Özal da bunu bildiği için ikide bir vatandaşları, "dikkat edin, bizim 6 Kasım genel seçimlerinde aldığımız oyu düşürürseniz, muhalefet erken seçimi gündeme getirir ve ortalık gene karışır, 12 Eylül öncesi durumlar ortaya çıkar," diye korkutuyordu ve sezdiğimiz kadar bu yaklaşım bir ölçüde etkili oluyordu.

Başka bir muhabir, Özal'ın siyasette acemi olduğumu söyleyerek beni küçük görmesine karşı ne diyeceğimi sordu. Yanıt verirken, çeşitli deneyimlerimin beni inandırmış olduğu bir gerçeği dile getirmeye çalıştım. "İnsanlar, çok kez, bir meslekte en büyük başarıyı ilk girdiklerinde elde ederler. Benim bilim yaşamımda da, yönetim yaşamımda da böyle oldu. Başkalarının yaşamında da aynı şey görülebilir kanısındayım. Çünkü insan bir işe yeni girdiği zaman kendisini göstermek için büyük bir hırsla tüm gücünü toparlayarak çalışıyor ve bu çabasıyla, olağanüstü bir terslik olmazsa, deneyim eksikliğini kapatıyor. Siyasette de böyle olmasını bekleyebiliriz," dedim.

157) Erbil Tuşalp, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1984.

Konuşmaları Nasıl Yapıyordum?

Gezide uğradığımız yerlerde halka karşı konuşmaya başlarken önce belediye başkan adaylarımızı takdim ediyor, onların beldeye en iyi hizmeti verecek dürüst, çalışkan insanlar olduğunu iyice vurguluyordum. Seçmenlerin oyunu çekecek en önemli etkenin adayların kimliği olduğuna inanıyordum. Yaptırdığımız kamuoyu yoklamaları da bunu göstermişti. Dolayısıyla, adayları beğendirmeye çalışmam herhalde doğru bir propaganda yöntemiydi! Yalnız bir eksiği vardı. O beldede oturan insanlar çoğu kez adayları benden daha iyi tanıyorlardı. Eğer bir aday hakkında olumsuz görüşleri varsa, ben söyledim diye bunu değiştirmiyorlardı. Ben böyle bir durum olmadığını umarak konuşuyordum.

Adayımızı takdim ettikten sonra güncel siyaset konularındaki görüşlerimizi anlatıyordum. Bunu yaparken barışçı olduğumuzu özellikle belirtiyor, ülkede sosyal adaleti gerçekleştirmek, haksızlıkları ortadan kaldırmak için uğraşırken vatandaşlar arasındaki uyumu da güçlendireceğimize işaret ediyordum.

Yörenin özel sorunlara değinirken, "il başkanımızdan şöyle bir sorununuz olduğunu öğrendim!" diye söze başlıyor, sonra bu sorunu çözmek için ne yapılmasını düşündüğümü söylüyordum. Bu gezide yanımızda olan gazeteci Ufuk Güldemir, "Bir liderin portresi" adını verdiği yazısında, bu hareketimi değişik ve dürüst bir tutum olarak değerlendirdi.[158] Başkalarının yaptığı gibi, "şu sorununuzu biliyorum" diye söze başlasaydım, vatandaşlarımızın benim gerçekten o sorunu önceden bildiğime, kentlerine, beldelerine karşı özel bir ilgim olduğuna inanacaklarını sanmıyordum. Belki bu düşüncemde yanılıyordum. İnsanlar toplantılarda bazen çocuk gibi davranıyor, beklentilerinin gerçek olduğuna inanıveriyorlar. Gene de bile bile vatandaşlarımı kandırma durumuna düşmek istemiyordum.

Ufuk Güldemir aynı yazıda iki özelliğime daha değinmiş. Bir tanesi şu: Selamlama biçimimin selamdan çok başkalarını yanıma çağırma amacına yönelik bir harekete benzediğine işaret ediyor. Doğru gözlemiş, yalnız nedenini bulamamış. Ben bu hareketi babamda görmüştüm ve selamlarken herkesi yanına çağıran, birlikte olmak, uyumlu yaşamak isteğini açığa vuran bir simge olarak yorumlamış, o yüzden benimsemiştim. Konuşmalarımda hep vurguladığım istikrarlı bir demokraside yaşama, barış içinde kalkınma, haksızlıkları ortadan kaldırma amaçlarına uygun düştüğünü düşünüyordum. Ama arkadaşlarımın uyarıları sonunda amacımın iyi anlaşılmadığını, selam şeklimin yeteri kadar coşkulu görünmediğini kabul ettim ve bu seçim kampanyasından sonra ben de alışılmış selamlama biçimine döndüm.

---

158) Ufuk Güldemir, "Bir Liderin Portresi", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1984.

İkinci özelliğim olarak da Güldemir alaycı olduğuma, vatandaşlarla ya da basınla konuşurken espriler yaptığıma değiniyor. Alay etmek için değil, ama sinirlerimi gevşeterek dinlenmek ve yanımdakilerin maneviyatını yüksek tutmak için arada espri diye nitelendirilen gözlemler dile getirdiğim doğru. *Anılar*'ımın birinci cildinde bu konu üzerinde durmuştum.[159] Benim yaptığım, genellikle, içinde bulunduğumuz durumun değişik bir özelliğine işaret etmekti. Durumun kendisi bu gözlemi bir espri haline getiriyordu. Örneğin her gittiğimiz beldede SODEP görevlisi arkadaşıma, "seçim şansımızı nasıl görüyorsunuz?" diye sorduğumda, hep "çok iyi, seçimi kazanacağız!" yanıtını alıyordum. Ben de bunu gazetecilere anlatırken, "Nerede kaybedeceğimizi merak ediyorum," dedim. Söylediğim doğruydu, ama bir espri gibi algılandı. Ya da köyde rengarenk yerel giysileri içinde bizi karşılamak için yolun kenarında duran kadınların yanına gidip, "Kıyafetleriniz ne kadar şık!" dediğimde yanımdakiler gülse de gene bence doğru bir izlenimi dile getiriyordum.

Kentlerden, genellikle toplantı ve yemek salonlarından başka bir şey görmeden ayrıldığımıza işaret etmiştim. Bunun bir istisnası Sivas'ta oldu. Sabah, yola çıkmadan önce, babamın çocukluğunu geçirdiği ve bugün İsmet İnönü Etnografya Müzesi adını taşıyan evi ziyaret ettim. Yakın geçmişi birçok fotoğrafla aydınlatan tarihi bir ev halinde korunuyor. Evi gezerken babamın bir sözünü hatırladım. Evin şimdiki halini gördükten sonra, kadirbilirlikleri için Sivaslılara teşekkür ederken, "Ben burada yaşarken bu kadar güzel mobilyalar yoktu!" demişti. Sivas'ın bizim açımızdan başka bir özelliği, oradaki belediye başkan adayımız Süleyman Çanga'nın, CHP döneminde çok başarılı hizmetler vermiş bir insan olmasıydı. Onun varlığına güvenerek seçim şansımızı yüksek görüyorduk.

Dönüş yolunda bir talihsizlik oldu. Turhal'daki belediye başkan adayımız, sevilen bir kişi olan ziraat mühendisi Naci Özdemir'in bir kalp krizi sonucunda öldüğünü haber aldık. Bunun üzerine programımızı değiştirerek cenaze törenine katıldım ve ailesine, partililerimize başsağlığı diledim. Adayımızın ani ölümünün bir sonucu Turhal'da seçimi kaybetmemiz olacaktı. Çünkü yasaya göre, Yüksek Seçim kurulunca ilan edilmiş bir aday seçimden önce ölürse, yerine başka bir aday gösterilemiyordu.

Seçim otobüsünde yaptığım bir basın toplantısında sorulan iki ilginç soruya verdiğim yanıtları Erbil Tuşalp'ın başka bir yazısından[160] alıyorum.

---

159) *age.*, s.367-381.

160) Erbil Tuşalp, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1984.

"Demokrasiye geçiş sürecini yaşıyoruz, bu süre ne kadar olacak?" sorusunu, "Bu süre bitmiştir, demek isterim, ama bitmedi. Daha gerçekçi olarak, bunun hepimizin ortak çalışmasına bağlı bir süre olduğunu söylemeliyim. Bugün yapmak isteğimiz gibi, demokratik kuruluşların bir an önce tamamlanması için çalışmak gereklidir. Bazı yasaların değiştirilmesi şarttır. Sıkıyönetim kalkmalıdır. Bence, demokrasiye geçiş için bir tarih vermekten daha önemli olan, bu saydığım aşamaların gerçekleşmesini hep birlikte zorlamamızdır!" şeklinde yanıtladım.

Bir muhabir de parlamento dışındaki sağı temsil eden DYP liderinin verdiği demeçlerde sorunların üzerine daha etkileyici biçimde gitmesi, başka bir deyimle, bizden daha sert muhalefet yapması karşısında ne diyeceğimi sordu. Ona verdiğim yanıtta, bunun bizim geleneksel davranışımızın bir sonucu olduğunu söyledim. "Sosyal demokratlar her zaman hem partilerini, hem memleketlerini düşünmüşlerdir ve bu dengeli davranış sürdükçe Türkiye'de demokrasi gelişmiştir. Herkesin yalnız kendi partisini düşünmesi, demokrasinin sağlıklı işlemesini önler," demiştim. Şimdi buradan o soruyu yönelten muhabir arkadaşıma duyurmak istiyorum ki, aradan 13 yıl geçtikten sonra bugün de aynı şekilde düşünüyorum.

Bir de eğlenceli soru-yanıt var. "Bir öğretim üyesi olarak, siyasal parti liderlerine not verir misiniz?" sorusunun yanıtı şöyle:

"Sayın Özal sınıfta kalır dememi istiyorsunuz belki, ama o çok beceriklidir. Merak etmeyin, sınıfta kalmaz."

Bolu-Zonguldak ve Kırşehir-Nevşehir Gezileri

Mart ayında başladığımız bu yeni gezilerin birincisinde Bolu ile Zonguldak'ın, ikincisinde de Kırşehir'le Nevşehir'in il ve ilçe merkezlerine uğradık. Konuşma yaptığım başlıca yerler ilk gezide Bolu, Düzce, Zonguldak, Ereğli, Alaplı, ikincisinde ise Kırşehir, Kaman, Yerköy, Çiçekdağ, Avanos, Ürgüp ve Nevşehir oldu. Konuşmalarımda adayları tanıttıktan sonra, demokrasimizin genel sorunlarıyla birlikte bulunduğumuz yöre halkının ilgisini çekeceğini umduğum konulara değiniyordum.

Gezimizi izleyen Işık Kansu, gazetesine gönderdiği haberde[161] daha çok çalışanların sorunlarıyla ilgili sözlerime yer vermiş. Birkaçını yazayım. Özetle: "Özgür sendikacılık, toplu sözleşme ve özgür grev hakkı olmadan sosyal

161) Işık Kansu, *Cumhuriyet*, 10 Mart ve 11 Mart 1984.

politika olmaz. Bunlar olmadan çağdaş, özgürlükçü demokrasi olmaz. Ekonomik sorunları çözmeye yönelik politikaların yükünün memurların omuzlarına yüklenmesine karşı çıkacağız. Kalkınmamızı, memurların yoksullaştırılmasında aramayacağız!" diyorum. İktidara geldiğimizde sendikalar, toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarını değiştireceğimizi tekrar ediyorum. SODEP'in iki amacından birinin Türkiye'yi az gelişmişlikten kurtarmak, ötekinin de bütün çalışanları, insanlık onuruna yaraşan bir yaşam düzeyine ulaştırmak olduğunu vurguluyorum. Özellikle, ağır koşullarda çalışan maden işçilerinin sorunlarına değinerek Türkiye'nin dünyada iş kazaları açısından ön sıralarda olmasını eleştiriyorum. Kansu, Ereğli'de konuşurken basında sık sık dile getirilen af konusuna değindiğimi söylüyor. Konuşmamda "fikir suçluları" için af çıkarılmasından yana olduğumu, öteki suçlular için de, bazı istisnalarla kademeli bir af getirilmesini istediğimizi belirtmiştim.

Gezdiğimiz dört ilde vatandaşlardan gördüğümüz ilgi farklıydı. Zonguldak ve Kırşehir'de daha canlı, hareketli taraftarlar bulduk. İl ve ilçe başkanlarının davranışları da halkın tavrına uygundu. Örneğin Ereğli ilçe başkanımız genç avukat Onay Alpago'nun işçi haklarını savunan konuşmalarına hayran olduk. Ereğli adayımız da deneyimli bir belediyeciydi. Seçimi orada kazanacağımıza inanmıştık. Aldanmadığımızı da gördük. Yalnız, halkın bize gösterdiği ilgiyle seçim şansımız arasında her zaman bir doğru orantı olduğu sanılmasın. Böyle olmadığını gösteren birçok örnekten aşağıdaki çok eğlencelidir.

Kırşehir'e giderken yol üzerinde olan Çiçekdağ'a uğramamız planlanmıştı. Ancak ilçe merkezinde durduğumuzda halktan hiç ilgi görmedik. Karşılayan ya da merakla yanımıza gelen kimse olmadı. Otobüsten inip, meydanı çevreleyen kahvelerden birine girdik. İçerdeki insanlar da bizimle pek ilgilenmediler, oyunlarına devam ettiler. Durumda bir acayiplik olduğunu fark ettik ama aldırmadık. Yapacak fazla bir şey yoktu. Bir kahve içip çıktık. Ayrılırken, örgütümüzden bir iki kişi göründü, koşarak geldiler. Bizi karşılayamadıkları için özür dilediler. Girdiğimiz kahvenin genellikle ANAP'lıların gittiği bir yer olduğunu anlattılar. İlçeden ayrılırken orada hiç seçim kazanma şansımız olmadığını düşünüyordum. Oysa adayımız Çiçekdağ'da seçimi kazandı. Kuşkusuz bu epey nadir görülen bir olay. Daha çok rastladığımız durum, halktan büyük ilgi gördüğümüz halde seçimi kaybetmek şeklinde kendini gösterdi.

Işık Kansu'nun seçim otobüsündeki basın toplantısından verdiği habere[162] bakıyorum. Bu toplantıda daha çok öteki liderlerin bizi suçlayan sözleri

162) Işık Kansu, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1984.

üzerinde durmuştum. MDP ve HP genel başkanları gene SODEP'i, ülkeyi 12 Eylül öncesi kargaşasına geri döndürecek bir parti olarak göstermişlerdi. Turgut Sunalp, "DYP ve SODEP'in hedefleri meclisi devirmek" demişti. Ben sadece böyle bir hedefimiz olmadığını, yerel seçimlerde başarı kazanmaya çalıştığımızı söylemiştim. Bu arada daha ilginç bir gelişme, DYP genel başkanı Yıldırım Avcı'nın SODEP'i eleştirmeye başlaması oldu. Bu konudaki bir soru üzerine Avcı'nın da MDP ve HP liderleri gibi bizi birtakım imalarla komünistlikle suçlayan demeçler vermesine çok şaştığımı söyleyerek, "Anlaşılan bütün partiler bizi en büyük rakip görmeye başladılar!" demekle yetindim.

Sayın Avcı'nın bu davranışını o zaman gerçekten yadırgamıştım. Güdümlü olmayan bir demokrasi istemeleri yüzünden 6 Kasım seçimlerinde hakları yenmiş, sonra da çeşitli engellerle karşılaşmış partiler olarak o zamana kadar dengeli bir dayanışma içinde bulunmuş, birbirimize karşı hep saygılı davranmıştık. Şimdi birdenbire DYP liderinin ülkemizde eskiden beri ortanın solundaki partilere yöneltilen demagojik suçlama yöntemine başvurduğunu görüyordum. Şaşkınlığım bundandı. Ancak biraz düşününce bu davranışın o kadar şaşılacak bir tarafı olmadığını, sağ partilerin yapısından ve seçim kazanma isteğinden çıkan doğal bir sonuç olduğunu anladım. Bundan sonra DYP her seçimde aynı taktiği uyguladı ve bize açık, kapalı benzer suçlamalar yöneltterek kendine oy sağladı.

Kapalı salon toplantılarıyla yürütülmesine izin verilen geziler programını 11 Mart'ta tamamladık. 12 Mart'tan itibaren 15 gün sürecek olan resmi propaganda dönemi başlıyordu. Artık açık kapalı her yerde konuşabilecek, açık hava mitingleri düzenleyebilecektik. Bu yeni döneme girerken Ankara'da bir basın toplantısı yaptım. Seçim bildirgemizi geniş bir şekilde anlattım. O güne kadar yaptığım gezilerden edindiğim izlenimleri açıkladım. Sosyal demokrat seçmenlerin büyük bir coşku içinde olduğunu taraftarlarımıza müjdeledim.

XX.
İkinci Parti Oluyoruz

Mitingler Dönemi Karadeniz Gezisiyle Başlıyor

İlk açık hava mitingimizin Samsun'da olmasını kararlaştırmıştık. Oradan başlayarak tüm Doğu Karadeniz kıyısını, her ilde ve bazı ilçelerde açık hava toplantıları yaparak dolaştık. Samsun'da gördüğümüz karşılama, o güne kadar rastladıklarımızın en görkemlisiydi. Kente girerken partililerimiz bizi kurban keserek durdurdular. Sonra, zaman zaman otobüsten inip vatandaşlardan çiçekler alarak, yavaş yavaş ilerledik. Sokaklar ve bütün pencereler bizi candan selamlayan kadın erkek insanlarla doluydu. Miting alanına gidinceye kadar manzara hep böyleydi. Gözümün önünde, vaktiyle bir belgesel filmde gördüğüm, General de Gaulle'ün İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde kurtarılmış Paris'e girişini gösteren sahne canlandı. Mitingde de o zamana kadar gördüğüm en büyük taraftar kalabalığına karşı konuştum. Hükümetin tarım politikasını eleştirdim. Parti olarak üreticinin, esnafın, tüm çalışanların yanında olduğumuzu vurguladım.

Hepimiz bu büyük ilgiden çok umutlanmıştık. Adayımız Samsunluların iyi tanıdığı bir kişi, İller Bankası eski müdürü Muzaffer Önder'di. Yazık ki bütün bu lehte görünen etkenlere karşın Samsun'da seçimi kazanamadık. Ama bize gösterilen ilginin de bir anlamı olduğunu, bazı geçici nedenler yüzünden 1984 seçimini kaybetmiş olsak da Samsun'da sosyal demokrasiyi tutan güçlü bir kesim bulunduğunu sonraki seçimler ortaya koydu. Muzaffer Önder arka arkaya iki defa belediye başkanı seçildi.

Kampanyanın bu son aşamasında TRT muhalefete küçük bir olanak sağladı. Her gün haberlerden sonra birkaç cümlelik bir propaganda mesajımızı yayımlamaya başladılar. Televizyonda 45 saniye içinde 80 kelimelik, radyoda ise 90 saniyede 160 kelimelik mesajlar verebilecektik. Bu mesajları seçim konuşmalarından çıkararak her gün otobüste Metin Gençle beraber hazırlayıp telefonla genel merkeze bildirmeye başladık. Bizim vaktimiz olmadığında genel merkezin üstlenmesiyle bu uygulamayı kampanyanın sonuna kadar dikkatle sürdürdük.

Otobüsle Dolaşmanın Bir Sakıncası

Propaganda döneminde otobüsle dolaşmak lideri seçmenlere yakınlaştırıyor. Bu iyi bir gelişme. Yalnız önceden hazırlanmış bir programı uygulamayı da çok zorlaştırıyor. Yol üzerindeki her kasaba ve ilçede partililer genel başkanın biraz durup bir konuşma yapmasını istiyorlar. Hatta bazen tam yol üzerinde olmayan yakındaki yerlere götürmek için ısrar ediyorlar. Böyle bir sapmanın programı çok bozacağını, ilerideki büyük merkezlerde mitingi izlemeye gelmiş vatandaşları uzun zaman bekletip sonunda kaçırabileceğini anlatmaya çalışmak fayda vermiyor. Traktörlerini önüne çekip otobüsün geçmesini engelliyorlar ve sizi, sonunda kasabalarına, köylerine uğramak zorunda bırakıyorlar. O zaman da program iyice aksıyor. Böyle durumlarda önce sinirlensem de ilke açısından onlara fazla kızmaya hakkım olmadığını düşünerek, doğurdukları zararı sineye çekiyordum. Her insan kişi olarak aynı değerde olduğuna göre, onların sizi köylerinde görme hakları, kentlilerin sizi mitingde görme haklarına eşit olmalı. Ama mitingdeki seçmen sayısının büyüklüğü pratikte bir fark oluşturuyor. Seçimi kazanmak isteyen genel merkezin gözünde genel başkanın mitingde bulunması, köye gitmesinden çok daha önemli. Böylece, bir anlamda, kalabalık içinde bulunan kişilerin tek tek değerleri de artmış oluyor. Başka bir deyimle, demokraside siyasal güç kazanmanın çoğunluk oyuna bağlı olması yüzünden çoğunluk içinde bulunanların haklarının, dışarıdakilere göre kuramsal olarak değilse de, pratik olarak arttığını gösteren basit bir örnek karşımıza çıkıyor. Buna işaret ettikten sonra öyküme dönüyorum.

Programın böyle sapmalarla sarkmasının yıllar sonra meydana çıkan başka bir sonucu, genel başkanın, niçin açık hava toplantılarında karanlıkta konuşarak yasaya karşı geliyor görünümü doğurduğu konusunda mahkemede hesap vermesi oldu. Çünkü gösteri ve yürüyüşleri düzenleyen yasamız, üstü açık yerlerde güneş battıktan sonra topluluklara karşı konuşmayı yasaklıyor. Stadyumlarda gece maçlarının yapıldığı günümüzde anlamı kalmamış bu hüküm hâlâ yasadan çıkartılamadı.

Karadeniz gezisinin ikinci gününde Ordu ve Giresun'da mitingler yaptık. Ünye, Fatsa gibi ilçelerde de kısa konuşmalarla halkı selamlarken adaylarımızı destekledim. Bunu söylerken aklıma geldi. İlk kez girdiğim bu seçim kampanyasının ilginç bir özelliği, her yerde başkaları için oy istemekte olmamdı. Sonradan Süleyman Demirel'in meşhur ettiği, "Kendim için bir şey istiyorsam namerdim!" sözünün anlamına tam uyan bir durumdaydım. Halk karşısında başkalarını övmek bana, kendimi övmekten çok daha kolay geldiği için bu durumdan da memnundum.

Başlıca ürünü fındık olan bu bölgede konuşurken, üreticileri yeterince desteklemediği için hükümeti eleştirdim. Özal'ın bir şirket yönetir gibi devleti tek başına yönetmeye giriştiğini ve bu tutumdan halkın zarar gördüğünü anlattım. Ordu'daki mitingimiz, belki havanın yağmurlu oluşu yüzünden pek kalabalık değildi. Giresun'daki daha canlı oldu. Kalabalığın az ya da çok olmasına bakmadan, umudumuz hep artarak yolumuza devam ettik.

Otobüste gazetecilerle konuşurken gene Halkçı Parti liderinin, "Demokrasimizi kesintiye uğratanlar bunlardır," şeklindeki bir sataşmasına ne yanıt verdiğimi sordular. Bu sözlerin gerçekle ilgisi olmadığını, sadece bir çatışma havası yaratarak taraftarlarını tutma amacıyla söylendiğini belirttim. Sonra, asıl yapılacak şeyin, Özal iktidarı karşısında sosyal demokrat muhalefeti güçlendirmek olduğuna, bunun için de birbirimize çatmamak gerektiğine işaret ettim. "Halkımızın beğendiği sosyal demokrat partiye oy vermesini kolaylaştırmalıyız ve seçimden sonra birleşmeye çalışmalıyız," dedim.

İlk iki günde biz Karadeniz kıyısında dolaşırken, öteki liderler de başka başka yerlerde propaganda gezileri yapıyorlardı. Calp Kayseri ve Sivas'ta, Tekdal doğuda Ağrı yöresinde, Sunalp Ege'deydi. Basından izlediğimize göre, her partinin mitingi kendine göre önemli sayılacak kalabalıklar topluyordu. Yeni bir iktidarın uyandırdığı umutlar ANAP toplantılarını canlandırıyordu. Öteki muhalefet partilerinin ise yakın geçmişe uzanan kökleri onlara eski yeni taraftarlar getiriyordu. Yalnız MDP'nin toplantıları çok tenha oluyordu. Çünkü halk katında zaten tabanı olmayan bu parti, ara rejim tarafından uyandırılmış iktidar umudunu 6 Kasım seçimlerinde kaybedince hiçbir dayanağı kalmamıştı.

Başbakanlık olanaklarını kullanarak uçakla gittiği Çankırı'da Özal, sabahleyin ANAP'ın ilk mitinginde konuştu. Muhalefeti "menfi insanlar" diye suçladı. Sonra Ankara'ya döndü ve öğleden sonra Çankaya ve Mamak'ta otobüsle dolaşarak seçmenlere doğrudan doğruya seslenme yöntemini uyguladı. DYP'nin ilk mitingi Isparta'da, "milli hakimiyet" sloganıyla ve büyük bir halk katılımıyla yapıldı. Bu sloganla, ara rejimin DYP'yi 6 Kasım genel seçimlerine sokmamakla demokrasilerin "ulusal egemenlik" ilkesine aykırı davrandığı vurgulanıyor ve şimdi DYP'nin öne çıkmasıyla ulusal iradenin kendisini göstermiş olacağı fikri aşılanmaya çalışılıyordu. Hasan Cemal, daha önce de değindiğim başyazısında[163] DYP'nin demokrasiyi sadece "milli irade"ye saygı göstermekle sınırlamasını, düşünce özgürlüğü, sendikal haklar, hukuk devleti gibi kavramları hiç dile getirmemesini eleştiriyor, bütün partiler içinde

163) Hasan Cemal, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1984.

yalnız SODEP'in demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla gerçekleştirmek için uğraştığı sonucuna varıyordu. Ama ilginçtir ki, DYP sözcüleri başlangıçtaki bu sınırlı yaklaşımlarını yavaş yavaş terk ettiler ve muhalefet dönemlerinin sonunda tıpkı bizim gibi tüm kurum ve kurallarıyla işleyecek bir demokrasi istemeye başladılar. Böylece seçim başarılarını da artırdılar. SODEP'liler bu alandaki öncülükleriyle her zaman övünebilirler.

Üçüncü gün Rize ve Trabzon'da açık hava toplantıları yaptık. Bu defa Özal'ın ekonomi politikasını daha sert biçimde eleştirdim ve epey alkış topladım. Geziden haberler veren Işık Kansu[164] sabahleyin Mediha Şen'in söylediği "Zeytin Gözlüm" şarkısıyla ve uzun bir araba konvoyuyla Rize'ye girdiğimizi, kalabalık bir halk topluluğuna karşı konuştuğumu ve iktidar partisine sert bir dille çattığımı anlatıyor. "Tek model budur, başka çare yoktur! diye eziklikle, teslimiyetle kabullendikleri ekonomik modele kesinlikle karşıyız," demiştim.

Öte yandan iktidar partisi, kampanyanın son haftasına girerken, tapu tahsis belgesi uygulamasını ön plana çıkardı. Bütün gecekondulara tapu verileceği propagandasını özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'de işlemeye girişti. Kamuoyu araştırmaları yapan çevrelerden bize ulaşan haberler, bu yaklaşımın etkili olmaya başladığını gösteriyordu.

Biz gezideyken 14 Mart'ta Ankara'da Deniz Baykal, Erol Çevikçe ve Doğan Araslı Çankaya ilçesinde SODEP'e kayıt oldular. 15 Mart tarihli *Cumhuriyette* Vedat Dalokay'la beraber bir resimleri var. Altında da Baykal'ın kısa demecinden bir cümle: "Demokratik soldaki bütünleşmenin tabanda ve SODEP çatısı altında sağlanabileceği anlaşılmıştır. Bütünleşmenin SODEP'te sağlanabileceğinin anlaşılması üzerine katılmamızdaki zamanlama doğrudur." Gazetede yayımlanmış bölümde katılınan partinin genel başkanından hiç söz edilmemesi, o zaman değil, ama şimdi dikkatimi çekti.

Konya'dan Hatay'a, Oradan da Bursa ve Adapazarı'na

Seçimden önceki son haftayı, her gün bir iki yerde büyük toplantılar yaparak ve yol boyunca uğradığımız her yerde konuşarak geçirdik. Bu konuşmaların en ilginç yanı öteki liderlerin sataşmalarına, suçlamalarına verdiğim yanıtlar oluyordu. Son üç gün geleneğe uyarak İzmir, İstanbul ve Ankara mitinglerine ayrılmıştı.

164) Işık Kansu, *Cumhuriyet*, 16 Mart 1984.

Basının artık "Zeytin dalı" diye söz ettiği otobüsümüzle Konya'ya doğru 16 Mart'ta yola çıktık. Kulu ve Cihanbeyli'de durduk. Otobüsün üzerine çıkarak biraz konuştum, adaylarımızı tanıttım, hükümetin uygulamalarını eleştirdim. Bu arada Kulu'dan İsveç'e gidenlerin orada önemli bir varlık oluşturduğunu öğrendim. Cihanbeyli'de bir vatandaş, "Sizin için ODTÜ'ye komünistleri doldurdu, diyorlar, buna bir cevap verin!" diye seslendi. Belliydi ki, bu taraftarımız böyle bir propagandanın aleyhimizde etkili olduğunu görmüş ve bundan rahatsız olmuş, düzeltmemi istiyordu. Bu iddiaların çamur atmaktan başka bir şey olmadığını, benim dönemimde ODTÜ'de okumuş olanların bugün ülkenin ileri mevkilerinde başarılı hizmetler yaptıklarını, hatta Özal'ın kabinesinde de mezunlarımız bulunduğunu anlattım. Ama bu sözlerim dedikoduların etkisini ortadan kaldırdı mı, bilemem.

Konya'daki toplantı Şahin sinemasında oldu. Üzerinde durduğum ana fikir, Özal'ın ekonomi politikasının gelir dağılımını hep çalışanlar, üreticiler aleyhinde bozduğu ve böyle bir gelişme yaşandığını fark ettirmemek için başbakanın halkı sürekli kandırdığı idi.

Konya'dan sonra gezimiz devam etti. Çumra, Karaman, Mut ve Silifke'den geçerek Akdeniz'e çıktık. Geceyi Taşucu'ndaki bir motelde geçirdik. Ertesi gün sabah 6:30'da hareket ettik. Mersin'de, Tarsus'ta ve Adana'da açık hava toplantıları yaptıktan sonra gece Antakya'ya vardık. Orada örgütümüzün düzenlediği büyük sofrada belediye başkan adaylarımız ve konuklarla birlikte yemek yedik. Konuklardan biri de ANAP il başkanıydı. Karşılıklı kadeh kaldırdık, birbirimize başarılar diledik. Geçmiş dönemlerdeki seçimlere göre daha az kavgacı bir ortamda kalmayı beraberce başardığımız görülüyordu. Gezi sırasında ANAP lideriyle birbirimize yönelttiğimiz suçlamalar kırıcı ve yaralayıcı olmaktan çok alaycı tonlardaydı. Özal bizim için,"Bıraktığımız yerde otluyorlar, biraz iğneleyince anneee diye bağırdılar," dedi. Ben de, "Kaybetmekten korktuğu için böyle konuşuyor, ama korkunun ecele faydası yoktur. Batırmak istediği iğne kırıldı," diye yanıt verdim. Soyadımı ima ederek, "İster oğlunu, ister torununu getirsinler, fark etmez!" biçimindeki sataşmasına da Ceyhan'da konuşurken, "Ben ne yaptımsa kendim yaptım. Babamın tarihi kişiliğinden ve seçkin devlet adamlığından büyük kıvanç duyarım, ama ona dayanarak politika yapmam," gibi bir karşılık verdim.

Antakya mitingimizi 18 Mart sabahı yaptık ve sonra Reyhanlı, Kırıkhan, İskenderun, Dörtyol, Osmaniye'den geçerek, bu büyük ilçelerde bizi karşılayan vatandaşlara seslenerek, geriye döndük. Bütün bu toplantılara coşkulu kalabalıklar katıldı. Yol boyunca uzun konvoylar bizimle birlikte oldu. Mersin'de adayımız

havanın serinliğine bakmadan beni bir açık otomobille dolaştırdı. Gerçi seçim kazandırmaya yetmedi, ama açık otomobilden halkı selamlamanın keyfini birlikte yaşadık. O gün çıkan bir gazete, kadın seçmenlerden en büyük ilgiyi gören lider olduğumu yazdı. Mersin'deki adayımız başarılı bir mühendis, Adana'daki adayımız ise sevilen, tanınmış bir hekimdi. Bütün bu olumlu etkenler bizi son derece umutlandırıyordu. Ancak daha dikkatli bir değerlendirme yapılınca, sosyal demokratların güçlü oldukları bu yörelerde Halkçı Parti adaylarının da oy alacakları görülüyor ve bu oyların bizim adayların seçilmesini engellemesi olasılığı ortaya çıkıyordu. Bu olasılığı önlemek için, sosyal demokrat seçmenlere, oyunuzu bölmeden, daha güçlü partide toplayın demekten başka çaremiz de yoktu.

Marmara Gezisi: Tapu Konusu Öne Çıkıyor

20-21 Mart günlerinde Marmara'nın doğu ve güneyinde dolaştım. Birinci gün Gebze, İzmit, Sapanca ve Adapazarı'nda, ikinci gün Bilecik, Bursa, Balıkesir'de ve bazı ilçelerinde konuştum. Özellikle Kocaeli'ndeki ilgi çok umut vericiydi. İzmit adayımız Erol Köse ile Adapazarı adayımız Ünal Ozan CHP döneminde unutulmaz hizmetler yapmış, ünlü belediyecilerdi. Böyle başarılı adaylar için halktan oy isterken büyük kıvanç duyuyor, dile getirdiğim vaatlerin gerçeklere dayandığını düşünerek daha mutlu oluyordum.

Geziyi izleyen Hikmet Çetinkaya da yazısında bu konuşmaların büyük destek gördüğünü, Özal'ın yaptıklarını benim sakin bir sesle, ama ciddi biçimde eleştirdiğimi, gelir dağılımı adaleti, işçi hakları gibi sosyal demokrat temaları dile getirdiğimi, İzmit adayımız Erol Köse'nin şimdiden seçilmiş kabul edildiğini anlatıyor. Özal'ın bana yakıştırdığı "koyun postuna bürünmüş kurt" benzetmesine verdiğim yanıtı da beğenmiş. "Özal'ınki gibi bir iktidarla diyalog kurduğumda koyun, işçinin, memurun, emeklinin, köylünün, esnafın her gün daha çok ezildiğini söylediğimde kurt oluyorum. Oysa ben her zaman halkın hakkını, isteğini dile getiren aynı insanım," demiştim.

Balıkesir yöresinden geçerken benim için ilginç bir olayla karşılaştım. Susurluk'ta durup halkı selamlarken Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde rektörlük yaptığım sırada iyi tanıma fırsatı bulduğum bir öğrenciyi şimdi bizi karşılayan taraftarlarımız arasında gördüm. Üniversitedeyken Öğrenci Derneği başkan yardımcılığı yapmış, eylemleri ve fikirleri yüzünden çeşitli sıkıntılar çekmiş, ama sonunda zorlukları yenmesini bilmiş Mustafa Bozoğlu şimdi sosyal demokrat bir mühendis-iş adamı olarak karşımdaydı ve seçim kampanyamızı destekliyordu. Kalabalık arasında çok az konuşabildik, ama bu kısa görüşme bile bana mutluluk verdi.

Bu sırada, iktidar partisinin çabasıyla tapu konusunun iyice öne çıktığını gördük. İzmir mitinginde ANAP, gecekondu tapu yasasıyla imar affı yasasının metinlerini yayımlayan *Resmi Gazete* nüshalarını halka dağıttı. Mitingdeki konuşmasında Özal, tüm gecekondulara nasıl tapu vereceğini uzun boylu anlattı. Mitingden sonra İstanbul'a geldi ve gecekondu semtlerinde dolaşarak tapu verme propagandasını yaptı. Ankara'da ise muhalefetin tüm adayları basına verdikleri demeçlerde ANAP'ın getirdiği tapu tahsis belgesinin bir aldatmaca olduğunu, bu yolla tapu edinmenin hayal olduğunu vurguladılar. Yalnız bu zorluklar aşılamayacak da olsa, onları dile getirmekle gecekondularda oturanların ANAP'a oy vermesini engelleyemeyeceğimizi seziyorduk. Özal meclisten ivedilikle geçirdiği yasalarla, yıllardır kaçak evlerde yaşayan insanlara artık birer tapuya kavuşacakları umudunu vermişti. Çabuk ya da geç bitecek, ama sonunda tapuya götürecek bir gelişmenin başladığını göstermişti. "Herhangi bir şey yapmak, hiçbir şey yapmamaktan her zaman daha iyidir!" ilkesinin aleyhimizde işlediğini görüyorduk. Kuşkusuz, böyle bir yasa getirmek ancak iktidar olmakla mümkündü ve bu konuda ANAP iktidar avantajını iyi kullanmıştı.

Cumhuriyet'in 21 Mart tarihli nüshasında "demokratik sol hareket" adına ilginç bir açıklamanın yer aldığını gördük. Demokratik Sol Parti'nin kuruluş hazırlıklarının ilerlediği, tüzük ve program çalışmalarına başlanacağı duyuruluyor, ayrıca 25 Mart yerel seçimlerinde hiçbir partinin adaylarının desteklenmeyeceği bildiriliyordu. Böylece bir yandan kendisinin henüz hazır olmadığını açıklayarak vatandaşlara başınızın çaresine bakın demeye getiriyor, öbür yandan da o günkü koşullarda hizmet vermeye çalışan partilerden hiçbirine yardım etmeyin uyarısını yaparak aynı vatandaşları çaresizlik içinde bırakıyordu. Bu çelişkinin kaynağını aradığımda, hayalindeki partinin kurulmasını ve yaşamasını insanlara hizmet etme amacından bağımsız olarak başlı başına bir hedef gibi gören bir anlayış karşısında olduğumuzu düşünüyordum.

İzmir Mitingi: Alyanak'tan Patton'u Andıran Bir Davranış

İzmir'de, 22 Mart Çarşamba günü büyük bir miting yaptık. CHP'nin ve daha genel olarak demokrasimizin tarihinde İzmir mitingleri önemli yer tutar. Ege insanının demokrasiye bağlı yapısı, medeni cesareti, açık sözlülükle muhalefete verdiği destek bu mitinglerde hep kendini göstermiş ve Türkiye'ye öncülük etmiştir. Bu kez de öyle bir miting yapılmasını örgütümüz istiyordu. Bunun için gerekli çabayı ortaya koydu ve sonunda Hikmet Çetinkaya'nın deyimiyle[165] "yılın en büyük mitingi" yapıldı.

165) Hikmet Çetinkaya, "Çikita Muz, Özal Bize Vız", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1984.

Sabah Turgutlu, Salihli ve Manisa'daki toplantılarda konuştuktan sonra otobüsümüz, peşindeki uzun bir araç konvoyuyla birlikte İzmir'e yöneldi. Bornova'da, anakent belediye başkan adayımız İhsan Alyanak ve öteki ilçe adayları otobüse bindiler. Alyanak'la birlikte halkı selamlayarak yolumuza devam ettik. Bornova'dan mitingin yapılacağı Cumhuriyet alanına 50 dakikada gelebildik. İzmirlilerin selamlamaları, sevgi gösterileri yol boyunca gittikçe arttı ve meydana girdiğimizde doruğa ulaştı. İktidarın sosyal ve ekonomik politikalarını eleştiren konuşmam sık sık alkışlarla, sloganlarla kesildi. Örgütümüz, adaylarımız bu manzaradan doğal olarak çok umutlandılar. Konuşmamı bitirir bitirmez ayrılıp İstanbul uçağına yetişmek zorundaydım. Otobüsün meydandan çıkması, insan seli ile dolu sokaklardan geçmesi çok zor görünüyordu. Uçağa yetişebileceğimizden umudumu kestiğim bir anda yanımda bulunan Alyanak duruma müdahale etti. Şoförün yanına geçti, eline mikrofonu aldı ve ayakta kesin, yüksek bir sesle dışarıdaki trafiğe emirler vererek yolumuzu açtı. Bizi havalimanına zamanında yetiştirdi. Alyanak'in bu davranışı bana, ünlü Amerikan komutanı Patton'un yaşamına ait bir filmde yıllar önce görmüş olduğum bir sahneyi hatırlattı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, Amerikan ordusunun Sicilya'ya yaptığı çıkarmadan sonra tanklarının başında hızla ilerleyen General Patton, bir yol kavşağında trafiğin iyice tıkandığını görür, görevlilerin yolu açamadıkların fark eder, ordu komutanlığını bir tarafa bırakıp otomobilden inerek ortaya çıkar, eline aldığı bir megafonla sağa sola sert emirler vererek trafiği tekrar harekete geçirir, sonra kendisi de tanklanyla beraber yoluna devam eder. İhsan Alyanak da o an aynı atak kararlılığı ve yönetim becerisini göstererek yolumuzu açmıştı.

Bu görkemli miting İzmir'de seçimi kazanacağımız izlenimini uyandırırken, Özal da İstanbul'da, "Petek 2" adını verdikleri seçim otobüsüyle ve "Arım, balım, peteğim, Anavatan çiçeğim" şarkısıyla ilçelerde dolaşıyor, gecekondularda oturanlara yakında tapu sahibi olacakları müjdesini veriyordu. Aynı zamanda basın aracılığıyla, bütün Türkiye'yi, "25 Mart'ta ANAP'a oy vermezseniz erken seçim gelir, 12 Eylül öncesine döneriz," mesajıyla korkutmaya çalışıyordu.

Ortalığı Karıştıran Bir Haber

Bu son günlerde *Hürriyet* gazetesinin manşetten verdiği bir haber, seçim şansımıza hiç beklenmedik ve hak edilmemiş bir darbe indirdi. Habere göre, Doğu Almanya'dan yayın yapan komünist partisinin propaganda aracı "Bizim Radyo", Türkiye'de 25 Mart seçimlerinde SODEP'in desteklenmesi gerektiğini söylemişti. Büyük bir başlıkla verilen bu haber, kuşkusuz, birçok iyi

niyetli vatandaşımızın aklını karıştıracak, SODEP adaylarına oy verirsem acaba yanlış bir iş mi yapmış olurum kaygısını uyandıracaktı. *Hürriyet*'in bu manşeti "Bizim Radyo"nun seçimde hiç rol oynamayacak öğütlerini aniden SODEP aleyhinde çok etkili bir propaganda silahı haline getirmişti. Adeta, "Sakın SODEP'e oy vermeyin" demenin bir başka şekliydi. Üstelik bu mesajın yersiz, yanlış ve haksız olduğunu vatandaşlarımıza anlatacak zamanımız da kalmamıştı. Bence böyle bir yayının bu anda ortaya çıkması, belden aşağı vurmak gibi oyunun kurallarına uymayan bir hareketti. *Hürriyet*'in niçin bunu yaptığını anlayamadım. Çünkü seçim kampanyası boyunca, partimizin etkinliklerini tarafsız biçimde yansıtmıştı. Kendi kendime vardığım yorum, sosyal demokrat bir partinin seçimden birinci çıkmasını güvenlik açısından tehlikeli gören nüfuzlu bir çevrenin bu çıkışın arkasında bulunduğu şeklindeydi. Anlaşılan, sosyal demokrasinin korkulacak bir şey olmadığını kabul ettirmek için daha bir süre uğraşmak gerekecekti.

İstanbul ve Ankara Mitingleri

İzmir'den akşam uçağıyla İstanbul'a geldim. Örgütümüz ertesi günü, 23 Mart'ta, büyük bir açık hava toplantısı düzenlemişti. Daha önce, İstanbul'da bir miting yapıp yapmama konusunu genel merkezde tartışmıştık. Öteki partilerin böyle bir girişim yapmayacakları anlaşılıyordu. Büyük bir miting düzenlemek için örgütü günlerce uğraştırmaktansa, ilçelerde dolaşarak, mesajları doğrudan doğruya evlere, kişilere ulaştırmak daha etkili bir yöntemdir diyenlerimiz vardı. Ben de daha çok bu eğilimdeydim. Ama geçmişte CHP'nin seçim kampanyalarını hep İstanbul'da büyük bir mitingle noktalamış olması örgütümüzü etkiliyor, "mitingsiz seçime gidilmez" anlayışı içinde, başka olanakları düşünmeye fırsat vermiyordu. Böylece geleneğe uyarak miting yapılmasını kabul etmiştik.

İstanbul mitingi Saraçhane'de yapıldı ve büyük bir katılımla, örgütümüzü memnun edecek biçimde, coşku içinde geçti. Bu mitingde ilk kez eşim de benimle beraber kürsüde göründü. Önce büyükşehir belediye başkan adayımız Korel Göymen konuştu. Belediye başkanı seçilirse neler yapacağını kısaca anlattı. ANAP iktidarını iyice eleştirdi. Sonra eşimle ben kürsüye çıktık. Neşe içinde taraftarlarımızı selamladık. Konuşmamda SODEP'in ana politikasını özetledim. İlk hedefimizin demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla işletmek ve yerleştirmek olduğunu tekrar ettim. Özal'ın ülkeyi şirket gibi yönettiğini ve bu yönetimin halkın sıkıntılarını artırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini bir kez daha anlattım. Alkışlarla sözümü kesen partililer, "Başbakan İnönü"

diye bağırıyorlardı. Onlara teşekkür ettim ve "Beni seçmenize daha vakit var, şimdi Göymen'i seçeceğiz!" uyarısını yaptım. *Hürriyet*'in yayınından söz etmeden, "aleyhimizde söylenenlere itibar etmeyin, bizim dış odaklarla hiçbir bağımız yoktur!" dedim. Ben bunu söylerken ilçelerde dolaşan Özal, Beykoz'da halka sesleniyor ve "Meşhur Bizim Radyo var ya, şunu yapın, bunu yapın diye talimat veriyor, bunları, hem içeridekileri, hem dışarıdakileri beraber tuş yapalım"[166] diyerek *Hürriyet*'teki haberi aleyhimizde kullanıyordu.

Konuşmam bittikten sonra sevgi gösterileri yapan, bizi bırakmak istemeyen partililerin arasından güçlükle geçerek alandan ayrıldık. İzmir'de Alyanak'ın oynadığı kaptanlık rolünü bu kez otobüsün direksiyonuna geçen kurucu üyemiz Mustafa Günaydın üstlendi. Önümüzden koşan heyecanlı gençlere bir zarar vermeden otobüsü kalabalıktan uzaklaştırdı, şehirde bir süre dolaştırdıktan sonra evimize getirdi.

Seçim kampanyasının son günü 24 Mart sabahı Ankara'da, Esenboğa alanında örgütümüz beni karşıladı. Büyük bir konvoyla başkente girdik ve Cebeci'deki miting alanına yöneldik. Orada da canlı, heyecanlı bir topluluğa karşı önce adayımız Vedat Dalokay, arkasından ben konuştuk. Bu konuşmalar, seçim günü propaganda yapılmayacağı için, ertesi gün basında çıkmadı. O yüzden konuşmaların içerikleri hakkında fazla bilgi veremiyorum. Herhalde Dalokay, kendi özgün kişiliğini yansıtan çarpıcı, etkileyici sözler söylemişti. Ben de neşeli, umutlu biçimde konuştuğumu anımsıyorum. Bir aralık üstümüzden bir uçağın geçtiğini duyduk. Bakınca da arkasında Anavatan Partisi yazılı bir pankart uçurduğunu gördük. Herkesin bu görünümle ilgilendiğini anlayınca, halka dönüp, "İşte aramızdaki farkı görüyorsunuz," dedim. "Onların parası var, bizim de halkımız var. Biz daha üstünüz." Miting dağıldıktan sonra, taraftarlarımızla birlikte, karanlık olup propaganda yasağı başlayıncaya kadar Atatürk Bulvarı'nda yürüdük. Adaylarımızla birlikte başkentlileri güle oynaya selamladık.

Akşam İstanbul'da evimizdeydim. Seçimin başlangıcında genel merkezde öngördüğümüz programı fazlasıyla uygulayarak tamamlamıştım. Metin Genç'in hesabına göre[167] 28 Ocak'la 24 Mart arasında 47 il, 130 ilçe ve 200'e varan kasabayı ziyaret etmiş, otobüsle toplam 34.000 kilometrelik yol kat etmiştim. Bu geziler, bütün bu konuşmalar partiye ne kadar fayda sağlamıştı? Onu yarın görecektik. *Hürriyet*'te, 23 Mart'ta yayımlanan bir kamuoyu

166) *Cumhuriyet*, 24 Mart 1984.

167) Metin Genç, *Çöküş*, Odak Ofset, Ankara, 1995, s. 82.

yoklamasında, ANAP'ın seçimi yüzde 40,5 oy alarak kazanacağı, SODEP'in ise yüzde 20,5 oyla ikinci parti olacağı tahmin edilmişti. *Milliyet*'te yayınlanan PİAR araştırması da son günlerde benzer öngörüler yapıyordu. Gerçek yarın meydana çıkacaktı. Ama sonuç ne olursa olsun, ben o gece, görevimi yapmış bir insanın vicdan huzuru ile uyudum.

Seçim Günü

Sabah erken kalkmadım. Seçim toplantıları, konuşmaları artık bittiği için gene disiplinli davranmaya gerek duymadım. Ama bu yanlışmış. Genel başkanın, konuşma yapmasa da herhangi bir olumsuz gelişmeden sorumlu tutulacağını, biraz sonra eşimle beraber oy vermeye gittiğimizde gördüm. Bebek'teki 52 numaralı seçim sandığına saat 11'e doğru vardık. Daha önce gelmiş on beş kadar seçmenin burada beklediğini gördük ve biz de kuyruğa girdik. Foto muhabirleri derhal etrafımızı sardılar, resimlerimizi çekmeye başladılar. Ben, "Yalnız bizi çekmeyin, burada oy vermeyi bekleyen saygıdeğer vatandaşlarımızı da çekin," dedimse de ilgileri hep eşimle benim üzerimdeydi.

Oy verme işlemi uzun sürüyor ve sıra çok yavaş ilerliyordu. Biraz sonra gazeteciler sıkıldı. "Başka yerlere de gitmek zorundayız, siz öne geçip oy verin de buradaki işimiz bitsin," dediler. Ben kabul etmedim. "Sırayı bozmayalım!" dedim. Onlar ısrar ettiler. Bunu gören ve belki sonunda kabul etmek zorunda kalacağımı tahmin eden bir hanım itiraz etti. Haklı olarak, "O da herkes gibi bir vatandaş, niye öne geçecekmiş?" dedi ve gazetecilerin çabasını durdurdu. Biraz daha zaman geçti. Sandık hâlâ bizden uzaktaydı. Bu kez TRT muhabiri, "Daha fazla gecikirsem, yayına yetişemem!" diyerek sandık kurulu başkanına gitti, ona derdini anlattı. Bunun üzerine başkan bizi çağırdı ve önümüzde bekleyenlere de, "Foto muhabirleri burada kalabalık yapıyor, işlerimizi aksatıyorlar. Onları gönderebilmek için İnönü'lere önce oy verdireceğim," şeklinde bir açıklama yaptı. Bu açıklamaya da başka bir hanım itiraz etti, ama başkanın sözü dinlendi ve oyumuzu vererek ayrıldık.

Sabah erken kalkıp, sandıklar tenhayken gitmemiş olmakla önemli bir hata yaptığımı böylelikle anladım ve sonraki seçimlerde hep erkenden oy vermeye gittim. Bir sıra atlanması olayına bir daha neden olmadım. Yalnız o günkü rahat uykunun cezasını da çektim. Beni iğnelemek için hiçbir fırsatı kaçırmayan sağ eğilimli bir köşe yazarı, "sırada bekleyen vatandaşın önüne geçerek hakkını yemek nasıl bir sosyal demokratlık" diye beni eleştirdi.

Şimdi olayın öyküsünü yazarken aklıma geliyor. Aslında eşimle benim resimlerimizin mutlaka oy verirken çekilmesi gibi bir gereksinme nereden çıkıyor? Amaç liderlerin oy vermesine ait görüntüler elde etmek olduğuna göre, pekâlâ bazılarını sandığa oy atarken, bazılarını da sırada beklerken gösterebilirler. Televizyonda izleyenler için ikisi de aynı derecede ilginç ve öğretici olur. Muhabirler ya da yazı işleri müdürleri kalıplaşmış davranış biçimlerinden kurtulup, serinkanlılıkla düşünme fırsatı bulsalar herhalde sırayı bozdurmaya gerek olmadığını görecekler ve sorun da kalmayacaktı. Buradan bu mesajı, gelecek seçimleri izleyecek gazetecilere duyuruyorum.

Bu olay dışında günümüz sakin geçti. Öğle yemeğinde büyükşehir başkan adayımız Korel Göymen ve eşiyle buluştuk. Seçim kampanyasını gözden geçirdik ve tahminler yaptık. İkimiz de son günlerde tapu konusunun aleyhimize işlediğinin farkındaydık ve ihtiyatlı konuşuyorduk. Bir gün önce *Cumhuriyette* çıkan bir değerlendirmesinde Erbil Tuşalp,[168] SODEP'in demokratikleşme koşullarını dile getirmekle ilgi topladığına, yığınların siyaset özlemini bir ölçüde giderdiğimize, benim tüm ısrarlara karşın erken seçimden söz etmediğime işaret ederken, ANAP'ın fazla oy kaybetmeyeceği yorumunu yapıyordu. Kamuoyu yoklamalarının da benzer tahminler yaptığına yukarıda değinmiştim.

Akşam seçim sonuçlarını izlemek üzere İstanbul il merkezimize gittim. Korel Göymen orada İstanbul ilçeleriyle ve genel merkezle haberleşmek ve gelen ilk oy sayılarına göre eğilimleri belirlemek için iyi bir düzen kurdurmuştu. İyimserliği elden bırakmayarak iki şişe şampanyayı da buzdolabına yerleştirmişti. Ama bir seçim zaferini kutlayacak şampanyaları içebilmek için daha beş yıl uğraşmak gerekecekti.

İlçelerden gelen ilk haberler seçimin manzarasını ortaya çıkardı. ANAP büyük çoğunlukla kazanıyor, SODEP ise ikinci parti oluyordu. Saatler ilerledikçe bazı illerde kazandığımızı öğrenerek seviniyorduk, ama ANAP'ın üstünlüğünün devam ettiğini görmek bizi kolay geçmeyecek bir düş kırıklığına uğratıyordu. Gece yarısına doğru TRT ve basın bir değerlendirme istediler. Toplam oyların henüz ancak yüzde 4-5'i sayılmıştı, ama genel eğilimin ortaya çıktığını kabul ederek, ikinci parti olacağımızın anlaşıldığını ve bunun ilk kez seçime giren bir parti için başarı olduğunu söyledim. Şimdi, vatandaştan destek gören muhalefetin meclis dışında bulunması gibi tuhaf bir durumla karşılaştığımıza işaret ettim. Televizyonlar, ANAP genel merkezinde büyük sevinç, öteki parti merkezlerindeyse sessizlik hüküm sürdüğünü gösterdiler. Bir soru

168) Erbil Tuşalp, "12 Günlük Maraton Yarın Sonuçlanıyor", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1984.

üzerine Özal, ana muhalefetin gene meclis içindeki HP olmaya devam ettiğini söyledi. Böylece benim tuhaf bulduğum ve düzeltilmesini istediğim durumu değiştirmeye çalışmayacağını belli etti. Hemen ortaya çıkmıştı ki, bundan sonraki önemli uğraşımız, bir şekilde SODEP'i meclise sokarak muhalefetteki bölünmeyi ortadan kaldırmak olacaktı.

Değerlendirme

Yerel seçimlerde partilerin yurt çapında ne kadar oy aldığı, il genel meclisi için verilen oylarda görülüyor. 1984 seçimlerinde bu oy oranları şöyle ortaya çıktı:

ANAP : %41.1
SODEP : %23.4
DYP : %13.2
HP : %8.8
MDP : %7.1
RP : %4.4
Bağımsız : %1.6

Bu oranlan, 6 Kasım genel seçimleri sonuçlarıyla karşılaştırınca ANAP oylarının yüzde 3 kadar düştüğünü, HP ile MDP'nin büyük oy kaybına uğradıklarını, HP ile SODEP'in oy toplamının aşağı yukarı HP'nin genel seçimlerde aldığı oy kadar olduğunu, DYP'nin üçüncü parti konumuna yükseldiğini, en sonda RP'nin yer aldığını görüyoruz. SODEP, CHP geleneğinden gelen sosyal demokratların en büyük partisi olduğunu göstermişti. Dolayısıyla bu geleneği sürdürmek isteyenlerin SODEP'te toplanmalarının beklendiği ortaya çıkmıştı. Kuşkusuz bu, SODEP yönetimi için büyük bir başarıydı. Çünkü SODEP'i kurarken öngördüğümüz hedefe büyük ölçüde erişmiş oluyorduk. Şimdi kampanya boyunca ortaya koyduğumuz amaç, demokrasiyi Türkiye'de yeniden ve bu kez tüm kurum ve kurallarıyla yaşama geçirmek önümüzdeki başlıca uğraşın hedefi olmuştu.

Halkın bizi sosyal demokrat kesimin temel partisi olarak gördüğünün meydana çıkması sevindiriciydi, ama kampanya süresinde doğmuş daha büyük umutların gerçekleşmemesi aynı derecede üzücüydü. Bizi coşkuyla karşılamış, içtenlikle bağrına basmış yerleşim yerlerinin pek çoğunda, 54 il ve 316 ilçe merkezinde ANAP adayları başkan seçilmişti. Biz 8 il merkezinde; Kars, Artvin,

Ordu, Tunceli, Bitlis, Kırklareli, Muğla, Burdur'da ve aralarında İskenderun, Marmaris, Söke, Gebze gibi bazı büyük yerler de bulunan 101 ilçede, MDP üç il ve 37 ilçede, HP yalnız 26 ilçede, RP ise 2 il ve 5 ilçede başkanlık almışlardı.

Bizim açımızdan bu sonuç, bir defa, daha önce gezileri anlatırken de değindiğim gibi, mitinglerin gördüğü ilgiyle adaylarımızın kazanma şansı arasında sıkı bir ilişki bulunmadığını gösteriyordu. Büyük katılımlı mitingler yaptığımız, sokaklardan geçerken her pencereden selamlandığımız Ankara, İzmir, İstanbul, Samsun, Giresun, Antalya vb. il merkezlerimizde kazanamamış, buna karşılık seçimden önce uğrama fırsatı bulamadığımız üç ilde, Artvin, Tunceli ve Bitlis'te kazanmıştık. Adaylarımızın seçildiği merkezler genellikle geçmişte CHP'nin güçlü olduğu illerdeydi. Ama kaybettiğimiz yerlerin birçoğu da öyleydi. O halde ANAP'ı kazandıran etkenler nelerdi? Seçim sonrasında genel merkezde ve illerde bu konuyu çok tartıştık.

İlk üzerinde durulan nokta, ANAP'm seçim adaletine sığmayacak, hatta yasalara aykırı olacak biçimde iktidar partisi olanaklarını kullanmış olduğu, bakanların sürekli dolaşarak yerel yönetim hizmetini ancak iktidar adaylarının getirebileceği fikrini aşılamış olduklarıydı. Bu genel nedenden başka aşağıdaki özel nedenler de bu tartışmalarda ortaya çıktı.

1. Kasım ayındaki genel seçimlerinden beri ancak dört ay geçmişti. Bu süre, o zaman bir şeyler umarak içtenlikle ANAP'a oy vermiş kişilerin başka bir partiye yönelmelerine neden olacak gelişmelerin ortaya çıkmasına yetmeyecek kadar kısaydı. Büyük seçmen kitlesi, Özal'ın genel politika ile ilgili sözlerine inanmaya devam ediyordu. Buna karşılık, genel seçimde CHP'ye az çok benzeyen tek parti olan HP'ye oy vermiş seçmenler şimdi herhalde CHP geleneğinin asıl sahibi olarak gördükleri için SODEP'e dönmüşlerdi.
2. Vatandaşları 12 Eylül 1980 öncesi dönemde çok üzmüş ve korkutmuş olan anarşi ve terör günlerinin anıları henüz tazeydi. Bu yüzden, yeni kazanılmış az çok demokratik istikrar ve huzuru koruma kaygısı önemli bir rol oynamış, iktidar sözcülerinin, ANAP'a oy vermezseniz anarşi dönemi geri gelir şeklindeki korkutmaları, SODEP'i aşırı uçlarla işbirliği halinde gösteren çabaları etkili olmuştu.
3. Tapu tahsis belgesi aracılığıyla gerçek tapuların alınabileceği umudu büyük kentlerde gecekondu bölgelerinde yaşayanların hemen tüm oyunu ANAP'a getirmişti. Bu yasayı çıkarıp hemen uygulamaya koyabilmek, Özal'ın önemli bir taktik başarısı olmuş, muhalefetin dile getirdiği gerçekleşme zorluklarına karşın, umutların büyüklüğü oyları toplamaya yetmişti.

4. O zaman pek söylemediğimiz, ama şimdi itiraf etmemiz gereken başka bir neden de bizim, hemen tüm SODEP yöneticilerinin acemiliğinden kaynaklanan taktik hatalarımızdı. CHP birikiminin bizi adeta kendiliğinden başarıya götüreceği, örneğin eskiden görev yapmış ünlü belediye başkanlarını aday göstermenin tekrar seçilmelerine yeteceği gibi safça umutlarımız vardı. Bu yüzden, genel merkez olarak, seçim başarısı için özellikle etkili olacak seçici bir gezi programı düzenlenmemişti. Her yerde bir parça kendimizi göstermeye çalışmış, büyük kentlerde Özal'ın yaptığı gibi, ilçe ilçe dolaşmamıştık. Sonra, basınla ilişkilerimizi daha verimli kılacak olanakları bulamamış, propaganda tekniğimizi, halkla ilişkiler uzmanlarından yararlanarak geliştirmemiştik.

Bütün bu nedenler ve başkaları etkili olmuş ve sonunda yukarıdaki 1984 yerel seçim sonuçlan ortaya çıkmıştı. Ama artık seçim bitmişti. Şimdi, seçmenlerin desteğiyle ülkenin ikinci partisi durumuna getirilmiş olarak, sosyal demokrat programımızı gerçekleştirme yolunda daha büyük bir güçle uğraşma dönemi başlıyordu. Seçimleri kazanan adaylarımız, yerel yönetimlerde hemen hizmet vermeye girişeceklerdi. Parti örgütümüz, seçimler nedeniyle geri bırakılmış kongre çalışmalarını tamamlayacak, birlikte ilk kurultayımızı toplayacaktık. Ondan sonra ilk hedefimiz ana muhalefetin parlamento içinde ve dışında parçalara bölünmüş görünümünü ortadan kaldırmak olacaktı. Böyle etkinleşecek bir muhalefet çalışmasıyla aleyhimizdeki etkenleri gelecek seçimlerde etkisiz hale getirebilir, lehimizde yeni etkenler oluşturabilirdik.

Bu eylemlerin ve umutların nasıl ve ne ölçüde gerçekleştiği anılarımın gelecek bölümlerinde görülecektir.

Dizin

A

Abalıoğlu, Yunus Nadi 114, 152
Abanozoğlu, Celal 39, 41
Abaoğlu, Cihat 116
Abaoğlu, Emine 115, 116
Abdülaziz 248
Açıkalın, Cevat 204
Adıvar, Adnan Abdülhak 75, 108
Ağagil, Erol 70
Ağaoğlu, Adalet 57, 58, 73
Ağaoğlu, Halim 31, 57, 58, 60, 61
Ağaoğlu, Süreyya 80
Ahmed Haşim 26, 27
Ahmet (veteriner),
Akar, Nasuh 194
Akat, Asaf Savaş 283
Akay, Erdil 246, 247, 248, 249, 250
Akbal, Oktay 339
Akbıyık, Gündüz 9, 10
Akder, Necati 181
Aker, Orhan 58
Akgüç, Öztin 275
Akhilleus 43
Akın, Muzaffer 200
Akıncı, Mustafa 239
Akman, Sedat 360, 362, 372
Akpak, Nihat 357
Akpınar, Edip VIII
Akpınar, Sait 253
Aksoy, Muammer 364
Aksu, Necati 12, 13, 37
Akyol, Türkân 272, 285, 305, 307, 311, 312, 314, 347, 348
Akyüz, Halil 283, 285, 290, 314
Akyüz, Ömür 7, 260
Alatan, Akbulut 320, 328
Aldoğan, Sadık 197, 208
Ahdi, Yaşar
Ali, Sabahattin 147
Alisbah, Nimet
Alisbah, Orhan 115, 116, 220
Alkan, Türker 283, 285, 307, 314
Alp, Tekin 280, 281, 285, 307, 314
Alpago, Onay 397
Alyanak, İhsan 283, 375, 376, 378, 406
And, Metin 169
Anderiman, Süreyya 97, 98, 117, 251
Ansay, Sabri Şakir 181
Apaydın, Vasfiye 91
Apaydın, Zekâi 91
Aras, Tevfik Rüştü 101, 326
Arashı, Doğan 402
Araz, Niyazi 309
Arcayürek, Cüneyt 313
Arduç, Huriye
Arf, Cahit 38, 182, 310
Arıca, Mehmet 374
Arık, Metin 260, 261
Arık, Umut 246
Arıkan, Saffet 110, 114
Arkanı, Zübeyde
Aron, Raymond 342
Arslantürk, Mehmet 38
Artun, Kenan 56
Artunkal, Ali Rıza 58
Artunkal, Güneri 58
Arzan, Neşet Naci 171
Asena, Orhan 320, 328
Aslantaş, Ferhat 290
Aslantaş, Nuri 329
Aşkın, Necla 200
Ataç, Nurullah 168
Atadan, Makbule 81
Atak, Necdet Remzi 170
Atalay, Sırrı 278, 290, 364
Atalay, Turgut 329, 331, 372
Ataman, Muhtar 16
Atasoy, Veysel 310
Atatürk, Mustafa Kemal 18, 19, 22, 28, 30, 52, 68, 69, 81, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 119, 120, 148, 149, 150, 158, 163, 164, 173, 189, 224, 285, 289, 299, 302, 303, 304, 306, 325, 331, 331, 332, 336, 345, 356, 362, 368, 408
Atik, Celal 194
Atsız, Nihal 147
Attlee, Clement Richard 13, 161
Atun, Hakkı 239
Avcı, Yıldırım 316, 357, 398
Aydar, Kemal 309
Aydemir, Şevket Süreyya 93
Aydın, Engin 362

B

Bach, J. S. 169
Baki 320, 328
Bakşık, Şeref 375
Balantekin, Şükrü 58
Balcı, Mustafa 329, 331
Barutçu, Faik Ahmet 134, 135, 206
Batmaz, Uğur 278, 285, 321, 348, 385
Bayar, Cahit 236
Bayar, Celâl 101, 103, 110, 112, 113, 158, 161, 162, 164, 165, 176, 183, 185, 186, 188, 196, 199, 208, 209, 211, 236, 237
Bayar, Reşide 80
Baykal, Deniz 3290, 363, 402
Becquerel, Henri 220
Beethoven, Ludvvig van 169, 182
Belge, Burhan 93
Belling, Rudolf 145
Ben Yahya 226, 228, 229
Bergeaud, Camille 20
Bergson, Henri 7
Bergüzar Hanım 83, 84
Berker, Faika
Berker, Haluk VII
Berker, Leziz 71
Berker, Nahit 71
Berkol, Bekir 75
Beyath, Yahya Kemal 26
Bıyıklıoğlu, Tevfik 326
Bigat, Armağan 12, 14, 15
Bigat, Erdoğan 12, 14, 15
Bildt, Cari 229, 230
Bilge, Gazanfer 194
Bilgehan, Gülsün 65, 90, 93, 95
Bilgiç, Saadettin 290
Bilsel, Cemil 114, 115, 116
Biret, İdil 169, 209
Birler, İsmail Hakkı 286, 295, 315, 319
Birsel, Münir 208
Blacque Bey 248
Bonatz, Paul 168
Boran, Behice 181
Boran, Orhan 169
Boytorun, Nuri 194
Bozkurt, Mahmut Esat 326
Bozkurt, Yalçın 391
Bozoğlu, Mustafa 404
Bozok, Salih 104
Bölükbaşı, Osman 165, 207
Broglie, Louiside 39
Bulgun, Ekrem 335, 375, 378
Burak, Ratip Tahir 121
Buran, Kısmet 200
Burçak, Rıfkı Salim 213
Byron, George (Lord Byron) 94

C

Calp, Necdet 272, 309, 317, 318, 363, 362, 363, 372, 377
Canbay, Selahattin 320, 321, 328, 347
Cebesoy, Ali Fuat 208
Cem, İsmail 275, 283, 364
Cemal Paşa 218, 219
Cemal, Hasan 401
Cervantes, S. Miguel de VII 7
Cevahir, İbrahim 313, 321
Ceyhun, Ekrem 290
Charette, Herve de 230
Churchill, Sir Winston 28, 160, 173
Cindoruk, Hüsamettin 290
Ciritçi, Fevzi 283
Coli, François 33
Conker, Nuri 104
Coşar, Salih 239

Ç

Çağatay, Ergun 330
Çağlayangil, İhsan Sabri 276, 290
Çakır, Hüsnü 54, 110
Çakmak, Fevzi 184, 187, 188, 209
Çakmak, Fitnat 80
Çakmur, Yüksel 290
Çambel, Hasan Cemil 109
Çanga, Süleyman 395
Çapa, Rabia 276
Çapa, Vecdi 276, 286
Çapli, Erdoğan 170
Çavdar, Tevfik 94, 367
Çebi, Ahmet Salih 281, 282
Çehov, Anton 87
Çekirdek, Abdülhadi 370
Çelikel, Murtaza 360
Çetin, Hikmet 102, 364, 404, 405
Çetiner, Selahattin 304
Çetinkaya, Hasan 282, 286, 307, 314, 386
Çetinkaya, Hikmet 404, 405
Çevikçe, Erol 402
Çil, Hasan 59
Çilingiroğlu, Furuz 314, 320
Çiller, Tansu 224, 234, 236 237, 239
Çimen, Hüsnü Rıza 329, 331

D

Dağa, Haluk 88, 89
Dağlı, Nevin 337
Dalokay, Vedat 274, 281, 378, 381, 402, 408
Darvvin, Charles
Demir, Hasan 372
Demirağ, Nuri 160, 178
Demirel, Hakkı 59
Demirel, Süleyman 290, 400
Demirörü, Saime 41
Demostenes 256
Denktaş, Rauf 235, 236, 237, 238, 240, 241
Dereci, Faik 388
Derin, Haldun 7, 75, 99, 114
Devrimci, Edip Servet 373
Dewey, Thomas E. 205
Dikerdem, Mahmut 201
Diophantos 221
Doğan, Avni 107
Doğan, Celal 290
Doğan, Lütfü 364
Doğan, Yalçın 362, 385, 386
Doğu, Tufan 283
Doğu, Yaşar 194
Durakoğlu, Ahmet 272, 274, 277, 286, 295, 307, 308, 314, 315, 319, 321, 329, 345
Durkheim, Emile 42, 181
Dürnev, Bilsel 114, 115, 116

E

Ecevit, Bülent 256, 277, 360
Eczacıbaşı, Nejat 234
Einstein, Al bert 40
Eken, Numan 41
Eksi, Oktay 280, 281, 284, 286, 295, 307, 308, 311, 313, 314, 319, 321, 329, 330, 335
Eldem, Necat 310
Emeç, Selim Ragıp 203
Emiroğlu, Ali 337

Engin, Saffet 52
Enver Paşa 147
Erdem, Ali Naili 290
Erdem, Tarhan 278, 354, 355, 356, 362
Erden, Ali Fuat 152, 208
Erim, Nihat 76, 159, 201, 202, 207, 208, 211, 270
Eriş, Muammer 162
Erkan,Necmettin 331
Erkin, Ferhunde 170
Erkman, Timur 102
Erkmen,Dilek
Erkmen, Muhlis 113, 142, 149
Erkmen, Nazan 181
Erkmen, Reşat
Erman, Sahir 58
Ertegün, Ahmet 92
Ertegün, Münir 91, 92, 174
Ertel, Mengü 295, 303, 312
Esen, Bülent Nuri 274, 282, 291
Esenbel, Atıf 97, 98, 120, 159, 214
Esmer, Adil 329
Ethem Bey 18
Etikan, Arif 41
Evliya Çelebi 23, 33
Evren, Kenan 284, 316, 317, 332, 333

F

Fabricius (Büyükelçi) 68
Falih Atay, Rıfkı 148, 150, 155, 161, 167, 207
Faruk 1, 209, 331
Fenmen, Mithat 169
Fermat, Pierre de 220, 221, 222
Feynman, Richard 13
Feyzioğlu, Bedii 200
Feyzioğlu, Turhan 169, 200
Fırat, Ahmet 370
Fırat, Ayhan 370
Fişek, Hicri 286, 307, 314, 382
Freud, Sigmund 51
Fuat Ercetin 384
Fuzuli 26

G

Gaulle, Charles de 247, 399
Gedeleç, Kemal 86, 87
Gedelcç, Müzeyyen 86
Genç, Metin 255, 367, 369, 374, 393, 399, 408
Genç, Süleyman 290
Ghali, Boutros 174
Göçer, Sevgi 280
Göğüs, Ali ihsan 200, 326
Gökay, Fahrettin Kerim 252
Gök,e, Kadir 384
Gökyay, Orhan Saik 150
Gölen, Mehmet 290
Göncel, Hicri 24
Göymen, Korel 283, 286, 295, 307, 314, 378, 381, 382, 407, 410
Grant, Ulysees, S. 248, 249
Gücüyencr, Taner 329
Güldcmir, Ufuk 394
Gülek, Kasım 207, 208
Gülen, Hayri 17
Gülöksüz, Yiğit 273, 277, 280, 286, 291, 2959, 307, 308, 314, 348, 379
Gültekin, Ergun 260
Günaltay, Faruk 15
Günaltay, Hamit 15
Günaltay,Şemsettin 198, 211
Günaydın, Mustafa 337, 339, 382, 408
Güneş, Hasan Fehmi 364
Gürbüz, Özer 309
Gürel, Kenan 388
Güreli, Nail 320, 328
Gürsel, Cemal 74
Gürselcr, Güneş 383
Gürtuna, Ümit 283
Güven, Ferruh 320, 328

H

Hacaloğlu, Algan, 330
Hacı Reşit Bey 370
Hakkı Behiç Bey 18
Hasibe ana 381
Hasse, Helmüt 222
Hatemi Müeyyetzade Abdurrahman Efendi 16
Hatipoğlu, Şevket Raşit 135, 142, 155
Heper, Metin 217
Hertz, Heinrich (Rudolf) 39
Hezarfen Ahmet Çelebi 33
Hızır, Nusret 181, 182
Hitler, Adolf 148
Hüdai (veteriner) 111

I

Ilıcak, Nazlı 336, 340
Işık, Hatice Demet 331
Işıl, Erhan 283, 286, 307, 314, 351

İ

İlmen, Erdem 251
İlmen, Mutlu 251
İnan, İsmail 320, 328, 329
Inan, Kemal 283, 286, 307, 314
İnanç, Talat 372
İnce, Refik Şevket 165
İnönü, Erdal 8, 6, 12, 212, 268, 271, 278, 285, 270, 272, 274, 314, 332, 362,
İnönü, İsmet 30, 74, 100, 110, 120, 108, 116, 141, 145, 152, 175, 177, 164, 188, 196, 207, 209, 214, 218, 267, 324, 326, 395
İnönü, Mevhibe 267
İşcan, Haşim 107
İzzet (ağabeyim) 370

J

Jefferson, Thomas 28
Johnson, Lyndon B. 246

K

Kaddura, A. 342
Kahveci, Adnan 311
Kam, Ruşen Ferit 25, 26, 27
Kan, Suna 209
Kanık, Orhan Veli 89
Kansu, Işık 373, 396, 397, 402
Kansu, Şevket Aziz 181
Kapani, Münci 281
Karabekir (Bayan) 109
Karabekir, Kâzım 107, 108, 109, 110, 114, 170, 188, 208, 325
Karadeniz, Raif 158
Karaduman, Necmettin 362
Karaosmanoğlu, Leman 92, 94
Karaosmanoğlu, Yakup
Kadri 94, 95, 166
Karasu, Bilge 169
Karasu, Ertan 309
Karataş, Kemal 376
Karavelioğlu, Kâmil 282, 286, 307, 314, 351, 385
Karayalçın, Murat 233, 283, 378, 381
Karayalçın, Yaşar 169
Karayeğen, Özgen 338
Kartay, Cezmi 6, 273, 274, 283, 286, 289, 290, 305, 307, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 321, 323, 329, 332, 333, 345, 347, 348, 330
Kasaroğlu, Doğan 309
Katırcıoğlu, Saim 376
Kavur, Sadi 204
Kaya, Ahmet 102
Kaya, Aslan 329
Kaya,Bisan 102
Kaya,Şükrü 101, 102, 120
Kaya,Umur 102
Kazgan, Gülten 275
Keleş,Birgen 329, 331
Kendir, Saim 282, 286, 295, 307, 315, 316, 386
Kennedy, John 247
Kesebir, Şakir 110, 120
Kıcıman, Mehmet 110, 120
Kılıç, Ali 120
Kırca,Coşkun 169
Kırçak, Çağlar 281
Kırdar, Lütfi 107
Kırıkoğlu, Kâmil 78
Kilercioğlu, Orhan 235
Kireççi, Ahmet (Mersinli) 194
Koç, Vehbi 389
Koçak, Cemil 103, 104, 113, 116, 121, 122, 124, 127, 129, 130, 138, 139, 132, 146, 151
Kongar,Emre 16, 42, 264
Konuk, Erdoğan 57
Koraltan, Refik 158, 164, 165
Korcan, Hamdi 55
Kotil, Aytekin 276, 278, 283, 291, 330, 378, 381
Köker, Yiğit 290
Koksal,Şevket 282, 283, 386
Könel, Doğan 320, 328
König, Ekrem 110
Köprülü, Fuat 158, 161, 165, 190, 196
Köse, Erol 283, 286, 290, 404
Kösemihal, Bedia 55
Kösemihal, Nurettin Şazi 25, 42
KristofKolomb 22, 23
Kuban,Doğan 34, 58
Kumbaracıbaşı, Onur 128, 366
Kurdoğlu, Faik 113
Kurdoğlu, Hasan Basri 338, 339
Kurgan,Şükrü 25
Kuru, Baki 320, 328
Kutlar, Zihni 283, 286, 290, 374
Kutluğ, Mustafa 371
Külebi, Cahit 282, 286, 303, 314
Kürkçüoğlu, Nusret 39
Küsefoğlu, Üstün 320, 328

L

Lacoste, Rene 195
Latife Hanım 90, 91
Lincoln, Abraham 122
Lindbergh, Charles 33
Luns, J. 224

M

MacArthur, Douglas 174
Mandela, Nelson 224
Mardin, Şerif 169
Marşan, Faruk 331
Mauroy, Pierre 330
Maxwell, James Clerk 39
McLeish, Archibald 169
Mehmet Akif 26
Mehmet II, 37
Menderes, Adnan 156, 158, 161, 165, 177, 196, 256
Menemencioğlu, Numan 135, 151
Menemencioğlu, Turgut 246
Mengü, Şahin 326
Menteşe, Halil 198
Menteşe, Nahit 290
Mercan, Reşit 170
Mis, Olcay 338
Mitterrand, François, 330
Moliere 50
Müezzinoğlu, Ziya 364

N

Nadir Nadi 203
Namık Kemal 26, 49
Napoleon, Bonaparte 28
Narman, Ferruh 73
Narman. Habibe 73
Nasuhoğlu, Rauf 275
Nasuhoğlu,Şükran 275, 286, 314
Nazım Hikmet (Ran) 26
Necmettin Sılan, Sahir 120
Nedim 26
Noyan, Abdülkadir 181
Nungesser, Charles 33
Nutku, Yavuz 8

O

Okatan, Seniha 73
Okdemir, Doğan 320, 382
Oktav, Mehmet 194
Okyar, Fethi 91, 108, 163
Okyar, Galibe 91, 169
Okyar, Osman 169
Olgaç, Fehim Ferruh 58
Onan, Necmettin Halil 26
Onat, Gündüz 384
Oral, Hüdai 282, 286

Oral, Refik 329, 331
Orbay, Haşmet 170, 171
Orbay, Kâzım 170, 171
Orbay, Rauf 108, 109, 110
Orgun, Gülseren 73
Ozan, Ünal 283, 286, 290, 404

Ö

Öğün, Musa 309
Ökmen, Mümtaz 155, 193
Ömerbaş, Lütfu 331
Önder, Muzaffer 399
Önen, İbrahim 281, 286, 307, 314, 347, 348, 367, 368
Öymen, Edip 52, 60
Öymen, Fakihe 52
Özal, Turgut 67, 272, 310, 317, 342, 343, 358
Özal, Yaşar 331
Özalp, Ahmet Ragıp 368
Özalp, Kâzım 18, 110, 162
Özbilgen, Püsun 382, 385
Özdağlar, İsmail 366
Özdemir, Naci 395
Özgür, Özker 239
Özkan, Haydar 320, 382
Öztopçu, İbrahim 37
Öztrak, Faik 113
Öztrak, İlhan 296
Öztürk, Metin 372

P

Pamir, Zeki Hakkı 75, 99, 171, 195
Pamuk, Gündüz 286, 307, 348, 351, 382
Papulyas 44, 45, 46
Patton, George, S. 405, 406
Paykoç, Zafer 75
Peker, Erdoğan 58
Peker, Recep 129, 188, 189, 191, 193, 196, 203, 237, 325
Pektaş, Mihri 82
Pektaş, Hüseyin 82
Pınar, Talat 38
Planck, Max 40
Platon 46
Poincare, Henri 219, 220
Prens Mikasa 224
Prenses Faize 209

R

Ramazanoğlu, Bakiye 25
Renda, Abdülhâlik 120, 141, 148, 193
Rilke, Rainer Maria 89
Roosevelt, Franklin, D. 174, 175, 210
Rousseau, Jean-Jacques 200
Röntgen, Wilhelm Conrad, 39, 219, 220
Russell, Bertrand 43, 44
Rutherford, Ernest 40
Rüstem Kaptan 337

S

Sadık, Necmettin 207
Saint Exupery, Antoinede 32, 33
Saka, Hasan 112, 203, 206, 208, 211
Sakarya, İsmail 389
Saraçoğlu, Mehmet 331
Saraç, Celal 39
Saraç, Muzaffer 271, 278, 286, 305, 307, 311, 314, 347, 348
Saraçoğlu, Şükrü 101, 134, 135, 141, 197, 210, 250
Sanibrahimoğlu, Lale 232
Satı Kadın 107
Satır, Kemal 213
Sav, Atila 270, 271, 274, 286, 295, 305, 307, 311, 314, 315, 318, 336, 344, 347, 348, 371
Saygun, Adnan 181
Sazak, Emin 156
Scherchen, Hermann 182
Selek, Sabahattin 162
Selvi, Cevdet 278, 286, 307, 308, 314
Sertel, Zekeriya 161
Sevig, Vasfi Raşit 88
Sevük, İsmail Habib 26
Sevüktekin, Kâzım 80
Sevüktekin, Nevber 80, 81, 82
Seymen, Cemal 283, 286, 290
Silay, Tevfik Fikret 110, 207
Siren, Celal Sait 141, 207
Sirer, Reşat Şemsettin 141, 158
Sokrates 46
Soyak, Çetin 320, 328
Soyak, Recep Zühtü 120
Soysal, Mümtaz 8
Stalin, İosif 175, 214
Strang 220, 221, 22
Sunalp, Turgut 309, 317, 398
Sunar, Mina 324
Süleymanoğlu, Naim 195
Sümer, Cazip 57

Ş

Şahin, Erman 128
Şahin, Metin 282, 286
Şapolyo, Enver Behnan 17, 19, 60
Şardaş, Orhan 75
Satana, Yavuz 373
Şen, Mediha 402
Şeyh Sait 326
Şoray, Türkan 307

T

Talaş, Cahit 283
Tamburi Cemil Bey 26
Tamer, Rauf 270
Tandoğan, Fahriye 86
Tandoğan, Nevzat 86, 171
Tarur, Vefa 316
Tanla, Bülent 361
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 197
Tanyolaç, Güler 283, 286, 307, 314, 348, 351
Tarancı, Cahit Sıtkı 173
Tarhan, Ali Rana 121, 123, 148
Tarman, Reha 24
Taşçıoğlu, Mükerrem 310
Taşkıran, Tezer 80
Taylor, A. H. 222
Tekdal, Ahmet 330
Tekeli, İlhan 273, 277, 291
Tekeş, Ulvi 250
Temelli, Abdullah 131
Temelli, Adalet 73
Temelli, Hasan Rıza 166
Temelli, Reşit 73
Temelli, Tevfik 165, 167, 370
Temelli, Turgut 370
Temelli, Ünal 73
Tengirşenk, Yusuf Kemal 165, 188
Tevfik Fikret 26
Thatcher, Margaret 312
Thompson, J. J. 39
Tınaz, Naci 10
Timisi, Mustafa 363
Tinel, Ziya 320, 328, 347
Tizard, Henry Thomas 205
Tobur, Mazhar 31
Toker, Metin 74, 105, 157, 159, 161, 162, 167, 177, 187, 197, 199, 202, 251, 308, 325, 336, 340
Toker, Özden 324
Tolgay, Cevdet 331
Topsal, Mehmet Güneş 338, 339
Toray, Seyfettin 55
Toynbee, Arnold, J. 20
Tökin, İsmail Hüsrev 93
Tör, Vedat Nedim 93
Truman, Harry, S. 198, 199, 206, 210, 211
Tuna, Ahmet Nusret 316, 329
Tuna, M. 144
Tunca, Cemal 165
Tuncagil, Rahmi 309
Tuncay, Çağlar 32
Tunç, Halil 272, 273, 274, 277, 283, 360
Turagay, Seyfi 281, 286, 307
Turgay, Fsat 380
Tuşalp, Erbil 362
Tümer, Nejat 339
Türk, Hikmet Sami 235
Türkeş, Alparslan 152
Türkkent, Münir 116
Türkmen, Ali 330
Türksoy, Haluk 320
Tütüncü, Enis 331, 337
Tüzer, Fikri 113, 185
Tüzün, Metin 290
Tüzün, Rafet 271, 286, 305, 307, 321, 351, 382
Tüzün, Ragıp 208

U

Uğur, Necdet 271, 273, 278
Unat, Yavuz Abadan 181
Ungan, Kemalettin 329, 331
Uran, Hilmi 101, 110, 112, 123, 124
Uz, Behçet 135, 136, 141
Uzgören, Sevim 57
Uzgören, Vedit 57, 120, 183, 189
Uzuner, Şeralettin 329, 331, 34
Ülken, Hilmi Ziya 58
Ünaydın, Ruşen Eşref 91
Ünlü, Lale 73
Ünlüer, Ertuğrul 320, 321, 382, 383
Unsal, Artun 276

Ü

Ünver, İzzet 138
Ünver, Niyazi 8
Ürgüplü, Suat Hayri 171, 172
Üstündağ, Mustafa 271, 323

V

Välâ Nurettin 8
Valery, Paul 46
Varan, Müştak 73
Vardar, Adviye 8
Velayeti 26
Venizelos, E. Kiryakos 247, 248
VonMises 38
Vuillaume, M. 16
Vural, Lütfu 75

W

Wigner, Eugene, P. 21
Wiles 222

Y

Yalçın, Aydın 169
Yalçın, Hüseyin Cahit 108, 109, 203
Yalçın, Nilüfer 169
Yalman, Ahmet Emin 124, 140, 161, 203
Yanardağ, İsmail Şükrü 389
Yarar, Özdemir 200
Yarman, Tolga 329, 330
Yazıcı, Orhan 56
Yazman, Şevki 93
Yenice, Kâzım 271, 286, 305, 307, 314, 347, 351, 385
Yeşil, Kevser 50
Yıldırım, Selahattin 388
Yılmaz, Vahit 320, 321, 328
Yici, Özkal 329, 331
Yunus Emre 26, 181
Yurdakoş, Ekrem 320
Yücel, Fethi 37
Yücel, Hasan Âli 13, 28, 29, 110, 115, 130, 142, 147, 150, 168, 169, 181, 183
Yüreğir, Çetin Remzi 320
Yürür, Şükrü 15
Yüzath, Fikret 97, 120

Z

Zarakol, İsmail Hakkı 320
Zenon (Elealı) 43, 44, 46, 47
Ziya Paşa 16, 26